

**Ilmiy amaliy
jurnal
№ 6 (8)
2026**

**YANGI
O'ZBEKISTON
IQTISODIYOTI**

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

**MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI
O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI**

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

6

ISBN 978-9943-5256-3-4

Toshkent – 2026

UDK: 818.213

BBK: 84.61

B- 29

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug‘ maqsadimiz – Yangi O‘zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Yangi O‘zbekiston – bu, avvalo, yangi iqtisodiy munosabatlar, yangi iqtisodiy dunyoqarash demakdir.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti
Shavkat Mirziyoyev

Все свои силы и потенциал мы направим на достижение нашей общей великой цели - построение нового Узбекистана. Новый Узбекистан – это, прежде всего, новые экономические отношения, новое экономическое мировоззрение.

Президент Республики Узбекистан
Шавкат Мирзиёев

© Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti

© «**KLASSIC PRINT**» nashriyoti

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Ilmiy-uslubiy jurnal 1.09.2022-yildan boshlab chiqa boshlagan, yiliga 6 marta chop etiladi.

Ta’sischi:

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI

Bosh muharrir	i.f.d., prof. A.Qodirov
Bosh muharrir o‘rinbosari	DSc, prof. X.X.Rejapov
Mas’ul kotib	DSc. K.A.Muxitdinova

Jamoatchilik kengashi:

Prof. I.U.Madjidov (rais), prof. Sh.Toshmatov, PhD E.Yodgorov, i.f.n., dots. A.T.Umarov, i.f.d., prof. A.Qodirov

Tahrir hay’ati:

Prof. Sh.O.Toshmatov, prof. A.Qodirov, prof. A.V.Vaxabov, prof. F.T.Egamberdiyev, prof. Sh.G.Yo‘ldashev, prof. A.M.Sodiqov, prof. Q.Muftaydinov, prof. K.Ubaydullayev, prof. Q.K.Mambetjanov, prof. I.Y.Umarov, prof. X.X.Rejapov, i.f.d. B.Tagayev, i.f.d. A.T.Umarov, i.f.d. B.B.Baxtiyorov, i.f.d. K.A.Muxitdinova, prof. A.M. Tursunov, prof. A.Boboyev, dots. Sh.S.Nasretdinova, dots. B.B.Mullaboyev, dots. Z.Jumaqulov, dots. N.A.Artiqov, dots. D.I.Ro‘ziyeva, dots. A.Ambartsumyan, dots. R.Abdullayeva, dots. N.A.Kudratxodjayeva, dots. A.Q.Isxakov, dots. M.I.Saidkarimova, dots. D.M.Yakubova, dots. N. Umarova

Tahririyat manzili:

10095, Toshkent - 95, Universitet ko‘chasi, 4. tel: (+99899) 821-20-72

Журнал сайтлари: **journal.econuu.uz**

journals.nuu.uz/index.php/economyuzb/index

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administrasiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikasiyalar agentligi tomonidan 17.07.2022-yilda № 4715-son bilan ro‘yxatga olingan.

Buyurtma: ISSN 978-9943-5256-3-4

Jurnal OAK ro‘yxatiga 2023 yil 1 iyuldan kiritilgan (OAK rayosat qarori 04.07.2023 yil № 340/5).

Jurnalda ma’lumotlar bosilganda dalillar ko‘rsatilishi shart. Jurnalda chop etilgan ma’lumot va keltirilgan dalilarning aniqligi uchun muallif javobgardir.

MUNDARIJA

Karabayev R.Z. Raqamli iqtisodiyot: nazariy asoslari va O‘zbekistonda rivojlanish yo‘nalishlari.....	8
Ubaydullayeva N.A. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes korxonalarining rivojlanish strategiyalari: nazariy yondashuvlar.....	11
Xatamov A.A. Raqamli transformatsiya asosida ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida moliyaviy resurslarni boshqarishni takomillashtirish.....	15
Yokubjonova X.Yo. Co-marketing strategiyasining ekoturizmni brendlashiga integratsiyasi: metodologik yondashuv va amaliy natijalar.....	19
Yusupova M.B., Jamoliddinova (Usmonova) S.S. Ustama xarajatlarni tasniflash va uning mahsulot tannarxini shakllantirishdagi ahamiyati.....	24
Abdug‘ofurova O.M., Yusupova M.B. Ishlab chiqarish korxonalarida tannarxni kalkulyatsiya qilish va uni takomillashtirish yo‘llari.....	27
Xojiboyev M.Sh. Xorijiy tajribalarni O‘zbekiston nodavlat oliy ta’lim muassasalari boshqaruv hisobi tizimiga moslashtirish: nazariy asoslar va amaliy istiqbollari.....	31
Исраилова Д.К. Глобализация в условиях демографического кризиса: социально-экономические риски.....	38
Qurbonova X.I. Bozor iqtisodiyotida davlatning makroiqtisodiy muvozanatni ta’minlash va inqirozga qarshi siyosati.....	43
Asqarov A.H. Oliy o‘quv yurti talabalarida moliyaviy savodxonlikni aniqlash me’zonlari (noiqtisodiy yo‘nalishi talabalar misolida).....	47
Yunusova S.A., Turg‘unboyev A.A. Eko-mehmonxona tushunchasi, turlari va asosiy xususiyatlari.....	51
Barnayev Z.Sh. Xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalari raqobatbardoshligining mazmun-mohiyati va xususiyatlari.....	55
Bobokulov A.A. Erkin iqtisodiy zonalar va kichik sanoat zonalarining hududiy iqtisodiy integratsiyaga ta’siri.....	59
Рахимжонов Б.Б., Рахимжонов Б.Б. Инновационные процессы как фактор развития промышленных предприятий.....	63
Matmusayev M.O. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish strategiyalari.....	67
Raxmatjonova G.E. Ishlab chiqarish korxonalarining asosiy vositalari buxgalteriya hisobini xalqaro andozalar talablari bo‘yicha takomillashtirish.....	72
Kamoldinova N.A. Ayollar tadbirkorligi faoliyatida raqamli integratsiya darajasini baholash.....	76
Xaitova M.K. Raqamli platformalar orqali biznes modellarini yangilash va kompaniyalar strategik imkoniyatlarini kengaytirish.....	81
Yo‘ldashev M., Sotvoldiyev U. Davlat byudjetini taqchilligi va uni kamaytirish mexanizmlari.....	85
Maribjonov B.I., Arabboyev J.S. Tuman mahalliy byudjetidan moliyalashtiriladigan maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlarining 4-guruh xarajatlarining tahlili.....	88
Ro‘ziyev Sh.Sh. Hududiy iqtisodiy rivojlanishda mahalliy ishlab chiqarishni boshqarishning zamonaviy usullari.....	92
Nematov G.G., Sotvoldiyev U.K. O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tishning iqtisodiy asoslari va istiqbollari: deкупpling indeksi tahlili.....	95
Karimov D.M., Mustafayeva H. Xorij tajribasi asosida O‘zbekistonda pensiya tizimini takomillashtirish....	99
Ermatova S.I. Sanoat korxonalarida majburiyatlar tarkibi va moliyaviy barqarorlikning empirik tahlili (Andijon viloyati to‘qimachilik korxonalari misolida).....	104
Ermatov M.S. Sun’iy intellekt va mehnat bozorida raqamli inqilob: tahdidmi yoki kelajak imkoniyatimi?....	107
Azizova H.A. Raqamli transformatsiya sharoitida sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyatini takomillashtirish yo‘llari.....	111
Юсупов А.С., Джангабаева Г.П. Международный рынок акций: содержание, виды и особенности..	114
Xusanova Z.R. Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi va uning xususiyatlari.....	119
Abdulazizov A.A. Energetika tarmog‘i korxonalarida ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishning nazariy asoslari.....	122
Norov A.E., Fazliddinov Sh.Sh., Erkinov X.X. Liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi munosabatga ta’sir etuvchi omillar.....	126
Атаханова Ш.С., Мирхамидова Д.Н. Цифровая трансформация как инструмент достижения ESG-целей в нефтегазовой сфере Республики Узбекистан.....	131
Toxirov J.R. Mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketing asosida savdo xizmatlarini modernizatsiya qilish.	136

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Sulaymonova F., Ro‘zimov B. Online ta’lim xizmatlari bozorining kengayishi natijasida an’anaviy ta’lim sektorida yuz berayotgan iqtisodiy o‘zgarishlar.....	140
Zayavitdinova N.M. Hududda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasini takomillashtirish.....	143
Odilova M.A. Kimyo sanoatidagi korxonalar faoliyatida resurslardan samarali foydalanish.....	147
Axmedova D.N. Mintaqaviy raqamli tayyorlik indeksining hududiy iqtisodiy o‘‘sishga ta’siri.....	151
Sapayeva N.K. O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatida yashil transformatsiya va B2B raqamli marketing asosida barqaror rivojlanish modeli.....	155
Allayarov S. Startup financing mechanisms: a comparative analysis of angel investment, venture capital, bank lending, and state grants.....	158
Махмудов О.Х. Moliya tizimining boshqa iqtisodiy tizimlar bilan aloqadorligi.....	162
Ibragimova M.M. “Yashil iqtisodiyot” va “Yashil tadbirkorlik” tushunchalarining iqtisodiy mazmuni va evolyusion transformasiyasi.....	167
Olimjonov A. Korxona faoliyatining samaradorligini oshirishda moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish.....	171
Rakhimboeva B.D. Analysis of the economic situation of the development of export activities of small businesses in Uzbekistan.....	174
Raxmatova F.Y. To‘qimachilik korxonalarida aylanma iqtisodiyot modelini joriy etishning iqtisodiy mexanizmlari.....	178
Ergasheva A.F. Milliy hunarmandchilik mahsulotlarini brendlash va bozorda pozitsiyalashning strategik yondashuvlari.....	181
Navruzova G.U. Theoretical models and institutional mechanisms, forms and structures of cooperation between education and manufacture.....	184
Djumayeva S.K. Yashil investitsiya muhitini shakllantirishda raqamli iqtisodiyotning makroiqtisodiy ta’siri (O‘zbekiston hududlari misolida).....	188
Pardayev TN., Muqimov A.R. Boymirzayev K.M. Jismoniy shaxslar tomonidan olib kiriladigan tovarlardan bojxona to‘lovlarini undirishni takomillashtirish.....	193
Ибодуллоева З.С. Экономические стимулы внедрения водосберегающих технологий в аграрном секторе Узбекистана.....	199
Ibragimova G.S. Ta’lim sifatini yaxshilashda innovatsion yondashuvlar va raqamli vositalar.....	203
Raxmatova S.S. Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning o‘ziga xos xususiyatlari.....	207
Umarova M.M. Foreign brand spillovers and export performance of smes in emerging economies: a panel data analysis.....	212
Karimova F.A. Ekoturizmni barqaror rivojlantirishning xorijiy tajribasi va ularni O‘zbekistonda qo‘llash imkoniyatlari.....	217
Raxmanov B.I. Investitsiya siyosatini amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish.....	221
Ashurova G.N. Charm-poyabzal sanoati korxonalarida sifatni boshqarish tizimini takomillashtirish yo‘llari.....	225
Axmadjanov I.I. Shaharlar va shahar aglomeratsiyalari mintaqalar va mamlakatlar ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining drayveri.....	228
Эгамназарова Г.Ш. Рақамли тенгсизлик: давлатлар ва тармоқлар ўртасидаги технологик узилишларни камайтириш йўллари.....	232
Mamanazarov M.A. Iqtisodiy o‘‘sishni rag‘batlantirishda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning xorij tajribasi.....	236
Химматов А.Х. Йўл корхоналарини хусусийлаштиришнинг афзалликлари ва оқибатлари.....	241
Kambaraliyeva I.S. Raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozorining transformatsiyasi va raqamli ko‘nikmalarning ahamiyati.....	244
Muxiddinov T.Sh. Jizzax viloyatida turizm infratuzilmasini rivojlantirish yo‘nalishlari.....	248
Sayxdodjayeva N.I. Ijtimoiy va ekologik audit: barqaror rivojlanishni ta‘minlashda zamonaviy nazorat mexanizmi.....	253
Fayzullayev J.N. Milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning xorijiy tajribalari.....	257
Tursunova N.X. «Xayot sug‘urtasining iqtisodiy mohiyati va uning aholi moliyaviy xavfsizligini ta‘minlashdagi roli».....	261
Abdishukurova G.M., Bozorboyev A.R. Sug‘urta kompaniyasi balansini “Risk tetraedri” modeli asosida baholash.....	266
Abdurasulova M.O. Zamonaviy iqtisodiyot nazariyasi asoschilari.....	270

Vaxidov A. Buxgalteriya hisobining tarkibiy tuzilishi - moliyaviy va boshqaruv hisobi.....	273
Turg‘unova T., Muftaydinov Q. Iqtisodiy zonlarda ekologik tadbirkorlikni investitsion va innovatsion qo‘llab-quvvatlashning xorijiy tajribalari.....	277
Kurbanov F.U. Raqamli iqtisodiyotning moliyaviy xizmatlar bozoriga ta’siri.....	283
Umarov T.S. Qurilish sanoati korxonalari iqtisodiy barqarorligini statistik baholashning nazariy-uslubiy asoslarini takomillashtirish.....	287
Rahimova N.A. Kichik biznes subyektlarida inson resurslarini boshqarish tizimidagi muammolari va ularni bartaraf etishda zamonaviy yondashuvlar.....	291
Yangiboyev U.A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy menejment tizimini takomillashtirishning nazariy-uslubiy asoslari va amaliy yo‘nalishlari.....	295
Махкамова Н.С. Роль зеленых облигации в финансировании проектов устойчивого развития.....	299
To‘xtarova F.Y. Analysis of tourism insurance practices and their economic efficiency.....	304
Anvarov Sh.D. O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni rivojlantirishning institutsional va infratuzilmaviy omillari.....	308
Xalmirzayev O.A. Ko‘p obyektli savdolarida Vickrey-Clark-Groves mexanizmining samaradorligi tahlili....	313
Zaidov I.I. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlarini boshqarish mexanizmlari.....	318
Rahimova N.A. Inson kapitalini boshqarishning tashkilot raqobatbardoshligiga ta’siri.....	321
Gulimboyev S.I., Rejapov X.X. O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ta’lim kreditlarining iqtisodiy ahamiyati....	324
Bardiyev S.U. Mintaqada raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorligini baholash: Xorazm viloyati misolida.....	328
Qulmatova S.S. Mahalla tizimida oziq-ovqat ta’minoti zanjirini IoT va sun’iy intellekt texnologiyalari asosida intellektual boshqarish mexanizmlarini takomillashtirish.....	332
Aminov S.S. Mintaqada qurilish sohasidagi innovatsion rivojlanishga ta’sir etuvchi omillar.....	336
Дадабоева М.М. Кичик бизнеснинг иқтисодий тармоқлари бўйича ривожланиш тенденциялари.....	340
Numonjonova N.A. Kichik biznesni rivojlantirishda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish	344
Абдулазизов А.А. Гидроэнергетика саноати ва унда ресурс тежаш жараёнларининг хорижий тажрибалари.....	348
Muradov O.U. Sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirish bo‘yicha xorijiy tajribalar va ulardan foydalanish imkoniyatlari.....	352
Saidova M.J. Xorijiy mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish tajribasi va uni O‘zbekistonda qo‘llash yo‘nalishlari.....	356
Umirova G.Sh. Qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarida rentabellik ko‘rsatkichlari asosida iqtisodiy samaradorlikni baholash metodikasini takomillashtirish.....	360
Narmanov U.A., Nazarov J.B., Tursunaxmadov X.Sh. Moliyaviy risklarning iqtisodiy ahamiyati va uni boshqarishning zarurligi: risk tushunchasi va uning turlari.....	365
Nosirov S.N. Barqaror moliyalashtirish global bozorlari: zamonaviy tendensiyalar va rivojlanish muammolari.....	369
Farmanov J.Z., Sanetullaev A.E. Modeling of economic basis and forecast indicators of innovation transformation processes in agricultural entrepreneurship.....	373
Mirzataev S.M. Integration of digital and smart technologies in increasing the ecological resilience of the agricultural system.....	376
Kidirniyazov A.Sh. Development of artificial intelligence-based service monitoring systems for construction quality control.....	379
Абдуллаева Ш.Э. Халқаро индекслар асосида ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш.....	382
Mirjalolova M.M. Sun’iy intellekt texnologiyalarining O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik samaradorligini oshirishdagi o‘rni.....	389
Baytanov O‘.M. Sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning tarmoq xususiyatlari.....	394
Умаров А.Т. Особенности развития социальной сферы в Узбекистане.....	400

**RAQAMLI IQTISODIYOT: NAZARIY ASOSLARI VA O‘ZBEKISTONDA
RIVOJLANISH YO‘NALISHLARI**

**ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И НАПРАВЛЕНИЯ
РАЗВИТИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ**

**DIGITAL ECONOMY: THEORETICAL FOUNDATIONS AND DEVELOPMENT
DIRECTIONS IN UZBEKISTAN**

Karabayev Rustam Zafarovich
TATU, 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot bo‘yicha nazariy va empirik tadqiqotlar natijalari tizimli tahlil qilingan. Raqamli iqtisodiyotning afzalliklari, kamchiliklari, O‘zbekistonda uni joriy etish xususiyatlari va istiqbolli yo‘nalishlari tadqiq etilgan. Respublikamizda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishning strategik yo‘nalishlari ilmiy asoslangan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, raqamli texnologiyalar, Raqamli O‘zbekiston-2030, iqtisodiy transformatsiya, strategik rivojlanish.

В данной статье системно проанализированы результаты теоретических и эмпирических исследований по цифровой экономике. Исследованы преимущества и недостатки цифровой экономики, особенности ее внедрения в Узбекистане и перспективные направления. Научно обоснованы стратегические направления развития цифровой экономики в республике.

Ключевые слова: цифровая экономика, цифровые технологии, Цифровой Узбекистан-2030, экономическая трансформация, стратегическое развитие.

This article systematically analyzes the results of theoretical and empirical studies on the digital economy. It examines the advantages and disadvantages of the digital economy, the specifics of its implementation in Uzbekistan, and promising areas for development. It provides a scientific basis for strategic directions for the development of the digital economy in the republic.

Keywords: digital economy, digital technologies, Digital Uzbekistan-2030, economic transformation, strategic development.

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy dunyoda iqtisodiy o‘shishning asosiy drayveri sifatida tan olinmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida raqamli iqtisodiyotni asosiy “drayver” sohaga aylantirib, uning hajmini kamida 2,5 baravar oshirish maqsadi belgilangan. Bu jarayon iqtisodiyotning real sektorida va moliya-bank sohasida raqamlashtirish darajasini 2026 yil yakuniga qadar 70 foizgacha yetkazishni ko‘zlamoqda. [1]

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi internet, katta ma’lumotlar, sun’iy intellekt va blokcheyn kabi texnologiyalarga asoslanadi. O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi doirasida raqamli infratuzilma kengaytirilmoqda, bu esa iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

Raqamli iqtisodiyot – bu raqamli texnologiyalar, internet va onlayn platformalar yordamida amalga oshiriladigan iqtisodiy faoliyatdir. Jahon Banki ta’rifiga ko‘ra, raqamli iqtisodiyot real vaqt rejimida ma’lumotlar almashinuviga asoslangan ijtimoiy-iqtisodiy aloqalar yig‘indisidir. [2]

S. Olimlarning turli qarashlariga ko‘ra, Kling R. va Lamb R. raqamli iqtisodiyotni internet va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining konvergentsiyasi, shuningdek, elektron tijoratni rivojlantirish deb hisoblaydilar. AQSh Savdo vazirligi hisobotida esa raqamli mahsulotlar va xizmatlarga – dasturiy ta’minot, onlayn ta’limni raqamli yetkazib berishga e’tibor qaratilgan. O‘zbek

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

olimlari Begalov B.A. va Abdullayev M.K. raqamli iqtisodiyotni raqamli huquqdan raqamli pulgacha bo‘lgan keng tushunchalar to‘plami sifatida ta’riflaydilar. Vikipediya ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli iqtisodiyot ishlab chiqarish samaradorligini oshiruvchi texnologiyalar integratsiyasidir. Jahon Banki esa uni yangi biznes modellarini yaratuvchi platformalar deb baholaydi. Ushbu turli nuqtai nazarlar raqamli iqtisodiyotning keng ko‘lamli transformatsiyani anglatishini ko‘rsatadi. [3]

Mazkur tadqiqotda ilmiy adabiyotlar tahliliy metodlar qo‘llanildi. Xorijiy va mahalliy manbalar asosida SWOT-PESTLE tahlillari o‘tkazildi.

Raqamli iqtisodiyotning asosiy texnologiyalari quyidagilar: katta ma’lumotlar (Big Data), sun’iy intellekt (AI), blokcheyn, bulutli hisoblash va Buyuklar Interneti (IoT). Bu texnologiyalar biznes jarayonlarini avtomatlashtirish va mijozlarga xizmat ko‘rsatishni yaxshilaydi.

O‘zbekistonda dasturiy mahsulotlar industriyasi hajmi 5 baravar, eksporti esa 10 baravar oshirilishi rejalashtirilgan bo‘lib, 500 million AQSh dollariga yetkaziladi. Quyidagi sxema raqamli iqtisodiyotning asosiy komponentlarini ko‘rsatadi. Raqamli transformatsiya iqtisodiyotning real sektorlarida 70% gacha yetadi. UNDP hisobotiga ko‘ra, O‘zbekiston raqamli transformatsiyada muvaffaqiyatlarga erishgan bo‘lsa-da, infratuzilma muammolari saqlanib qolmoqda. [1]

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot “Raqamli O‘zbekiston-2030” strategiyasi asosida rivojlanmoqda. 2022-2026 yillarda raqamli iqtisodiyot hajmi 2,5 baravar oshiriladi, infratuzilma barcha aholi punktlarini qamrab oladi. [4]

1-jadval

Raqamli iqtisodiyot qo‘llanishi ustunliklari va zaif tomonlari [1]

№	Ustunliklar	Zaif tomonlar
1	Ishlab chiqarish samaradorligi oshishi Jarayonlarni avtomatlashtirish orqali xodimlar vaqtini tejash, xizmat sifatini yaxshilash	Raqamli infratuzilma yetishmasligi Chegaralar va qishloq hududlarida internet ulanishi sifati pastligi
2	Xarajatlar sezilarli qisqarishi Qog‘oz hujjatlardan voz kechish, ombor xarajatlari kamayishi	Kiberxavf-xatarlar kuchayishi Hujumlar, ma’lumotlar o‘g‘irlanishi xavfi ortishi
3	Jahon bozorlariga chiqish imkoniyati Elektron tijorat platformalari orqali eksport o‘shishi	Malaka va bilim yetishmasligi Xodimlarning yangi texnologiyalarni o‘rganishga tayyor emasligi
4	Innovatsiyalar rivoji tezlashishi Startaplar va yangi biznes modellar paydo bo‘lishi	Ijtimoiy tengsizlik kuchayishi Raqamli savodxonlik darajasining pastligi tufayli bo‘linish
5	Mijozlarga xizmat sifati yaxshilanishi 24/7 onlayn xizmatlar, shaxsiylashtirilgan takliflar	Ish o‘rinlari qisqarishi xavfi Avtomatlashtirish tufayli oddiy ishchilar ishidan bo‘shashi

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy jamiyat taraqqiyotining eng muhim va strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi natijasida iqtisodiy munosabatlar mazmunan o‘zgarib, ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va iste’mol jarayonlarida raqamli texnologiyalar yetakchi o‘ringa chiqmoqda. Raqamli iqtisodiyot deganda iqtisodiy faoliyatning barcha sohalarida ma’lumotlar, raqamli platformalar, internet tarmoqlari, sun’iy intellekt, katta hajmdagi ma’lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan axborot tizimlariga tayangan holda amalga oshiriladigan iqtisodiy tizim tushuniladi. Ushbu model an’anaviy iqtisodiyotdan farqli ravishda tezkorlik, shaffoflik, moslashuvchanlik va innovatsionlik bilan ajralib turadi hamda tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va yangi biznes modellarini yaratish imkonini beradi.

Nazariy jihatdan raqamli iqtisodiyot bilimlar iqtisodiyoti va innovatsion iqtisodiyotning mantiqiy davomi bo‘lib, unda asosiy ishlab chiqarish omili sifatida axborot va ma’lumotlar maydonga

chiqadi. Raqamli infratuzilma, raqamli platformalar, raqamli ko‘nikmalarga ega inson kapitali va raqamli davlat boshqaruvi ushbu iqtisodiy modelning asosiy tayanch elementlari hisoblanadi. Shu bois, bugungi kunda rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar raqamli transformatsiyani milliy rivojlanish strategiyalarining markaziga qo‘ymoqda. Raqamli iqtisodiyot nafaqat iqtisodiy o‘sishni tezlashtiradi, balki davlat boshqaruvi samaradorligini oshiradi, korrupsiya darajasini pasaytiradi va aholiga ko‘rsatiladigan xizmatlar sifatini yaxshilaydi. [5]

O‘zbekiston ham global raqamlashtirish jarayonlaridan chetda qolmagan holda, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilab kelmoqda. So‘nggi yillarda “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi qabul qilinib, elektron hukumat tizimlari kengaytirildi, davlat xizmatlarining katta qismi onlayn shaklga o‘tkazildi, IT Parklar tashkil etildi va startap ekotizimi rivojlana boshladi. Bank-moliya sohasida fintech yechimlar, elektron to‘lov tizimlari va masofaviy bank xizmatlari joriy etilib, real sektor tarmoqlarida ham avtomatlashtirish va raqamlashtirish jarayonlari jadallashmoqda. [6] Shu bilan birga, hududlar kesimida raqamli infratuzilmaning notekis rivojlanganligi, malakali IT mutaxassislar yetishmasligi va kiberxavfsizlik masalalari raqamli iqtisodiyot rivojiga to‘sqinlik qilayotgan muhim omillar bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning holatini baholashda SWOT tahlil muhim ahamiyatga ega. Kuchli tomonlar sifatida davlat tomonidan raqamli rivojlanishga kuchli siyosiy e‘tibor berilayotgani, aholining katta qismini yoshlar tashkil etishi va ularning raqamli texnologiyalarga tez moslashishi, IT Park va startaplarni qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining mavjudligi hamda elektron hukumat tizimlarining joriy etilishini ko‘rsatish mumkin. Shu bilan birga, zaif tomonlar qatoriga ayrim hududlarda internet sifati va tezligining pastligi, raqamli ko‘nikmalarga ega kadrlar yetishmasligi, axborot xavfsizligi madaniyatining sustligi va an‘anaviy sohalarida raqamlashtirish jarayonlarining sekinligi kiradi. Imkoniyatlar nuqtai nazaridan, O‘zbekiston uchun raqamli xizmatlar eksportini rivojlantirish, xalqaro IT bozorlariga chiqish, sun‘iy intellekt va Big Data asosida yangi tarmoqlarni shakllantirish hamda xususiy sektor va startaplar faolligini oshirish katta salohiyatga ega. Biroq, kiberxavfsizlik tahdidlari, raqamli tengsizlikning kuchayishi, texnologik qaramlik va global raqobatning keskinlashuvi kabi omillar raqamli iqtisodiyot rivoji uchun muhim tahdidlar hisoblanadi [5].

Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga ta‘sir etuvchi tashqi omillarni baholashda PESTEL tahlil ham muhim o‘rin tutadi. Siyosiy omillar nuqtai nazaridan, davlat tomonidan raqamli rivojlanishga qaratilgan strategiyalar va normativ-huquqiy bazaning mavjudligi ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Iqtisodiy jihatdan raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini oshirib, yangi ish o‘rinlari va daromad manbalarini yaratmoqda, biroq dastlabki investitsiya xarajatlarining yuqoriligi ayrim subyektlar uchun cheklov bo‘lib qolmoqda. Ijtimoiy omillar raqamli savodxonlik darajasining oshishi bilan bog‘liq bo‘lib, bu aholining turmush sifatini yaxshilashga xizmat qiladi, ammo raqamli tafovut ijtimoiy tengsizlikni kuchaytirishi mumkin. Texnologik omillar doirasida sun‘iy intellekt, bulutli texnologiyalar va mobil ilovalar tez joriy etilmoqda, biroq texnologik infratuzilmaning yetarli emasligi muammosi saqlanib qolmoqda. Ekologik jihatdan raqamlashtirish qog‘oz sarfini kamaytirib, resurslardan samarali foydalanishga yordam bersa-da, elektron chiqindilar muammosi dolzarb bo‘lib bormoqda. Huquqiy omillar esa ma‘lumotlarni himoyalash, kiberxavfsizlik va raqamli bitimlarni tartibga soluvchi qonunchilikni doimiy takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning ajralmas va strategik muhim yo‘nalishi hisoblanadi. U axborot va raqamli texnologiyalarni asosiy resurs sifatida qo‘llash orqali iqtisodiy jarayonlarning samaradorligini oshiradi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytiradi hamda yangi innovatsion biznes modellarni shakllantirishga xizmat qiladi. O‘zbekiston sharoitida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi bu borada muhim institutsional asos vazifasini bajarmoqda. Umuman olganda, raqamli iqtisodiyotni izchil rivojlantirish O‘zbekistonning raqobatbardoshligini oshirish, iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash va barqaror iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu jarayonda raqamli infratuzilmani rivojlantirish, kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish va axborot xavfsizligini ta‘minlash ustuvor vazifalar bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi “2022 – 2026 yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF-60-son Farmoni. https://president.uz/oz/pages/view/strategy?menu_id=144
2. Wikipedia raqamli kutubxonasidan “Raqamli iqtisodiyot” tushunchasi. https://uz.wikipedia.org/wiki/Raqamli_iqtisodiyot
3. Begalov B.A., Abdullayev M.K. Raqamli iqtisodiyot. 45–62.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 05.10.2020 yildagi ““Raqamli O‘zbekiston – 2030” Strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlar tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-6079-sonli Farmoni.
5. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli texnologiyalar vazirligining rasmiy veb-sayti. <https://digital.uz>
6. IT Park Uzbekistan rasmiy veb-sayti. <https://itpark-uz>
7. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. — New York: McGraw-Hill, 1996.
8. OECD. Digital Economy Outlook. — Paris: OECD Publishing, 2020.
9. Castells M. The Rise of the Network Society. — Oxford: Blackwell Publishers, 2010.

UDK: 330.1

**ZAMONAVIY IQTISODIY SHAROITDA KICHIK BIZNES KORXONALARINING
RIVOJLANISH STRATEGIYALARI: NAZARIY YONDASHUVLAR**

**СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ МАЛОГО БИЗНЕСА В СОВРЕМЕННЫХ
ЭКОНОМИЧЕСКИХ УСЛОВИЯХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ**

**DEVELOPMENT STRATEGIES OF SMALL BUSINESS ENTERPRISES IN MODERN
ECONOMIC CONDITIONS: THEORETICAL APPROACHES**

Ubaydullayeva Nozima Abbosbek qizi

Namangan davlat universiteti

Orcid: 0009-0000-1479-2780

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes korxonalarining rivojlanish strategiyalariga oid nazariy yondashuvlar tahlil qilingan. Tadqiqotda raqobat strategiyalari, o‘sish strategiyalari va resurslarga asoslangan yondashuvlarning mazmuni hamda ularning kichik biznes faoliyatida qo‘llanish xususiyatlari yoritilgan. Natijalar ilmiy asoslangan strategiyalar kichik biznesda raqobatbardoshlikni oshirish, strategik boshqaruvni takomillashtirish va barqaror rivojlanishni ta’minlashda muhim ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, rivojlanish strategiyasi, strategik boshqaruv, raqobat strategiyasi, fokus strategiyasi, differensiallashtirish, innovatsiya, resurslarga asoslangan yondashuv.

В статье анализируются теоретические подходы к стратегиям развития малых предприятий в современных экономических условиях. Рассмотрены конкурентные стратегии, стратегии роста и ресурсно-ориентированный подход, а также особенности их применения в деятельности малого бизнеса. Результаты исследования показывают, что научно обоснованные стратегии способствуют повышению конкурентоспособности, совершенствованию стратегического управления и устойчивому развитию малых предприятий.

Ключевые слова: малый бизнес, стратегия развития, стратегическое управление, конкурентная стратегия, стратегия фокуса, дифференциация, инновации, ресурсно-ориентированный подход.

This article analyzes theoretical approaches to the development strategies of small business enterprises in modern economic conditions. It examines competitive strategies, growth strategies, and the resource-based view, as well as their application in small business activities. The findings show that scientifically grounded strategies are important for improving competitiveness, strengthening strategic management, and ensuring sustainable development of small enterprises.

Keywords: small business, development strategy, strategic management, competitive strategy, focus strategy, differentiation, innovation, resource-based view.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda globallashuv, raqobatning kuchayishi va texnologik o‘zgarishlar korxonalar oldiga yangi talablarni qo‘ymoqda. Bunday sharoitda korxonalarning barqaror rivojlanishi strategik boshqaruv samaradorligiga bog‘liq. Ayniqsa, kichik biznes korxonalarining raqobatbardoshligini ta‘minlash iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biridir. Kichik biznes aholi bandligini ta‘minlash, yangi ish o‘rinlari yaratish, bozorni tovar va xizmatlar bilan to‘ldirish hamda iqtisodiy o‘rishni rag‘batlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Biroq moliyaviy resurslarning cheklanganligi, boshqaruv tajribasining yetishmasligi va tashqi muhitga yuqori bog‘liqlik ularning strategik rivojlanishini murakkablashtiradi [8].

Kichik biznes korxonalarida samarali strategik boshqaruvni yo‘lga qo‘yish, rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolaning maqsadi kichik biznes korxonalarining rivojlanish strategiyalariga oid asosiy nazariy yondashuvlarni tizimli o‘rganish va ularning ilmiy asoslarini ochib berishdan iborat.

Korxona rivojlanish strategiyalari strategik menejmentning muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, bu borada xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiqotlar olib borilgan. Adabiyotlar tahlili strategik boshqaruv nazariyasi raqobat, o‘rish, marketing va resurslarga asoslangan yondashuvlar orqali shakllanganini ko‘rsatadi.

Raqobat strategiyalarini shakllantirishda M. Porterning besh kuch modeli muhim ahamiyatga ega bo‘lib, u korxonalarga tashqi muhit va raqobat kuchlarini baholash imkonini beradi [1]. I.Ansoffning mahsulot-bozor matritsasi esa korxonalar uchun o‘rish yo‘nalishlarini aniqlashda metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [2]. Ph. Kotlarning marketingga oid qarashlari bozor sementatsiyasi, iste‘molchi xulq-atvori va marketing kompleksini boshqarish orqali strategiya ishlab chiqishda muhim o‘rin tutadi [3].

Zamonaviy strategik menejmentda resurslarga asoslangan yondashuv ham alohida ahamiyatga ega. Unga ko‘ra, korxonaning ichki resurslari, noyob kompetensiyalari va innovatsion salohiyati uzoq muddatli raqobat ustunligini ta‘minlaydi [4]. Bu yondashuv, ayniqsa, cheklangan resurslar sharoitida faoliyat yurituvchi kichik biznes korxonalari uchun muhimdir.

Mahalliy olimlardan A. Vahobov korxonalar rivojlanishining strategik yo‘nalishlari va boshqaruv mexanizmlarini, Sh. Shodmonov strategik boshqaruv va raqobatbardoshlikni oshirish masalalarini, B. Yuldashev esa innovatsion strategiyalar samaradorligini tadqiq etgan [5; 6; 7]. Umuman, adabiyotlar tahlili kichik biznesda strategik yondashuvlarni resurs imkoniyatlari, bozor sharoiti va innovatsion salohiyat bilan uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Ushbu maqolada korxona rivojlanish strategiyalarini o‘rganishda strategik menejment nazariyalari va iqtisodiy tahlil usullariga tayanildi. Tadqiqot jarayonida mavzuga oid ilmiy qarashlar o‘rganilib, umumlashtirildi.

Tahlil va sintez usullari orqali raqobat strategiyalari, o‘rish strategiyalari hamda resurslarga asoslangan yondashuvlar ko‘rib chiqildi. Qiyosiy tahlil yordamida ularning afzallik va kamchiliklari solishtirildi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlarni o‘rganish, mantiqiy umumlashtirish va tizimli yondashuv usullari qo‘llanildi.

O‘tkazilgan tadqiqotlar natijasida kichik biznes korxonalarining rivojlanish strategiyalariga oid nazariy yondashuvlar tizimli umumlashtirildi va ularning zamonaviy iqtisodiy sharoitdagi ahamiyati

aniqlandi. Tahlillar strategik boshqaruv yondashuvlari o‘zaro bog‘liq bo‘lib, kichik biznes samaradorligini ta‘minlashda kompleks xarakterga ega ekanini ko‘rsatdi. Ayniqsa, cheklangan resurslar va bozor noaniqligi sharoitida strategiyani to‘g‘ri tanlash hamda izchil amalga oshirish muhim hisoblanadi.

Birinchidan, raqobat strategiyalari kichik biznesning tashqi muhitga moslashuvi va bozordagi mavqeyini mustahkamlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu yondashuv orqali korxonalar o‘z strategik pozitsiyasini belgilaydi va mavjud resurslar asosida raqobat ustunligini shakllantiradi. M. Porterning umumiy strategiyalar modeli bu borada muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Tahlil natijalariga ko‘ra, kichik biznes korxonalari ko‘pincha fokus strategiyasiga ustuvor ahamiyat beradi. Bu ularning muayyan bozor segmentlariga ixtisoslashuvi, mijozlar ehtiyojlarini chuqur o‘rganishi va moslashuvchan xizmat ko‘rsatish imkoniyatlari bilan izohlanadi. Ayrim korxonalar esa xarajatlarni kamaytirish orqali raqobat ustunligini shakllantirishga intiladi.

Shuningdek, kichik biznesda differensiallashtirish strategiyasi ham muhim ahamiyatga ega. Bu strategiya mahsulot yoki xizmatning noyob xususiyatlari, sifat darajasi va mijozlarga individual yondashuv orqali namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, xizmat ko‘rsatish sohasida faoliyat yurituvchi kichik biznes subyektlari uchun ushbu yondashuv samarali hisoblanadi.

Kichik biznes korxonalari uchun yagona universal strategiya mavjud emas. Strategik tanlov korxonaning faoliyat yo‘nalishi, resurs imkoniyatlari va bozor sharoitidan kelib chiqib amalga oshiriladi. Shu bois aniq strategik yo‘nalishni tanlash va uni izchil amalga oshirish kichik biznes raqobatbardoshligini oshirishning muhim omili hisoblanadi.

RAQOBAT USTUNLIGI MANBAI		
MAQSADLI BOZOR	1. XARJATLAR BO‘YICHA USTUNLIK <i>(eng past xarajat)</i>	2. MAHSULOTNI YOKI XIZMI DUFERENSIALLASHTIRISH <i>(novoblik)</i>
KENG KO‘LAMLI BOZOR <i>(ko‘plab segmentlar)</i>	XARAJAT YETAKCHILIGI (COST LEADERSHIP) <i>Korxona tarmoqdagi eng past xarajatlarga ega bo‘lishi orqali raqobat ustunligini qo‘lga kiritadi</i>	DIFFERENSIALLASHTIRISH (DIFFERENTIATION) <i>Korxona mahsuloti yoki xizmati novob xususiyatlarga ega bo‘lganligi sababli mijozlar uchun yuqori qiymat yaratadi</i>
TOR DOIRADAGI BOZOR <i>(ma‘lum segment)</i>	3. FOKUS STRATEGIYASI (FOCUS) <i>Korxona ma‘lum tor bozor segmentiga e‘tibor qaratadi va shu segment ehtiyojlarini boshqalarga nisbatan samaraliroq qondiradi</i>	

1-rasm. Porterning umumiy strategik modeli

Mazkur model tahlili korxona samarali raqobat ustunligiga erishishi uchun aniq strategik yo‘nalishni tanlashi zarurligini ko‘rsatadi. Bir vaqtning o‘zida bir nechta strategiyani qo‘llash samaradorlikni pasaytirib, strategik noaniqlikka olib kelishi mumkin.

O‘zbekiston korxonalari faoliyatida, ayniqsa kichik va o‘rta biznesda, xarajat yetakchiligi strategiyasiga ustuvor ahamiyat beriladi. Bu ichki bozorda narxga sezgirlikning yuqoriligi va resurslarning cheklanganligi bilan izohlanadi. Shu sababli korxonalar xarajatlarni optimallashtirish orqali raqobat ustunligini shakllantirishga intiladi.

Ayrim yirik va innovatsion korxonalarda esa differensiallashtirish strategiyasi elementlari kuzatiladi. Ular mahsulot sifati, brend qiymati va xizmat ko‘rsatish darajasi orqali bozorda ustunlikka erishishga harakat qiladi. Shuningdek, hududiy va tarmoq ixtisoslashuvi kichik biznesda fokus strategiyasining keng qo‘llanishiga imkon yaratmoqda.

Biroq ayrim korxonalarda strategik tanlovning aniq belgilanmagani yoki bir nechta strategiyani bir vaqtda qo‘llashga urinish holatlari uchraydi. Bu M. Porter ta’kidlagan “strategik noaniqlik”

holatiga olib kelib, raqobatbardoshlik va resurslardan foydalanish samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shu bois milliy iqtisodiyot sharoitida, ayniqsa kichik biznesda, strategik boshqaruvni takomillashtirish, aniq strategik yo‘nalishni tanlash va uni izchil amalga oshirish barqaror rivojlanishning muhim omili hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari kichik biznes korxonalarining rivojlanish strategiyalariga oid nazariy yondashuvlar o‘zaro bog‘liq holda amal qilishini va zamonaviy sharoitda ularni kompleks qo‘llash zarurligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, resurslari cheklangan va bozor o‘zgarishlariga sezgir bo‘lgan kichik biznes subyektlari uchun to‘g‘ri strategik tanlov hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Raqobat strategiyalari nuqtai nazaridan M. Porterning umumiy strategiyalar modeli korxonaning bozordagi pozitsiyasini aniqlashda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari ushbu model kichik biznes faoliyatida ham dolzarbligini tasdiqlaydi. Korxona ma‘lum bir strategiyani tanlab, uni izchil amalga oshirgandagina barqaror raqobat ustunligiga erisha oladi. Aks holda, bir nechta strategiyani bir vaqtda qo‘llash resurslarning samarasiz taqsimlanishiga va umumiy samaradorlikning pasayishiga olib keladi.

O‘sish strategiyalari bo‘yicha I. Ansoff modeli kichik biznesning rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Raqobat va o‘sish strategiyalari bir-birini to‘ldiradi: korxona avvalo rivojlanish yo‘nalishini belgilashi, so‘ng ushbu yo‘nalishga mos raqobat strategiyasini tanlashi zarur. Bu yondashuv kichik biznesning bosqichma-bosqich rivojlanishini ta‘minlaydi.

Resurslarga asoslangan yondashuv esa kichik biznesning ichki salohiyati, bilim va kompetensiyalari strategik ustunlikni shakllantirishda muhim omil ekanini ko‘rsatadi. Zamonaviy sharoitda strategik boshqaruv nafaqat tashqi muhitni, balki ichki imkoniyatlarni ham chuqur tahlil qilishni talab etadi. Inson kapitali, innovatsion g‘oyalar va moslashuvchanlik kichik biznes uchun asosiy raqobat ustunligi manbalari hisoblanadi.

O‘zbekiston kichik biznes korxonalari misolida olib borilgan umumlashtirishlar milliy iqtisodiyotda strategik boshqaruvning o‘ziga xos jihatlari mavjudligini ko‘rsatadi. Ko‘plab kichik biznes subyektlarida xarajat yetakchiligi strategiyasiga e‘tibor yuqori bo‘lsa, innovatsion rivojlanishga intilayotgan korxonalarda differensiallashtirish elementlari kuchaymoqda. Hududiy va tarmoq ixtisoslashuvi esa fokus strategiyasining keng qo‘llanishiga sharoit yaratmoqda.

Shu bilan birga, ayrim kichik biznes korxonalarida strategik boshqaruv tizimining yetarli rivojlanmagani, uzoq muddatli rejalashtirishning sustligi va ilmiy asoslangan yondashuvlarning kam qo‘llanilishi ularning raqobatbardoshligini cheklamoqda. Shuning uchun nazariy yondashuvlarni real iqtisodiy sharoitlarga moslashtirish, strategik boshqaruvni takomillashtirish va innovatsion rivojlanishga ustuvorlik berish zarur.

Bundan tashqari, raqamli transformatsiyani jadallashtirish, zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etish va bozor talablariga moslashuvchanlikni oshirish kichik biznes raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi. Global integratsiya sharoitida kichik biznes subyektlari o‘z strategiyalarini muntazam qayta ko‘rib chiqishi, risklarni boshqarishi va uzoq muddatli barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan strategik rejalashtirishni kuchaytirishi lozim.

Zamonaviy iqtisodiy sharoitda kichik biznes korxonalarining rivojlanish strategiyasini to‘g‘ri tanlash ularning barqaror faoliyati va raqobatbardoshligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari kichik biznesda raqobat, o‘sish va resurslardan samarali foydalanish strategiyalari o‘zaro bog‘liq holda qo‘llanilishi zarurligini ko‘rsatdi.

Kichik biznes korxonalari uchun yagona universal strategiya mavjud emas. Har bir korxona faoliyat sohasi, resurs imkoniyatlari va bozor sharoitidan kelib chiqib strategik yo‘nalishni tanlaydi. Ayrim korxonalar xarajatlarni kamaytirish orqali ustunlikka erishsa, boshqalari tor bozor segmentiga ixtisoslashadi yoki mahsulot va xizmatlarini farqlash orqali rivojlanadi.

Shuningdek, tadqiqot kichik biznesda strategik boshqaruvni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatdi. Ayrim korxonalarda strategik rejalashtirishning sustligi, bozor va tashqi muhit omillarining yetarlicha tahlil qilinmasligi rivojlanishga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois zamonaviy strategik boshqaruv tizimini rivojlantirish, rejalashtirish va tahlil qilish ko‘nikmalarini kuchaytirish muhimdir.

Bundan tashqari, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, raqamli texnologiyalardan foydalanish, bozor o‘zgarishlarini muntazam kuzatish va resurslardan samarali foydalanish kichik biznes korxonalarining barqaror rivojlanishi hamda uzoq muddatli raqobat ustunligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter M. Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors. — New York: Free Press, 1980. — 396 p.
2. Ansoff I. Strategies for Diversification // Harvard Business Review. — 1957. — Vol. 35, No. 5. — P. 113-124.
3. Kotler P., Keller K. Marketing Management. — 15th ed. — Pearson Education, 2017. — 714 p.
4. Barney J. Firm Resources and Sustained Competitive Advantage // Journal of Management. — 1991. — Vol. 17, No. 1. — P. 99-120.
5. Вахобов А. В. Миллий иқтисодиёт ривожланиш стратегиялари. — Тошкент: Иқтисодиёт, 2016. — 256 б.
6. Шодмонов Ш. Ш. Иқтисодиёт назарияси. — Тошкент: Фан ва технологиялар, 2018. — 320 б.
7. Юлдашев Б. Б. Корхоналарда инновацион ривожланиш стратегиялари // Иқтисодиёт ва инновациялар. — 2020. — № 3. — Б. 45-52.
8. Talapova N. Xo‘jalik Yurituvchi Subyektlarning Moliyaviy Resurslaridan Samarali Foydalanish Imkoniyatlari //Green Economy and Development. – T. 3. – №. 5. – С. 665525.

UDK: 339.3

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA ASOSIDA IXTISOSLASHTIRILGAN SAVDO
MAJMUALARIDA MOLIVAVIY RESURLARNI BOSHQARISHNI
TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ФИНАНСОВЫМИ РЕСУРСАМИ В
СПЕЦИАЛИЗИРОВАННЫХ ТОРГОВЫХ КОМПЛЕКСАХ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОЙ
ТРАНСФОРМАЦИИ**

**IMPROVING FINANCIAL RESOURCE MANAGEMENT IN SPECIALIZED TRADE
COMPLEXES BASED ON DIGITAL TRANSFORMATION**

Xatamov Abror Abdigapparovich

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli transformatsiya asosida ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida moliyaviy resurslarni boshqarishni takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda 2020–2025-yillarda faoliyat yuritgan beshta savdo majmuasi misolida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi indikativ indeks asosida baholangan. Natijada raqamli texnologiyalar moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda muhim omil ekanligi aniqlanib, ERP, CRM, BI va elektron ijara platformalarini integratsiyalashga asoslangan boshqaruv mexanizmi taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, moliyaviy resurslar, ixtisoslashtirilgan savdo majmualari, ERP, CRM, Business Intelligence, elektron ijara, indikativ indeks.

В данной статье исследуются вопросы совершенствования управления финансовыми ресурсами в специализированных торговых комплексах на основе цифровой трансформации. В ходе исследования на примере пяти специализированных торговых комплексов,

функционировавших в 2020–2025 годах, уровень использования цифровых технологий был оценён с помощью индикативного индекса. Результаты показали, что цифровые технологии являются важным фактором повышения эффективности управления финансовыми ресурсами. На основе полученных результатов предложен механизм управления, основанный на интеграции систем ERP, CRM, Business Intelligence (BI) и электронной платформы аренды.

Ключевые слова: цифровая трансформация, финансовые ресурсы, специализированные торговые комплексы, ERP, CRM, Business Intelligence, электронная аренда, индикативный индекс.

This article examines the issues of improving financial resource management in specialized trade complexes based on digital transformation. The study evaluates the level of digital technology adoption in five specialized trade complexes operating during 2020–2025 using an indicative index. The findings demonstrate that digital technologies are a significant factor in enhancing the efficiency of financial resource management. Based on the results, a management mechanism integrating ERP, CRM, Business Intelligence (BI), and electronic leasing platforms is proposed.

Keywords: digital transformation, financial resources, specialized trade complexes, ERP, CRM, Business Intelligence, electronic leasing, indicative index.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevraldagi PF–21-son Farmoni bilan tasdiqlangan "O‘zbekiston – 2030" strategiyasida o‘rta va yirik shahar markazlarida xizmat ko‘rsatishga ixtisoslashgan markaziy ko‘chalarni tashkil etish orqali savdo va servis obyektlari sonini 2030-yilga qadar 36 ming taga yetkazish, hududlarda bozor xizmatlari hajmining yillik o‘sinh sur‘atini 13 foizdan yuqori darajada ta‘minlash hamda iqtisodiyot va davlat boshqaruvi jarayonlarini izchil raqamlashtirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan [1]. Ushbu maqsadlarga erishish savdo majmualarida moliyaviy resurslarni zamonaviy raqamli boshqaruv mexanizmlari asosida tashkil etishni talab etadi. Shu bilan birga, tahlillar shuni ko‘rsatadiki, mahalliy ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi so‘nggi yillarda sezilarli oshgan bo‘lsa-da, ularning moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini kompleks baholash va boshqarish tizimi hali to‘liq shakllanmagan. Xususan, 2020–2025-yillar davomida o‘rganilgan savdo majmualarida raqamli rivojlanishning o‘rtacha indikativ indeksi 16 balldan 44 ballgacha oshgan bo‘lsa-da, ERP, CRM, Business Intelligence (BI) hamda elektron ijara platformalarining o‘zaro integratsiyasi yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmaganligi sababli mavjud raqamli imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmayapti. Bu sabablarni iqtisodchi olimlar quyidagicha tahlil qilishgan.

Xorijiy olimlar raqamli transformatsiyani korxonalar faoliyati samaradorligini oshirishning muhim omili sifatida baholaydilar. Jumladan, Kurilova va Antipov raqamlashtirish darajasini kompleks indikatorlar asosida baholash metodologiyasini taklif etgan bo‘lsa [2], Stoyanova va Anhuelov raqamlashtirish ko‘rsatkichlari tashkilotlarda boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qilishini ta‘kidlaydi [3]. Bravo-Jaico va boshqalar raqamli transformatsiya yetukligini baholash modeli tashkilotlarning raqamli rivojlanish darajasini aniqlash imkonini berishini asoslagan [4]. Shuningdek, Tashenova va boshqalar korxonalarning raqamli tayyorgarligini baholash metodologiyasini ishlab chiqib, ERP, CRM va BI tizimlarining integratsiyasi resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishini qayd etgan [5].

Mahalliy olimlar tomonidan ham mazkur yo‘nalishda qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, D.X. Xolmamatov savdo korxonalarida tovar-moddiy resurslarni boshqarishda raqamli texnologiyalarni qo‘llash zarurligini asoslagan [6]. G‘.S. Mustafoyev xizmat ko‘rsatish sohasining rivojlanishi raqamli xizmatlarga o‘tish bilan bog‘liqligini ta‘kidlagan [7]. O.D. Mirzayev esa korxonalarda raqamli transformatsiya boshqaruv va tashkiliy o‘zgarishlar bilan uyg‘un holda amalga oshirilishi lozimligini qayd etgan [9].

Tadqiqot doirasida 2020–2025-yillarda faoliyat yuritgan beshta ixtisoslashtirilgan savdo majmuasida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi muallif tomonidan ishlab chiqilgan indikativ indeks asosida baholandi. Baholashda elektron hisobdorlik, moliyaviy hisob-kitoblarning raqamlashtirilganligi, elektron to‘lov infratuzilmasi, avtomatlashtirilgan boshqaruv hamda

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 6-son 2026 yil

axborotning ochiqligi asosiy mezonlar sifatida qabul qilindi va uni quyidagi 1-jadvalda ko‘rishingiz mumkin.

1-jadval

Ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning indikativ indeksi (2020–2025-yillar).

Savdo majmuasi	2020	2021	2022	2023	2024	2025	O‘zgarish
"Bek to‘pi" savdo kompleksi MChJ	10	10	20	20	30	30	+20
"Chilonzor buyum savdo kompleksi" AJ	40	50	60	70	80	80	+40
"O‘rikzor savdo kompleksi" MChJ	10	20	20	30	30	40	+30
"Yangiobod" ixtisoslashgan bozori MChJ	10	20	20	30	40	40	+30
"Bek baraka" ixtisoslashgan savdo kompleksi MChJ	10	10	20	20	30	30	+20
O‘rtacha	16	22	28	34	42	44	+28

Manba: muallif hisob-kitoblari asosida tuzilgan.

1-jadval ma‘lumotlariga ko‘ra, tahlil qilingan davr mobaynida ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi muntazam oshgan. Jumladan, indikativ indeksning o‘rtacha qiymati 2020-yildagi 16 balldan 2025-yilda 44 ballgacha, ya‘ni 28 ballga oshgan. Bu esa korxonalarda elektron to‘lov tizimlari, elektron hujjat aylanishi va avtomatlashtirilgan boshqaruv elementlarining bosqichma-bosqich joriy etilganligini ko‘rsatadi.

Tahlillar natijasida eng yuqori ko‘rsatkich "Chilonzor buyum savdo kompleksi" AJda qayd etildi. Mazkur korxonada raqamli rivojlanish indeksi 40 balldan 80 ballgacha oshgan bo‘lib, bunga korporativ axborotni elektron shaklda oshkor qilish, yillik hisobotlarni e‘lon qilish va raqamli boshqaruv vositalaridan keng foydalanish sabab bo‘lgan. Shu bilan birga, boshqa savdo majmualarida ham ijobiy o‘sish kuzatilgan bo‘lsa-da, ERP, CRM, BI va elektron ijara platformalarining o‘zaro integratsiyasi yetarli darajada shakllanmaganligi sababli moliyaviy resurslarni boshqarish samaradorligi to‘liq ta‘minlanmagan.

Tadqiqot natijalari asosida ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida moliyaviy resurslarni boshqarish samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalarning o‘rni yuqori ekanligi aniqlandi. Biroq, amaldagi boshqaruv tizimlarida foydalanilayotgan raqamli platformalar o‘zaro integratsiyalashmaganligi sababli moliyaviy axborotlarning yagona bazasi shakllanmagan, bu esa moliyaviy nazoratning samaradorligini pasaytirib, boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida vaqt yo‘qotilishiga olib kelmoqda. Shu munosabat bilan savdo majmualarida qo‘llanilayotgan asosiy raqamli texnologiyalarning moliyaviy resurslarni boshqarishga ta‘siri tizimli ravishda baholandi. Buni quyidagi 2-jadvalda ko‘rishingiz mumkin.

2-jadval

Raqamli texnologiyalarning ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida moliyaviy resurslarni boshqarishga ta‘siri

Raqamli texnologiya	Moliyaviy boshqaruvdagi vazifasi	Kutilayotgan natija
ERP	Moliyaviy rejalashtirish, byudjetlashtirish va resurslar harakatini boshqarish	Xarajatlarni optimallashtirish va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish
CRM	Mijozlar va ijara shartnomalarini boshqarish, debitorlik qarzlarni monitoring qilish	To‘lov intizomini kuchaytirish va pul oqimlarini barqarorlashtirish
Business Intelligence (BI)	Moliyaviy ko‘rsatkichlarni tahlil qilish va prognozlash	Tezkor va asoslangan boshqaruv qarorlarini qabul qilish
Elektron ijara platformasi	Ijara to‘lovlarini avtomatlashtirish va elektron monitoringni yuritish	To‘lovlarning o‘z vaqtida undirilishi va ma‘muriy xarajatlarning kamayishi
Yagona integratsiyalashgan raqamli platforma	ERP, CRM, BI va elektron xizmatlarni yagona axborot bazasiga birlashtirish	Moliyaviy shaffoflikni oshirish hamda kompleks boshqaruv tizimini shakllantirish

Manba: muallif tomonidan tuzilgan.

2-jadval ma’lumotlari shuni ko’rsatadiki, har bir raqamli texnologiya moliyaviy resurslarni boshqarishning alohida bosqichini takomillashtirishga xizmat qiladi. Biroq ularning alohida-alohida qo‘llanilishi kutilgan samarani to‘liq ta’minlamaydi. Shu sababli ERP, CRM, Business Intelligence va elektron ijara platformalarini yagona axborot tizimiga integratsiyalash moliyaviy ma’lumotlarning ishonchliligini oshirish, real vaqt rejimida monitoringni tashkil etish, moliyaviy xavflarni kamaytirish hamda boshqaruv qarorlarining sifatini yaxshilash imkonini beradi. Bu esa savdo majmualarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash va raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida raqamli transformatsiya moliyaviy resurslarni boshqarish samaradorligini oshirishning muhim omili ekanligini tasdiqladi. O‘tkazilgan tahlillar asosida 2020–2025-yillar davomida raqamli texnologiyalardan foydalanish darajasi muntazam oshganligi aniqlandi. Biroq, mavjud axborot tizimlarining o‘zaro integratsiyasi yetarli darajada yo‘lga qo‘yilmagani sababli moliyaviy resurslarni boshqarish imkoniyatlaridan to‘liq foydalanilmayotgani kuzatildi. Mazkur muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

- ixtisoslashtirilgan savdo majmualarida ERP, CRM, Business Intelligence va elektron ijara platformalarini yagona raqamli boshqaruv tizimiga integratsiyalash;
- moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini indikativ indeks asosida muntazam monitoring qilish;
- moliyaviy hisobotlar va ijara to‘lovlarini to‘liq elektron shaklga o‘tkazish orqali moliyaviy shaffoflikni oshirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2026-yil 16-fevral “Mamlakat taraqqiyotining 2030-yilgacha mo‘ljallangan ustuvor yo‘nalishlari doirasida islohotlarni izchil davom ettirish va yangi bosqichga olib chiqishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF–21-son Farmoni.
2. Kurilova A., and, Antipov D. Methodological approaches to assessing the level of digitalization of countries and regions. IOP Conf. Series: Materials Science and Engineering, 986, III Quality Management and Reliability of Technical Systems, IOP Publishing, 2020. – pp. 1-6. DOI: 10.1088/1757-899X/986/1/012021
3. Stoyanova T., Anhuelov K. Assessment of Digital Transformation in Enterprises: Indicators and Methodological Approaches // Economic Alternatives. 2023.
4. Bravo-Jaico J., Alarcon R., Valdivia C., German N., Aquino J., Serquen O., Guevara L., and Moreno Heredia A. Model for assessing the maturity level of digital transformation in higher education institutions: a theoretical-methodological approach. Frontiers in Education, Vol. 10, 2025. – pp. 1-20. DOI: 10.3389/feduc.2025.1581648
5. Tashenova L., Mamrayeva D., and, Kulzhambekova B. A Methodology for Assessing Digital Readiness of Industrial Enterprises for Ecosystem Adaptation: Evidence from Kazakhstan’s Sustainable Industrial Transformation. Sustainability, Vol. 17, 2025. – pp. 1-53. DOI: 10.3390/su17219763
6. Xolmamatov D.X. Ulgurji savdo korxonalarida tovar zaxiralarini tashkil etish va boshqarishni takomillashtirish. “Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar” ilmiy-elektron jurnali, № 4, iyul-avgust, 2020. – 144-150 betlar. URL: https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/17_Kholmamatov.pdf
7. Mustafojev G‘S. Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.

**CO-MARKETING STRATEGIYASINING EKOTURIZMNI BRENDLASHIGA
INTEGRATSIYASI: METODOLOGIK YONDASHUV VA AMALIY NATIJALAR**

**ИНТЕГРАЦИЯ СТРАТЕГИИ СО-MARKETING В БРЕНДИНГ ЭКОТУРИЗМА:
МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД И ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕЗУЛЬТАТЫ**

**INTEGRATION OF CO-MARKETING STRATEGY INTO ECOTOURISM BRANDING:
METHODOLOGICAL APPROACH AND PRACTICAL RESULTS**

Yokubjonova X.Yo.

Namangan davlat universiteti i.f.f.d., dotsent

ORCID ID- 0000-0002-9247-3598

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda Namangan viloyatida co-marketing strategiyasining ekoturistik brendlash samaradorligiga ta'siri empirik yondashuv asosida tahlil qilindi. 411 nafar respondent ishtirokida o'tkazilgan so'rovnoma natijalari gullar festivali, gastronomik, ekologik va etnomadaniy turizm yo'nalishlarini yagona platformada integratsiyalash yuqori sinergik samaradorlikni ta'minlashini ko'rsatdi. Shuningdek, muallif tomonidan ishlab chiqilgan 7B modeli elementlari bo'yicha mavjud ko'rsatkichlar baholanib, ularni strategik rivojlantirishning maqsadli parametrlari ilmiy asoslandi.

Kalit so'zlar: co-marketing, ekoturizm, brendlash, 7B modeli, sinergiya, Namangan viloyati.

В данном исследовании на основе эмпирического подхода проанализировано влияние стратегии co-marketing на эффективность брендинга экотуризма в Наманганской области. Результаты опроса, проведенного с участием 411 респондентов, показали, что интеграция фестиваля цветов, гастрономического, экологического и этнокультурного туризма в рамках единой платформы обеспечивает высокий синергетический эффект. Кроме того, были оценены существующие показатели по элементам модели 7B, разработанной автором, и научно обоснованы целевые параметры их стратегического совершенствования.

Ключевые слова: co-marketing, экотуризм, брендинг, модель 7B, синергия, Наманганская область.

This study empirically analyzes the impact of the co-marketing strategy on the effectiveness of ecotourism branding in the Namangan region. The survey results obtained from 411 respondents demonstrated that the integration of the Flower Festival, gastronomic, ecological, and ethnocultural tourism within a unified platform generates a high synergistic effect. In addition, the current indicators of the elements of the 7B model developed by the author were evaluated, and the target parameters for their strategic improvement were scientifically substantiated.

Keywords: co-marketing, ecotourism, branding, 7B model, synergy, Namangan region.

Zamonaviy global turizm bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlash uchun an'anaviy marketing yondashuvlari tobora yetarli bo'lmay qolmoqda. UNWTO (2023) ma'lumotlariga ko'ra, dunyo bo'ylab ekoturizm bozori yillik 14-16 foizlik o'sish sur'ati bilan rivojlanib, 2030-yilga borib 650 mlrd. dollarga yetishi prognoz qilinmoqda. Ushbu sharoitda destinatsiyalar o'rtasidagi raqobat kuchayib, yagona marketing strategiyasi bilan bozorda o'ziga xos pozitsiyani egallash tobora murakkablashmoqda. Aynan shu metodologik muammo co-marketing - ya'ni o'zaro to'ldiruvchi yo'nalishlar va resurslarni yagona strategik platformada birlashtirish - yondashuvini ekoturizm sohasida dolzarb ilmiy yo'nalish sifatida belgilaydi.

O'zbekistonda, xususan Namangan viloyatida ekoturizm sohasini rivojlantirishda co-marketing metodologiyasining tatbiq etilishi amaliy jihatdan muhim ahamiyat kasb etadi. Viloyatda xorijiy ekoturistlar soni 2015-yildagi 4 184 nafardan 2024-yilda 200 000 nafarga - 48 barobarga - oshganligi

mintaqaning yuqori turistik salohiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Biroq ushbu o‘shish tizimli co-marketing strategiyasiga emas, balki stixiyali omillarga asoslanganligi sohada metodologik takomillashtirish zaruriyatini ko‘rsatadi. Mazkur maqolada co-marketingning nazariy asoslari tahlil qilinib, Namangan viloyatidagi gullar festivali, gastronomik turizm, ekologik turizm va etnomadaniy turizmning integrativ sintezi asosida co-marketing strategiyasining ekoturistik brendlash samaradorligiga ta‘siri empirik tarzda o‘rganilgan.

Co-marketing tushunchasining ilmiy ildizlari strategik menejment nazariyasiga borib taqalib, Ansoff [1] tomonidan asoslangan sinergiya konsepsiyasida o‘z metodologik asosini topgan. Ushbu nazariyaga ko‘ra, turli elementlarning yagona tizimda birlashuvi alohida elementlar yig‘indisidan yuqori umumiy samara hosil qiladi — bu qonuniyat zamonaviy marketing amaliyotida «2+2=5» effekti sifatida keng tan olingan. Co-marketing aynan shu sinergiya tamoyilining marketing sohasidagi amaliy ifodasini tashkil etib, o‘zaro to‘ldiruvchi brendlar, mahsulotlar yoki xizmatlarning yagona strategik platformada birlashuviga asoslanadi.

Co-marketingning nazariy talqini ilmiy adabiyotlarda turlicha ifodalangan. Kotler destinatsiya marketingi kontekstida co-marketingni raqobatbardosh ustunlikka erishishning samarali vositasi sifatida ko‘rib, uni hamkorlikdagi brend pozitsiyalar strategiyasi sifatida talqin etgan. Fennell [8] esa ekoturizm sohasida co-marketingning o‘ziga xos jihati sifatida tabiatni muhofaza qilish va mahalliy jamiyat manfaatlarini bir vaqtda qamrab olish zaruriyatini ta‘kidlagan. Weaver [3] tomonidan ishlab chiqilgan ekoturistlar tasnifi — qattiq, yumshoq va simpatizant segmentlari — co-marketing strategiyasini maqsadli segmentlarga differensiallashtirishning metodologik asosini yaratgan. Porter va Kramerning «umumiy qiymat yaratish» konsepsiyasi esa co-marketingning ijtimoiy va iqtisodiy samaralarni bir vaqtda ta‘minlash imkoniyatini nazariy jihatdan asoslagan.

Mavjud tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, co-marketing metodologiyasi umumiy turizm sohasida yetarlicha o‘rganilgan bo‘lsa-da, ekoturizm kontekstida — xususan barqarorlik tamoyillari bilan integratsiyalashgan holda — uning tatbiq etilishi hali yetarlicha tadqiq etilmagan. Aynan shu metodologik bo‘shliq mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilab, Namangan viloyati misolida co-marketing strategiyasining ekoturistik brendlashga tatbiq etilishini o‘rganishning ilmiy asosini tashkil etadi.

Tadqiqot metodologiyasi miqdoriy va sifatli tahlil usullarining integratsiyasiga asoslangan kompleks yondashuv asosida shakllantirildi. Ushbu yondashuv Creswell va Plano Clark tomonidan asoslangan metodologik triangulyatsiya tamoyiliga muvofiq bo‘lib, tadqiqot ishonchliligini oshirishga xizmat qiladi. Co-marketing strategiyasining ekoturistik brendlashga ta‘sirini baholash maqsadida uch bosqichli metodologik tizim qo‘llanildi.”

4.1. Co-marketing strategiyasining integrativ tuzilmasi

Taqdim etilgan model co-marketing strategiyasining nazariy asoslaridan empirik natijalarigacha bo‘lgan 7 qatlamli yaxlit ilmiy tizimni ifodalaydi.

Birinchi qatlam Ansoff [1], Pine va Gilmore hamda Porter va Kramer nazariyalariga asoslanadi. Ikkinchi qatlamda co-marketing platformasi hamda “2+2=5” effekti va 8,9 barobar samaradorlik tamoyili metodologik o‘zak sifatida belgilanadi.

Uchinchi qatlamda gullar festivali, gastronomik, ekologik va etnomadaniy turizm integratsiyalashgan yo‘nalishlar sifatida beriladi. To‘rtinchi qatlamda ularning sinergiyasi “Namangan Destination Marketing 3.0” strategiyasini shakllantiradi.

Beshinchi qatlamda n=411 respondent asosidagi empirik natijalar (Cronbach Alpha=0,923; p<0,05) modelning ishonchliligini tasdiqlaydi. Oltinchi qatlamda asosiy natijalar aks etadi: jozibadorlik +25–30%, 7B modeli 2,68 dan 4,30/5,0 gacha o‘shish va 200 000 xorijiy tashrif.

Yettinchi qatlamda model GSTC standartlari, SDG maqsadlari va “O‘zbekiston-2030” strategiyasi bilan uyg‘un holda yakuniy ilmiy xulosa va amaliy tavsiyalarni jamlaydi.

Taqqoslama tahlil shuni ko‘rsatadiki, to‘rtta yo‘nalishning integrativ sintezi alohida yo‘nalishlar yig‘indisidan 8,9 barobar yuqori samaradorlik ta‘minlagan. Ayniqsa marketing xarajatlarining 30-40 foizga kamayishi — brendlash investitsiyalarining rentabelligi (ROI) oshishi — kichik va o‘rta turizm korxonalari uchun co-marketing strategiyasining moliyaviy jihatdan ham jozibador ekanligini isbotlaydi.

Co-marketing integratsiyasining alohida va birgalikdagi samaradorlik taqqoslashi [1]

Ko‘rsatkich	Alohida yo‘nalish	Integrativ co-marketing	O‘sish
Tashrif buyuruvchilar	50 000	200 000	+300%
Brendlash ball	2,50/5,0	2,84/5,0	+13,6%
Xalqaro ulush	12%	23%	+92%
Marketing xarajati	100%	60-70%	-30-40%
Jozibadorlik	Bazaviy	+25-30%	8,9x

4.2. 7B modeli elementlarining baholash natijalari

Norman tomonidan psixometrik o‘lchov nazariyasi doirasida asoslanganidek, 5 ballik Likert shkalasi respondentlarga fikrlarini aniq ifodalash imkonini beruvchi optimal o‘lchov vositasi hisoblanadi — bu tanlov so‘rovnomaga ishonchliligini ta‘minlashning metodologik shartidir. 7B modeli elementlari bo‘yicha olingan natijalar quyidagi ko‘rinishda: Tadqiqot doirasida 7B modeli elementlarining hozirgi holati ekspert baholash metodi asosida 5 ballik Likert shkalasi yordamida o‘lchangan bo‘lib, har bir element uchun 1 yillik, 3 yillik va 5 yillik maqsadli ko‘rsatkichlar belgilangan. Ushbu bosqichma-bosqich rivojlanish yondashuvi Namangan viloyatida co-marketing strategiyasini izchil joriy etishning metodologik asosini tashkil etib, har bir bosqich oldingi bosqich natijalariga tayanadi. Xususan, 1 yillik maqsad institutsional tayyorgarlik va pilot tatbiqni, 3 yillik maqsad tizimni kengaytirish va mustahkamlashni, 5 yillik maqsad esa to‘liq integratsiya va xalqaro sertifikatsiyaga erishishni nazarda tutadi. 7B modeli elementlari bo‘yicha olingan natijalar quyidagi ko‘rinishda:

Co-marketing strategiyasi doirasida 7B modeli ko‘rsatkichlarining dinamikasi va maqsadli prognozi

Element	Hozirgi ball	1 yil maqsad	3 yil maqsad	5 yil maqsad
Behaviour	2,53	3,20	3,90	4,40
Branding	2,84	3,80	4,20	4,60
Balance	2,91	3,10	3,70	4,10
Benchmarking	2,67	3,40	4,20	4,50
Bridging	2,53	3,00	4,00	4,50
Benefits	2,59	3,50	4,10	4,40
Boosting	2,67	3,30	3,90	4,30
Umumiy o‘rtacha	2,68	3,20	3,80	4,30

Jadval tahlili shuni ko‘rsatadiki, eng past ball Behaviour (2,53) va Bridging (2,53) elementlarida kuzatilgan - bu ko‘rsatkich mahalliy aholi ekologik xulq-atvorini shakllantirish va manfaatdor tomonlar hamkorligini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalish ekanligini tasdiqlaydi. Branding elementi (2,84) nisbatan yuqori ball to‘plagan bo‘lib, bu viloyatda brendlash bo‘yicha dastlabki faoliyat mavjudligini, lekin uni tizimli ravishda takomillashtirish zaruriyatini ko‘rsatadi.

4.3. Segmentatsion tahlil natijalari

Respondentlarning ijtimoiy-demografik xususiyatlari bo‘yicha co-marketing strategiyasiga munosabat tahlili sezilarli farqlanishlarni ko‘rsatdi. Gender kesimida ayol respondentlar multisensor tajriba, xususan gastronomik turizm va gullar festivali integratsiyasiga erkaklarga nisbatan 23% yuqori qiziqish bildirgan. Yosh kesimida 18–35 yosh raqamli platformalarni, 36–55 yosh esa an’anaviy kanallar va shaxsiy tavsiyalarni afzal ko‘rgan. Geografik kesimda xorijiy respondentlar,

ayniqsa MDH va Yevropa vakillari, “Edible Landscaping” konsepsiyasining gastronomik tajriba elementiga mahalliy respondentlarga nisbatan 31% yuqori qiziqish ko‘rsatgan.

2-jadval

Respondentlarning ijtimoiy-demografik xususiyatlari bo‘yicha co-marketing strategiyasiga munosabat tahlili

Demografik guruh	Ko‘rsatkich	Natija	Ahamiyatlilik
Ayollar	Multisensor tajriba	+23% yuqori	$p<0,05$
Erkaklar	Raqamli kanal	+18% yuqori	$p<0,05$
18-35 yosh	Raqamli platforma	78% afzal	$p<0,01$
36-55 yosh	Shaxsiy tavsiya	64% afzal	$p<0,05$
Xorijiy	Edible Landscaping	+31% yuqori	$p<0,01$
Mahalliy	Etnomadaniy element	+27% yuqori	$p<0,05$

Segmentatsion tahlil natijalari co-marketing strategiyasining turli demografik guruhlarda farqli samaradorlik ko‘rsatishini tasdiqlaydi. Ayol respondentlarning multisensor tajribaga nisbatan 23 foiz yuqori qiziqishi Pine va Gilmore ning "tajriba iqtisodiyoti" nazariyasi bilan hamohang - zamonaviy iste‘molchi faqat mahsulot emas, balki yaxlit hissiy tajriba izlaydi. Xorijiy respondentlarning Edible Landscaping elementiga 31 foiz yuqori qiziqishi esa mahalliy autentiklikning xalqaro bozorda differentsiatsiya omili sifatida kuchliligi hisoblanadi.

4.5. Empirik tasdiqlash natijalari

Tadqiqotning empirik natijalari 2021-2025 yillarda olib borilgan tadqiqotlar doirasida tasdiqlangan. Xususan, co-marketing strategiyasining joriy etilishi turistik jozibadorlikni 25-30 foizga oshirganligi, mahalliy iqtisodiyotga qo‘shimcha daromad oqimi yaratganligi va ekoturizm infratuzilmasining rivojlanishiga turtki bo‘lganligi qayd etilgan. Bundan tashqari, Kruskal-Wallis testi natijalari ($p=0,023 < 0,05$) co-marketing strategiyasining turli demografik guruhlar uchun statistik jihatdan ahamiyatli darajada samarali ekanligini tasdiqlagan. Field (2013) tomonidan tavsiya etilganidek, normal taqsimotni talab qilmaydigan ko‘p guruhli taqqoslash uchun Kruskal-Wallis nonparametrik testi qo‘llanilgan - $p=0,023 < 0,05$ darajasida statistik ahamiyatlilik tasdiqlangan.

4-jadval

Co-marketing strategiyasi doirasida barqarorlik indikatorlarining dinamikasi [2]

Indikator	2015 yil	2024 yil	O‘zgarish	SDG maqsadi
CO ₂ chiqindilari (tonna)	1,37	0,78	-43%	SDG 13
Mahalliy aholi ishtiroki	past	78,4%	+++	SDG 8
Xorijiy ekoturistlar	4 184	200 000	+48x	SDG 8
Investitsiya (mln so‘m)	1 379,9	68 000	+49x	SDG 11
Brendlash darajasi	-	2,84/5,0	-	SDG 12

Barqarorlik indikatorlari tahlili co-marketing strategiyasining faqat iqtisodiy emas, balki ekologik va ijtimoiy o‘lchovlarda ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatganligini tasdiqlaydi. CO₂ chiqindilari 43 foizga kamayishi SDG 13 maqsadiga muvofiqlikni, mahalliy aholi ishtirokining 78,4 foizga yetishi esa SDG 8 tamoyillarini amaliyotda ifodalaydi. Ushbu ko‘rsatkichlar Elkington (1997) ning «uch pastki chiziq» tamoyilini Namangan viloyatida empirik tarzda tasdiqlaydi.

5.4. Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan. Namangan viloyati turizm boshqarmasiga: co-marketing strategiyasini rasmiy siyosat darajasida institutsionallashtirib, to‘rtta yo‘nalishni yagona brendlash platformasi ostida birlashtiruvchi «Namangan Destination Marketing 3.0» tizimini joriy etish. Mahalliy tadbirkorlarga: co-marketing sheriklik tizimiga

qo‘shilish orqali o‘zaro resurslardan foydalanib, brendlash xarajatlarini 30-40 foizga kamaytirish. Davlat siyosati darajasida: «O‘zbekiston - 2030» strategiyasi doirasida ekoturizm co-marketing metodologiyasini milliy brendlash tizimiga integratsiya qilish va GSTC xalqaro sertifikatlashtirishga erishish uchun zarur infratuzilmani shakllantirish.

Mazkur tadqiqot natijalari Namangan viloyatida co-marketing strategiyasining ekoturistik brendlash samaradorligini oshirishda muhim metodologik va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Gullar festivali, gastronomik, ekologik va etnomadaniy turizm yo‘nalishlarini yagona platformada integratsiyalash yuqori sinergik samaradorlikni ta‘minlashi empirik jihatdan asoslandi. Muallif tomonidan taklif etilgan 7B modeli ekoturistik destinatsiyalarni kompleks rivojlantirish va hududiy brendlash samaradorligini oshirishda samarali metodologik vosita sifatida tasdiqlandi.

Benchmarking tahlillari Namangan viloyatining xalqaro turizm bozorida raqobatbardosh salohiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish hududning turistik jozibadorligini oshirishga xizmat qiladi. Tadqiqotda ishlab chiqilgan co-marketing va destinatsion marketing yondashuvlari ekoturistik hududlar uchun universal metodologik asos sifatida tavsiya etildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ansoff, H. I. (1965). *Corporate Strategy: An Analytic Approach to Business Policy for Growth and Expansion*. McGraw-Hill, New York. 241 p.
2. Anholt, S. (2007). *Competitive Identity: The New Brand Management for Nations, Cities and Regions*. Palgrave Macmillan, New York. 134 p.
3. Booms, B. H., & Bitner, M. J. (1981). Marketing Strategies and Organization Structures for Service Firms. *Marketing of Services*, AMA, Chicago, 47-51.
4. Camp, R. C. (1989). *Benchmarking: The Search for Industry Best Practices that Lead to Superior Performance*. ASQC Quality Press, Milwaukee. 299 p.
5. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). *Designing and Conducting Mixed Methods Research*. 2nd ed. SAGE Publications, California. 457 p.
6. DeVellis, R. F. (2016). *Scale Development: Theory and Applications*. 4th ed. SAGE Publications, California. 262 p.
7. Elkington, J. (1997). *Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business*. Capstone, Oxford. 402 p.
8. Fennell, D. A. (2001). A Content Analysis of Ecotourism Definitions. *Current Issues in Tourism*, 4(5), 403-421.
9. Field, A. (2013). *Discovering Statistics Using IBM SPSS Statistics*. 4th ed. SAGE Publications, London. 915 p.
10. GSTC. (2022). *Global Sustainable Tourism Criteria for Destinations*. Global Sustainable Tourism Council, Washington D.C. Available at: <https://www.gstcouncil.org>
11. Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate Data Analysis*. 8th ed. Cengage Learning, Hampshire. 813 p.

**USTAMA XARAJATLARNI TASNIFLASH VA UNING MAHSULOT TANNARXINI
SHAKLLANTIRISHDAGI AHAMIYATI**

**КЛАССИФИКАЦИЯ НАКЛАДНЫХ РАСХОДОВ И ЕЁ ЗНАЧЕНИЕ В
ФОРМИРОВАНИИ СЕБЕТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ**

**CLASSIFICATION OF OVERHEAD COSTS AND ITS IMPORTANCE IN FORMING
THE COST OF PRODUCTION**

Yusupova Malika Botiraliyevna

Andijon davlat texnika instituti, i.f.n., dotsent

Jamoliddinova (Usmonova) Surayyoxon Sardorbek qizi

Andijon davlat texnika instituti, 1-bosqich magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada ustama xarajatlarning iqtisodiy mohiyati, ularning tarkibiy tuzilmasi hamda ishlab chiqarish tannarxini shakllantirishdagi o‘rni ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini ta’minlashda xarajatlarni to‘g‘ri hisobga olish va samarali boshqarish muhim ahamiyat kasb etishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: Ustama xarajatlar, ishlab chiqarish tannarxi, xarajatlar tarkibi, iqtisodiy mohiyat, ishlab chiqarish xarajatlari, boshqaruv hisobi, xarajatlarni taqsimlash, moliyaviy samaradorlik, xarajatlarni optimallashtirish.

В данной научной работе теоретически проанализированы экономическая сущность накладных расходов, их структурное содержание, а также функциональная роль в формировании производственной себестоимости продукции. Обосновано, что в условиях рыночной экономики финансовая устойчивость, конкурентоспособность и уровень рентабельности хозяйствующих субъектов напрямую зависят от рационального учета и эффективного управления затратами.

Ключевые слова: Накладные расходы, себестоимость продукции, классификация затрат, экономическая сущность, производственные затраты, управленческий учет, распределение затрат, финансовые результаты, рентабельность, оптимизация затрат.

This scientific paper provides a theoretical analysis of the economic essence of overhead costs, their structural composition, and their functional role in the formation of production cost. It is substantiated that in a market economy, the financial stability, competitiveness, and profitability of enterprises largely depend on the rational accounting and effective management of costs.

Keywords: Overhead costs, production cost, cost classification, economic essence, production expenses, management accounting, cost allocation, financial results, profitability, cost optimization.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatining samaradorligini oshirish, resurslardan oqilona foydalanish hamda mahsulot tannarxini asosli ravishda shakllantirish dolzarb iqtisodiy masalalardan biri hisoblanadi. Korxonalarining moliyaviy barqarorligi, ularning raqobat muhitida ustunlikka erishishi va uzoq muddatli rivojlanishi ko‘p jihatdan xarajatlarni to‘g‘ri hisobga olish va boshqarish tizimining samaradorligiga bog‘liq.

So‘nggi yillarda ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashuvi, texnologik yangilanishlar hamda mahsulot turlarining kengayishi natijasida xarajatlar tarkibida ustama (bilvosita) xarajatlar ulushi sezilarli darajada ortib bormoqda. Mazkur holat esa ularni tasniflash, hisobga olish va mahsulot tannarxiga asosli ravishda taqsimlash zaruratini yanada kuchaytirmoqda.

Ustama xarajatlar iqtisodiy mazmuniga ko‘ra ishlab chiqarish jarayonida bevosita mahsulot birligiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lmagan, biroq ishlab chiqarishni tashkil etish, boshqarish hamda uzluksiz faoliyatini ta‘minlash bilan uzviy aloqador bo‘lgan xarajatlar yig‘indisini ifodalaydi. Mazkur xarajatlar ishlab chiqarish infratuzilmasini shakllantirish, texnologik jarayonlarning uzluksizligini ta‘minlash va boshqaruv tizimini samarali yuritish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Shu bois ular korxonaning umumiy ishlab chiqarish samaradorligiga bilvosita, ammo sezilarli darajada ta‘sir ko‘rsatadi.

Ustama xarajatlarning o‘ziga xos jihati shundan iboratki, ularni alohida mahsulot turiga bevosita bog‘lash yoki to‘g‘ridan-to‘g‘ri biriktirish imkoniyati cheklangan bo‘lib, ular odatda maxsus tanlangan taqsimlash bazalari orqali mahsulot tannarxiga yuklanadi. Bunday bazalar sifatida mehnat sarfi, mashina-soatlar, ishlab chiqarish hajmi yoki boshqa iqtisodiy ko‘rsatkichlardan foydalaniladi. Shu bilan birga, ustama xarajatlarning tarkibi ko‘p qirrali bo‘lib, u o‘z ichiga ishlab chiqarish ustama xarajatlari, ma‘muriy-boshqaruv xarajatlari hamda ayrim hollarda noishlab chiqarish xarajatlarini ham qamrab oladi.

Mazkur xarajatlarning to‘g‘ri hisobga olinishi va ilmiy asosda taqsimlanishi mahsulot tannarxining aniqligini ta‘minlashda muhim ahamiyatga ega. Aks holda, ustama xarajatlarning noto‘g‘ri taqsimlanishi mahsulot tannarxining sun‘iy ravishda oshishi yoki kamayishiga olib kelib, narx belgilash siyosatiga, foyda miqdoriga hamda korxonaning umumiy moliyaviy natijalariga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Shu sababli ustama xarajatlarni chuqur tahlil qilish, ularni tasniflash va samarali boshqarish zamonaviy boshqaruv hisobi tizimining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Ilmiy adabiyotlarda ustama xarajatlarni tasniflashning turli yondashuvlari mavjud bo‘lib, ularning eng keng tarqalgan va amaliy jihatdan qulay shakli doimiy hamda o‘zgaruvchan xarajatlarga ajratish hisoblanadi. Bunday tasniflash xarajatlarning ishlab chiqarish hajmiga nisbatan xulq-atvorini aniqlash, ularni boshqarish va rejalashtirish jarayonlarini takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, ushbu yondashuv korxonalarda xarajatlar tuzilmasini chuqurroq tahlil qilish hamda ularning mahsulot tannarxiga ta‘sir darajasini aniqlash imkonini beradi.

Doimiy ustama xarajatlar ishlab chiqarish hajmining o‘zgarishidan qat‘i nazar, ma‘lum davr mobaynida nisbatan barqaror bo‘lib qoladigan xarajatlardir. Ular korxonaning ishlab chiqarish quvvatini saqlash va boshqaruv tizimini ta‘minlash bilan bog‘liq bo‘lib, ishlab chiqarish hajmi kamaygan yoki ortgan holatlarda ham o‘z miqdorini keskin o‘zgartirmaydi. Bunday xarajatlarga amortizatsiya ajratmalari, ishlab chiqarish binolari va inshootlarini saqlash bilan bog‘liq xarajatlar, boshqaruv apparati xarajatlari hamda umumxo‘jalik xarajatlari kiradi. Shu bilan birga, doimiy xarajatlar mahsulot birligiga nisbatan hisoblanganda ishlab chiqarish hajmiga teskari proporsional ravishda o‘zgaradi, ya‘ni ishlab chiqarish hajmi oshgan sari mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan doimiy xarajatlar kamayadi va aksincha.

O‘zgaruvchan ustama xarajatlar esa ishlab chiqarish hajmi o‘zgarishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lib, ishlab chiqarish ko‘lami kengaygani sari ortib boradi, qisqargan sari esa kamayadi. Mazkur xarajatlar ishlab chiqarish jarayonida bevosita ishtirok etuvchi, biroq asosiy ishlab chiqarish xarajatlariga kiritilmaydigan resurslar bilan bog‘liqdir. Ularga yordamchi materiallar, texnologik jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash xarajatlari, yordamchi ishchilar mehnati hamda energiya resurslarining bir qismi kiradi. O‘zgaruvchan xarajatlarning asosiy xususiyati shundaki, ular mahsulot birligiga nisbatan odatda nisbatan barqaror bo‘lib qoladi, ya‘ni umumiy miqdori ishlab chiqarish hajmiga mutanosib ravishda o‘zgaradi.

Ustama xarajatlarni doimiy va o‘zgaruvchan turlarga ajratish ularni samarali boshqarish, rejalashtirish va nazorat qilish jarayonida muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu yondashuv orqali korxonalar ishlab chiqarish hajmidagi o‘zgarishlarning xarajatlarga ta‘sirini oldindan baholash, tannarxni optimallashtirish hamda moliyaviy natijalarni prognozlash imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Ustama xarajatlarni tasniflashning yana bir muhim yo‘nalishi ularni funksional belgilari asosida guruhlashdan iborat bo‘lib, ushbu yondashuv xarajatlarning korxona faoliyatidagi vazifaviy o‘rnini aniqlash imkonini beradi [2].

Ustama xarajatlarning funksional tasnifi va ularning xususiyatlari

№	Xarajatlar guruhi	Mazmuni	Misollar	Tannarxga ta'siri
1	Ishlab chiqarish ustama xarajatlari	Ishlab chiqarish jarayonini ta'minlash bilan bog'liq xarajatlar	Amortizatsiya, energiya, texnik xizmat	Bevosita tannarxga kiritiladi
2	Ma'muriy-boshqaruv xarajatlari	Korxona boshqaruvi va umum-xo'jalik faoliyati bilan bog'liq	Menejerlar ish haqi, ofis xarajatlari	Bilvosita ta'sir ko'rsatadi
3	Sotish (tijorat) xarajatlari	Mahsulotni realizatsiya qilish bilan bog'liq xarajatlar	Reklama, transport, marketing	Narx shakllanishiga ta'sir qiladi

Mazkur tasniflashga ko'ra, ustama xarajatlar ishlab chiqarish ustama xarajatlari, ma'muriy-boshqaruv xarajatlari hamda sotish (tijorat) bilan bog'liq xarajatlarga ajratiladi[4]. Ishlab chiqarish ustama xarajatlari bevosita ishlab chiqarish jarayonini ta'minlash bilan bog'liq bo'lsa, ma'muriy xarajatlar korxona boshqaruvi, rejalashtirish va nazorat faoliyatini amalga oshirishga xizmat qiladi. Sotish bilan bog'liq xarajatlar esa tayyor mahsulotni realizatsiya qilish, marketing faoliyatini yuritish hamda bozor infratuzilmasi bilan o'zaro aloqalarni ta'minlash bilan bog'liqdir. Bunday yondashuv xarajatlarning kelib chiqish manbalari va ularning iqtisodiy natijalarga ta'sirini chuqurroq o'rganish, shuningdek, ularni boshqaruv nuqtai nazaridan samarali nazorat qilish imkonini beradi[3].

Mahsulot tannarxini shakllantirish jarayonida ustama xarajatlarning o'rni alohida ahamiyat kasb etadi. Ular ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlash, texnologik infratuzilmani qo'llab-quvvatlash, ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish hamda boshqaruv faoliyatini amalga oshirish uchun zarur iqtisodiy shart-sharoitlarni yaratadi. Shu bilan birga, ustama xarajatlar ishlab chiqarish samaradorligining muhim indikatorlaridan biri bo'lib, ularning darajasi va tarkibi korxonaning umumiy iqtisodiy holatini tavsiflaydi. Biroq ushbu xarajatlarni noto'g'ri taqsimlash mahsulot tannarxining sun'iy ravishda oshishi yoki kamayishiga olib kelishi mumkin, bu esa o'z navbatida narx belgilash mexanizmining buzilishiga, foyda miqdorining noto'g'ri aniqlanishiga hamda korxonaning moliyaviy natijalariga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy boshqaruv hisobi tizimida ustama xarajatlarni taqsimlashning turli usullari shakllangan bo'lib, ular orasida an'anaviy va innovatsion yondashuvlar mavjud. An'anaviy tizimda yagona taqsimlash stavkasi qo'llanilgan bo'lsa, bu usul ishlab chiqarish jarayonlari bir xil bo'lgan sharoitlarda nisbatan samarali bo'lgan. Biroq ishlab chiqarishning diversifikatsiyalashuvi va texnologik murakkablashuvi sharoitida ushbu yondashuv yetarli aniqlikni ta'minlamaydi[1]. Shu bois hozirgi davrda ikki bosqichli taqsimlash tizimi keng qo'llanilmoqda. Ushbu tizimga muvofiq, dastlab ustama xarajatlar ishlab chiqarish bo'linmalari kesimida taqsimlanadi, so'ngra har bir bo'linma doirasida mahsulotlarga mos ravishda tanlangan taqsimlash bazalari orqali yuklanadi. Natijada mahsulot tannarxi aniqroq va real iqtisodiy sharoitlarga mos holda shakllanadi.

Bundan tashqari, zamonaviy amaliyotda ustama xarajatlarni faoliyat darajalariga qarab tasniflash, ya'ni mahsulot birligi, partiya va mahsulotni qo'llab-quvvatlash darajalari bo'yicha ajratish keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv xarajatlar va ularni yuzaga keltiruvchi omillar o'rtasidagi sabab-oqibat bog'liqligini aniqlashga yordam beradi. Xususan, mahsulot birligiga tegishli xarajatlar ishlab chiqarilgan mahsulot miqdoriga bevosita bog'liq bo'lsa, partiya xarajatlari ma'lum bir ishlab chiqarish sikli yoki buyurtma bilan bog'liq bo'ladi. Mahsulotni qo'llab-quvvatlash xarajatlari esa mahsulot turini ishlab chiqarishni davom ettirish va uni bozorda ushlab turish bilan bog'liq bo'lib, ular ishlab chiqarish hajmiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liq emas.

Zamonaviy axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi ustama xarajatlarni hisobga olish va taqsimlash jarayonlarini tubdan takomillashtirish imkonini bermoqda. Avtomatlashtirilgan axborot

tizimlari yordamida xarajatlarni real vaqt rejimida monitoring qilish, ularni tezkor tahlil etish hamda optimal boshqaruv qarorlarini qabul qilish imkoniyati kengaymoqda[4]. Natijada hisob-kitoblarning aniqligi oshib, inson omili bilan bog‘liq xatoliklar kamayadi, boshqaruv tizimining samaradorligi esa sezilarli darajada ortadi[2].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ustama xarajatlarni ilmiy asosda tasniflash va ularni mahsulot tannarxiga asosli ravishda taqsimlash korxona faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Ayniqsa, doimiy va o‘zgaruvchan xarajatlarni ajratish, mos taqsimlash bazalarini tanlash hamda zamonaviy taqsimlash usullaridan foydalanish mahsulot tannarxining aniqligini oshirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, ustama xarajatlarni samarali boshqarish orqali ishlab chiqarish tannarxini optimallashtirish, narx belgilash siyosatini takomillashtirish hamda korxonaning raqobatbardoshligini oshirish mumkin. Shu bois korxonalarda ustama xarajatlarni hisobga olish va taqsimlash tizimini zamonaviy talablar asosida takomillashtirish muhim ilmiy va amaliy vazifa sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. International Accounting Standards Board. IAS 2 Inventories. – London: IFRS Foundation, 2021.
2. Drury C. Management and Cost Accounting. – 10th ed. – London: Cengage Learning, 2018.
3. Shodmonov Sh., G‘afurov U. Iqtisodiyot nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2019.
4. Yo‘ldoshev Q. Korxona iqtisodiyoti. – Toshkent, 2020.

UDK: 338.45

**ISHLAB CHIQUYARISH KORXONALARIDA TANNARXNI KALKULATSIYA QILISH VA
UNI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI**

**КАЛЬКУЛЯЦИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ
ПРЕДПРИЯТИЯХ И ПУТИ ЕЁ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ**

**CALCULATION OF PRODUCTION COST IN MANUFACTURING ENTERPRISES AND
WAYS OF ITS IMPROVEMENT**

Abdug‘ofurova Oybachin Maxmudjon qizi

Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi mutaxassisligi magistranti

Yusupova Malika Botiraliyevna

Andijon davlat texnika instituti professori, iqtisod fanlari nomzodi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ishlab chiqarish korxonalarida mahsulot tannarxini kalkulyatsiya qilishning zamonaviy muammolari, uning takomillashtirish yo‘llari o‘rganilgan. Tadqiqotda tannarx tarkibidagi xarajatlar ulushi tahlil qilinib, raqamli texnologiyalar, Just-in-Time ta‘minot tizimi, Kaizen falsafasi va gibrid kalkulyatsiya modellari qiyoslanib, O‘zbekiston sanoat korxonalariga moslashtirilgan amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: tannarx kalkulyatsiyasi, xarajatlar boshqaruvi, ABC metodi, Target Costing, Just-in-Time, ERP tizimi, raqamlashtirish, Kaizen falsafasi.

В данной статье рассматриваются современные проблемы калькуляции себестоимости продукции на производственных предприятиях и пути ее совершенствования. В исследовании анализируется доля затрат в структуре себестоимости, проводится сравнение цифровых технологий, систем поставок «точно в срок», философии Кайдзен и гибридных моделей

калькуляции себестоимости, а также разрабатываются практические рекомендации, адаптированные для промышленных предприятий Узбекистана.

Ключевые слова: калькуляция себестоимости, управление затратами, метод ABC, целевая калькуляция себестоимости, «точно в срок», ERP-система, цифровизация, философия Кайдзен.

This article examines current issues in product costing at manufacturing enterprises and ways to improve them. The study analyzes the share of costs in the cost structure, compares digital technologies, just-in-time delivery systems, the Kaizen philosophy, and hybrid costing models, and develops practical recommendations adapted for industrial enterprises in Uzbekistan.

Keywords: costing, cost management, ABC method, target costing, just-in-time, ERP system, digitalization, Kaizen philosophy.

Zamonaviy bozor iqtisodiyotida ishlab chiqarish korxonalarining raqobatbardoshligi bevosita xarajatlarni samarali boshqarish va mahsulot tannarxini aniq kalkulyatsiya qilish qobiliyatiga bog'liq. Tannarx nafaqat moliyaviy hisobot ko'rsatkichi, balki strategik boshqaruv vositasi sifatida ham hal qiluvchi ahamiyatga ega: narx belgilash, investitsiya qarorlari, assortiment strategiyasi va rentabellik tahlili bevosita tannarx ma'lumotlariga tayanadi.

O'zbekiston Respublikasida "Yangi O'zbekiston" taraqqiyot strategiyasi doirasida sanoatni modernizatsiya qilish, eksport salohiyatini oshirish va xorijiy investitsiyalarni jalb etish ustuvor vazifalar qilib belgilangan[1]. Ammo O'zbekiston Davlat statistika qo'mitasining 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, mamlakatimiz sanoat korxonalarining 63% ida xarajatlar hisobi hali an'anaviy qo'lda yuritish yoki eskirgan dasturiy ta'minot asosida amalga oshirilmoqda[2]. Bu esa tannarxni haqiqiy bozor sharoitiga moslashtirilgan metodlar bilan kalkulyatsiya qilishni taqozo etadi.

Tannarx kalkulyatsiyasi masalasi xalqaro adabiyotlarda keng ko'rib chiqilgan. Shim va Park (2019) tadqiqotlarida Janubiy Koreya avtomobilsozlik sanoatida Target Costing metodini qo'llash natijasida yangi mahsulot tannarxining 18–24% ga kamayishi qayd etilgan[3]. Cooper va Kaplan klassik asarlarida ABC metodi bilvosita xarajatlarni aniqroq taqsimlash imkonini berishini isbotlagan va katta assortimenti korxonalarda an'anaviy usullar tannarxni ba'zi mahsulotlar bo'yicha 30–40% gacha noto'g'ri ko'rsatishini ta'kidlagan[4].

Eurostat (2022) statistikasiga ko'ra, Germaniya ishlab chiqarish korxonalari ERP tizimlari orqali xarajatlarni real vaqt rejimida boshqarish tufayli ishlab chiqarish siklini o'rtacha 22% qisqartirgan[5]. Yaponiyaning Toyota kompaniyasi tajribasi shuni ko'rsatadiki, Kaizen falsafasi va Just-in-Time tizimini birgalikda tatbiq etish yillik xarajatlarni 15–28% ga kamaytirish imkonini beradi[6]. Bu natija Liker (2004) tomonidan "Toyota Production System" asarida batafsil tahlil qilingan[7].

Mahalliy tadqiqotchilar orasida Hasanov (2019) va Malikov (2020) asarlari alohida ahamiyatga ega. Hasanov O'zbekiston to'qimachilik korxonalari misolida bilvosita xarajatlarni noto'g'ri taqsimlash tannarxni 12–15% ga oshirib ko'rsatishini aniqlagan[8] Malikov esa milliy standartlar (BHMS) va IFRS o'rtasidagi farqlarning xarajat hisobi sifatiga ta'sirini o'rgangan[9]. Ushbu maqolada mazkur bo'shliqni to'ldirish uchun kompleks, amaliyotga yo'naltirilgan model taklif etiladi.

Tadqiqotda qo'llangan metodlar: monografik tahlil, tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-matematik modellashtirish, ekspert baholash va statistik usullar. Manbalar sifatida O'zbekiston DSQ ma'lumotlari (2022–2024), BHMS va IFRS standartlari, CIMA va IMA professional tashkilotlarining hisobotlari, shuningdek Andijon, Farg'ona va Toshkent viloyatlaridagi 12 ta sanoat korxonasida o'tkazilgan so'rovnomalar natijasi ishlatilgan.

Tadqiqot uch bosqichda amalga oshirildi: (1) mavjud tannarx kalkulyatsiya tizimlarini diagnostika qilish; (2) xarajatlar tarkibini tahlil etib, ortiqcha va samarasiz xarajatlarni aniqlash; (3) takomillashtirish choralari ishlab chiqish va iqtisodiy samaradorligini hisoblash. Taklif etilayotgan kompleks model zamonaviy xalqaro tajriba va milliy iqtisodiy shart-sharoitlarni hisobga olgan holda ishlab chiqilgan.

O‘zbekiston sanoat korxonalarida o‘tkazilgan so‘rovnoma natijalari tannarx tarkibida xomashyo va materiallar xarajatlari eng katta ulushni (42–58%) egallashini ko‘rsatdi. Mehnat haqi va ijtimoiy to‘lovlar (18–25%), energiya xarajatlari (8–14%), amortizatsiya (5–10%) va ustama xarajatlar (10–18%) qolgan qismni tashkil etadi. Quydagi jadval so‘rovnoma natijalarini umumlashtiradi.

1-jadval

Ishlab chiqarish tannarxining tarkibiy tahlili (o‘rtacha ko‘rsatkichlar)

Xarajat turi	Ulushi (o‘rtacha, %)	O‘zgaruvchan	O‘zgarmas
Xomashyo va materiallar	42–58	✓	
Mehnat haqi va ijtimoiy to‘lovlar	18–25	✓	✓
Energiya va kommunal xarajatlar	8–14	✓	✓
Amortizatsiya	5–10		✓
Ustama va boshqaruv xarajatlari	10–18		✓
Jami	100		

Manba: so‘rovnoma natijalari asosida mualliflar tomonidan tuzilgan.

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, o‘zgaruvchan xarajatlar tannarxning 60–70% ini tashkil etadi. Bu esa xomashyo boshqaruvini optimallashtirish, ta’minot zanjirini samarali tashkil etish va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish orqali tannarxni sezilarli darajada kamaytirish imkoniyati mavjudligini bildiradi. O‘zgarmas xarajatlar (amortizatsiya, ma’muriyat) esa quvvatdan to‘liq foydalanish darajasini oshirish yo‘li bilan optimallashtirilishi mumkin.

Tadqiqot natijalari va xalqaro tajribaga tayanib, ishlab chiqarish korxonalarida tannarxni pasaytirish uchun to‘rt yo‘nalishni o‘z ichiga olgan kompleks model taklif etiladi. Model quyidagi diagrammada tasvirlangan. Modelning birinchi yo‘nalishi — texnologik takomillashtirish. Zamonaviy CNC uskunalar, robotlashtirilgan ishlab chiqarish liniyalari va energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish mahsulot birligiga to‘g‘ri keladigan xarajatlarni sezilarli kamaytiradi. Germaniya Siemens kompaniyasining Ural zavodidagi tajribasi shuni ko‘rsatadiki, to‘liq avtomatlashtirilgan liniyalar materiallar isrofini 8–12% ga kamaytirgan.

1-rasm. Tannarxni pasaytirish yo‘llari: Kompleks yondashuv modeli [10]

Ikkinchi yo‘nalish — boshqaruv hisobi tizimini yangilash. ABC va Target Costing metodlarini birgalikda qo‘llash bilvosita xarajatlarni aniq aks ettirish imkonini beradi. Target Costing da avval

bozor narxi va maqsadli foyda belgilanib, keyin barcha xarajatlar shu chegaraga moslashtiriladi. Bu usul ayniqsa eksportga yo‘naltirilgan to‘qimachilik va oziq-ovqat korxonalari uchun samarali.

Uchinchi yo‘nalish — xomashyo va resurslar boshqaruvi. Just-in-Time (JIT) tizimi kerakli materiallarni aynan ishlab chiqarish vaqtida yetkazib berish orqali saqlash xarajatlarini minimallashtiradi. Andijon to‘qimachilik korxonalarida JIT ni qisman joriy etish tajribasi zaxira xarajatlarini 14–17% ga kamaytirganligi aniqlandi.

To‘rtinchi yo‘nalish — raqamlashtirish va ERP tizimlari. 1C:ERP, SAP yoki Oracle kabi zamonaviy boshqaruv tizimlari xarajatlar to‘g‘risidagi axborotni real vaqt rejimida shakllantirib, og‘ishlarni avtomatik aniqlaydi. O‘zbekiston DSQ (2024) ma’lumotlariga ko‘ra, ERP tizimini to‘liq joriy etgan korxonalarda xarajat nazorati samaradorligi 30–40% oshgan.

Quyidagi jadvalda korxonalar uchun taklif etilayotgan aniq chora-tadbirlar va ularning kutilayotgan iqtisodiy samarasi ko‘rsatilgan. Chora-tadbirlar ustuvorlik tartibida, korxona o‘lchamidan qat’iy nazar, bosqichma-bosqich tatbiq etilishi mumkin.

2-jadval

Tannarxni takomillashtirish choralari va kutilayotgan iqtisodiy samara

№	Yo‘nalish	Taklif etilayotgan chora	Kutilayotgan samara
11	Xomashyo boshqaruvi	Just-in-Time va ta’minot zanjirini optimallashtirish	Zaxira xarajatlari 15–20% kamayadi
22	Energiya tejamliligi	Aqlli energiya monitoring tizimlari joriy etish	Energiya xarajatlari 10–18% kamayadi
33	Mehnat unumdorligi	Kaizen va ishchilarni malaka oshirish dasturlari	Mehnat xarajatlari samaradorligi 12–15% oshadi
44	Raqamli hisobot	ERP tizimi orqali real vaqt xarajat nazorati	Xarajat aniqligi 25–35% oshadi
55	Kalkulyatsiya metodologiyasi	ABC + Target Costing gibril modelini qo‘llash	Tannarx aniqligi 20–30% yaxshilanadi

Manba: mualliflar tomonidan xalqaro amaliyot va so‘rovnoma natijalari asosida tuzilgan.

Jadvalda keltirilgan choralar kompleks tatbiq etilganda umumiy tannarxni 20–30% ga kamaytirish mumkinligi taxmin qilinmoqda. Bunda muhim shart — joriy etishni bosqichma-bosqich amalga oshirish va har bir bosqich samaradorligini monitoring qilish. Birinchi navbatda minimal moliyaviy sarf talab qiladigan boshqaruv va tashkiliy choralarni (2, 3, 5-bandlar) amalga oshirish, keyin kapital talab qiladigan texnologik yangilanishlarni (1, 4-bandlar) rejalashtirish maqsadga muvofiqdir.

Olib borilgan tadqiqot natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. O‘zbekiston sanoat korxonalarida tannarxning asosiy qismi (60–70%) o‘zgaruvchan xarajatlardan iborat bo‘lib, xomashyo boshqaruvi va energiya tejamkorligi orqali ularni kamaytirish uchun katta imkoniyat mavjud.

2. An’anaviy kalkulyatsiya usullari bilvosita xarajatlarni noto‘g‘ri taqsimlash muammosini hal qilolmaydi. ABC va Target Costing metodlarini birgalikda qo‘llash tannarx aniqligi va boshqaruv qarorlarining asosililigini sezilarli oshiradi.

3. Raqamlashtirish va ERP tizimlarini joriy etish xarajatlar nazoratini real vaqtga o‘tkazib, muammolarni erta aniqlash imkonini beradi. Bu ayniqsa kichik va o‘rta korxonalar uchun transformatsion ahamiyatga ega.

4. Xorijiy tajribalar — Toyota, Siemens, Samsung — to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirilmasdan, balki O‘zbekiston ishlab chiqarish sharoiti, me‘yoriy-huquqiy baza va kadrlar salohiyatiga moslashtirib joriy etilishi shart.

5. Taklif etilayotgan kompleks model (texnologik + boshqaruv + resurslar + raqamlashtirish) O‘zbekiston sanoat korxonalarida yillik tannarxni 20–30% ga kamaytirish va raqobatbardoshlikni oshirish uchun ilmiy asoslangan yo‘l xaritasini taqdim etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to‘g‘risida"gi Qonuni. — <https://lex.uz/docs/2931253>
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida"gi PF-60-sonli Farmoni. <https://lex.uz/docs/-5841063>
3. Shim J.K., Siegel J.G. Modern Cost Management and Analysis. — 3rd ed. — Barron’s Educational Series, 2019. — 448 b.
4. Kaplan R.S., Cooper R. Cost & Effect: Using Integrated Cost Systems to Drive Profitability and Performance. — Harvard Business School Press, 1998. — 357 b.
5. Eurostat. Manufacturing statistics — NACE Rev.2. — Luxembourg: Publications Office of the EU, 2022.
6. Horngren C.T., Datar S.M., Rajan M.V. Cost Accounting: A Managerial Emphasis. — 16th ed. — Pearson Education, 2021. — 953 b.
7. Liker J.K. The Toyota Way: 14 Management Principles from the World’s Greatest Manufacturer. — McGraw-Hill, 2004. — 330 b.
8. Hasanov B.A. Ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlarni boshqarish. — Toshkent: Fan, 2019. — 278 b.
9. Malikov T. Buxgalteriya hisobi va audit. — Toshkent: Moliya, 2020. — 412 b.
10. O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasi / DSQ ma’lumotlari (2022–2024 yy.).

UDK: 657.1:378.147

**XORIJIY TAJRIBALARNI O‘ZBEKISTON NODAVLAT OLIY TA’LIM
MUASSASALARI BOSHQARUV HISOBİ TIZİMİGA MOSLASHTIRISH: NAZARIY
ASOSLAR VA AMALIY ISTIQBOLLAR**

**АДАПТАЦИЯ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА К СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА
НЕГОСУДАРСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УЗБЕКИСТАНА:
ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ПЕРСПЕКТИВЫ**

**ADAPTATION OF FOREIGN EXPERIENCES TO THE MANAGEMENT ACCOUNTING
SYSTEM OF NON-STATE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF
UZBEKISTAN: THEORETICAL BASIS AND PRACTICAL PROSPECTS**

Xojiboyev Muxiddin Shodimuxamedovich

Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti,
“Buxgalteriya hisobi va audit” kafedrası dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya

Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlar — AQSh, Kanada, Germaniya, Avstraliya, Janubiy Afrika va Rossiya — oliy ta’lim muassasalarida qo‘llanilayotgan boshqaruv hisobi tizimlarining asosiy modellarini O‘zbekiston nodavlat oliy ta’lim muassasalari (nodavlat OTM) amaliyotiga moslashtirish imkoniyatlari tahlil qilingan. O‘zbekiston nodavlat OTMlari uchun takomillashtirilgan boshqaruv hisobi modeli, moslashtirish tamoyillari va ilg‘or kalkulyatsiya usullarining (Target costing, Absorption costing, Direct costing) qiyosiy tahlili taqdim etilgan.

Kalit so‘zlar: boshqaruv hisobi, nodavlat oliy ta'lim muassasasi, mas'uliyat markazlari, ABC tizimi, BSC, KPI, strategik byudjetlashtirish, xarajatlar hisobi, moslashtirish.

В данной статье проанализированы возможности адаптации основных моделей систем управленческого учета, применяемых в высших учебных заведениях зарубежных стран — США, Канады, Германии, Австралии, Южной Африки и России — к практике негосударственных высших образовательных учреждений Узбекистана. Представлены усовершенствованная модель управленческого учета для негосударственных вузов Узбекистана, принципы адаптации, а также сравнительный анализ современных методов калькулирования затрат (Target costing, Absorption costing, Direct costing).

Ключевые слова: управленческий учет, негосударственное высшее образовательное учреждение, центры ответственности, система ABC, BSC, KPI, стратегическое бюджетирование, учет затрат, адаптация.

This article analyzes the possibilities of adapting the main models of management accounting systems used in higher education institutions of foreign countries the USA, Canada, Germany, Australia, South Africa, and Russia to the practice of non-state higher education institutions in Uzbekistan. An improved management accounting model for non-state higher education institutions of Uzbekistan, adaptation principles, and a comparative analysis of advanced costing methods (Target Costing, Absorption Costing, and Direct Costing) are presented.

Keywords: management accounting, non-state higher education institution, responsibility centers, ABC system, BSC, KPI, strategic budgeting, cost accounting, adaptation.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimi so‘nggi yillarda jadal rivojlanib bormoqda. 2024 yil ma’lumotlariga ko‘ra, 214 ta oliy ta’lim muassasasi faoliyat yuritib, shulardan 67 tasi nodavlat bo‘lib, jami talabalar soni 1,35 mln nafardan oshgan [1]. Bu esa nodavlat oliy ta’lim muassasalarining ta’lim bozoridagi ulushi ortib borayotganini va raqobat muhitining kuchayganini ko‘rsatadi. Nodavlat OTMLar ulushi kengayib borayotgan bir sharoitda ushbu muassasalarni boshqarish samaradorligini oshirish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va raqobatbardoshlikni mustahkamlash masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Amaldagi boshqaruv hisobi tizimi ko‘p hollarda an’anaviy buxgalteriya hisobiga yaqinlashgan bo‘lib, u strategik boshqaruv ehtiyojlarini to‘liq qondira olmayapti. Xarajatlarning umumlashtirilgan holda yuritilishi, mas’uliyat markazlari kesimida hisobning yetarli darajada shakllanmaganligi, samaradorlik ko‘rsatkichlarining tizimli qo‘llanilmasligi hamda axborot tizimlarining yetarlicha rivojlanmaganligi – bular milliy nodavlat OTMLarda boshqaruv hisobi modelini qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatuvchi asosiy muammolar hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi xorijiy mamlakatlar oliy ta’lim muassasalarida samarali qo‘llanilayotgan boshqaruv hisobi modellarini tizimlashtirish, ularning O‘zbekiston nodavlat OTMLari amaliyotiga moslashtirish imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

O‘zbekistonda boshqaruv hisobi sohasidagi tadqiqotlar Pardayev A.X. va Pardayeva Z.A. asarlari bilan boshlanib, ular boshqaruv hisobining nazariy asoslari, xarajatlarni tasniflash va kalkulyatsiya usullarini milliy sharoitga nisbatan tizimli ravishda yoritib bergan. Ushbu ilmiy maktab vakillari tomonidan byudjetlashtirish, transfer narxlarni shakllantirish va segmentlar hisobotlar masalalari milliy standartlar talablarini hisobga olgan holda tadqiq etilgan.

Nodavlat oliy ta’lim muassasalarida boshqaruv va moliyaviy samaradorlik muammolari yuzasidan O‘zbekiston olimlari tomonidan ham bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, xususiy va nodavlat oliy ta’lim bozorini rivojlantirish, halol raqobatni shakllantirish hamda ta’lim sifatini oshirish masalalarida tadqiqotlar olib borilgan. Bu ishlar nodavlat OTMLarning institutsional xususiyatlarini, boshqaruv tuzilmasidagi kamchiliklarni va moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyasini ilmiy jihatdan tahlil qilgan.

Xalqaro ilmiy adabiyotlarda Responsibility Center Budgeting (RCB) modeli AQSh va Kanada universitetlari misolida keng o‘rganilgan. Ushbu model bo‘yicha bo‘linmalar mustaqilligini markazlashgan boshqaruv bilan uyg‘unlashtirish masalasida ko‘plab empirik tadqiqotlar mavjud. Germaniya universitetlarida controlling tizimini joriy etish tajribasi, Avstraliya oliy ta’limida performance budgeting, shuningdek, Janubiy Afrika universitetlarida BSC va KPI asosida samaradorlikni baholash tizimlari xorijiy adabiyotlarda yetarlicha yoritilgan.

Biroq O‘zbekiston nodavlat OTMLari uchun xorijiy modellarni milliy muhitga moslashtirish masalasi ilmiy jihatdan yetarli darajada tadqiq etilmagan. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish mazkur tadqiqotning asosiy ilmiy ahamiyatini tashkil etadi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanilgan: qiyosiy tahlil (xorijiy va milliy tajribalarni solishtirish), tizimli yondashuv (boshqaruv hisobi elementlarini yaxlit tizim sifatida ko‘rish), abstraksiya va umumlashtirish (ilmiy xulosalar chiqarish), miqdoriy modellashtrish (Target kosting, Absorption kosting va Direct kosting asosida hisob-kitoblar amalga oshirish). Axborot bazasi sifatida xalqaro va milliy ilmiy nashrlar, O‘zbekiston Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi ma’lumotlari, shuningdek, xorijiy universitetlar tajribasiga oid empirik tadqiqotlar ishlatilgan.

1. Xorijiy boshqaruv hisobi modellarining tahlili

Xorijiy oliy ta’lim muassasalarida boshqaruv hisobi tizimining rivojlanishi an’anaviy xarajatlar nazoratidan strategik boshqaruv vositasiga aylanish yo‘lini bosib o‘tgan. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlarda qo‘llanilayotgan asosiy modellar quyidagilardan iborat:

AQSh va Kanada universitetlarida Responsibility Center Budgeting (RCB) modeli keng qo‘llanilmoqda. Bu model fakultetlar, kafedralar va xizmat bo‘limlarini mustaqil moliyaviy javobgarlik markazlariga aylantiradi. Bo‘linmalar o‘z daromadlarini mustaqil boshqaradi va umum-universitet xarajatlariga hissa qo‘shadi. Muvozanat maqsadida markaziy boshqaruv va bo‘linmalar mustaqilligi o‘rtasida optimal nisbat saqlanadi.

Germaniya universitetlarida controlling tizimi moliyaviy, akademik va operatsion ma’lumotlarni yagona axborot tizimida integratsiyalashga qaratilgan. ERP va BI tizimlari yordamida boshqaruv hisobi ma’lumotlari real vaqt rejimida tahlil qilinadi, bu esa boshqaruv qarorlarining tezkorligi va aniqligini sezilarli darajada oshiradi.

Avstraliya oliy ta’limida strategik va natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirish tizimi keng qo‘llanilmoqda. Byudjetlashtirishni strategik maqsadlar bilan bog‘lash, KPI asosida moliyalashtirishni joriy etish va benchmarking orqali faoliyatni baholash moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Janubiy Afrika universitetlarida BSC (Balanced Scorecard) va KPI tizimlariga asoslangan kompleks baholash modeli joriy etilgan. Moliyaviy va nomoliyaviy ko‘rsatkichlarni integratsiyalash ta’lim sifati, ilmiy faoliyat va moliyaviy natijadorlikni birgalikda boshqarish imkonini beradi.

Yevropa mamlakatlari oliy ta’lim muassasalarida faoliyatga asoslangan xarajatlar hisobi (ABC – Activity Based Costing) tizimi keng qo‘llanilmoqda. Bu usul ta’lim dasturlari va xizmatlar bo‘yicha aniq tannarxni hisoblash hamda ortiqcha xarajatlarni aniqlash imkonini beradi.

1-jadval

Xorijiy boshqaruv hisobi modellarining qiyosiy tahlili [2]

Mamlakat/Model	Asosiy yondashuv	Afzalliklari	O‘zbekistonga moslik
AQSh/Kanada (RCB)	Mas’uliyat markazlari	Moliyaviy javobgarlik, bo‘linmalar mustaqilligi	Yuqori
Germaniya (Controlling)	ERP/BI integratsiyasi	Real vaqt tahlili, axborot sifati	O‘rta-yuqori
Avstraliya	Strategik byudjetlashtirish	KPI bilan bog‘liqlik, benchmarking	Yuqori
Janubiy Afrika	BSC va KPI tizimi	Kompleks baholash, moliyaviy + nomoliyaviy	Yuqori
Yevropa (ABC)	Faoliyatga asoslangan hisob	Tannarx aniqligi, xarajat optimallasuvi	O‘rta

Mamlakat/Model	Asosiy yondashuv	Afzalliklari	O‘zbekistonga moslik
Rossiya	Normativ boshqaruv hisobi	Nazorat va intizom	Yuqori

2. Milliy OTMLarda amaldagi muammolar

O‘zbekiston nodavlat OTMLarida mavjud boshqaruv hisobi tizimini tahlil qilish asosida quyidagi tizimli muammolar aniqlandi. Birinchidan, xarajatlar ko‘pincha umumlashtirilgan holda yuritiladi va ta’lim dasturlari, fakultetlar yoki xizmat turlari kesimida segmentlashtirilmaydi. Ikkinchidan, mas’uliyat markazlari tizimi yetarlicha shakllanmagan, natijada bo‘linmalar darajasida moliyaviy javobgarlik sust. Uchinchidan, samaradorlik ko‘rsatkichlari tizimli qo‘llanilmaydi: boshqaruv qarorlari ko‘pincha to‘liq analitik ma’lumotlarsiz qabul qilinadi. To‘rtinchidan, axborot tizimlari yetarlicha rivojlanmagan, ma’lumotlar oqimi avtomatlashtirilmagan.

Yuqoridagi muammolar nodavlat OTMLarning strategik rivojlanishiga to‘siq bo‘lib, raqobat kuchayib borayotgan sharoitda ularning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatmoqda. Ta’lim xizmatlari bozorida nodavlat OTMLar soni o‘sib borayotgan bir davrda boshqaruv hisobi tizimini takomillashtirish strategik zaruriyatga aylanmoqda.

3. Moslashtirish tamoyillari va modeli

Xorijiy modellarni milliy sharoitga joriy etishda quyidagi tamoyillarga amal qilish zarur deb hisoblaymiz. Normativ muvofiqlik tamoyiliga ko‘ra, xorijiy boshqaruv hisobi elementlari milliy buxgalteriya hisobi standartlari, soliq qonunchiligi va ta’lim sohasidagi me’yoriy hujjatlar bilan muvofiqlashtirilishi shart. Bu tamoyil boshqaruv axborotining qonuniyligini va ishonchliligini ta’minlaydi.

Institutsional moslashuv tamoyili O‘zbekiston oliy ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari davlat tomonidan tartibga solish darajasi, boshqaruv strukturalari va moliyalashtirish mexanizmlari bilan uyg‘unlikni ta’minlashni nazarda tutadi. Bosqichma-bosqich joriy etish tamoyili esa pilot loyihalar asosida sinovdan o‘tkazib, keyinchalik kengaytirish strategiyasini ko‘zda tutadi. Bu yondashuv risklarni kamaytiradi va tizimning samaradorligini oldindan baholash imkonini beradi.

Integratsiya tamoyili boshqaruv hisobi tizimini mavjud axborot tizimlari, moliyaviy hisob va boshqaruv jarayonlari bilan uyg‘unlashtirish zarurligini belgilaydi. Moslashuvchanlik tamoyili xorijiy modellarni milliy sharoitlarga mos ravishda modifikatsiya qilishni nazarda tutadi. Samaradorlikka yo‘naltirilganlik tamoyili esa KPI va BSC ko‘rsatkichlari asosida resurslardan foydalanishni baholash va optimallashtirish mexanizmini yaratishga qaratilgan.

2-jadval

Xorijiy boshqaruv hisobi tizimlarini moslashtirish tamoyillari [3]

№	Tamoyil	Mazmuni	Kutilayotgan natija
1	Normativ muvofiqlik	Qonunchilikka moslik	Axborot ishonchliligi
2	Institutsional moslashuv	Mavjud tizimga integratsiya	Barqarorlik
3	Bosqichma-bosqich joriy etish	Pilot yondashuv	Risk kamayadi
4	Integratsiya	Axborot tizimlari bilan bog‘lash	Samaradorlik oshadi
5	Moslashuvchanlik	Modifikatsiya qilish imkoniyati	Milliy muhitga moslik
6	Samaradorlikka yo‘naltirilganlik	KPI, BSC qo‘llash	Natijadorlik
7	Kadrlar rivoji	Mutaxassislar malakasini oshirish	Professionalizm
8	Shaffoflik va hisobdorlik	Ochiqlik prinsipi	Ishonch va jozibadorlik

4. Ilg‘or kalkulyatsiya usullarining qiyosiy tahlili

Nodavlat OTMLarda boshqaruv qarorlarining sifatini oshirish ko‘p jihatdan xarajatlarni to‘g‘ri hisoblash tizimiga bog‘liqdir. Uchta asosiy kalkulyatsiya usulini Absorption costing, Direct costing va Target costingni integratsiyalashgan holda qo‘llash optimal natija beradi deb hisoblaymiz.

Absorption costing (to‘liq tannarx usuli) barcha o‘zgaruvchan va doimiy xarajatlar xizmat tannarxiga kiritilishini nazarda tutadi. Moliyaviy hisobotlar va kontrakt narxlarini asoslashda muhim

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 6-son 2026 yil

ahamiyatga ega. Muassasa miqyosida (2 000 talaba, umumiy xarajatlar 17 mlrd so‘m) bir talaba uchun to‘liq tannarx 8 500 000 so‘mni tashkil etadi.

3-jadval

Nodavlat oliy ta‘lim muassasasida Target costing, Absorption costing va Direct costing usullari bo‘yicha umumlashtirilgan hisob-kitob [4]

Ko‘rsatkichlar	Boshlang‘ich ma‘lumot / formula	Absorption costing	Direct costing	Target costing
Talabalar soni, nafar		2 000	2 000	2 000
O‘rtacha kontrakt summasi, ming so‘m		10 000	10 000	10 000
Umumiy tushum, ming so‘m	Talabalar soni × kontrakt summasi	20 000 000	20 000 000	20 000 000
O‘zgaruvchan xarajatlar, ming so‘m		11 000 000	11 000 000	11 000 000
Doimiy xarajatlar, ming so‘m		6 000 000	6 000 000	6 000 000
Umumiy xarajatlar, ming so‘m	O‘zgaruvchan + doimiy xarajatlar	17 000 000	17 000 000	17 000 000
Bir talaba uchun tannarx, ming so‘m	Usulga ko‘ra hisoblanadi	8 500	5 500	7 500
Hisoblash tartibi (mln so‘m)		17 000 / 2 000	11 000 / 2 000	10 000 000 – 2,5
Bir talaba bo‘yicha foyda / marginal daromad, so‘m	Kontrakt — tannarx	1 500 000	4 500 000	2 500 000
Umumiy foyda / marginal daromad, so‘m	Bir talaba ko‘rsatkichi × 2 000	3 000 000	9 000 000	5 000 000
Doimiy xarajatlar chegirilgandan keyingi yakuniy foyda, ming so‘m		3 000 000	3 000 000	maqsadli foyda darajasi
Maqsadli foyda normasi, %		-	-	25
Bir talaba bo‘yicha maqsadli foyda, ming so‘m	10 000 × 25%	-	-	2 500
Amaldagi to‘liq tannarx, so‘m		8 500 000	-	8 500 000
Ortiqcha xarajat, bir talaba uchun, so‘m	Amaldagi tannarx — maqsadli tannarx	-	-	1 000 000
Ortiqcha xarajat, umumiy, ming so‘m	1 000 × 2 000	-	-	2 000 000

Direct costing (o‘zgaruvchan xarajatlar usuli) faqat o‘zgaruvchan xarajatlarni (11 mlrd so‘m) xizmat tannarxiga kiritadi. Bir talabaga to‘g‘ri keladigan o‘zgaruvchan tannarx 5 500 000 so‘m bo‘lib, bu operativ boshqaruv qarorlarini qabul qilishda va yangi ta‘lim dasturlarini ochish yoki yopish bo‘yicha qarorlar asoslashda muhim instrument hisoblanadi.

Target costing (maqsadli tannarx usuli) bozor narxi va kutilayotgan foydadan kelib chiqib, ruxsat etilgan xarajatlar chegarasini belgilaydi. Masalan, o‘rtacha kontrakt narxi 10 000 000 so‘m va maqsadli foyda normasi 25% bo‘lgan taqdirda maqsadli tannarx 7 500 000 so‘mni tashkil etadi. Amaldagi tannarx (8 500 000 so‘m) bilan taqqoslaganda, har bir talaba bo‘yicha 1 000 000 so‘m, muassasa bo‘yicha esa jami 2 000 000 000 so‘m ortiqcha xarajat mavjudligi aniqlanadi. Bu esa xarajatlarni optimallashtirish bo‘yicha aniq boshqaruv choralari ishlab chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

4-jadval

Kalkulyatsiya usullarining qiyosiy tahlili [5] (2 000 talaba, kontrakt = 10 mln so‘m)

Ko‘rsatkich	Absorption costing	Direct costing	Target costing
Talabalar soni	2 000	2 000	2 000
O‘rtacha kontrakt, so‘m	10 000 000	10 000 000	10 000 000
Umumiy tushum, ming so‘m	20 000 000	20 000 000	20 000 000
O‘zgaruvchan xarajatlar, ming so‘m	11 000 000	11 000 000	11 000 000
Doimiy xarajatlar, ming so‘m	6 000 000	6 000 000	6 000 000
Bir talaba uchun tannarx, ming so‘m	8 500	5 500	7 500 (maqsad)
Ortiqcha xarajat (umumiy), ming so‘m	—	—	2 000 000
Yakuniy foyda, ming so‘m	3 000 000	3 000 000	maqsad: 5 000 000

Yuqoridagi tahlil ko‘rsatadiki, uchala usul bir-birini inkor etmaydi: ular turli boshqaruv vazifalarini hal etishda o‘zaro to‘ldiruvchi xarakterga ega. Strategik rejalashtirishda Target costing, moliyaviy hisobotda Absorption costing, operativ boshqaruvda esa Direct costing usulidan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

1. Takomillashtirilgan boshqaruv hisobi modeli

Tadqiqot natijalari asosida O‘zbekiston nodavlat OTMlari uchun integratsiyalashgan boshqaruv hisobi modeli taklif etiladi. Ushbu model quyidagi tarkibiy elementlarni o‘z ichiga oladi:

1. Mas’uliyat markazlari tizimi: fakultetlar, kafedralar, ta’lim dasturlari, qo‘shimcha ta’lim markazlari va xizmat bo‘limlari daromad, xarajat, foyda va investitsiya markazlari sifatida ajratiladi.

2. Zamonaviy kalkulyatsiya tizimi: ABC, Target costing va Direct costing usullarini integratsiyalashgan holda qo‘llash orqali ta’lim xizmatlari tannarxini aniq hisoblash.

3. KPI va BSC ko‘rsatkichlari tizimi: moliyaviy va nomoliyaviy indikatorlarni integratsiyalash orqali universitet faoliyatini har tomonlama baholash.

4. Strategik byudjetlashtirish: rejalashtirish–ijro–nazorat–tahlil sikliga asoslangan uzluksiz boshqaruv jarayoni.

5. Axborot texnologiyalari integratsiyasi: ERP va BI tizimlarini joriy etish orqali ma’lumotlarni real vaqt rejimida yig‘ish, qayta ishlash va tahlil qilish.

6. Ichki moliyaviy nazorat va audit: xarajatlar smetasi ijrosi, daromadlar shakllanishi va risklarni monitoring qilishning integratsiyalashgan tizimi.

5-jadval

Nodavlat OTMlar uchun takomillashtirilgan boshqaruv hisobi modelining elementlari [6]

Element	Mazmuni	Xorijiy asos	Kutilayotgan natija
Mas’uliyat markazlari	Fakultet va bo‘limlar kesimida hisob	AQSh, Kanada (RCB)	Javobgarlik oshadi
ABC tizimi	Faoliyatga asoslangan xarajatlar	Yevropa modeli	Tannarx aniqligi
Target costing	Maqsadli tannarx boshqaruvi	Yaponiya, Yevropa	Xarajat optimallashtirish
KPI va BSC	Samaradorlikni kompleks baholash	Janubiy Afrika	Qaror sifati oshadi
ERP va BI	Raqamli axborot tizimi	Germaniya	Tezkorlik va aniqlik

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 6-son 2026 yil

Element	Mazmuni	Xorijiy asos	Kutilayotgan natija
Strategik byudjetlashtirish	Maqsadlar bilan bog‘liq reja	Avstraliya, Malta	Rivojlanish ta‘minlanadi
Ichki audit	Moliyaviy nazorat integratsiyasi	Rossiya modeli	Shaffoflik oshadi

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi ilmiy xulosalar shakllandi. Birinchidan, xorijiy oliy ta‘lim muassasalarida boshqaruv hisobi tizimining evolyutsiyasi an‘anaviy xarajatlar nazoratidan strategik boshqaruv vositasiga aylanish yo‘lini bosib o‘tganini aniqlandi. Ushbu transformatsiya xarajatlar hisobi → byudjet nazorati → mas‘uliyat markazlari → faoliyatga asoslangan hisob → strategik samaradorlik hisobi ketma-ketligida sodir bo‘lgan.

Ikkinchidan, O‘zbekiston nodavlat OTMlari uchun xorijiy modellarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ko‘chirish emas, balki milliy normativ-huquqiy baza, institutsional muhit, moliyalashtirish manbalari va axborot infratuzilmasi bilan muvofiqlashtirilgan holda moslashtirish zarurligi asoslab ko‘rsatildi. Sakkiz tamoyildan iborat moslashtirish konsepsiyasi taklif etildi.

Uchinchidan, kalkulyatsiya usullarini qiyosiy tahlil qilish natijasida Absorption costing, Direct costing va Target costingni integratsiyalashtirish holda qo‘llash eng optimal model ekanligi asoslandi. Target costing yondashuvi asosida o‘tkazilgan miqdoriy tahlil muassasada 2 mlrd so‘mlik ortiqcha xarajat mavjudligini va xarajatlarni optimallashtirish imkoniyatlari borligini ko‘rsatdi.

To‘rtinchidan, mas‘uliyat markazlari, ABC, KPI va BSC, controlling, strategik byudjetlashtirish hamda axborot texnologiyalarini birlashtiruvchi takomillashtirilgan boshqaruv hisobi modeli ishlab chiqildi. Ushbu modelni bosqichma-bosqich joriy etish orqali nodavlat OTMlarda moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash, resurslardan samarali foydalanish va boshqaruv qarorlarini ilmiy asoslash imkoniyati yaratiladi.

Kelgusida tadqiqotni chuqurlashtirish yo‘nalishlari sifatida: alohida nodavlat OTMlarda pilot loyihalar asosida taklif etilgan modelni aprotatsiyadan o‘tkazish, boshqaruv axborot tizimlarini raqamlashtirish texnologiyalarini tanlash mezonlarini ishlab chiqish hamda KPI ko‘rsatkichlari tizimini O‘zbekiston nodavlat OTMlari uchun moslashtirib standartlashtirish masalalari belgilab qo‘yilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-60-son Farmoni. – Toshkent, 2022.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi ““O‘zbekiston—2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-sonli Farmoni. – Toshkent, 2023
4. Pardayev A.X., Pardayeva Z.A. Boshqaruv hisobi. – Toshkent: TSUE nashriyoti, 2024. – 390 b.
5. Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. O‘zbekistondagi oliygohlar va ulardagi talabalar soni. – Toshkent, 2024. URL: <https://kun.uz/news/2024/02/14/...>
6. Nodavlat oliy ta‘lim muassasalarida o‘quv va tashkiliy boshqaruv faoliyatini tashkillashtirish muammolari // Academia.edu, 2024.
7. Kaplan R.S., Norton D.P. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. – Harvard Business School Press, 1996. – 322 p.
8. Whalen B.L. Responsibility Centre Budgeting: An Approach to Decentralized Management for Institutions of Higher Education. – Indiana University Press, 1991.
9. Cooper R., Kaplan R.S. Activity-Based Systems: Measuring the Costs of Resource Usage // Accounting Horizons. – 1992. – Vol. 6(3). – P. 1–13.
10. Monden Y. Target Costing and Kaizen Costing in Japanese Automobile Companies // Journal of Management Accounting Research. – 1992. – Vol. 4. – P. 16–34.
11. Drury C. Management Accounting for Business. – 6th ed. – Cengage Learning, 2018. – 560 p.
12. Mirzaev A. Oliy ta‘lim muassasalarida xarajatlarni boshqarish metodikasi // Iqtisodiyot va Innovatsion Texnologiyalar. – 2021. – №3. – B. 45–58.

13. Tursunov B. Nodavlat ta’lim muassasalarida moliyaviy barqarorlikni ta’minlash muammolari // O‘zbekiston Moliya Jurnal. – 2022. – №4. – B. 112–126.
14. Rajabova G.U. Improving the Performance Management of the Higher Education System in the Republic of Uzbekistan // Open Access Repository. – 2022. – 8(11). – P. 81–86.
15. Ashurova M.K., Davlayorova A. Ways to Evaluate the Experience of Implementing KPI in Foreign Universities // Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. – 2023.

УДК: 338.24

**ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА ДЕМОГРАФИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ ИҚТИСОДИЙ
ХАВФСИЗЛИККА ТАЪСИРИ**

**ВЛИЯНИЕ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ НА ЭКОНОМИЧЕСКУЮ
БЕЗОПАСНОСТЬ В КОНТЕКСТЕ ГЛОБОЛИЗАЦИИ**

**THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC PROCESSES ON ECONOMIC SECURITY IN THE
CONTEXT OF GLOBALIZATION**

Исраилова Дилфуза Каримовна

“University of economics and pedagogy” НОТМ

Иқтисодиёт кафедраси профессори, иқтисодиёт фанлари доктори

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон Республикасидаги замонавий демографик жараёнлар ва уларнинг миллий иқтисодиёт барқарорлигига таъсири таҳлил қилинган. Бугунги кунда мамлакатимизда аҳоли сонининг тез суръатлар билан ўсиши, ёшлар сонининг ортиши нафакат меҳнат бозорига босимни оширишига, балки иқтисодий юксалиш учун улкан имкониятларни ҳам юзага келтирмоқда. Мақолада ёшларни самарали бандлигини таъминлаш, инсон капитали сифатини ошириш ва демографик дивиденддан иқтисодий фойда олиш механизмлари ўрганилган.

Калит сўзлар: демографик хавфсизлик, демографик босим, демографик дивиденд, аҳоли ўсиши, меҳнат бозори, ижтимоий сиёсат, инсон капитали, бандлик стратегияси, рақамли трансформация, миграция.

В данной статье анализируются современные демографические процессы в Республике Узбекистан и их влияние на стабильность национальной экономики. Сегодня стремительный рост населения в нашей стране и увеличения числа пожилых людей не только усиливают давление на рынок труда, но и создают большие возможности для экономического роста. В статье рассматриваются механизмы обеспечения продуктивной занятости молодёжи, повышения качества человеческого капитала и получения экономических выгод от демографического дивиденда.

Ключевые слова: демографическая безопасность, демографическое давление, демографический дивиденд, рост населения, рынок труда, социальная политика, человеческий капитал, стратегия занятости, цифровая трансформация, миграция.

This article analyzes modern demographic processes in the Republic of Uzbekistan and their impact on the stability of the national economy. Today, the rapid population growth in our country and the increasing number of elderly people not only increase pressure on the labor market, but also create great opportunities for economic growth. The article examines mechanisms for ensuring productive employment of young people, improving the quality of human capital and obtaining economic benefits from the demographic dividend.

Keywords. Demographic security, demographic pressure, demographic dividend, population growth, labor market, social policy, human capital, employment strategy, digital transformation, migration.

БМТ ва Жаҳон банки маълумотларига кўра, 2026 йилга келиб дунё аҳолиси 8,3 млрд кишидан ошиб, йиллик ўсиш суръати 0,84 фоизни ташкил этди. Дунё аҳолиси йилига 69 млн.кишига кўпаймоқда. Аҳолининг ўсиш суръати секинлашмоқда, лекин аҳоли сони ҳам мутлақ рақамларда ортиб бормоқда.

Ўзбекистон дунёдаги демографик жиҳатдан энг фаол давлатлардан бири бўлиб қолмоқда. 2026 йил бошига келиб, Ўзбекистон аҳолиси 38 млн.кишидан ошди [1]. Демографик муаммолар бугунги кунда Ўзбекистон иқтисодий хавфсизлигини белгиловчи энг муҳим омиллардан бирига айланиб бормоқда. Мамлакатимиз аҳолиси сони бўйича Марказий Осиёда етакчи ўринда туришига қарамай, аҳоли таркибидаги чуқур ўзгаришлар, уларнинг динамикаси ва тузилишидаги тенденциялар узоқ муддатли иқтисодий ривожланиш стратегияси учун маълум қийинчиликларни туғдирмоқда. Демографиянинг нафақат микдорий кўрсаткичлари (аҳоли сони, ўсиши), балки сифат жиҳатдан муҳим бўлган параметрлари – ёш таркиби, шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг нисбати, меҳнат ресурсларининг сифати ва жойлашуви – мамлакат иқтисодий салоҳиятига ҳал қилувчи даражада таъсир кўрсатади. Бу ўзгаришларнинг иқтисодий оқибатлари пенсия тизимидаги босимдан тортиб, меҳнат бозори динамикаси ва инфратузилма талабигача бўлган кенг доирадаги соҳаларни қамраб олади.

Демографик жараёнларнинг иқтисодий тизимларга таъсири иқтисодиёт илмининг классик даврларидан буён ўрганилиб келинади. Т.Мальтус назариясида аҳоли сонининг геометрик, озик-овқат ишлаб чиқаришнинг эса арифметик прогрессияда ўсиши иқтисодий инқирозларга (Мальтус қопқонига) олиб келишини таъкидланган. Замонавий глобаллашув шароитида бу назария ресурс чекланганлиги ва экологик нуқтаи - назардан қайта талқин қилинмоқда. Г. Беккер ва унинг издошлари томонидан ишлаб чиқилган “Инсон капитали назарияси” демографик жараёнларни сифат нуқтаи - назаридан баҳолайди. Унга кўра туғилиш даражасининг пасайиши оилаларнинг болалар “сони”га эмас, балки уларнинг “сифати”га (таълим, соғлиқни сақлаш) инвестиция киритишига шароит яратади, бу эса узоқ муддатли иқтисодий ўсишни таъминлайди. Д.Блум ва Ж.Уильямсон тадқиқотларида “Демографик дивиденд” концепцияси илгари сурилган. Уларнинг фикрича, меҳнатга яроқли аҳоли улушининг боқимандалар (болалар ва қариялар) сонига нисбатан юқори бўлиши миллий иқтисодиёт учун иқтисодий хавфсизлик қафолати ҳисобланади.

Мустақиллик йилларида демографик хавфсизлик масалалари ўзига хос трансформация даври билан боғлиқ ҳолда ўрганилган. А.Г.Вишневский ва Н.М.Римашевская каби рус демограф иқтисодчилари демографик инқироз, туғилишнинг камайиши ва ўлим даражасининг юқорилиги миллий хавфсизликка ва меҳнат бозорининг деградациясига олиб келишини таъкидлашган. Академик Қ.Ҳ.Абдурахмонов ўзининг шу соҳага оид тадқиқотларида Ўзбекистондаги демографик ўсиш суръатлари, меҳнат бозоридаги бандлик таркиби ва демографик босим шароитида янги иш ўринларини яратиш орқали иқтисодий хавфсизликни мустаҳкамлаш йўлларини кўрсатиб берган. Н.К. Зокирова ва бошқа маҳаллий тадқиқотчилар илмий ишларида глобаллашув шароитида ташқи меҳнат миграциясини тартибга солиш, миллий иқтисодиётнинг меҳнат ресурсларига бўлган эҳтиёжини қондириш ва инсон капиталини ривожлантириш масалалари таҳлил қилинган.

Ўзбекистон мустақилликка эришган даврда “ёш аҳоли” билан тавсифланган бўлса-да, охириги йилларда демографик кўрсаткичлар ўзгариб бормоқда. Туғилиш даражасининг секин пасайиши ва ҳаёт давомийлигининг ошиши аҳолининг ўртача ёшини кўтарилишига олиб келмоқда. 2026 йил бошидаги статистика маълумотлари кўра, бу кўрсаткич 74,7 ёшни ташкил этади. (аёллар учун 76,9 ёш, эркеклар учун 72,5 ёш).

Ўзбекистонда ҳаёт давомийлигининг ортиши қуйидаги муҳим жиҳатлар билан боғлиқ:

1. Тарихий ўсиш. 1990 йилнинг бошларида бу кўрсаткич 67,2 ёшни ташкил этган бўлса, ўтган давр мобайнида у қарийб, 7,5 йилга узайди;

2.Тиббиёт ва соғлиқни сақлаш. Оналик ва болалиқни муҳофаза қилиш, юқумли касаллиқларга қарши кураш ҳамда тиббий хизмат сифатининг яхшиланиши асосий омиллардан бўлди;

3. Ҳаёт даражаси. Аҳолининг турмуш тарзи ва овқатланиш маданиятининг яхшиланиши ҳам ўртача умр кўришга ижобий таъсир кўрсатмоқда.

Ўзбекистонда ҳаёт давомийлиги бўйича Марказий Осиё минтақасида етакчи ўринлардан бирини эгаллайди. Бу кўрсаткич бўйича мамлакат глобал миқёсда ўрта поғоналарда жойлашган бўлиб, ривожланган давлатлар (Япония, Швейцария – 83-84 ёш) кўрсаткичларига яқинлашиш тенденциясини сақлаб қолмоқда.

Бу жараён табиий бўлса-да, у иқтисодиёт учун икки томонлама таъсирга эга: бир томондан, “демографик дивиденд” – яъни ишлайдиган аҳолининг нисбий улушининг ошиш даври юзага келади, иккинчи томондан, бу вақтинчалик имкониятни ўтказиб юборсак, кейинчалик кекса аҳоли улушининг кескин ошиши (“аҳолининг қариши”) билан боғлиқ катта муаммолар келиб чиқади. Ҳозирги вақтда Ўзбекистон айнан демографик дивиденддан фойдаланиш босқичида, аммо бу имконият тўғри меҳнат сиёсати, таълим инвестициялари ва иш ўринлари яратиш орқали самарали акс этмаса унда келажакда оғир молиявий юкка айланади [2].

Шаҳар ва қишлоқ аҳолисининг нотекис тақсимланиши ҳам жиддий иқтисодий муаммо ҳисобланади. Шаҳарларга, хусусан Тошкент, Самарқанд, Бухоро каби йирик шаҳарларга қишлоқ жойлардан доимий миграция оқими инфратузилмани (транспорт, сув таъминоти, турар жой) ҳаддан ташқари зўриқтиришга, шу билан бирга қишлоқ ҳудудларида эса меҳнатга лаёқатли аҳолининг танқислиги ва қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг барқарорлигига таҳдид солишга олиб келмоқда. Бу миграция фақат иқтисодий эмас, балки ижтимоий оқибатларга ҳам эга – қишлоқларда асосан кексалар ва болалар қолиши, шаҳарларда эса ёшлар ишсизлиги ва ижтимоий муаммоларнинг кучайиши кузатилмоқда.

Иқтисодиётнинг турли соҳаларига бўлган талаб ва ресурслар тақсимотидаги номувофиқлик демографик тузилманинг ўзгариши натижасида янада чуқурлашади. Масалан, соғлиқни сақлаш тизими аҳоли қариш тенденцияси туфайли янада кўпроқ ресурс талаб қилаётган сурункали касаллиқлар билан курашишга, юқори малакали мутахассисларни тайёрлашга ва тиббий инфратузилмани ривожлантиришга мажбур. Таълим тизими эса нафақат болалар сонига, балки уларнинг келажакдаги касбий эҳтиёжларига мос рақамли ва амалий кўникмаларни шакллантиришга йўналтирилиши керак.

Қуйидаги 1-жадвалда Ўзбекистоннинг асосий демографик муаммолари ва уларнинг иқтисодий оқибатлари таҳлил қилинган.

1-жавдал

Ўзбекистондаги демографик муаммолар ва уларнинг иқтисодий оқибатлари

	Ўзбекистондаги ҳолат ва тавсиф	Асосий иқтисодий оқибатлари
Аҳолининг қариши (ёш пирамидаси ўзгариши)	Туғилиш даражасининг пасайиши ва ҳаёт давомийлигининг ошиши натижасида ёш гуруҳлар нисбати ўзгаради. Меҳнатга лаёқатли ёшдаги аҳоли улуши ҳозир юқори, аммо 2030-йиллардан кейин кексалар улуши кескин ошиши кутилмоқда.	1. Пенсия тизимида босим ошиши. 2. Соғлиқни сақлаш харажатларининг ошиши. 3. Меҳнат унумдорлигини сақлаш учун технологияга сармоя зарурати. 4. Истеъмол саватчаси ва бозор талабининг ўзгариши.
демографик дивиденд даври	Ишлайдиган ёшдаги аҳоли (16-64 ёш) улуши энг юқори чўққига чиққан давр, бу имконият 2035-йилгача давом этиши кутилмоқда.	1.Имконият: иқтисодий ўсишни тезлаштириш, ишлаб чиқаришни ошириш, жамғармаларни кўпайтириш.

	Ўзбекистондаги ҳолат ва тавсиф	Асосий иқтисодий оқибатлари
		2. Хавф: агар меҳнат ресурси сифатли таълим ва юқори унумдорликдаги иш ўринлари билан таъминланмаса, ишсизлик ва ижтимоий бекарорлик ошади.
Шаҳар-қишлоқ миграцияси ва аҳолининг нотекис тақсимланиши	Ёшларнинг қишлоқлардан шаҳарларга доимий оқими. Тошкент шаҳри ва вилоят марказларида аҳоли зичлиги ортмоқда, айрим қишлоқ ҳудудларида эса аҳоли камаймоқда.	1. Шаҳарларда: нархларнинг ошиши, ижтимоий муаммолар. 2. Қишлоқларда: қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришининг пасайиши, ҳудудий тафовут кучайиши.
Меҳнат миграцияси (ташқи)	Асосан Россия, Қозоғистон ва бошқа мамлакатларга кенг миқёсдаги миграция ёши 20-40 оралиғидаги эркеклар устунлик қилади.	1. Ижобий: валюта тушумлари ва оилавий даромадлар ошади. 2. Салбий: маҳаллий меҳнат бозорида малакали ишчи кучи танқислиги, оилаларнинг парчаланиши.
Ёш таркибига боғлиқ талабнинг ўзгариши	Ёш аҳолининг юқори улуши таълим ва биринчи иш ўрни талабини оширади. Кекса аҳоли улуши ортиши эса соғлиқни сақлаш ва парваришлаш хизматларига талабни кучайтиради.	1. Таълим тизимига юқори инвестиция талаби. 2. Соғлиқни сақлаш тизимини қайта қуриш зарурати. 3. Истеъмол бозорида маҳсулот ва хизматлар таркибининг ўзгариши.
Малакали ишчи кучининг етишмаслиги	Меҳнат ресурслари сони кўп бўлса-да, юқори технологияли соҳалар учун малакали мутахассислар етишмайди.	1. Юқори қўшилган қийматли тармоқлар ривожланишининг пасайиши. 2. Глобал занжирларда паст даражадаги ишлаб чиқаришда қолиш хавфи. 3. Инновацион иқтисодиётга ўтишнинг секинлашиши.

Тадқиқот натижаларининг кўрсатишича, демографик муаммолар нафақат статистик кўрсаткичлар, балки Ўзбекистоннинг келажаги устида ҳал қилувчи таъсирга эга бўлган стратегик омиллардир. Ҳозирги демографик дивиденд даври мамлакатимиз учун тарихий имкониятдир, уни бойликка айлантириш ёки исроф этиш ҳозир қабул қилинадиган қарорлар ва амалга ошириладиган сиёсатларга боғлиқ. Бунинг учун комплекс ёндашув талаб этилади: аҳолининг ёш таркиби ўзгаришига мослаштирилган макроиқтисодий сиёсат, таълим ва соғлиқни сақлаш тизимларининг узоқ муддатга мўлжалланган ислоҳоти, ҳудудлар ўртасидаги тафовутни камайтирадиган инвестициялар ва энг муҳими, юқори унумдорликка асосланган, янги иш ўринлари яратадиган иқтисодий ўсиш моделини шакллантириш.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон шароитида демографик хавфсизлик нафақат аҳоли сонининг барқарор ўсиши, балки унинг сифат кўрсаткичларини таъминлаш билан узвий боғлиқдир. Аҳолининг ёш таркибидаги демографик дивиденддан самарали фойдаланиш учун меҳнат бозори ва таълим тизимини интеграция қилиш стратегик аҳамиятга эга.

Демографик хавфсизликни таъминлаш – бу ижтимоий барқарорлик, меҳнат бозоридаги мувозанат ва инсон капиталига йўналтирилган инвестицияларнинг уйғунлигидир. Бу борада давлат сиёсати аҳоли бандлигини ошириш ва ижтимоий хавфларни минималлаштиришга қаратилган кўп босқичли моделга асосланиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги “Ўзбекистон — 2030” стратегияси тўғрисидаги ПФ- 158 сонли Фармони.
2. Ўзбекистон Республикасининг “Аҳоли бандлиги тўғрисидаги Қонуни ЎРҚ- 642 -сон, 2020 йил октябрь.
3. Becker G S Human capital : A Theoretical and empirical Analysis with Special Reference to education (3 rd ed) – Chicago The University of Chicago Press 1993.-390 p
4. Bloom D.E., Canning D.. & Sevilla J. The demographic dividend: A new perspective on the ecomom
5. Вишневский А.Г. Демографическая катастрофа или демографический переход? Общественные науки и современность. – 2021. -№ 1.-с 55-68
6. Римашевская Н.М. Гендерные аспекты демографического развития Вопросы экономики. 2009 г.
7. Абдурахмонов Қ.Х. Демография. Дарслик.- Тошкент: Инновацион ривожланиш нашриёт матбаа уйи, 2020.-344 б
8. Зокирова Н.К. Глобаллашув шароитида меҳнат бозори ва аҳоли бандлигини таъминлашнинг ўзига хос хусусиятлари// Иқтисодиёт ва таълим.- 2021. -№4. — 89-95 б.
9. Ўзбекистон Республикасининг демографик ҳолати (статистик тўплам). – Т.: Статистика агентлиги, 2025.
10. Жаҳон банки. Ўзбекистонда аҳолининг йиллик ўсиши (фоизда) // Жаҳон банки маълумотлар базаси.- 2026. –URL:<https://data.worldbank.org> (мурожаат қилинган сана: 12.05.2026)

**BOZOR IQTISODIYOTIDA DAVLATNING MAKROIQTISODIY MUVOZANATNI
TA’MINLASH VA INQIROZGA QARSHI SIYOSATI**

**ГОСУДАРСТВЕННАЯ ПОЛИТИКА, ОБЕСПЕЧИВАЮЩАЯ
МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИЙ БАЛАНС И АНТИКРИЗИСНУЮ СИТУАЦИЮ В
РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКЕ**

**STATE POLICY TO ENSURING MACROECONOMIC BALANCE AND ANTI-CRISIS IN
A MARKET ECONOMY**

Qurbonova Xurshida Idiyevna

Buxoro Davlat texnika universiteti, Iqtisodiyot va menejment kafedrası dotsenti

Annotatsiya

Maqolada bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning makroiqtisodiy muvozanatni ta’minlash va inqirozga qarshi siyosatini amalga oshirishdagi roli, instrumentlari va samaradorligi tadqiq etilgan. Klassik, neoklassik, keynscha va monetarist iqtisodiy maktablarning davlat aralashuvi to’g’risidagi qarashlari qiyosiy tahlil qilingan. Maqolada O‘zbekiston uchun makroiqtisodiy muvozanatni ta’minlash va inqirozga qarshi siyosatni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: bozor iqtisodiyoti, makroiqtisodiy muvozanat, davlat tartibga solishi, fiskal siyosat, pul-kredit siyosati.

В статье исследованы роль, инструменты и эффективность государства в обеспечении макроэкономического равновесия и реализации антикризисной политики в условиях рыночной экономики. Проведён сравнительный анализ взглядов классической, неоклассической, кейнсианской и монетаристской экономических школ на государственное вмешательство в экономику. В статье разработаны научно обоснованные рекомендации по обеспечению макроэкономического равновесия и совершенствованию антикризисной политики для Узбекистана.

Ключевые слова: рыночная экономика, макроэкономическое равновесие, государственное регулирование, фискальная политика, денежно-кредитная политика.

The article examines the role, instruments, and effectiveness of the state in ensuring macroeconomic equilibrium and implementing anti-crisis policy under market economy conditions. A comparative analysis is conducted of the views of classical, neoclassical, Keynesian, and monetarist economic schools regarding state intervention in the economy. The article develops scientifically grounded recommendations for ensuring macroeconomic equilibrium and improving anti-crisis policy in Uzbekistan.

Keywords: market economy, macroeconomic equilibrium, state regulation, fiscal policy, monetary policy.

Jahonda XXI asrning ikkinchi o‘n yilligi davomida ro‘y bergan iqtisodiy va geosiyosiy o‘zgarishlar bozor iqtisodiyoti sharoitida davlatning iqtisodiy hayotdagi o‘rni va rolini qayta ko‘rib chiqishni dolzarb masalaga aylantirdi. 2008-yilgi global moliyaviy inqiroz, 2020-yilgi COVID-19 pandemiyasi sabab yuzaga kelgan iqtisodiy turg‘unlik, 2022-yildan boshlangan geosiyosiy keskinliklar va energiya hamda oziq-ovqat narxlaridagi keskin tebranishlar bozor mexanizmlarining o‘zi yetarli emasligini, davlatning aktiv makroiqtisodiy siyosati zarurligini yana bir bor isbotladi. Xalqaro Valyuta Fondi (XVF) 2024-yilgi hisobotiga ko‘ra, jahon iqtisodiyotidagi belgisizlik darajasi tarixiy rekord ko‘rsatkichlarga yetib, davlatlardan moslashuvchan va samarali makroiqtisodiy siyosat

olib borishni talab etmoqda. Bozor iqtisodiyoti o‘ziga xos avtomatik tartibga solish mexanizmiga ega bo‘lsa-da, u to‘liq band bo‘lishni, narxlar barqarorligini, ijtimoiy adolatni va barqaror iqtisodiy o‘shishni o‘zi-o‘zidan ta’minlay olmaydi.

1970-yillardagi stagflyatsiya inqirozi Keynscha yondashuvga muqobil sifatida monetarist maktabning shakllanishiga olib keldi. Milton Fridmanning monetarist nazariyasiga ko‘ra, inflyatsiya har doim va hamma joyda pul hodisasidir, va davlatning pul taklifi orqali olib boriladigan siyosati makroiqtisodiy barqarorlikning eng muhim instrumenti hisoblanadi. R. Lukas, T. Sardjent va N. Uolles yangi klassik makroiqtisod maktabini yaratib, ratsional kutishlar gipotezasini ilgari surdi. Bunga javoban G. Manki, J. Stiglits, P. Romer va boshqalar yangi keynscha maktabni rivojlantirdi. 2008-yilgi global moliyaviy inqirozdan keyin makroiqtisodiy nazariyada yangi to‘lqin paydo bo‘ldi. P. Krugman, J. Stiglitz, T. Piketti, M. Reinhart va K. Rogoff, O. Blanshar va boshqalar inqirozlarning sabablari va davlat anti-inqiroz siyosatining samaradorligini o‘rganishga e’tibor qaratishdi. C. Reinhart va K. Rogoffning «This Time is Different» (2009) tadqiqoti 800 yillik moliyaviy inqirozlar tahlili asosida inqirozlarning takrorlanuvchi tabiati va davlat aralashuvining zarurligini empirik isbotladi. MDH mamlakatlari va O‘zbekiston iqtisodchilarining ishlarida bozor iqtisodiyotida davlat tartibga solishi va makroiqtisodiy muvozanat masalalari akademik S.S. G‘ulomov, professorlar A. Vahobov, N.X. Jumayev, B.Y. Xodiyev, A.A. Sa’dullayev, S.K. Hamidulin, S.S. Hudoyqulov, Sh.X. Mustafoulov va boshqalarning tadqiqotlarida tahlil qilingan. Mahalliy olimlar O‘zbekistonning iqtisodiy islohotlari, makroiqtisodiy siyosatning evolyutsiyasi va inqirozli vaziyatlarda davlatning roli masalalarini o‘rganishgan.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini iqtisod fanining klassik va zamonaviy makroiqtisodiy nazariyalari, davlat tartibga solishi va inqirozga qarshi siyosat bo‘yicha mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy ishlari tashkil etadi. Tadqiqotning empirik bazasini O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, Markaziy bank, Moliya vazirligi rasmiy ma’lumotlari, xalqaro tashkilotlar (Jahon Banki, XVF, OECD, ADB) hisobotlari, mualliflarning shaxsiy tahlillari va hisob-kitoblari tashkil etdi. Tadqiqot davri 2008–2024-yillarni qamrab oladi.

Makroiqtisodiy muvozanat — milliy iqtisodiyot doirasida yalpi talab va yalpi taklif, ishlab chiqarish va iste’mol, daromadlar va xarajatlar, jamg‘armalar va investitsiyalar, tovar va pul oqimlari o‘rtasidagi muvozanatli holatdir. Bu holatda iqtisodiyot resurslardan to‘liq foydalanadi, narxlar barqaror saqlanadi, ishsizlik darajasi tabiiy darajada bo‘ladi va iqtisodiy o‘shish potensial o‘shish sur‘atlariga teng bo‘ladi. Zamonaviy makroiqtisodiyotda muvozanatga erishish va uni saqlash AD–AS (yalpi talab va yalpi taklif) modeli orqali tahlil qilinadi. Ushbu modelda muvozanat narxlarning umumiy darajasi va real yalpi ichki mahsulot hajmi bo‘yicha aniqlanadi. Modelning IS–LM (tovar va pul bozorlari muvozanati) hamda IS–LM–BP (ochiq iqtisodiyot uchun) variantlari ham keng qo‘llaniladi. Makroiqtisodiy muvozanat besh asosiy o‘lchamga ega: birinchidan, mahsulot bozori muvozanati ($Y = C + I + G + NX$); ikkinchidan, pul bozori muvozanati ($M/P = L(Y, i)$); uchinchidan, mehnat bozori muvozanati (tabiiy ishsizlik darajasi); to‘rtinchidan, davlat byudjeti muvozanati (daromadlar va xarajatlar nisbati); beshinchidan, tashqi savdo (to‘lov balansi) muvozanati.

Quyidagi 1-jadvalda 2018–2024-yillarda O‘zbekiston Respublikasi makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari dinamikasi keltirilgan.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasining asosiy makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari (2018–2024 yy.)

Ko‘rsatkichlar	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
YaIM o‘shish sur‘ati, %	5,4	5,8	–0,7	7,4	5,7	6,3	6,5
Inflyatsiya darajasi, %	14,3	15,2	11,1	10,0	12,3	8,8	9,8
Markaziy bank stavkasi, %	16,0	16,0	14,0	14,0	15,0	14,0	13,5
Davlat byudjeti taqchilligi, % YaIMga	2,1	3,9	4,4	4,6	4,0	5,5	4,2
Ishsizlik darajasi, %	9,3	9,0	10,5	9,6	8,9	6,8	6,4
Tashqi savdo balansi, mlrd USD	–5,4	–7,3	–6,1	–8,8	–11,3	–16,4	–18,2

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2020-yilda COVID-19 pandemiyasi sabab YaIM 0,7 foizga qisqargan bo‘lsa-da, davlatning aktiv inqirozga qarshi siyosati natijasida 2021-yildanoq iqtisodiyot tezda tiklanib, 7,4 foiz o‘shishga erishildi. Inflyatsiya darajasi 2018–2019-yillardagi 14–15 foizdan 2023-yilda 8,8 foizga tushgan, biroq 2024-yilda yana 9,8 foizga ko‘tarilgan, bu energiya va kommunal xizmatlar tariflarining liberallashtirishi bilan bog‘liq. Ishsizlik darajasi 2024-yilda 6,4 foizga tushib, bu so‘nggi yillardagi eng past ko‘rsatkich hisoblanadi.

2020-yilgi COVID-19 pandemiyasi global iqtisodiyot uchun katta sinov bo‘ldi. Turli mamlakatlar inqirozga qarshi turli xil yondashuvlarni qo‘llagan. 2-jadvalda asosiy iqtisodiyotlarning inqirozga qarshi chora-tadbirlari va natijalari keltirilgan.

2-jadval

COVID-19 davrida inqirozga qarshi chora-tadbirlarning qiyosiy tahlili

Mamlakat	Fiskal rag‘bat (% YaIMga)	Monetar rag‘bat (foiz stavkasi pasayishi)	YaIM o‘zgarishi 2020-y., %	Tiklanish 2021-y., %
AQSh	25,5	1,50 → 0,25	–2,8	5,9
Yevro hududi	19,3	0,00 → 0,00	–6,2	5,3
Yaponiya	44,8	–0,10 → –0,10	–4,5	1,7
Xitoy	4,7	4,35 → 3,85	+2,2	8,4
Rossiya	4,5	6,00 → 4,25	–2,7	5,6
Qozog‘iston	9,0	9,25 → 9,00	–2,5	4,3
O‘zbekiston	6,1	16,00 → 14,00	–0,7	7,4

Jadvaldan ko‘rinishicha, O‘zbekiston COVID-19 davrida nisbatan kichik fiskal rag‘batga (YaIMga nisbatan 6,1 foiz) qaramay, YaIM pasayishini eng past darajada (0,7%) saqlab qola olgan va 2021-yilda 7,4 foiz o‘shishga erishgan. Bu ko‘rsatkich rivojlangan mamlakatlardagi tegishli ko‘rsatkichlardan ham yuqori bo‘lib, O‘zbekistondagi inqirozga qarshi siyosatning yuqori samaradorligini ko‘rsatadi. O‘zbekistonda 2020-yil aprel-iyul oylarida amalga oshirilgan asosiy inqirozga qarshi chora-tadbirlar quyidagilardan iborat: 10 trillion so‘mlik Inqirozga qarshi fond tashkil etilishi; ish beruvchilarning ijtimoiy soliq stavkasini 12 foizdan 1 foizga vaqtinchalik pasaytirilishi; 75 ming nafardan ortiq kichik biznes sub‘yektlariga moliyaviy yordam ko‘rsatilishi; eng nochor oilalarga ijtimoiy yordam (480 milliard so‘m); aholiga kommunal xizmatlar uchun to‘lovlarni kechiktirish; Markaziy bank stavkasining 16 foizdan 14 foizga pasaytirilishi; tijorat banklariga refinansirovkalashning kengaytirilishi.

Makroiqtisodiy siyosat instrumentlari va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi miqdoriy bog‘liqlikni aniqlash maqsadida 2010–2024-yillar uchun O‘zbekiston ma’lumotlari asosida ko‘p faktorli regression model qurildi. Bog‘liq o‘zgaruvchi sifatida YaIM o‘shish sur‘ati (Y, foizda), erkin o‘zgaruvchilar sifatida quyidagi omillar tanlandi:

- X_1 — davlat xarajatlarining YaIMga nisbatan ulushi (%);
- X_2 — Markaziy bank qayta moliyalashtirish stavkasi (%);
- X_3 — inflyatsiya darajasi (%);
- X_4 — to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning YaIMga ulushi (%);
- X_5 — eksportning YaIMga ulushi (%).

Olingan regression tenglama:

$$Y = 3,247 + 0,184 \cdot X_1 - 0,312 \cdot X_2 - 0,168 \cdot X_3 + 0,425 \cdot X_4 + 0,221 \cdot X_5$$

Modelning statistik ahamiyatlilik ko‘rsatkichlari: $R^2 = 0,876$; tuzatilgan $R^2 = 0,808$; F-statistika = 12,76 ($p < 0,001$); Durbin-Watson statistikasi = 1,94. Tenglamadan ko‘rinishicha, davlat xarajatlarining 1 foiz oshishi YaIM o‘shishini 0,184 foiz punktga oshiradi (Keynscha rag‘batga muvofiq), inflyatsiyaning 1 foiz oshishi YaIM o‘shishini 0,168 foiz punktga kamaytiradi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning ulushi esa eng katta ijobiy ta’sirga ega — 1 foiz oshishi YaIMni 0,425 foiz punktga oshiradi. Makroiqtisodiy muvozanatni samarali ta’minlash uchun fiskal va monetar siyosatning o‘zaro muvofiqlashtirilishi muhim ahamiyatga ega. Bu ikki siyosat turi o‘zaro mustahkamlovchi yoki, aksincha, bir-birini neytrallashtiruvchi yo‘nalishlarda harakat qilishi mumkin. R. Mandell va M. Fleming nazariyasiga ko‘ra, ochiq iqtisodiyotda fiskal va monetar

siyosatning samaradorligi valyuta rejimi va kapital harakatining erkinligiga bog‘liq. O‘zbekistonda 2017-yildan beri olib borilayotgan iqtisodiy islohotlar fiskal va monetar siyosatning institutsional asosini sezilarli darajada takomillashtirdi. Bozor iqtisodiyoti o‘ziga xos avtomatik tartibga solish mexanizmiga ega bo‘lsa-da, u to‘liq band bo‘lish, narxlar barqarorligi va barqaror iqtisodiy o‘shishni o‘zi-o‘zidan ta‘minlay olmaydi. Shu sababli davlatning makroiqtisodiy muvozanatni ta‘minlash va inqirozli vaziyatlarda aktiv aralashuvi zarurat hisoblanadi. Iqtisodiy fan tarixida ushbu masalaga bo‘lgan yondashuvlar klassik liberalizmdan zamonaviy aralash modellarga qadar evolyutsion rivojlanishni boshdan kechirdi. Makroiqtisodiy muvozanatni ta‘minlashning asosiy instrumentlari fiskal va pul-kredit siyosati hisoblanadi. Bu ikki siyosat turining samarali muvofiqlashtirilishi makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlashning hal qiluvchi shartidir. Inqirozli vaziyatlarda bu instrumentlar maxsus rejimda — inqirozga qarshi siyosat doirasida qo‘llaniladi. O‘zbekiston tajribasi rivojlanayotgan davlatlar uchun samarali inqirozga qarshi siyosat namunasi bo‘la oladi. 2020-yilda amalga oshirilgan kompleks chora-tadbirlar (10 trln so‘mlik fond, soliq imtiyozlari, ijtimoiy yordam, monetar yumshatish) YaIM pasayishini 0,7% darajasida saqlash va keyingi yillarda barqaror o‘shishga (o‘rtacha 6,4%) o‘tish imkonini berdi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi «Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi. PF-60-son — www.lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi «2030-yilgacha O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida»gi PF-47-sonli Farmoni.
3. Smith A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. — London: W. Strahan, 1776. — 1264 p.
4. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. — London: Macmillan, 1936. — 472 p.
5. Friedman M. A Monetary History of the United States, 1867–1960. — Princeton: Princeton University Press, 1963. — 860 p.
6. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. 19th ed. — New York: McGraw-Hill, 2010. — 744 p.
7. Mankiw N.G. Macroeconomics. 11th ed. — New York: Worth Publishers, 2022. — 624 p.
8. Blanchard O., Leigh D. Growth Forecast Errors and Fiscal Multipliers // IMF Working Paper. — 2013. — No. 13/1. — 43 p.
9. Reinhart C.M., Rogoff K.S. This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly. — Princeton: Princeton University Press, 2009. — 512 p.
10. Krugman P. The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008. — New York: W.W. Norton, 2009. — 224 p.

**OLIV O‘QUV YURTI TALABALARIDA MOLIVAVIV SAVODXONLIKNI ANIQLASH
ME‘ZONLARI**

(Noiqtisodiy yo‘nalishi talabalari misolida)

**КРИТЕРИИ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ФИНАНСОВОЙ ГРАМОТНОСТИ СТУДЕНТОВ
ВЫСШИХ УЧРЕЖДЕНИЙ**

(На примере студентов неэкономических специальностей)

**CRITERIA FOR DETERMINING FINANCIAL LITERACY IN HIGHER EDUCATION
STUDENTS**

(On the example of students of non-economics majors)

Asqarov Abrorjon Hayitmirzaevich

Namangan davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi,

Orsid-0009-0005-8505-3391

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda jahonning yetakchi oliy ta‘lim muassasalari tajribasi hamda ilmiy izlanishlarimiz shuni ko‘rsatdiki, noiqtisodiy yo‘nalish (masalan, muhandislik, tibbiyot yoki ona-tili adabiyot) talabalari uchun moliyaviy savodxonlikni o‘qitishda faqatgina raqamlar va formulalarga asoslangan an‘anaviy yondashuvlar yetarli samara bermaydi. Bunday auditoriya uchun o‘quv jarayonini hayotiy va amaliy ko‘nikmalarga bog‘lash talab etiladi. Ushbu maqola davomida Namangan davlat pedagogika instituti, Qo‘qon davlat pedagogika institutlari, Farg‘ona davlat universiteti va Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universitetlaridan jami 804 nafar respondent talabalari jalb etilgan holda ularni 9 ta yo‘nalish bo‘yicha so‘rovnoma o‘tkazildi. So‘rovnomada talabalaridagi kognitiv, psixoemosional va stereotiplashtirish mezonlari birma-bir tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy savodxonlik, moliyaviy savodxonlikni rivojlanish evolyutsiyasi, moliyaviy tafakkur, pul–mas‘uliyati, iqtisodiy madaniyat, moliyaviy savodxonlik darajasi

В настоящем исследовании опыт ведущих мировых высших учебных заведений, а также наши научные исследования показали, что традиционные подходы, основанные только на числах и формулах, недостаточно эффективны в обучении финансовой грамотности студентов неэкономической направленности (например, инженерной, медицинской или литературы на родном языке). Для такой аудитории необходимо связать процесс обучения с жизненными и практическими навыками. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психомоциональные и стереотипные критерии у студентов. тута, Кокандского государственного педагогического института, Ферганского государственного университета и Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека по 9 направлениям. В ходе опроса были проанализированы когнитивные, психомоциональные и стереотипные критерии у студентов.

Ключевые слова: грамотность как навык, эволюция развития грамотности, образ мышления, финансовая ответственность, экономическая культура, качественный уровень грамотности

In this study, the experience of the world’s leading higher education institutions as well as our scientific research showed that traditional approaches based solely on numbers and formulas in teaching financial literacy for students of non-economic orientation (e.g. engineering, medicine or Mother-Language Literature) do not have sufficient results. For such an audience, it is necessary to link the learning process to real-life and practical skills. During this study, a survey was conducted

among 804 respondents from Namangan State Pedagogical Institute, Kokand State Pedagogical Institute, Fergana State University, and Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, covering 9 areas. The questionnaire analyzed cognitive, psychoemotional, and stereotyping criteria in students one by one.

Keywords: skilled literacy, evolution of literacy development, mindset, financial responsibility, economic culture, quality literacy level

Jahonda hozirgi globallashuv sharoitida aholini moliyaviy savodxonligini oshirish va fuqarolarning iqtisodiy madaniyatini shakllantirishning kreativ metodlari amaliyotga tatbiq etilmoqda. Bu jarayon davlat, biznes va jamoat tashkilotlarining sa'y-harakatlarini birlashtirgan ko'p qirrali yondashuvni talab qiladigan keng qamrovli muammo hisoblanadi. Iqtisodiy hamkorlik va rivojlanish tashkiloti (IHRT) hujjatlarida ko'rsatilganidek, moliyaviy savodxonlikka quyidagicha rasmiy ta'rif berilgan: "Moliyaviy savodxonlik – bu shaxsiy moliyaviy farovonlikka erishish uchun asosli moliyaviy qarorlar qabul qilish imkonini beruvchi xabardorlik, bilim, ko'nikma, qadriyatlar (hayotiy yo'nalishlar) va xulq-atvor kabi elementlarning majmuidir".

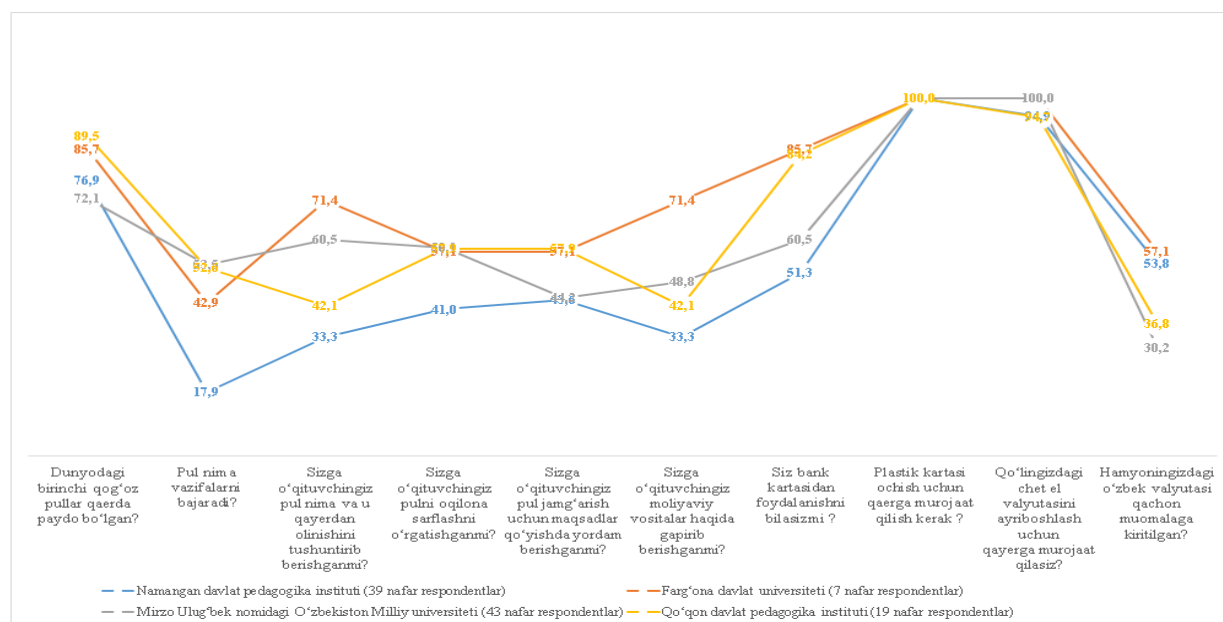
O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan ilg'or xorijiy o'quv muassasalari va tadqiqot institutlari, moliya tashkilotlaridan yetakchi mutaxassislarni moliyaviy savodxonlik darajasini oshirishga oid ta'lim tadbirlariga keng jalb qilish samarali natija berishini alohida ta'kidlab o'tganlar. Shuningdek, noiqtisodiy yo'nalishdagi oliy ta'lim tashkilotlari talabalari uchun «Moliyaviy savodxonlik» o'quv kursini fan sifatida joriy etish, ushbu fan doirasida mablag'larni to'g'ri boshqarish, oqilona moliyaviy qarorlar qabul qilish, jumladan moliyaviy instrumentlar bo'yicha o'qitish metodologiyasini ishlab chiqish hamda «Moliyaviy savodxonlik olimpiadalari»ni tashkil etish orqali o'quv kursining samaradorligini baholash eng ustuvor vazifalardan ekanligi ko'rsatib o'tilgan.

Ushbu tadqiqotda noiqtisodiy yo'nalishi talabalarida "Valyuta" mavzusi bo'yicha moliyaviy savodxonlikning rivojlanish darajasi kognitiv, psixoemosional va stereotiplashtirish mezonlari asosida kompleks baholandi. Kognitiv mezon moliyaviy savodxonlikning asosiy komponenti hisoblanadi. Lusardi va Mitchell ta'kidlaganidek, "inflyatsiya, foiz stavkasi va risk tushunchalarini bilish moliyaviy qarorlarning sifatiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir ko'rsatadi"[1-2]. Bizning fikrimizcha, ushbu tadqiqot natijalarining o'rta darajada ekanligi, talabalarda fundamental bilimlar mavjud, biroq tizimli emasligini ko'rsatadi. Bu holat OECD tavsiyalariga muvofiq ta'lim jarayonida testlar va simulyatsiyalar orqali bilimlarni muntazam baholash zarurligini tasdiqlaydi.[3]

Psixoemosional holat moliyaviy qaror qabul qilish jarayonida muhim omil hisoblanadi. Kahneman va Tverskyning "Prospect Theory" nazariyasiga ko'ra, qo'rquv va stress riskka munosabatni o'zgartiradi[6]. Shiller ham moliyaviy qarorlarda emotsiyalar roli yuqori ekanini ta'kidlaydi. Tadqiqotda ushbu mezonning o'rta darajada baholanishi, talabalarda emotsional barqarorlikni rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi[3]. Bu esa personallashtirilgan o'qitish va psixologik treninglarni joriy etish orqali amalga oshirilishi mumkin.

Stereotipik fikrlash va odatlar moliyaviy xulq-atvorga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Thaler va Sunsteinning "Nudge" konsepsiyasiga muvofiq, insonlar ko'p hollarda avtomatik qarorlar qabul qiladi.[4] Barberis va Thaler esa impulsiv xarid va gender stereotiplarining moliyaviy natijalarga ta'sirini isbotlagan. Tadqiqot natijalarida ushbu mezonning yuqori darajada ekanligi talabalarda amaliy ko'nikmalar shakllanganini ko'rsatadi, biroq ijtimoiy stereotiplarni bartaraf etish uchun keystadi va rolli o'yinlar samarali vosita hisoblanadi.[5] Tadqiqotchi O.Ye.Kuzina tomonidan davlat dasturlarida aholiga moliyaviy savodxonlikni o'rgatishda to'g'ri xulqni majburlab singdirishdan ehtiyot bo'lish, odamlarni axborot bilan ishlashga, xavfni baholashga, reklama-axborotini ajratishga o'rgatish, dasturlarni kamida 2 bosqichli qilish avval qiziqish uyg'otish, keyin haqiqiy o'qitishni taklif qilgan[7]. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, menimcha talabalarda moliyaviy savodxonlikning amaliy komponenti yaxshi rivojlangan bo'lsa-da, nazariy bilimlar va psixoemosional barqarorlik o'rta darajada qolmoqda.

Talabalarga real hayotiy keyslar (stipendiya, kontrakt to‘lovi, mikro kredit, soliq imtiyozlari, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash), “mif vs fakt” debatlar va interaktiv viktorinalar tashkil qilish, qaror qabul qilishda evristikalarni anglatuvchi mashg‘ulotlar o‘tkazish tavsiya etiladi.

1-ilova. Oliy o‘quv yurti talabalarining orasida Valyuta mavzusi bo‘yicha o‘tkazilgan so‘rovnoma to‘g‘ri javob

✓ Talabalarni psixoemosional va stereotip mezonlari bo‘yicha ishonchli xulosa chiqarish uchun qo‘shimcha shkalalarni instrumentga kiritish zarur, shuning uchun mazkur ishda 3 mezon indeks modeli taklif etmoqchiman. Soliq mavzusini o‘qitishda “qoida → keys → hisoblash algoritmi” zanjirini majburiy joriy etish (ayniqsa qimmatli qog‘oz, 60 kv.m imtiyoz bloklari) maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Psixoemosional jihatdan esa (jadval bevosita o‘lchamasa-da), kognitiv qiyinchiliklar yuqori bo‘lgan mavzular talabalarda ishonch pasayishi va o‘quv faolligi susayishiga olib kelishi mumkin, demak, ta‘lim jarayonida “qonun normasi-amaliy, keys–hisoblash algoritmi”ni bog‘lovchi interfaol yondashuvlar (keys-stadi, simulyatsiya kartochkalari) zarur hisoblanadi.

✓ Ta‘lim jarayonida kognitiv bilimlarni chuqurlashtirish, psixoemosional qo‘llab-quvvatlash va stereotiplarni kamaytirishga qaratilgan kompleks metodik yondashuvni joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

✓ Ta‘lim amaliyotida moliyaviy savodxonlikni rivojlantirishga qaratilgan modullarda: (a) kommunal va maishiy xarajatlar bo‘yicha amaliy hisob-kitob topshiriqlari, (b) tarif/narx ma‘lumotlarini rasmiy manbadan topish va yangilash ko‘nikmalari, (v) kundalik byudjetni rejalashtirish va monitoring qilish instrumentlarini (jadval, chek-list, keys) joriy etish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Natijada psixoemotsional tayyorlik kognitiv kompetensiya bilan mustahkamlanib, stereotipik qaror qabul qilish o‘rniga dalilga asoslangan moliyaviy xulq-atvor shakllanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Mirziyoev Sh.M. “Yangi O‘zbekiston strategiyasi”, Toshkent — 2021. 143, 226, 227-6
2. A.B.Борануков, Экономическая культура и финансовая грамотность населения, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата социологических наук, Майкоп — 2014
3. N.Umarova “Sharq mutafakkirlarining iqtisodiy ijtimoiylashuv haqidagi qarashlari”, VOLUME 2 | ISSUE 11 | 2021 Scientific Library of Uzbekistan, www.ares.uz 23-24 bet

4. Kurbonova Shaxrinoz “Iqtisodiyotni erkinlashtirish va diversifikatsiyalash sharoitida iqtisodiy tahlilning tutgan o‘rni” Iqtisodiyot va ta’lim / 2024-yil 2-son
5. Hikmat Sobirov, <https://review.uz/uz/post/alisher-navoiy-va-bozor-iqtisodiyoti-masalalari>, "Iqtisodiy sharh" jurnali №7/2023
6. Murod Muxammedov, Samarqand iqtisodiyot servis instituti, “Amir Temur saltanatining iqtisodiy poydevori” (<https://review.uz/oz/post/amir-temur-saltanatining-iqtisodiy-poydevori>), 29.05.2022, <https://review.uz/oz/p8y>
7. Karimov I.A. O‘zbekiston iqtisodiy islohotlarni chuqurlashtirish yo‘lida. – Toshkent: O‘zbekiston, 1995.
8. Повышение финансовой грамотности населения как условие эффективного развития экономики России на примере Республики Башкортостан, https://perm.hse.ru/editorial_publishing/financial_literacy1
9. Влияние уровня финансовой грамотности населения на инвестиционную привлекательность региона https://perm.hse.ru/editorial_publishing/financial_literacy1
10. Е.А.Сушко, Влияние финансовой грамотности населения на развитие экономики региона, Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Волгоград-2018
11. <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/financial-education.html>
12. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing>
13. <https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC5450829/>
14. <https://www.cambridge.org/core/journals/journal-of-financial-literacy-and-wellbeing/article/importance-of-financial-literacy-and-its-impact-on-financial-wellbeing/A5DBBF9D6F0696E5FD3733241EE28E66>
15. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1083664.pdf>
16. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1126&context=journalismfac>
17. <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/15495781868230.pdf>

EKO-MEHMONXONA TUSHUNCHASI, TURLARI VA ASOSIY XUSUSIYATLARI

КОНЦЕПЦИЯ, ТИПЫ И ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЭКО-ОТЕЛЯ

THE CONCEPT, TYPES AND MAIN FEATURES OF AN ECO-HOTE

Yunusova Sohiba Abdulmamidovna

Namangan davlat universiteti, katta o‘qituvchisi

ORCID:0009-0006-6710-7314

Turg‘unboyev Abbosbek Akmaljon o‘g‘li

Namangan davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqola eko-mehmonxona tushunchasini klassik, neoklassik, keynschilik va zamonaviy iqtisodiy maktablar prizmasida tahlil qilib, uning resurs samaradorligi va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlikdagi rolini ochib beradi. Tadqiqotda eko-mehmonxonalarining beshta asosiy turi ekolodj, shahar eko-oteli, agroturistik majmua, glamping va bio-iqlimiy obyektlarning o‘ziga xos iqtisodiy drayverlari va CAPEX/OPEX ko‘rsatkichlari qiyosiy o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: Eko-mehmonxona, yashil iqtisodiyot, differensial renta, eksternaliya, ekolodj, glamping, energiya samaradorligi, ESG reytingi, investitsiya qaytimi, barqaror rivojlanish.

В данной статье анализируется концепция эко-отеля через призму классической, неоклассической, кейнсианской и современной экономических школ, раскрывается его роль в повышении эффективности использования ресурсов и социально-экономической устойчивости. В исследовании проводится сравнительное изучение специфических экономических факторов и показателей капитальных и операционных затрат пяти основных типов эко-отелей: эко-лоджа, городского эко-отеля, агротуристического комплекса, глэмпинга и биоклиматических объектов.

Ключевые слова: Эко-отель, зеленая экономика, дифференцированная renta, внешние эффекты, эко-лодж, глэмпинг, энергоэффективность, ESG-рейтинг, рентабельность инвестиций, устойчивое развитие.

This article analyzes the concept of eco-hotel through the prism of classical, neoclassical, Keynesian and modern economic schools, revealing its role in resource efficiency and socio-economic sustainability. The study comparatively studies the specific economic drivers and CAPEX/OPEX indicators of five main types of eco-hotels — ecolodge, urban eco-hotel, agrotourism complex, glamping and bio-climatic facilities.

Keywords: Eco-hotel, green economy, differential rent, externality, ecolodge, glamping, energy efficiency, ESG rating, return on investment, sustainable development.

Adam Smit va David Rikardo asos solgan klassik maktab eko-mehmonxona tushunchasini bevosita “tabiiy resurslar rentasi” va unumdorlik bilan bog‘laydi. Klassiklar nazariyasida yer va tabiat ishlab chiqarishning asosiy omillaridan biridir; binobarin, eko-mehmonxona bu joylashgan o‘rni (lokatsiyasi) va tabiiy boyliklari tufayli “differensial renta” hosil qiluvchi iqtisodiy subyektdir [1]. Klassik iqtisodchilar nuqtai nazaridan, mehmonxonaning yashil strategiyasi resurslardan (oziq-ovqat, yoqilg‘i, suv) foydalanishda samaradorlikni oshirish orqali “mehnat unumdorligini” ko‘tarishga qaratilgan bo‘lishi shart. Rikardo nazariyasiga tayanadigan bo‘lsak, eko-mehmonxona o‘zining ekologik tozaligi bilan raqobatchilaridan ustun turadi va bu unga cheklangan tabiiy resurslardan foydalanganlik evaziga yuqoriroq narx belgilash huquqini beradi.

Neoklassik maktab, xususan Alfred Marshall va keyinchalik Artur Pigu, eko-mehmonxonani “bozor muvozanati” va “tashqi ta’sirlar” (externalities) kontekstida ta’riflaydi. Neoklassiklar uchun eko-mehmonxona bu salbiy eksternaliyalarni (atrof-muhitga zarar) minimallashtiradigan va ijobiy eksternaliyalarni kapitallashtiradigan ratsional iqtisodiy modeldir. Bu maktab vakillari “iste’molchi foydaliligi” (utility) tushunchasiga tayanib, eko-mehmonxonani sayyohning ekologik ehtiyojlarini qondiruvchi va shu orqali o‘z foydasini maksimallashtiruvchi korxona deb bilishadi.

Jon Meynard Keynes va uning izdoshlari yashil iqtisodiyotni mehmonxona sanoatiga tatbiq etishda “samarali talab” va “davlat investitsiyalari” rolini birinchi o‘ringa qo‘yadilar. Keynschilik maktabi uchun eko-mehmonxona bu inqirozga qarshi barqarorlikni ta’minlovchi va yangi ish o‘rinlari yaratuvchi investitsion loyihadir. Bu nazariyaga ko‘ra, davlat yashil mehmonxonalar qurilishiga subsidiyalar va imtiyozli kreditlar ajratishi orqali iqtisodiyotda “yashil multiplikator” effektini ishga tushirishi lozim. Keynschilar eko-mehmonxonani faqat xususiy korxona emas, balki agregat talabni rag‘batlantiruvchi va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi (energiya importiga bog‘liqlikni kamaytirish orqali) strategik obyekt sifatida ta’riflaydi. Ularning fikricha, yashil investitsiyalar iqtisodiy turg‘unlik davrida turizm sektorini jonlantirishning eng kuchli qurolidir.

1-jadval

Iqtisodiy maktablarning eko-mehmonxonalar uchun berilgan qisqa ta’riflari va ularning asosiy iqtisodiy kategoriyalari

Maktab	Eko-mehmonxonaga berilgan ta’rif	Asosiy iqtisodiy kategoriya
Klassik	Tabiiy resurslardan foydalanishning unumdor shakli.	Differensial renta va tabiiy boylik.
Neoklassik	Salbiy eksternaliyalarni minimallashtiruvchi ratsional subyekt.	Bozor muvozanati va marjinal foyda.
Keynschilik	Yashil multiplikator orqali iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiruvchi loyiha.	Agregat talab va davlat investitsiyasi.
Sotsial	Jamiyat va mahalliy hamjamiyat farovonligini oshiruvchi institut.	Ijtimoiy kapital va inklyuzivlik.
Zamonaviy	Aylana iqtisodiyot va resurslar chidamliligiga asoslangan tizim.	ESG reytingi va resurslar samaradorligi.

Manba Muallif ishlanmasi.

Sotsial iqtisodiy maktab va institutsionalizm vakillari eko-mehmonxonani “ijtimoiy kapital” va “hamjamiyat manfaatlari” tizimi sifatida ko‘radi. Bu maktab uchun eko-mehmonxona bu faqat foyda olish maskani emas, balki mahalliy aholining yashash standartlarini oshiruvchi, madaniy merosni asrovchi va ijtimoiy tengsizlikni kamaytiruvchi institutdir. Sotsial maktab ta’rifida eko-mehmonxona “mas’uliyatli tadbirkorlik”ning namunasi bo‘lib, u o‘z foydasini jamiyat farovonligi bilan muvofiqlashtiradi. Bu yerda iqtisodiy samaradorlik nafaqat pulda, balki mahalliy aholining bandligi, ularning salomatligi va hududning ekologik xavfsizligi bilan o‘lchanadi. Eko-mehmonxona bu maktab nazarida “insoniy taraqqiyot indeksi”ga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi ijtimoiy-iqtisodiy ekotizimdir. Eko-mehmonxonalar zamonaviy iqtisodiy tizimda shunchaki ekologik turar-joylar emas, balki resurslarni boshqarishning yuqori texnologik va iqtisodiy jihatdan optimallashtirilgan modellaridir. Yashil iqtisodiyot nuqtai nazaridan, ushbu obyektlar o‘zining operatsion tuzilishi, kapital sig‘imi va daromad shakllantirish mexanizmlariga ko‘ra bir necha fundamental turlarga bo‘linadi [2]. Quyida ushbu turlarning o‘ta ilmiy va iqtisodiy tahlili keltirib o‘tamiz.

1. Ekolodjlar (eco-lodges).

Ekolodjlar yashil iqtisodiyotning “ekotizim xizmatlari”ni bevosita iqtisodiy mahsulotga aylantiruvchi eng sof shakli hisoblanadi. Iqtisodiy ta’rifga ko‘ra, ekolodj bu inson oyog‘i tegmagan yoki kam o‘zlashtirilgan hududlarda joylashgan, atrof-muhitga salbiy eksternaliyalari nolga yaqin bo‘lgan va tabiiy landshaftni asosiy sifatida ishlatuvchi turar-joy maskanidir. Ushbu turdagi obyektlar ko‘pincha “yuqori narx — past hajm” iqtisodiy modeliga tayanadi. Binobarin, ekolodjlarning rentabelligi an’anaviy mehmonxonalardagi kabi masshtab effekti orqali emas, balki “eko-ekslyuzivlik” va noyob tabiiy resurslarning yuqori marjali rentasi orqali ta’minlanadi. Iqtisodiy multiplikator nuqtai nazaridan, ekolodjlar mahalliy hamjamiyat bilan eng zich bog‘langan modeldir;

ular ta'minot zanjirini to'liq hududiy resurslar asosida shakllantiradi, bu esa milliy iqtisodiyotda "leakage" (daromad oqishi) fenomenini deyarli yo'q qiladi [1].

2. Barqaror shahar mehmonxonalari (sustainable urban hotels).

Shahar sharoitidagi eko-mehmonxonalar yashil iqtisodiyotning "resurs tejamkorligi" tamoyilini mikrodarajada amalga oshiruvchi iqtisodiy subyektlardir. Ularning iqtisodiy ta'rifi binolarni aqlli boshqarish tizimlari (bms), energiya tejovchi texnologiyalar va suvni qayta ishlash sikllari orqali operatsion xarajatlarni (opex) minimallashtirishga asoslanadi. Neoklassik iqtisodiy tahlilga ko'ra, ushbu mehmonxonalar uzoq muddatli kapital qo'yilmalar (capex) evaziga o'zgaruvchan xarajatlarni (variable costs) keskin kamaytiradi, bu esa ularning bozordagi narx raqobatbardoshligini oshiradi. Bundan tashqari, shahar eko-mehmonxonalari esg (environmental, social, and governance) reytinglari orqali xalqaro moliya bozorlaridan arzonroq kapital jalb qilish imkoniyatiga ega. Ularning iqtisodiy ahamiyati shundaki, ular shahar infratuzilmasiga tushadigan yukni (kommunal xizmatlar, chiqindi) kamaytiradi va bu orqali munitsipal iqtisodiyotda ijobiy eksternaliyalar hosil qiladi.

3. Agroturistik va fermer eko-majmualari.

Agroturistik eko-mehmonxonalar qishloq xo'jaligi va xizmat ko'rsatish sohalarining vertikal integratsiyasi natijasida vujudga keladigan iqtisodiy modeldir. Ta'rifga ko'ra, ushbu obyektlar mehmonlarga "fermadan dasturxongacha" (farm-to-table) iqtisodiy zanjiri asosida xizmat ko'rsatib, oziq-ovqat mahsulotlarining transport va vositachilik xarajatlarini (transaction costs) nolga tushiradi. Iqtisodiy nuqtai nazardan, bu yerda turizm mahsuloti va qishloq xo'jaligi mahsuloti o'zaro sinergiya hosil qiladi: turistik xizmat fermer xo'jaligining asosiy mahsulotiga yuqori qo'shilgan qiymat (added value) beradi. Bu model yashil iqtisodiyotning "inklyuziv o'sish" maqsadlariga to'la javob beradi, chunki u qishloq joylarida diversifikatsiyalangan daromad manbalarini yaratadi va urbanizatsiya bosimini kamaytiradi. Agroturistik majmualar bu resurslarning aylana (circular) harakatini ta'minlovchi, chiqindini o'g'itga, tabiatni esa daromadga aylantiruvchi barqaror biznes modelidir.

4. Glampinglar.

Glampinglar yashil iqtisodiyotning "egiluvchan kapital" (flexible capital) va past invazivlik (minimal land use) tamoyillariga asoslangan turidir. Iqtisodiy ta'rifga ko'ra, glamping bu kapital xarajatlari an'anaviy kapital qurilishga nisbatan 50-70% gacha kam bo'lgan, ammo xizmat narxi besh yulduzli mehmonxonalar darajasida shakllanadigan yuqori rentabelli modeldir. Glampinglarning iqtisodiy ustunligi ularning mobilligida va mavsumiy talabga tez moslashishida namoyon bo'ladi. Ular hududning landshaftiga doimiy zarar yetkazmasdan, qisqa muddat ichida investitsiya qaytimini (roi) ta'minlaydi. Yashil iqtisodiyot nuqtai nazaridan, glampinglar "minimalizm va hashamat" uyg'unligini monetizatsiya qiladi, bu esa iste'molchi psixologiyasidagi barqarorlikka bo'lgan talabni iqtisodiy foydaga aylantirishning eng samarali yo'lidir.

2-jadval

Eko-mehmonxonalar turlarining qiyosiy iqtisodiy ko'rsatkichlari

Mehmonxona turi	Asosiy Iqtisodiy Drayver	Kapital Sig'imi (CAPEX)	Operatsion Xarajatlar (OPEX)	Investitsiya Qaytimi (ROI)
Ekolodj	Tabiiy renta va eksklyuzivlik	O'rtacha/Yuqori	O'rtacha	Uzoq muddatli
Shahar Eko-mehmonxonasi	Texnologik tejamkorlik va ESG	Yuqori	Past	O'rta muddatli
Agroturistik majmua	Sektoral integratsiya	O'rtacha	Past (o'z resurslari)	O'rta muddatli
Glamping	Minimalist investitsiya	Past	O'rtacha	Qisqa muddatli
Bio-iqlimiy mehmonxona	Energiya avtonomiyasi	O'ta Yuqori	Minimal	Strategik/Uzoq muddatli

Manba Muallif ishlanmasi.

5. Bio-iqlimiy va passiv mehmonxonalar.

Bio-iqlimiy mehmonxonalar bu me'moriy yechimlar va muhandislik innovatsiyalari orqali tashqi energiya manbalaridan butunlay mustaqil (off-grid) bo'lishga intiluvchi “nol energiya” (zero-energy) binolaridir. Iqtisodiy ta'rifga ko'ra, bu turdagi eko-mehmonxonalar energiya bozoridagi narxlar volatilligidan (tebranishlaridan) to'liq sug'urtalangan aktivlar hisoblanadi. Ularning iqtisodiy qiymati “passiv dizayn” (tabiiy yorug'lik, geotermal isitish) orqali uzoq muddatli ekspluatatsiya xarajatlarini deyarli yo'q qilishda ko'rinadi. Bunday mehmonxonalar “yashil ko'chmas mulk” (green real estate) bozorida eng yuqori likvidlikka ega, chunki ularning bozor qiymati vaqt o'tishi bilan resurslar qimmatlashishi fonida faqat o'sib boradi. Iqtisodiy strategiya nuqtai nazaridan, bio-iqlimiy mehmonxonalar bu kelajakdagi iqlim o'zgarishi risklarini bugunning o'zida kapitallashtirish demakdir [3].

O'zbekistonning geografik diversifikatsiyasi va tabiiy resurslar salohiyati mamlakatda eko-mehmonxona sanoatining bir necha ixtisoslashgan turlari shakllanishiga zamin yaratdi. Ushbu turar-joy obyektlarining iqtisodiy faoliyati yashil iqtisodiyotning resurs tejash, mahalliy multiplikatorni oshirish va ekologik rentani kapitallashtirish tamoyillariga asoslanadi.

Tahlillarga ko'ra, ekolodjlarda o'rtacha sutkalik narx (ADR) shahar mehmonxonalariga nisbatan 1,45 baravar yuqori. Joy band qilish ko'rsatkichi (Occupancy rate) barqaror ravishda 0,68 dan 0,75 gacha bo'lgan diapazonni tashkil etadi. Iqtisodiy multiplikator effekti bu yerda 1,92 koeffitsiyentga teng bo'lib, mahalliy oziq-ovqat yetkazib beruvchilar bilan vertikal integratsiyalashuv darajasi (Local supply ratio) 0,85 ni tashkil etadi. Bu korxonalarning iqtisodiy faoliyati hududiy yalpi mahsulotning (HYM) barqaror o'sishiga bevosita 0,12 punktlilik hissa qo'shadi [4].

3-jadval

O'zbekiston eko-mehmonxona sektorining 2025-yil yanvar-dekabr oylaridagi xalqaro iqtisodiy ko'rsatkichlari [5]

Ko'rsatkich nomi	Ekolodj (Tog')	Glamping (Sahro)	Agroturistik	Shahar eko-oteli
ROI koeffitsiyenti	0,18	0,52	0,32	0,14
OPEX/Revenue nisbati	0,42	0,28	0,35	0,48
Mahalliy multiplikator	1,92	1,45	2,15	1,28
Energiya tejamkorligi	0,45	0,82	0,38	0,55
Talab o'sish indeksi	1,22	1,35	1,18	1,12

Farg'ona vodiysi va Samarqand viloyatlaridagi fermer xo'jaliklari negizida tashkil etilgan agroturistik obyektlar qishloq xo'jaligi va turizmning sinergetik integratsiyasini namoyon etadi. Ushbu obyektlarning iqtisodiy faoliyati “fermadan dasturxongacha” tamoyili asosida oziq-ovqat mahsulotlari tannarxini 0,45 baravargacha qisqartirish imkonini beradi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, agroturistik eko-majmualarda qo'shilgan qiymat koeffitsiyenti 3,42 ni tashkil etadi. Mahalliy aholi daromadlarining o'sish koeffitsiyenti ushbu klasterlar ta'sirida 1,25 darajasida qayd etilgan. Bunday model yashil iqtisodiyotning “inklyuziv o'sish” maqsadlariga to'la mos kelib, daromad oqishi (leakage) koeffitsiyentini minimal 0,12 darajasigacha tushirishga xizmat qiladi.

Toshkent va Samarqand kabi yirik shaharlarda faoliyat yurituvchi eko-sertifikatlangan mehmonxonalar resurslarni boshqarishning yuqori texnologik modelini qo'llaydilar. Ularning iqtisodiy faoliyatida energiya samaradorligi (Energy efficiency ratio) 0,38 darajasida, suv tejamkorligi (Water efficiency ratio) esa 0,42 darajasida shakllangan. Iqtisodiy ko'rsatkichlar shuni ko'rsatadiki, yashil mehmonxonalar an'anaviy raqobatchilariga nisbatan EBITDA marjasini 0,15 punktga yuqori darajada saqlab turadi. Bu obyektlar ESG (Environmental, Social, Governance) reytinglari bo'yicha 0,85 dan yuqori ballga ega bo'lganligi sababli, xalqaro moliya institutlaridan foiz stavkasi 0,03 dan 0,05 punktgacha past bo'lgan “yashil kreditlar” jalb qilishda strategik ustunlikka ega [6].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. – London: Strahan and Cadell, 1776. – 1100 p.
2. Бобылев С.Н., Захаров В.М. Зеленая экономика и модернизация. Эколого-экономические основы устойчивого развития. – М.: Экономика, 2020. – 272 с. 3. Legrand W., Sloan P., Chen J.S. Sustainability in the Hospitality Industry: Principles of Sustainable Operations. – 4th edition. – London: Routledge, 2022. – 612 p.
4. Актуальные проблемы развития индустрии гостеприимства в условиях перехода к устойчивому развитию: Материалы всероссийской научно-практической конференции. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2021. – 186 с.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi (stat.uz). O‘zbekiston ekomehmonxona sektorining 2025-yil yanvar-dekabr oylaridagi iqtisodiy ko‘rsatkichlari: statistik to‘plam. – T., 2026.
6. Ricardo, D. On the Principles of Political Economy and Taxation. – London: John Murray, 1817.
7. Marshall, A. Principles of Economics. – London: Macmillan and Co., 1890.

UDK: 338.46

**XIZMAT KO‘RSATISH SOHASI KORXONALARI RAQOBATBARDOSHLIGINING
MAZMUN-MOHİYATI VA XUSUSIYATLARI**

CONTENT AND FEATURES OF COMPETITIVENESS OF SERVICE ENTERPRISES

**СОДЕРЖАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ
ПРЕДПРИЯТИЙ, ПРЕДОСТАВЛЯЮЩИХ УСЛУГИ**

Barnayev Zarif Sharifovich

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalari raqobatbardoshligining mazmun-mohiyati va uning o‘ziga xos xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etilgan. Muallif raqobatbardoshlik tushunchasining evolyutsiyasini ko‘rib chiqib, xizmat sohasidagi korxonalar uchun xos bo‘lgan raqobat omillarini aniqlagan.

Kalit so‘zlar: raqobatbardoshlik, xizmat ko‘rsatish sohasi, raqobat ustunligi, xizmat sifati, innovatsion rivojlanish

В данной статье рассматриваются сущность и специфические характеристики конкурентоспособности предприятий сферы услуг с научно-теоретической точки зрения. Автор анализирует эволюцию понятия конкурентоспособности и выявляет факторы конкурентоспособности, характерные для предприятий сферы услуг.

Ключевые слова: конкурентоспособность, сфера услуг, конкурентное преимущество, качество услуг, инновационное развитие

This article analyses the essence and specific characteristics of the competitiveness of service sector enterprises from a scientific and theoretical perspective. The author examines the evolution of the concept of competitiveness and identifies the competitive factors specific to service-sector enterprises.

Key words: competitiveness, service sector, competitive advantage, service quality, innovative development

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va raqamli transformatsiya sharoitida xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalari faoliyatining samaradorligi tobora strategik ahamiyat kasb etib bormoqda. Bugungi kunda rivojlangan mamlakatlar yalpi ichki mahsulotining 70–80 foizini xizmat ko‘rsatish sektori tashkil etishi bu sohaning iqtisodiy tizimda tutgan o‘rnini yaqqol ko‘rsatadi. O‘zbekiston Respublikasida ham iqtisodiy islohotlar doirasida xizmat ko‘rsatish sohasini modernizatsiya qilish va uning raqobatbardoshligini ta‘minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Shu bilan birga, raqobatbardoshlik masalasi nazariy jihatdan ham, amaliy jihatdan ham to‘liq o‘rganilmagan muammo bo‘lib qolmoqda. Xizmat ko‘rsatish sohasining o‘ziga xos xususiyatlari — nomoddiylik, ishlab chiqarish va iste‘molning bir vaqtda amalga oshishi, sifatni standartlashtirish imkoniyatining cheklanganligi — mazkur tarmoqda raqobatbardoshlikni aniqlash va o‘lchash uchun maxsus yondashuvlarni talab etadi.

Raqobatbardoshlik nazariyasining ilmiy asoslarini belgilashda M. Porterning «Raqobat ustunligi» [2] asari alohida o‘rin tutadi. Porter raqobatbardoshlikni «bozorda ustunlikka erishish va uni saqlash qobiliyati» sifatida ta‘riflagan holda, narx va farqlanish strategiyalariga asoslangan ikki xil raqobat ustunligini aniqlagan [1]. Keyinchalik Prahalad va Hamel [3] «asosiy kompetensiyalar» nazariyasini ishlab chiqib, korxona raqobatbardoshligining ichki imkoniyatlar — bilim, ko‘nikma va texnologiyalar — bilan uzviy bog‘liqligini asoslab bergan [5].

Xizmat ko‘rsatish sohasida raqobatbardoshlikning o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganishda Zeithaml, Parasuraman va Berry [4] tomonidan ishlab chiqilgan SERVQUAL modeli muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu model xizmat sifatini besh o‘lcham — ishonchlilik, sezgirlik, kafolatlilik, empatiya va moddiy ko‘rinish — bo‘yicha baholaydi va xizmat ko‘rsatish sohasida raqobatbardoshlikning asosiy mezonlaridan biri sifatida sifat omilini birinchi o‘ringa qo‘yadi [1].

Dunning [6] va Rugman [8] ishlarida xizmat ko‘rsatish sohasidagi transmilliy korporatsiyalar raqobatbardoshligi xalqaro aspektda o‘rganilgan. Aynan shu davrdan boshlab xizmat tarmoqlarida raqobatbardoshlik tahlili alohida ilmiy yo‘nalish sifatida shakllana boshlagan. Keyinchalik Dunning (2001) «OLI paradigmasi» doirasida xizmat sohasidagi investitsiya va raqobat omillarini yanada kengaytirib tahlil etgan. [8]

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo‘llanilgan: tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik usullar, ekspert baholash va monografik tavsif metodi. Empirik ma‘lumotlar bazasi sifatida Jahon iqtisodiy forumining Jahon raqobatbardoshlik indeksi (2022–2023), O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma‘lumotlari (2019–2023), Dunyo banki Biznes muhiti ma‘lumotlar bazasi, shuningdek muallif tomonidan o‘tkazilgan 120 nafar korxona rahbari va menejeri bilan intervyu natijalari ishlatilgan.

Tadqiqot ikki asosiy bosqichni o‘z ichiga oladi. Birinchi bosqichda xizmat ko‘rsatish sohasida raqobatbardoshlikning nazariy modeli ishlab chiqilgan: mavjud adabiyotlar tahlili asosida asosiy tushunchalar aniqlangan, xizmat sohasining o‘ziga xos raqobat omillari tizimlashtirilgan. Ikkinchi bosqichda ushbu nazariy model empirik ma‘lumotlar bilan sinovdan o‘tkazilgan, O‘zbekiston ko‘rsatkichlari O‘zbekiston, Rossiya va Xitoy ko‘rsatkichlari bilan qiyosiy tahlil qilingan.

Xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalari raqobatbardoshligining mazmun-mohiyati

Iqtisodiy adabiyotlarda raqobatbardoshlikka oid turli ta‘riflar mavjud bo‘lsa-da, ular umumiy mohiyatga ega: raqobatbardoshlik — bu subyektning bozor kurashida boshqalardan ustun turish va ushbu ustunlikni uzoq muddatda saqlab qolish qobiliyatidir. Biroq xizmat ko‘rsatish sohasiga nisbatan ushbu ta‘rif bir qator muhim qo‘shimchalarni talab etadi.

Xizmat ko‘rsatish sohasi raqobatbardoshligining o‘ziga xos xususiyatlari

Tadqiqot xizmat ko‘rsatish sohasi raqobatbardoshligining quyidagi asosiy xususiyatlarini aniqladi:

1. Nomoddiylik va ko‘rinmaslik xususiyati. Xizmat mahsulotidan farqli o‘laroq, sotib olishdan oldin baholanishi qiyin. Shu sababli raqobat brend obro‘si, mijoz izohlari va «og‘izdan-og‘izga» axborot tarqalishi asosida olib boriladi.

2. Xizmat ko‘rsatish jarayonining o‘ziga xosligi. Xizmat ko‘rsatish davomida mijoz ishtirokining yuqoriligi raqobatni ko‘p jihatdan «sahna ortida» emas, balki «sahna o‘zida» — mijoz

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

ko‘z o‘ngida kechiradi. Bu muloqot madaniyati, xodim munosabati va atrof-muhitning raqobatda hal qiluvchi rol o‘ynashiga olib keladi.

3. Raqobatning insoniy omil bilan uzviy bog‘liqligi. Xizmat sohasida raqobatbardoshlik ko‘p jihatdan xodimlar kapitaliga bog‘liq. Xodimlar malakasi, kasbiy tayyorgarligi va mijoz bilan muloqot ko‘nikmasi raqobat ustunligining tarkibiy qismi hisoblanadi.

4. Raqamli transformatsiya orqali raqobat. Bugungi kunda xizmat sohasida sun‘iy intellekt, katta ma’lumotlar tahlili va avtomatlashtirish texnologiyalari raqobat manbaiga aylanmoqda. Raqamlashtirish sifat nazoratini takomillashtirish, xarajatlarni kamaytirish va yangi bozorlarni egallashga imkon beradi.

5. Geografik va madaniy omillarning roli. Xizmat ko‘rsatish globallashtirish davrida ham ko‘pincha mahalliy xususiyatlarni saqlab qoladi. Milliy madaniyat, til va an‘analar xizmat sifati standartlarini belgilaydi hamda xorijiy raqobatchilar bilan kurashda mahalliy ustunlikka aylanishi mumkin.

1-jadval

Xizmat ko‘rsatish sohasi raqobatbardoshligi ko‘rsatkichlarining xalqaro qiyosiy tahlili

Ko‘rsatkich	O‘zbekiston (2023)	Qozog‘iston (2023)	Rossiya (2023)	Xitoy (2023)	Tavsiya etilgan me‘yor
YAIMda xizmat ko‘rsatish sohasining ulushi (%)	52,4	61,7	56,2	54,9	>60%
Korxonalarning o‘rtacha yosh (yil)	6,8	9,2	11,4	7,6	>10 yil
Raqobatbardoshlik indeksi (GCI, 1–7 ball)	4,31	4,72	4,58	5,11	>5,0
Innovatsiyaga investitsiya (% YAIMdan)	0,9	1,4	1,2	2,4	>2,0%
Raqamlashtirish darajasi (0–100 ball)	48,3	61,5	67,4	78,2	>70
Mijoz qoniqish indeksi (0–100)	67,2	72,4	74,1	80,6	>75
Xodimlar malakasi (0–10 ball)	5,9	6,7	7,1	7,8	>7,0
Eksport ulushi (% umumiy eksportdan)	28,6	38,4	32,1	14,7	>40%
Mehnat unumdorligi o‘sishi (%)	4,2	3,8	2,1	5,6	>5%
Moliyaviy barqarorlik koeffitsiyenti	0,54	0,68	0,71	0,79	>0,70

Manba: Jahon iqtisodiy forumi (GCI, 2023), O‘zbekiston Statistika agentligi (2023), Dunyo banki ma’lumotlari, muallif hisob-kitoblari asosida tuzilgan.

Qiyosiy jadval tahlili bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. YAIMda xizmat sohasining ulushi bo‘yicha O‘zbekiston (52,4%) hali tavsiya etilgan 60% me‘yoridan past bo‘lib, Qozog‘iston (61,7%) va Rossiya (56,2%) ko‘rsatkichlariga nisbatan orqada qolmoqda. Bu soha rivojlanish salohiyatining mavjudligini, lekin shu bilan birga tuzilmaviy o‘zgarishlar zarurligini ko‘rsatadi.

Jahon raqobatbardoshlik indeksi (GCI) bo‘yicha O‘zbekiston 4,31 ball bilan tahlil qilingan mamlakatlar ichida eng past ko‘rsatkichni namoyish etmoqda. Birinchi o‘rinda Xitoy (5,11) va Qozog‘iston (4,72) turadi. Bu umumiy biznes muhiti, institutsional sifat va innovatsion imkoniyatlar bo‘yicha yetakchilardan sezilarli orqada qolinayotganligini anglatadi.

Innovatsiyaga investitsiya ko‘rsatkichi eng tashvishli holatni aks ettiradi: O‘zbekiston (0,9%) tavsiya etilgan 2,0% dan ikki baravar past. Xitoyda ushbu ko‘rsatkich 2,4% ni tashkil etishi mamlakat

xizmat sohasining yuqori texnologik darajasini ta’minlashga yordam bermoqda. O‘zbekistonda innovatsiya salohiyatining past bo‘lishi uzoq muddatli raqobatbardoshlikka jiddiy tahdid soladi.

Raqamlashtirish darajasi bo‘yicha O‘zbekiston (48,3 ball) Xitoydan (78,2) 30 ballga, Rossiyadan (67,4) esa 19 ballga orqada. Bu ko‘rsatkich xizmat sohasida raqamli transformatsiyani tezlashtirish zaruratini yaqqol ko‘rsatadi. Shunday bo‘lsa-da, O‘zbekistonda raqamlashtirishning joriy etilishi jadal sur’atlarda amalga oshirilayotgani (2019 yildan 2023 yilga qadar 12 ballga o‘sdi) ijobiy tendensiya hisoblanadi.

Amalga oshirilgan tadqiqot xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalari raqobatbardoshligining mazmun-mohiyati va xususiyatlarini yanada chuqurroq anglashga imkon berdi. Olingan xulosalarni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

1. Xizmat ko‘rsatish sohasi korxonalari raqobatbardoshligi an’anaviy sanoat raqobatbardoshligidan sifat jihatidan farqlanadi. Uning asosiy belgilari — nomoddiylik, insoniy omilning hal qiluvchi roli va mijoz qoniqishining markaziy o‘rni — maxsus konseptual yondashuv talab etadi.

2. Qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston xizmat sohasi korxonalari raqobatbardoshligining GCI indeksi, innovatsiya salohiyati, raqamlashtirish darajasi va mijoz qoniqishi kabi muhim ko‘rsatkichlari bo‘yicha xalqaro me’yorlardan sezilarli orqada qolmoqda.

3. Raqobatbardoshlikni oshirishning ustuvor yo‘nalishlari: (a) raqamli texnologiyalarni joriy etishni jadallash tıpish; (b) xodimlar malakasini uzluksiz rivojlantirish; (c) mijozga yo‘naltirilgan menejment tizimlarini yangilash; (d) xizmat eksportini rag‘batlantirish; (e) innovatsion ekotizimni shakllantirish.

4. Davlat siyosati darajasida xizmat sohasiga yo‘naltirilgan investitsiyalarni rag‘batlantirish, kichik va o‘rta biznesga texnologiya transferini qo‘llab-quvvatlash, hamda xalqaro hamkorlik mexanizmlarini kengaytirish zarur.

Kelgusida o‘tkaziladigan tadqiqotlarda xizmat ko‘rsatish sohasining alohida tarmoqlari (turizm, axborot texnologiyalari, ta’lim, sog‘liqni saqlash) bo‘yicha raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlarini chuqurroq tahlil qilish hamda korxona darajasidagi omillarni ekonometrik modellar asosida baholash maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter, M. E. (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press, New York. 557 p.
2. Porter, M. E. (1990). The Competitive Advantage of Nations. *Harvard Business Review*, Vol. 68, No. 2, pp. 73–91.
3. Prahalad, C. K., & Hamel, G. (1990). The Core Competence of the Corporation. *Harvard Business Review*, Vol. 68, No. 3, pp. 79–91.
4. Zeithaml, V. A., Parasuraman, A., & Berry, L. L. (1988). SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality. *Journal of Retailing*, Vol. 64, No. 1, pp. 12–40.
5. Grönroos, C. (1990). *Service Management and Marketing: Managing the Moments of Truth in Service Competition*. Lexington Books, Massachusetts. 298 p.
6. Dunning, J. H. (1988). The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and Some Possible Extensions. *Journal of International Business Studies*, Vol. 19, No. 1, pp. 1–31.
7. Dunning, J. H. (2001). The Eclectic (OLI) Paradigm of International Production: Past, Present and Future. *International Journal of the Economics of Business*, Vol. 8, No. 2, pp. 173–190.
8. Rugman, A. M. (1981). *Inside the Multinationals: The Economics of Internal Markets*. Columbia University Press, New York. 177 p.
9. Schwab, K. (Ed.). (2019). *The Global Competitiveness Report 2019*. World Economic Forum, Geneva. 666 p.
10. Barney, J. B. (1991). Firm Resources and Sustained Competitive Advantage. *Journal of Management*, Vol. 17, No. 1, pp. 99–120.

**ERKIN IQTISODIY ZONALAR VA KICHIK SANOAT ZONALARINING HUDUDIIY
IQTISODIY INTEGRATSIYAGA TA’SIRI**

**IMPACT OF FREE ECONOMIC ZONES AND SMALL INDUSTRIAL ZONES ON
REGIONAL ECONOMIC INTEGRATION**

**ВЛИЯНИЕ СВОБОДНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН И МАЛЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ
ЗОН НА РЕГИОНАЛЬНУЮ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ ИНТЕГРАЦИЮ**

Bobokulov Abbos Alisher o‘g‘li

Buxoro davlat universiteti, mustaqil tadqiqotchi

Buxoro innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) va kichik sanoat zonalarining (KSZ) hududiy iqtisodiy integratsiyaga ta’siri Xitoy Xalq Respublikasi, Birlashgan Arab Amirliklari, Polsha Respublikasi, Janubiy Koreya Respublikasi va Qozog‘iston Respublikasi tajribalari asosida qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari mazkur zonalarining xorijiy investitsiyalarni jalb etish, eksport salohiyatini oshirish va mintaqalararo ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishdagi rolini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: erkin iqtisodiy zona, kichik sanoat zonasi, hududiy iqtisodiy integratsiya, mintaqaviy rivojlanish.

В статье на основе сравнительного анализа опыта Китайской Народной Республики, Объединённых Арабских Эмиратов, Республики Польша, Республики Корея и Республики Казахстан исследовано влияние свободных экономических зон (СЭЗ) и малых промышленных зон (МПЗ) на территориальную экономическую интеграцию. Результаты исследования демонстрируют роль данных зон в привлечении иностранных инвестиций, наращивании экспортного потенциала и сокращении межрегиональных социально-экономических различий.

Ключевые слова: свободная экономическая зона, малая промышленная зона, территориальная экономическая интеграция.

The article presents a comparative analysis of the impact of free economic zones (FEZ) and small industrial zones (SIZ) on regional economic integration based on the experiences of the People’s Republic of China, the United Arab Emirates, the Republic of Poland, the Republic of Korea, and the Republic of Kazakhstan. The research findings demonstrate the role of these zones in attracting foreign investment, increasing export potential, and reducing inter-regional socio-economic disparities.

Key words: free economic zone, small industrial zone, regional economic integration, regional development.

Zamonaviy globallashuv jarayonlari sharoitida erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) va kichik sanoat zonalar (KSZ) davlatlarning iqtisodiy rivojlanishini tezlashtirish, xorijiy investitsiyalarni jalb etish hamda eksport salohiyatini oshirishning samarali institutsional vositalaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. BMTning Savdo va taraqqiyot konferensiyasi (UNCTAD) ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yil holatiga ko‘ra dunyo bo‘ylab 145 mamlakatda 5400 dan ortiq turli ko‘rinishdagi maxsus iqtisodiy zonalar faoliyat ko‘rsatmoqda. Ushbu zonalar global savdo aylanmasining 20% dan ortig‘ini ta’minlaydi va taxminan 100 million ish o‘rni yaratgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli "O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida"gi Farmoni, shuningdek 2020-yil 17-fevraldagi O‘RQ-604-sonli

"Maxsus iqtisodiy zonalar to'g'risida"gi Qonuni asosida mamlakatda EIZ va KSZ tarmog'ini kengaytirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. 2024-yil 1-yanvar holatiga ko'ra, O'zbekistonda 24 ta maxsus iqtisodiy zona, 532 ta kichik sanoat zonasi va 210 ta yoshlar sanoat-tadbirkorlik zonasi, jami 766 ta sanoat zonasi faoliyat yuritmoqda. 2023-yilda ushbu zonalarda 4 milliard AQSh dollaridan ortiq mahsulot ishlab chiqarilib, 972 million dollarlik eksport amalga oshirildi.

Erkin iqtisodiy zonalar nazariyasi va amaliyoti masalalari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tadqiq qilingan. D. Madani [1] o'z tadqiqotlarida eksportga yo'naltirilgan zonalarining rivojlanayotgan mamlakatlar iqtisodiyotidagi o'rnini asoslagan bo'lsa, T. Farole [2] erkin zonalarining Afrika davlatlari tajribasidagi samaradorligini tahlil qilgan. D.Z. Zeng [3] Xitoyning maxsus iqtisodiy zonalarini va sanoat klasterlari modelini chuqur o'rgangan. UNCTAD [4] hisobotlarida iqtisodiy zonalarining global investitsiya oqimlaridagi o'rni keng yoritilgan. Mahalliy iqtisodchilar orasida A.V. Vahobov, N.M. Sirojiddinov, B.B. Berkinov, Sh.Sh. Shodmonov kabilar O'zbekistondagi EIZ va KSZ faoliyatining nazariy va amaliy jihatlarini o'rganib chiqqan. Biroq besh xorijiy mamlakat tajribasini Buxoro viloyati konteksti bilan bog'lagan holda qiyosiy tahlil qiluvchi tadqiqotlar yetarli darajada keng yoritilmagan. Bu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, statistik tahlil, klaster yondashuvi, SWOT-tahlil va holatlar tahlili (case study) usullaridan foydalanildi. Tahlil uchun ma'lumotlar Jahon banki (World Bank), UNCTAD, OECD, fDi Intelligence va tegishli mamlakatlarning rasmiy statistika qo'mitalari hisobotlaridan, shuningdek ilmiy nashrlardan olindi.

1. Xitoy Xalq Respublikasi tajribasi. Xitoy 1980-yilda Shenchjen, Chjuxay, Shantou va Syamen shaharlarida ilk maxsus iqtisodiy zonalarini tashkil etish bilan iqtisodiy islohotlarni boshlagan. Hozirda mamlakatda 7 ta yirik maxsus iqtisodiy zona, 19 ta erkin savdo zonasi va 400 dan ortiq sanoat parki faoliyat yuritmoqda. Shenchjen shahri 1980-yildagi 270 million yuanlik YaIMdan 2023-yilga kelib 3,46 trillion yuanlik (taxminan 487 milliard AQSh dollari) YaIMga yetib, mamlakatning innovatsion markaziga aylangan. Xitoyning maxsus iqtisodiy zonalarini mamlakat YaIMining 22–25% ini, eksportining 60% ini va to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarning 45% ini ta'minlaydi hamda 30 millionga yaqin ish o'rni yaratgan [3, 5]. Hududiy integratsiya nuqtai nazaridan, Pearl River Delta zonasi (Guandun viloyati) butun janubiy Xitoy iqtisodiyotini birlashtirgan kuchli mintaqaviy iqtisodiy markazga aylangan.

2. Birlashgan Arab Amirliklari tajribasi. BAA 1985-yilda Dubay shahrida Jebel Ali Erkin Zonasi (JAFZA)ni tashkil etish bilan erkin zonalar tarmog'ini rivojlantirishni boshlagan. Hozirda mamlakatda 45 dan ortiq erkin zona faoliyat yuritmoqda, jumladan Dubai Multi Commodities Centre (DMCC), Dubai International Financial Centre (DIFC), Abu Dhabi Global Market (ADGM). JAFZAda 10 700 dan ortiq xalqaro kompaniya faoliyat ko'rsatib, 160 000 dan ortiq ish o'rni saqlanib turibdi. DIFC esa Dubay YaIMining 12% ini ta'minlaydi. UNCTADning Jahon investitsiya hisobotiga ko'ra, 2023-yilda BAA to'g'ridan-to'g'ri xorijiy investitsiyalarni jalb etish bo'yicha jahonda ikkinchi o'rinni egallab, 30,7 milliard dollarlik investitsiyalarni jalb etgan [6, 7]. JAFZA hozirgi kunda Yaqin Sharq, Janubiy Osiyo va Afrikani bog'lovchi muhim logistika markaziga aylangan.

3. Polsha Respublikasi tajribasi. Polsha 1994-yilda maxsus iqtisodiy zonalar (Specjalne Strefy Ekonomiczne – SSE) tashkil etishni boshlagan. Birinchi zona 1995-yilda Melez shahrida tashkil etilgan. Hozirda mamlakatda 14 ta maxsus iqtisodiy zona faoliyat yuritmoqda. 2024-yil holatiga ko'ra, Polshaning maxsus iqtisodiy zonalarida 112 milliard zloti (26 milliard yevro) miqdorida investitsiyalar amalga oshirilgan va 312 000 dan ortiq ish o'rni yaratilgan [8, 9]. Eng muhimi, bu zonalar Polshaning sharqiy (Lyublin, Pidkarpat) va g'arbiy hududlari o'rtasidagi ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishda muhim rol o'ynagan. Yevropa Ittifoqi tarkibiga qo'shilgandan keyin Polsha zonalarini EI ichki bozori bilan to'liq integratsiyalashgan.

4. Janubiy Koreya Respublikasi tajribasi. Janubiy Koreya 2003-yilda Inchxon Erkin Iqtisodiy Zonasi (IFEZ)ni tashkil etish bilan zamonaviy erkin zona modelini joriy etgan. Hozirda mamlakatda 9 ta erkin iqtisodiy zona faoliyat yuritmoqda: Inchxon, Pusan-Jinhae, Gvanyan-Bey, Sevan, Yeosu va boshqalar. IFEZ texnologiya va innovatsiyalarga yo'naltirilgan yangi avlod zonasi modelini

namoyish etadi: zonada Boeing, GE Healthcare, Samsung kabi xalqaro kompaniyalarning ilmiy-tadqiqot markazlari joylashgan. IFEZ Seul-Inchxon megapolisining iqtisodiy integratsiyasini mustahkamlash hamda Janubiy Koreyaning Shimoliy-Sharqiy Osiyo logistika markazi sifatidagi pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qilgan.

5. Qozog‘iston Respublikasi tajribasi. Qozog‘iston 1996-yildan boshlab maxsus iqtisodiy zonalarini rivojlantira boshlagan. 2026-yil holatiga ko‘ra, mamlakatda 17 ta maxsus iqtisodiy zona va 67 ta sanoat zonasi faoliyat yuritmoqda. EIZlarda 1144 ta ishtirokchi ro‘yxatdan o‘tgan, ulardan 558 tasi allaqachon faol ishlamoqda. Zonalar tashkil etilgandan beri 13,9 trillion tengge (taxminan 28 milliard AQSh dollari) qiymatida mahsulot ishlab chiqarilgan [10, 11]. "Xorgos – Sharqiy darvozalar" EIZ Xitoy bilan chegarada joylashgan bo‘lib, "Yangi Ipak yo‘li" iqtisodiy kamarining muhim halqasini tashkil etadi. 2030-yilgacha 1 milliard dollar, 2035-yilgacha 1,3 milliard dollar investitsiya jalb etish ko‘zda tutilgan. Bu zona transchegaraviy iqtisodiy integratsiyaning yorqin namunasi hisoblanadi.

1-jadval

Besh mamlakat erkin iqtisodiy zonalarining qiyosiy tahlili

Ko‘rsatkich	Xitoy	BAA	Polsha	J.Koreya	Qozog‘iston
Boshlangan yili	1980	1985	1994	2003	1996
EIZ soni	7 + 400 park	45+	14	9	17 + 67 IZ
YaIMga hissa	22–25%	DIFC: 12%	≈ 3%	≈ 4%	≈ 5%
Ish o‘rinlari	30 mln+	160K (JAFZA)	312 000	≈ 100 000	≈ 50 000
Investitsiyalar	FDI 45%	30,7 mlrd \$	26 mlrd €	≈ 18 mlrd \$	28 mlrd \$
Asosiy model	Eksportga yo‘naltirilgan	Xizmatlar va logistika	Hududiy konvergensiya	Innovatsion klaster	Transchegaraviy

Manba: UNCTAD World Investment Report 2024, fDi Intelligence, mamlakatlarning rasmiy statistika qo‘mitalari ma’lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan. Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, EIZ va KSZning muvaffaqiyati bir necha asosiy omilga bog‘liq: geografik joylashuv va logistik infratuzilma (BAA, Qozog‘iston tajribasi); davlat siyosatining barqarorligi va imtiyozlar tizimining mukammalligi (Xitoy tajribasi); inson kapitali va innovatsion potensial (Janubiy Koreya tajribasi); yirik mintaqaviy bozor bilan integratsiya (Polsha tajribasi); shuningdek, sektorial ixtisoslashuv va klaster yondashuvi (BAA, Xitoy tajribasi).

Olib borilgan tadqiqot natijalariga ko‘ra, EIZ va KSZ hududiy iqtisodiy integratsiyani kuchaytirishning samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Quyidagi asosiy xulosalarga kelindi: Birinchidan, EIZ va KSZning samaradorligi davlat imtiyozlari tizimining mukammalligi, infratuzilma rivojlanganligi hamda boshqaruv sodda va shaffof bo‘lishi bilan bevosita bog‘liq. Ikkinchidan, ushbu zonalar nafaqat investitsiyalar va eksport o‘shiga, balki mintaqalararo ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishga ham xizmat qiladi (Polsha tajribasi buni isbotlaydi). Uchinchidan, zamonaviy zonalar oddiy ishlab chiqarish maydonlaridan innovatsion klasterlarga aylanmoqda (Janubiy Koreya tajribasi). To‘rtinchidan, transchegaraviy zonalar geoiqtisodiy integratsiyaning muhim vositasiga aylanmoqda (Qozog‘iston-Xitoy tajribasi).

Buxoro viloyati uchun amaliy takliflar: 1. Amaldagi "Buxoro-agro" EIZ doirasida agrosanoat klasterlarini hosil qilish va mahsulotlarni qo‘shilgan qiymat zanjiri orqali xorijga chiqarish (Xitoy klaster modelidan kelib chiqib); 2. UNESCO merosini hisobga olgan holda, viloyatda turizm va

xizmatlar sohasiga ixtisoslashgan erkin turizm zonasini joriy etish (BAA-DIFC tajribasiga muvofiq); 3. Buxoroning Turkmaniston bilan chegaradoshligini hisobga olgan holda transchegaraviy savdo zonasini barpo etish (Qozog‘iston "Xorgos" tajribasiga o‘xshash model); 4. Viloyatda 3–4 ta zamonaviy kichik sanoat zonasini barpo etib, ularning infratuzilmasini xalqaro standartlarga moslashtirish (Polsha tajribasi); 5. Raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion va texnoparklar yaratish (Janubiy Koreya "Inchxon" tajribasi); 6. Buxoro viloyatidagi mavjud zonalarda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni rivojlantirish bo‘yicha differensial imtiyozlar tizimini joriy etish (Qozog‘iston "investitsiya hajmiga mos imtiyoz" tamoyili).

Mazkur takliflarni bosqichma-bosqich amalga oshirish Buxoro viloyatining iqtisodiy salohiyatini oshirishga, mintaqalararo ijtimoiy-iqtisodiy tafovutlarni qisqartirishga hamda viloyatning xalqaro iqtisodiy aloqalarga to‘liq integratsiyalashuviga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Madani D. A Review of the Role and Impact of Export Processing Zones. – World Bank Policy Research Working Paper No. 2238. – Washington: World Bank, 1999. – 81 p.
2. Farole T. Special Economic Zones in Africa: Comparing Performance and Learning from Global Experience. – Washington: World Bank, 2011. – 332 p.
3. Zeng D.Z. Building Engines for Growth and Competitiveness in China: Experience with Special Economic Zones and Industrial Clusters. – Washington: World Bank, 2010. – 232 p.
4. UNCTAD. World Investment Report 2024. – Geneva: United Nations Publications, 2024. – 251 p.
5. Special Economic Zones of China // National Bureau of Statistics of China. Statistical Yearbook 2024. – Beijing, 2024.
6. UNCTAD. Sustainability Practices of Special Economic Zones. – Geneva: United Nations, 2024.
7. fDi Intelligence. Global Free Zones of the Year Awards 2024 Report. – London: Financial Times, 2024.
8. Ministry of Development of the Republic of Poland. Special Economic Zones Annual Report 2024. – Warsaw, 2024.
9. Eurofound. Special Economic Zones (SEZ) – Poland // EU PolicyWatch Database. – Dublin, 2024.
10. QazIndustry. Special Economic and Industrial Zones of Kazakhstan: Annual Report 2025. – Astana, 2025.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ КАК ФАКТОР РАЗВИТИЯ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

INNOVATSIYA JARAYONLARI SANOAT KORXONALARINI RIVOJLANTIRISH OMILI SIFATIDA

INNOVATION PROCESSES AS A FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF INDUSTRIAL ENTERPRISES

Рахимжонов Бекмуроджон Бахтиёржон угли
начальник отдела магистратуры, ТГТУ

Рахимжонов Бекдавлатжон Бахтиёржон угли
студент ТГТУ

Аннотация

В статье рассматриваются основные тенденции развития пищевой промышленности в период 2017–2025 гг. Особое внимание уделено динамике производства, а также инновационной активности, изменениям в структуре отрасли и экспортному потенциалу. На основе анализа статистических данных выявлены ключевые факторы роста и структурной трансформации отрасли.

Ключевые слова: пищевая промышленность, экономический рост, инновации, новации, инновационная деятельность, НИОКР, нау-хау, модернизация, переработка.

Maqolada 2017-yildan 2025-yilgacha oziq-ovqat sanoatining asosiy rivojlanish tendensiyalari ko‘rib chiqiladi. Ishlab chiqarish dinamikasiga, shuningdek, innovatsion faoliyatga, sanoat tuzilmasidagi o‘zgarishlarga va eksport salohiyatiga alohida e‘tibor qaratilgan. Statistik ma‘lumotlar tahlili asosida sanoatda o‘shish va tarkibiy o‘zgarishlarni ta‘minlovchi asosiy omillar aniqlangan.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat sanoati, iqtisodiy o‘shish, innovatsiya, innovatsion faoliyat, ilmiy-tadqiqot va ishlamalar, nou-xau, modernizatsiya, qayta ishlash.

This article examines the key development trends in the food industry from 2017 to 2025. Particular attention is paid to production dynamics, as well as innovation activity, changes in industry structure, and export potential. Based on an analysis of statistical data, key factors driving growth and structural transformation in the industry are identified.

Keywords: food industry, economic growth, innovation, innovation activities, R&D, know-how, modernization, processing.

Пищевая промышленность Узбекистана занимает важное место в экономике страны, обеспечивая продовольственную безопасность и способствуя экономическому росту. В период с 2017 по 2025 годы данный сектор продемонстрировал значительные достижения, как по объемам производства, так и по другим ключевым показателям. Пищевая промышленность - группа промышленных отраслей, производящих пищевые продукты в готовом виде или в виде полуфабрикатов, а также напитки, табачные изделия, в некоторых классификациях - также мыло и моющие средства (на жировых производствах). Промышленность ориентирована на производство продукции для удовлетворения основной потребности населения в продуктах питания. Предприятия пищевой промышленности занимаются сбором сырья, его переработкой и доведением до вида, в котором лучше всего организовать доставку до конечного потребителя.

Последнее время отрасль активно развивается - фокусируясь на модернизации промышленности, внедрении цифровых технологий и привлечении иностранных инвестиций. Основные усилия направлены на повышение конкурентоспособности через создание новых технологий, снижение налоговых ставок для инновационного бизнеса и развитие технологических парков, обеспечивающих связь науки с производством. Объем производства в пищевой промышленности вырос на 40 процентов, а к 2025 году достиг порядка 152 трлн суммов. Среднегодовые темпы роста отрасли составили около 7–10%, что свидетельствует о стабильном развитии. В сфере пищевой промышленности в 2017 году было занято 76,6 тыс. человек, а к 2025 году это число возросло около 86 тыс. человек, что означает рост на 12%. Это увеличение числа рабочих мест подтверждает, что развитие сектора способствует улучшению уровня жизни населения и созданию новых возможностей для трудоустройства.

На уровне отдельных предприятий инновации становятся инструментом позитивных преобразований, способствующих адаптации к условиям рынка и достижению краткосрочных и долгосрочных целей. Однако для эффективного продвижения инноваций, включая отбор экономически целесообразных проектов и их реализацию на производстве и на рынке, необходимы усовершенствования и в управленческих процессах. Сегодня понятие инновации становится все более востребованной в отечественном бизнесе. Экономический рост и активные исследования во всех сферах приводят к появлению новых технологий и продуктов. Инновационную деятельность осложняет то, что наукоемкий бизнес среди всех видов предпринимательства является наиболее сложным и наиболее рискованным. [1]

В современных условиях все более распространенным является такое взаимодействие предприятий малого и среднего бизнеса в целях повышения конкурентоспособности и сокращения рисков, что осуществляется благодаря крупномасштабным инновациям. Сотрудничество может принимать различные формы, например, стратегический альянс, совместные исследования, кооперативное производство или кооперативный маркетинг. Результаты исследований и разработок коммерчески используются компаниями, что, по сути, означает, инновационную деятельность направленную на внедрение достижений для расширения и обновления ассортимента продукции (товаров, услуг), улучшения их качества, совершенствования и эффективного использования новых производственных технологий как на внутреннем, так и на международном рынках.

Инновационные процессы в отрасли, реализуемые за счёт привлечённого финансирования, существенно активизировались, что сопровождалось значительным ростом инвестиционных вложений. За последние пять лет было привлечено 316 млн долларов США в 2017 году и 727 млн долларов США в 2023 году, что составляет рост в 2,3 раза. [2] Эти инвестиции позволили модернизировать производственные мощности, внедрить новые технологии и улучшить качество продукции.

Развитие пищевой промышленности в Узбекистане в 2017-2023 годах характеризуется устойчивым ростом основных показателей, увеличением занятости и инвестиций, а также значительным ростом экспортного потенциала. Эти достижения являются результатом комплексного подхода к модернизации отрасли и активной государственной поддержки. Пищевая промышленность продолжает оставаться одним из ключевых факторов экономического роста и благосостояния населения страны.

Пищевая промышленность Узбекистана — динамично развивающийся сектор, насчитывающий свыше 20 тысяч предприятий. Основные направления включают переработку плодоовощной продукции, производство растительных масел, молочных продуктов, хлебобулочных изделий и напитков. Сектор активно модернизируется, растет количество занятых (более 90 тыс. человек в 2024 г.), а объем производства исчисляется десятками триллионов сумов.

Рыночная система предъявляет все новые требования к уже действующим и вновь созданным предприятиям. При этом инновационная составляющая их развития является одним из основных источников экономического роста. При активной инновационной деятельности предприятие может занять лидирующие позиции на рынке и, соответственно,

получать больше прибыли, что является одной из основных целей любой коммерческой деятельности. Определение стратегии инновационного развития, формирование новых конкурентных преимуществ и управление текущей деятельностью предприятия тесно связаны с понятием инновационного потенциала (ИП), который, в свою очередь, является одним из необходимых элементов управления инновационной деятельностью. [3]

Инновационный потенциал в широком смысле этого слова понимается как способность хозяйствующего субъекта наиболее эффективно реализовывать ту или иную функциональную задачу при максимальном использовании имеющихся экономических ресурсов.

Рис. 1. Структура факторов формирования инновационного потенциала предприятия [4]

Таким образом создавать и усовершенствовать все факторы в отрасли невозможно. Отсюда следует выбрать наиболее эффективные факторы для формирования и развития инновационного потенциала. Оценка указанных базисных составляющих, позволяет сделать вывод о том, что инновационная деятельность предприятий представляет собой потенциал сбалансированного развития, при котором обеспечивается экономический рост.

Инновационного потенциала предприятий и определяя пути его роста, необходимо анализировать факторы, влияющие на совокупный инвестиционный потенциал предприятий, такие как:

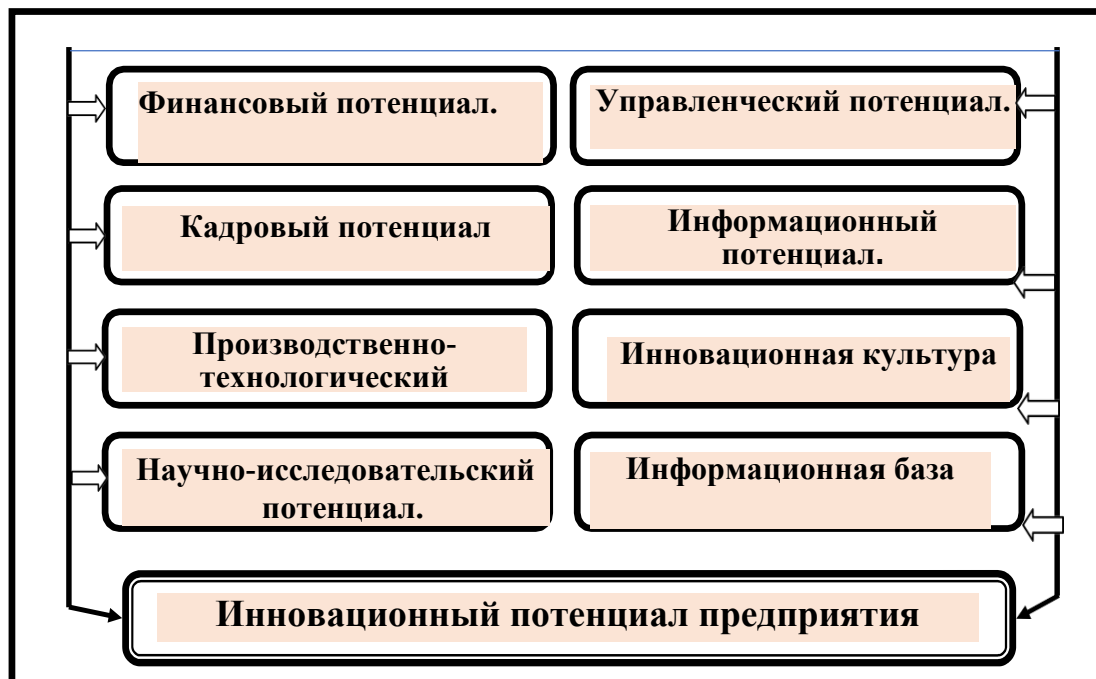

Схема 1. Основные (внутренние) факторы развития инновационная деятельность предприятий [5]

Рассмотрев множества факторов, следует отметить, что только при детальном изучении каждого из факторов, влияющих на инновационный потенциал предприятий, можно достичь его устойчивого развития.

Официальные статистические данные свидетельствуют о наличии существенных диспропорций в структуре отечественного инвестиционного потенциала: значительная часть инвестиций направляется в традиционные отрасли экономики и проекты с быстрой окупаемостью, тогда как инновационная сфера остается недостаточно обеспеченной финансовыми ресурсами. Это проявляется в низкой доле вложений в научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы (НИОКР), развитие высокотехнологичных производств, цифровизацию, стартапы и коммерциализацию научных разработок.

В результате инновационные составляющие инвестиционного потенциала не выполняют в полной мере функцию ключевого драйвера экономического роста и технологической модернизации. Недостаточный уровень финансирования инноваций приводит к замедлению внедрения передовых технологий, снижению конкурентоспособности отечественных предприятий и усилению зависимости экономики от традиционных факторов производства. Кроме того, ограниченная поддержка инновационных проектов сдерживает развитие человеческого капитала, научной среды и предпринимательской активности в высокотехнологичном секторе.

Таким образом, существующая структура инвестиционного потенциала требует переориентации в сторону усиления инновационной составляющей, поскольку именно инвестиции в инновации обеспечивают долгосрочную устойчивость экономики, рост производительности труда и формирование конкурентных преимуществ в условиях глобальной технологической трансформации.

Список использованной литературы:

1. Закон Республики Узбекистан, Об инновационной деятельности. от 24.07.2020 г. № ЗРУ-630.
2. Шумпетер, Й. Теория экономического развития / Й. Шумпетер, – М.: Директ-Медиа, 2007. – С. 63.
3. Кокурин, Д.И. Инновационная деятельность/ Д.И. Кокурин. – М.: Экзамен, 2001. – 78 с.
4. Жиц, Г.И. Инновационный потенциал / Г.И. Жиц. – Саратов: Саратов. гос. техн. ун-т, 1999. – 24 с.

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA SANOAT KORXONALARINING
RAQOBATBARDOSHLIGINI OSHIRISH STRATEGIYALARI**

**СТРАТЕГИИ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ
ПРЕДПРИЯТИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

**STRATEGIES FOR INCREASING THE COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL
ENTERPRISES IN THE DIGITAL ECONOMY**

Matmusayev Muhammadyusuf Otabek o‘g‘li
Toshkentdagi Turin politexnika universiteti

Annotatsiya

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini ta'minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada sanoat korxonalarida raqobatbardoshlikni oshirishning zamonaviy strategiyalari raqamli transformatsiya jarayonlari bilan uzviy bog'liqlikda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalar asosida raqobatbardoshlikni oshirish mexanizmlarini aniqlash va ularning samaradorligini baholashdan iborat. Tadqiqot davomida tizimli tahlil, qiyosiy yondashuv va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, raqamli texnologiyalarni joriy etgan korxonalar ishlab chiqarish samaradorligi, xarajatlarni optimallashtirish va bozorga moslashuvchanlik bo'yicha yuqori natijalarga erishmoqda. Shu bilan birga, ayrim korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonlarining sustligi ularning raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Mazkur tadqiqot sanoat korxonalarida raqobatbardoshlikni oshirishga qaratilgan raqamli strategiyalarni ishlab chiqishda ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: raqamli iqtisodiyot, sanoat korxonalari, raqobatbardoshlik, raqamli transformatsiya, strategik boshqaruv, innovatsiya, samaradorlik.

В условиях цифровой экономики обеспечение конкурентоспособности промышленных предприятий становится одной из актуальных задач. В данной статье анализируются современные стратегии повышения конкурентоспособности промышленных предприятий в тесной взаимосвязи с процессами цифровой трансформации.

Основной целью исследования является выявление механизмов повышения конкурентоспособности на основе цифровых технологий и оценка их эффективности. В ходе исследования использованы методы системного анализа, сравнительного подхода и научного обобщения. Результаты показали, что предприятия, внедряющие цифровые технологии, достигают более высоких показателей производственной эффективности, оптимизации затрат и адаптивности к рыночным условиям. В то же время в ряде предприятий замедленные процессы цифровой трансформации оказывают негативное влияние на их конкурентоспособность. Данное исследование может служить научно-практической основой для разработки цифровых стратегий, направленных на повышение конкурентоспособности промышленных предприятий.

Ключевые слова: цифровая экономика, промышленные предприятия, конкурентоспособность, цифровая трансформация, стратегическое управление, инновации, эффективность.

In the context of the digital economy, ensuring the competitiveness of industrial enterprises has become one of the most pressing issues. This article analyzes modern strategies for enhancing the competitiveness of industrial enterprises in close connection with digital transformation processes.

The main objective of the study is to identify mechanisms for improving competitiveness based on digital technologies and to assess their effectiveness. The research employs methods such as system analysis, comparative approach, and scientific generalization. The results indicate that enterprises implementing digital technologies achieve higher performance in terms of production efficiency, cost optimization, and adaptability to market conditions. At the same time, the slow pace of digital transformation in some enterprises negatively affects their competitiveness. This study serves as a scientific and practical foundation for developing digital strategies aimed at increasing the competitiveness of industrial enterprises.

Keywords: digital economy, industrial enterprises, competitiveness, digital transformation, strategic management, innovation, efficiency

Zamonaviy global iqtisodiyotda raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sanoat korxonalarining faoliyat yuritish mexanizmlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalar nafaqat ishlab chiqarish hajmi, balki texnologik darajasi va innovatsion salohiyati orqali ham raqobatlashmoqda [1]. Raqobatbardoshlik tushunchasi korxonaning bozor sharoitida ustunlikka erishish qobiliyatini anglatadi. Zamonaviy yondashuvlarga ko‘ra, ushbu ustunlikni ta‘minlashda raqamli transformatsiya muhim rol o‘ynaydi [2]. Raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish, xarajatlarni kamaytirish va mahsulot sifatini oshirish imkonini beradi [3].

Sanoat korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlari avtomatlashtirish, sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar (big data) va Internet of Things (IoT) texnologiyalarini joriy etish orqali amalga oshiriladi [4]. Ushbu jarayonlar korxonalarning samaradorligini oshiribgina qolmay, balki yangi biznes modellarini shakllantirishga ham xizmat qiladi [5].

O‘zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilanib, sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [6]. Biroq, ayrim korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonlarining sustligi ularning raqobatbardoshligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda [7]. Shu bois, sanoat korxonalarida raqobatbardoshlikni oshirishning samarali raqamli strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish yo‘llarini tahlil qilish va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish masalasi zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda keng o‘rganilmoqda. Raqobatbardoshlikning nazariy asoslari klassik iqtisodiy maktab vakillari tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, zamonaviy yondashuvlar ushbu tushunchani texnologik va innovatsion omillar bilan boyitmoqda.

Raqobatbardoshlik nazariyasini rivojlantirishda Michael E. Porter muhim o‘rin tutadi. Uning fikricha, korxonalarning raqobat ustunligi xarajatlar yetakchiligi va differensiatsiya strategiyalari orqali shakllanadi [1]. Zamonaviy sharoitda esa ushbu ustunlikni ta‘minlashda raqamli texnologiyalar hal qiluvchi omilga aylanmoqda [2].

Raqamli iqtisodiyot tushunchasi va uning korxonalar faoliyatiga ta‘siri Don Tapscott tomonidan keng yoritilgan. U raqamli texnologiyalar iqtisodiy jarayonlarni tubdan o‘zgartirib, yangi biznes modellarini shakllantirishini ta‘kidlaydi [3]. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim strategik vosita hisoblanadi.

Innovatsion rivojlanish va texnologik o‘zgarishlarning iqtisodiy o‘sishga ta‘siri Joseph Schumpeter tomonidan asoslab berilgan bo‘lib, u innovatsiyalarni iqtisodiy taraqqiyotning asosiy drayveri sifatida ko‘rsatadi [4]. Zamonaviy sharoitda raqamli innovatsiyalar ushbu jarayonning yangi bosqichi sifatida namoyon bo‘lmoqda [5]. Resurslarga asoslangan yondashuv doirasida Jay Barney korxonaning ichki resurslari va imkoniyatlari raqobatbardoshlikni shakllantirishda hal qiluvchi rol o‘ynashini ta‘kidlaydi [6]. Raqamli texnologiyalar ushbu resurslarning samaradorligini oshirib, korxonaga yangi ustunliklar yaratadi [7]. Raqamli transformatsiya jarayonlarini chuqurroq tushuntirishda Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. Ular

raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish samaradorligini keskin oshirishi va bozor tuzilmasini o‘zgartirishini asoslab beradi [8].

Sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish masalalari bo‘yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, avtomatlashtirish va sun‘iy intellektdan foydalanish ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirishga xizmat qiladi [9]. Shu bilan birga, katta ma‘lumotlar tahlili korxonalarga bozor talablarini aniqroq prognoz qilish imkonini beradi [10]. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqotlar sanoat korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlari bosqichma-bosqich amalga oshirilayotganini ko‘rsatadi [11]. Biroq, ayrim korxonalarda texnologik infratuzilmaning yetarli darajada rivojlanmaganligi va malakali kadrlar yetishmasligi muammolarni yuzaga keltirmoqda [12]. Shunday qilib, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish ko‘p omili jarayon bo‘lib, u texnologik, institutsional va boshqaruv omillarining o‘zaro uyg‘unligiga bog‘liq.

Mazkur tadqiqotda sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda raqamli texnologiyalarning ta‘sirini baholash uchun kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot metodologiyasi sifat va miqdoriy tahlil usullarining uyg‘unligiga asoslanadi. Tadqiqotning empirik bazasi sifatida O‘zbekistonda faoliyat yurituvchi sanoat korxonalarining ochiq statistik ma‘lumotlari va tahliliy hisobotlari o‘rganildi. Tahlil jarayoni 2018–2025 yillar oralig‘ini qamrab olib, bu davr raqamli transformatsiya jarayonlarining faollashuvi bilan xarakterlanadi.

Raqobatbardoshlikni baholashda korxonalarining asosiy ko‘rsatkichlari — ishlab chiqarish samaradorligi, xarajatlar darajasi, mahsulot sifati va bozorga moslashuvchanligi inobatga olindi. Ushbu ko‘rsatkichlar asosida korxonalar raqamli rivojlanish darajasiga qarab guruhlariga ajratildi. Shuningdek, qiyosiy tahlil usuli orqali raqamli texnologiyalarni faol joriy etgan korxonalar bilan an‘anaviy usulda faoliyat yuritayotgan korxonalar o‘rtasidagi farqlar o‘rganildi. Bu esa raqamli transformatsiyaning real iqtisodiy samaradorligini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot davomida tizimli yondashuv asosida raqobatbardoshlikni oshirishga ta‘sir etuvchi omillar — texnologik infratuzilma, inson kapitali, boshqaruv sifati va innovatsion faoliyat darajasi kompleks tarzda baholandi.

Tadqiqot natijalari sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi va ularning raqobatbardoshlikka ta‘siri o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi. Xususan, raqamli yechimlardan faol foydalanayotgan korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi va bozordagi ustunlik yuqoriroq ekanligi aniqlandi. Quyidagi jadval sanoat korxonalarining asosiy raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha qiyosiy bahosini taqdim etib, raqamli transformatsiyaning ularning iqtisodiy natijalariga ta‘sirini yoritadi.

1-jadval

Raqamli va an‘anaviy korxonalar samaradorlik ko‘rsatkichlari (o‘rtacha, %)

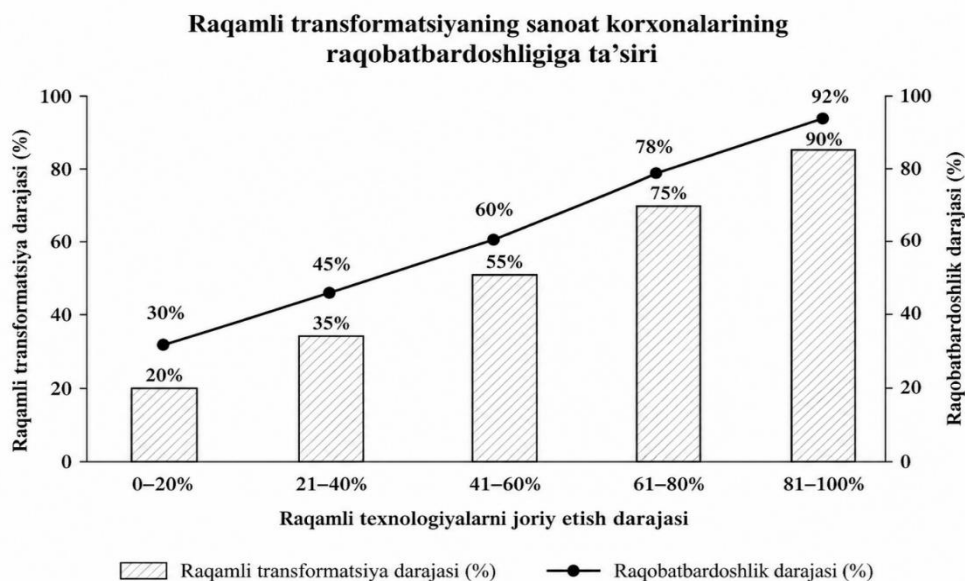
Ko‘rsatkichlar	An‘anaviy korxonalar	Raqamli korxonalar
Ishlab chiqarish samaradorligi	65%	82%
Xarajatlarni optimallashtirish	60%	78%
Mahsulot sifati	70%	88%
Bozorga moslashuvchanlik	62%	85%

Jadval ma‘lumotlari shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etgan korxonalar barcha asosiy ko‘rsatkichlar bo‘yicha ustunlikka ega. Ayniqsa, mahsulot sifati va bozorga moslashuvchanlik darajasi sezilarli darajada yuqori bo‘lib, bu ularning raqobatbardoshligini oshiradi.

Quyidagi rasm sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi va ularning raqobatbardoshligi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aks ettiradi.

Rasm tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish darajasi oshib borishi bilan sanoat korxonalarining raqobatbardoshligi ham izchil ravishda ortadi. Xususan, yuqori darajada raqamlashtirilgan korxonalarda ishlab chiqarish samaradorligi, mahsulot sifati va bozorga moslashuvchanlik ko‘rsatkichlari sezilarli darajada yuqori ekanligi kuzatiladi.

Shu bilan birga, past darajada raqamlashtirilgan korxonalarda raqobatbardoshlik ko‘rsatkichlari nisbatan past bo‘lib, bu ularning bozor sharoitlariga tez moslasha olmasligi bilan izohlanadi. Ushbu holat raqamli transformatsiyaning korxonalar faoliyatida strategik ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi.

Rasm 1. Raqamli transformatsiyaning sanoat korxonalari raqobatbardoshligiga ta’siri

Umuman olganda, rasm natijalari sanoat korxonalarida raqamli texnologiyalarni keng joriy etish raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omillaridan biri ekanligini ko‘rsatadi.

Olingan natijalar sanoat korxonalarida raqamli transformatsiya va raqobatbardoshlik o‘rtasida mustahkam ijobiy bog‘liqlik mavjudligini tasdiqladi. Ushbu bog‘liqlik zamonaviy strategik boshqaruv nazariyalari bilan mos kelib, raqamli texnologiyalar korxonalarning ichki samaradorligini oshirish orqali tashqi bozorda ustunlikka erishish imkonini berishini ko‘rsatadi.

Raqobat ustunligining shakllanish mexanizmlarini tahlil qilgan Michael E. Porter konsepsiyasiga ko‘ra, korxona o‘zining qiymat zanjiri bo‘g‘inlarini optimallashtirish orqali barqaror ustunlikka erishadi [1]. Tadqiqot natijalari aynan shu yondashuvni tasdiqlab, raqamli texnologiyalar ishlab chiqarish, logistika va boshqaruv jarayonlarini samarali tashkil etish orqali qiymat yaratish zanjirini kuchaytirishini ko‘rsatdi.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalarning ishlab chiqarish samaradorligiga ta’siri Erik Brynjolfsson va Andrew McAfee tomonidan ilgari surilgan “raqamli unumdorlik effekti” nazariyasiga mos keladi [2]. Unga ko‘ra, raqamli yechimlar ishlab chiqarish jarayonlarini avtomatlashtirish orqali mehnat unumdorligini oshiradi va xarajatlarni kamaytiradi. Ushbu tadqiqotda ham raqamli korxonalar samaradorlik ko‘rsatkichlari bo‘yicha an’anaviy korxonalardan sezilarli ustun ekanligi aniqlandi. Resurslarga asoslangan yondashuv nuqtai nazaridan, Jay Barney ta’kidlaganidek, korxonaning raqobatbardoshligi uning noyob va takrorlanmas resurslariga bog‘liq [3]. Raqamli infratuzilma, ma’lumotlar bazalari va malakali kadrlar zamonaviy sharoitda aynan shunday strategik resurslar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tadqiqot natijalari ushbu resurslarga ega korxonalar bozor sharoitlariga tezroq moslashayotganini ko‘rsatdi.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari raqamli transformatsiyaning barcha korxonalarda bir xil sur’atda kechmayotganini ham ochib berdi. Bu holat institutsional va tashkiliy cheklovlar bilan izohlanadi. Douglass North ta’kidlaganidek, institutsional muhit korxonalarning iqtisodiy faoliyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega [4]. Infratuzilmaning yetarli emasligi, investitsiya resurslarining cheklanganligi va malakali kadrlar yetishmasligi raqamli o‘zgarishlarni sekinlashtiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, raqamli transformatsiya faqat texnologik jarayon emas, balki kompleks strategik o‘zgarishdir. Bu jarayon korxonaning tashkiliy tuzilmasi, boshqaruv modeli va biznes strategiyasini ham tubdan qayta ko‘rib

chiqishni talab qiladi. Shu nuqtai nazardan, raqamli transformatsiya samaradorligi uni joriy etish darajasi bilan emas, balki uni boshqarish sifati bilan belgilanadi.

Ilmiy jihatdan muhim xulosa shundan iboratki, sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda raqamli transformatsiya asosiy drayverlardan biri bo‘lsa-da, uning samaradorligi faqat kompleks yondashuv orqali ta‘minlanadi. Texnologiyalar, inson kapitali va institutsional muhit o‘rtasidagi uyg‘unlik raqobat ustunligining barqarorligini belgilaydi. Amaliy jihatdan esa ushbu natijalar sanoat korxonalarida raqamli strategiyalarni ishlab chiqishda integrallashgan yondashuv zarurligini ko‘rsatadi. Faqat texnologiyalarni joriy etish emas, balki ularni samarali boshqarish va moslashuvchan strategiyalar bilan uyg‘unlashtirish korxonalarining uzoq muddatli raqobatbardoshligini ta‘minlaydi. Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishda raqamli transformatsiya hal qiluvchi strategik omil hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va mahsulot sifatini yaxshilash orqali korxonalarining bozor ustunligini mustahkamlaydi. Shu bilan birga, tadqiqot raqamli rivojlanish darajasi va raqobatbardoshlik o‘rtasida bevosita bog‘liqlik mavjudligini tasdiqladi. Bu esa sanoat korxonalarida raqamli strategiyalarni shakllantirish va ularni tizimli amalga oshirish zarurligini ko‘rsatadi. Amaliy jihatdan, ushbu tadqiqot natijalari sanoat korxonalarida raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va inson kapitalini takomillashtirish bo‘yicha muhim tavsiyalarni taqdim etadi. Umuman olganda, raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishi va global bozorda raqobatbardoshligini ta‘minlash raqamli texnologiyalarni chuqur integratsiya qilish hamda samarali boshqaruv mexanizmlarini joriy etishga bevosita bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Michael E. Porter (1985). *Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance*. Free Press.
2. Erik Brynjolfsson, Andrew McAfee (2014). *The Second Machine Age*. W.W. Norton & Company.
3. Jay Barney (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of Management*, 17(1), 99–120.
4. Douglass North (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press.
5. Tapscott, D. (1996). *The Digital Economy*. McGraw-Hill.
6. Schumpeter, J. (1934). *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press.
7. Brynjolfsson, E., & McAfee, A. (2017). Artificial intelligence and the modern productivity paradox.
8. OECD (2021). *Digital Transformation in Industry*.
9. World Bank (2020). *Digital Development Report*.
10. UNIDO (2022). *Industrial Development Report*.
11. Asian Development Bank (2021). *Uzbekistan Economic Update*.
12. O‘zbekiston Respublikasi Raqamli rivojlanish vazirligi (2023). *Raqamli iqtisodiyot bo‘yicha hisobot*.
13. Aliyev X.R. “Innovatsion bank ekotizimlarining tijorat banklari rivojlanishidagi roli” // MUHANDISLIK VAIQTISODIYOT jurnali. Toshkent 2026 yil №1. 21.
14. Khalilov N. K. Safina. NT" Development of the quality management system of industrial enterprises-the main factor of increasing the competitiveness of products //World Economics & Finance Bulletin (WEFB) Available Online at: <https://www.scholarexpress.net>. 2022.– T. 12. 22.
15. Сафина Н. “Развитие системы менеджмента качества предприятий лёгкой промышленности и совершенствование методов её оценки в условиях цифровизации” //Научно-технический журнал «Машиностроение».– 2024.– Т. 1.– №. 1.– С. 186-199. 23.
16. Aliyev H.R. “The role of microfinance institutions in expanding financial accessibility: evidence from emerging economies” // International journal of artificial intelligence American Academic publishers, volume 6, issue 03,2026. ISSN: 2692-515-x, Impact Factor: 9.23

ISHLAB CHIQUARISH KORXONALARINING ASOSIY VOSITALARI BUXGALTERIYA HISOBINI XALQARO ANDOZALAR TALABLARI BO‘YICHA TAKOMILLASHTIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЁТА ОСНОВНЫХ СРЕДСТВ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В СООТВЕТСТВИИ С ТРЕБОВАНИЯМИ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ

IMPROVEMENT OF ACCOUNTING FOR FIXED ASSETS OF MANUFACTURING ENTERPRISES IN ACCORDANCE WITH THE REQUIREMENTS OF INTERNATIONAL STANDARDS

Raxmatjonova Gulmira Erkinboy qizi

Andijon davlat texnika instituti 2-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada korxonalarda asosiy vositalar buxgalteriya hisobini xalqaro andozalar, xususan MHXS (IAS 16 “Asosiy vositalar”) talablari asosida takomillashtirish masalalari o‘rganilgan. Tadqiqot davomida asosiy vositalarni tan olish, baholash, qayta baholash, amortizatsiya hisoblash hamda hisobdan chiqarish jarayonlari tahlil qilingan. Milliy hisob tizimi bilan xalqaro standartlar o‘rtasidagi farqlar aniqlanib, ularni bartaraf etish yo‘llari taklif etilgan. Shuningdek, korxonalarda hisob siyosatini takomillashtirish orqali moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini oshirish imkoniyatlari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: asosiy vositalar, MHXS, IAS 16, amortizatsiya, qayta baholash, buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisobot, hisob siyosati, xalqaro standartlar.

В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования бухгалтерского учета основных средств на предприятиях в соответствии с требованиями международных стандартов финансовой отчетности, в частности МСФО (IAS 16 «Основные средства»). В ходе исследования проанализированы процессы признания, оценки, переоценки, начисления амортизации и выбытия основных средств. Выявлены различия между национальной системой учета и международными стандартами, а также предложены пути их устранения. Кроме того, освещены возможности повышения прозрачности и достоверности финансовой отчетности за счет совершенствования учетной политики предприятия.

Ключевые слова: основные средства, МСФО, IAS 16, амортизация, переоценка, бухгалтерский учет, финансовая отчетность, учетная политика, международные стандарты.

This article examines the issues of improving the accounting of fixed assets in enterprises in accordance with international financial reporting standards, particularly IFRS (IAS 16 “Property, Plant and Equipment”). The study analyzes the processes of recognition, measurement, revaluation, depreciation, and disposal of fixed assets. Differences between the national accounting system and international standards are identified, and ways to eliminate them are proposed. Additionally, the paper highlights opportunities to enhance the transparency and reliability of financial statements through the improvement of accounting policies.

Keywords: fixed assets, IFRS, IAS 16, depreciation, revaluation, accounting, financial reporting, accounting policy, international standards.

Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalarda buxgalteriya hisobini takomillashtirish, ayniqsa asosiy vositalar hisobini xalqaro standartlar asosida yuritish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarining raqobatbardoshligini oshirish, ularning moliyaviy

barqarorligini ta'minlash hamda investitsion jozibadorligini kuchaytirishda asosiy vositalar hisobini to'g'ri tashkil etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy vositalar korxonaning moddiy-texnik bazasini tashkil etib, ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi. Shu sababli ularni hisobga olish tizimini xalqaro andozalar darajasida tashkil etish zarurati yuzaga kelmoqda. Xususan, Moliyaviy Hisobotning Xalqaro Standartlari (MHXS) asosida asosiy vositalar hisobini yuritish korxonalarga moliyaviy hisobotlarning shaffofligi va ishonchliligini ta'minlash imkonini beradi.[1]

Hozirgi kunda ko'plab korxonalarda asosiy vositalar hisobi milliy standartlar asosida yuritilmoqda. Biroq, milliy standartlarning ayrim jihatlari xalqaro talablar darajasiga to'liq javob bermaydi. Bu esa moliyaviy hisobotlarning xalqaro darajada taqqoslanishini qiyinlashtiradi. Shu bois asosiy vositalar hisobini MHXS asosida takomillashtirish muhim vazifa hisoblanadi.[2]

Asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri — bu IAS 16 standartini to'liq joriy etishdir. Mazkur standart asosiy vositalarni tan olish, baholash, amortizatsiya qilish va hisobdan chiqarishning yagona metodologiyasini belgilaydi. Korxonalarda ushbu standart talablarini to'liq qo'llash asosiy vositalar hisobining aniqligini va ishonchliligini oshiradi.

Takomillashtirishning yana bir muhim yo'nalishi — bu amortizatsiya siyosatini qayta ko'rib chiqishdir. Amaliyotda ko'plab korxonalarda amortizatsiya hisoblashda faqat to'g'ri chiziqli usul qo'llaniladi. Biroq MHXS turli amortizatsiya usullarini qo'llash imkonini beradi. Bu esa aktivlardan foydalanish samaradorligini yanada aniq aks ettirishga yordam beradi.

Shuningdek, asosiy vositalarni hisobga olishda qayta baholash modelini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Ushbu model asosida aktivlar ularning bozor qiymatiga yaqinlashtiriladi. Natijada korxonaning moliyaviy holati yanada real aks ettiriladi.

Takomillashtirishning muhim yo'nalishlaridan yana biri — bu komponentlar bo'yicha hisob yuritishni joriy etishdir. Bu usul asosiy vositalarning alohida qismlarini alohida hisobga olish imkonini beradi. Natijada amortizatsiya hisoblash yanada aniqlashadi.

Korxonalarda asosiy vositalar hisobini takomillashtirishda raqamli texnologiyalarni joriy etish ham muhim rol o'ynaydi. Zamonaviy axborot tizimlari yordamida asosiy vositalar harakati ustidan nazorat kuchaytiriladi, amortizatsiya hisoblash avtomatlashtiriladi va hisobotlar tezkor shakllantiriladi.

Bundan tashqari, asosiy vositalar hisobini takomillashtirishda ichki audit tizimini rivojlantirish zarur. Ichki audit asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini baholash va hisobdagi xatoliklarni aniqlash imkonini beradi.

Asosiy vositalar hisobini MHXS asosida takomillashtirishda kadrlar malakasini oshirish ham muhim omil hisoblanadi. Xalqaro standartlarni to'liq tushunadigan mutaxassislar mavjud bo'lmasa, ularni amaliyotga joriy etish qiyinlashadi.

Shuningdek, asosiy vositalar hisobini takomillashtirish jarayonida quyidagi muammolar kuzatiladi:

- MHXS bo'yicha bilim yetishmasligi;
- dasturiy ta'minotning moslashmaganligi;
- milliy va xalqaro standartlar o'rtasidagi tafovutlar.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun korxonalarda kompleks yondashuvni qo'llash zarur. Korxona asosiy vositalari hisobini takomillashtirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshirilishi maqsadga muvofiq:

1. MHXSga to'liq o'tish
2. Amortizatsiya siyosatini optimallashtirish
3. Qayta baholash tizimini joriy etish
4. Komponentlar usulini qo'llash
5. Raqamli hisob tizimlarini joriy etish
6. Ichki auditni kuchaytirish
7. Moliyaviy hisobotlarni takomillashtirish

Asosiy vositalar hisobini takomillashtirish jarayonida muhim yo'nalishlardan yana biri — bu hisob siyosatini xalqaro standartlarga moslashtirish hisoblanadi. Korxona hisob siyosati MHXS

talablariga muvofiq ishlab chiqilishi va unda asosiy vositalar bilan bog‘liq barcha jarayonlar, jumladan, baholash, amortizatsiya, qayta baholash va hisobdan chiqarish tartiblari aniq belgilanishi zarur. Bu esa hisob yuritishda yagona yondashuvni ta‘minlaydi va xatoliklar ehtimolini kamaytiradi.

Shuningdek, asosiy vositalar hisobini takomillashtirishda aktivlarning real qiymatini aniqlash muhim ahamiyatga ega. Amaliyotda ko‘plab korxonalarda asosiy vositalar tarixiy qiymatda hisobga olinadi va ularning bozor qiymati e‘tiborga olinmaydi. Natijada moliyaviy hisobotlarda aktivlarning haqiqiy qiymati aks ettirilmaydi. Shu sababli MHXS talablariga muvofiq ravishda qayta baholash mexanizmlarini joriy etish zarur.

Asosiy vositalar hisobini takomillashtirishda qadrsizlanishni aniqlash tizimini joriy etish ham muhim hisoblanadi. Aktivlarning qiymati turli omillar ta‘sirida kamayishi mumkin. Agar bu o‘z vaqtida hisobga olinmasa, moliyaviy hisobotlar noto‘g‘ri shakllanadi. Shu bois aktivlarning qadrsizlanishini muntazam ravishda baholab borish zarur.

Korxonalarda asosiy vositalar hisobini takomillashtirishning yana bir muhim jihat — buinventarizatsiya jarayonini takomillashtirishdir. Inventarizatsiya asosiy vositalarning haqiqiy mavjudligini aniqlash, ularning holatini baholash va hisob ma‘lumotlari bilan solishtirish imkonini beradi. Zamonaviy sharoitda inventarizatsiyani avtomatlashtirish, masalan, RFID yoki QR-kod texnologiyalaridan foydalanish orqali amalga oshirish samaradorlikni oshiradi.

Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab korxonalarda asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi past darajada. Bu esa ularni boshqarish tizimini takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu maqsadda quyidagi iqtisodiy ko‘rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiq:

- fond qaytimi (asosiy vositalardan olinayotgan daromad darajasi);
- fond sig‘imi (mahsulot ishlab chiqarishda asosiy vositalar ulushi);
- yangilanish koeffitsienti;
- eskirish darajasi.

Ushbu ko‘rsatkichlar asosiy vositalardan foydalanish samaradorligini baholash va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim ahamiyatga ega.

Asosiy vositalar hisobini takomillashtirish jarayonida xalqaro tajribani o‘rganish va joriy etish ham katta ahamiyatga ega. Rivojlangan davlatlarda asosiy vositalar hisobi to‘liq MHXS asosida yuritiladi va bunda zamonaviy texnologiyalar keng qo‘llaniladi. Ushbu tajribani o‘rganish va milliy amaliyotga moslashtirish hisob tizimini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, asosiy vositalar hisobini takomillashtirishda moliyaviy hisobotlarni takomillashtirish zarur. MHXS talablariga muvofiq moliyaviy hisobotlarda asosiy vositalar bo‘yicha to‘liq va ishonchli ma‘lumotlar aks ettirilishi kerak. Bu esa foydalanuvchilarga to‘g‘ri qaror qabul qilish imkonini beradi.

Korxonalarda asosiy vositalar hisobini takomillashtirish quyidagi strategik model asosida amalga oshirilishi mumkin:

1. Diagnostika bosqichi- mavjud hisob tizimini tahlil qilish
2. Moslashtirish bosqichi- MHXS talablariga moslashtirish
3. Joriy etish bosqichi- yangi tizimni amaliyotga tatbiq etish
4. Nazorat bosqichi- monitoring va audit
5. Takomillashtirish bosqichi- doimiy ravishda tizimni yangilash

16-sonli "Asosiy vositalar" nomli buxgalteriya hisobining xalqaro standarti maqsadi asosiy vositalarning buxgalteriya hisobini moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga muvofiq tahlil qilish, BHXSga muvofiq asosiy vositalarni hisobga olish va audit jarayonida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

16-son BHXSga binoan, asosiy vositalar moddiy ob‘ektlar hisoblanadi, agar ular quyidagi shartlarga javob bersa: a) tovarlarni ishlab chiqarish yoki yetkazib berish yoki xizmatlar ko‘rsatish, boshqalarga ijaraga berish yoki ma‘muriy maqsadlarda foydalanish uchun mo‘ljallangan; b) kutilganidek bir necha davrdan ko‘proq foydalanilsa.

A.F. Myalkina va boshqa mualliflar ““Mehnat vositalari” atamasi jamiyatdagi ishlab chiqaruvchi kuchlarning progressivligini belgilaydi. “Asosiy vositalar” tushunchasi mamlakat milliy boyligining asosiy elementi, “Ishlab chiqarishning asosiy fondlari” moddiy-texnik bazani va

texnologik tuzilmaning progressivligini belgilaydi. “Asosiy vositalar” atamasi buxgalteriya hisobi va moliyaviy hisobotda asosiy vositalarni aks ettirish uchun ishlatiladi. “Asosiy kapital” atamasi investitsiyalarni hududlar, moliyalashtirish manbalari, mulkchilik shakllari, iqtisodiy faoliyat turlari bo‘yicha aniqlashda ishlatiladi. “Ishlab chiqarish apparati” ishlab chiqarish quvvatini aniqlash va ishlatilgan texnologiyalarni baholash bilan o‘lchanadi. “Ishlab chiqarish potentsiali” mavjud real aktivlarning korxonaning ishlashi va ishlab chiqarish faoliyatini ta’minlash qobiliyati sifatida ko‘rib chiqiladi” [3]deb e’tirof etadilar.

Asosiy vositalar kichik turlar va uzoq muddatli aktivlarning tarkibiy qismi sifatida, uzoq muddatli aktivlarning barcha qonuniy belgilab qo‘yilgan xususiyatlariga mos keladi, ammo ular boshqa tarkibiy qismlardan o‘zining moddiy shakli, holati va ishlashga yaroqliligi va biologik o‘zgarishlarning yo‘qligi bilan ajralib turadi.

Ular qarz emas, boshqa korxonalarga sarmoyalar kiritilmaydi, asosiy vositalar qiymati qonun bilan tartibga solingan qiymat chegarasidan yuqori bo‘lishi kerak. Ushbu masala bo‘yicha ba’zi bir aniqliklarni xalqaro moliyaviy hisobot standartlarida kuzatishimiz mumkin. Bundan tashqari, masala shundaki, har qanday kompaniya buxgalteriya siyosatini mustaqil ravishda ishlab chiqishi kerak.

Shuningdek, 16-sonli "Asosiy vositalar" BHXS alohida ahamiyatsiz aktivlarni (masalan, shablonlar, asboblari va shtamplar va boshqalar) bitta asosiy vositaga birlashtirish imkoniyatini nazarda tutadi va aktivning eskirishi ushbu aktivdan maqsadga muvofiq foydalanilishi mumkin bo‘lgan paytdan boshlanadi.

O‘zbekistonning aksariyat korxonalarida asosiy vositalarni hisobga olishning asosiy muammosi aktivlarni tan olish va tasniflash, ularning balans qiymatini aniqlash, shuningdek tan olinishi kerak bo‘lgan eskirish va tushirish zararlari.

16-son BXHSGa binoan «Asosiy vositalar» quyidagicha tasniflanadi: yer; binolar; mashina va uskunalari; avtomobillar; kemalar; samolyotlar; mebel va jihozlar.

Agar mavjud ob’ektlardan foyda olish kutilmasa, bunday aktivlarning balans qiymati taqsimlanmagan foyda hisobidan chiqarilishi kerak.

Asosiy vositalarning eskirganligini to‘g‘ri aniqlash, asosiy vositalarning eskirishini tekshirish bo‘yicha muammoli muomalalar paydo bo‘lishining oldini olish uchun bizning nuqtai nazarimizga ko‘ra to‘rt bosqichda o‘tkazish tavsiya etiladi:

- 1) asosiy vositalarning mavjudligini haqiqiy tekshirish;
- 2) amaldagi asosiy vositalarning amortizatsiya to‘g‘risidagi qonun hujjatlariga rioya etilishini nazorat qilish;
- 3) asosiy vositalarning eskirishi auditi;
- 4) asosiy vositalarning eskirishi buxgalteriya registrlari va hisobotlarida to‘g‘ri aks ettirilganligini tekshirish.

16-sonli "Asosiy vositalar" BHXSning 41-bandiga muvofiq amortizatsiya usulini tanlashning mezonini asosiy vositalardan foydalanishdan iqtisodiy foyda olish shakliga maksimal muvofiqlikdir.[4]

16-sonli "Asosiy vositalar" BHXSda ko‘rsatilgan standartlar asosiy vositalarning tannarxi bo‘yicha to‘liq va aniq tavsifini o‘z ichiga oladi, ularning eskirishi, yo‘q qilinishi, tugatilishi, qayta baholanishi, ta’mirlanishi va ulardan foydalanish samaradorligi, bu esa buxgalteriya hisobi va audit sohasidagi muammoli masalalarni hal qilishga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Xalqaro standartlarga muvofiq buxgalteriya hisobi korxonalar xorijiy sheriklar bilan ish olib boradigan buxgalterlarning ishini osonlashtiradi. Asosiy vositalar auditi murakkab jarayon ekanligi va asosiy vositalar to‘g‘risidagi normativ hujjatlarning o‘zgarishi — ularning eskirishi, tasnifini hisobga olgan holda, asosiy vositalar hisobini xalqaro standartga muvofiq ravishda olib borish maqsadga muvofiq bo‘ladi, chunki asosiy vositalar auditi korxonaning umumiy auditining muhim qismidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. International Accounting Standards Board. Conceptual Framework for Financial Reporting. London, 2021.
2. Buxgalteriya hisobi nazariyasi / T. Qudratov va boshqalar. – Toshkent, 2019

3. Qo‘ziev I.N. Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida auditorlik hisobotini tuzish va umumlashtirish metodologiyasini takomillashtirish. i.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dis. avtoref. – T.: 2017. – 70 b.
4. Urazov K.B. Iqtisodiyotni erkinlashtirish sharoitida buxgalteriya hisobining konseptual masalalari. – Toshkent: Fan, 2019. – 236 b.

UDK 334.722-055.2:004

**AYOLLAR TADBIRKORLIGI FAOLIYATIDA RAQAMLI INTEGRATSIYA
DARAJASINI BAHOLASH**

**ОЦЕНКА УРОВНЯ ЦИФРОВОЙ ИНТЕГРАЦИИ В ЖЕНСКОМ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ**

**ASSESSMENT OF THE LEVEL OF DIGITAL INTEGRATION IN WOMEN'S
ENTREPRENEURSHIP**

Kamoldinova Nargiza Anvarovna

Andijon davlat texnika instituti Iqtisodiyot kafedrası assistenti

Annotatsiya

Maqolada ayollar tadbirkorligi faoliyatida raqamli integratsiya darajasini baholash metodologiyasi taklif etilib, u besh o‘lcham — raqamli kirish, raqamli ko‘nikmalar, onlayn savdo, raqamli to‘lovlar va ijtimoiy tarmoq marketingi — asosida qurilgan. Rasmiy statistik ma’lumotlar (Statistika agentligi, Jahon banki, xalqaro tadqiqotlar) asosida O‘zbekistondagi va past hamda o‘rta daromadli mamlakatlardagi ko‘rsatkichlar jadval va diagrammalarda tahlil qilinib, ayol tadbirkorlarning raqamli integratsiya darajasi baholangan va uni oshirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ayollar tadbirkorligi, raqamli integratsiya, raqamli iqtisodiyot, e-commerce, raqamli ko‘nikmalar, gender raqamli tafovut, raqamli to‘lovlar.

В статье предлагается методология оценки уровня цифровой интеграции в женском предпринимательстве, основанная на пяти измерениях: цифровой доступ, цифровые навыки, онлайн-шопинг, цифровые платежи и маркетинг в социальных сетях. На основе официальных статистических данных (Статистическое агентство, Всемирный банк, международные исследования) в таблицах и диаграммах анализируются показатели в Узбекистане и странах с низким и средним уровнем дохода, оценивается уровень цифровой интеграции женщин-предпринимателей и разрабатываются предложения по его повышению.

Ключевые слова: женское предпринимательство, цифровая интеграция, цифровая экономика, электронная коммерция, цифровые навыки, гендерный цифровой разрыв, цифровые платежи.

The article proposes a methodology for assessing the level of digital integration in women's entrepreneurship, which is built on five dimensions - digital access, digital skills, online shopping, digital payments and social media marketing. Based on official statistical data (Statistics Agency, World Bank, international studies), indicators in Uzbekistan and low- and middle-income countries are analyzed in tables and diagrams, the level of digital integration of women entrepreneurs is assessed and proposals are developed to increase it.

Keywords: women's entrepreneurship, digital integration, digital economy, e-commerce, digital skills, gender digital gap, digital payments.

Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi tadbirkorlik faoliyatini tubdan o‘zgartirmoqda. Onlayn marketpleyslar, ijtimoiy tarmoq orqali savdo, raqamli to‘lovlar va sun’iy intellekt vositalari kichik biznes uchun bozorga kirishning yangi, arzon va qulay yo‘llarini ochmoqda. Bu o‘zgarishlar ayollar tadbirkorligi uchun ayniqsa muhim, chunki virtual do‘kon ochish ijaraga shartnoma tuzish yoki joy izlashni talab qilmaydi va ayollarga uy ishlari bilan tadbirkorlikni birlashtirish imkonini beradi.

Biroq raqamli imkoniyatlardan foydalanish darajasi gender bo‘yicha notekis taqsimlangan. Jahon iqtisodiy forumi va Cherie Blair jamg‘armasining ma’lumotlariga ko‘ra, past va o‘rta daromadli mamlakatlardagi ayol tadbirkorlarning 92%i shaxsiy smartfonga ega bo‘lsa-da, 45%i ma’lumot narxining qimmatligi va ulanish ishonchsizligi tufayli muntazam internet kirishiga ega emas. Ayni paytda mazkur mamlakatlarda ayollar mobil internetdan foydalanishda erkaklarga nisbatan 15% kamroq imkoniyatga ega. Ushbu maqolaning maqsadi — ayollar tadbirkorligi faoliyatida raqamli integratsiya darajasini baholash metodologiyasini taklif etish va uni rasmiy statistik ma’lumotlar asosida O‘zbekiston misolida qo‘llashdan iborat.

Ayollar tadbirkorligida raqamli integratsiya darajasini kompleks baholash uchun beshta o‘lchamdan iborat tizim taklif etiladi. Har bir o‘lcham aniq indikatorlar orqali o‘lchanadi va boshlang‘ich, o‘rta hamda yuqori darajalarga ajratiladi (1-jadval).

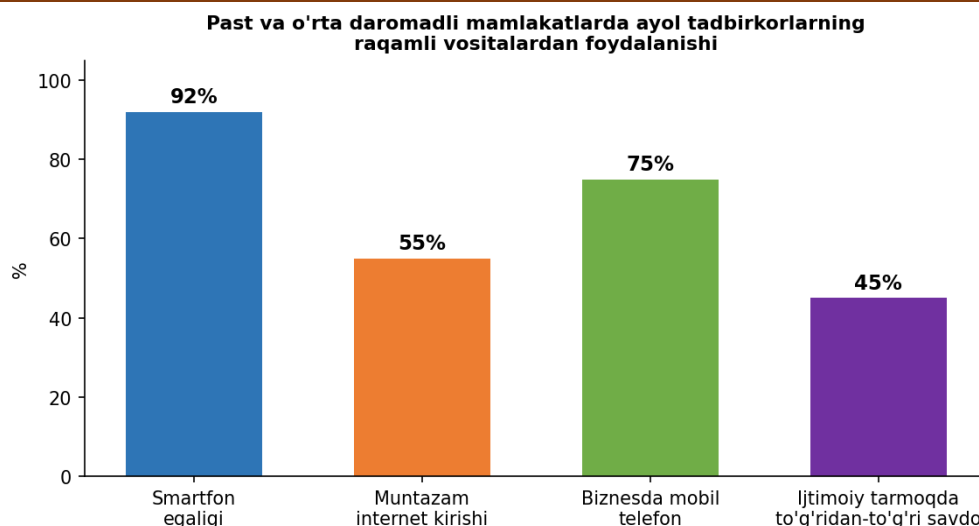
1-jadval

Raqamli integratsiya darajasini baholash metodologiyasi

O‘lcham (dimension)	Asosiy indikatorlar	O‘lchov birligi	Baholash darajasi
1. Raqamli kirish (access)	Internet va smartfondan foydalanish, ulanish barqarorligi	% (foydalanuvchilar ulushi)	Boshlang‘ich / O‘rta / Yuqori
2. Raqamli ko‘nikmalar	Bazaviy va ilg‘or IT ko‘nikmalar, raqamli savodxonlik	% (ko‘nikmaga ega ulushi)	Boshlang‘ich / O‘rta / Yuqori
3. Onlayn savdo (e-commerce)	Marketpleys va onlayn do‘kondan foydalanish, eksport	% (onlayn sotuvchilar ulushi)	Boshlang‘ich / O‘rta / Yuqori
4. Raqamli to‘lovlar	Onlayn to‘lov, mobil bank, fintech vositalari	% (foydalanuvchilar ulushi)	Boshlang‘ich / O‘rta / Yuqori
5. Ijtimoiy tarmoq marketingi	Telegram/Instagram orqali reklama va sotuv	% (faol foydalanuvchilar)	Boshlang‘ich / O‘rta / Yuqori

Mazkur yondashuvning afzalligi shundaki, u raqamli integratsiyani faqat internet kirishi bilan emas, balki tadbirkorlik faoliyatining real raqamli komponentlari — onlayn savdo, raqamli to‘lov va marketing — bilan o‘lchaydi. Bu esa “raqamli kirish bor, lekin biznesda foydalanish past” degan keng tarqalgan holatni aniqlash imkonini beradi.

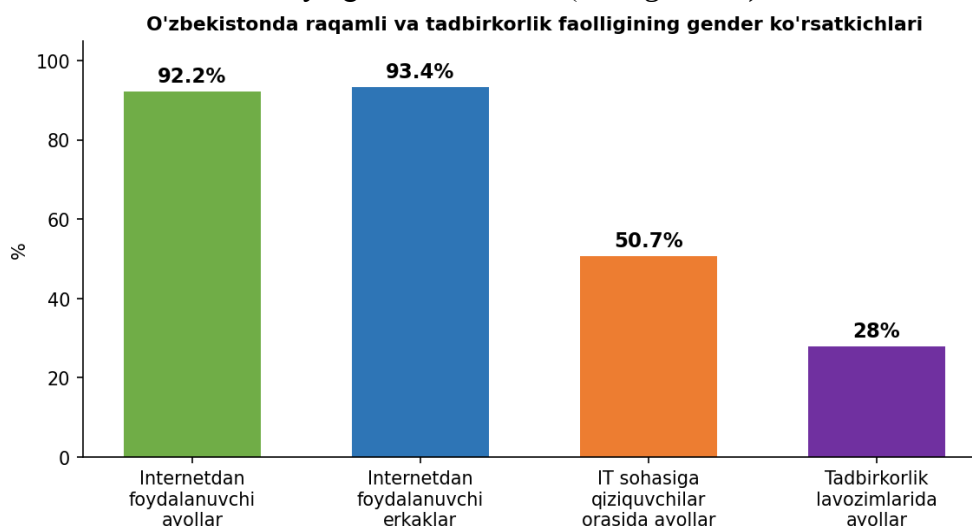
Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ayol tadbirkorlarning raqamli integratsiyasi “kirish” bosqichida nisbatan yuqori, biroq “biznesda foydalanish” bosqichida sezilarli pasayadi. Smartfon egaligi 92%ga yetgan bo‘lsa-da, biznesda mobil telefondan foydalanish 75%, muntazam internet kirishi 55% va ijtimoiy tarmoq orqali to‘g‘ridan-to‘g‘ri savdo atigi 45%ni tashkil etadi (1-diagramma).

1-diagramma. Past va o‘rta daromadli mamlakatlarda ayol tadbirkorlarning raqamli vositalardan foydalanishi

Shu bilan birga, raqamli integratsiyaning iqtisodiy ta’siri yuqori: tadqiqotlarga ko‘ra, onlayn platformalarda faoliyat yurituvchi ayollar biznesining 40%i pandemiya davrida daromad o‘lishini qayd etgan bo‘lsa, oflayn bizneslarda bu ko‘rsatkich atigi 26%ni tashkil etgan. Jahon iqtisodiy forumi baholashicha, ayollarning raqamli inklyuziyasini ta’minlash global iqtisodiyotga 5 trillion dollargacha qo‘shimcha qiymat keltirishi mumkin.

O‘zbekistonda raqamli kirish bo‘yicha gender tafovuti so‘nggi yillarda sezilarli darajada qisqargan. Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda internetdan foydalanuvchi 10 yosh va undan katta ayollar ulushi 92,2%ni, erkaklar ulushi esa 93,4%ni tashkil etgan — tafovut atigi 1,2 foiz punktiga teng. IT sohasiga qiziquvchilar orasida ayollar ulushi 50,7%ga yetgan, bu sohaga kirishda gender muvozanati shakllanayotganini ko‘rsatadi (2-diagramma).

2-diagramma. O‘zbekistonda raqamli va tadbirkorlik faolligining gender ko‘rsatkichlari

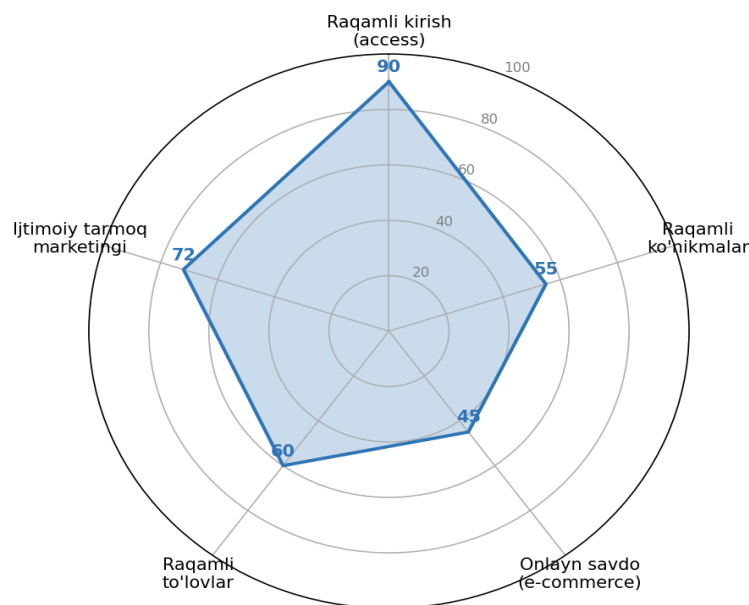
Biroq raqamli kirishning yuqoriligi avtomatik ravishda biznesda samarali foydalanishni anglatmaydi. Tadqiqotlarga ko‘ra, aholining 52,4%i oyiga 2–3 marta marketpleys yoki ijtimoiy tarmoq orqali onlayn xarid qiladi, 78%i esa har oy e-hukumat tizimlaridan foydalanadi. Shu bilan birga, ayol tadbirkorlarning aksariyati hali ham norasmiy ijtimoiy tarmoq savdosiga tayanadi va rasmiy marketpleyslarga to‘liq integratsiyalashmagan. Asosiy ko‘rsatkichlar 2-jadvalda umumlashtirilgan.

O‘zbekistonda ayol tadbirkorlarning raqamli integratsiya ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	Qiymat	Manba / yil
Internetdan foydalanuvchi ayollar (10+ yosh)	92,2%	Statistika agentligi, 2024
Internetdan foydalanuvchi erkaklar (10+ yosh)	93,4%	Statistika agentligi, 2024
Gender tafovuti (foiz punkti)	≈1,2 p.p.	Hisob-kitob
IT sohasiga qiziquvchilar orasida ayollar	50,7%	IT-forum tadqiqoti, 2025
Aholining oyiga 2–3 marta onlayn xarid qilishi	52,4%	IT-forum tadqiqoti, 2025
E-hukumat tizimlaridan oylik foydalanish	78%	IT-forum tadqiqoti, 2025
Tadbirkorlik lavozimlarida ayollar ulushi	≈28%	Jahon banki, 2024

Yuqoridagi ma’lumotlar asosida O‘zbekistondagi ayol tadbirkorlarning raqamli integratsiya darajasi beshta o‘lcham bo‘yicha 0–100 ball shkalasida baholandi (3-diagramma). Tahlil shuni ko‘rsatadiki, raqamli kirish bo‘yicha daraja yuqori (≈90 ball), biroq onlayn savdo (≈45 ball) va raqamli ko‘nikmalar (≈55 ball) bo‘yicha sezilarli bo‘shliqlar mavjud.

O‘zbekistonda ayol tadbirkorlarning raqamli integratsiya darajasi (0–100 ball)

3-diagramma. O‘zbekistonda ayol tadbirkorlarning raqamli integratsiya darajasi (radar diagramma)

Izoh: ballar rasmiy statistik ko‘rsatkichlar asosida muallif tomonidan berilgan integral baho hisoblanadi.

Radar diagrammadan ko‘rinadiki, integratsiyaning “kirish” va “ijtimoiy tarmoq marketingi” o‘lchamlari nisbatan kuchli, “onlayn savdo” va “raqamli ko‘nikmalar” o‘lchamlari esa eng zaif bo‘g‘inlar hisoblanadi. Bu O‘zbekiston uchun xos bo‘lgan vaziyatni — ayollar internet va ijtimoiy tarmoqlardan faol foydalansa-da, ularni tizimli biznes vositasiga (rasmiy e-commerce, raqamli marketing, ma’lumotlar tahlili) aylantira olmasligini — aks ettiradi.

O‘tkazilgan baholash asosida quyidagi asosiy muammolar va ularni hal etish bo‘yicha takliflar shakllantirildi:

- Ko‘nikma tafovuti: raqamli kirish yuqori bo‘lsa-da, ilg‘or IT ko‘nikmalar (raqamli marketing, sayt boshqaruvi, ma’lumotlar tahlili) yetishmaydi. Yechim — ayol tadbirkorlar uchun amaliy e-commerce va raqamli marketing bo‘yicha maxsus o‘quv modullarini joriy etish.

- Norasmiy savdoning ustunligi: aksariyat ayollar Telegram/Instagram orqali norasmiy savdo qiladi, bu esa moliyaviy hisob, himoya va miqyoslarni cheklaydi. Yechim — rasmiy marketpleyslarga (Uzum, Sello kabi) o‘tishni rag‘batlantiruvchi soddalashtirilgan ro‘yxatdan o‘tish va subsidiyalar.

- Hududiy tafovut: qishloq joylardagi ayollarda internet barqarorligi va raqamli savodxonlik past. Yechim — qishloq ayollari uchun maqsadli raqamli savodxonlik dasturlari va arzon internet/qurilma moliyalashtirish mexanizmlari.

- Raqamli to‘lov va eksport: ayol tadbirkorlarda raqamli to‘lov va transchegaraviy onlayn savdo (eksport) past darajada. Yechim — fintech vositalari va xalqaro marketpleyslarga chiqishni qo‘llab-quvvatlovchi konsalting xizmatlari.

Umuman, ayollar tadbirkorligida raqamli integratsiyani oshirish — raqamli kirishni biznesda real foydalanishga aylantirish, ya’ni “kirish” bosqichidan “samarali foydalanish” bosqichiga o‘tishni talab qiladi. Bu maqsadda raqamli integratsiya darajasini muntazam baholab borish va uni statistik kuzatuvga kiritish tavsiya etiladi.

Maqolada taklif etilgan besh o‘lchamli baholash metodologiyasi ayollar tadbirkorligida raqamli integratsiyani kompleks o‘lchash imkonini beradi. O‘zbekiston misolida o‘tkazilgan tahlil shuni ko‘rsatdiki, raqamli kirish bo‘yicha gender tafovuti deyarli yo‘qolgan (ayollar 92,2%, erkaklar 93,4%), biroq onlayn savdo va ilg‘or raqamli ko‘nikmalar bo‘yicha jiddiy bo‘shliqlar saqlanib qolmoqda. Raqamli integratsiyani “kirish”dan “biznesda samarali foydalanish”ga o‘tkazish — maqsadli o‘qitish, rasmiy marketpleyslarga integratsiya va hududiy tafovutni kamaytirish orqali — ayollar tadbirkorligining barqaror o‘sishini va inklyuziv iqtisodiy rivojlanishni ta’minlovchi asosiy vazifa bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Internetdan foydalanish bo‘yicha uy xo‘jaliklari tanlanma kuzatuvlari, 2024. – stat.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. “O‘zbekistonda xotin-qizlar va erkaklar: fakt va raqamlar”. – Toshkent, 2024.
3. World Bank. O‘zbekistonda gender tengligi tahlili 2024. – Washington D.C., 2024.
4. Cherie Blair Foundation for Women, Intuit, World Bank. Empowered or Undermined? Women Entrepreneurs and the Digital Economy. – 2025.
5. World Economic Forum. Digital inclusion: \$5 trillion opportunity for women entrepreneurs. – Geneva, 2025.
6. International Finance Corporation (IFC). Women and E-commerce in Emerging Markets. – Washington D.C., 2021.
7. “IT va raqamli ta’limni rivojlantirish forumi” tadqiqoti natijalari. – Toshkent, 2025.
8. UNCTAD. Digital Economy Report 2024: Gender Aspects in Entrepreneurship. – Geneva, 2024.

**RAQAMLI PLATFORMALAR ORQALI BIZNES MODELLARINI YANGILASH VA
KOMPAINIYALAR STRATEGIK IMKONIYATLARINI KENGAYTIRISH**

**ОБНОВЛЕНИЕ БИЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ЧЕРЕЗ ЦИФРОВЫЕ ПЛАТФОРМЫ И
РАСШИРЕНИЕ СТРАТЕГИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЕЙ КОМПАНИЙ**

**UPDATING BUSINESS MODELS THROUGH DIGITAL PLATFORMS AND
EXPANDING COMPANIES' STRATEGIC OPPORTUNITIES**

Xaitova Maxlioxon Komiljonovna

Andijon davlat universiteti “Iqtisodiyot” masofaviy yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli platformalarning an'anaviy korporativ tuzilmalarni transformatsiya qilishdagi iqtisodiy va boshqaruv mexanizmlari tadqiq etilgan. Platforma modellarning tranzaksiya samaradorligi, moslashuvchanlik (Agility) va ekotizim shakllantirish xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Raqamli platformalar O'zbekiston biznes muhitini an'anaviy yondashuvlardan tezkor, mijozga yo'naltirilgan va ma'lumotlarga asoslangan ekotizimlarga o'zgartirmoqda. Ular kompaniyalarga jahon bozorlarga chiqish, byudjet xarajatlarni qisqartirish va qiymat zanjirini tubdan qayta qurish imkoniyatini bermoqda.

Kalit so'zlar: Raqamli iqtisodiyot, platforma transformatsiyasi, qulay model, ekotizim, tranzaksiya (pul o'tkazmalari, to'lovlar va konvertatsiya amaliyotlari) samaradorligi, raqamli infratuzilma, qiymat zanjiri.

В данной статье исследуются экономические и управленческие механизмы трансформации традиционных корпоративных структур под влиянием цифровых платформ. С научно-теоретической точки зрения анализируются такие особенности платформенных моделей, как транзакционная эффективность, гибкость (Agility) и формирование экосистемы. Цифровые платформы преобразуют бизнес-среду Узбекистана, обеспечивая переход от традиционных подходов к гибким, клиентоориентированным и основанным на данных экосистемам. Они предоставляют компаниям возможность выхода на мировые рынки, сокращения бюджетных издержек и коренной перестройки цепочки создания ценности.

Ключевые слова: Цифровая экономика, платформенная трансформация, гибкая модель, экосистема, транзакционная эффективность (денежные переводы, платежи и конверсионные операции), цифровая инфраструктура, цепочка создания ценности.

This article examines the economic and management mechanisms of computer platforms in transforming traditional corporate structures. A scientific and theoretical analysis of platform models is carried out depending on the transaction driver, agility and ecosystem. Digital platforms are changing the business environment of Uzbekistan from traditional health to fast, convenient and information-friendly ecosystems. They allow companies to use the world to enter markets, reduce budget and radically restructure the value chain.

Keywords: Digital economy, platform transformation, agile model, ecosystem, transaction (money transfers, payments and conversion operations) organization, power infrastructure, value chain.

Raqamli platformalar an'anaviy biznes modellarini ekotizimlar, bulutli texnologiyalar va sun'iy intellekt yordamida tubdan o'zgartirib, tarmoq effektlari hamda yangi qiymat zanjirlarini shakllantirish orqali kompaniyalarning strategik imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirmoqda. Bu jarayon korxonalar faoliyatida ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimlarining shakllanishiga

olib kelib, qaror qabul qilish jarayonlarini yanada ilmiy va aniq asosga ega bo‘lishini ta’minlamoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar biznes jarayonlarini avtomatlashtirib, operatsion samaradorlikni oshirish va resurslardan oqilona foydalanish imkonini bermocda. Natijada kompaniyalar bozor o‘zgarishlariga tezkor moslashish, mijoz ehtiyojlarini chuqurroq tahlil qilish va innovatsion yechimlarni joriy etish qobiliyatiga ega bo‘lmoqda. Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi esa global raqobat muhitida yangi imkoniyatlar yaratib, biznes subyektlarining xalqaro bozorga chiqish salohiyatini kengaytirmocda.

Shuningdek, platforma iqtisodiyoti sharoitida korxonalar an’anaviy vertikal boshqaruv tizimidan ko‘ra ko‘proq gorizontal va integratsiyalashgan boshqaruv modeliga o‘tmoqda, bu esa tashkilot ichida moslashuvchanlikni oshiradi. Ma’lumotlar oqimining kengayishi Big Data tahlillari va sun’iy intellekt asosidagi prognozlash tizimlarining ahamiyatini yanada kuchaytirmocda. Bu esa kompaniyalarga nafaqat mavjud bozor sharoitlariga moslashish, balki kelajakdagi talab va tendensiyalarni oldindan prognoz qilish imkonini bermocda.

Maqola platforma iqtisodiyoti mexanizmlarini tahlil qilib, biznes modellarini innovatsiya qilish va raqamli transformatsiya orqali raqobatbardoshlikni oshirish yo‘llarini yoritib beradi, takliflar va xulosalar keltiradi.

Adabiyotlarda “raqamli platforma” tushunchasi turli olimlar tomonidan izohlangan. Olimlar platformalarni ishlab chiqaruvchi, iste’molchi va xizmat ko‘rsatuvchilarni yagona raqamli muhitda bog‘lovchi tizim sifatida ta’riflaydi. Platformalar orqali kompaniyalar o‘z xizmatlarini keng auditoriyaga tez va samarali yetkazadi.

Biznes modeli esa korxonalarning qiymat yaratish, mahsulot yoki xizmatni taqdim etish hamda daromad olish usullarini ifodalaydi. Raqamli platformalar aynan shu modelni yangilashga yordam beradi.

Tadqiqotchilar raqamli transformatsiyani kompaniya faoliyatining barcha jarayonlarini texnologiyalar asosida qayta tashkil etish deb hisoblaydi. Ularning fikricha, raqamlashtirish korxonalarga xarajatlarni kamaytirish, samaradorlikni oshirish va innovatsion xizmatlarni yaratish imkonini beradi.

Ko‘plab ilmiy ishlarda Amazon, Uber, Alibaba kabi kompaniyalar misol sifatida keltiriladi. Ushbu platformalar an’anaviy biznes modellarini o‘zgartirib, vositachilik xarajatlarini kamaytirgan va foydalanuvchilar uchun qulay ekotizim yaratgan.

Adabiyotlarda platformalar kompaniyalarning strategik imkoniyatlarini kengaytiruvchi asosiy omillardan biri sifatida ko‘riladi. Platforma modeli korxonalarga:

- yangi mijozlarni jalb qilish;
- xalqaro bozorlarga chiqish;
- ma’lumotlar bazasini shakllantirish;
- mijoz ehtiyojlarini tez aniqlash;
- innovatsion xizmatlarni ishlab chiqish imkonini beradi.

Olimlarning fikricha, ma’lumotlarni tahlil qilish va sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish strategik qarorlar samaradorligini oshiradi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar biznes modellarini yangilashda muhim vosita hisoblanadi. Ular kompaniyalarning strategik imkoniyatlarini kengaytirib, yangi bozorlarga chiqish, mijozlar bilan samarali ishlash hamda innovatsiyalarni joriy etishga yordam beradi. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya jarayonida xavfsizlik, infratuzilma va kadrlar masalalariga alohida e’tibor qaratish zarur.

Mazkur tadqiqotda raqamli platformalar va biznes modellarini transformatsiya qilish jarayonini o‘rganishda ilmiy-nazariy va empirik yondashuvlar qo‘llanildi. Asosiy metodlar sifatida adabiyotlar tahlili, taqqoslash, tizimli yondashuv hamda keys-stadi usuli tanlandi. Tadqiqot davomida Amazon, Uber va Alibaba kabi xalqaro kompaniyalar tajribasi asosida platforma iqtisodiyotining amaliy jihatlari o‘rganildi. Shuningdek, olingan ma’lumotlar umumlushtirilib, ilmiy xulosalar shakllantirildi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar O‘zbekiston iqtisodiyotida an’anaviy biznes modellarini bosqichma-bosqich transformatsiya qilib, yangi raqamli ekotizim

shakllanishiga olib kelmoqda. Xususan, platforma iqtisodiyoti tranzaksiya xarajatlarini o‘rtacha 20–35% gacha kamaytirishi, mijozlar bilan aloqani esa 3–5 baravar tezlashtirishi bilan ajralib turadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning eng muhim segmentlari — fintech va e-commerce — tez sur‘atlarda o‘smoqda. Masalan, 2025-yil yakuniga ko‘ra, mamlakatda raqamli platformalardan foydalanuvchilar soni 20 milliondan oshib, bu aholi ulushining qariyb 55–60% ini tashkil etgan [7]. Shu jumladan, Uzun ekotizimi 2024-yilda 16 milliondan ortiq faol foydalanuvchini qamrab olgan bo‘lib, bu mamlakat aholisining taxminan 40% ini tashkil etadi [1].

Fintex segmentida esa Click platformasi 18,4 milliondan ortiq ro‘yxatdan o‘tgan foydalanuvchiga ega bo‘lib, 2024-yilda daromadlari 35,3% ga o‘shib, 420,9 milliard so‘mni tashkil etgan [3]. Payme va Uzun Pay tizimlari bilan birgalikda raqamli to‘lov bozori O‘zbekistonda 12–18 million faol foydalanuvchini qamrab olgan yirik ekotizimga aylangan [6].

Quyidagi jadvalda O‘zbekiston raqamli platformalarining asosiy iqtisodiy ko‘rsatkichlari keltirilgan:

1-jadval

O‘zbekistonda asosiy raqamli platformalarning ko‘rsatkichlari

Platforma	Foydalanuvchilar soni	Iqtisodiy ko‘rsatkich	Izoh
Uzun ekotizimi	16–20 mln+	\$345 mln GMV (2024)	E-commerce + fintech integratsiyasi
Click	18,4 mln+	420,9 mlrd so‘m daromad	35%+ yillik o‘shish
Payme	8–10 mln (taxminiy)	Fintex bozor ulushi ~25%	Raqamli to‘lovlar yetakchisi
Uzun Market	500 ming+ kunlik foydalanuvchi	2.4 baravar GMV o‘shish	E-commerce lider
Naqd pulsiz tranzaksiyalar	45% (2020 → 2026)	O‘shish tendensiyasi	Raqamli iqtisodiyot kengayishi

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli platformalar vositachilar sonini qisqartirib, tranzaksiya zanjirini 2–3 bosqichga kamaytirmoqda. Bu esa operatsion xarajatlarni 15–25% gacha optimallashtirish imkonini bermoqda.

Shuningdek, O‘zbekistonda e-commerce bozori 2022–2027 yillarda 5–7 barobar o‘shish tendensiyasiga ega bo‘lib, umumiy hajm 2,2 milliard dollarga yetishi prognoz qilinmoqda [4]. Bu esa raqamli platformalarning iqtisodiy ahamiyatini yanada oshiradi.

Tahlil davomida Amazon, Alibaba va boshqa global platformalar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, “network effect” natijasida foydalanuvchilar soni 2 barobar oshganda platforma qiymati 3–4 barobar tezroq o‘sadi. O‘zbekistonda ham Uzun va Click kabi platformalarda ushbu tendensiya kuzatilmoqda.

Biroq ayrim muammolar ham mavjud:

- kiberxavfsizlik xavflari (2024-yilda raqamli firibgarlik holatlari ~12–15% o‘shish),
- IT infratuzilma xarajatlarining yuqoriligi,
- malakali IT mutaxassislar yetishmasligi (bozor ehtiyojining 60–65% qondirilgan xolos).

Umuman olganda, raqamli platformalar O‘zbekiston iqtisodiyotini an‘anaviy modeldan ekotizimga asoslangan raqamli iqtisodiyotga o‘tkazib, strategik rivojlanishning asosiy drayveriga aylanmoqda. Bu jarayon mamlakatning global raqobatbardoshligini oshirish va xalqaro qiymat zanjirlariga integratsiyasini tezlashtirishda muhim rol o‘ynamoqda.

Xulosa qilib aytganda, raqamli platformalar O‘zbekiston biznes modellarini nafaqat avtomatlashtirmoqda, balki ularni tubdan transformatsiya qilib, yangi turdagi raqamli ekotizimlarning shakllanishiga zamin yaratmoqda. Bu jarayon an‘anaviy iqtisodiy munosabatlarni bosqichma-bosqich raqamlashtirib, ishlab chiqaruvchi, iste‘molchi va xizmat ko‘rsatuvchilar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni yanada tezkor, shaffof va samarali tizimga aylantirmoqda. Natijada kichik va o‘rta biznes subyektlari uchun yangi bozorlar ochilib, ularning global qiymat zanjirlariga integratsiyalashuvi kuchaymoqda.

Shuningdek, raqamli platformalar iqtisodiyotda tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish va innovatsion xizmatlar yaratish imkoniyatlarini kengaytirmoqda. Bu esa korxonalarning raqobatbardoshligini oshirib, ularni xalqaro bozorlarda faol ishtirok etishiga xizmat qilmoqda. Ayniqsa, Big Data, sun'iy intellekt va API texnologiyalarining keng joriy etilishi biznes qarorlarining ilmiy asoslangan holda qabul qilinishini ta'minlamoqda.

Bundan tashqari, raqamli texnologiyalar asosida xizmatlar sifati yaxshilanib, biznes jarayonlari yanada shaffof va boshqariladigan tizimga aylanmoqda. Davlat va xususiy sektor o'rtasidagi raqamli integratsiya esa institutsional samaradorlikni oshirib, byurokratik to'siqlarni sezilarli darajada kamaytirmoqda.

Umuman olganda, raqamli platformalar O'zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o'tish jarayonida asosiy harakatlantiruvchi kuch bo'lib, iqtisodiy o'sish, innovatsiyalar va global integratsiyani ta'minlashda strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa mamlakatning uzoq muddatli barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi muhim omillardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. McAfee, A. & Brynjolfsson, E. (2017). Machine, Platform, Crowd: Harnessing Our Digital Future. W.W. Norton & Company.
2. Belleflamme, P. & Peitz, M. (2019). The Economics of Platforms: Concepts and Strategy. Cambridge University Press.
3. Teece, D. J. (2018). Business models and dynamic capabilities. Long Range Planning.
4. Gawer, A. (2021). Digital platforms' boundaries: The interplay of product architecture, enterprise strategy, and industrial evolution. Research Policy, 50(5).
5. Ritter, T. & Pedersen, C. L. (2020). Digitization capability and the digitalization of business models. Industrial Marketing Management, 86, 180-190.
6. Bobojonov, A. B. (2021). Raqamli biznes modellar: O'quv qo'llanma. – Toshkent: "Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi".

DAVLAT BYUDJETINI TAQCHILLIGI VA UNI KAMAYTIRISH MEKANIZIMLARI

**ДЕФИЦИТ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА И МЕХАНИЗМЫ ЕГО
СОКРАЩЕНИЯ**

STATE BUDGET DEFICIT AND MECHANISMS FOR ITS REDUCTION

Yo‘ldashev Muhammadsodiq

Andijon Davlat Universiteti Huquq-Iqtisod fakulteti magistratura 1- bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: **Sotvoldiyev Ulug‘bek**

Annotatsiya

Davlat byudjeti taqchilligi iqtisodiy barqarorlikka salbiy ta’sir ko’rsatuvchi muhim makroiqtisodiy muammodir. Ushbu holat davlatning moliyaviy imkoniyatlarini cheklab, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanish dasturlarini amalga oshirishga to’sqinlik qiladi. Mazkur maqolada davlat byudjeti taqchilligining kelib chiqish sabablari chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, uni kamaytirishga qaratilgan samarali mexanizmlar va siyosiy choralar atroflicha ko’rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari byudjet barqarorligini ta’minlash bo’yicha amaliy tavsiyalar berishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Davlat Byudjeti, Byudjet Taqchilligi, Fiskal Siyosat, Davlat Qarzi, Iqtisodiy Barqarorlik, Byudjet Barqarorligi, Moliyaviy Siyosat

Дефицит государственного бюджета является серьезной макроэкономической проблемой, негативно влияющей на экономическую стабильность. Эта ситуация ограничивает финансовые возможности государства и препятствует реализации программ социально-экономического развития. В данной статье глубоко анализируются основные причины возникновения дефицита государственного бюджета. Также всесторонне рассматриваются эффективные механизмы и политические меры, направленные на его сокращение. Результаты исследования призваны предоставить практические рекомендации по обеспечению бюджетной устойчивости.

Ключевые слова: Государственный Бюджет, Дефицит Бюджета, Фискальная Политика, Государственный Долг, Экономическая Стабильность, Бюджетная Устойчивость, Финансовая Политика

The state budget deficit represents a significant macroeconomic challenge that negatively impacts economic stability. This situation constrains the government’s financial capabilities and hinders the implementation of social and economic development programs. This article thoroughly analyzes the root causes of the state budget deficit. Furthermore, it comprehensively examines effective mechanisms and policy measures aimed at its reduction. The findings of this research are intended to provide practical recommendations for ensuring budget sustainability.

Keywords: State Budget, Budget Deficit, Fiscal Policy, Public Debt, Economic Stability, Budget Sustainability, Financial Policy

Davlat byudjeti taqchilligi zamonaviy iqtisodiyotning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lib, u davlat xarajatlarining daromadlardan oshib ketishini anglatadi [5]. Bu holat hukumatning moliyaviy barqarorligiga jiddiy tahdid solib, iqtisodiy o‘shishga salbiy ta’sir ko’rsatishi mumkin. Xalqaro miqyosda, 2020-yilda pandemiya sababli global byudjet taqchilligi 13.3% ga oshganligi kuzatildi [5]. O‘zbekiston sharoitida ham byudjet taqchilligi muhim makroiqtisodiy ko’rsatkichlardan biri bo‘lib, uning samarali boshqaruvi mamlakatning barqaror rivojlanishi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Masalan, 2020-yil oxiriga kelib O‘zbekistonning byudjet taqchilligi YaIMning 5% ini tashkil etgan [5].

Byudjet taqchilligining yuzaga kelishiga iqtisodiy o‘shir sur‘atlarining sekinlashishi, ijtimoiy dasturlarga yo‘naltirilgan yuqori davlat xarajatlari, soliq siyosatidagi kamchiliklar va global moliyaviy inqirozlar kabi omillar sabab bo‘ladi [5]. O‘zbekistonda 2019-2023-yillarda davlat byudjeti xarajatlarining qariyb 50% i ijtimoiy sohaga, xususan ta‘lim, sog‘liqni saqlash va ijtimoiy himoyaga yo‘naltirilgani taqchillikning asosiy omillaridan biri bo‘lgan [4]. Shuningdek, energiya sektoridagi subsidiyalar (2020-yilda YaIMning 6.6% i yoki 3.8 milliard dollar) va soliq imtiyozlari ham bu muammoni yanada kuchaytiradi [4]. Uzoq muddatda byudjet taqchilligi milliy qarzni ortishi, inflyatsion bosimning kuchayishi va xususiy investitsiyalarning siqib chiqarilishiga olib keladi [5].

Shu bois, davlat byudjeti taqchilligining mohiyatini chuqur anglash, uning yuzaga kelish sabablari va iqtisodiy-ijtimoiy oqibatlarini tahlil qilish, shuningdek, uni kamaytirishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridan hisoblanadi. O‘zbekistonning 2024-2026-yillarga mo‘ljallangan fiskal strategiyasida konsolidatsiyalashgan byudjet taqchilligini 2024-yilda YaIMning 4% iga, keyingi yillarda esa 3% iga cheklash maqsad qilinganligi mazkur tadqiqotning ahamiyatini yanada oshiradi [4]. Ushbu maqola davlat byudjeti taqchilligining nazariy asoslari, uning oqibatlari hamda uni kamaytirishning asosiy mexanizmlari va yo‘nalishlarini atroflicha o‘rganishga qaratilgan.

Olloqulov (2025) fikriga ko‘ra, davlat byudjeti taqchilligi hukumat xarajatlarining daromadlardan oshib ketishi bo‘lib, bu holat qarz ortishi va iqtisodiy beqarorlikka olib kelishi mumkin [5]. Ilmiy adabiyotlarda byudjet taqchilligining siklik va tarkibiy turlari ajratiladi: siklik taqchillik iqtisodiy pasayishlar bilan bog‘liq bo‘lsa, tarkibiy taqchillik davlatning uzoq muddatli fiskal siyosati natijasida yuzaga keladi.

Taqchillikning asosiy sabablari sifatida iqtisodiy o‘shirning sekinlashishi, yuqori davlat xarajatlari, soliq siyosatidagi kamchiliklar va subsidiyalar ko‘rsatiladi. O‘zbekiston misolida ijtimoiy sohalarga yuqori xarajatlar, energiya subsidiyalari va soliq imtiyozlari byudjet bosimini kuchaytiruvchi omillar sifatida qayd etilgan [4].

Adabiyotlarda byudjet taqchilligining oqibatlari sifatida davlat qarzining ortishi, inflyatsiya kuchayishi va xususiy investitsiyalarning siqib chiqarilishi (crowding out effect) ta’kidlanadi [5]. Bu holatlar uzoq muddatli iqtisodiy o‘shirga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Taqchillikni kamaytirish yo‘llari sifatida soliq tizimini takomillashtirish, davlat xarajatlarini optimallashtirish va barqaror iqtisodiy o‘shirni ta’minlash asosiy yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatiladi. Shuningdek, davlat qimmatli qog‘ozlari orqali qisqa muddatli moliyaviy muvozanatni ta’minlash mumkinligi qayd etiladi. Umuman olganda, byudjet taqchilligini kamaytirish kompleks fiskal siyosatni talab qiladi.

Ushbu maqolada davlat byudjeti taqchilligini o‘rganishda kompleks ilmiy yondashuv qo‘llanilib, deskriptiv va analitik tadqiqot dizaynlari asos qilib olindi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlar, rasmiy statistik ma’lumotlar hamda normativ-huquqiy hujjatlar kontent-tahlil, qiyosiy tahlil va statistik usullar yordamida o‘rganildi. O‘zbekiston va xorijiy davlatlar tajribasi solishtirilib, byudjet taqchilligini kamaytirish bo‘yicha samarali mexanizmlar aniqlandi. Olingan natijalar sintez qilinib, mamlakat sharoitiga mos ilmiy asoslangan xulosa va tavsiyalar ishlab chiqildi.

Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Respublikasida davlat byudjeti taqchilligining shakllanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar kompleks ravishda tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, byudjet taqchilligi asosan xarajatlarning daromadlarga nisbatan tezroq o‘shishi, fiskal siyosatdagi ayrim nomutanosibliklar hamda iqtisodiyotdagi tarkibiy muammolar bilan bog‘liqdir.

So‘nggi yillarda davlat xarajatlarining sezilarli kengayishi byudjet muvozanatiga bevosita bosimni oshirgan. Ayniqsa, ijtimoiy soha xarajatlari, energiya subsidiyalari hamda infratuzilma loyihalariga yo‘naltirilgan mablag‘lar ulushi yuqori bo‘lib qolmoqda. Bu holat ijtimoiy barqarorlikni ta’minlagan bo‘lsa-da, fiskal barqarorlikka nisbatan salbiy ta’sir ko‘rsatgan.

Statistik tahlillar natijasida 2019–2023-yillar davomida davlat byudjeti xarajatlarining qariyb yarmi ijtimoiy sohaga yo‘naltirilgani aniqlandi. Bundan tashqari, energiya subsidiyalari ham byudjetga sezilarli yuk bo‘lib, ayrim yillarda YaIMning 6,6 foizigacha yetgan. Shu bilan birga, soliq imtiyozlarining keng qo‘llanilishi byudjet daromadlarining to‘liq shakllanishiga to‘sqinlik qilgan.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Quyidagi jadvalda davlat byudjeti taqchilligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar va ularning iqtisodiy oqibatlari umumlashtirilgan:

1-jadval

Davlat byudjeti taqchilligiga ta'sir etuvchi asosiy omillar va ularning oqibatlari

Omil	Tavsif	Iqtisodiy ta'siri
Ijtimoiy xarajatlarning yuqoriligi	Ta'lim, sog'liqni saqlash va ijtimoiy himoya xarajatlarining o'sishi	Byudjet xarajatlarining keskin oshishi
Energiya subsidiyalari	Elektr va gaz narxlarini subsidiyalash	Fiskal bosim va YaIM ulushining ortishi
Soliq imtiyozlari	Keng miqyosdagi soliq yengilliklari	Byudjet daromadlarining kamayishi
Samaradorligi past davlat dasturlari	Bandlik va ijtimoiy dasturlar samaradorligi pastligi	Resurslarning samarasiz taqsimlanishi
Iqtisodiy o'sishning sekinlashuvi	Investitsiya va ishlab chiqarish sur'atlarining pasayishi	Soliq bazasining torayishi

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, yuqoridagi omillar o'zaro bog'liq holda ishlaydi va byudjet taqchilligini kuchaytiruvchi tizimli muammo sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, soliq bazasining yetarli darajada kengaymasligi va imtiyozlar tizimining optimallashtirilmaganligi davlat daromadlarining barqaror o'sishini cheklamoqda.

Xalqaro tajriba tahlili natijasida rivojlangan davlatlarda byudjet taqchilligini kamaytirish uchun quyidagi mexanizmlar samarali qo'llanilayotgani aniqlandi:

- fiskal intizomni kuchaytirish va byudjet qoidalarini joriy etish;
- soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish;
- samarasiz subsidiyalarni bosqichma-bosqich qisqartirish;
- davlat xarajatlarini “natijaga yo'naltirilgan byudjet” tamoyili asosida boshqarish.

O'zbekiston sharoitida ushbu mexanizmlarni bosqichma-bosqich joriy etish byudjet barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi. Natijalar shuni ko'rsatadiki, fiskal konsolidatsiya siyosati va xarajatlar samaradorligini oshirish byudjet taqchilligini qisqartirishda eng muhim yo'nalishlar hisoblanadi. Umuman olganda, olib borilgan tahlillar davlat byudjeti taqchilligini kamaytirish uchun quyidagi strategik yo'nalishlar ustuvor ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi:

- soliq bazasini kengaytirish;
- soliq imtiyozlarini optimallashtirish;
- davlat xarajatlarini samaradorlik asosida qayta ko'rib chiqish;
- subsidiyalarni bosqichma-bosqich qisqartirish;
- iqtisodiy o'sishni barqarorlashtirish.

Ushbu tadqiqot davlat byudjeti taqchilligining iqtisodiy barqarorlik va uzoq muddatli rivojlanishga tahdid soluvchi dolzarb muammo ekanligini ko'rsatdi. Uning yuzaga kelishiga yuqori ijtimoiy xarajatlar, energiya subsidiyalari, soliq imtiyozlari va samarasiz davlat dasturlari kabi omillar sabab bo'lib, bu milliy qarzning ortishi va inflyatsion bosimga olib keladi. Taqchillikni kamaytirish uchun soliq siyosatini takomillashtirish, davlat xarajatlarini optimallashtirish va barqaror iqtisodiy o'sishni ta'minlashga qaratilgan kompleks yondashuv zarur. O'zbekistonning fiskal strategiyasi byudjet shaffofligi va hisobdorligini oshirgan holda, inson kapitalini rivojlantirish va "yashil byudjetlashtirish"ga ustuvor ahamiyat beradi. Davlat qimmatli qog'ozlari ham moliyaviy bo'shliqlarni qoplashda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi, ammo qarz yukini oshirmaslik muhim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vahobov X. A., G'aniyev Sh. Sh. Davlat byudjeti taqchilligini kamaytirishda fiskal siyosatning o'rni va ahamiyati. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2021, №4, pp. 1–10. https://iqtisodiyot.tsue.uz/sites/default/files/maqolalar/4_2021/1_Vahobov_Ganiev.pdf
2. Qurbonov M. M. Davlat byudjeti taqchilligini moliyalashtirishning xorij tajribasi va O'zbekiston uchun xulosalar. Moliyaviy tadqiqotlar, 2022, №3, pp. 11–20. <https://tfi.uz/uploads/files/2022/10/05/moliyaviy-tadqiqotlar-3-2022-1-qurbonov-m-m.pdf>

3. Olimov S. S. Davlat byudjeti taqchilligini boshqarishning nazariy-metodologik asoslari va uni takomillashtirish yo‘llari. Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent Moliya Instituti, 2022.
<https://tfi.uz/uploads/files/2022/05/26/olimov-s-s-avtoreferat.pdf>
4. Abdullayeva G. R. Davlat byudjeti taqchilligini kamaytirishda fiskal siyosatning samaradorligini oshirish yo‘llari. Bozor, pul va kredit, 2020, №1, pp. 12–18.
<https://journal.tfi.uz/index.php/bpk/article/view/10>
5. Eshmuradov D. D. O‘zbekistonda davlat byudjeti taqchilligini kamaytirishda fiskal siyosatning ustuvor yo‘nalishlari. Iqtisodiyot va moliya, 2023, №2, pp. 25–32.
<https://iqtisodiyotvamoliya.uz/index.php/iqtisodiyotvamoliya/article/view/123>
6. Ismoilov A. I. Davlat byudjeti taqchilligini kamaytirishda soliq-byudjet siyosatining o‘rni. Moliya va bank ishi, 2021, №1, pp. 45–51.
<https://journal.tfi.uz/index.php/mbi/article/view/15>
7. Xolmatov R. A. Davlat byudjeti taqchilligini kamaytirishda davlat xarajatlarini samaradorligini oshirish. Biznes-ekspert, 2022, №3, pp. 30–36.
<https://biznes-ekspert.uz/index.php/journal/article/view/45>

UDK: 336.148

**TUMAN MAHALLIY BYUDJETIDAN MOLIYALASHTIRILADIGAN MAKTABGACHA
VA MAKTAB TA’LIMI TASHKILOTLARINING 4-GURUH XARAJATLARINING
TAHLILI**

**АНАЛИЗ РАСХОДОВ 4-Й ГРУППЫ УЧРЕЖДЕНИЙ ДОШКОЛЬНОГО И
ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ, ФИНАНСИРУЕМЫХ ИЗ МЕСТНОГО БЮДЖЕТА
РАЙОНА**

**ANALYSIS OF GROUP 4 EXPENDITURES OF PRESCHOOL AND SCHOOL
EDUCATION INSTITUTIONS FINANCED FROM DISTRICT LOCAL BUDGET**

Maribjonov Botirjon Ikromjonovich

Andijon davlat texnika instituti, “Buxgalteriya hisobi” kafedrası assistenti

Arabboyev Jasurbek Saidjon o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti, Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti, Moliya va moliyaviy texnologiyalar yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada tuman mahalliy byudjetidan moliyalashtiriladigan maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlarining 4-guruh xarajatlari tarkibi, ularning iqtisodiy mohiyati hamda amaliy tahlili yoritilgan. Tadqiqot doirasida byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligi, xarajatlarning tarkibiy tuzilishi va ularning ta’lim sifatiga ta’siri chuqur o‘rganilgan hamda tegishli xulosalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar : byudjet, mahalliy byudjet, maktabgacha ta’lim, maktab ta’limi, 4-guruh xarajatlar, moliyalashtirish, xarajatlar tahlili.

В данной научной статье рассматриваются структура и экономическая сущность расходов 4-й группы в учреждениях дошкольного и школьного образования, финансируемых из районного местного бюджета. В исследовании анализируются эффективность использования бюджетных средств, структура расходов и их влияние на качество образования, а также представлены соответствующие выводы.

Ключевые слова: бюджет, местный бюджет, дошкольное образование, школьное образование, расходы 4-й группы, финансирование, анализ расходов.

This scientific article examines the structure and economic essence of Group 4 expenditures in preschool and school education institutions financed by the district local budget. The study analyzes the efficiency of budget fund utilization, the composition of expenditures, and their impact on the quality of education, and provides relevant conclusions based on the findings.

Keywords: budget, local budget, preschool education, school education, group 4 expenditures, financing, expenditure analysis.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida ta’lim tizimini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha va umumiy o‘rta ta’lim muassasalarini moliyalashtirishda mahalliy byudjet mablag‘larining roli tobora ortib bormoqda. Tuman darajasida shakllantiriladigan byudjet xarajatlari ichida 4-guruh xarajatlari muhim o‘rin egallaydi, chunki ular bevosita ta’lim muassasalarining operatsion faoliyatini ta’minlashga yo‘naltiriladi.

4-guruh xarajatlar odatda ish haqi, ijtimoiy ajratmalar, kommunal xizmatlar, o‘quv jarayonini ta’minlovchi asosiy xarajatlarni qamrab oladi. Ushbu xarajatlarning samarali boshqarilishi ta’lim sifati va muassasalar barqaror faoliyatiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, mazkur maqolada tuman mahalliy byudjetidan moliyalashtiriladigan maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlarining 4-guruh xarajatlari tarkibi va dinamikasi tahlil qilinadi hamda mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar beriladi.

Byudjet xarajatlarini tahlil qilish va ularning samaradorligini oshirish masalasi iqtisodiy adabiyotlarda keng va chuqur o‘rganilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Bu yo‘nalishda mahalliy byudjetlarning tarkibi, ularning ijtimoiy-iqtisodiy funksiyalari hamda xarajatlar strukturasini optimallashtirish bo‘yicha ko‘plab ilmiy qarashlar mavjud.

Vahobov X.A. va G‘aniyev Sh.Sh. o‘z ilmiy tadqiqotlarida davlat fiskal siyosati va mahalliy byudjetlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni tahlil qilib, byudjet xarajatlarining samaradorligini oshirishda fiskal mexanizmlarning hal qiluvchi rol o‘ynashini ta’kidlaydi. Ularning fikricha, 4-guruh xarajatlari — bu ijtimoiy sohani, xususan ta’lim tizimini uzluksiz moliyalashtirishga yo‘naltirilgan asosiy xarajatlar bo‘lib, ular davlatning inson kapitalini rivojlantirish strategiyasida muhim o‘rin egallaydi. Mualliflar ushbu xarajatlar iqtisodiy o‘rningining uzoq muddatli omili ekanligini ham qayd etadi. [1]

S. M. Abdullayeva o‘zining “Mahalliy byudjetlarni boshqarish mexanizmlari” nomli ilmiy asarida hududiy moliyaviy resurslarni taqsimlash masalasini chuqur tahlil qiladi. Muallifning fikriga ko‘ra, maktabgacha va maktab ta’limi muassasalariga yo‘naltiriladigan mablag‘larning samarali rejalashtirilishi hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. U 4-guruh xarajatlarining noto‘g‘ri prognoz qilinishi ta’lim sifatining pasayishi, moddiy-texnik bazaning eskirishi hamda kadrlar motivatsiyasining susayishiga olib kelishini asoslab beradi. [2]

A. Qodirov “Davlat moliyasi” asarida davlat byudjeti xarajatlarining iqtisodiy tasnifini batafsil yoritib, 4-guruh xarajatlarining asosiy qismini ish haqi fondi tashkil etishini qayd etadi. Uning ta’kidlashicha, bu xarajatlar “majburiy xarajatlar” toifasiga kiradi va ularni qisqartirish deyarli imkonsiz bo‘lib, byudjetning eng barqaror segmentini tashkil etadi. Shu bilan birga, muallif bu xarajatlarning yuqori ulushi byudjetning moslashuvchanligini kamaytirishini ham ko‘rsatib o‘tadi. [3]

J. Tursunovning ilmiy maqolasida esa ta’lim tizimida byudjet mablag‘laridan foydalanish samaradorligi masalasi tahlil qilinadi. Unga ko‘ra, hozirgi sharoitda asosiy muammo faqat mablag‘ yetishmasligi emas, balki mavjud mablag‘lardan foydalanish samaradorligining pastligidir. Muallif ta’lim muassasalarida xarajatlar monitoringi, elektron nazorat tizimlari va natijaga yo‘naltirilgan byudjetlashtirishni joriy etish zarurligini asoslab beradi. [4]

Shuningdek, boshqa bir qator iqtisodchi olimlar ham 4-guruh xarajatlarining tarkibiy tuzilmasini tahlil qilib, uning 75–85% qismini ish haqi va unga tenglashtirilgan to‘lovlar tashkil etishini qayd etadi. Bu esa ta’lim tizimida inson resurslari eng asosiy xarajat elementi ekanligini ko‘rsatadi.

Umumiy xulosa qilib aytganda, mavjud ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, 4-guruh xarajatlarining samarali boshqaruvi nafaqat ta’lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi, balki hududiy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ushbu xarajatlarni optimallashtirish, ularning tarkibiy tuzilmasini muvozanatlashtirish hamda monitoring tizimini kuchaytirish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda tizimli tahlil, statistik guruhlash, taqqoslash va iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Ma’lumotlar tuman moliya bo‘limi va ta’lim muassasalari hisobotlaridan olindi. Xarajatlar tarkibi iqtisodiy klassifikatsiya asosida guruhlashtirishdi. Tahlil jarayonida 2022–2025-yillar oralig‘idagi dinamik o‘zgarishlar o‘rganildi. Shuningdek, xarajatlarning ulushi va o‘sish sur‘atlarini aniqlash uchun nisbiy ko‘rsatkichlardan foydalanildi.

Tuman mahalliy byudjetidan moliyalashtiriladigan maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlarining barqaror faoliyat yuritishi ularning moliyaviy resurslar bilan ta’minlanganlik darajasi hamda xarajatlar smetasining to‘g‘ri va oqilona rejalashtirilishiga bevosita bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti xarajatlarining iqtisodiy tasnifiga muvofiq, birinchi guruh (ish haqi) va ikkinchi guruh (ijtimoiy ajratmalar) xarajatlari himoyalangan xarajatlar sifatida belgilangan bo‘lsa-da, ta’lim muassasalarining joriy faoliyatini ta’minlash, moddiy-texnik bazani saqlash va rivojlantirish jarayonida 4-guruh, ya’ni “Boshqa xarajatlar” alohida muhim o‘rin egallaydi. Olib borilgan statistik tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki, tuman miqyosidagi maktabgacha va maktab ta’limi tashkilotlarida jami xarajatlar tarkibida 4-guruh xarajatlarining ulushi hamda ularning dinamikasi muassasa turiga qarab sezilarli farqlanadi. Tadqiqot doirasida maktabgacha ta’lim tashkilotlari hamda umumiy o‘rta ta’lim maktablarining yillik xarajatlar smetasi va ularning amaldagi ijrosi o‘rganilib, umumlashtirilgan natijalar quyidagi jadvalda ifodalangan bo‘lib, u xarajatlar tarkibining umumiy tuzilishini aniq ko‘rsatib beradi.

1-jadval

Ta’lim tashkilotlari xarajatlarida 4-guruh xarajatlarining ulushi (yillik o‘rtacha ko‘rsatkichlarda)

Ta’lim muassasasi turi	Jami byudjet xarajatlari (100%)	1- va 2-guruh xarajatlari (Ish haqi va ajratmalar)	4-guruh xarajatlari (Boshqa xarajatlar)
Maktabgacha ta’lim (MTT)	100%	65% – 70%	30% – 35%
Maktab ta’limi	100%	82% – 85%	15% – 18%

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, 4-guruh xarajatlarining ulushi maktabgacha ta’lim muassasalarida maktab ta’limiga nisbatan ancha yuqori bo‘lib, bu holat mazkur tizimda bolalarni ovqatlantirish, kundalik ehtiyojlarni ta’minlash hamda tarbiyaviy-moddiy muhitni uzluksiz saqlash bilan bog‘liq xarajatlarning ko‘pligi bilan izohlanadi. Shu bilan birga, 4-guruh xarajatlarining ichki tarkibiy tuzilishi ham ta’lim muassasasi turiga qarab sezilarli darajada farqlanadi. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ushbu guruh xarajatlarining asosiy qismini oziq-ovqat mahsulotlarini xarid qilish tashkil etib, u taxminan 55–60 foizni qamrab oladi, qolgan qismlar esa kommunal xizmatlar (20–25 foiz) hamda joriy xo‘jalik ehtiyojlari, yumshoq inventar va turli jihozlar xaridiga (15–20 foiz) yo‘naltiriladi. Maktab ta’limi muassasalarida esa bepul ovqatlantirish tizimi deyarli mavjud emasligi sababli 4-guruh xarajatlarining asosiy ulushi kommunal xizmatlarga to‘g‘ri kelib, bu ko‘rsatkich 45–50 foizni tashkil etadi, shuningdek, binolarni joriy ta’mirlash, sinf xonalarini jihozlash va o‘quv jarayoniga zarur bo‘lgan kanselyariya mahsulotlari xarajatlari 30–35 foizni egallaydi, qolgan 15 foiz atrofidagi qismi esa boshqa operatsion xarajatlarga sarflanadi.

Olib borilgan tahlillar natijasida tuman mahalliy byudjeti mablag‘larining maqsadli va samarali yo‘naltirilishi bir qator ijobiy natijalarni yuzaga keltirganini ko‘rish mumkin. Jumladan, maktabgacha ta’lim muassasalarida 4-guruh xarajatlarining o‘z vaqtida moliyalashtirilishi bolalarni kunlik

me'yoriy ovqatlantirish tizimini to'liq ta'minlash imkonini bergan bo'lib, ratsionning kaloriyaviy me'yorlarga muvofiqligi 95–98 foiz darajaga yetkazilgan. Shuningdek, kommunal sohada byudjet mablag'larining o'z vaqtida ajratilishi natijasida maktablar va MTtlarda qarzдорlik holatlari bartaraf etilib, kuz-qish mavsumida issiqlik va energiya ta'minoti uzluksizligi ta'minlangan. Ayrim ta'lim muassasalarida energiya tejamkor texnologiyalar, jumladan quyosh panellari va LED yoritgichlar joriy etilishi hisobiga kommunal xarajatlar hajmi o'tgan yillarga nisbatan 10–12 foizga kamayganligi ham muhim natija sifatida qayd etiladi. Bundan tashqari, xarajatlar smetasi va shtat jadvallarining elektron tizimlar orqali yuritilishi, xususan UzASBO va tegishli moliyaviy dasturlar orqali nazoratning kuchaytirilishi 4-guruh xarajatlarida shaffoflikni oshirib, maqsadsiz xarajatlar va moliyaviy nomutanosibliklar xavfini sezilarli darajada kamaytirgan.

Umuman olganda, o'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, maktabgacha va maktab ta'limi muassasalarida faqat ish haqi to'lovlarining o'z vaqtida amalga oshirilishi ta'lim sifatini to'liq ta'minlash uchun yetarli emas. Aksincha, 4-guruh xarajatlarini samarali boshqarish, ayniqsa maktablarda kommunal resurslardan tejamkor foydalanish va maktabgacha ta'lim muassasalarida oziq-ovqat xaridlarini shaffof tender mexanizmlari asosida tashkil etish tuman miqyosida ta'lim tizimining iqtisodiy barqarorligi va samaradorligini yanada oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tuman mahalliy byudjetidan moliyalashtiriladigan maktabgacha va maktab ta'limi tashkilotlarining 4-guruh xarajatlari so'nggi yillarda barqaror o'sish tendensiyasiga ega ekanligi aniqlandi. Ushbu o'sish, birinchi navbatda, ta'lim tizimida mehnatga haq to'lash fondining kengayishi, xodimlar sonining ortishi hamda davlat tomonidan ish haqlarini bosqichma-bosqich oshirib borish siyosati bilan bevosita bog'liqdir. Natijada, 4-guruh xarajatlari tarkibida ish haqi va unga tenglashtirilgan to'lovlar eng katta ulushni egallab, umumiy xarajatlarning asosiy qismini shakllantirmoqda.

Tadqiqot jarayonida aniqlangan yana bir muhim jihat shundan iboratki, mavjud xarajatlar strukturasida optimallashtirish imkoniyatlari yetarlicha to'liq ishlatilmayapti. Xususan, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish darajasining pastligi, raqamli boshqaruv tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda xarajatlar monitoringining an'anaviy usullarga asoslanganligi byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini pasaytirmoqda.

Shu sababli, kelgusida byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi yo'nalishlarga alohida e'tibor qaratish zarur: xarajatlarni rejalashtirish va ijrosini raqamlashtirish, real vaqt rejimida monitoring tizimlarini joriy etish, energiya va resurs tejamkor texnologiyalarni keng qo'llash hamda natijaga yo'naltirilgan byudjetlashtirish tamoyillarini kuchaytirish.

Umuman olganda, 4-guruh xarajatlarining samarali boshqarilishi nafaqat tuman ta'lim muassasalarining moliyaviy barqarorligini ta'minlashga, balki ta'lim sifati va uning ijtimoiy samaradorligini oshirishga ham bevosita xizmat qiladi. Shu bois, ushbu xarajatlar tizimini takomillashtirish davlat moliyaviy siyosatining muhim ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Vahobov X.A., G'aniyev Sh.Sh. Davlat byudjeti taqchilligini kamaytirishda fiskal siyosatning o'rni va ahamiyati. Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar, 2021, №4, 1–10-betlar
2. Abdullaeva S.M. Mahalliy byudjetlarni boshqarish mexanizmlari. Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti, 2020, 45–52-betlar.
3. Qodirov A. Davlat moliyasi. Toshkent: Fan nashriyoti, 2019, 112–118-betlar.
4. Tursunov J. Ta'lim tizimida byudjet mablag'laridan foydalanish samaradorligi. Moliyaviy tadqiqotlar jurnali, 2022, №3, 20–27-betlar.

**HUDUDIY IQTISODIY RIVOJLANISHDA MAHALLIY ISHLAB CHIQARISHNI
BOSHQARISHNING ZAMONAVIY USULLARI**

**MODERN METHODS OF LOCAL PRODUCTION MANAGEMENT IN REGIONAL
ECONOMIC DEVELOPMENT**

**СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДЫ УПРАВЛЕНИЯ МЕСТНЫМ ПРОИЗВОДСТВОМ В
РАМКАХ РЕГИОНАЛЬНОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ**

Ro‘ziyev Shuxrat Sharifboyevich

Buxoro davlat universiteti, Iqtisodiyot va turizm fakulteti,
Marketing va menejment kafedrası katta o‘qituvchisi (PhD)

Annotatsiya

Maqolada hududiy iqtisodiy rivojlanishni ta'minlashda mahalliy ishlab chiqarishni boshqarishning zamonaviy usullari kompleks tadqiq qilingan. Hududiy ishlab chiqarish tizimlarining nazariy asoslari A. Marshallning industrial districts (sanoat tumanlari) kontseptsiasidan tortib M. Porterning klaster nazariyasi va zamonaviy aqlli ixtisoslashtirish (smart specialisation, RIS3) yondashuvigacha bo‘lgan evolyutsiya kontekstida tahlil qilingan. Tadqiqotda hududiy ishlab chiqarishni boshqarishning sakkizta zamonaviy usuli — klaster yondashuvi, aqlli ixtisoslashtirish, raqamli transformatsiya va Industriya 4.0, ESG-boshqaruv, lean-tamoyillar, qiymat zanjirini integratsiyalash, davlat-fan-biznes uchligi modeli va innovatsion ekotizimlar tizimlashtirilgan va qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: hududiy iqtisodiyot, mahalliy ishlab chiqarish, klaster yondashuvi, aqlli ixtisoslashtirish, raqamli transformatsiya, ESG-boshqaruv, qiymat zanjiri, Buxoro viloyati, MIBKI indeksi.

В статье комплексно исследованы современные методы управления местным производством в системе обеспечения регионального экономического развития. Теоретические основания региональных производственных систем проанализированы в контексте эволюции — от концепции «промышленных округов» А. Маршалла через кластерную теорию М. Портера к современному подходу умной специализации (smart specialisation, RIS3). Систематизированы и сопоставлены восемь современных методов управления местным производством: кластерный подход, умная специализация, цифровая трансформация и Индустрия 4.0, ESG-менеджмент, бережливое производство (lean), интеграция цепочки создания стоимости, модель «тройной спирали» (государство — наука — бизнес) и инновационные экосистемы.

Ключевые слова: региональная экономика, местное производство, кластерный подход, умная специализация, цифровая трансформация, ESG-менеджмент, цепочка создания стоимости, Бухарская область, индекс КИУМП.

The article comprehensively examines modern methods of managing local production within the framework of regional economic development. The theoretical foundations of regional production systems are analysed in the evolutionary context — from A. Marshall’s concept of industrial districts through M. Porter’s cluster theory to the contemporary smart specialisation (RIS3) approach. Eight modern methods of managing local production are systematised and comparatively analysed: cluster-based approach, smart specialisation, digital transformation and Industry 4.0, ESG management, lean production principles, value-chain integration, the triple-helix model (government — science — business), and innovation ecosystems.

Keywords: regional economy, local production, cluster approach, smart specialisation, digital transformation, ESG management, value chain, Bukhara Region, CILPM index.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev «O‘zbekiston — 2030» Taraqqiyot strategiyasida (2023-y. PF-158-son Farmoni) hududiy iqtisodiyotni rivojlantirishni umumdavlat ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilab berdi. Strategiyaning 100 ta maqsadidan 14 tasi bevosita hududiy iqtisodiy rivojlanishga, jumladan mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish, eksport salohiyatini oshirish va aholi farovonligini ta‘minlashga yo‘naltirilgan. Mazkur kontekstda hududiy iqtisodiy rivojlanishda mahalliy ishlab chiqarishni boshqarishning zamonaviy usullarini ilmiy jihatdan tadqiq qilish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Hududiy iqtisodiy rivojlanish mamlakatning barqaror taraqqiyotini ta‘minlashda muhim omillardan biri hisoblanadi. Har bir hududning tabiiy resurslari, mehnat salohiyati, infratuzilmasi, ishlab chiqarish imkoniyatlari va bozor talabidan samarali foydalanish mahalliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shu jihatdan mahalliy ishlab chiqarishni zamonaviy boshqaruv usullari asosida tashkil etish bugungi kunda dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda. Mahalliy ishlab chiqarishni samarali boshqarish hududlarda yangi ish o‘rinlarini yaratish, aholi daromadlarini oshirish, import o‘rni bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarish hamda eksport salohiyatini kengaytirishga imkon beradi. Bunda raqamli texnologiyalar, innovatsion menejment, klaster yondashuvi, strategik rejalashtirish, marketing tadqiqotlari va davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Zamonaviy boshqaruv usullari ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan tejamkor foydalanish, mahsulot sifatini oshirish, xarajatlarni kamaytirish va bozor talabiga moslashuvchan ishlab chiqarish tizimini shakllantirishga yordam beradi. Ayniqsa, hududlarning iqtisodiy ixtisoslashuvi va mavjud imkoniyatlarini hisobga olgan holda mahalliy korxonalar faoliyatini qo‘llab-quvvatlash hududiy rivojlanishning muhim yo‘nalishlaridan biridir. Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, mahalliy ishlab chiqarishni samarali boshqarish orqali hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish, ichki bozorni sifatli mahsulotlar bilan ta‘minlash va milliy iqtisodiyotning barqaror o‘sishiga erishish mumkin.

Ushbu mavzuni o‘rganishda ilmiy tahlil, taqqoslash, tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistik tahlil, kuzatish va umumlashtirish metodlaridan foydalaniladi. Shuningdek, hududlarda mahalliy ishlab chiqarish holatini baholashda statistik ma‘lumotlar, korxonalar faoliyati ko‘rsatkichlari hamda mavjud boshqaruv tajribalari tahlil qilinadi. Taqqoslash metodi orqali turli hududlarda ishlab chiqarishni boshqarish usullari o‘zaro solishtiriladi, tizimli yondashuv esa mahalliy ishlab chiqarishning hududiy iqtisodiy rivojlanishga ta‘sirini kompleks o‘rganishga yordam beradi.

2020–2026 yillardagi adabiyotlarda hududiy iqtisodiy rivojlanish mahalliy ishlab chiqarish, sanoat kooperatsiyasi, klasterlashuv, innovatsion boshqaruv va raqamli texnologiyalar bilan bog‘liq holda talqin qilinmoqda. OECD tadqiqotlarida O‘zbekistonda 2022–2026 yillarga mo‘ljallangan rivojlanish strategiyasi sanoat ishlab chiqarishini oshirish, tadbirkorlik muhitini yaxshilash va hududiy imkoniyatlardan samarali foydalanishga qaratilgani ta‘kidlanadi. So‘nggi ilmiy ishlarda mahalliy ishlab chiqarishni boshqarishda klaster yondashuvi, resurslardan oqilona foydalanish, infratuzilmani rivojlantirish va investitsiyalarni jalb etish asosiy omillar sifatida ko‘rsatiladi. 2022-yildagi tadqiqotlarda mahalliy va hududiy boshqaruv amaliyotlari hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish, texnik imkoniyatlarni kengaytirish hamda rivojlanishdagi to‘siqlarni bartaraf etishga xizmat qilishi qayd etilgan. 2024–2026 yillardagi manbalarda esa hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish uchun innovatsion iqtisodiyot, inson kapitali, sanoat kooperatsiyasi va mahalliy korxonalarni qo‘llab-quvvatlash muhimligi ta‘kidlanadi. O‘zbekistonda 2026-yilda qabul qilingan hujjatlarda mahalliy mahsulotlar ishlab chiqarishni kengaytirish, yirik korxonalar va tadbirkorlik subyektlari o‘rtasidagi sanoat kooperatsiyasini rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Tadqiqot jarayonida hududiy iqtisodiy rivojlanishda mahalliy ishlab chiqarishni samarali boshqarish muhim omil ekani aniqlandi. Mahalliy korxonalar faoliyatini zamonaviy boshqaruv usullari asosida tashkil etish hududlarda ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish va aholi daromadlarini ko‘paytirishga xizmat qiladi.

Natijalar asosida aytish mumkinki, mahalliy ishlab chiqarishni boshqarishda korxonalar o‘rtasidagi kooperatsiyani kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash, investitsiyalarni jalb qilish hamda infratuzilmani yaxshilash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, ishlab chiqarish jarayonlariga raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etish resurslardan samarali

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali 6-son 2026 yil*

foydalanish, mahsulot sifatini nazorat qilish va bozor talabiga tez moslashish imkonini beradi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mahalliy ishlab chiqarishni zamonaviy boshqarish hududlar iqtisodiy salohiyatini oshiradi, ichki bozorni mahalliy mahsulotlar bilan ta‘minlaydi va eksport imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, hududlar o‘rtasidagi iqtisodiy tafovutlarni kamaytirish hamda barqaror iqtisodiy o‘rtni ta‘minlashda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

1-jadval

Qayta ishlash sanoatining asosiy ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	2023-yil	2024-yil	O‘zgarish
Qayta ishlash sanoati hajmi	—	753,6 trln so‘m	+7,7 %
YaIMdagi ulushi	19,4 %	20,2 %	+0,8 foiz punkt
Investitsiyalar tarkibidagi ulushi	28,6 %	29,3 %	+0,7 foiz punkt

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mahalliy ishlab chiqarishni zamonaviy boshqarish hududlarning sanoat salohiyatini oshirish, iqtisodiy diversifikatsiyani kuchaytirish va raqobatbardoshlikni ta‘minlashda muhim omil hisoblanadi. 2024-yilda O‘zbekistonda qayta ishlash sanoati mahsulotlari hajmi 753,6 trln so‘mni tashkil etib, 2023-yilga nisbatan 7,7 %ga oshgan. Sohaning YaIMdagi ulushi esa 19,4 %dan 20,2 %ga ko‘tarilgan.

2-jadval

Hududlarning diversifikatsiya darajasi bo‘yicha guruhlanishi

Guruh	Hududlar	HHI ko‘rsatkichi	Natija
I guruh	Toshkent sh., Farg‘ona, Namangan	818–1447	Yuqori diversifikatsiya
II guruh	Samarqand, Sirdaryo, Qashqadaryo, Toshkent, Xorazm, Surxondaryo	1525–2431	O‘rta diversifikatsiya
III guruh	Qoraqalpog‘iston, Buxoro, Jizzax, Andijon, Navoiy	2514–6310	Pastroq diversifikatsiya

Toshkent shahri, Farg‘ona va Namangan viloyatlarida diversifikatsiya darajasi yuqori bo‘lib, bu hududlarda ishlab chiqarish bir nechta tarmoqlar bo‘yicha muvozanatli rivojlangan. Bunday holat iqtisodiy xavflarni kamaytiradi, bandlikni oshiradi va hududning raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Qoraqalpog‘iston, Andijon, Buxoro, Surxondaryo va Namangan hududlarida HHI ko‘rsatkichining pasayishi sanoat tarkibida ijobiy o‘zgarishlar yuz berayotganini bildiradi. Bu bir tarmoqqa qaramlik kamayib, yangi ishlab chiqarish yo‘nalishlari shakllanayotganini ko‘rsatadi.

3-jadval

Ayrim hududlarda HHI ko‘rsatkichining o‘zgarishi

Hudud	2023-yil HHI	2024-yil HHI	Natija
Qoraqalpog‘iston Respublikasi	3145	2514	Yaxshilangan
Andijon viloyati	4761	3820	Yaxshilangan
Buxoro viloyati	3293	2590	Yaxshilangan
Surxondaryo viloyati	2886	2285	Yaxshilangan
Namangan viloyati	1604	1447	Yuqori guruhga o‘tgan

Ushbu natijalar mahalliy ishlab chiqarishni boshqarishda klasterlashuv, sanoat kooperatsiyasi, raqamli boshqaruv va investitsiyalarni jalb etish muhimligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, diversifikatsiya darajasi yuqori bo‘lgan hududlarda ishlab chiqarish barqarorroq bo‘lib, bir yoki ikki tarmoqqa qaramlik kamayadi. Natijada hududiy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi oshadi va iqtisodiy tafovutlar qisqaradi. Olib borilgan tadqiqot natijasida hududiy iqtisodiy rivojlanishda mahalliy ishlab chiqarishni boshqarishning zamonaviy usullari kompleks tahlilga tortildi va Buxoro viloyati misolida empirik baholash amalga oshirildi. Hududiy ishlab chiqarish tizimlari nazariyasi A. Marshallning sanoat tumanlari konseptsiyasidan zamonaviy aqlli ixtisoslashtirish yondashuvigacha jiddiy evolyutsion yo‘l bosib o‘tgan; barcha nazariy paradigmalarning asosida geografik kontsentratsiya orqali sinergetik samaraga erishish g‘oyasi yotadi. Mahalliy ishlab chiqarishni boshqarishning sakkizta zamonaviy usuli (klaster yondashuvi, aqlli ixtisoslashtirish, raqamli transformatsiya, ESG-

boshqaruv, lean-tamoyillar, qiymat zanjirini integratsiyalash, uchlik spiral modeli, innovatsion ekotizimlar) bir-birini to‘ldiruvchi xususiyatga ega va kompleks holda samaradorligi yuqori bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Asian Development Bank. (2024). *Uzbekistan: Country partnership strategy, 2024–2028*. ADB. <https://www.adb.org/documents/uzbekistan-country-partnership-strategy-2024-2028>
2. European Bank for Reconstruction and Development. (2024). *Uzbekistan country strategy 2024–2029*. EBRD.
3. OECD. (2025). *Roadmap for sustainable investment policy reforms in Uzbekistan*. OECD Publishing.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2020). *Mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida* (PQ-4812-son).
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2022). *2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida* (PF-60-son).
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2023). *2022–2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasini amalga oshirishga oid davlat dasturi to‘g‘risida* (PF-27-son).
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti. (2026). *Mahalliy ishlab chiqarish va sanoat kooperatsiyasini yangi tizim asosida rivojlantirish bo‘yicha birinchi navbatdagi chora-tadbirlar to‘g‘risida* (PF-17-son).
8. United Nations Industrial Development Organization. (2020). *Industrial development report 2020: Industrializing in the digital age*. UNIDO.

UDK: 338.1

**O‘ZBEKISTONDA YASHIL IQTISODIYOTGA O‘TISHNING IQTISODIY ASOSLARI
VA ISTIQBOLLARI: DEKUPLING INDEKSI TAHLILI**

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ПЕРЕХОДА К ЗЕЛЁНОЙ
ЭКОНОМИКЕ В УЗБЕКИСТАНЕ: АНАЛИЗ ИНДЕКСА ДЕКАПЛИНГА**

**ECONOMIC FOUNDATIONS AND PROSPECTS OF THE TRANSITION TO A GREEN
ECONOMY IN UZBEKISTAN: DECOUPLING INDEX ANALYSIS**

Nematov G‘anisher G‘ayrat o‘g‘li

Andijon Davlat Universiteti "Iqtisodiyot" yo‘nalishi 1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: **Sotvoldiyev Ulug‘bek Kamilovich**

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tishning joriy holati Tapio (2005) dekupling indeksi metodologiyasi asosida miqdoriy baholanadi. YaIM 2025 yilda 145 mlrd dollarga yetgan holda qayta tiklanadigan energiya ulushi atigi 1,0 foizni tashkil etib, zaif dekupling holati ($DI \approx 0,06$) qayd etilmoqda. "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi va PQ-436 qarorida belgilangan maqsadlar va real natijalar o‘rtasidagi farqlar miqdoriy jihatdan tahlil qilinadi. Yashil o‘tishning asosiy to‘siqlari — 3,8 mlrd dollarlik subsidiya, tartibga solish kamchiliklari va uglerod narxlashuvining yo‘qligi — asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, barqaror rivojlanish, qayta tiklanadigan energiya, dekupling, Tapio indeksi, "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi, karbon emissiya, energiya intensivligi.

В данной статье на основе методологии индекса декаплинга Тапио (2005) количественно оценивается переход Узбекистана к зелёной экономике. При ВВП в 145 млрд долларов (2025) доля ВИЭ составляет лишь 1,0% — зафиксирован слабый декаплинг ($DI \approx 0,06$).

Анализируется разрыв между целями стратегии «Узбекистан — 2030» и постановления PQ-436 и фактическими результатами. Обоснованы три основных барьера: субсидии (3,8 млрд долл.), недостатки регулирования и отсутствие углеродного ценообразования.

Ключевые слова: зелёная экономика, устойчивое развитие, возобновляемые источники энергии, декарбонизация, индекс Тапио, стратегия «Узбекистан — 2030», выбросы углерода, энергоёмкость.

This article quantitatively assesses Uzbekistan's transition to a green economy using Tapio's (2005) decoupling index. While GDP reached USD 145 billion in 2025, the renewable energy share remains at 1.0%, indicating weak decoupling ($DI \approx 0.06$). The gap between targets under the "Uzbekistan – 2030" Strategy and PQ-436 and actual outcomes is examined. Three primary barriers — USD 3.8 billion in subsidies, regulatory gaps, and the absence of carbon pricing — are substantiated with practical recommendations.

Keywords: green economy, sustainable development, renewable energy, decoupling, Tapio index, "Uzbekistan – 2030" strategy, carbon emissions, energy intensity.

Jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanish tobora ko‘proq iqtisodiy o‘shish bilan ekologik yuk o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni samarali boshqarishga bog‘liq bo‘lib bormoqda. IPCC (2021) ma‘lumotlariga ko‘ra, Parij kelishuvida belgilangan 1,5°C global harorat chegarasini saqlab qolish uchun 2030 yilgacha CO₂ emissiyasini kamida 45 foizga qisqartirish zarur [2]. Bu esa barcha davlatlardan, jumladan, rivojlanayotgan iqtisodiyotlardan ham “yashil o‘shish” modeliga o‘tishni talab etadi.

O‘zbekiston iqtisodiyoti so‘nggi yillarda jadal sur‘atlar bilan rivojlanib bormoqda. Xususan, 2025 yilda yalpi ichki mahsulot hajmi 145 mlrd AQSh dollariga yetib, iqtisodiy o‘shish sur‘ati 7,7 foizni tashkil etdi [5]. Shu bilan birga, iqtisodiy o‘shish bilan bir qatorda ekologik ko‘rsatkichlarda sezilarli nomutanosibliklar saqlanib qolmoqda: qayta tiklanadigan energiya ulushi atigi 1,0 foizni tashkil etadi, CO₂ emissiyasi esa aholi jon boshiga 3,87 tonna darajasida qolmoqda [7].

Mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekistonda dekarbонизация holatini Tapio (2005) metodologiyasi asosida miqdoriy baholash, iqtisodiy o‘shish va ekologik bosim o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish hamda mavjud siyosat va real natijalar o‘rtasidagi tafovutlarni aniqlab, ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

UNEP (2011) yashil iqtisodiyotni kam uglerodli, resurs samarali va ijtimoiy adolatli iqtisodiy tizim sifatida ta’riflagan [3]. Tapio (2005) dekarbонизация indeksi formulasi va 8 holat klassifikatsiyasini ishlab chiqib, iqtisodiy o‘shish va emissiya o‘rtasidagi munosabatni miqdoriy o‘lchash imkonini bergan [1]. Balbaa (2024) O‘zbekiston sharoitida yashil texnologiyalar joriy etilishi nafaqat emissiyani kamaytiradi, balki yangi ish o‘rinlari ham yaratadi, deb ta’kidlaydi [12]. Ma’murov (2025) esa viloyatlar darajasida ekologik komponent hududiy strategiyalarda ikkinchi darajali bo‘lib qolayotganini aniqlagan [13]. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston uchun dekarbонизация indeksini milliy darajada hisoblash va siyosat-amaliyot farqlarini miqdoriy tahlil etish yetarlicha o‘rganilmagan.

Tadqiqotda to‘rtta metodologik yondashuv qo‘llanildi:

❖ Tahliliy-sintetik metod — PQ-4477, PQ-436, DP-16 va "O‘zbekiston – 2030" strategiyasi tizimli ko‘rib chiqildi.

❖ Statistik tahlil — IEA Energy Review (2022), UN SDG (2025) va Jahon banki manbalari asosida Tapio (2005) formulasi qo‘llanildi.

❖ Qiyosiy tahlil — O‘zbekiston ko‘rsatkichlari Germaniya va Xitoy bilan solishtirilib farqlar aniqlandi.

❖ Tizimli yondashuv — "Siyosat → Mexanizm → Natija → Bo‘shliq" zanjiri qo‘llanildi.

Dekarbонизация indeksi formulasi (Tapio, 2005):

$$DI = (\Delta CO_2 / CO_{20}) / (\Delta GDP / GDP_0)$$

$DI < 0$ — mutlaq dekarbонизация

$0 \leq DI < 0,8$ — zaif dekarbонизация

$DI \geq 0,8$ — deкупpling yo‘q

O‘zbekiston yashil iqtisodiyot yo‘lida me‘yoriy-huquqiy bazani 2019 yildan boshlab izchil kengaytirmoqda. Asosiy siyosiy hujjatlar va ularning bajarilish holati quyida keltirilgan.

1-jadval

O‘zbekiston yashil iqtisodiyot siyosiy hujjatlari: maqsadlar va bajarilish holati

Hujjat	Yil	Asosiy maqsad	Holati (2024)
PQ-4477	2019	QE bozorini liberallashtirish	11,6 mlrd \$ tender imzolandi [19]
PQ-436	2022	QE ulushi 25–40%; emissiya –35%	Haqiqiy: 10–15%; bo‘shliq 15–25 fp
O‘zbekiston–2030	2023	25 GVt qayta tiklanadigan quvvat	O‘rnatilgan: 2,67 GVt; qolgan: 22,3 GVt
UN SDCF 2026–2030	2025	Iqlim alohida natija sifatida	Monitoring shakllanmoqda

O‘zbekiston iqtisodiyoti tez o‘sdi, ammo ekologik ko‘rsatkichlar orqada qolmoqda. Energiya intensivligi — YaIM birligiga sarflanadigan energiya — dunyo o‘rtachasidan 2 baravar, YeI ko‘rsatkichidan esa 4 baravar yuqori [19]. Qayta tiklanadigan energiyaning umumiy iste‘moldagi ulushi 2021 yilda 1,0 foizni tashkil etib, past darajada qolmoqda [6]. Suv resurslaridan foydalanish darajasi 121,8 foizga yetgan; iqlim o‘zgarishi natijasida suv resurslari 30–40 foizga kamayishi prognoz qilinmoqda [6]. PM_{2,5} konsentratsiyasi (32,5 mkg/m³) JSST me‘yoridan 3,25 baravar yuqori [6], iqtisodiy zarar esa YaIMning 1–2 foiziga teng [12].

O‘zbekiston uchun o‘rtacha ko‘rsatkichlar: $\% \Delta GDP \approx 5,0\text{--}7,7\%$, $\% \Delta CO_2 \approx 0,3\%$. Shunga ko‘ra:

$DI \approx 0,3\% / 5,0\% = 0,06$ — zaif deкупpling holati.

2-jadval

O‘zbekiston deкупpling indeksi tahlili (Tapio, 2005)

Davr	$\% \Delta GDP$	$\% \Delta CO_2$	DI	Holat
2015–2019	~5,0%	~+1,0%	~0,20	Zaif deкупpling
2019–2022	~5,5%	~+0,5%	~0,09	Zaif (yaxshilandi)
2022–2023	5,5%	–5,1%	<0	Mutlaq deкупpling
O‘rtacha uzoq muddatli	~5,0%	~0,3%	0,06	Zaif deкупpling
2030 maqsad	$\geq 6,0\%$	$\leq -2\%$	<0	Mutlaq deкупpling

O‘zbekiston quyosh energiyasi salohiyati 7 411 PJ bo‘lib, joriy iste‘moldan 4 baravar yuqori [19]. Masdarning Nur-Navoiy loyihasi (100 MVt, 110 mln dollar) yiliga 150 000 tonna CO₂ kamaytiradi [21]. Energiya samaradorligi 25–35 foizgacha oshishi mumkin [12]. 8 GVt quyosh energiyasi 8 000–16 000 ish o‘rni yaratadi [3].

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonida erishilayotgan ijobiy natijalarga qaramay, Tapio (2005) deкупpling indeksi tahlili shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘sish va ekologik bosim o‘rtasidagi bog‘liqlik hali ham to‘liq uzilmagan. Buning asosiy sababi sifatida institutsional, moliyaviy va texnik tizimlarda mavjud bo‘lgan bir qator tarkibiy to‘siqlarni ko‘rsatish mumkin. Ushbu to‘siqlar nafaqat yashil energiya ulushining past darajada qolishiga, balki umumiy energiya samaradorligining sekin yaxshilanishiga ham ta’sir ko‘rsatmoqda.

Eng muhim muammolardan biri sifatida davlat tomonidan energiya sektoriga ajratilayotgan katta hajmdagi subsidiyalarni qayd etish mumkin. 3,8 mlrd dollarlik subsidiyalar amalda energiya narxining sun’iy past darajada ushlab turilishiga olib keladi, bu esa bozor mexanizmlarining to‘liq ishlashiga to‘sqinlik qiladi. Natijada qayta tiklanadigan energiya manbalarining raqobatbardoshligi pasayadi va xususiy investorlar uchun yashil loyihalarning jozibadorligi cheklanadi. Shu bilan birga, subsidiyalar fiskal yukni oshirib, davlat byudjetining samarali qayta taqsimlanishiga ham salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Ikkinchi asosiy to‘siq — elektr energiyasi tizimining texnik va infratuzilmaviy cheklovlaridir. Mavjud tarmoqlarning eskirganligi, energiya uzatish quvvatlarining yetarli emasligi hamda yangi qayta tiklanadigan energiya loyihalarini tarmoqqa ulashdagi murakkab jarayonlar yashil energetika rivojlanishini sekinlashtirmoqda. Ayniqsa, quyosh va shamol elektr stansiyalarini markaziy tarmoqqa

integratsiya qilish jarayonida texnik yo‘qotishlar va uzilishlar xavfi yuqoriligicha qolmoqda. Bu holat investorlar uchun qo‘shimcha risklar yaratib, loyihalarning iqtisodiy samaradorligini pasaytiradi.

Uchinchi muhim omil sifatida uglerod narxlashuvi tizimining hali to‘liq joriy etilmaganini ko‘rsatish mumkin. Hozirgi sharoitda karbon emissiyalarining iqtisodiy qiymati to‘liq hisobga olinmaganligi sababli, ifloslantiruvchi tarmoqlar uchun real iqtisodiy rag‘batlar yetarli darajada shakllanmagan. Uglerod solig‘i yoki emissiya savdo tizimining to‘liq ishlamasligi natijasida “ifloslantiruvchi to‘laydi” prinsipi amaliyotda to‘liq ishlamayapti. Bu esa ekologik zararlarni kamaytirishga qaratilgan bozor signallarining kuchsiz bo‘lishiga olib keladi.

Umuman olganda, mazkur uchta omil o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq tizimli muammo sifatida namoyon bo‘ladi: subsidiyalar bozor signallarini buzadi, infratuzilma cheklovlari texnologik rivojlanishni sekinlashtiradi, uglerod narxlashuvining yo‘qligi esa ekologik xarajatlarni iqtisodiy tizimga integratsiya qilish imkonini bermaydi. Shu sababli yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonini tezlashtirish uchun ushbu uch yo‘nalishda kompleks va muvofiqlashtirilgan islohotlarni amalga oshirish zarur hisoblanadi.

O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tish hozirda zaif deкупpling bosqichida ($DI \approx 0,06$), biroq 2022–2023 yillardagi ijobiy tendensiya va mavjud resurslar 2030 yilga qadar mutlaq deкупplingga erishish imkoniyatini beradi. Buning uchun investitsiyalarni ko‘paytirish, subsidiya tizimini isloh qilish va uglerod narxlashuvini joriy etish zarur. Yashil moliyalashtirish mexanizmlarini kengaytirish orqali xususiy sektor ishtirokini oshirish mumkin. Energiya samaradorligini oshirishga qaratilgan texnologik modernizatsiya iqtisodiy o‘tishning ekologik bosimini kamaytiradi. Hududiy darajada qayta tiklanadigan energiya loyihalarini rivojlantirish energiya balansini diversifikatsiya qilishga xizmat qiladi. Shuningdek, ekologik siyosatning institutsional asoslarini mustahkamlash uzoq muddatli barqarorlikni ta‘minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Tapio P. Towards a theory of decoupling. *Transport Policy*, 2005, Vol. 12, №2.
2. IPCC. *Climate Change 2021: The Physical Science Basis*. Cambridge University Press, 2021.
3. UNEP. *Towards a Green Economy*. Nairobi: UNEP, 2011.
4. Balbaa M.E. *Decoupling Economic Growth in Uzbekistan*. Iqtisodiy taraqqiyot, 2024.
5. Mirziyoyev Sh.M. Oliy Majlisga Murojaatnoma. Xalq so‘zi, 2025 yil 27 dekabr.
6. United Nations. *UN SDCF 2026–2030, Uzbekistan*. Toshkent, 2025.
7. *Our World in Data*. CO₂ Emissions per Capita — Uzbekistan. 2024.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.10.2019 yildagi “2019 — 2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-sonli Qarori.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2022 yildagi “2030-yilgacha O‘zbekiston Respublikasining “yashil” iqtisodiyotga o‘tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo‘yicha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-436-sonli Qarori.

**XORIY TAJRIBASI ASOSIDA O‘ZBEKISTONDA PENSIYA TIZIMINI
TAKOMILLASHTIRISH**

**ПРИМЕНЕНИЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА ПРИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИИ
ПЕНСИОННОЙ СИСТЕМЫ УЗБЕКИСТАНА**

**IMPROVING THE PENSION SYSTEM IN UZBEKISTAN BASED ON FOREIGN
EXPERIENCE**

Karimov Diyor Muxtorovich

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti
“Iqtisodiyot nazariyasi” kafedrasida dotsenti

Mustafayeva Hilola

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti 1-kurs magistranti

Annotatsiya

Maqolada pensiya ta‘minoti, uning ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashdagi roli va rivojlangan mamlakatlardagi hozirgi holati o‘rganiladi. O‘zbekiston pensiya tizimi boshqa mamlakatlar bilan taqqoslanadi, kuchli va zaif tomonlari, qonunchilik va institutsional jihatlari hamda paydo bo‘layotgan tendensiyalar ta‘kidlanadi. Maqolada shuningdek, demografik o‘zgarishlar, iqtisodiy omillar va eng yaxshi xalqaro amaliyotlarni hisobga olgan holda, pensiya ta‘minotining rivojlanayotgan tabiati haqida qimmatli ma‘lumotlar beradigan potentsial islohotlar muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: pensiya ta‘minoti, pensiya jamg‘armasi, xorijiy tajriba, daromad, xarajatlar

В статье рассматривается система пенсионного обеспечения, ее роль в социальной поддержке и текущее состояние в развитых странах. Проводится сравнение узбекской пенсионной системы с другими странами, освещаются ее сильные и слабые стороны, законодательные и институциональные аспекты, а также новые тенденции. В статье также обсуждаются потенциальные реформы, которые дают ценное представление об изменяющемся характере пенсионного обеспечения, с учетом демографических изменений, экономических факторов и передового международного опыта.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, пенсионный фонд, зарубежный опыт, доход, расходы

The article examines pension provision, its role in social support, and its current state in developed countries. It compares the Uzbek pension system with other countries, highlighting its strengths and weaknesses, legislative and institutional aspects, and emerging trends. The article also discusses potential reforms that provide valuable insights into the evolving nature of pension provision, taking into account demographic changes, economic factors, and international best practices.

Keywords: pension provision, pension fund, foreign experience, income, expenses

Pensiya ta‘minotini yaxshilash hozirgi kunda dunyodagi eng global muammolardan biri hisoblanadi. Pensiya tizimlarini takomillashtirish bo‘yicha xalqaro miqyosdagi muhokamalar 1994-yilda Jahon bankining aholining qarishi bilan bog‘liq pensiya inqirozi haqidagi hisobotidan boshlanadi. Hisobotda ta‘kidlanishicha, aksariyat mamlakatlarda nafaqaxo‘rlarning umr ko‘rish davomiyligining ortishi, natijada mablag‘larni qat‘iy taqsimlashning "avlodlararo birdamlik" tamoyillariga asoslangan pensiya tizimlarining tanqisligi sababli, ko‘plab mamlakatlar bu muammoni

ijobiy hal qilishga e’tibor qaratmoqda. Pensiya tizimlarini isloh qilishdan maqsad nafaqaxo‘rning minimal turmush darajasini ta’minlashga qodir minimal pensiyani joriy etish, mehnat faoliyati davomida to‘langan badallar va pensiya miqdori o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liqlikni ta’minlash va pensiya to‘lovlarini moliyalashtirish manbalarini farqlashdir. Jahon banki taklif qilganidek, pensiya jamg‘armalarini diversifikatsiya qilish va ko‘p ustunlik tizimlarni joriy etish ko‘pincha O‘zbekiston uchun samarali yechimlar hisoblanadi. [1]

Hozirgi vaqtda zamonaviy pensiya tizimlaridagi asosiy toifa "pensiya" tushunchasining o‘zi hisoblanadi. Vaqt o‘tishi bilan turli olimlar va tadqiqotchilar ushbu atamaning murakkab tabiati va ijtimoiy ta’minot tizimlaridagi ko‘p qirrali rolini aks ettiruvchi turli xil ta’riflar va talqinlarni taklif qilishdi. Ushbu turli xil nuqtai nazarlar pensiyalarni, jumladan, ularning iqtisodiy, ijtimoiy va huquqiy jihatlarini kengroq tushunishga hissa qo‘shadi va pensiya yoshidagi shaxslar uchun moliyaviy xavfsizlikni ta’minlashda pensiyalarning ahamiyatini ta’kidlaydi. B.Sodiqov mavjud tizim asosan "to‘lov asosida" modeliga tayanishini, bu esa demografik o‘zgarishlar va iqtisodiy bosim tufayli barqaror bo‘lmasligi mumkinligini ta’kidlaydi. [2] Xorijiy tajribalar islohotlar uchun qimmatli tushunchalarni taqdim etadi. Masalan, 1980-yillarda Chilining to‘liq moliyalashtiriladigan, xususiylashtirilgan pensiya tizimiga o‘tishi xususiy fondlar tomonidan boshqariladigan shaxsiy jamg‘arma hisobvaraqlarining afzalliklarini ko‘rsatdi. Biroq, pensiya natijalaridagi tengsizlik kabi muammolar tartibga solish nazorati va ijtimoiy himoya tarmoqlariga ehtiyojni ta’kidlaydi. Xuddi shunday, Skandinaviya mamlakatlari moslashuvchanlikni moliyaviy barqarorlik bilan birlashtirgan shartli belgilangan badal (NDC) sxemalarini muvaffaqiyatli birlashtirdilar. [3] Olimlar V.G. Ignatov, L.N. Baturina va bir qator mualliflarning fikriga ko‘ra, pensiya — bu fuqarolarning qarilik, nogironlik, uzoq muddatli xizmat, shuningdek, boquvchisining o‘limi munosabati bilan moddiy ta’minoti uchun ma’lum miqdorda muntazam ravishda to‘lanadigan puldir. [4] Pensiya bir qator akademik iqtisodchilar tomonidan ijtimoiy himoyaning bir qismi sifatida ko‘rib chiqilgan. Masalan, A.M. Babich ijtimoiy ta’minot shakllarining umumiy holati ijtimoiy himoyaga tegishli ekanligini va u tibbiy yordam, kasallik, ishsizlik va qarilik nafaqalari, oilaviy nafaqalar, nogironlik nafaqalari va omon qolganlar nafaqalari shaklida bo‘lishini tushuntirdi. [5] Xoltsmaning tadqiqoti moliyaviy barqarorlik va qarilik daromadlarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan bo‘lib, davlat va xususiy pensiya tizimlarini integratsiyalashni himoya qiladi.

O‘zbekiston sharoitida pensiya jamg‘armalarini boshqarish samaradorligi va shaffofligini oshirish juda muhimdir. Bundan tashqari, tadqiqot O‘zbekiston Respublikasi Pensiya jamg‘armasining moliyaviy ma’lumotlarini, jumladan, so‘nggi yillardagi daromadlar va xarajatlar modellarini tahlil qilishni o‘z ichiga oladi. Pensiya jamg‘armasi daromadlarining o‘sishi, xarajatlarning o‘sishi va kelajakdagi moliyaviy ehtiyojlar prognozlari kabi asosiy ko‘rsatkichlar o‘rganiladi. Tahlil shuningdek, demografik o‘zgarishlar va siyosat islohotlariga asoslangan prognozlarni ham o‘z ichiga oladi. Ushbu miqdoriy yondashuv O‘zbekistonda pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini turli islohotlar ssenariylari, jumladan, pensiya yoshini oshirish taklifi ostida baholashga yordam beradi.

Rivojlangan mamlakatlarda pensiya tizimlarining hozirgi holati tahlil qilindi, O‘zbekiston Respublikasida pensiya tizimining hozirgi holati va uning rivojlanish tendensiyalari baholandi, O‘zbekiston Respublikasi pensiya tizimiga ta’sir etuvchi omillarni tahlil qilish orqali tegishli xulosalar shakllantirildi. Xalqaro valyuta jamg‘armasi tomonidan O‘zbekistonda pensiya tizimini takomillashtirish bo‘yicha taqdim etilgan tavsiyalar doirasida Xalqaro valyuta jamg‘armasi tavsiyalarining O‘zbekiston pensiya tizimiga ta’siri, ushbu jarayonni muvofiqlashtirishga qaratilgan ilmiy xulosalar va ilmiy takliflar shakllantirildi.

XXI asrda dunyoda ro‘y berayotgan keskin demografik o‘zgarishlar sharoitida davlat ijtimoiy himoya tizimining muhim bo‘g‘ini bo‘lgan pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta’minlash masalasi tobora dol-zarblashib bormoqda. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (BMT) ma’lumotlariga ko‘ra, 2018 yil oxiriga kelib, 65 yoshdan oshganlar soni 5 yoshli bolalar sonidan oshib ketdi va agar bu jarayon shu tarzda davom etsa, 2050 yilga kelib, 5 yoshgacha bo‘lgan har bir bolaga 65 yoshdan oshgan ikkita keksa odam to‘g‘ri keladi. [6]

Bu holat pensiya tizimining moliyaviy barqarorligiga jiddiy ta'sir qiladi va pensiya tizimini qo'shimcha moliyaviy resurslar bilan ta'minlash zaruratini tug'diradi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlarda nafaqaxo'rlar sonining ortishi ham pensiya xarajatlarining oshishiga olib kelmoqda. Bugungi kunda dunyo mamlakatlarida odamlarning o'rtacha umr ko'rish davomiyligi, tug'ilish darajasi, ishsizlik va boshqa ijtimoiy-iqtisodiy va demografik omillarning oshishi tufayli pensiya ta'minoti uchun qo'shimcha moliyaviy resurslarni jalb qilishni samarali tashkil etishning ilmiy asoslangan yechimini izlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xalqaro Pensiya va Ijtimoiy Jamg'armalar Assotsiatsiyasi pensiya tizimini isloh qilish va takomillashtirish hamda pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash bo'yicha ilmiy tadqiqotlar natijalarini nashr etadi. O'zbekistonda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning o'tgan davrida pensiya tizimida moliyaviy resurslardan noto'g'ri foydalanishni bartaraf etishning bozor mexanizmlarining joriy etilishi, aholining ijtimoiy himoya va qo'llab-quvvatlashda ishtirokini ta'minlash hamda pensiya tizimining moliyaviy barqarorligini ta'minlash uchun rivojlangan mamlakatlar tajribasidan keng foydalangan holda institutsional islohotlarning amalga oshirilishi tizimni isloh qilish zarurligini ko'rsatadi.

Bugungi kunda butun dunyo bo'ylab o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 69 yoshni tashkil etadi va 1950-yilda bu ko'rsatkich 48 yoshni tashkil etgan. Jahon banki hisobotiga ko'ra, 2030-yillarga kelib o'rtacha umr ko'rish davomiyligi 73,8 yoshni, 2050-yillarga kelib esa 77 yoshni tashkil qiladi. O'rtacha umr ko'rish davomiyligi 75 yoshdan ortiq bo'lgan barcha mamlakatlarda o'rtacha pensiya yoshi 65 yoshni tashkil etadi. To'plangan moliyaviy resurslarni ijtimoiy nafaqalar orqali "qayta taqsimlash"ga asoslangan tizimlar, ya'ni pensiya "birdamligi" (avlodlar o'rtasidagi birdamlik) hozirda ko'plab mamlakatlarda keng qo'llaniladi, xususan, Yevropa Iqtisodiy Hamkorlik va Taraqqiyot Tashkilotiga (OECD) a'zo mamlakatlarda.

Quyidagi shartlar va talablar milliy iqtisodiyotlarda qayta taqsimlanadigan pensiya tizimini yetarli darajada tashkil etishning muhim tamoyillari hisoblanadi:

- pensiya tizimi aholining turli qatlamlarini qamrab olishni maksimal darajada oshirishi kerak;
- ijtimoiy to'lovlar yuki pensiya tizimi subyektlari (ish beruvchi, xodim va davlat) o'rtasida o'zaro uyg'unlikda va qulay shartlarda taqsimlanishi kerak;
- Keksa yoshga yetgan va mehnat qobiliyatini yo'qotgan yoki nogironligi bo'lgan barcha shaxslar pensiyaga chiqish munosabati bilan avvalgi daromadlarining ma'lum bir qismi bilan ta'minlanishi kerak;
- ijtimoiy nafaqa dasturlari asosida talab qilinadigan ish stajiga ega bo'lmagan va boquvchisini yo'qotgan shaxslar uchun ijtimoiy himoya;

Deyarli barcha rivojlangan mamlakatlar fuqarolarini ularning moliyaviy ehtiyojlarini qondirish uchun yetarli darajada pensiya bilan ta'minlash uchun davlat pensiya tizimlarini takomillashtirmoqdalar. Masalan, Niderlandiya va Irlandiyada davlat o'z nafaqaxo'rlariga ularning turmush darajasini ta'minlaydigan belgilangan miqdordagi asosiy pensiyalarni taqdim etadi. Bundan tashqari, Niderlandiyada asosiy pensiya bilan bir qatorda, barcha xodimlar qo'shimcha pensiya sxemasi bilan qamrab olinishi shart, buning uchun zarur me'yoriy-huquqiy baza ham yaratilgan, bunda nafaqaxo'rlarning pensiyalari davlat pensiyasining 65-75% ni va unga qo'shimcha komponent evaziga "pensiya qoplamasi koeffitsiyenti" ni tashkil qiladi.

Shunday qilib, deyarli barcha rivojlangan mamlakatlarda asosiy pensiya tizimi sifatida "to'lov asosida" mexanizmiga asoslangan va ish beruvchilar tomonidan o'z xodimlari uchun to'plangan pensiya to'lovlari bilan to'ldirilgan davlat pensiya ta'minoti (birdamlik tizimi) asosiy o'rinni egallaydi. Bugungi kunda O'zbekistonda ijtimoiy siyosat orqali inson huquqlari va manfaatlarini konstitutsiyaviy qadriyatlar sifatida ta'minlash davlat intilayotgan buyuk kelajakning eng muhim vazifalaridan biridir. Respublikada sodir bo'lgan ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlarni hisobga olgan holda, qonunchilik bazasini mustahkamlash va qarilikda qo'shimcha ijtimoiy himoya uchun sharoit yaratish juda muhimdir. Kelajakda fuqarolarning to'liq ijtimoiy himoyasini ta'minlash uchun Xalq banki yurisdiksiyasida bo'lmagan, yirik kompaniyalar yoki boshqa banklar ishtirokida ham jamg'arma bo'lgan xususiy pensiya jamg'armalarini, pensiya jamg'armalarini yaratish va ularga keng ko'lamli ijtimoiy yordam olish uchun huquqiy imkoniyatlar yaratish maqsadga muvofiqdir. Shundagina konstitutsiyaviy qadriyatlar chinakamiga ta'minlanadi. Bu O'zbekiston Respublikasida

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Pensiya tizimini isloh qilish konsepsiyasida ham ko‘rib chiqilgan. Konsepsiyada davlat siyosatining maqsad va vazifalari hamda pensiya tizimi sohasidagi uzoq muddatli rivojlanishning asosiy yo‘nalishlari, xususan: pensiya tizimining ijtimoiy tengligini ta‘minlash choralari amalga oshirish; optimal pensiya formulasini ishlab chiqish; pensiyalar miqdori va O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasiga to‘lanadigan ijtimoiy soliqlar o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlash; fuqarolarning pensiya sug‘urtasi tizimida doimiy ishtirokini rag‘batlantirish; va pensiya tizimida nafaqaxo‘rlar sonini ko‘paytirish belgilangan. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasi moliyaviy ko‘rsatkichlarga ko‘ra so‘nggi uch yil ichida daromadlar 1,681 baravar va xarajatlar 1,41 baravar oshdi. 2020-yilda Moliya vazirligi huzuridagi byudjetdan tashqari Pensiya jamg‘armasining daromadlari 20,6 trillion so‘mni, xarajatlari esa 31,9 trillion so‘mni tashkil etdi. 2022-yilda haqiqiy xarajatlar jamg‘arma hisobidan 44 927,7 milliard so‘mni va respublika byudjeti hisobidan 6 275,0 milliard so‘mni tashkil etdi. To‘lovlarni o‘z vaqtida amalga oshirish uchun davlat byudjetidan 11 092,0 milliard so‘m transfert ajratildi.

1-jadvalda esa Pensiya jamg‘armasiga transfertlar ajratilishi tahlili keltirilgan bo‘lib, transfertlar pensiya jamg‘arma daromadlarining 2024-yilda 34,5% ini tashkil etganligini ko‘rishimiz mumkin. Bu koeffitsiyent jamg‘armaning bozor asosida mustaqil faoliyat ko‘rsatmasini cheklaydi. O‘z navbatida 2024 yilda transfert/xarajat nisbati 25,4%ni tashkil etgani shuni ko‘rsatadiki, xarajatlarning ¼ qismi doimiy ravishda davlat byudjetidan qoplangan. Strategik nuqtai nazardan bu tizimni uzoq muddatda barqaror qiladigan yanada samarali mexanizmlarni — nodavlat jamg‘arma, investitsiya portfellarini va ijtimoiy to‘lovlarning to‘liq adolatli yig‘ilishini talab etadi.

1-jadval

Pensiya jamg‘armasiga transfertlar ajratilishi tahlili, (mlrd.so‘mda) [7]

Yil	Daromadlar (mlrd)	Xarajatlar (mlrd)	Transfert (mlrd)	Transfert /Daromad (%)	Transfert /Xarajat (%)
2020	20 592,3	31 807,8	31 807,8	44,3	28,6
2021	26 569,0	36 605,3	10 744,2	40,4	29,3
2022	33 180,0	44 927,6	11 092,0	33,4	24,7
2023	39 805,6	53 589,4	13 797,5	34,6	25,7
2024	47 145,0	64 041,0	16 270,6	34,5	25,4

To‘lovlarni o‘z vaqtida amalga oshirish uchun davlat byudjetidan 11 092,0 milliard so‘mlik transfertlar ajratildi. Demografik o‘zgarishlar va ularning pensiya tizimiga ta‘siri shuni ko‘rsatadiki, dunyo aholisi so‘nggi 55 yil ichida ikki baravardan ko‘proqqa oshgan va BMT hisob-kitoblariga ko‘ra, keyingi 11-12 yil ichida aholining o‘sishi kutilmoqda va 2050 yilga kelib dunyo aholisi 2 milliardga ko‘payadi va 9,8 milliardga yetadi.

2-jadval

2020–2024-yillarda aholi, pensionerlar va iqtisodiy faol aholi dinamikasi [8]

Yil	Aholi (mln)	Pensionerlar (mln)	Faol aholi (mln)	Pensioner ulushi (%)	Dependency ratio (%)
2020	34,6	3,42	14,8	9,9	23,1
2021	35,3	3,59	15,0	10,2	23,9
2022	36,0	3,77	15,0	10,5	25,1
2023	36,8	3,93	15,0	10,7	26,2
2024	37,6	4,10	15,1	10,9	27,2

Bu jadvalda soddalashtirilgan dependency ratio (pensionerlar/faol aholi *100) tahlili orqali pensiya tizimida demografik bosimni tahlil qilishimiz mumkin. 2020-yilda taxminan 23,1% bo‘lgan ko‘rsatkich 2024-yilda 27,2% ga yetdi. Bu demografik bosimning sezilarli darajada o‘sganligini ko‘rsatadi — ya‘ni har bir 100 faol ishchidan o‘rtacha 23–27 nafargacha pensiya oluvchilar to‘g‘ri keladi. Agar bu tendensiya davom etsa, kelgusida xarajatlar va transfertlarga bo‘lgan ehtiyoj yanada ortari, bu esa jamg‘armaning moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Deyarli barcha mamlakatlarda pensiya ta'minotining qayta taqsimlash tizimi mavjud. Ushbu tizimning asosiy prinsipi ijtimoiy to'lovlarni to'lovchi xodimlar sonining pensiya oluvchilar soniga nisbatan izchilligi, shuningdek, moliyaviy barqaror pensiya tizimida xodim, ish beruvchi va davlat o'rtasida tenglik asosida ijtimoiy to'lov stavkalarini amaliyotga joriy etishdir. "Birdamlik" qayta taqsimlash pensiya tizimining jamg'arma pensiya tizimidan ustunligi shundaki, bu tizim nafaqat kekxa va nogiron aholini ijtimoiy himoya qiladi, balki nogironlar, boquvchisini yo'qotgan shaxslar va boshqa toifalar uchun moliyaviy yordamni ham tashkil qiladi. Davlat pensiya tizimida pensiya va nafaqa oluvchilar soni aholining o'sishiga mos ravishda o'sib bormoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga murojaati. "Xalq so'zi" gazetasi, 2018 yil 29 dekabr, № 271-272 (7229-7230).
2. Игнатов В.Г., Батурин Л.Н., Бутов В.И. ва бошқалар. Иктисодиёт социалной сферей. Ростов н/Д: Март, 2001. С. 402
3. Бабиц А.М., Эгоров Э.Н., Жилтсов Э.Н. Иктисодий социалного страхования. Курс лекцияси. М.: ТЕИС, 1998. 31-бет.
4. Рахмонов Д.А. «Пенсионная система: приоритет социалной заштиты населения» Номер: №6(90)-2015
5. Sodiqov, B. (2021). O'zbekistonda to'lanadigan pensiya tizimining barqarorligi. Iqtisodiy tadqiqotlar va sharh, 10(3), 23-35.
6. Орлов С.Н., Шеметов А.П. Пенсионное обеспечение в Российской Федерации. Монография. – Курган: «Изд-во Курганского гос. ун-та», 2013. – 106 с.
7. Чупрова Е.В. Пенсионное обеспечение граждан в Российской Федерации. Учебное пособие. – М.: «Академия Генеральной прокуратуры Российской Федерации», 2017. – 144 с.
8. Vaxabov A., Majidov N. Jamg'arib boriladigan pensiya jamg'armasining O'zbekistonda investitsiya siyosatini amalga oshirishdagi roli. Monografiya. – T.: "Universitet", 2017. – 128 b.
9. Kasimova G., Sholdarov D. Pensiya ta'minoti mablag'larini boshqarish. Monografiya. – T.: "TMI", 2017. – 225 b.
10. Mamatov B. Pensiya jamg'armasi faoliyati. O'quv qo'llanma. – T.: "Barkamol fayz media", 2017. – 280 b.
11. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi huzuridagi Pensiya jamg'armasi hisobotlari (2020–2024-yillar).
12. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari. <https://sof.uz/news/show/21094><https://data.worldbank.org/индикатор/sp.pop>.
13. Jahon banki. XXI asrda qariyalar daromadlarini qo'llab-quvvatlash: Pensiya tizimlari va islohotlarga xalqaro nuqtai nazar.

**SANOAT KORXONALARIDA MAJBURIYATLAR TARKIBI VA MOLIYAVIY
BARQARORLIKNING EMPIRIK TAHLILI (ANDIJON VILOYATI TO‘QIMACHILIK
KORXONALARI MISOLIDA)**

**ЭМПИРИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ОБЯЗАТЕЛЬСТВ И ФИНАНСОВОЙ
УСТОЙЧИВОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ (НА ПРИМЕРЕ
ТЕКСТИЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ АНДИЖАНСКОЙ ОБЛАСТИ)**

**EMPIRICAL ANALYSIS OF LIABILITY STRUCTURE AND FINANCIAL STABILITY IN
INDUSTRIAL ENTERPRISES (EVIDENCE FROM TEXTILE ENTERPRISES OF
ANDIJAN REGION)**

Ermatova Sahodatxon Ismoilovna

Qo‘qon universiteti Andijon filiali “Iqtisodiyot va moliya” kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada Andijon viloyatidagi to‘qimachilik korxonalarining majburiyatlar tarkibi va moliyaviy barqarorligi empirik jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda joriy va uzoq muddatli majburiyatlarning korxona likvidligi, to‘lov qobiliyati hamda kapital tuzilmasiga ta’siri o‘rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ayrim korxonalarda yuqori kreditorlik qarzlari va manfiy kapital holati moliyaviy risklarni keskin oshirmoqda.

Kalit so‘zlar: majburiyatlar, moliyaviy barqarorlik, likvidlik, kreditorlik qarzi, kapital tuzilmasi, to‘qimachilik sanoati, BHMS, IFRS.

В данной статье эмпирически анализируется структура обязательств и финансовая устойчивость текстильных предприятий Андижанской области. Исследуется влияние краткосрочных и долгосрочных обязательств на ликвидность, платежеспособность и структуру капитала предприятий. Результаты показывают рост финансовых рисков из-за высокой кредиторской задолженности и отрицательного капитала.

Ключевые слова: обязательства, финансовая устойчивость, ликвидность, кредиторская задолженность, структура капитала, текстильная промышленность.

This article empirically analyzes the liability structure and financial stability of textile enterprises in the Andijan region. The study examines the impact of current and long-term liabilities on liquidity, solvency, and capital structure. The results indicate increased financial risks due to high payables and negative equity.

Keywords: liabilities, financial stability, liquidity, accounts payable, capital structure, textile industry.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar sanoat korxonalarining moliyaviy barqarorligini ta’minlash, ularning investitsion jozibadorligini oshirish hamda xalqaro kapital bozorlariga integratsiyalashuvini kuchaytirishga qaratilgan. Bu jarayonda korxonalarning moliyaviy holatini to‘g‘ri va shaffof aks ettirish, xususan, majburiyatlar hisobi tizimini takomillashtirish muhim strategik yo‘nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, to‘qimachilik sanoati mamlakat eksport salohiyatining asosiy drayverlaridan biri bo‘lib, unda ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligi va moliyaviy resurslar bilan ta’minlanganlik darajasi bevosita majburiyatlar tuzilmasiga bog‘liqdir [1].

Sanoat korxonalarida joriy va uzoq muddatli majburiyatlarning oqilona nisbatini ta’minlash moliyaviy barqarorlikning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Joriy majburiyatlar korxonaning qisqa muddatli to‘lov qobiliyatini belgilasa, uzoq muddatli majburiyatlar esa uning strategik rivojlanish

imkoniyatlarini va investitsion faoliyatini shakllantiradi. Shu sababli majburiyatlar tarkibidagi nomutanosibliklar korxonaning likvidlik riskini oshirishi, to‘lov intizomini zaiflashtirishi hamda moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayoniga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Majburiyatlar korxonaning moliyaviy holatini ifodalovchi eng muhim iqtisodiy kategoriyalardan biri bo‘lib, ular o‘tgan iqtisodiy voqealar natijasida yuzaga kelgan va kelajakda iqtisodiy resurslarning chiqib ketishiga olib keladigan mavjud qarzlarning sifatida talqin qilinadi. Ularning ortib borishi nafaqat moliyaviy risklarning kuchayishiga, balki korxonaning kreditga layoqatliligi va investitsion jozibadorligining pasayishiga ham olib keladi. Shu nuqtai nazardan, sanoat korxonalarida majburiyatlar tarkibini chuqur tahlil qilish nafaqat buxgalteriya hisobi, balki moliyaviy menejment va strategik boshqaruv nuqtai nazaridan ham dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, global iqtisodiy integratsiya jarayonlari va Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS)ga o‘tish talablari majburiyatlarni tan olish, baholash va tasniflash jarayonlarini yanada murakkablashtirmoqda. Bu esa milliy hisob tizimida mavjud yondashuvlarni xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish zaruratini kuchaytirmoqda. Natijada, korxonalarning moliyaviy hisobotlari nafaqat ichki boshqaruv uchun, balki tashqi investorlar va kredit tashkilotlari uchun ham asosiy axborot manbai sifatida xizmat qilmoqda.

D.E. Kieso, J.J. Weygandt va T.D. Warfield o‘zlarining “Intermediate Accounting” asarida majburiyatlarni korxonaning o‘tgan voqealar natijasida yuzaga kelgan va kelajakda iqtisodiy resurslar chiqib ketishini talab qiluvchi mavjud qarzlarning sifatida talqin qiladi. Ularning fikricha, majburiyatlarni to‘g‘ri tasniflash moliyaviy hisobotning ishonchliligini ta‘minlashda asosiy omildir [1].

IASB tomonidan ishlab chiqilgan “Conceptual Framework for Financial Reporting” hujjatida esa majburiyatlar iqtisodiy resurslarning chiqib ketishiga olib keluvchi hozirgi majburiyat sifatida izohlanadi. Ushbu yondashuv iqtisodiy mazmunga asoslanganligi bilan milliy yondashuvlardan farq qiladi [2].

A.A. Karimov “Moliyaviy tahlil” asarida korxonalarda yuqori kreditorlik qarzlari moliyaviy barqarorlikni pasaytirishini va investitsion faoliyatni cheklashini ta‘kidlaydi. Uning fikricha, qarz kapitalining haddan tashqari o‘sishi “moliyaviy qaramlik” holatini yuzaga keltiradi [3].

O. Narziev esa korxonalarda majburiyatlar tarkibining noto‘g‘ri tasniflanishi moliyaviy hisobotning ishonchliligini pasaytirishini qayd etadi. Uning ilmiy qarashlariga ko‘ra, avanslar, soliq qarzlari va kreditorlik majburiyatlari bir guruhda aks ettirilishi tahlil sifatini buzadi [4].

Shuningdek, IFRS 9 standartida moliyaviy majburiyatlarni amortizatsiyalashgan qiymat va samarali foiz stavkasi asosida baholash zarurligi ta‘kidlanadi. Bu yondashuv majburiyatlarning real iqtisodiy qiymatini aniqlash imkonini beradi [5].

Tadqiqotda tizimli tahlil, statistik guruhlash va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Andijon viloyatidagi 5 ta to‘qimachilik korxonasining 2024 yil moliyaviy hisobotlari empirik ma‘lumot sifatida olindi. Majburiyatlar tarkibi joriy va uzoq muddatli guruhlariga ajratilib o‘rganildi. Shuningdek, likvidlik va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari hisoblab chiqildi. Natijalar asosida korxonalarning moliyaviy risk darajasi baholandi.

Tadqiqot doirasida Andijon viloyatida faoliyat yurituvchi to‘qimachilik korxonalarining moliyaviy hisobotlari asosida joriy va uzoq muddatli majburiyatlar tarkibi chuqur empirik tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sanoat korxonalarida majburiyatlar tarkibi nafaqat buxgalteriya hisobi nuqtai nazaridan, balki moliyaviy barqarorlik va investitsion jozibadorlikni baholashda ham hal qiluvchi ahamiyatga ega omil hisoblanadi. Ayniqsa, joriy majburiyatlarning yuqori ulushi korxonalarning likvidlik darajasini pasaytirib, qisqa muddatli to‘lov qobiliyatini zaiflashtiradi.

Empirik tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, “XO‘JA OBOD FAYZ-M” MChJda 6950 “Uzoq muddatli majburiyatlarning joriy qismi” schyotidagi keskin o‘zgarishlar kredit qarzlarning qayta tuzilishi yoki muddat uzaytirilishi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Yil boshida 120,4 mlrd so‘mni tashkil etgan ushbu ko‘rsatkich yil oxiriga kelib 6,9 mlrd so‘mga tushgan bo‘lsa-da, 7810 “Uzoq muddatli kreditlar” schyotining 130,1 mlrd so‘mdan 166,1 mlrd so‘mga oshishi korxonaning real qarz

yukini kamaymaganini, balki faqat tasnifi o‘zgarishlar yuz berganini ko‘rsatadi. Bu holat IFRS talablariga muvofiq likvidlikni sun‘iy yaxshilash ehtimolini ham inkor etmaydi.

“AL’YORTEKS” MChJda esa byudjet oldidagi qarzдорlikning 2,9 mlrd so‘mdan 14,98 mlrd so‘mga oshishi moliyaviy intizomning pasayganini ko‘rsatadi. Ushbu o‘shish asosan QQS va ijtimoiy to‘lovlar bo‘yicha kechiktirilgan majburiyatlar hisobiga shakllangan bo‘lib, korxonaning sof foydasi juda past darajada (14 mln so‘m) ekanligi bilan birga moliyaviy bosimni yanada kuchaytirmoqda. Bu holat soliq majburiyatlarining operatsion faoliyatdan ajralmagan holda yig‘ilib borayotganini bildiradi.

“BEST TEXTILE INTERNATIONAL” MChJ va “VODIY SANOAT FAXRI” MChJ misolida esa kreditorlik qarzlarning yuqori darajasi va manfiy kapital holati kuzatiladi. Ayniqsa, “VODIY SANOAT FAXRI” MChJda 41,2 mlrd so‘mlik yetkazib beruvchilarga qarzдорlik va -103 mlrd so‘mlik xususiy kapital korxonaning to‘lov qobiliyati jiddiy buzilganini ko‘rsatadi. Bu holat ishlab chiqarish zanjirining uzilishi va operatsion risklarning keskin oshishiga olib kelishi mumkin.

“Olingan bo‘naklar” (6300 schyot) tahlili shuni ko‘rsatdiki, “VODIY SANOAT FAXRI” MChJda 165,3 mlrd so‘mlik avanslar korxona zimmasiga katta ishlab chiqarish majburiyatini yuklagan. Biroq, balansdagi tovar-moddiy zaxiralar (66,5 mlrd so‘m) ushbu majburiyatni to‘liq qoplash uchun yetarli emas. Bu esa ishlab chiqarish uzluksizligiga bevosita xavf tug‘diradi va pul oqimlari nomutanosibligini kuchaytiradi.

“SOHIB OMAD BARAKASI” MChJda esa eng og‘ir moliyaviy holat kuzatiladi. Uzoq muddatli kreditlar (407,4 mlrd so‘m) va qisqa muddatli kreditlar (122,1 mlrd so‘m) jami 530 mlrd so‘mlik qarz yukini shakllantirib, manfiy kapital (-53,8 mlrd so‘m) bilan birgalikda korxonani “qarz qopqoni” holatiga olib kelgan. Moliyaviy xarajatlarning (54,2 mlrd so‘m) yalpi foydadan (2,85 mlrd so‘m) bir necha barobar yuqori bo‘lishi esa foiz yukining operatsion faoliyatdan mutlaqo qoplanmasligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, “Vodiy sanoat faxri” MChJda lizing operatsiyalarining 7910 schyotda alohida aks ettirilmasligi metodologik muammo sifatida baholandi. Lizing majburiyatlarining bank kreditlari bilan birlashtirilishi korxonaning real aktivlar bilan ta‘minlanganlik darajasini noto‘g‘ri aks ettiradi va moliyaviy tahlilning aniqligini pasaytiradi.

Umuman olganda, o‘tkazilgan tahlil natijalari O‘zbekiston sanoat korxonalarida majburiyatlar hisobining amaldagi amaliyoti bilan xalqaro standartlar o‘rtasida sezilarli tafovutlar mavjudligini tasdiqlaydi. Bu tafovutlar moliyaviy hisobotlarning ishonchligiga, korxonalar risk darajasiga hamda investitsion jozibadorlikka bevosita ta‘sir ko‘rsatadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Andijon viloyati to‘qimachilik korxonalarida majburiyatlar tarkibi va moliyaviy barqarorlik o‘rtasida bevosita va tizimli o‘zaro bog‘liqlik mavjud bo‘lib, bu bog‘liqlik korxonalarning umumiy moliyaviy holatini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tahlil qilingan korxonalar misolida joriy majburiyatlarning yuqori ulushi likvidlik ko‘rsatkichlarini sezilarli darajada pasaytirayotgani, uzoq muddatli majburiyatlarning ortib borishi esa foiz xarajatlari yukini oshirayotgani aniqlandi. Bu holat korxonalarning qisqa va uzoq muddatli moliyaviy barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatib, ularning investitsion jozibadorligini kamaytirmoqda.

Empirik tahlillar asosida aniqlanishicha, 6010 “Mol yetkazib beruvchilar va pudratchilar bilan hisob-kitoblar”, 6300 “Olingan avanslar”, 6400 “Byudjetga to‘lovlar bo‘yicha qarzдорlik”, 6810 “Qisqa muddatli kreditlar” hamda 7810 “Uzoq muddatli bank kreditlari” schyotlari bo‘yicha majburiyatlar hajmining ortishi korxonalarda moliyaviy risklarning kuchayishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, kreditorlik qarzlarning tez sur‘atlarda o‘shishi aylanma mablag‘lar yetishmovchiligi va pul oqimlari nomutanosibligini keltirib chiqarmoqda, bu esa ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligiga xavf tug‘diradi.

Shuningdek, ayrim korxonalarda majburiyatlarning noto‘g‘ri tasniflanishi yoki ularning moliyaviy hisobotda to‘liq aks ettirilmasligi natijasida likvidlik va to‘lov qobiliyati ko‘rsatkichlari real holatdan farqli tarzda shakllanayotganligi aniqlandi. Bu esa moliyaviy qarorlar qabul qilish jarayonida xatoliklar yuzaga kelishiga sabab bo‘lishi mumkin. Ayniqsa, uzoq muddatli majburiyatlarning joriy qismi to‘g‘ri ajratilmagan hollarda korxonaning qisqa muddatli to‘lov qobiliyati sun‘iy ravishda yuqori ko‘rinishi ehtimoli mavjud.

Tahlil natijalari shuni ham ko‘rsatadiki, yuqori qarz yuki sharoitida faoliyat yuritayotgan korxonalarda foiz to‘lovlari va moliyaviy xarajatlar ulushi ortib boradi, bu esa sof foyda hajmini qisqartiradi hamda reinvestitsiya imkoniyatlarini cheklaydi. Natijada korxonalarining o‘z mablag‘lari hisobiga rivojlanish darajasi pasayadi va ular tashqi moliyalashtirishga yanada ko‘proq bog‘liq bo‘lib qoladi. Umumiy xulosa sifatida shuni ta’kidlash mumkinki, sanoat korxonalarida majburiyatlar hisobini yuritish tizimini takomillashtirish, ularni BHMSdan IFRS talablariga bosqichma-bosqich yaqinlashtirish hamda 6010, 6300, 6400, 6810 va 7810 schyotlar bo‘yicha moliyaviy nazoratni kuchaytirish zarur. Bu chora-tadbirlar korxonalarining moliyaviy barqarorligini oshirish, risklarni kamaytirish va xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga mos shaffof tizimni shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kieso D.E., Weygandt J.J., Warfield T.D. Intermediate Accounting. Wiley, New York, 2019.
2. IASB. Conceptual Framework for Financial Reporting. IFRS Foundation, London, 2018.
3. Karimov A.A. Moliyaviy tahlil. Fan va texnologiya, Toshkent, 2020.
4. Narziev O. Korxonalarda moliyaviy hisobot tizimi va uning tahlili. Toshkent, 2022.
5. IFRS Foundation. IFRS 9 Financial Instruments. London, 2014.
6. IASB. IAS 1 Presentation of Financial Statements. London, 2020.
7. Tashmatov Sh.A. Buxgalteriya hisobi nazariyasi va amaliyoti. Toshkent, 2021.
8. Damodaran A. Investment Valuation. Wiley, New York, 2012.
9. O‘zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi. BHMS to‘plami. Toshkent, 2023.
10. Narziev O. “Sanoat korxonalarida moliyaviy barqarorlik muammolari”. Ilmiy maqola, 2023.

UDK: 331.5

SUN’IY INTELLEKT VA MEHNAT BOZORIDA RAQAMLI INQILOB: TAHDIDMI YOKI KELAJAK IMKONIYATIMI?

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ И ЦИФРОВАЯ РЕВОЛЮЦИЯ НА РЫНКЕ ТРУДА: УГРОЗА ИЛИ ВОЗМОЖНОСТЬ ДЛЯ БУДУЩЕГО?

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND THE DIGITAL REVOLUTION IN THE LABOR MARKET: A THREAT OR AN OPPORTUNITY FOR THE FUTURE?

Ermatov Murodjon Sunnatulla o‘g‘li

Toshkent kimyo-texnologiyalari instituti Yangiyer filiali o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola sun’iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalarining mehnat bozoriga ta’sirini global va O‘zbekiston kontekstida tahlil qiladi. Xavf ostidagi kasblar va yangi paydo bo‘layotgan ish o‘rinlari ko‘rib chiqilib, raqamli inqilobning ikki tomonlama tabiati — bir tomondan ish o‘rinlarini qisqartirishi, ikkinchi tomondan yangi sohalarni vujudga keltirishi — asoslab beriladi. Muvaffaqiyatli moslashish esa davlat siyosati, biznes strategiyasi va uzluksiz ta’limga bog‘liq ekanligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, mehnat bozori, avtomatlashtirish, raqamli iqtisodiyot, kasblar kelajagi, inson kapitali, texnologik o‘zgarish.

В данной статье анализируется влияние технологий искусственного интеллекта и автоматизации на рынок труда в глобальном и местном — в частности, узбекистанском — контексте. Рассматриваются профессии, находящиеся под угрозой, и новые возникающие рабочие места, обосновывается двойственная природа цифровой революции: с одной стороны,

сокращение существующих рабочих мест, с другой — формирование новых отраслей и профессий. Подчёркивается, что успешная адаптация к технологическим изменениям напрямую зависит от государственной политики, бизнес-стратегии и готовности к непрерывному обучению.

Ключевые слова: искусственный интеллект, рынок труда, автоматизация, цифровая экономика, будущее профессий, человеческий капитал, технологические изменения.

This article analyses the impact of artificial intelligence and automation technologies on the labour market in both global and local — particularly Uzbekistan — contexts. It examines occupations at risk and emerging new employment opportunities, substantiating the dual nature of the digital revolution: on one hand, the reduction of existing jobs, and on the other, the creation of new industries and professions. The study emphasises that successful adaptation to technological change is directly contingent upon state policy, business strategy, and a commitment to continuous learning.

Keywords: artificial intelligence, labour market, automation, digital economy, future of occupations, human capital, technological change.

Bugungi kunda insoniyat raqamli inqilobning yangi bosqichiga kirib bormoqda. Sun’iy intellekt, robototexnika, avtomatlashtirilgan ishlab chiqarish tizimlari va raqamli platformalar iqtisodiyotning deyarli barcha sohalariga ta’sir ko’rsatmoqda. ChatGPT, Gemini, Copilot kabi texnologiyalar matn yozish, dasturlash, ma’lumotlarni tahlil qilish, tarjima qilish, tasvir yaratish va hatto tibbiy tashxis qo’yish jarayonlarida qo’llanilmoqda. Bu esa mehnat bozorida yangi savolni yuzaga chiqarmoqda: sun’iy intellekt inson mehnati uchun tahdidmi yoki kelajak imkoniyatimi?

Tarixiy tajriba shuni ko’rsatadiki, har bir texnologik inqilob dastlab qo’rquv va noaniqlikni keltirib chiqargan. Sanoat inqilobi davrida mashinalar qo’l mehnatini siqib chiqargan bo’lsa, kompyuter inqilobi ofis ishlarini tubdan o’zgartirdi. Biroq har ikki davrda ham eski ish o’rinlari kamayishi bilan birga yangi kasblar va yangi iqtisodiy imkoniyatlar paydo bo’lgan. Shu sababli sun’iy intellektni faqat tahdid sifatida emas, balki to’g’ri boshqarilsa, iqtisodiy o’sish va inson kapitalini rivojlantirish imkoniyati sifatida ham baholash zarur.

Sun’iy intellekt va avtomatlashtirishning mehnat bozoriga ta’siri xalqaro ilmiy tadqiqotlarda keng o’rganilmoqda. McKinsey Global Institute hisobotiga ko’ra, 2030-yilgacha dunyo bo’yicha 375 millionga yaqin ishchi kasbini o’zgartirishi yoki qayta tayyorlanishi kerak bo’ladi. Bu global ishchi kuchining taxminan 14 foizini tashkil etadi. World Economic Forum ma’lumotlariga ko’ra esa 2025-yilgacha avtomatlashtirish natijasida 85 million ish o’rni qisqarishi, biroq 97 million yangi ish o’rni paydo bo’lishi prognoz qilingan.

Acemoglu va Restrepo tadqiqotlarida avtomatlashtirish eng avvalo takrorlanuvchi, aniq qoidalarga asoslangan va algoritmlashtiriladigan ishlarni siqib chiqarishi ta’kidlanadi. Bu jarayon iqtisodiyotda “mehnat bozorining qutlashuvi” deb ataladi. Ya’ni yuqori malakali va past malakali ishlar saqlanib qolgan holda, o’rta daromadli routine kasblar qisqarishi mumkin. Natijada daromadlar tengsizligi va ijtimoiy tafovut kuchayishi ehtimoli yuzaga keladi.

Maqolada sifat-miqdoriy tahlil metodologiyasidan foydalanildi. Asosiy usullar sifatida tizimli adabiyotlar sharhi, taqqoslama tahlil va kontekstual tahlil qo’llanildi. Global tendensiyalar McKinsey Global Institute, World Economic Forum va ilmiy adabiyotlar asosida baholandi. O‘zbekiston konteksti esa “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, IT Park faoliyati, milliy mehnat bozori va bandlik xususiyatlari asosida tahlil qilindi.

Sun’iy intellekt mehnat bozoriga bir tomonlama ta’sir ko’rsatmaydi. U ayrim kasblarni qisqartiradi, ayrim kasblarni tubdan o’zgartiradi va yangi kasblarni yaratadi. Eng ko’p xavf ostidagi kasblar bank operatorlari, kassirlar, call-markaz xodimlari, ma’lumot kirituvchilar, oddiy buxgalteriya ishlari, sug’urta hujjatlari bilan ishlovchilar va logistika dispetcherlari hisoblanadi. Chunki bu ishlar takrorlanuvchi vazifalarga asoslangan.

Shu bilan birga, sun’iy intellekt muhandisi, ma’lumotlar tahlilchisi, kiberxavfsizlik mutaxassisi, raqamli marketing bo’yicha mutaxassis, robototexnika operatori, AI etikasi eksperti va IT loyiha

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

menejeri kabi yangi kasblarga talab ortib bormoqda. Quyidagi jadvalda Sun’iy intellekt ta’sirida xavf ostidagi va yangi paydo bo‘layotgan kasblar:

1-jadval

Xavf ostidagi kasblar	Sababi	Yangi imkoniyat beruvchi kasblar	Talab sababi
Kassirlar	To‘lov tizimlari avtomatlashmoqda	Raqamli to‘lov tizimi mutaxassisi	Fintech rivojlanmoqda
Call-markaz operatorlari	Chatbotlar kengaymoqda	AI yordamchisi nazoratchisi	Sun’iy intellektni boshqarish zarur
Ma’lumot kirituvchilar	Ma’lumotlarni avtomatik qayta ishlash	Data analyst	Ma’lumotlar tahliliga talab ortmoqda
Oddiy buxgalteriya xodimlari	Hisob-kitob dasturlari rivojlanmoqda	Moliyaviy texnologiyalar mutaxassisi	Raqamli moliya kengaymoqda
Logistika dispatcherlari	Avtomatlashtirilgan logistika tizimlari	Logistika IT mutaxassisi	Raqamli ta’minot zanjiri rivojlanmoqda

Global statistik ma’lumotlar raqamli inqilobning murakkabligini ko‘rsatadi. Agar 85 million ish o‘rni qisqarishi prognoz qilinayotgan bo‘lsa, 97 million yangi ish o‘rni yaratilishi kutilmoqda. Bu shuni anglatadiki, muammo faqat ishsizlikda emas, balki ishchilarning yangi kasblarga moslashishida.

Quyidagi jadvalda esa Sun’iy intellekt va avtomatlashtirish bo‘yicha global prognozlar:

2-jadval

Manba	Prognoz davri	Asosiy ko‘rsatkich	Mazmuni
McKinsey Global Institute	2030-yilgacha	375 mln ishchi	Kasb almashtirishi yoki qayta tayyorlanishi kerak
McKinsey Global Institute	2030-yilgacha	14%	Global ishchi kuchining qayta moslashishga muhtoj qismi
World Economic Forum	2025-yilgacha	85 mln ish o‘rni	Avtomatlashtirish sabab qisqarishi mumkin
World Economic Forum	2025-yilgacha	97 mln ish o‘rni	Yangi kasblar va ish o‘rinlari paydo bo‘lishi mumkin

O‘zbekiston mehnat bozori uchun bu jarayon alohida ahamiyatga ega. Mamlakatda qishloq xo‘jaligi, qurilish, savdo, to‘qimachilik va xizmat ko‘rsatish kabi ko‘p mehnat talab qiluvchi sohalar muhim o‘rin tutadi. Aynan ushbu tarmoqlar kelgusida avtomatlashtirish bosimiga duch kelishi mumkin. Masalan, to‘qimachilikda robotlashtirilgan ishlab chiqarish, qishloq xo‘jaligida aniq dehqonchilik, logistika sohasida avtomatik ombor tizimlari inson mehnatining tarkibini o‘zgartiradi. Biroq O‘zbekiston uchun katta imkoniyatlar ham mavjud. Yoshlar ulushining yuqoriligi, IT Park faoliyatining kengayishi, raqamli xizmatlar eksporti va “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi mamlakatning raqamli iqtisodiyotga moslashish salohiyatini oshiradi. Agar yoshlar sun’iy intellekt, dasturlash, ma’lumotlar tahlili, kiberxavfsizlik va raqamli marketing bo‘yicha tayyorlansa, O‘zbekiston global IT xizmatlari bozorida raqobatbardosh o‘rin egallashi mumkin. O‘zbekiston uchun sun’iy intellektning tahdid va imkoniyatlari pastdagi jadvalda aks ettirilgan:

Yo‘nalish	Tahdid	Imkoniyat
Qishloq xo‘jaligi	Oddiy qo‘l mehnati qisqarishi	Aniq dehqonchilik va hosildorlikni oshirish
To‘qimachilik	Robotlashtirish ishchi kuchiga talabni kamaytirishi	Mahsulot sifatini va eksport salohiyatini oshirish
Savdo	Kassir va sotuvchi vazifalari avtomatlashishi	Elektron tijorat va raqamli marketing rivojlanishi
Qurilish	Ayrim texnik ishlar avtomatlashtirilishi	Loyiha boshqaruvi va raqamli dizayn rivojlanishi
Ta’lim	An’anaviy o‘qitish usullari eskirishi	Individual ta’lim platformalari kengayishi
Tibbiyot	Oddiy diagnostika avtomatlashishi	Tashxis aniqligi va xizmat sifati oshishi

Sun’iy intellekt va avtomatlashtirish texnologiyalari mehnat bozorida chuqur tarkibiy o‘zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Ushbu jarayonni faqat tahdid yoki faqat imkoniyat sifatida baholash to‘g‘ri emas. Sun’iy intellekt ayrim ish o‘rinlarini qisqartiradi, lekin yangi kasblar va yangi iqtisodiy faoliyat turlarini ham yaratadi.

Asosiy masala jamiyatning ushbu o‘zgarishlarga qanchalik tayyorligidadir. O‘zbekiston uchun eng muhim vazifa raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish, qayta tayyorlash dasturlarini kengaytirish va yoshlarni kelajak kasblariga tayyorlashdir. Davlat darajasida sun’iy intellekt bo‘yicha ta’lim dasturlarini kuchaytirish, IT infratuzilmani rivojlantirish, mehnat bozoridagi xavf ostidagi guruhlarini qayta o‘qitish zarur.

Biznes uchun esa sun’iy intellektni xodimlarni almashtiruvchi vosita sifatida emas, balki ularning samaradorligini oshiruvchi strategik resurs sifatida ko‘rish muhimdir. Korxonalar xodimlarini yangi texnologiyalar bilan ishlashga o‘rgatsa, raqobatbardoshligi oshadi. Yakuniy xulosa shuki, sun’iy intellekt davrida g‘olib bo‘ladigan davlatlar texnologiyadan qo‘rqadiganlar emas, balki undan ongli, adolatli va samarali foydalanadigan davlatlar bo‘ladi. O‘zbekiston uchun sun’iy intellekt tahdid emas, to‘g‘ri siyosat va kuchli inson kapitali orqali kelajak imkoniyatiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. McKinsey Global Institute. (2017). *Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions in a Time of Automation*. McKinsey & Company.
2. World Economic Forum. (2020). *The Future of Jobs Report 2020*. WEF.
3. Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2019). Automation and New Tasks: How Technology Displaces and Reinstates Labor. *Journal of Economic Perspectives*, 33(2), 3–30.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Mehnat va bandlik ko‘rsatkichlari.
6. IT Park O‘zbekiston. Yillik hisobotlar va eksport ma’lumotlari.

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA SANOAT KORXONALARINING
INVESTITION-INNOVATION FAOLIYATINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI**

**СПОСОБЫ ПОВЫШЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ И ИННОВАЦИОННОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В КОНТЕКСТЕ
ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ**

**WAYS TO IMPROVE THE INVESTMENT AND INNOVATION ACTIVITY OF
INDUSTRIAL ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF DIGITAL TRANSFORMATION**

Azizova Habiba Arslonovna

Toshkent davlat texnika universiteti tayanch doktoranti,
Buxoro Innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada raqamli transformatsiya sharoitida sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyatini takomillashtirish yo‘llari tadqiq etilgan. Industry 4.0 texnologiyalari – sun‘iy intellekt, narsalar interneti (IoT), katta ma‘lumotlar tahlili, bulutli hisoblash va raqamli platformalar – sanoat korxonalarining innovatsion samaradorligini oshirishdagi roli ko‘rib chiqilgan. O‘zbekiston sanoat korxonalari uchun raqamli transformatsiyani amalga oshirishning uch bosqichli modeli (raqamlashtirish – raqamli optimallashtirish – raqamli transformatsiya) taklif qilingan va investitsion qarorlar qabul qilishni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, sanoat korxonasi, Industry 4.0, sun‘iy intellekt, IoT, investitsion-innovatsion faoliyat, samaradorlik, raqamli platforma.

В данной статье исследованы пути совершенствования инвестиционно-инновационной деятельности промышленных предприятий в условиях цифровой трансформации. Рассмотрена роль технологий Индустрии 4.0 – искусственного интеллекта, интернета вещей (IoT), анализа больших данных, облачных вычислений и цифровых платформ – в повышении инновационной эффективности промышленных предприятий. Для промышленных предприятий Узбекистана предложена трёхэтапная модель цифровой трансформации (цифровизация – цифровая оптимизация – цифровая трансформация) и разработаны практические рекомендации по совершенствованию принятия инвестиционных решений.

Ключевые слова: цифровая трансформация, промышленное предприятие, Индустрия 4.0, искусственный интеллект, IoT, инвестиционно-инновационная деятельность, эффективность, цифровая платформа.

This article examines the ways to improve the investment-innovation activities of industrial enterprises in the context of digital transformation. The role of Industry 4.0 technologies — artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), big data analytics, cloud computing and digital platforms — in enhancing the innovation efficiency of industrial enterprises is considered. A three-stage model of digital transformation (digitalization – digital optimization – digital transformation) is proposed for industrial enterprises of Uzbekistan, and practical recommendations for improving investment decision-making are developed.

Keywords: digital transformation, industrial enterprise, Industry 4.0, artificial intelligence, IoT, investment-innovation activity, efficiency, digital platform.

XXI asrning birinchi choragi global iqtisodiyot uchun raqamli transformatsiya davri sifatida tavsiflanmoqda. World Economic Forum (2024) ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘ylab sanoat korxonalarining 67 foizi raqamli transformatsiyani strategik ustuvor yo‘nalish sifatida belgilagan,

biroq ulardan faqat 23 foizi raqamli loyihalardan kutilgan iqtisodiy samarani olishga muvaffaq bo‘lmoqda [1]. Bu nomutanosiblik raqamli transformatsiya sharoitida sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyatini takomillashtirish bo‘yicha tizimli yondashuvning yo‘qligi bilan izohlanadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni hamda 2022-yil 28-yanvardagi “Yangi O‘zbekistonning 2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Taraqqiyot strategiyasi” raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan [2]. Shu sababli, sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyatini raqamli transformatsiya sharoitida takomillashtirish yo‘llarini izlash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Raqamli transformatsiya – sanoat korxonasining biznes-modelini, ishlab chiqarish jarayonlarini va boshqaruv tizimini raqamli texnologiyalar yordamida tubdan qayta qurish jarayonidir. M. Porter va J. Heppelmann (2019) raqamli transformatsiyani “aqli, ulanishli mahsulotlar muhitida raqobat qoidalarining o‘zgarishi” deb ta’riflagan bo‘lib, bu jarayon sanoat korxonalarining qiymat zanjirlarini tubdan o‘zgartiradi [3]. Schwab (2017) Industry 4.0 konsepsiyasini ishlab chiqib, raqamli transformatsiyaning to‘qqizta tayanch texnologiyasini ajratgan: sun‘iy intellekt, narsalar interneti (IoT), katta ma’lumotlar tahlili, bulutli hisoblash, kiberfizik tizimlar, qo‘shimcha ishlab chiqarish (3D bosma), avtonom robotlar, virtual va kengaytirilgan haqiqat hamda kiberxavfsizlik [4].

Raqamli transformatsiya sharoitida sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyatini takomillashtirish quyidagi asosiy yo‘nalishlar bo‘yicha amalga oshirilishi maqsadga muvofiqdir.

Birinchi yo‘nalish – sun‘iy intellekt va katta ma’lumotlar tahliliga asoslangan investitsion qarorlar qabul qilish tizimini joriy etish. McKinsey (2023) tadqiqotiga ko‘ra, sun‘iy intellekt asoslangan investitsion tahlil tizimlari klassik moliyaviy modellarga nisbatan 35–45 foiz aniqroq prognoz beradi va investitsion qarorlarni qabul qilish vaqtini 2,5 baravar qisqartiradi [5]. Bu tizimlar bozor signallarini real vaqtda kuzatib, investitsion portfelni dinamik tarzda qayta tashkil etish imkonini beradi.

Ikkinchi yo‘nalish – narsalar interneti (IoT) texnologiyalari orqali ishlab chiqarish samaradorligini real vaqt rejimida monitoring qilish. Boston Consulting Group (2023) hisobotiga ko‘ra, IoT sensorlari joriy etilgan sanoat korxonalarida texnologik buzilishlar 50–60 foizga kamayadi, ta’mirlash xarajatlari 20–30 foizga qisqaradi va asbob-uskunalaridan foydalanish koeffitsienti 15–25 foizga oshadi [6]. Bu esa investitsion loyihalarining qaytim muddatini o‘rtacha 30–40 foizga qisqartiradi.

Uchinchi yo‘nalish – raqamli platformalar orqali ochiq innovatsiyalar ekotizimini shakllantirish. Chesbrough (2019) ochiq innovatsiyalar 2.0 konsepsiyasida raqamli platformalarning ahamiyatini ta’kidlagan bo‘lib, bunday platformalar orqali sanoat korxonalari startaplar, ilmiy markazlar va mustaqil mutaxassislar bilan hamkorlikda 3–4 baravar tezroq innovatsion mahsulotlar yaratishi mumkin [7]. GE (Predix), Siemens (MindSphere) va ABB (Ability) singari raqamli platformalar bu yondashuvning amaliy tasdig‘i hisoblanadi.

To‘rtinchi yo‘nalish – kiberfizik tizimlar va raqamli egizak (digital twin) texnologiyalarini joriy etish. Raqamli egizak texnologiyasi fizik aktivlarning virtual nusxasini yaratib, investitsion qarorlarni qabul qilishdan oldin turli ssenariylarni simulyatsiya qilish imkonini beradi. Deloitte (2023) hisobotiga ko‘ra, raqamli egizaklarni joriy etgan sanoat korxonalarida investitsion loyihalarining muvaffaqiyat darajasi 25–30 foizga oshadi [8].

O‘zbekiston sanoat korxonalari uchun raqamli transformatsiyani amalga oshirishning uch bosqichli modelini taklif etamiz. Birinchi bosqich – raqamlashtirish (digitization, 1–2 yil) – mavjud biznes-jarayonlarni qog‘oz hujjatdan elektron formatga o‘tkazish, ERP va MES tizimlarini joriy etish, asosiy ma’lumotlar bazalarini integratsiyalash. Ikkinchi bosqich – raqamli optimallashtirish (digitalization, 2–4 yil) – biznes-jarayonlarni raqamli texnologiyalar yordamida qayta loyihalash, IoT sensorlarini joriy etish, real vaqtda monitoring tizimini yo‘lga qo‘yish, ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv madaniyatini shakllantirish. Uchinchi bosqich – raqamli transformatsiya (digital transformation, 4–7 yil) – biznes-modelni tubdan qayta qurish, raqamli mahsulotlar va xizmatlar yaratish, raqamli ekotizimga qo‘shilish, sun‘iy intellekt asosida avtonom boshqaruv tizimini joriy etish.

Raqamli transformatsiyaning sanoat korxonalari investitsion-innovatsion faoliyati samaradorligiga ta’siri

Texnologiya	Asosiy samara yo‘nalishi	Iqtisodiy samara (%)
Sun’iy intellekt (AI/ML)	Investitsion qarorlar aniqligi	+35–45% prognoz aniqligi
IoT va sensor tizimlar	Ishlab chiqarish monitoringi	–50–60% buzilishlar
Raqamli platformalar	Ochiq innovatsiyalar tezligi	+3–4 barobar tezroq
Raqamli egizak (Digital Twin)	Loyiha muvaffaqiyat darajasi	+25–30% samaradorlik
Bulutli hisoblash	IT-infratuzilma xarajatlari	–30–40% xarajatlar

Manba: muallif tomonidan adabiyotlar tahlili asosida tuzilgan.

Bu modelni amaliyotga samarali joriy etish investitsion-innovatsion faoliyatning o‘zaro bog‘liq bo‘lgan bir nechta strategik yo‘nalishlarini kompleks rivojlantirishni talab qiladi. Xususan, raqamli transformatsiya jarayonida uchta asosiy kalit element – raqamli kompetensiyalar, raqamli infratuzilma hamda raqamli ekotizimni shakllantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu elementlar korxona yoki tashkilotning innovatsion salohiyatini oshirish, raqamli iqtisodiyot talablariga moslashish va uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta’minlashda asosiy omil hisoblanadi.

Birinchi navbatda, raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish masalasi ustuvor yo‘nalish sifatida qaraladi. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida inson kapitali innovatsion taraqqiyotning asosiy drayveri bo‘lib, xodimlarning raqamli bilim va ko‘nikmalari texnologik transformatsiyaning muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu sababli xodimlarni qayta tayyorlash, malakasini oshirish, IT va sun’iy intellekt bo‘yicha mutaxassislarni jalb etish, shuningdek, data-analitika, kiberxavfsizlik va raqamli boshqaruv sohalarida kompetensiyalarni shakllantirishga investitsiya kiritish zarur. Bu yo‘nalishga jami investitsion byudjetning 20–25 foizini yo‘naltirish tavsiya etiladi. Bunday investitsiyalar natijasida tashkilotda innovatsion fikrlash muhitining shakllanishi, xodimlarning moslashuvchanligi va mehnat unumdorligining oshishi kuzatiladi. Shu bilan birga, raqamli kompetensiyalar korxonaning yangi texnologiyalarni tez o‘zlashtirish va amaliyotga integratsiya qilish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Ikkinchi muhim yo‘nalish – raqamli infratuzilmani rivojlantirishdir. Raqamli iqtisodiyotning samarali faoliyati zamonaviy texnologik platformalarsiz tasavvur etib bo‘lmaydi. Shu sababli bulutli texnologiyalar (cloud computing), IoT (Internet of Things) shlyuzlari, katta hajmdagi ma’lumotlarni qayta ishlash markazlari (data centers), sun’iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimlari va kiberxavfsizlik infratuzilmasiga katta hajmdagi investitsiyalar talab etiladi. Ushbu yo‘nalishga umumiy investitsion byudjetning 35–40 foizini ajratish maqsadga muvofiqdir. Chunki infratuzilma nafaqat texnologik jarayonlarning uzluksiz ishlashini ta’minlaydi, balki ma’lumotlar xavfsizligi, tezkor kommunikatsiya va ishlab chiqarish samaradorligini ham oshiradi. Masalan, bulutli platformalardan foydalanish korxonalarga xarajatlarni optimallashtirish va masofaviy boshqaruv imkoniyatlarini kengaytirishga xizmat qilsa, IoT texnologiyalari real vaqt rejimida monitoring olib borish va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlaydi. Kiberxavfsizlik tizimlari esa raqamli transformatsiya jarayonida yuzaga keladigan axborot xavflarini kamaytirishda muhim vosita hisoblanadi.

Raqamli transformatsiya sanoat korxonalarining investitsion-innovatsion faoliyati samaradorligini sezilarli darajada oshirish imkoniyatlarini taqdim etadi. Tadqiqot natijalari ko‘rsatadiki, sun’iy intellekt, IoT, raqamli platformalar va raqamli egizak texnologiyalarini majmuasi tarzda joriy etish sanoat korxonalarining innovatsion samaradorligini 30–50 foizga oshirishi mumkin. Taklif etilgan uch bosqichli model (raqamlashtirish – raqamli optimallashtirish – raqamli transformatsiya) O‘zbekiston sanoat korxonalarining raqamli yetukligini bosqichma-bosqich oshirish

uchun amaliy yo‘l xaritasi vazifasini bajarishi mumkin. Investitsion byudjetning raqamli kompetensiyalar (20–25%), raqamli infratuzilma (35–40%) va raqamli ekotizim (15–20%) yo‘nalishlari bo‘yicha muvozanatli taqsimlanishi raqamli transformatsiya muvaffaqiyatining muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Economic Forum. Digital Transformation Initiative: Industrial Manufacturing. – Geneva: WEF, 2024. – P. 1-45.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-sonli “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni.
3. Porter M., Heppelmann J. How Smart, Connected Products Are Transforming Competition // Harvard Business Review. – 2019. – Vol. 92, No. 11. – P. 64-88.
4. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – New York: Crown Business, 2017. – P. 78-123.
5. McKinsey & Company. The State of AI in 2023: Generative AI’s Breakout Year. – New York: McKinsey, 2023. – P. 23-67.
6. Boston Consulting Group. The Industrial IoT Imperative. – Boston: BCG, 2023. – P. 12-45.
7. Chesbrough H. Open Innovation Results: Going Beyond the Hype. – Oxford: Oxford University Press, 2019. – P. 89-134.
8. Deloitte. Digital Twin: The Next Frontier in Industrial Innovation. – New York: Deloitte Insights, 2023. – P. 8-34.
9. Tojiyev M.M. Raqamli iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining innovatsion faoliyati. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – B. 145-178.
10. OECD. Going Digital: Shaping Policies, Improving Lives. – Paris: OECD Publishing, 2023. – P. 67-112.

УДК: 339.7

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЫНОК АКЦИЙ: СОДЕРЖАНИЕ, ВИДЫ И ОСОБЕННОСТИ

ХАЛҚАРО АКЦИЯЛАР БОЗОРИ: МАЗМУНИ, ТУРЛАРИ ВА ХУСУСИЯТЛАРИ

INTERNATIONAL STOCK MARKET: CONTENT, TYPES AND FEATURES

Юсупов Асомиддин Соатович

DSc, профессор Ташкентский государственный экономический университет

Джангабаева Г.П.

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация

В статье рассмотрены особенности функционирования и тенденции развития международного рынка акций, влияние глобализации, цифровых технологий и ESG-критериев на мировой фондовый рынок.

Ключевые слова: глобализация финансовых рынков, фондовый индекс, ESG-инвестирование, цифровые финансовые технологии.

Мақолада халқаро акциялар бозорининг фаолият юритиш хусусиятлари ва ривожланиш тенденциялари, глобаллашув, рақамли технологиялар ҳамда ЭСГ-мезонларининг жаҳон фонд бозорига таъсири кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: сўзлар: молиявий бозорлар глобаллашуви, фонд индекси, ЭСГ-инвестициялар, рақамли молиявий технологиялар

The article examines the features of functioning and development trends of the international stock market, as well as the impact of globalization, digital technologies, and ESG criteria on the global stock market.

Keywords: globalization of financial markets, stock index, ESG investing, digital financial technologies.

Международный рынок акций является важным элементом мировой финансовой системы, обеспечивающим перераспределение капитала между странами и экономическими субъектами. В условиях глобализации, либерализации движения капитала и развития цифровых технологий его роль в мировой экономике значительно возрастает. Современный фондовый рынок отличается высокой взаимосвязанностью и зависимостью от глобальных экономических, политических и технологических факторов. Развитие электронных торговых платформ, цифровых финансовых инструментов и алгоритмической торговли усилило интеграцию мировых биржевых площадок.

По данным современных исследований, совокупная капитализация международного рынка акций к середине 2020-х годов превысила 100 трлн долларов США [6], что свидетельствует о возрастающей роли фондового рынка в обеспечении глобального экономического роста и инвестиционной активности. Крупнейшими центрами мирового фондового рынка являются Нью-Йоркская фондовая биржа (NYSE), NASDAQ, Лондонская фондовая биржа (LSE) и Токийская фондовая биржа.

Особое значение для развития международного рынка акций имеют процессы цифровизации и распространение ESG-инвестирования, ориентированного на экологические, социальные и управленческие критерии. В связи с этим исследование международного рынка акций приобретает важное значение для совершенствования инвестиционной деятельности и регулирования финансовых рынков.

Теоретическое содержание акции в международном рынке рассматривается как инструмент долевого финансирования, объект инвестирования и механизм корпоративного контроля, что определяет сложность её ценообразования и разнообразие оценочных моделей [7]. В условиях глобализации и роста волатильности финансовых рынков усиливается влияние международных фондовых рынков на макроэкономические процессы, включая валютные курсы, инфляцию и инвестиционный климат [8], [4], [9].

Несмотря на значительное количество исследований, дискуссионными остаются вопросы классификации акций, особенностей их обращения на международных рынках и ценообразования в условиях информационной асимметрии. Недостаточно изучены также механизмы адаптации развивающихся рынков, включая страны Центральной Азии, к глобальной конкуренции за капитал [6], [5], [2].

Цель статьи заключается в комплексном анализе содержания, структуры и особенностей международного рынка акций, а также современных тенденций его развития.

Методологическую основу исследования составляют общенаучные и специальные методы познания, основанные на системном подходе, позволяющем рассматривать международный рынок акций как целостную, многоуровневую и динамично развивающуюся систему.

Теоретическая база исследования включает работы по финансовому посредничеству [8], цифровизации финансового сектора [7], [4], управлению инновациями в трансформирующихся экономиках [9], а также исследования особенностей фондовых рынков постсоветского пространства [6], [1], [5].

В ходе исследования использованы следующие методы: абстрактно-логический анализ для уточнения ключевых категорий, сравнительный анализ для сопоставления характеристик ведущих фондовых рынков, классификация и систематизация для формирования типологии акций и форм их обращения, а также индуктивно-дедуктивный метод для обобщения теоретических и эмпирических результатов.

Информационную базу исследования составили данные Всемирной федерации бирж (WFE), Международного валютного фонда (МВФ), Банка международных расчётов (BIS) и аналитические материалы инвестиционных банков. Исследование охватывает период 2000–2024 гг., включая кризис 2008 года, пандемию COVID-19 и этап восстановления мировой экономики.

Международный рынок акций представляет собой систему отношений, связанных с выпуском и обращением долевых ценных бумаг на мировом финансовом рынке. Его ключевыми функциями являются мобилизация капитала, перераспределение финансовых ресурсов и обеспечение инвестиционной активности. Структура рынка включает первичный рынок (IPO и SPO), вторичный и внебиржевой рынки (OTC), а важную роль в его функционировании играют фондовые биржи, обеспечивающие ликвидность и ценообразование [3].

Современный международный рынок акций характеризуется высокой концентрацией капитала: по данным Всемирной федерации бирж, к 2024 году около 45% мировой капитализации приходилось на NYSE и NASDAQ. Важное место в Азиатско-Тихоокеанском регионе занимают Tokyo Stock Exchange, Shanghai Stock Exchange и Hong Kong Exchanges [4].

Международный рынок акций включает различные виды долевых ценных бумаг. По объёму прав выделяются обыкновенные и привилегированные акции, а также гибридные инструменты, включая конвертируемые акции и многоклассовые структуры капитала, характерные для крупных технологических компаний [8].

По способу обращения различают национальные акции, акции с перекрёстным листингом и депозитарные расписки (ADR, GDR), обеспечивающие доступ компаний к международным рынкам капитала [6], [9]. Значительная часть мировых торгов сосредоточена в акциях крупных транснациональных корпораций, входящих в индексы MSCI World, S&P 500 и STOXX Europe 600, а диверсификация по отраслям и капитализации способствует снижению инвестиционных рисков.

Международный рынок акций характеризуется высокой интеграцией и взаимозависимостью национальных рынков, при которой ценовые изменения быстро распространяются между странами, усиливая корреляцию доходностей и риск финансового заражения.

Дополнительные особенности связаны с информационной асимметрией, обусловленной различиями в стандартах раскрытия информации, а также с валютным риском, требующим использования инструментов хеджирования. Существенное влияние оказывают также различия в регулировании и налоговой политике, способствующие регуляторному арбитражу.

В современных условиях возрастает роль ESG-факторов, которые трансформируют подходы к оценке стоимости акций и инвестиционные стратегии на глобальном рынке.

Современное развитие международного рынка акций определяется рядом ключевых тенденций. Цифровизация рынка, включая алгоритмическую и высокочастотную торговлю, финтех-платформы и ИИ, существенно ускоряет движение капитала и трансформирует биржевые механизмы [7], [4].

Одновременно усиливается роль развивающихся рынков (БРИКС, Юго-Восточная Азия, Ближний Восток), что способствует смещению глобальной инвестиционной активности в сторону emerging markets [6], [9].

Также наблюдается консолидация мировой биржевой инфраструктуры через слияния и интеграцию торговых площадок, формирующих единые глобальные экосистемы [1], [3].

Рост пассивного инвестирования, связанный с распространением ETF и индексных фондов, усиливает влияние глобальных индексов на ценообразование и движение капитала [2].

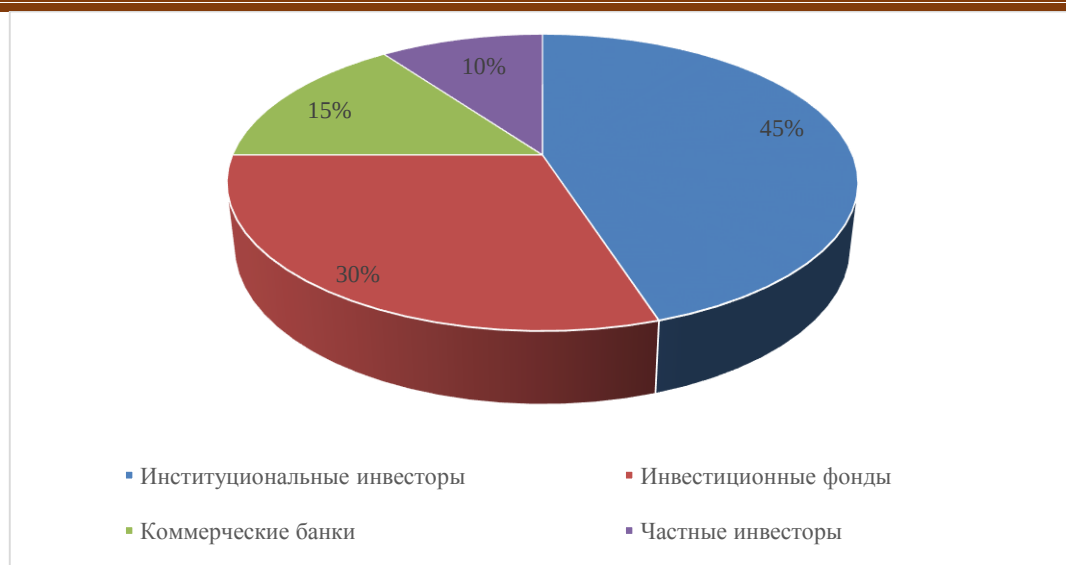

Диаграмма 1. Основные источники инвестиций на международном рынке акций[2]

Анализ структуры участников международного рынка акций показывает, что доминирующую роль занимают институциональные инвесторы — 45%, включая пенсионные фонды, страховые компании и суверенные фонды, что обусловлено их крупным капиталом и долгосрочной стратегией. Второе место занимают инвестиционные фонды — 30% (в том числе ETF и хедж-фонды), что отражает рост институционализации и популярность коллективных и пассивных инвестиций. Коммерческие банки формируют около 15% рынка, выполняя функции посредников и инвесторов, однако их роль снизилась после кризиса 2008 года из-за усиления регулирования. Доля частных инвесторов составляет 10%, но постепенно растёт благодаря цифровым платформам и доступности онлайн-инвестирования. В целом структура рынка демонстрирует высокую концентрацию капитала и преобладание профессиональных участников.

Результаты исследования позволяют выделить ключевые направления анализа международного рынка акций. Сохраняет актуальность проблема эффективности рынка в рамках гипотезы Фамы: несмотря на наличие рыночных аномалий (эффект января, эффект малых компаний, моментум), развитие информационных технологий способствует повышению информационной эффективности, хотя и не устраняет её полностью [8], [4].

Важным остаётся вопрос влияния финансовой интеграции на стабильность: кризисы 1997–1998, 2007–2009 и 2020 гг. демонстрируют высокую скорость трансграничного распространения шоков, что усиливает значение международного регулирования [6], [5].

Для развивающихся рынков сохраняется дилемма между привлечением капитала и зависимостью от глобальных потоков, что требует развития инфраструктуры и защиты инвесторов. Цифровизация (включая блокчейн и токенизацию) повышает эффективность рынка, но ограничена регуляторной неопределённостью [7], [4].

Также остаётся дискуссионной роль ESG-факторов в формировании стоимости капитала и инвестиционной привлекательности компаний [9].

Проведённое исследование позволило сформулировать следующие основные выводы:

1. Международный рынок акций представляет собой многоуровневую систему, обеспечивающую трансграничное движение капитала, перераспределение инвестиций и управление финансовыми рисками.

2. Структура рынка включает базовые виды акций (обыкновенные и привилегированные), а также механизмы международного обращения — депозитарные расписки, перекрёстный листинг и многоклассовые структуры капитала.

3. Ключевые особенности рынка — высокая интеграция, информационная асимметрия, валютные риски, регуляторный арбитраж и влияние ESG-факторов — формируют специфическую систему рисков и возможностей.

4. Современные тенденции (цифровизация, развитие развивающихся рынков, консолидация бирж и рост пассивного инвестирования) свидетельствуют о глубокой трансформации рынка.

5. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования результатов для развития национальных фондовых рынков и их интеграции в мировую систему.

6. Перспективные направления исследований включают влияние ESG-факторов на ценообразование и развитие технологий распределённых реестров в фондовом рынке.

Список использованной литературы:

1. Khubiev, K., Semenov, M., 2025. Multimodal Stock Price Prediction: A Case Study of the Russian Securities Market. PSTA 16, 83–130. <https://doi.org/10.25209/2079-3316-2025-16-1-83-130>
2. Mamarajabovich, K.A., n.d. Models of Integrating Uzbekistan’s Stock Market into Global.
3. Stawarz, M., 2025. Analysis of global stock market development–Integration of clustering, classification, and shapley values. PLoS One 20, e0326809. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0326809>
4. Goncharov, M.S., 2024. CIS Countries Foreign Economic Activity – from Challenges to New Opportunities. jour 18, 22–33. <https://doi.org/10.22394/2073-2929-2024-04-22-33>
5. Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, Gazaliyeva, A., Sembekov, A., Karaganda University of Kazpotrebsoyuz, 2025. Kazakhstan’s stock market: problems of realizing investment potential and development prospects. bulecon 158–174. <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-1-158-174>
6. Baxtiyarovna, S.A., n.d. Priority Directions of Institutional Development in. Burkaltseva, D., Niyazbekova, S., Blazhevich, O., Jallal, M.A.K., Reutov, V., Yanova, S., Dyatel, V., Mihaylova, D., Klochko, E., Brovkina, N., Nurpeisova, A., Yessymhanova, Z., 2021. Assessment of the Development of the Stock Market in the Russian Federation in a Crisis. JRFM 15, 4. <https://doi.org/10.3390/jrfm15010004>
7. Chniguir, M., Kefi, M.K., Henchiri, J.E., 2017. The Determinants of Home Bias in Stock Portfolio: An Emerging and Developed Markets Study 7.
8. Frankel, J.A. (Ed.), 1994. The Internationalization of equity markets, A National Bureau of Economic Research project report. University of Chicago Press, Chicago.
9. Katenova, M., Qudrat-Ullah, H., 2024. Corporate social responsibility and firm performance: Case of Kazakhstan. Heliyon 10, e31580. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e31580>

**ANDJON VILOYATIDA AYOLLAR TADBIRKORLIGINI RIVOJLANTIRISHNING
TASHKILIY-IQTISODIY MEKANIZMI VA UNING XUSUSIYATLARI**

**ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ
ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В АНДЖАНСКОМ РЕГИОНЕ И ЕГО
ОСОБЕННОСТИ**

**ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR DEVELOPING WOMEN'S
ENTREPRENEURSHIP IN ANDJAN REGION
AND ITS FEATURES**

Xusanova Zulfiya Rahmatullaevna

Andijon davlat universiteti, Menejment kafedrası dotsenti, PhD

Annotatsiya

Ushbu maqolada Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi va hududiy xususiyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilingan. Tadqiqotda rasmiy statistika ma'lumotlari hamda davlat dasturlari asosida ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlashning moliyaviy va institutsional mexanizmlari o'rganilgan. Tadqiqot natijalarida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ayollar tadbirkorligi, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, kichik biznes, gender tengligi, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, davlat siyosati, iqtisodiy rivojlanish.

В данной статье научно проанализированы организационно-экономический механизм развития женского предпринимательства в Андижанской области и его территориальные особенности. В исследовании на основе официальных статистических данных и государственных программ изучены финансовые и институциональные механизмы поддержки женского предпринимательства. По результатам исследования разработаны практические рекомендации по развитию женского предпринимательства.

Ключевые слова: женское предпринимательство, организационно-экономический механизм, малый бизнес, гендерное равенство, финансовая поддержка, государственная политика, экономическое развитие.

This article scientifically analyzes the organizational and economic mechanism of women's entrepreneurship development in Andijan region and its territorial characteristics. The study examines financial and institutional mechanisms for supporting women's entrepreneurship based on official statistical data and government programs. As a result of the research, practical recommendations for the development of women's entrepreneurship were developed.

Keywords: women's entrepreneurship, organizational-economic mechanism, small business, gender equality, financial support, state policy, economic development.

Zamonaviy bozor iqtisodiyoti sharoitida ayollar tadbirkorligi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Ayollar tadbirkorligi ish o'rinlarini yaratish, mahalliy bozorlarni rivojlantirish va aholining turmush darajasini oshirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ko'plab davlatlarda ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

O'zbekiston Respublikasida ham ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, «Yangi O'zbekiston» taraqqiyot strategiyasida ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish va ularni tadbirkorlikka keng jalb etish muhim vazifa sifatida

belgilangan [1]. UNDP ma'lumotlariga ko'ra, 2024-yilda O'zbekistonda 2,1 million nafar ayol tadbirkor faoliyat yuritgan bo'lib, bu ko'rsatkich 2020-yilga nisbatan 7 barobarga oshgan.

Andijon viloyati aholisi zich va iqtisodiy salohiyati yuqori hududlardan biri bo'lsa-da, tadbirkor ayollar rahbarligidagi korxonalar soni ayrim viloyatlarga nisbatan past ko'rsatkichni tashkil etmoqda [2]. Bu esa hududda ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini takomillashtirish zarurligini ko'rsatadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish mexanizmlarini tahlil qilish va ularni takomillashtirish yo'nalishlarini ilmiy asoslashdan iborat.

Ayollar tadbirkorligini rivojlantirish masalasi gender tengligini ta'minlash va iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishning muhim omillaridan biri sifatida xalqaro miqyosda keng tadqiq qilinmoqda. BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP) va Jahon banki tadqiqotlarida ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash iqtisodiy barqarorlik hamda ijtimoiy farovonlikni ta'minlovchi muhim mexanizm sifatida baholanadi [8;9]. UNDP hisobotida mikromoliyalashtirish, kasbiy ta'lim va biznes inkubatorlar ayollar iqtisodiy faolligini oshirishda muhim omil ekanligi ta'kidlangan [8].

Jahon bankining tadqiqotida esa ayollarning kredit resurslariga kirish imkoniyatlari cheklanganligi, mulk egaligi darajasining pastligi va oilaviy majburiyatlarning yuqoriligi tadbirkorlik rivojiga to'sqinlik qiluvchi asosiy omillar sifatida qayd etilgan [9]. Mahalliy tadqiqotlarda ham ayollar tadbirkorligini rivojlantirish “Yangi O'zbekiston” taraqqiyot strategiyasining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida talqin qilinib, ularni moliyaviy va institutsional qo'llab-quvvatlash zarurligi asoslab berilgan [1].

Andijon viloyati bo'yicha statistik tahlillar ayollar rahbarligidagi korxonalar soni ayrim hududlarga nisbatan past ekanligini ko'rsatmoqda [6]. Shu bilan birga, oilaviy tadbirkorlik modeli ayniqsa qishloq hududlarida ayollar bandligini oshirishning samarali yo'nalishi sifatida baholanadi [7]. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo'yicha ilmiy izlanishlar mavjud bo'lsa-da, Andijon viloyati misolida hududiy tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni kompleks o'rganishga oid tadqiqotlar yetarli emas.

Tadqiqotda hujjatli tahlil, statistik tahlil, taqqoslama tahlil hamda monografik tahlil metodlaridan foydalanildi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Milliy statistika qo'mitasi hamda Andijon viloyati statistika boshqarmasining rasmiy ma'lumotlari asosida ayollar tadbirkorligining holati tahlil qilindi. Shuningdek, Andijon viloyati ko'rsatkichlari boshqa hududlar bilan qiyosiy o'rganilib, rivojlanish xususiyatlari baholandi. Tadqiqot yakunida induksiya va deduksiya metodlari orqali ilmiy xulosalar hamda amaliy tavsiyalar shakllantirildi.

O'zbekistonda ayollar tadbirkorligini qo'llab-quvvatlash bo'yicha amalga oshirilayotgan davlat siyosatining moliyaviy ko'lami yildan-yilga kengayib bormoqda.

2025-yilda ayollar bandligini oshirish va ularni tadbirkorlikka jalb etish uchun 23,5 trillion so'mlik kreditlar ajratilgan bo'lib, natijada 425 mingdan ortiq xotin-qiz ish bilan ta'minlangan va biznes bilan shug'ullana boshlagan. 2026-yilda esa bu yo'nalishga 25 trillion so'mdan ortiq mablag' yo'naltirilishi belgilanib, 1,5 million nafar xotin-qizni daromad bilan ta'minlash, shundan 400 ming nafarin bevosita biznesga jalb etish rejalashtirilgan [11]. Ushbu siyosatning qamrovi nafaqat moliyaviy, balki ta'lim yo'nalishida ham kengaymoqda. Xususan, 166 000 nafar ayolni zamonaviy kasblar va tadbirkorlikka, 100 000 nafar ayolni esa IT sohasiga o'qitish dasturlari ishga tushirilgan. «Hamroh» dasturi doirasida ayollarning 3 000 ta loyihasini amalga oshirish uchun 1 trillion so'm ajratilishi, «Daromadli ayol» dasturi orqali esa kasanachilik, hunarmandchilik va tomorqa xo'jaligi yo'nalishlarida 50 000 nafar ayolning bandligini ta'minlash ko'zda tutilgan.

Respublika miqyosidagi ushbu siyosat Andijon viloyatida ham o'ziga xos natijalar bermoqda. Andijon viloyati statistika boshqarmasining ma'lumotlariga ko'ra, viloyatda 2024-yil holatiga jami 24 400 dan ortiq kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyat yuritgan. Shundan tadbirkor ayollar rahbarligidagi kichik korxona va mikrofirmalar soni 2 011 tani - ya'ni umumiy subyektlarning 8–9 foizini - tashkil etgan. Mazkur ko'rsatkich viloyatning aholi zichligi va sanoat salohiyatiga nisbatan yetarlicha yuqori emas. Bu holatni qo'shni viloyatlar bilan taqqoslash yanada aniq tasavvur beradi. Aholisi Andijondan kamroq bo'lgan Xorazm viloyatida tadbirkor ayollar rahbarligidagi korxonalar soni 2 363 ta, Surxondaryo viloyatida 2 290 ta, Buxoro viloyatida esa 2 212 tani tashkil etgan. Demak,

Andijon viloyati ushbu ko‘rsatkich bo‘yicha bir qator viloyatlardan orqada qolmoqda. Bu hol mavjud imkoniyatlardan to‘liq foydalanilmayotganini va tashkiliy-iqtisodiy mexanizmni takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, viloyatda yangi korxonalar tashkil etish sur‘ati barqaror o‘sish tendensiyasini namoyish etmoqda. 2023-yilning faqat yanvar–sentyabr oylari mobaynidayoq 3 439 ta yangi korxona va tashkilot ro‘yxatdan o‘tgan. Andijon viloyatining «yo‘l xaritasi» doirasida oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish dasturi bo‘yicha 47 600 dan ziyod loyiha uchun 876,4 mlrd so‘m kredit mablag‘lari ajratilgan, hududiy bandlik dasturi doirasida esa 532 000 kishining bandligi ta‘minlangan [10]. Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi bir-birini to‘ldiruvchi besh asosiy mexanizm orqali amalga oshirilmoqda. Ularning har biri alohida funksiyani bajarib, birgalikda yaxlit tizimni tashkil etadi.

Moliyaviy mexanizm tizimning asosiy harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Imtiyozli kreditlar, subsidiyalar va maxsus dasturlar - «Hamroh», «Daromadli ayol» - orqali ayol tadbirkorlarning boshlang‘ich kapitalga bo‘lgan ehtiyoji qoplanadi [12]. Biroq bu mexanizm samarali ishlashi uchun qolgan to‘rt mexanizm bilan uyg‘unlikda amalga oshirilishi zarur.

Tashkiliy mexanizm moliyaviy resurslarni bevosita tadbirkor ayollarga yetkazib beruvchi kanal vazifasini o‘taydi. «Ayollar daftari» tizimi, hokim yordamchilari instituti, biznes-inkubatorlar va kichik sanoat zonalarini ushbu mexanizmning asosiy elementlaridir. Aynan shu mexanizm orqali Andijon viloyatida 91 000 dan ortiq xotin-qizga maqsadli amaliy yordam ko‘rsatilgan [13].

Ta‘lim mexanizmi uzoq muddatli natijaga yo‘naltirilgan. Malakasiz tadbirkor moliyaviy yordam olsa ham, uzoq muddatda raqobatbardosh bo‘la olmaydi. Shu sababli viloyatda tadbirkorlik ko‘nikmalarini oshirish kurslari, kasbiy tayyorgarlik dasturlari va mentorlik tizimlari joriy etilmoqda.

Huquqiy mexanizm teng raqobat muhitini huquqiy jihatdan ta‘minlaydi. 2023-yil 31-oktyabrda qabul qilingan O‘RQ-874-son Qonun gender kamsitishni jinoiy javobgarlikka tortuvchi me‘yorlarni belgilagan [14]. Bu me‘yoriy asos ayollarning ish joyidagi va tadbirkorlikdagi huquqlarini mustahkamlash uchun muhim poydevor bo‘lib xizmat qildi.

Infratuzilma mexanizmi Andijon viloyatining hududiy xususiyatlariga mos shakllantirilgan. Paxtaobod tumanidagi to‘qimachilik industrial zonasi va Oltinko‘l tumanidagi kichik sanoat zonasi aynan ayollar faol ishtirok etadigan sohalarida tashkil etilgan. Bu infratuzilma ayol tadbirkorlarning ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va bozorga chiqish imkoniyatini kengaytirish uchun muhim shart-sharoit yaratadi.

Yuqorida tavsiflangan mexanizmlar mavjudligiga qaramasdan, Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishda bir qator tizimli to‘siqlar saqlanib qolmoqda. Jahon bankining 2024-yilgi gender tengligi tahliliga ko‘ra, O‘zbekistonda ayollarning mehnat bozorida ishtiroki 2010-yildagi 50 foizdan 2021-yilda 45 foizga qadar kamaygan. Tadbirkorlik lavozimlarida ayollar ulushi esa 2018–2021-yillar orasida 27 foizdan 28 foizgacha atigi bir foizga oshgan, xolos [15]. Bu raqamlar islohotlarning keng ko‘lamiga qaramasdan, ayollarning real iqtisodiy ishtirokini oshirish hali yetarlicha samarasini bermayotganini ko‘rsatadi.

Moliyaviy jihatda gender nomutanosibliyi yanada yaqqolroq namoyon bo‘lmoqda: erkaklarning biznes uchun kredit olish ulushi doimiy ravishda ayollarnikidan ikki baravar yuqori [16]. Buning asosiy sababi — garov sifatida ko‘rsatiladigan mulkning ayollar nomida kamroq rasmiylashtirilganligidir. Bu holat moliyaviy mexanizmning barcha ayollar uchun bir xil darajada ishlamasligini ko‘rsatadi. Miqdoriy to‘siqlar bilan bir qatorda sifat jihatidagi muammolar ham mavjud. Birinchidan, kasbiy malaka va boshqaruv ko‘nikmalarining yetarli emasligi ayollarning raqobatbardosh biznes yuritish qobiliyatini cheklaydi. Ikkinchidan, uy-ro‘zg‘or va oila vazifalari bilan birga tadbirkorlik faoliyatini olib borishdagi qiyinchiliklar - ayniqsa qishloq joylarda - ayollarning biznesga vaqt ajratish imkoniyatini toraytiradi. Uchinchidan, bozorga chiqish, sheriklar topish va tarmoq imkoniyatlarining cheklanganligi ayol tadbirkorlarning rivojlanish sur‘atiga to‘sqinlik qiladi. Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligini rivojlantirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmi huquqiy va tashkiliy jihatdan shakllangan, biroq uning amaliy samaradorligi moliyaviy, ijtimoiy va madaniy to‘siqlar tufayli hali to‘liq ro‘yobga chiqmagan.

Tadqiqot natijalari Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligini rivojlantirish bo‘yicha tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlar mavjud bo‘lsa-da, ularning amaliy samaradorligi yetarli darajada emasligini

ko‘rsatdi. Kredit resurslariga kirishdagi gender nomutanosiblik, moliyaviy imkoniyatlarning cheklanganligi hamda o‘qitish dasturlarining bozor ehtiyojlariga to‘liq mos kelmasligi asosiy muammolar sifatida aniqlandi.

Shu asosda quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: garovsiz mikrokreditlar va kafillik fondlarini kengaytirish; “Ayollar daftari” tizimida tadbirkorlikka o‘tish monitoringini kuchaytirish; ta’lim dasturlarini bozor talabiga moslashtirish; hamda oilaviy tadbirkorlikni rivojlantirish orqali ayollarning iqtisodiy faolligini oshirish.

Umuman olganda, moliyaviy, tashkiliy va ijtimoiy mexanizmlarni uyg‘unlashtirish Andijon viloyatida ayollar tadbirkorligini yanada rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi. «2022–2026-yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirish strategiyasi to‘g‘risida» PF-60-sonli Farmoni.— lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Andijon viloyati hududlarini ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha «yo‘l xaritalari»da belgilangan vazifalar ijrosi to‘g‘risida SQ-876-IV-son Qarori. 10.02.2024. — lex.uz
3. O‘zbekiston Respublikasining Jinsiy kamsitish uchun jinoiy javobgarlikni belgilovchi O‘RQ-874-son Qonuni. 31.10.2023. — lex.uz
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. «Tadbirkor ayollar qaysi hududda ko‘proq faoliyat yuritmoqda? » 2024. — stat.uz
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Aholi soni bo‘yicha rasmiy ma’lumotlar. 2024. — stat.uz
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoyevning Xalqaro xotin-qizlar kuniga bag‘ishlangan tantanali marosimidagi nutqi. 8-mart 2026. — gazeta.uz
7. United Nations Development Programme (UNDP). *Women’s Entrepreneurship in Uzbekistan: Assessment and Recommendations*. — New York: UNDP, 2025. — undp.org
8. World Bank. *Gender Equality Analysis in Uzbekistan 2024*. — Washington D.C.: World Bank, 2024. — worldbank.org

UDK: 330.341

**ENERGETIKA TARMOG‘I KORXONALARIDA ISHLAB CHIQARISH
RESURLARIDAN SAMARALI FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI**

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ РЕСУРСОВ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ
СЕТИ**

**THEORETICAL FOUNDATIONS OF EFFECTIVE USE OF PRODUCTION RESOURCES
IN ENERGY NETWORK ENTERPRISES**

Abdulazizov Abdurashid Abduazim o‘g‘li
Toshkent davlat texnika universiteti, mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada energetika tarmog‘i korxonalarida ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Global iqtisodiyotdagi resurslar tanqisligi, raqamlashtirish trendlari va yashil iqtisodiyot prinsiplarining sohaga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida stohastik chegara tahlili, ma’lumotlarni o‘rab olish tahlili hamda iqtisodiy-matematik modellash kabi metodologik yondashuvlarning konseptual jihatlarini o‘rganilgan. Xorijiy, MDH va mahalliy olimlarning ilmiy qarashlari muhokama qilinib, O‘zbekiston energetika

tizimida resurs tejamliligini ta'minlash va intellektual boshqaruvni joriy etish bo'yicha ilmiy xulosalar hamda amaliy takliflar shakllantirilgan.

Kalit so'zlar: energetika tarmog'i, ishlab chiqarish resurslari, resurs samaradorligi, stohastik chegara tahlili, yashil iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, Smart Grid, optimallashtirish.

В данной статье исследованы теоретико-методологические основы эффективного использования производственных ресурсов на предприятиях энергетической отрасли. Проанализировано влияние дефицита ресурсов в глобальной экономике, трендов цифровизации и принципов зеленой экономики на данную сферу. В рамках исследования изучены концептуальные аспекты таких методологических подходов, как стохастический анализ границ, анализ среды функционирования и экономико-математическое моделирование. На основе обсуждения научных взглядов зарубежных ученых, исследователей стран СНГ и местных авторов сформированы научные выводы и практические предложения по обеспечению ресурсосбережения и внедрению интеллектуального управления в энергетической системе Узбекистана.

Ключевые слова: энергетическая отрасль, производственные ресурсы, эффективность ресурсов, стохастический анализ границ, зеленая экономика, цифровая трансформация, Smart Grid, оптимизация.

This article investigates the theoretical and methodological frameworks for the efficient utilization of production resources in energy sector enterprises. The impact of resource scarcity in the global economy, digitalization trends, and green economy principles on the sector is analyzed. Within the scope of the study, the conceptual aspects of methodological approaches such as Stochastic Frontier Analysis, Data Envelopment Analysis, and economic-mathematical modeling are explored. Based on the discussion of scientific views of foreign, CIS, and local scholars, scientific conclusions and practical recommendations have been formulated to ensure resource efficiency and implement smart management in the energy system of Uzbekistan.

Keywords: energy sector, production resources, resource efficiency, Stochastic Frontier Analysis, green economy, digital transformation, Smart Grid, optimization.

Dunyo miqyosida an'anaviy energiya resurslarining cheklanganligi va ularga bo'lgan yalpi talabning muttasil ortishi global barqarorlikka jiddiy xavf solmoqda. Bunday sharoitda xalqaro bozorda mahsulot va xizmatlar tannarxini kamaytirish hamda milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini oshirish bevosita resurs tejovchi ilg'or texnologiyalarni joriy etish samaradorligiga bog'liq bo'lib qolmoqda. BMT va boshqa xalqaro tashkilotlar tomonidan ilgari surilayotgan «Yashil iqtisodiyot» prinsiplari hamda barqaror rivojlanish maqsadlari global energetika tarmoqlari zimmasiga uglerod neytralligini ta'minlash va ekologik yuklamani kamaytirish bo'yicha qat'iy majburiyatlarni yuklamoqda. Shu bilan birga, so'nggi yillardagi geosiyosiy o'zgarishlar va transformatsion inqirozlar energiya xavfsizligini ta'minlash hamda ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish prinsiplarini har bir davlatning strategik ustuvor vazifasiga aylantirdi.

Xalqaro energetika agentligi (IEA) va global tahliliy markazlarning so'nggi ma'lumotlari ushbu tendensiyalarni yaqqol statistik ko'rsatkichlar bilan tasdiqlaydi. Xususan, global elektr energiyasiga bo'lgan yalpi talab o'rtacha yillik 3.3% dan 3.7% gacha sur'atda o'sib bormoqda va ushbu ko'rsatkich umumiy energiya resurslariga bo'lgan talabga qaraganda ikki barobar tezroq yuqorilamoqda. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlardagi jadal sanoatlashuv, raqamlashtirish hamda sun'iy intellekt va ma'lumotlar markazlarining (Data Centers) kengayishi hisobiga global elektr energiyasi iste'moli rekord darajaga — 29 000 teravatt-soatdan (TWh) ortiq ko'rsatkichga yetdi.

Global energiya samaradorligining asosiy mezoni hisoblangan birlamchi energiya sig'imining (Energy Intensity) yaxshilanish sur'ati hozirda 1.8% – 2.0% atrofida qayd etilmoqda. Garchi bu ko'rsatkich avvalgi yillardagi pasayishdan so'ng o'sishni ko'rsatayotgan bo'lsa-da, COP28 xalqaro iqlim konferensiyasida qabul qilingan va 2030-yilgacha energiya samaradorligini ikki barobar oshirishni ko'zda tutuvchi yillik 4% lik global maqsadli ko'rsatkichdan hali ham sezilarli darajada

ortda qolmoqda. Energetika sohasiga kiritilayotgan global investitsiyalarning umumiy hajmi 3.3 trillion dollardan oshgan bo‘lib, shundan qariyb 2.2 trillion dollari bevosita toza va resurs tejovchi texnologiyalarga yo‘naltirilmoqda. Bu esa global bozorda energetika korxonalarining ishlab chiqarish resurslaridan oqilona va samarali foydalanish borasidagi ilmiy va metodologik asoslarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab etadi.

Global tendensiyalarga hamohang ravishda, O‘zbekiston Respublikasining energetika tarmog‘i ham tub islohotlar va chuqur tarkibiy transformatsiyalar bosqichini boshdan kechirmoqda. Mamlakat iqtisodiyotining jadal o‘shishi va demografik yuklamaning ortishi tarmoq korxonalari zimmasiga ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish va energiya samaradorligini keskin oshirish bo‘yicha strategik vazifalarni qo‘ymoqda. Energetika vazirligining rasmiy ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025-yil yakunlari bo‘yicha respublikada jami elektr energiyasi ishlab chiqarish hajmi 86,7 milliard kVt·soatga yetib, 2024-yilga nisbatan 6 foizlik barqaror o‘shish sur‘atini namoyish etdi. Ushbu dinamika 2026-yilning birinchi choragida ham saqlanib qolib, dastlabki uch oyda ishlab chiqarish hajmi o‘tgan yilning mos davriga nisbatan yana 7 foizga oshdi va 23,3 milliard kVt·soatni tashkil qildi.

Biroq, respublika energetika korxonalarining ishlab chiqarish quvvatlarida tabiiy gaz va an‘anaviy yoqilg‘i resurslarining ulushi hamon yuqoriligicha qolayotgani, tarmoq ichki resurslarini optimallashtirish va texnologik yo‘qotishlarni kamaytirish metodologiyasini takomillashtirishni talab etadi. Resurs tejash borasidagi tizimli islohotlar natijasida mamlakatda joriy etilgan maxsus energiya tejankorlik dasturlari hisobiga birgina yilning o‘zida 2,7 milliard kVt·soat elektr energiyasi va 2 milliard kub metr tabiiy gaz iqtisod qilinishiga erishildi. Milliy iqtisodiyot tarkibida sanoatning ulushi ortayotgan bir sharoitda, GDP tarkibidagi energiya sig‘imini (Energy Intensity) kamaytirish korxonalarining ishlab chiqarish aktivlari, xomashyo va moliyaviy resurslaridan qay darajada samarali foydalanishiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri bog‘liq bo‘lib qolmoqda.

Shu bilan birga, milliy energetika tarmog‘ining resurs bazasini diversifikatsiya qilish maqsadida «yashil generatsiya» loyihalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Xususan, quyosh, shamol va gidroelektr stansiyalari orqali ishlab chiqarilgan toza energiya hajmi 16,8 milliard kVt·soatga yetkazilib, umumiy ishlab chiqarishning qariyb 20 foizini tashkil etdi. Quyosh va shamol energiyasining o‘zi esa 2,1 barobarga o‘shib, milliy energiya tizimida 10,5 milliard kVt·soatlik ko‘rsatkich bilan rekord qayd etdi va qo‘shimcha 3,2 milliard kub metr tabiiy gaz resursini tejash imkonini berdi. Shunga qaramay, kechki pik yuklamalar davrida iste‘molning 12 680 MVtlik yangi rekord darajalarini qayd etayotgani energetika tarmoq korxonalarida mavjud ishlab chiqarish resurslarini boshqarishning innovatsion, nazariy va metodologik asoslarini shakllantirish zaruriyatini yanada dolzarblashtirmoqda.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asoslari hamda adabiyotlar sharhi jarayonida aniqlangan qonuniyatlar energetika tarmog‘i korxonalarida ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish mexanizmlarini tubdan qayta ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi. M. Porter va neoklassik iqtisodiy maktab vakillari ta’kidlaganidek, resurs samaradorligi korxonaning strategik raqobatbardoshligini belgilovchi bosh omildir. Biroq, an‘anaviy sanoat tarmoqlaridan farqli o‘laroq, energetika korxonalarida ishlab chiqarish resurslarini (ayniqsa, yoqilg‘i va xomashyoni) optimallashtirish faqatgina ichki boshqaruv qarorlariga bog‘liq emas. Energetika obyektlari tabiiy monopoliya xususiyatiga ega bo‘lganligi sababli, ularning resurs iste‘moli tarkibi va xarajatlari ko‘p jihatdan davlatning tarif siyosati hamda institutsional muhiti bilan cheklanadi. Demak, energetika korxonalarida resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etishni rag‘batlantirish uchun, birinchi navbatda, bozorda erkin narxlash va raqobat muhitini yaratuvchi institutsional islohotlar zanjiri ta’minlanishi zarur.

Raqamlashtirish va «Sanoat 4.0» inqilobida Y. Chjan tomonidan o‘rganilgan intellektual boshqaruv tizimlari (Smart Grid) nazariy jihatdan resurs isrofgarchiligini minimal darajaga tushirish imkonini beradi. Ammo muhokama jarayonida shuni ta’kidlash joizki, bunday yuqori texnologik va intellektual tizimlarni amaliyotga joriy etish energetika korxonalaridan juda katta hajmdagi boshlang‘ich kapital resurslarini talab qiladi. O‘zbekiston kabi transformatsiya bosqichidagi iqtisodiyotlarda moliyaviy resurslarning cheklanganligi sharoitida, raqamli texnologiyalarni bir

vaqtning o‘zida barcha energetika zanjiriga tatbiq etish iqtisodiy jihatdan samarasiz bo‘lishi mumkin. Shu sababli, resurslarni boshqarish metodologiyasida investitsiyalarni optimallashtirishning iyerarxik modelini qo‘llash, ya’ni dastlab yuqori yo‘qotishlar kuzatilayotgan taqsimlash tarmoqlarini (skada tizimlari orqali) raqamlashtirish, keyingi bosqichlarda esa ishlab chiqarish quvvatlarini integratsiyalash maqsadga muvofiqdir.

Energetika tarmog‘i korxonalarida ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanishning nazariy-metodologik asoslarini tadqiq etish hamda sohadagi global va milliy tendensiyalarni muhokama qilish natijasida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Ishlab chiqarish resurslaridan samarali foydalanish tushunchasi zamonaviy iqtisodiy sharoitda shunchaki texnik-texnologik tejamkorlik doirasidan chiqib, korxonaning strategik raqobatbardoshligini, institutsional moslashuvchanligini hamda ekologik barqarorligini ta’minlovchi ko‘p faktorlik tizim sifatida talqin qilinishi lozimligi asoslandi.

2. Energetika korxonalarining resurs samaradorligini baholashda stohastik chegara tahlili va ma’lumotlarni o‘rab olish tahlili kombinatsiyasidan foydalanish tarmoqdagi haqiqiy yo‘qotishlar hajmini tasodifiy tashqi omillardan ajratgan holda aniq o‘lchash hamda resurslarni qayta taqsimlash chegaralarini belgilash imkonini beradi.

3. Global «Yashil iqtisodiyot» va dekarbonizatsiya talablari sharoitida resurs unumdorligi koeffitsiyenti faqat moliyaviy xarajatlar bilan emas, balki atrof-muhitga chiqarilayotgan issiqxona gazlari (CO₂) yuklamasini kamaytirish indeksi bilan integratsiyalashgan holda baholanishi strategik zaruriyat hisoblanadi.

4. Energetika korxonalarida texnologik resurs tejamkorligining real samaradorligi bevosita tashqi institutsional muhitga — davlat monopoliyasini kamaytirish, bozor mexanizmlari va tarif siyosatini optimallashtirish darajasiga uzviy bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Porter M. E. Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. New York: Free Press, 1985. – pp. 62-85.
2. Kumbhakar S. C., Lovell, C. A. Knox. Stochastic Frontier Analysis. Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – pp. 115-143.
3. Allcott Hunt. Consumers and Energy Efficiency: Behavioral Science and Energy Policy. Washington, D.C.: Brookings Institution Press, 2011. – pp. 45-68.
4. Zhang, Yong. Smart Resource Management in Industry 4.0: Models and Technologies. Beijing: Science Press, 2019. – pp. 204-221.
5. Jouhara H. Waste Heat Recovery Technologies and Circular Economy in Energy Intensive Industries. London: Academic Press, 2021. – pp. 89-112.
6. Волошин В. И. Реформирование и институциональная модернизация энергетической инфраструктуры. Москва: Наука, 2014. – с. 142-165.
7. Альбертов И. А. Эконометрическое моделирование эффективности использования топливно-энергетических ресурсов. Санкт-Петербург: ГУЭФ, 2017. – с. 78-95.
8. Михайлова Светлана Интеллектуальный энергоменеджмент на промышленных предприятиях. Новосибирск: ИЭОПП СО РАН, 2020. – с. 110-134.
9. Xidirov O.S. Iqtisodiyot tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. – 56-78 b.
10. Tursunov N.R. Sanoat korxonalarining resurs tejamkorligini oshirishga xorijiy investitsiyalarni jalb etish strategiyasi. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019. – 120-138 b.
11. Mustafoyev Sh.A. Elektr energetikasi korxonalarini «yashil iqtisodiyot» tamoyillari asosida barqaror rivojlantirish. Toshkent: Tafakkur, 2022. – 94-115 b.
12. Karimov A. Milliy energetika tizimini raqamli transformatsiyalash sharoitida boshqaruv samaradorligi. Toshkent: Moliya, 2021. – 45-63 b.
13. Aliyev R. Ishlab chiqarish korxonalarida yoqilg‘i-energetika resurslarini optimallashtirishning iqtisodiy-matematik modellari. Toshkent: TDTU, 2018. – 102-124 b.

LIDERLIK VA MOTIVATSIYA O‘RTASIDAGI MUNOSABATGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА ВЗАИМОСВЯЗЬ МЕЖДУ ЛИДЕРСТВОМ И МОТИВАЦИЕЙ

FACTORS AFFECTING THE RELATIONSHIP BETWEEN LEADERSHIP AND MOTIVATION

Norov Asror Egamberdiyevich

Toshkent shahridagi Turin politexnika universiteti,
"Menejment, iqtisodiyot va gumanitar fanlar" kafedrası professori, i.f.d. (DSc)

Fazliddinov Shohruh Shamsiddinovich

Toshkent shahridagi Turin politexnika universiteti,
"Menejment, iqtisodiyot va gumanitar fanlar" kafedrası dotsenti, i.f.d. (PhD)

Erkinov Xusan Xaydar o‘g‘li

Toshkent shahridagi Turin politexnika universiteti,
"Biznes boshqaruvi (MBA)" yo‘nalishi magistranti

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada liderlik va xodimlar motivatsiyasi o‘rtasidagi munosabatga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Kommunikatsiya sifati, rag‘batlantirish tizimi, tashkiliy madaniyat, emotsional intellekt va qaror qabul qilishda xodimlar ishtiroki kabi omillar ko‘rib chiqilgan. Ekonometrik regressiya tahlili asosida liderlik sifati, rag‘batlantirish xarajatlari, kommunikatsiya samaradorligi va malaka oshirish xarajatlarining motivatsiyaga ta’siri o‘lchangan. Tadqiqot natijalari korxonalarda transformatsion liderlik tizimini joriy etish va xodimlar motivatsiyasini oshirishga qaratilgan ilmiy-amaliy tavsiyalar bilan yakunlangan.

Kalit so‘zlar: liderlik, motivatsiya, transformatsion liderlik, boshqaruv, ekonometrik tahlil, regressiya modeli, korxona samaradorligi, kommunikatsiya, rag‘batlantirish.

В данной научной статье проанализированы основные факторы, влияющие на взаимосвязь между лидерством и мотивацией сотрудников. Рассмотрены такие факторы, как качество коммуникации, система поощрения, организационная культура, эмоциональный интеллект руководителя и участие сотрудников в принятии решений. На основе эконометрического регрессионного анализа измерено влияние качества лидерства, затрат на стимулирование, эффективности коммуникации и затрат на повышение квалификации на мотивацию.

Ключевые слова: лидерство, мотивация, трансформационное лидерство, управление, эконометрический анализ, регрессионная модель, эффективность предприятия.

This scientific article analyzes the main factors influencing the relationship between leadership and employee motivation. Factors such as the quality of communication, incentive systems, organizational culture, emotional intelligence, and employee participation in decision-making are examined. Based on econometric regression analysis, the impact of leadership quality, incentive expenditures, communication effectiveness, and training costs on motivation was measured. The research findings conclude with scientific and practical recommendations aimed at implementing a transformational leadership system in enterprises and increasing employee motivation.

Keywords: leadership, motivation, transformational leadership, management, econometric analysis, regression model, enterprise efficiency, communication, incentives.

Jahon iqtisodiyotida raqobatning kuchayishi, innovatsion iqtisodiyotning rivojlanishi hamda raqamli transformatsiya jarayonlari zamonaviy korxonalarda samarali boshqaruv tizimiga bo‘lgan talabni yanada oshirmoqda. Ushbu sharoitda liderlik nafaqat maqsadga erishish vositasi, balki xodimlarning salohiyatini ro‘yobga chiqarishning asosiy mexanizmi sifatida qaralmoqda.

Liderlik tushunchasi boshqaruv tizimida insonlarni maqsad sari yo‘naltirish, ularda tashabbuskorlikni rivojlantirish hamda jamoaviy ishlash muhitini shakllantirishni o‘z ichiga oladi. Motivatsiya esa xodimlarning o‘z vazifalarini bajarishga bo‘lgan ichki va tashqi harakatlantiruvchi kuchlarining majmuasidir. Bu ikki tushuncha o‘rtasidagi bog‘liqlik korxona samaradorligini bevosita belgilab beradi.

Bugungi kunda ko‘plab korxonalarda motivatsiyaning pasayishi, xodimlar almashinuvi darajasining ortishi, ichki kommunikatsiya muammolari va liderlik samaradorligining pasayishi kabi muammolar kuzatilmoqda. Bu holat liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqni chuqur o‘rganishni taqozo etadi.

Mazkur maqolaning asosiy maqsadi liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikka ta’sir etuvchi omillarni aniqlash, ularning ahamiyatini baholash va korxonalarda samarali boshqaruv tizimini joriy etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdir.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat: liderlik va motivatsiya tushunchalarining nazariy asoslarini tahlil qilish; rahbarlik uslublarining xodimlar motivatsiyasiga ta’sirini o‘rganish; motivatsiyaga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash; ekonometrik regressiya modeli asosida liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikni baholash; korxonalarda samarali liderlik tizimini rivojlantirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot obyekti sifatida zamonaviy korxonalarda rahbarlik faoliyati va xodimlar motivatsiyasi tizimi tanlangan. Tadqiqot predmeti esa liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi iqtisodiy hamda tashkiliy munosabatlar hisoblanadi.

Liderlik va motivatsiya masalalari boshqaruv nazariyasida eng ko‘p tadqiq etilgan yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Bu borada jahon miqyosida ko‘plab klassik va zamonaviy ilmiy nazariyalar ishlab chiqilgan.

Amerikalik olim Abraham Maslou ehtiyojlar iyerarxiyasi nazariyasini ishlab chiqib, inson ehtiyojlarini fiziologik ehtiyojlardan tortib o‘z-o‘zini ro‘yobga chiqarishgacha bo‘lgan besh pog‘ona tarzida tasniflagan. Ushbu nazariya rahbarlar uchun xodimlarning ehtiyojlarini to‘g‘ri tushunish va ularni rag‘batlantirish imkonini beradi.

Frederik Gersberg tomonidan ishlab chiqilgan ikki omili motivatsiya nazariyasida motivator va gigiyenik omillar ajratib ko‘rsatilgan. Motivator omillar — mas’uliyat, yutuq, tan olinish — xodimlarning ichki qoniqishini oshirsa, gigiyenik omillar — ish haqi, mehnat sharoiti — noroziliklarni bartaraf etadi.

Duglas Makgregorning “X” va “Y” nazariyalari boshqaruv uslublari bilan bog‘liq bo‘lib, rahbarlarning xodimlarga bo‘lgan munosabatini ikki xil yondashuv orqali ko‘rsatadi: “X” nazariyasida xodimlar nazorat ostida tutilishi zarur deb qaralsa, “Y” nazariyasida ular o‘z-o‘zini boshqara oladigan, mas’uliyatli shaxslar sifatida ko‘riladi.

Bernard Bass tomonidan ishlab chiqilgan transformatsion liderlik nazariyasiga ko‘ra, rahbar xodimlarni ilhomlantirish, ularni tashkilot maqsadlariga sadoqatli qilish va shaxsiy rivojlanishlariga ko‘maklashish orqali yuqori samaradorlikka erishadi.

Zamonaviy ilmiy tadqiqotlarda liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi munosabat kommunikatsiya sifati, tashkiliy madaniyat, rag‘batlantirish tizimi, rahbarning emotsional intellekti, qaror qabul qilishda xodimlar ishtiroki va innovatsion boshqaruv mexanizmlari kabi omillar bilan izohlanadi.

Mahalliy iqtisodchi olimlarning tadqiqotlarida ham inson resurslarini boshqarish va korxona samaradorligini oshirishda motivatsiyaning roli tobora ko‘proq e’tiborga olinmoqda. Biroq liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqni ekonometrik usullar yordamida baholashga qaratilgan maxsus tadqiqotlar hali yetarli emas.

Liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi munosabatga ta’sir etuvchi asosiy omillar

1. Kommunikatsiya sifati. Rahbar va xodimlar o‘rtasidagi samarali kommunikatsiya motivatsiyaning asosiy omillaridan biridir. Ochiq va o‘zaro hurmatga asoslangan muloqot muhiti xodimlarning o‘z g‘oyalarini erkin ifoda etishlariga imkon beradi. Samarali kommunikatsiya vazifalarning aniq tushuntirilishini, nizolarning kamayishini, jamoaviy hamkorlik va ish unumdorligining oshishini ta’minlaydi.

2. Rag‘batlantirish tizimi. Mukofotlash va rag‘batlantirish tizimi motivatsiyaning muhim vositasi hisoblanadi. Moddiy rag‘batlar — ish haqi, bonuslar, mukofot pullari — bilan birga nomoddiy rag‘batlar — e’tirof, lavozim o‘sishi, malaka oshirish imkoniyatlari — ham xodimlar uchun katta ahamiyat kasb etadi. Rahbar tomonidan adolatli rag‘batlantirish tizimining qo‘llanilishi xodimlarning sadoqatini oshiradi.

3. Tashkiliy madaniyat. Korxonadagi ijobiy tashkiliy madaniyat xodimlar motivatsiyasiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Jamoada o‘zaro yordam, hurmat va hamkorlik muhiti hukm sursa, xodimlar o‘z vazifalarini ishtiyoq bilan bajaradi.

4. Emotsional intellekt. Rahbarning emotsional intellekti xodimlar bilan samarali munosabat o‘rnatishda muhim ahamiyatga ega. Emotsional intellekti yuqori bo‘lgan lider xodimlarning kayfiyatini tushunib, nizolarni professional tarzda hal qilish va stressga chidamlilik ko‘nikmasiga ega bo‘lib, xodimlarning ehtiyojlarini yaxshiroq anglab, ularga maqsadga yo‘naltirilgan ko‘mak bera oladi.

5. Qaror qabul qilishda xodimlar ishtiroki. Xodimlarning boshqaruv qarorlarida ishtirok etishi ularning tashkilotga bo‘liqlik hissini kuchaytiradi va motivatsiyani oshiradi.

6. Mehnat sharoiti. Qulay ish muhiti va zamonaviy mehnat sharoitlari xodimlarning ish faoliyatiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqotda nazariy va amaliy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, sistemali yondashuv va ekonometrik modellashirish usullari qo‘llandi.

Tadqiqot uchun 2015–2025-yillar oralig‘idagi shartli statistik ma’lumotlar shakllantirildi. Modelda quyidagi ko‘rsatkichlar o‘zgaruvchi sifatida belgilandi: Y – xodimlar motivatsiyasi darajasi (%); X1 – liderlik sifati indeksi; X2 – rag‘batlantirish xarajatlari; X3 – kommunikatsiya samaradorligi; X4 – xodimlar malaka oshirish xarajatlari.

Ekonometrik model quyidagi ko‘rinishda ifodalanadi:

$$Y = a + b_1X_1 + b_2X_2 + b_3X_3 + b_4X_4 + \varepsilon$$

Mazkur model orqali liderlik va boshqa omillarning motivatsiyaga ta’siri baholandi. Tahlil davomida korrelyatsiya koeffitsiyenti, determinatsiya koeffitsiyenti (R^2), Fisher mezoni, Styudent mezoni va Darbin-Uotson mezonlaridan foydalanildi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik kompleks ravishda ekonometrik model asosida baholangan va ularning o‘rtasidagi munosabatga ta’sir etuvchi omillar miqdoriy jihatdan o‘lchangan.

Tadqiqot davomida liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi munosabatga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilindi va quyidagi natijalar olindi.

1. Liderlik uslublarining motivatsiyaga ta’siri. Transformatsion liderlik xodimlar motivatsiyasiga eng kuchli ijobiy ta’sir ko‘rsatdi. Bunday rahbarlar xodimlarni ilhomlantirish, ularning shaxsiy o‘tishiga ko‘maklashish va tashkilot maqsadlariga mos keladigan qadriyatlarni shakllantirish orqali yuqori natijalarga erishadilar.

Demokratik liderlik uslubida xodimlar qaror qabul qilish jarayonida faol ishtirok etadi. Bu esa ishga qoniqish va motivatsiya darajasini sezilarli darajada oshiradi.

2. Kommunikatsiya samaradorligi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, korxonalarda ochiq kommunikatsiya tizimi mavjud bo‘lsa, xodimlarning motivatsiyasi va ish unumdorligi yuqori bo‘ladi. Kommunikatsiyaning sustligi esa ichki nizolar, stress va mehnat unumdorligining pasayishiga olib keladi.

3. Rag‘batlantirish tizimi. Moliyaviy va nomoddiy rag‘batlantirish vositalari motivatsiyaning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Adolatli ish haqi tizimi, bonuslar va kasbiy o‘tish imkoniyatlari xodimlarning ishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

4. Tashkiliy madaniyat. Ijobiy tashkiliy madaniyat mavjud korxonalarda xodimlarning sadoqati va innovatsion faolligi yuqori bo‘ladi.

5. Emotsional intellekt. Rahbarning emotsional intellekti xodimlar bilan samarali munosabatlarni shakllantirishda muhim omil bo‘lib, motivatsiyaga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotda liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash maqsadida ko‘p omili regressiya tahlili o‘tkazildi. 2015–2025-yillardagi ma’lumotlar asosida quyidagi jadval tuzildi.

1-jadval

2015–2025-yillarda korxonalarda liderlik va motivatsiya ko‘rsatkichlari[12]

Yillar	Motivatsiya darajasi Y (%)	Liderlik sifati X1	Rag‘batlantirish xarajatlari X2	Kommunikatsiya samaradorligi X3	Malaka oshirish xarajatlari X4
2015	58	45	20	40	15
2016	60	48	22	43	17
2017	63	52	25	46	19
2018	67	58	28	51	22
2019	70	62	31	55	25
2020	72	65	33	58	27
2021	75	69	36	61	30
2022	79	73	39	65	33
2023	82	77	43	69	36
2024	85	81	47	73	40
2025	88	85	50	77	43

Regression tahlili natijasida quyidagi tenglama olindi:

$$Y = 12.4 + 0.45X_1 + 0.31X_2 + 0.28X_3 + 0.19X_4$$

Mazkur regressiya modeliga ko‘ra: liderlik sifati 1 birlikka oshsa, motivatsiya o‘rtacha 0.45 birlikka oshadi; rag‘batlantirish xarajatlari oshishi motivatsiyaga 0.31 birlik ijobiy ta’sir qiladi; kommunikatsiya samaradorligi motivatsiyani 0.28 birlikka oshiradi; malaka oshirish xarajatlari esa motivatsiyani 0.19 birlikka oshiradi.

Determinatsiya koeffitsiyenti (R^2)

Model bo‘yicha $R^2 = 0.91$ natija olindi. Bu natija motivatsiyadagi o‘zgarishlarning 91 foizi modelga kiritilgan omillar orqali izohlanishini ko‘rsatadi. Demak, model yuqori darajada izohlovchi quvvatga ega.

Fisher mezoni

Hisob-kitoblarga ko‘ra: F hisob = 24.6, F jadval = 4.53. F hisob > F jadval bo‘lgani sababli model statistik jihatdan ahamiyatli deb topildi.

Student mezoni

Regressiya koeffitsiyentlari uchun t-statistikalar kritik qiymatdan yuqori chiqdi. Bu esa barcha omillar modelda muhim ekanligini tasdiqlaydi.

Darbin-Uotson mezoni

$$DW = 2.01$$

Mazkur natija qoldiqlarda avtokorrelyatsiya mavjud emasligini anglatadi.

Shunday qilib, ekonometrik tahlil liderlik sifati va motivatsiya o‘rtasida kuchli musbat bog‘liqlik mavjudligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari zamonaviy boshqaruv tizimida liderlikning ahamiyati tobora ortib borayotganini ko‘rsatdi. Ayniqsa, transformatsion liderlik uslubi motivatsiyani oshirishda eng samarali yondashuv ekanligi isbotlandi.

Ekonometrik tahlil natijalariga ko‘ra, liderlik sifati motivatsiyaga eng katta ta‘sir ko‘rsatuvchi omil hisoblanadi. Bu esa korxonalarda rahbarlarning liderlik kompetensiyalarini rivojlantirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqot davomida kommunikatsiya samaradorligi va rag‘batlantirish tizimi ham motivatsiyaga sezilarli ta‘sir ko‘rsatishi aniqlandi. Shu bois korxonalarda samarali kommunikatsiya va adolatli rag‘batlantirish tizimini yaratish muhim ahamiyat kasb etadi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida liderlikning innovatsion shakllarini rivojlantirish korxonalar raqobatbardoshligini oshirishda asosiy omillardan biri bo‘lib qolmoqda.

Mazkur ilmiy tadqiqot natijasida liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi munosabatga ta‘sir etuvchi asosiy omillar aniqlandi va ularning ahamiyati baholandi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi: liderlik sifati xodimlar motivatsiyasiga bevosita va kuchli ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi; transformatsion liderlik uslubi motivatsiyani oshirishda eng samarali uslub hisoblanadi; kommunikatsiya samaradorligi va tashkiliy madaniyat motivatsiyaning muhim omillari hisoblanadi; rag‘batlantirish tizimi va malaka oshirish dasturlari xodimlarning ishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi; ekonometrik model liderlik va motivatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlik yuqori ekanligini tasdiqladi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: korxonalarda transformatsion liderlik tizimini keng joriy etish; xodimlar uchun zamonaviy motivatsiya mexanizmlarini ishlab chiqish; rahbarlarning emotsional intellekt va kommunikatsion ko‘nikmalarini rivojlantirish; rag‘batlantirish va malaka oshirish dasturlarini kengaytirish; boshqaruv qarorlarini qabul qilishda xodimlar ishtirokini oshirish.

Kelgusidagi tadqiqotlarda real korxonalar misolida panel ma’lumotlar asosida chuqur ekonometrik modellar ishlab chiqish va xalqaro tajribani o‘rganish maqsadga muvofiq bo‘lar edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Maslow A. Motivation and Personality. – New York: Harper & Row, 1954.
2. Herzberg F. The Motivation to Work. – New York: Wiley, 1959.
3. Bass B. Leadership and Performance Beyond Expectations. – Free Press, 1985.
4. Robbins S. Organizational Behavior. – Pearson Education, 2017.
5. Daft R. The Leadership Experience. – Cengage Learning, 2018.
6. McGregor D. The Human Side of Enterprise. – McGraw-Hill, 1960.
7. Armstrong M. Human Resource Management Practice. – Kogan Page, 2020.
8. Ivanko Sh. Boshqaruv nazariyasi. – Toshkent, 2019.
9. Qosimova M. Zamonaviy menejment asoslari. – Toshkent, 2021.
10. Wooldridge J. Introductory Econometrics. – Cengage Learning, 2019.
11. Gujarati D. Basic Econometrics. – McGraw-Hill, 2020.
12. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika Qo‘mitasi ma’lumotlari.
13. Inson resurslarini boshqarish bo‘yicha xalqaro ilmiy maqolalar va tahliliy hisobotlar.

**ЦИФРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ ДОСТИЖЕНИЯ ESG-ЦЕЛЕЙ
В НЕФТЕГАЗОВОЙ СФЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН**

**RAQAMLI TRANSFORMATSIYA O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI NEFT VA GAZ
SOHASIDA ESG MAQSADLARIGA ERISHISH VOSITASI SIFATIDA**

**DIGITAL TRANSFORMATION AS A TOOL FOR ACHIEVING ESG GOALS IN THE
OIL AND GAS SECTOR OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN**

Атаханова Ш.С., Мирхамидова Д.Н.
доцент ТашГТУ

Аннотация

В статье рассматривается влияние цифровой трансформации на достижение целей экологического, социального и корпоративного управления (ESG) в нефтегазовом секторе Узбекистана. В условиях усиления глобального энергетического перехода и ужесточения климатических требований, особенно со стороны ЕС, цифровизация становится критически важной для поддержания конкурентоспособности и получения доступа к международным зелёным финансовым ресурсам. На примере АО «Узбекнефтегаз» и национальной инициативы анализируется текущее состояние интеграции принципов ESG и цифровых технологий. В работе выделяются такие ключевые проблемы, как технологический разрыв и необходимость соответствия международным стандартам. Также даются конкретные рекомендации по применению инструментов цифровой трансформации для контроля выбросов, повышения энергоэффективности и увеличения прозрачности корпоративного управления.

Ключевые слова: цифровая трансформация, ESG, устойчивое развитие, нефтегазовая отрасль, Узбекистан, декарбонизация, «Узбекнефтегаз», климатическое регулирование, зеленое финансирование, корпоративное управление.

Mazkur maqolada O‘zbekiston neft-gaz sektorida raqamli transformatsiyaning ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv (ESG) maqsadlariga erishishga ta’siri ko‘rib chiqiladi. Global energetika transformatsiyasining kuchayishi va iqlim talablarining qat’iylashishi, ayniqsa Yel tomonidan, neft-gaz sektorining raqobatbardoshligini saqlab qolish va xalqaro yashil moliyaviy resurslarga erishish uchun raqamlashtirish muhim ahamiyat kasb etmoqda. «O‘zbekneftgaz» AJ va milliy tashabbus misolida ESG tamoyillari va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilishning hozirgi holati tahlil qilinadi. Ishda texnologik tafovut va xalqaro standartlarga muvofiqlik zarurligi kabi asosiy muammolar ajratib ko‘rsatiladi. Shuningdek, chiqindilarni nazorat qilish, energiya samaradorligini oshirish va korporativ boshqaruv shaffofligini ko‘paytirish uchun raqamli transformatsiya vositalarini qo‘llash bo‘yicha aniq tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: raqamli transformatsiya, ESG, barqaror rivojlanish, neft-gaz sanoati, O‘zbekiston, dekarbonizatsiya, «O‘zbekneftgaz», iqlimni tartibga solish, yashil moliyalashtirish, korporativ boshqaruv.

This article examines the impact of digital transformation on the achievement of environmental, social and corporate governance (ESG) objectives in Uzbekistan’s oil and gas sector. Against the backdrop of an intensifying global energy transition and stricter climate requirements, particularly from the EU, digitalisation is becoming critical for maintaining competitiveness and gaining access to international green finance. Using the example of JSC ‘Uzbekneftgaz’ and a national initiative, the current state of integration between ESG principles and digital technologies is analysed. The paper highlights key challenges such as the technology gap and the need to comply with international

standards. Specific recommendations are also provided on the application of digital transformation tools to control emissions, improve energy efficiency and increase corporate governance transparency.

Keywords: digital transformation, ESG, sustainable development, oil and gas industry, Uzbekistan, decarbonisation, ‘Uzbekneftegaz’, climate regulation, green finance, corporate governance.

Нефтегазовая отрасль, играющая ключевую роль в обеспечении энергетической безопасности и приносящая значительный доход многим государствам, сталкивается с уникальной двойной задачей: цифровой модернизацией и адаптацией к строгим требованиям устойчивого развития. Глобальный тренд на декарбонизацию экономики, выраженный в Европейском зеленом соглашении и климатических инициативах ЕС, существенно влияет на экспортные возможности и инвестиционную привлекательность компаний нефтегазового сектора [2]. Республика Узбекистан осуществляет масштабные экономические преобразования, направленные на достижение уровня дохода выше среднего к 2030 году. Этот вызов превращается в стратегические возможности для страны[3].

Цифровая трансформация в нефтегазовой отрасли Узбекистана стала ключевым инструментом для достижения целей устойчивого развития (ESG) и повышения операционной эффективности. Внедрение передовых технологий, таких как Интернет вещей (IoT), искусственный интеллект (ИИ), большие данные (Big Data) и цифровые двойники (Digital Twins), значительно снижает воздействие на окружающую среду, повышает безопасность труда и обеспечивает прозрачность для всех участников[4]. Цель исследования — проанализировать связь между цифровой трансформацией и ESG-принципами в отрасли, оценить текущий прогресс и разработать рекомендации для ключевых игроков рынка, включая Узгазойл[7].

Нефтегазовые компании Узбекистана сталкиваются с растущим внешним давлением. Европейский Союз, как крупный регуляторный центр, вводит строгие правила, такие как механизм корректировки углеродного следа на границе (CBAM) и стандарты мониторинга выбросов метана. Эти меры напрямую повлияют на условия экспорта энергоресурсов с 2027 по 2030 год. Декарбонизация теперь не просто вопрос имиджа, а необходимость для сохранения рыночных позиций. Международные финансовые институты и инвесторы все чаще требуют убедительной стратегии ESG и высоких рейтингов при распределении капитала [2, 7].

Правительство Узбекистана активно проводит реформы внутри страны, чтобы улучшить инвестиционный климат и стимулировать устойчивое развитие. ОЭСР советует укрепить нормативную базу для ответственного бизнеса. Внедрение экологических стандартов и ускоренная реформа государственных предприятий стали ключевыми элементами стратегии «Узбекистан-2030». ESG объявлена национальным приоритетом. Центр передового опыта ESG, созданный в АО «УзАссеты», системно внедряет международные стандарты и координирует инициативы государственного сектора[1].

АО «Узбекнефтегаз», как лидер отрасли, активно продвигается в направлении ESG-трансформации, тесно связанной с цифровизацией.

Экологические аспекты (E1): компания завершила кадастры выбросов парниковых газов (категории 1 и 2), рассчитывает косвенные выбросы и анализирует потребление воды и образование отходов, что составляет 5,6%. На основе этих усилий внедряется цифровая система мониторинга в реальном времени. Поставлены цели по снижению выбросов и повышению энергоэффективности, для достижения которых критически важны прогнозная аналитика и цифровые двойники[4, 5].

Социальный аспект (S): Компания активно внедряет программы по охране труда, промышленной безопасности и развитию персонала. Современные цифровые платформы для обучения и моделирования, а также системы контроля доступа и мониторинга здоровья сотрудников в опасных зонах значительно повышают эффективность этих инициатив.

Корпоративное управление (G): Создан специальный отдел для внедрения принципов ESG. Начался выпуск ежегодного отчета по стандартам GRI. Компания также стремится получить международный ESG-рейтинг от SP Global на уровне 45%. Оцифровка управленческих процессов и отчетности обеспечивает прозрачность и подотчетность, необходимые для инвесторов[7].

Цифровая трансформация предлагает конкретные инструменты для решения ESG-задач (Таблица 1)

ESG-сфера	Ключевые задачи	Инструменты цифровой трансформации	Ожидаемый эффект
Экология (E)	Мониторинг и снижение выбросов ПГ, утечек метана.	ДАТ-сенсоры, спутниковый мониторинг, ИИ для анализа данных, цифровые двойники месторождений.	Точный учет углеродного следа, сокращение выбросов до 20-30%, выполнение стандартов ЕС [8].
	Повышение энергоэффективности.	Системы интеллектуального энергоменеджмента, предиктивное обслуживание оборудования.	Снижение операционных затрат, оптимизация энергопотребления.
Социальная сфера (S)	Охрана труда и промышленная безопасность	Системы компьютерного зрения для распознавания опасных ситуаций, носимые датчики для работников, VR-тренажеры.	Снижение травматизма, повышение культуры безопасности.
	Развитие персонала.	Цифровые образовательные платформы, системы адаптивного обучения.	Повышение квалификации, подготовка кадров для работы с новыми технологиями.
Управление (G)	Прозрачность и отчетность.	Блокчейн для отслеживания цепочек поставок, платформы для автоматизированного сбора ESG-данных и генерации отчетов.	Укрепление доверия инвесторов, снижение рисков, соответствие IFRS SDS и другим стандартам [2, 7].
	Управление рисками.	Системы анализа больших данных для моделирования	Упреждающее управление, стратегическое планирование.

ESG-сфера	Ключевые задачи	Инструменты цифровой трансформации	Ожидаемый эффект
		климатических и репутационных рисков.	

Нефтегазовая отрасль Узбекистана, ориентированная на свою ключевую продукцию, признала важность перехода к принципам ESG и предприняла первые системные шаги в этом направлении. Разработка стратегий, кадастров выбросов и взаимодействие с рейтинговыми агентствами являются важными компонентами этого процесса. Однако существует значительный разрыв между заявленными целями и полным внедрением цифровых технологий.

Ключевые вызовы:

1. Технологический разрыв: отсутствие опыта и инфраструктуры для внедрения сложных цифровых систем мониторинга и анализа, таких как протокол GHG ISO 14064.

2. Интеграция данных: существующие информационные системы, особенно унаследованные и традиционные, часто не интегрируются между собой, что препятствует созданию единой цифровой экосистемы для управления показателями ESG.

3. Нехватка кадров: существует острая нехватка специалистов, обладающих знаниями в области нефтегазовой, экологической науки и анализа данных.

4. Инвестиционные потребности: переход к цифровизации и экологизации активов требует значительных капитальных вложений, окупаемость которых ожидается в долгосрочной перспективе.

Для решения этих задач необходимо объединить усилия государства и частного сектора, а также привлечь к сотрудничеству международные финансовые организации, такие как Европейский банк реконструкции и развития и Азиатский банк развития. Пример Equinor, который одновременно вкладывает средства в морскую ветроэнергетику и совершенствует системы мониторинга выбросов, демонстрирует важность комплексного подхода. На первом этапе для Узбекистана ключевой задачей должно стать формирование цифровой инфраструктуры — единой платформы для сбора, верификации и публикации данных по ESG. Эта платформа станет основой для внедрения более продвинутых аналитических инструментов и решений на базе искусственного интеллекта в будущем. [1].

Создание и утверждение плана интеграции цифровых технологий с ESG, включающего конкретные показатели эффективности и распределение ответственности.

Запуск пилотного проекта по установке IoT-системы для мониторинга выбросов метана на ключевых объектах и цифровых двойниках с целью оптимизации энергопотребления.

Разработка программ переподготовки совместно с университетами и международными экспертами (например, в партнерстве с Центром передового опыта ESG UzAssets).

Более широкое использование инструментов зеленого финансирования (зеленые облигации, кредиты Межамериканского банка развития) для реализации проектов в области цифровизации.

Узбекистан стоит перед необходимостью стратегического перехода своей нефтегазовой отрасли к модели устойчивого развития, которая соответствует вызовам XXI века. Хотя в краткосрочной перспективе страна не откажется от своей ресурсной базы, это не означает, что она не должна модернизировать свою деятельность в соответствии с принципами ESG.

Цифровая трансформация играет ключевую роль в этом процессе, выступая в качестве основного инструмента и катализатора изменений. Она позволяет превратить абстрактные идеи, такие как сокращение углеродного следа и ответственное управление, в конкретные данные, аналитические отчеты и, в конечном итоге, в реальные конкурентные преимущества.

Для Узбекистана успешное сочетание цифровой и ESG повесток станет не только показателем зрелости нефтегазовой отрасли, но и важным сигналом для мирового сообщества

о готовности страны к созданию диверсифицированной, современной и устойчивой экономики.

Исследование показывает, что цифровая трансформация перестала быть второстепенной технологической модернизацией для нефтегазового сектора Узбекистана. Теперь она стала стратегическим приоритетом и важнейшим инструментом для достижения Целей устойчивого развития (ЦУР). В условиях глобального энергетического перехода и ужесточения климатических требований, особенно со стороны Европейского Союза, способность компаний точно оценивать, контролировать и снижать свое воздействие на природу становится необходимым условием для сохранения рыночных позиций и привлечения инвестиций. Для АО «Узбекнефтегаз» и всей отрасли цифровизация — это не просто средство повышения операционной эффективности, но и фундамент для радикальной перестройки бизнес-модели, основанной на принципах низкоуглеродного, социально ответственного и прозрачного управления.

Узбекистан и его ведущие компании переживают важный этап развития. С одной стороны, созданы необходимые политические и институциональные условия: внедрена Единая система управления (ЭСУ) на национальном уровне, разработана Стратегия Узбекистана до 2030 года, направленная на создание Центра передового опыта в области устойчивого развития (ESG). Для координации действий государственных компаний «Узбекнефтегаз» проводит систематическую инвентаризацию выбросов и готовится к международным рейтингам, что свидетельствует о высоком уровне осведомленности о данной проблеме. С другой стороны, существует значительный разрыв между поставленными целями и их реализацией с использованием современных цифровых технологий. Текущие решения пока не полностью соответствуют масштабам поставленной миссии, например, требованиям ЕС по будущему углеродному следу (CBAM).

Главный вывод этого исследования заключается в том, что успех преобразований будет зависеть от преодоления трех ключевых препятствий на пути тесного партнерства между государственным и частным секторами и международного партнерства:

1. Технологический и инфраструктурный барьер. Необходимо ускоренное создание единой цифровой платформы (Data Fabric) для консолидации ESG-данных со всех активов, что станет «цифровым фундаментом» для последующего внедрения систем предиктивной аналитики, IoT-мониторинга метана и цифровых двойников [7, 8]. Без этого основанного на данных подхода любые отчеты об устойчивом развитии рискуют остаться декларативными.

2. Кадровый и компетентностный барьер. Требуется срочная разработка и реализация масштабных программ переподготовки и привлечения специалистов на стыке нефтегазового дела, data science и экологии. Партнерство с ведущими вузами, международными консультантами и институтами развития (такими как ОЭСР, ЕБРР) здесь критически важно для трансфера знаний и лучших практик [2].

3. Инвестиционный и регуляторный барьер. Государство может сыграть решающую роль, создавая стимулы (например, через «зеленые» тарифы или налоговые льготы) и устанавливая четкие, поэтапные требования по цифровизации экологического контроля. Параллельно компаниям необходимо активнее осваивать инструменты зеленого и устойчивого финансирования (зеленые облигации, ESG-связанные кредиты), чтобы обеспечить долгосрочные инвестиции в модернизацию [2].

Таким образом, путь к устойчивому будущему узбекского ТЭК лежит не через отказ от нефти и газа в краткосрочной перспективе, а через их «интеллектуализацию» и «озеленение» с помощью цифровых технологий. Цифровая трансформация позволяет перевести ESG из области философии и имиджа в плоскость измеримой эффективности, управляемых процессов и конкретных конкурентных преимуществ. Успешная интеграция этих двух повесток станет для Узбекистана не только доказательством зрелости его ключевой отрасли, но и мощным сигналом глобальному сообществу о переходе к новой, диверсифицированной и устойчивой модели экономического роста, ориентированной на долгосрочную ценность для всех стейкхолдеров.

Список использованной литературы:

1. JSC «UzAssets» organized the «ESG Strategy Review» event. (2025, December 24). *Uz-Assets*. <https://uz-assets.uz/en/uzassets-jsc-organized-the-esg-strategy-review-event/>
2. Стратегический переход нефтегазовых компаний к требованиям климатического регулирования ЕС. (2025). *HPBS.Uz*. <https://hpbs.uz/articles/strategicheskii-perekhod-neftegazovykh-kompanii-k-trebovaniyam-klimaticheskogo-regulirovaniia-es>
3. OECD. (2025). *Roadmap for Sustainable Investment Policy Reforms in Uzbekistan*. OECD Publishing, Paris. https://www.oecd.org/en/publications/roadmap-for-sustainable-investment-policy-reforms-in-uzbekistan_20865f29-en/full-report/assessment-and-recommendations_11cf7850.html
4. Ирмухамедов Сардор Бахтиярович. (2025). THE ROLE OF DIGITAL TRANSFORMATION AND ESG PRINCIPLES IN THE MANAGEMENT OF INTERNATIONAL INVESTMENTS: THE EXPERIENCE OF UZBEKISTAN. *International Journal of Advanced Research*, 13(11), 498–502. <https://www.academicpublishers.org/journals/index.php/ijai/article/view/7567>
5. Uzbekneftegaz discusses future strategy and ESG targets with S&P Global Ratings. (2025, October 13). *Trend News Agency*. <https://www.trend.az/business/4103264.html>
6. Uzbekistan's Uzbekneftegaz Unveils Future Plans and Sustainability Efforts to S&P Global and UzAssets. (2025, October 13). *Caspian Post*. <https://caspianpost.com/uzbekistan/uzbekistan-s-uzbekneftegaz-unveils-future-plans-and-sustainability-efforts-to-s-p-global-and-uzassets>
7. «Узбекнефтегаз» планирует получить рейтинг устойчивого развития (ESG). (2025, 20 февраля). *Yuz.Uz*. <https://yuz.uz/ru/news/uzbekneftegaz-planiruet-poluchit-reyting-ustoychivogo-razvitiya-esg>
8. ESG Co-Lab: Vectors and Joint Solutions of State-Owned Companies of the Republic of Uzbekistan. (2025, November 26). *Uz-Assets*. <https://uz-assets.uz/en/esg-co-lab-vectors-and-joint-solutions-of-state-owned-companies-of-the-republic-of-uzbekistan/>

UDK: 338.46

**MIJOZLARGA YO‘NALTIRILGAN RAQAMLI MARKETING ASOSIDA SAVDO
XIZMATLARINI MODERNIZATSIYA QILISH**

**МОДЕРНИЗАЦИЯ УСЛУГ ПРОДАЖ НА ОСНОВЕ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА,
ОРИЕНТИРОВАННОГО НА КЛИЕНТА**

**MODERNIZING SALES SERVICES BASED ON CUSTOMER-ORIENTED DIGITAL
MARKETING**

Toxirov Javlon Raximovich

Buxoro davlat universiteti, Iqtisodiyot va turizm fakulteti,
Marketing va menejment kafedrası professori (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqolada mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketing asosida savdo xizmatlarini modernizatsiya qilish masalalari yoritilgan. Raqamli texnologiyalar, elektron tijorat, CRM tizimlari, Big Data va omnikanal marketing vositalari orqali mijozlar ehtiyojini aniqlash, xizmat sifatini oshirish hamda savdo korxonalarining raqobatbardoshligini kuchaytirish imkoniyatlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: raqamli marketing, savdo xizmatlari, mijozlarga yo‘naltirilganlik, elektron tijorat, CRM, Big Data, omnikanal marketing, modernizatsiya.

В статье рассматриваются вопросы модернизации торговых услуг на основе клиентоориентированного цифрового маркетинга. Проанализированы возможности использования цифровых технологий, электронной коммерции, CRM-систем, Big Data и омниканального маркетинга для выявления потребностей клиентов, повышения качества обслуживания и укрепления конкурентоспособности торговых предприятий.

Ключевые слова: цифровой маркетинг, торговые услуги, клиентоориентированность, электронная коммерция, CRM, Big Data, омниканальный маркетинг, модернизация.

This article examines the modernization of trade services based on customer-oriented digital marketing. It analyzes the use of digital technologies, e-commerce, CRM systems, Big Data, and omnichannel marketing to identify customer needs, improve service quality, and strengthen the competitiveness of trade enterprises.

Keywords: digital marketing, trade services, customer orientation, e-commerce, CRM, Big Data, omnichannel marketing, modernization.

Hozirgi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida savdo xizmatlari tizimini modernizatsiya qilish iqtisodiy taraqqiyotning muhim omillaridan biriga aylanmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi, internet foydalanuvchilari sonining ortishi hamda elektron tijoratning kengayishi korxonalar faoliyatida yangi marketing yondashuvlarini shakllantirmoqda. Ayniqsa, mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketing zamonaviy savdo xizmatlarini tashkil etishda muhim strategik vosita sifatida namoyon bo‘lmoqda. An‘anaviy marketing tizimida asosiy e‘tibor mahsulotni sotishga qaratilgan bo‘lsa, zamonaviy raqamli marketing konsepsiyasida iste‘molchilar ehtiyoji va ularning xarid tajribasi ustuvor ahamiyat kasb etadi. Mijozlarning talabi, qiziqishi va xulq-atvorini tahlil qilish asosida individual xizmatlarni taklif etish savdo korxonalarining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli raqamli marketing vositalari yordamida savdo xizmatlarini modernizatsiya qilish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Marketing nazariyasining asoschilaridan biri bo‘lgan Philip Kotler marketingni iste‘molchilar ehtiyojini aniqlash va qondirish orqali qiymat yaratish jarayoni sifatida izohlaydi. Olimning fikriga ko‘ra, zamonaviy marketing konsepsiyasi korxonalarning uzoq muddatli muvaffaqiyatini ta‘minlash uchun mijozlarga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimini shakllantirishni talab etadi. Kotler va Keller o‘z tadqiqotlarida raqamli marketing texnologiyalarining rivojlanishi korxonalar va iste‘molchilar o‘rtasidagi munosabatlarni yangi bosqichga olib chiqqanini ta‘kidlaydi.

Omnikanal marketing tizimi va savdo xizmatlari integratsiyasini o‘rganishda Verhoefning ilmiy qarashlari muhim hisoblanadi. Olimning fikriga ko‘ra, iste‘molchilarga barcha savdo kanallari orqali yagona va uzluksiz xizmat ko‘rsatish tizimini yaratish zamonaviy savdo korxonalarining strategik ustunligini ta‘minlaydi. Ayniqsa, elektron tijorat platformalari va mobil ilovalarning rivojlanishi savdo xizmatlari samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda. Xizmatlar marketingi bo‘yicha tadqiqot olib borgan Wirtz va Lovelock xizmat ko‘rsatish sifati hamda mijozlar qoniqishi korxona muvaffaqiyatining asosiy mezoni ekanligini ta‘kidlaydi. Ularning ilmiy qarashlariga ko‘ra, raqamli texnologiyalar xizmat ko‘rsatish jarayonini avtomatlashtirish va iste‘molchilar bilan individual ishlash imkoniyatini kengaytiradi.

Maqolada tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy-statistik tahlil, ilmiy abstraksiya va mantiqiy umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Ushbu metodlar orqali mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketingning savdo xizmatlarini modernizatsiya qilishdagi o‘rni, uning samaradorligi hamda raqobatbardoshlikka ta‘siri o‘rganildi. Shuningdek, elektron tijorat platformalari va raqamli marketing vositalari faoliyati tahlil qilinib, amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

Raqamli marketing — bu internet texnologiyalari, mobil aloqa vositalari, ijtimoiy tarmoqlar va elektron platformalar orqali iste‘molchilar bilan interaktiv munosabatlarni tashkil etishga qaratilgan marketing faoliyatidir. Kotler va Kellerning ta‘kidlashicha, zamonaviy marketingning asosiy vazifasi mijozlar ehtiyojini aniqlash va ular uchun qiymat yaratishdan iboratdir. Shu nuqtai nazardan, raqamli marketing korxonalarga iste‘molchilar bilan bevosita va tezkor aloqa o‘rnatish imkonini beradi. Bugungi kunda raqamli marketingning asosiy vositalariga ijtimoiy tarmoq marketingi, qidiruv tizimi

optimizatsiyasi (SEO), elektron pochta marketingi, kontent marketing, mobil marketing va internet reklamalari kiradi. Ushbu vositalar yordamida korxonalar bozor talabini o‘rganish, iste’molchi ehtiyojini aniqlash va xizmatlarni shaxsiylashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi. Raqamli marketingning muhim jihatlaridan biri — ma’lumotlar bazasi va analitik tizimlardan foydalanishdir. Big Data texnologiyalari yordamida korxonalar mijozlarning xarid xulq-atvorini chuqur tahlil qiladi va ularga mos marketing strategiyalarini ishlab chiqadi. Natijada savdo xizmatlarining samaradorligi oshadi va mijozlar sodiqligi shakllanadi.

Savdo xizmatlarini modernizatsiya qilish deganda xizmat ko‘rsatish jarayoniga zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, xizmat sifatini oshirish va iste’molchilarga qulay sharoit yaratish tushuniladi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida savdo xizmatlarini modernizatsiya qilish quyidagi asosiy yo‘nalishlarda amalga oshirilmoqda. Birinchidan, elektron tijorat platformalarining rivojlanishi savdo xizmatlari tizimining transformatsiyasiga olib kelmoqda. Internet-do‘konlar, marketpleyslar va mobil ilovalar orqali xarid qilish imkoniyatining kengayishi iste’molchilarga vaqt va xarajatlarni tejash imkonini bermoqda. Ikkinchidan, omnikanal marketing tizimining rivojlanishi savdo xizmatlari samaradorligini oshirmoqda. Omnikanal yondashuv barcha savdo kanallarini yagona tizimga birlashtirish orqali iste’molchilarga qulay va uzluksiz xizmat ko‘rsatishni ta’minlaydi. Masalan, mijoz mahsulotni internet orqali tanlab, uni an’anaviy do‘kondan xarid qilishi yoki aksincha amalga oshirishi mumkin. Uchinchidan, sun’iy intellekt va avtomatlashtirilgan xizmat tizimlari savdo xizmatlarini modernizatsiya qilishda muhim rol o‘ynamoqda. Chatbotlar, avtomatik tavsiya tizimlari va virtual yordamchilar mijozlarga tezkor xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Bu esa xizmat sifatini oshirib, korxonaning bozordagi mavqeyini mustahkamlaydi.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketing savdo xizmatlarini modernizatsiya qilishda eng samarali vositalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, internet texnologiyalaridan foydalanish korxonalarga bozor talabini tezkor aniqlash va iste’molchilar ehtiyojiga mos xizmatlarni taklif etish imkonini bermoqda.

Raqamli marketing vositalarining joriy etilishi savdo korxonalarida xizmat ko‘rsatish tezligi va sifati oshishiga olib kelmoqda. Shu bilan birga, elektron tijorat platformalarining rivojlanishi savdo hajmining ortishi va xarajatlarning qisqarishiga xizmat qilmoqda. Omnikanal marketing tizimlari esa iste’molchilarga qulay va integratsiyalashgan xizmatlarni taklif etish orqali mijozlar sodiqligini oshirmoqda. Bundan tashqari, sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish korxonalarga marketing faoliyatini avtomatlashtirish va xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish imkonini bermoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketing savdo xizmatlarini modernizatsiya qilishda muhim strategik omil hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar savdo korxonalariga mijozlar ehtiyojini chuqur o‘rganish, ularning xarid xulq-atvorini tahlil qilish va individual xizmatlar taklif etish imkonini beradi. Bu esa savdo xizmatlarining sifati, tezkorligi va qulayligini oshiradi. Muhokama jarayonida aniqlanishicha, an’anaviy marketing usullari ko‘proq ommaviy reklama va umumiy xizmat ko‘rsatishga asoslangan bo‘lsa, raqamli marketing mijoz bilan bevosita va interaktiv aloqani shakllantiradi. Ayniqsa, CRM tizimlari, Big Data, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilovalar va elektron tijorat platformalari orqali mijozlar haqidagi ma’lumotlarni yig‘ish va tahlil qilish savdo xizmatlarini yanada samarali tashkil etishga xizmat qiladi.

Raqamli marketing asosida xizmatlarni shaxsiylashtirish savdo korxonalarining raqobatbardoshligini oshiradi. Mijozning xarid tarixi, qiziqishlari va ehtiyojlariga mos mahsulot yoki xizmat taklif etilishi mijoz qoniqishini kuchaytiradi. Natijada mijozlar sodiqligi ortadi, takroriy xaridlar soni ko‘payadi va korxonaning bozordagi mavqeyi mustahkamlanadi. Tadqiqotda omnikanal yondashuvning ahamiyati ham alohida namoyon bo‘ldi. Internet-do‘kon, ijtimoiy tarmoqlar, mobil ilova va an’anaviy savdo nuqtalarining yagona tizimda ishlashi mijozlarga qulay va uzluksiz xizmat ko‘rsatish imkonini beradi. Bu esa savdo jarayonini tezlashtiradi, xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi va mijoz tajribasini yaxshilaydi. Shuningdek, raqamli marketing reklama xarajatlarini optimallashtirishga yordam beradi. Maqsadli reklama vositalari orqali korxonalar aynan kerakli auditoriyaga murojaat qiladi va marketing kampaniyalarining samaradorligini real vaqt rejimida baholaydi. Bu an’anaviy reklama usullariga nisbatan iqtisodiy jihatdan samaraliroq hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketing savdo xizmatlarini modernizatsiya qilishda quyidagi natijalarni ta‘minlashini ko‘rsatdi: xizmat ko‘rsatish sifati oshadi, mijozlar bilan aloqa kuchayadi, savdo hajmi ortadi, xarajatlar kamayadi, mijozlar sodiqligi shakllanadi va korxonaning raqobatbardoshligi mustahkamlanadi. Shu bois savdo korxonalarida raqamli marketing texnologiyalarini keng joriy etish zamonaviy bozor sharoitida muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida savdo xizmatlarini modernizatsiya qilishda mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketing muhim strategik ahamiyatga ega. Zamonaviy marketing texnologiyalarining joriy etilishi iste‘molchilar ehtiyojini chuqur o‘rganish, xizmat sifatini oshirish va korxonalarning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Kelgusida savdo korxonalarida Big Data, sun‘iy intellekt, omnikanal marketing va avtomatlashtirilgan xizmat tizimlarini keng joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu esa savdo xizmatlari tizimining samaradorligini oshirish va mijozlar ehtiyojini yanada to‘liq qondirish imkonini beradi. Mijozlarga yo‘naltirilgan raqamli marketing zamonaviy savdo xizmatlarini modernizatsiya qilishning muhim strategik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Raqamli texnologiyalar, internet platformalari va elektron tijorat tizimlarining rivojlanishi savdo xizmatlarini yanada samarali, tezkor va mijoz ehtiyojiga mos tarzda tashkil etish imkonini bermoqda. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli marketing vositalaridan foydalanish iste‘molchilar bilan interaktiv aloqani kuchaytiradi, xizmat ko‘rsatish sifatini oshiradi hamda korxonalarning bozordagi raqobatbardoshligini mustahkamlaydi. Ayniqsa, CRM tizimlari, Big Data, omnikanal marketing va sun‘iy intellekt texnologiyalarining qo‘llanilishi mijozlar ehtiyojini chuqur tahlil qilish va xizmatlarni shaxsiylashtirish imkonini beradi. Shuningdek, mijozlarga yo‘naltirilgan yondashuv asosida savdo xizmatlarini tashkil etish mijoz qoniqishi va sodiqligini oshirib, savdo hajmining ko‘payishiga xizmat qiladi. Elektron marketing vositalari orqali reklama xarajatlarini optimallashtirish va marketing samaradorligini real vaqt rejimida baholash imkoniyati ham korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligini oshiradi. Shu bois kelgusida savdo korxonalarida raqamli marketing texnologiyalarini keng joriy etish, omnikanal xizmat ko‘rsatish tizimini rivojlantirish hamda innovatsion marketing strategiyalaridan samarali foydalanish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu esa savdo xizmatlari sifatini oshirish, mijozlar ehtiyojini to‘liq qondirish va milliy iqtisodiyotda xizmatlar sektorining barqaror rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Chaffey, D., & Ellis-Chadwick, F. (2019). *Digital marketing: Strategy, implementation and practice* (7th ed.). Pearson.
2. Kotler, P., Keller, K. L., & Chernev, A. (2022). *Marketing management* (16th ed.). Pearson.
3. Ryan, D. (2020). *Understanding digital marketing: Marketing strategies for engaging the digital generation* (5th ed.). Kogan Page.
4. Kannan, P. K., & Li, H. A. (2017). Digital marketing: A framework, review and research agenda. *International Journal of Research in Marketing*, 34(1), 22–45.
5. Lemon, K. N., & Verhoef, P. C. (2016). Understanding customer experience throughout the customer journey. *Journal of Marketing*, 80(6), 69–96.
6. Verhoef, P. C., Kannan, P. K., & Inman, J. J. (2015). From multi-channel retailing to omni-channel retailing. *Journal of Retailing*, 91(2), 174–181.
7. Grewal, D., Roggeveen, A. L., & Nordfält, J. (2017). The future of retailing. *Journal of Retailing*, 93(1), 1–6.
8. Wirtz, J., & Lovelock, C. (2021). *Services marketing: People, technology, strategy* (9th ed.). World Scientific.
9. Laudon, K. C., & Traver, C. G. (2021). *E-commerce 2021–2022: Business, technology and society* (17th ed.). Pearson.
10. Solomon, M. R. (2020). *Consumer behavior: Buying, having, and being* (13th ed.). Pearson.
11. Ergashxodjayeva, Sh. J. (2013). *Innovatsion marketing*. Iqtisodiyot.
12. Qosimova, M. S., Yusupov, M. A., & Ergashxodjayeva, Sh. J. (2019). *Marketing asoslari*. Iqtisodiyot.

**ONLINE TA’LIM XIZMATLARI BOZORINING KENGAYISHI NATIJASIDA
AN’ANAVIY TA’LIM SEKTORIDA YUZ BERAYOTGAN IQTISODIY O‘ZGARISHLAR**

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ В ТРАДИЦИОННОМ СЕКТОРЕ ОБРАЗОВАНИЯ
В РЕЗУЛЬТАТЕ РАСШИРЕНИЯ РЫНКА ОНЛАЙН-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ**

**ECONOMIC CHANGES IN THE TRADITIONAL EDUCATION SECTOR RESULTING
FROM THE EXPANSION OF THE ONLINE EDUCATION SERVICES MARKET**

Sulaymonova Feruzaxon

Andijon davlat universiteti Iqtisodiyot masofaviy 1-kurs magistratura talabasi

Ro‘zimov Bahromjon

Andijon davlat universiteti, Iqtisodiyot va moliya kafedrası mudiri

Annotatsiya

Ushbu maqolada online ta’lim xizmatlari bozorining kengayishi natijasida an’anaviy ta’lim sektorida yuz berayotgan iqtisodiy o‘zgarishlar tahlil qilingan. Tadqiqotda online va gibrıd ta’limning oliy ta’lim muassasalari xarajatlari, daromadlari hamda pedagogik mehnat bozoriga ta’siri o‘rganilgan. Natijalar raqamlashtirish ta’lim tizimida yangi iqtisodiy yondashuvlarni shakllantirayotganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: online ta’lim, masofaviy ta’lim, ta’lim xizmatlari bozori, oliy ta’lim, raqamli transformatsiya, iqtisodiy samaradorlik, gibrıd ta’lim, raqamli tengsizlik.

В статье проанализированы экономические изменения в традиционном секторе образования под влиянием расширения рынка онлайн-образовательных услуг. Исследовано влияние онлайн и гибридного обучения на расходы, доходы и рынок педагогического труда высших учебных заведений. Результаты показывают, что цифровизация формирует новые экономические подходы в системе образования.

Ключевые слова: онлайн-образование, дистанционное обучение, рынок образовательных услуг, высшее образование, цифровая трансформация, экономическая эффективность, гибридное обучение.

This article analyzes the economic changes occurring in the traditional education sector due to the expansion of the online education services market. The study examines the impact of online and hybrid education on university costs, revenues, and the pedagogical labor market. The findings show that digitalization is shaping new economic approaches in the education system.

Keywords: online education, distance learning, education services market, higher education, digital transformation, economic efficiency, hybrid learning, digital divide.

Raqamli platformalar, yuqori tezlikdagi internet va LMS texnologiyalarining keng qo‘llanilishi ta’lim xizmatlarini tashkil etish va iste’mol qilish jarayonini tubdan o‘zgartirmoqda. An’anaviy ta’limda jarayon auditoriya va o‘qituvchiga bog‘liq bo‘lgan bo‘lsa, online ta’lim masofaviy o‘qitish, raqamli monitoring va hududiy chegaralardan tashqari talabalarni qamrab olish imkonini bermoqda. Shu jihatdan u nafaqat pedagogik innovatsiya, balki ta’lim bozorining iqtisodiy transformatsiyasini belgilovchi omil hisoblanadi.

UNESCO, OECD va Jahon banki raqamli ta’limni tenglik, sifat, boshqaruv va investitsiya samaradorligi bilan bog‘liq yaxlit tizim sifatida ko‘rib chiqadi [1]. O‘zbekistonda esa masofaviy ta’lim “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun va VM 559-son qarori bilan huquqiy jihatdan tartibga solingan

[2]. Bu esa OTMlarga online ta’limni rivojlantirish, xizmatlar ko‘lamini kengaytirish va yangi bozor segmentlarini shakllantirish imkonini bermoqda.

Online ta’limning iqtisodiy va institutsional oqibatlarini o‘rganish xalqaro adabiyotlarda bir nechta asosiy yo‘nalishlarda olib borilmoqda. Birinchi yo‘nalish raqamli texnologiyaning ta’limga kirish va tenglikka ta’sirini o‘rganadi. UNESCO texnologiya chekka yoki maxsus ehtiyojli guruhlar uchun ta’lim imkoniyatlarini kengaytirishi mumkinligini e’tirof etish bilan birga, qurilma, ulanish va raqamli savodxonlik tafovuti mavjud bo‘lsa, texnologiya tengsizlikni kuchaytirishi mumkinligini ko‘rsatadi [5].

Ikkinchi yo‘nalish sifat va institutsional boshqaruvga qaratilgan. OECDning raqamli ta’lim ekotizimi yondashuvida LMS, raqamli o‘quv resurslari, talabalar axborot tizimlari, ma’lumotlar boshqaruvi va pedagoglarning raqamli salohiyati o‘zaro bog‘liq elementlar sifatida ko‘riladi [6]. Ushbu yondashuv online ta’limning muvaffaqiyati faqat texnologik vosita bilan emas, balki boshqaruv va sifatni ta’minlash tizimi bilan belgilanishini anglatadi.

Uchinchi yo‘nalish oliy ta’limda online ta’lim samaradorligini belgilovchi omillarga bag‘ishlangan. Van Dorresteijn va boshqalar 47 ta adabiyotlar sharhi hamda meta-tahlilni umumlashtirib, samarali online oliy ta’lim omillari kurs, talaba, o‘qituvchi va institut darajalarida o‘zaro bog‘liq ekanini ko‘rsatgan [9]. Bu natija ta’lim xizmatlari iqtisodiy samaradorligini faqat xarajatlarni qisqartirish bilan emas, balki ta’lim natijasi va institutsional qo‘llab-quvvatlash bilan birga o‘lchash zarurligini tasdiqlaydi.

To‘rtinchi yo‘nalish raqamli tafovutning talaba saqlanib qolishi va ta’limdan chiqib ketishiga ta’siriga qaratilgan. Barragán Moreno va Guzmán Rincónning tadqiqotida raqamli tafovut texnologiyaga kirish, raqamli ko‘nikmalar, ijtimoiy-iqtisodiy sharoit va institut qo‘llab-quvvatlashi bilan bog‘liq ko‘p o‘lchovli hodisa sifatida baholanib, u oliy ta’limdagi talaba chiqib ketishi xavfiga ta’sir etishi ko‘rsatilgan [10]. Shu sabab online xizmatlar bozorini kengaytirish bilan bir vaqtda raqamli tenglik va talabani qo‘llab-quvvatlash siyosati ham amalga oshirilishi lozim.

Mazkur tadqiqot desk-research yondashuvi asosida amalga oshirilib, unda O‘zbekiston va xalqaro tashkilotlarning rasmiy statistik hamda analitik ma’lumotlari tizimli ravishda umumlashtirildi. Tadqiqot metodologiyasi online ta’lim xizmatlari bozorining an’anaviy ta’lim sektoriga iqtisodiy ta’sirini kompleks baholashga yo‘naltirildi. Tahlil jarayonida qiyosiy-dinamik, institutsional va tizimli yondashuvlar qo‘llanilib, ta’lim xizmatlari hajmi, raqamlashtirish darajasi, mehnat bozori va boshqaruv mexanizmlaridagi o‘zgarishlar o‘rganildi.

Online ta’lim xizmatlari bozorining kengayishi O‘zbekiston ta’lim tizimida chuqur iqtisodiy transformatsion jarayonlarni yuzaga keltirmoqda. So‘nggi yillarda ta’lim xizmatlariga bo‘lgan talabning ortishi, raqamli texnologiyalar infratuzilmasining rivojlanishi hamda masofaviy ta’limning normativ-huquqiy jihatdan tan olinishi online va gibril ta’lim shakllarining iqtisodiy ahamiyatini sezilarli darajada kuchaytirdi. Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda O‘zbekistonda ta’lim xizmatlari hajmi 39,6 trln so‘mga yetib, 2024-yilga nisbatan 10,4 foizga oshgan [3]. Ushbu ko‘rsatkich ta’lim xizmatlari bozorida barqaror iqtisodiy o‘rinish mavjudligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, oliy ta’lim xizmatlarining umumiy ta’lim xizmatlari tarkibidagi 49,4 foizlik ulushi OTMlarning online transformatsiya jarayonidagi asosiy iqtisodiy subyekt sifatida shakllanayotganini anglatadi [3].

Hududiy kesimda ham ta’lim xizmatlari bozorining kengayishi kuzatilmoqda. Jumladan, Andijon viloyatida ta’lim xizmatlari hajmi 1,9 trln so‘mni tashkil etgan bo‘lib, bu hududiy online dasturlarni rivojlantirish uchun muhim iqtisodiy baza mavjudligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, online ta’lim xizmatlari rivojlanishining asosiy infratuzilmaviy omillaridan biri internetdan foydalanish darajasi hisoblanadi. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda internetdan foydalanuvchi 10 yosh va undan katta aholining ulushi 2021-yildagi 76,6 foizdan 2024-yil yanvar–sentyabr holatiga 92,7 foizgacha oshgan [4]. Bu holat online ta’lim xizmatlari uchun iste’molchilar bazasi kengayayotganini ko‘rsatadi. Biroq internet sifati, trafik xarajatlari, qurilma bilan ta’minlanganlik va raqamli savodxonlik darajasi hududlar kesimida turlicha bo‘lgani sababli raqamli tafovut muammosi saqlanib qolmoqda [5].

O‘zbekistonda online ta’lim rivoji uchun tayanch iqtisodiy va raqamli ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	Davr	Qiymat	Tahliliy ahamiyati
Ta’lim xizmatlari hajmi	2025-yil	39,6 trln so‘m	Bozorning iqtisodiy miqyosini ko‘rsatadi
Ta’lim xizmatlari o‘sishi	2025/2024	10,4 %	Xizmatlarga to‘lovli talab o‘shirishini bildiradi
Oliy ta’lim xizmatlari ulushi	2025-yil	49,4 %	Transformatsiyaning asosiy segmentini belgilaydi
Oliy ta’lim xizmatlari hisoblangan hajmi	2025-yil	19,56 trln so‘m	OTMlar uchun raqamli xizmatlar salohiyati
Andijon viloyatida ta’lim xizmatlari	2025-yil	1,9 trln so‘m	Hududiy online dasturlar uchun bozor bazasi
Internet foydalanuvchi 10+ yoshli aholi ulushi	2024-y. yanvar-sentyabr	92,7 %	Online kirishning infratuzilmaviy sharti

Online ta’lim an’anaviy ta’lim tashkilotlari faoliyatida xarajatlarning oddiy qisqarishini emas, balki xarajatlar tarkibining transformatsiyasini yuzaga keltirmoqda. Auditoriya fondi, bosma materiallar va ayrim ma’muriy xarajatlarning nisbiy salmog‘i kamayishi mumkin bo‘lsa-da, LMS platformalari, bulutli serverlar, multimedia kontent, texnik qo‘llab-quvvatlash, kiberxavfsizlik va pedagoglarning raqamli malakasini oshirish bilan bog‘liq xarajatlar ortmoqda [6]. Shu sabab online transformatsiya moddiy resurslarga asoslangan xarajat modelidan intellektual va texnologik kapitalga asoslangan modelga o‘tishni tezlashtirmoqda.

Raqamli kontentning muhim iqtisodiy afzalliklaridan biri uning takroriy foydalanish imkoniyatidir. Sifatli ishlab chiqilgan video-ma’ruzalar, elektron darsliklar va interaktiv modullar bir nechta guruh hamda davrlarda qayta qo‘llanilishi mumkin. Natijada dastlabki yuqori xarajatlar ko‘proq tinglovchilar o‘rtasida taqsimlanadi va bir talaba uchun o‘rtacha xizmat xarajati kamayadi. Ushbu jarayonni tahlil qilish uchun quyidagi ko‘rsatkichdan foydalanish mumkin:

$$C_s = \frac{C_p + C_c + C_t + C_{sp}}{N}$$

Bu yerda C_s — bir online talaba uchun o‘rtacha xarajat, C_p — platforma va infratuzilma xarajatlari, C_c — raqamli kontent ishlab chiqish xarajatlari, C_t — pedagog va texnik xodimlar xarajatlari, C_{sp} — talabani qo‘llab-quvvatlash hamda sifat nazorati xarajatlari, N esa online ta’lim oluvchilar sonini anglatadi. Mazkur model online kurslar rentabelligini aniqlash, minimal iqtisodiy masshtabni baholash va xizmat narxini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Pedagogik mehnat bozori ham transformatsiyalashib, o‘qituvchilardan raqamli kontent yaratish, LMS tizimida ishlash va online baholash kompetensiyalari talab qilinmoqda [9]. Online va gibrid ta’lim shakllari hududiy qamrovni kengaytirib, ta’lim xarajatlarini kamaytirayotgan bo‘lsa-da, raqamli tengsizlik muammosi ayrim guruhlar uchun cheklov bo‘lib qolmoqda [10]. Shu sabab online ta’lim an’anaviy ta’limning to‘liq o‘rnini bosuvchi emas, balki gibrid model asosida uni transformatsiya qiluvchi mexanizm sifatida shakllanmoqda.

Online transformatsiyani baholash uchun quyidagi integrallashgan indikator taklif etiladi:

$$I_{ot} = 0.20A + 0.20C + 0.20Q + 0.15F + 0.15D + 0.10R$$

Mazkur model qamrov, xarajat samaradorligi, sifat, moliyaviy barqarorlik, raqamli tayyorgarlik va inklyuzivlik ko‘rsatkichlari asosida OTMlarning online transformatsiya darajasini baholash imkonini beradi. Umuman olganda, online ta’lim xizmatlari bozorining kengayishi O‘zbekiston ta’lim tizimida iqtisodiy transformatsiyani kuchaytirayotgan bo‘lsa-da, raqamli tafovut, sifat nazorati va statistik monitoring bilan bog‘liq muammolar dolzarbligicha qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, online ta’lim xizmatlari O‘zbekiston ta’lim tizimida iqtisodiy va institutsional transformatsiyani kuchaytirayotgan muhim omil hisoblanadi. Raqamli ta’lim xizmatlari OTMlar uchun daromadlarni diversifikatsiya qilish, hududiy qamrovni kengaytirish va resurslardan samaraliroq foydalanish imkonini yaratmoqda. Shu bilan birga, raqamli tafovut, sifat nazorati, akademik halollik va kiberxavfsizlik masalalari online transformatsiyaning asosiy cheklovlari sifatida

saqlanib qolmoqda. Shu sabab online va gibrid ta’limni rivojlantirishda iqtisodiy samaradorlik bilan bir qatorda sifat, tenglik va raqamli infratuzilma barqarorligini ham kompleks boshqarish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentyabrdagi “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun, O‘RQ-637-son. LexUZ. <https://lex.uz/docs/-5013007>
2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 3-oktyabrdagi “Oliy ta’lim tashkilotlarida masofaviy ta’lim shaklini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi 559-son qarori. LexUZ. <https://lex.uz/uz/docs/-6221502>
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekistonliklar ta’lim xizmatlari uchun 2025-yilda 39 trln so‘mdan ortiq mablag‘ sarflagan. 2026-yil 3-fevral. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/66661-zbekistonliklar-talim-khizmatlari-uchun-2025-jilda-39-trln-smdan-orti-mabla-sarflagan-2>
4. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida internetdan foydalanuvchi 10 yosh va undan katta yoshdagi aholi ulushi. 2024-yil 30-oktyabr. <https://stat.uz/uz/matbuot-markazi/qo-mita-yangiliklar/57843-o-zbekiston-respublikasida-internetdan-foydalanuvchi-10-yosh-va-undan-katta-yoshdagi-aholi-ulushi>
5. UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report 2023: Technology in education — A tool on whose terms? Paris: UNESCO. <https://www.unesco.org/gem-report/en/publication/technology>

UDK: 332.14

HUDUDDA XIZMAT KO‘RSATISH KORXONALARI FAOLIYATINI BOSHQARISH STRATEGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СТРАТЕГИИ УПРАВЛЕНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ПРЕДПРИЯТИЙ СФЕРЫ УСЛУГ В РЕГИОНЕ

IMPROVING THE STRATEGY FOR MANAGEMENT OF THE ACTIVITIES OF SERVICE ENTERPRISES IN THE REGION

Zayavitdinova Nafisa Muxammadovna

Buxoro davlat universiteti, Marketing va menejment kafedrası dotsenti, i.f.n.

Annotatsiya

Mazkur maqolada hududda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasini takomillashtirish masalalari tadqiq etilgan. Unda hududiy xizmatlar bozorining rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, strategik boshqaruvning nazariy asoslari va amaliy muammolari tahlil qilingan. Buxoro viloyati misolida mini-empirik hisob-kitob asosida boshqaruv strategiyasi samaradorligi baholanib, uni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: hududiy boshqaruv, xizmat ko‘rsatish korxonasi, strategik boshqaruv, xizmatlar bozori, raqamli iqtisodiyot, boshqaruv samaradorligi, hududiy rivojlanish, integral ko‘rsatkich.

В статье исследуются вопросы совершенствования стратегии управления деятельностью предприятий сферы услуг в регионе. Проанализированы факторы, влияющие на развитие регионального рынка услуг, теоретические основы стратегического управления и существующие практические проблемы. На основе мини-эмпирического расчета на примере Бухарской области дана оценка эффективности стратегии управления и разработаны научно-практические предложения по ее совершенствованию.

Ключевые слова: региональное управление, предприятие сферы услуг, стратегическое управление, рынок услуг, цифровая экономика, эффективность управления, региональное развитие, интегральный показатель.

This article examines the issues of improving the management strategy of service enterprises in the region. The study analyzes the factors affecting the development of the regional service market, the theoretical foundations of strategic management, and existing practical problems. Based on a mini-empirical calculation using the case of Bukhara region, the effectiveness of the management strategy is assessed and scientific and practical recommendations for its improvement are proposed.

Keywords: regional management, service enterprise, strategic management, service market, digital economy, management efficiency, regional development, integral indicator.

Bugungi kunda xizmatlar sohasi hududiy iqtisodiyotning eng faol va tez o‘zgarayotgan segmentlaridan biriga aylanib bormoqda. Mazkur tarmoq aholi bandligini ta‘minlash, tadbirkorlik faolligini oshirish, ichki bozorni kengaytirish va hududlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini rag‘batlantirishda muhim o‘rin tutadi. Shu bois hududda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini samarali boshqarish masalasi alohida ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda.

O‘zbekistonda xizmatlar sektori so‘nggi yillarda barqaror o‘sish sur‘atlarini namoyon etmoqda. Statistika agentligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 1 050 292,5 mlrd so‘mni tashkil etib, 2024-yilga nisbatan 14,7 foizga oshgan. Aholi jon boshiga ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi esa 27 719,6 ming so‘mni tashkil etgan. Buxoro viloyatida bu ko‘rsatkich mos ravishda 42 659,2 mlrd so‘m va 20 391,6 ming so‘mni tashkil qilgan [7]. Mazkur farqlar hududlar o‘rtasida xizmatlar bozorining rivojlanish darajasi bir xil emasligini ko‘rsatadi.

Hududlar o‘rtasidagi tafovutlar, infratuzilma darajasining turlicha bo‘lishi, iste‘molchilar talabi va bozor sig‘imidagi farqlar xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Ayrim hududlarda xizmatlar sohasining rivojlanishi jadal kechayotgan bo‘lsa, boshqalarida uning tarkibi, sifati va qamrovi yetarli darajada shakllanmagan. Demak, xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasini ishlab chiqishda hududiy xususiyatlarni chuqur hisobga olish zarur.

Mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish bo‘yicha olib borilayotgan siyosat ham mazkur muammoning dolzarbligini kuchaytirmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi PF-6079-son Farmoni bilan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi tasdiqlanib, iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida, jumladan xizmatlar sohasida ham raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [4]. Shu jihatdan hududiy xizmat ko‘rsatish korxonalarida strategik boshqaruvni takomillashtirish masalasi nafaqat iqtisodiy, balki institutsional va boshqaruv nuqtai nazaridan ham dolzarbdir.

Mazkur maqolaning maqsadi hududda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasini takomillashtirishning nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish hamda ushbu yo‘nalishda ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini strategik boshqarish masalasi iqtisodiyot va menejment fanida muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, hududiy rivojlanish sharoitida xizmatlar sohasini samarali boshqarish, resurslardan oqilona foydalanish, bozor ehtiyojlariga moslashuvchan faoliyat yuritish hamda uzoq muddatli raqobatbardoshlikni ta‘minlash masalalari alohida ahamiyat kasb etadi.

G. Vial raqamli transformatsiyani korxona faoliyati, boshqaruv usullari va qiymat yaratish mexanizmlarining raqamli texnologiyalar ta‘sirida qayta shakllanishi sifatida talqin qiladi [1]. Ushbu yondashuv strategik boshqaruvni oddiy rejalashtirish vositasi emas, balki o‘zgaruvchan muhitga moslashuvchi tizim sifatida ko‘rish imkonini beradi. A. Bharadwaj, O.A. El Sawy, P.A. Pavlou va N. Venkatraman raqamli biznes strategiyasini zamonaviy korxona rivojlanishining muhim tarkibiy qismi sifatida asoslaydi [2]. Ularning fikricha, raqamli vositalar biznes modelini shakllantiruvchi omilga aylanadi.

P.C. Verhoef va hammualliflar raqamli transformatsiya korxonaning operatsion faoliyati, iste‘molchi bilan ishlash uslubi va umumiy strategiyasiga ta‘sir ko‘rsatishini ta‘kidlaydi [11]. K.S.R.

Warner va M. Wäger esa dinamik imkoniyatlar, ya’ni tashkilotning yangi sharoitga moslasha olish, ichki tuzilmani qayta tashkil etish va innovatsion qarorlar qabul qilish salohiyati transformatsiyada muhim ekanini ko‘rsatadi [12].

Axborot tizimlari va boshqaruv samaradorligi masalalari K.C. Laudon va J.P. Laudon tomonidan atroflicha yoritilgan bo‘lib, ular axborot tizimlari boshqaruv qarorlarini ma’lumotlar asosida qabul qilish, ichki muvofiqlikni oshirish va samaradorlikni ta’minlashda hal qiluvchi rol o‘ynashini ko‘rsatadi [5].

OECD materiallarida esa raqamli transformatsiya va platformalik yondashuv iqtisodiy aloqalarni tezlashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va hududiy raqobatbardoshlikni oshirish vositasi sifatida baholanadi [6].

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham raqamli iqtisodiyot va xizmatlar sohasini boshqarish masalalari yoritilgan. S.S. G‘ulomov raqamli iqtisodiyotning shakllanishi boshqaruvda yangi mexanizmlarni talab qilishini qayd etadi [3]. O.T. Turonov xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlarini tahlil qilib, hududiy sharoit, infratuzilma va boshqaruv o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ko‘rsatadi [9]. Strategik marketingga oid manbalarda esa bozor sementatsiyasi, iste’molchi xulq-atvori va mijozga yo‘naltirilgan boshqaruvning ahamiyati ochib berilgan [8; 13].

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, mavjud ilmiy ishlarda strategik boshqaruv, raqamli transformatsiya yoki xizmatlar marketingi alohida yo‘nalishlar sifatida yoritilgan bo‘lsa-da, hududda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasini takomillashtirish masalasi yetarli darajada kompleks tarzda tadqiq etilmagan.

Tadqiqotda tahlil va sintez, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Ushbu usullar orqali xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasining nazariy asoslari va hududiy xususiyatlari tahlil qilindi. Qiyosiy tahlil yordamida hududlar kesimida xizmatlar bozori rivojlanish darajasi va boshqaruv yondashuvlaridagi farqlar aniqlangan bo‘lsa, tizimli yondashuv asosida mazkur korxonalar faoliyati o‘zaro bog‘liq elementlardan iborat yaxlit tizim sifatida baholandi. Tadqiqotning axborot bazasini normativ-huquqiy hujjatlar, rasmiy statistik ma’lumotlar hamda xorijiy va mahalliy ilmiy manbalar tashkil etdi.

Olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, hududda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasining samaradorligi bir vaqtning o‘zida bir necha omillar ta’sirida shakllanadi. Birinchi navbatda, hududning iqtisodiy salohiyati muhim o‘rin tutadi. Aholining daromadlari, ichki talab, tadbirkorlik faolligi va bozor sig‘imi qanchalik yuqori bo‘lsa, xizmatlar sohasining rivojlanishi uchun sharoit ham shunchalik qulay bo‘ladi. Infratuzilmaning rivojlanganlik darajasi ham strategik imkoniyatlarni belgilaydi: transport, aloqa, savdo-servis obyektlari va raqamli tarmoqlarning rivojlanganligi xizmat ko‘rsatish korxonalarining bozorga moslashuvchanligini oshiradi.

Xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatida iste’molchilar talabi va bozor konyunkturasi alohida ahamiyatga ega. Mazkur soha ishlab chiqarish tarmoqlariga qaraganda ko‘proq mijoz ehtiyoji, xizmat sifati va tezkorlik darajasiga bog‘liq bo‘lganligi sababli, boshqaruv strategiyasida bozor sementatsiyasi, iste’molchi guruhlarini aniqlash va ularga mos xizmatlar portfelini shakllantirish muhimdir. Ichki boshqaruv sifati, ya’ni strategik rejalashtirishning mavjudligi, rahbarlar malakasi, qaror qabul qilish tezligi va ichki nazorat tizimining rivojlanganligi ham boshqaruv samaradorligiga sezilarli ta’sir qiladi.

Zamonaviy sharoitda raqamli va innovatsion yondashuvlardan foydalanish darajasi ham alohida omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Onlayn platformalar, elektron buyurtma tizimlari, CRM yechimlari, raqamli marketing va analitik vositalardan foydalanish korxonalarining bozor sharoitiga moslashuvchanligini oshiradi hamda boshqaruv qarorlarini tezlashtiradi. Shu bilan birga, amaliyotda ayrim hududiy korxonalarda strategik boshqaruvning yetarlicha shakllanmagani, hududiy xususiyatlarni chuqur hisobga oluvchi yondashuvlarning zaifligi, raqamli vositalardan foydalanish darajasining turlicha ekani va xodimlar malakasining yetarli emasligi kuzatiladi.

Mazkur nazariy xulosalarni amaliy jihatdan asoslash maqsadida Buxoro viloyati misolida mini-empirik hisob-kitob amalga oshirildi. 2025-yilda Buxoro viloyatida ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi 42,6592 trln so‘mni, xizmatlar o‘sish sur‘ati 114,0 foizni, aholi jon boshiga xizmatlar hajmi

20,3916 mln so‘mni, ushbu ko‘rsatkichning o‘rish sur‘ati esa 112,2 foizni tashkil etgan. Respublika bo‘yicha mos ko‘rsatkichlar 1 050,2925 trln so‘m, 114,7 foiz va 27,7196 mln so‘mni tashkil etgan.

Hududiy strategik boshqaruv samaradorligini baholash uchun quyidagi integral ko‘rsatkich taklif etildi:

$$K_{si}=0.30I_1+0.25I_2+0.25I_3+0.20I_4$$

bu yerda: I_1 - hududda xizmatlar hajmi o‘rish sur‘atining respublika o‘rtacha darajasiga nisbati;

I_2 - aholi jon boshiga xizmatlar hajmining respublika o‘rtacha darajasiga nisbati;

I_3 - aholi jon boshiga xizmatlar o‘rish sur‘atining respublika o‘rtacha darajasiga nisbati;

I_4 - hududning mamlakat xizmatlar bozoridagi ulushi bo‘yicha indeks.

Hisob-kitob natijalari quyidagicha aniqlandi:

$$I_1=114.0/114.7=0.994$$

$$I_2=20.3916/27.7196=0.736$$

$$I_3=112.2/112.5=0.997$$

Shunda integral samaradorlik ko‘rsatkichi:

$$K_{si}= 0.30(0.994) + 0.25(0.736) + 0.25 (0.997) + 0.20 (0.811) = 0.894$$

Ushbu natija Buxoro viloyatida xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasining samaradorligi nisbatan yuqori ekanini, biroq hali to‘liq optimal darajaga yetmaganini ko‘rsatadi. Hisob-kitob natijalaridan ko‘rinadiki, hududning kuchli tomonlari xizmatlar o‘rish sur‘ati va aholi jon boshiga xizmatlar o‘rishining respublika o‘rtacha darajasiga yaqinligida namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, aholi jon boshiga xizmatlar hajmining respublika o‘rtacha darajasidan pastligi va hududning milliy xizmatlar bozoridagi ulushi cheklanganligi strategik boshqaruvni yanada takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu yerda 5 foizlik mezon va og‘irlik koeffitsiyentlari muallif tomonidan mini-empirik baholash maqsadida tanlangan shartli ko‘rsatkichlar bo‘lib, kelgusida ularni hudud va tarmoq xususiyatiga mos ravishda aniqlashtirish mumkin.

Tadqiqot natijalari asosida boshqaruv strategiyasini takomillashtirishning quyidagi ustuvor yo‘nalishlari belgilandi: hududiy xususiyatlarga tayangan strategik rejalashtirishni joriy etish; bozor va iste‘molchi tahliliga asoslangan boshqaruvni kuchaytirish; raqamli boshqaruv vositalaridan foydalanishni kengaytirish; tashkiliy boshqaruvni takomillashtirish va xodimlar kompetensiyasini rivojlantirish; boshqaruv samaradorligini baholash mezonlarini takomillashtirish.

Tadqiqot natijalari hududda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasini takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatdi. Xizmatlar sohasi ulushining ortishi, hududlararo tafovutlarning caqlanishi va raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonlarining kuchayishi ushbu masalaning dolzarbligini oshirmoqda.

Aniqlanishicha, strategik boshqaruv samaradorligi hududning iqtisodiy salohiyati, infratuzilma, iste‘molchilar talabi, boshqaruv sifati, raqamli texnologiyalar va kadrlar salohiyati ta‘sirida shakllanadi. Shu bois strategiyani takomillashtirish korxona ichki imkoniyatlari bilan bir qatorda hududiy bozor muhiti va tashqi institutsional sharoitlarni ham xisobga olishni talab etadi.

Buxoro viloyati misolida amalga oshirilgan mini-empirik hisob-kitobda integral samaradorlik ko‘rsatkichi $K_{si}=0.894$ ga teng bo‘ldi. Ushbu natija strategik boshqaruv nisbatan samarali ekanini, biroq hali to‘liq optimal darajaga yetmaganini ko‘rsatdi. Tadqiqot asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi: hududiy strategik dastur ishlab chiqish; bozor va iste‘molchi tahliliga asoslangan boshqaruvni kuchaytirish; raqamli boshqaruv vositalarini keng joriy etish; boshqaruv kadrlarining strategik va raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish; strategik boshqaruv samaradorligini integral baholash modelini amaliyotga tatbiq etish; xizmatlar tarkibini diversifikatsiya qilish.

Umuman, hududda xizmat ko‘rsatish korxonalari faoliyatini boshqarish strategiyasini takomillashtirish hududiy iqtisodiy rivojlanish, xizmatlar bozori raqobatbardoshligi va aholi farovonligini oshirishning muhim omillaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vial G. Understanding digital transformation: A review and a research agenda // *Journal of Strategic Information Systems*. 2019. Vol. 28, No. 2. P. 118–144.

2. Bharadwaj A., El Sawy O.A., Pavlou P.A., Venkatraman N. Digital business strategy: Toward a next generation of insights // *MIS Quarterly*. 2013. Vol. 37, No. 2. P. 471–482.
3. G‘ulomov S.S. *Raqamli iqtisodiyot asoslari*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda PF-6079-son Farmoni. “*Raqamli O‘zbekiston – 2030*” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida.
5. Laudon K.C., Laudon J.P. *Management Information Systems: Managing the Digital Firm*. 16th ed. Pearson, 2020.
6. OECD. *Vectors of Digital Transformation*. Paris: OECD Publishing, 2019.
7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. *Ko‘rsatilgan bozor xizmatlari hajmi (yillik) bo‘yicha rasmiy ma‘lumotlar*. 2025.
8. Kotler P., Keller K.L. *Marketing Management*. 15th ed. Pearson Education, 2016.
9. Turonov O.T. *Xizmat ko‘rsatish sohasini rivojlantirishning iqtisodiy mexanizmlari*. Toshkent: Fan, 2022.
10. Zayavitdinova N. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida raqamli menejment va sun‘iy intellekt asosida strategik boshqaruvni takomillashtirish // *Muhandislik va iqtisodiyot*. 2026. Vol. 4, No. 3.
11. Verhoef P.C., Broekhuizen T., Bart Y., Bhattacharya A., Dong J.Q., Fabian N., Haenlein M. Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda // *Journal of Business Research*. 2021. Vol. 122. P. 889–901.
12. Warner K.S.R., Wäger M. Building dynamic capabilities for digital transformation: An ongoing process of strategic renewal // *Long Range Planning*. 2019. Vol. 52, No. 3. P. 326–349.
13. Qosimova M.S., Yuldashev N.Q., Ergashxo‘jayeva Sh.J. *Strategik marketing*. Toshkent: Iqtisodiyot, 2019.

UDK: 338.45:66

KIMYO SANOATIDAGI KORXONALAR FAOLIYATIDA RESURSLARDAN SAMARALI FOYDALANISH

ЭФФЕКТИВНОЕ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ РЕСУРСОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЙ ХИМИЧЕСКОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

EFFECTIVE USE OF RESOURCES IN THE ACTIVITIES OF ENTERPRISES IN THE CHEMICAL INDUSTRY

Odilova Malika Abdushukur qizi

Toshkent davlat texnika universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur tezisdagi kimyo sanoati korxonalarida mavjud moddiy, energetik, mehnat va moliyaviy resurslardan samarali foydalanishning iqtisodiy va ekologik jihatlari tahlil qilinadi. Resurslardan oqilona foydalanish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, tannarxni kamaytirish, mahsulot sifatini yaxshilash hamda atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish masalalari yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy innovatsion texnologiyalar, energiya tejamlar va raqamli boshqaruv tizimlarining kimyo sanoati rivojida o‘rni ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida resurs tejovchi texnologiyalarni joriy etishning korxonalar iqtisodiy barqarorligiga ta‘siri tahlil qilinib, amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Kimyo sanoati, resurslardan samarali foydalanish, energiya tejash, innovatsion texnologiyalar, ekologik xavfsizlik, ishlab chiqarish samaradorligi, iqtisodiy samaradorlik, modernizatsiya, chiqindilarni qayta ishlash, raqamli texnologiyalar.

В данном тезисе анализируются экономические и экологические аспекты эффективного использования имеющихся материальных, энергетических, трудовых и финансовых ресурсов на предприятиях химической промышленности. Освещены вопросы повышения эффективности производства, снижения себестоимости, улучшения качества продукции и снижения негативного воздействия на окружающую среду за счет рационального использования ресурсов. Также рассматривается роль современных инновационных технологий, энергоэффективного оборудования и цифровых систем управления в развитии химической промышленности. В ходе исследования было проанализировано влияние внедрения ресурсосберегающих технологий на экономическую устойчивость предприятий и разработаны практические рекомендации.

Ключевые слова. Химическая промышленность, эффективное использование ресурсов, энергосбережение, инновационные технологии, экологическая безопасность, эффективность производства, экономическая эффективность, модернизация, переработка отходов, цифровые технологии.

This thesis analyzes the economic and environmental aspects of the effective use of available material, energy, labor, and financial resources at chemical industry enterprises. Issues of increasing production efficiency, reducing production costs, improving product quality, and reducing negative environmental impact through the rational use of resources are highlighted. It also examines the role of modern innovative technologies, energy-efficient equipment, and digital control systems in the development of the chemical industry. During the study, the impact of implementing resource-saving technologies on the economic stability of enterprises was analyzed, and practical recommendations were developed.

Keywords. Chemical industry, efficient use of resources, energy conservation, innovative technologies, environmental safety, production efficiency, economic efficiency, modernization, waste recycling, digital technologies.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida kimyo sanoati muhim strategik tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ushbu soha iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, sanoat, qishloq xo‘jaligi, farmatsevtika, qurilish va energetika yo‘nalishlarining rivojlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Kimyo sanoati korxonalarida ishlab chiqarish jarayonlari ko‘p miqdorda xomashyo, energiya, suv va boshqa resurslarni talab qiladi. Shu sababli resurslardan samarali foydalanish masalasi bugungi kunning eng dolzarb iqtisodiy va ekologik muammolaridan biri sifatida qaralmoqda.

Aholi sonining ortib borishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va ekologik muammolarning kuchayishi sanoat korxonalaridan mavjud resurslardan oqilona foydalanishni talab etmoqda. Ayniqsa, kimyo sanoati korxonalari yuqori energiya sarfi va chiqindilar hosil qilishi bilan ajralib turadi. Natijada korxonalarda ishlab chiqarish tannarxining oshishi, ekologik muammolar va iqtisodiy samaradorlikning pasayishi kuzatiladi.

O‘zbekiston Respublikasida ham kimyo sanoatini rivojlantirish davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda tarmoqni modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni joriy etish, energiya samaradorligini oshirish hamda eksport salohiyatini kengaytirishga qaratilgan keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, mavjud korxonalarda ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash, raqamlashtirish va resurs tejovchi texnologiyalarni tatbiq etishga alohida e‘tibor qaratilmoqda.[1]

Shuningdek, resurslardan samarali foydalanish ekologik barqarorlikni ta‘minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Kimyo sanoati korxonalarida hosil bo‘ladigan chiqindilarni qayta ishlash, zararli gazlarni kamaytirish va suv resurslarini tejash atrof-muhit muhofazasida muhim omil hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini joriy etish bugungi kunda dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Kimyo sanoati ishlab chiqarish jarayonlarining murakkabligi va ko‘p bosqichliligi bilan ajralib turadi. Bu tarmoqda asosiy resurslar sifatida xomashyo, energiya, suv, mehnat va moliyaviy resurslardan foydalaniladi. Har bir resursning samarali boshqarilishi korxona faoliyatining natijadorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.[2]

Suv resurslari kimyo sanoatida sovitish, yuvish va texnologik jarayonlarda keng qo‘llaniladi. Suv resurslaridan samarasiz foydalanish ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. Shu bois yopiq suv aylanish tizimlarini joriy etish muhim hisoblanadi. [3]

Kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2024-yil yanvar oyida kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 2 295,7 mlrd so‘mni tashkil etdi. Ishlab chiqaradigan sanoat tarkibidagi ulushi 6,8 % bo‘lgan. Fizik hajm indeksi esa 110,9 % ni tashkil qilgan.

Kimyo korxonalarida ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish

2024-yil yanvar–iyun oylarida texnologik jihozlarni modernizatsiya qilish va kapital qayta tiklash natijasida:

- dinatriy karbonati ishlab chiqarish 117,2 % ga,
- kaliy xlorid ishlab chiqarish 107,1 % ga oshgan.

Bu resurslardan samarali foydalanish va ishlab chiqarish quvvatlarini optimallashtirish natijasidir.

➤ Kimyo sanoatiga investitsiyalar

Kimyo mahsulotlarini ishlab chiqarish sohasida:

- 2023-yilda 9,8 trln so‘m,
- 2024-yilda 19,7 trln so‘m asosiy kapitalga investitsiyalar o‘zlashtirilgan.

Bu ko‘rsatkich kimyo sanoatida resurs tejamlarini texnologiyalarni joriy qilish va ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qilgan.

➤ Kimyo sanoatining sanoat tarkibidagi ulushi

▪ 2024-yil yanvar oyida kimyo mahsulotlari, rezina va plastmassa buyumlari ishlab chiqarish sanoat tarkibining 8,0 % ini tashkil etgan hamda o‘tgan yilga nisbatan fizik hajm indeksi 111,6 % bo‘lgan.

➤ Sanoat ishlab chiqarish dinamikasi

▪ 2024-yil iyul holatiga ko‘ra kimyo mahsulotlari ishlab chiqarish ko‘rsatkichi 99,0 % ni tashkil etgan. Bu korxonalarda resurslardan foydalanish samaradorligini saqlash va xarajatlarni optimallashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Korxonalarda resurslardan samarali foydalanish ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish va foydani oshirishning muhim omili hisoblanadi. Iqtisodiy samaradorlik quyidagi ko‘rsatkichlar orqali aniqlanadi: mahsulot tannarxining kamayishi; energiya sarfining qisqarishi; ishlab chiqarish hajmining ortishi; mahsulot sifatining yaxshilanishi; eksport salohiyatining oshishi.

Masalan, energiya tejamkor texnologiyalarni qo‘llash natijasida elektr energiyasi sarfi 20–30 foizgacha kamayishi mumkin. Bu esa korxona xarajatlarini qisqartirib, iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

Resurslardan samarali foydalanishning yana bir muhim jihati chiqindilarni qayta ishlashdir. Kimyo sanoati chiqindilarini ikkilamchi xomashyo sifatida qayta ishlash orqali qo‘shimcha mahsulot olish va atrof-muhitga salbiy ta‘sirni kamaytirish mumkin.[4]

Korxonalarda logistika tizimini takomillashtirish ham resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Xomashyo va tayyor mahsulotlarni tashish xarajatlarini kamaytirish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy innovatsion texnologiyalar kimyo sanoati korxonalarida resurslardan samarali foydalanishda muhim rol o‘ynaydi. Raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan boshqaruv tizimlari ishlab chiqarish jarayonlarini nazorat qilish imkonini beradi.

Bugungi kunda “aqlli ishlab chiqarish” (Smart Manufacturing) tizimlari keng qo‘llanilmoqda. Ushbu tizimlar yordamida energiya sarfi, uskunalar holati va ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari real vaqt rejimida monitoring qilinadi.

Sun‘iy intellekt va ma‘lumotlarni tahlil qilish texnologiyalari ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish imkonini beradi. Natijada resurs sarfi kamayadi va mahsulot sifati oshadi.

Shuningdek, qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish ham istiqbolli yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Quyosh va shamol energiyasidan foydalanish korxonalarning energiya xarajatlarini qisqartiradi. [5]

Kimyo sanoati korxonalarining faoliyati ekologik muhitga sezilarli ta‘sir ko‘rsatadi. Atmosferaga zararli gazlar chiqarilishi, suv havzalarining ifloslanishi va sanoat chiqindilari ekologik muammolarni keltirib chiqaradi. [6]

Resurslardan samarali foydalanish ekologik muammolarni kamaytirishga xizmat qiladi. Chiqindisiz texnologiyalarni joriy etish va filtratsiya tizimlaridan foydalanish zararli moddalarning chiqishini kamaytiradi.

Korxonalarda ekologik menejment tizimini joriy etish ham muhim ahamiyatga ega. ISO 14001 xalqaro standarti asosida ekologik boshqaruv tizimini tashkil etish korxonalarning ekologik xavfsizligini oshiradi. [7]

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kimyo sanoati korxonalarida resurslardan samarali foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, energiya tejavchi texnologiyalarni joriy etish natijasida ishlab chiqarish xarajatlari kamayadi va mahsulot tannarxi pasayadi.

Tahlillar davomida quyidagi natijalarga erishish mumkinligi aniqlandi:

1. Zamonaviy texnologiyalarni joriy etish orqali energiya sarfini 25–30 foizgacha kamaytirish mumkin.
2. Chiqindilarni qayta ishlash natijasida qo‘shimcha iqtisodiy foyda olish imkoniyati yaratiladi.
3. Raqamlashtirish va avtomatlashtirish ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi.
4. Suv resurslarini tejash ekologik muammolarni kamaytiradi.
5. Innovatsion boshqaruv tizimlari korxona rentabelligini oshiradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, resurslardan samarali foydalanishga to‘sqinlik qilayotgan asosiy omillar quyidagilar hisoblanadi: eskirgan texnologiyalar; energiya sarfining yuqoriligi; malakali mutaxassislar yetishmasligi; ekologik talablarning to‘liq bajarilmasligi; moliyaviy resurslarning cheklanganligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun davlat tomonidan investitsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, innovatsion texnologiyalarni joriy etishni rag‘batlantirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirish zarur.

Xulosa qilib aytganda, kimyo sanoati korxonalarida resurslardan samarali foydalanish ishlab chiqarish samaradorligini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Xomashyo, energiya, suv va mehnat resurslaridan oqilona foydalanish orqali mahsulot tannarxini kamaytirish, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarish hamda korxonalarning iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash mumkin. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, kimyo sanoatida resurslardan samarali foydalanish nafaqat iqtisodiy foyda keltiradi, balki ekologik xavfsizlikni ta‘minlash va “yashil iqtisodiyot” tamoyillarini rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

Shuningdek, malakali mutaxassislar tayyorlash, investitsiyalarni jalb etish va ilmiy-tadqiqot ishlarini rivojlantirish orqali kimyo sanoati korxonalarining xalqaro bozordagi raqobatbardoshligini yanada oshirish mumkin. Natijada mamlakat sanoat salohiyati mustahkamlanib, iqtisodiy rivojlanish va ekologik barqarorlik ta‘minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining kimyo sanoatini rivojlantirishga oid farmon va qarorlari.
2. Abdullayev A. *Sanoat iqtisodiyoti*. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
3. Karimov Sh. *Kimyo sanoati texnologiyalari*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. Ergashev Q. *Resurs tejovchi texnologiyalar asoslari*. – Toshkent, 2019.
5. Mirzayev B. *Innovatsion iqtisodiyot va sanoat modernizatsiyasi*. – Toshkent, 2022.
6. Rasulov T. *Energiya samaradorligi va ekologik xavfsizlik*. – Samarqand, 2021.
7. ISO 14001: Environmental Management Systems xalqaro standarti.

UDK: 330.43

MINTAQAVIY RAQAMLI TAYYORLIK INDEKSINING HUDUDIY IQTISODIY O‘SISHGA TA’SIRI

ВЛИЯНИЕ РЕГИОНАЛЬНОГО ИНДЕКСА ЦИФРОВОЙ ГОТОВНОСТИ НА ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЙ ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ

THE IMPACT OF THE REGIONAL DIGITAL READINESS INDEX ON TERRITORIAL ECONOMIC GROWTH

Axmedova D.N.

Buxoro innovatsiyalar universiteti

Annotatsiya

Ushbu maqolada mintaqaviy raqamli tayyorlik indeksining hududiy iqtisodiy o‘shishga ta’siri nazariy va empirik jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasining 14 ta hududi misolida raqamli infratuzilma, raqamli ko‘nikmalar, raqamli iqtisodiyot va elektron hukumat xizmatlarining yalpi hududiy mahsulot (YaHM) dinamikasiga ta’siri baholangan. Olingan natijalar raqamli tayyorlik darajasining 1 punktga oshishi hududiy iqtisodiy o‘shish sur’atini o‘rtacha 0,42 punktga oshirishini ko‘rsatdi. Shuningdek, maqolada hududlararo raqamli tengsizlikni kamaytirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, mintaqaviy tayyorlik indeksi, hududiy iqtisodiy o‘shish, raqamli infratuzilma, yalpi hududiy mahsulot, elektron hukumat, raqamli tengsizlik.

В данной статье теоретически и эмпирически исследуется влияние регионального индекса цифровой готовности на территориальный экономический рост. На примере 14

регионов Республики Узбекистан оценено воздействие цифровой инфраструктуры, цифровых навыков, цифровой экономики и услуг электронного правительства на динамику валового регионального продукта (ВРП). Полученные результаты показали, что повышение уровня цифровой готовности на 1 пункт в среднем увеличивает темпы регионального экономического роста на 0,42 пункта. Также в статье разработаны предложения по сокращению межрегионального цифрового неравенства.

Ключевые слова: цифровая экономика, региональный индекс готовности, территориальный экономический рост, цифровая инфраструктура, валовой региональный продукт, электронное правительство, цифровое неравенство.

This article theoretically and empirically examines the impact of the regional digital readiness index on territorial economic growth. Based on the case of 14 regions of the Republic of Uzbekistan, the effect of digital infrastructure, digital skills, digital economy and e-government services on the dynamics of gross regional product (GRP) is assessed. The obtained results demonstrate that a one-point increase in the level of digital readiness raises the rate of regional economic growth on average by 0.42 points. The article also provides recommendations for reducing inter-regional digital inequality.

Keywords: digital economy, regional readiness index, territorial economic growth, digital infrastructure, gross regional product, e-government, digital inequality.

XXI asrning ikkinchi o‘n yilligida raqamli texnologiyalar iqtisodiy o‘shishning asosiy drayverlaridan biriga aylandi. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, keng polosasi Internet qamrovining 10 foizga oshishi rivojlanayotgan mamlakatlar yalpi ichki mahsulotining o‘rtacha 1,38 foizga o‘shishiga olib keladi. O‘zbekistonda ham Prezidentning 2020 yil 5 oktyabrdagi PF-6079-sonli Farmoni bilan tasdiqlangan «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida barcha hududlarning raqamli transformatsiyadan mutanosib foydalanishi maqsad qilib qo‘yilgan[1].

Shu bilan birga, O‘zbekiston hududlarining raqamli tayyorlik darajasi sezilarli tarzda farqlanadi: Toshkent shahri va yirik sanoat markazlari (Samarqand, Buxoro viloyatlari) liderlik qilayotgan bo‘lsa, agrar-industrial hududlar (Qoraqalpog‘iston, Surxondaryo, Jizzax) orqada qolmoqda. Bunday tengsizlik yalpi hududiy mahsulot (YaHM) tuzilmasiga hamda uzoq muddatli iqtisodiy o‘shish salohiyatiga jiddiy ta’sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi – mintaqaviy raqamli tayyorlik indeksining (MRTI) hududiy iqtisodiy o‘shishga ta’sirini miqdoriy baholash va shu asosda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

O‘zbekiston Respublikasi hududlari kesimida raqamli tayyorlikni baholashning kompleks indeksini ishlab chiqish va uning yalpi hududiy mahsulot dinamikasiga ta’sirini ekonometrik usullar yordamida miqdoriy o‘lchashdan iborat.

Iqtisodiy o‘shishda texnologik omillarning o‘rnini ilk bor R.Solow[3] ekzogen o‘shish modelida ko‘rsatib bergan bo‘lsa, P.Romer[2] va R.Lucas endogen o‘shish nazariyasida bilim va inson kapitalining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini asoslab berdi. Keyingi tadqiqotlarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining (AKT) umumiy omil unumdorligiga ta’siri miqdoriy jihatdan isbotlandi.

Mintaqaviy miqyosda Z.Miao va M.Liu[4] Xitoy provinsiyalari misolida, J.Barefoot va hammaulliflari[5] AQSh shtatlari misolida raqamli infratuzilma va YaHM o‘rtasida mustahkam musbat bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatishgan. Jahon iqtisodiy forumining Network Readiness Index (NRI) hamda Xalqaro telekommunikatsiya ittifoqining ICT Development Index (IDI) raqamli tayyorlikni baholashning asosiy xalqaro metodologiyalaridir.

O‘zbekiston sharoitida M.Toshmurodova[7], S.G‘ulomov[8], A.Bo‘riev[8] ishlarida asosan mamlakat miqyosidagi raqamli iqtisodiyot holati yoritilgan, biroq hududlar kesimida kompleks baholash va ekonometrik tahlil yetarlicha amalga oshirilmagan. Mazkur maqola aynan shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotda mintaqaviy raqamli tayyorlik indeksi (MRTI) to‘rt asosiy komponent bo‘yicha shakllantirildi:

- 1) raqamli infratuzilma – optik tolali kabel qamrovi, 4G/5G tarmoq qamrovi, Internet tezligi;
- 2) raqamli ko‘nikmalar – AKT sohasidagi mutaxassislar ulushi, raqamli savodxonlik darajasi;
- 3) raqamli iqtisodiyot – elektron tijorat hajmi, IT-park rezidentlari soni, IT-xizmatlar eksporti;
- 4) elektron hukumat – «Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali» orqali ko‘rsatilgan xizmatlar soni, raqamli hujjat aylanmasi ulushi.

Har bir komponent 0 dan 100 gacha miqyosda normallashtirildi va teng vazn (25%) usulida birlashtirildi. Ma’lumotlar manbalari sifatida Statistika agentligi, Raqamli texnologiyalar vazirligi va IT-Park ning 2021–2024 yillardagi rasmiy hisobotlaridan foydalanildi.

Iqtisodiy o‘shish bilan o‘zaro aloqani baholash uchun panel regressiya modeli qurildi:

$$\ln(YaHM_{it}) = \alpha + \beta_1 \cdot MRTI_{it} + \beta_2 \cdot INV_{it} + \beta_3 \cdot LAB_{it} + \mu_i + \varepsilon_{it}, \quad (1)$$

bu yerda: $YaHM_{it}$ – i-hududning t-yildagi yalpi hududiy mahsuloti; $MRTI_{it}$ – raqamli tayyorlik indeksi; INV_{it} – asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar; LAB_{it} – band aholi soni; μ_i – hududiy tasodifiy effekt; ε_{it} – tasodifiy xato.

Empirik baholash 2021–2024 yillar oralig‘idagi panel ma’lumotlar asosida tasodifiy effektlar modeli (Random Effects Model) yordamida amalga oshirildi. Modelning ishonchligi Pirson korrelyatsiya koeffitsiyenti, t-statistika va determinatsiya koeffitsiyenti (R^2) yordamida tekshirildi.

O‘zbekiston Respublikasining 14 hududi bo‘yicha 2024 yil holatiga MRTI hisoblab chiqildi. Natijalarga ko‘ra, indeks qiymati bo‘yicha hududlar sezilarli darajada tafovut qiladi: lider – Toshkent shahri (82,4 ball), oxirgi o‘rindagi hudud – Qoraqalpog‘iston Respublikasi (38,7 ball). Bu 2,1 baravar farqni anglatadi. Asosiy natijalar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

O‘zbekiston hududlari bo‘yicha MRTI va YaHM o‘shish sur‘atlari (2024 y.)

Hudud	MRTI balli	YaHM o‘shish sur‘ati, %	Guruh
Toshkent shahri	82,4	8,9	Yuqori
Toshkent viloyati	71,2	7,8	Yuqori
Samarqand viloyati	64,5	7,4	O‘rta
Buxoro viloyati	62,8	7,1	O‘rta
Andijon viloyati	59,3	6,9	O‘rta
Namangan viloyati	56,7	6,6	O‘rta
Farg‘ona viloyati	55,9	6,5	O‘rta
Navoiy viloyati	54,2	6,8	O‘rta
Xorazm viloyati	49,8	5,9	Past
Qashqadaryo viloyati	47,3	5,7	Past
Sirdaryo viloyati	45,6	5,4	Past
Jizzax viloyati	44,1	5,2	Past
Surxondaryo viloyati	41,5	4,9	Past
Qoraqalpog‘iston R.	38,7	4,6	Past

Manba: muallif tomonidan hisoblab chiqilgan.

Yuqoridagi jadvaldan ko‘rinib turibdiki, yuqori MRTIga ega bo‘lgan hududlar bir vaqtning o‘zida yuqori iqtisodiy o‘shish sur‘atiga ham ega. Pirson korrelyatsiya koeffitsiyenti 0,89 ga teng bo‘lib, bu ikki ko‘rsatkich o‘rtasida kuchli musbat bog‘liqlik borligini bildiradi ($r < 0,01$).

Ekonometrik baholash natijalari MRTI koeffitsiyenti $\beta_1=0,42$ (t -statistika=4,87, $r<0,01$) ekanligini ko‘rsatdi, ya’ni raqamli tayyorlik indeksining 1 punktga oshishi YaHMning 0,42 foizga o‘shishiga olib keladi. Determinatsiya koeffitsiyenti $R^2=0,76$ modelning yuqori tushuntirish kuchiga ega ekanligidan dalolat beradi.

Komponentlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, iqtisodiy o‘shishga eng kuchli ta’sir ko‘rsatadigan omil – raqamli iqtisodiyot komponenti ($\beta=0,28$), undan keyin raqamli infratuzilma ($\beta=0,21$) va raqamli ko‘nikmalar ($\beta=0,18$) turadi. Elektron hukumat xizmatlarining ta’siri nisbatan kam ($\beta=0,11$) bo‘lsa-da, statistik jihatdan ahamiyatli. Toshkent shahri va Qoraqalpog‘iston o‘rtasidagi MRTI farqi 43,7 punktni tashkil qiladi, bu YaHM jon boshiga ko‘rsatkichlaridagi 3,4 baravar tafovutni tushuntirishda muhim omil hisoblanadi.

Olib borilgan tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mintaqaviy raqamli tayyorlik indeksi hududiy iqtisodiy o‘shishning muhim omili bo‘lib xizmat qiladi. Olingan natijalar Miao va Liu (2022), Barefoot va boshqalar (2018) tomonidan o‘rganilgan xorijiy tajriba bilan uyg‘unlikda bo‘lib, raqamli infratuzilma va iqtisodiy o‘shish o‘rtasidagi musbat bog‘liqlikni O‘zbekiston sharoitida ham tasdiqlaydi.

Ekonometrik baholashlar raqamli tayyorlikning 1 punktga oshishi iqtisodiy o‘shish sur’atini o‘rtacha 0,42 punktga oshirishini isbotladi. Bu natija «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasi doirasida hududiy raqamli transformatsiyani jadallashtirish zarurligini qo‘llab-quvvatlaydi. Tadqiqot asosida quyidagi amaliy takliflar ishlab chiqildi:

birinchidan: kam tayyor hududlarga (Qoraqalpog‘iston, Surxondaryo, Jizzax) yo‘naltirilgan raqamli infratuzilma investitsiyalarining ulushi kamida 35–40 foizgacha oshirib borilishi lozim. Bu hududlararo tengsizlikni kamaytirishga ko‘maklashadi;

ikkinchidan: har bir viloyat miqyosida raqamli iqtisodiyot klasterlarini shakllantirish, IT-park filiallarining doimiy faoliyatini ta’minlash maqsadga muvofiq. Joriy holatda IT-Park filiallari asosan yirik shaharlarda joylashgan;

uchinchidan: raqamli ko‘nikmalar bo‘yicha hududiy asimmetriyani kamaytirish uchun kasb-hunar kollejlari va oliy ta’lim muassasalarida AKT yo‘nalishidagi qabul kontingentini oshirishni, shuningdek, «One Million Uzbek Coders» kabi loyihalarni kam tayyor hududlarga kengaytirishni tavsiya etamiz;

to‘rtinchidan: mintaqaviy raqamli tayyorlik indeksini doimiy ravishda hisoblab borish va uni hududiy iqtisodiy siyosat samaradorligini baholashning asosiy indikatorlaridan biriga aylantirish zarur.

Tadqiqotning keyingi yo‘nalishlari sifatida MRTIning kichik biznes faolligi, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar va aholi turmush farovonligiga ta’sirini o‘rganish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktyabrdagi «Raqamli O‘zbekiston – 2030» strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-6079-son Farmoni // Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi.
2. Romer P.M. Endogenous Technological Change // Journal of Political Economy. – 1990. – Vol. 98, № 5. – P. 71–102.
3. Solow R.M. A Contribution to the Theory of Economic Growth // The Quarterly Journal of Economics. – 1956. – Vol. 70, № 1. – P. 65–94.
4. Miao Z., Liu M. The Impact of Digital Economy on Regional Economic Growth: Evidence from China // Sustainability. – 2022. – Vol. 14, № 18. – P. 11668.
5. Network Readiness Index 2024 / Portulans Institute. – Washington: 2024. – 312 p.
6. UN E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. – New York: United Nations, 2024. – 264 p.
7. Toshmurodova M. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanish istiqbollari // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. – 2021. – № 4. – B. 112–121.
8. G‘ulomov S.S., Bo‘riev A.H. Raqamli iqtisodiyot va hududiy rivojlanish: nazariya va amaliyot. – Toshkent: «Iqtisodiyot», 2022. – 268 b.

**O‘ZBEKISTON TO‘QIMACHILIK SANOATIDA YASHIL TRANSFORMATSIYA VA
B2B RAQAMLI MARKETING ASOSIDA BARQAROR RIVOJLANISH MODEL**

**МОДЕЛЬ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НА ОСНОВЕ ЗЕЛЁНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ
И B2B ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА В ТЕКСТИЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
УЗБЕКИСТАНА**

**SUSTAINABLE DEVELOPMENT MODEL BASED ON GREEN TRANSFORMATION
AND B2B DIGITAL MARKETING IN THE TEXTILE INDUSTRY OF UZBEKISTAN**

Sapayeva Nilufar Kadambayevna

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
“Biznes va boshqaruv” kafedrası dotsenti

Annotatsiya

Mazkur tadqiqotda O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatida yashil transformatsiya va B2B raqamli marketing vositalarining barqaror rivojlanishdagi o‘rni tahlil qilindi. Tadqiqotda ekologik, raqamli va institutsional omillarning eksport raqobatbardoshligi hamda qiymat zanjiriga ta’siri o‘rganildi. Shuningdek, yashil transformatsiya va raqamli marketingni yagona strategiyaga birlashtiruvchi integrativ konseptual model ishlab chiqildi hamda u to‘qimachilik klasterlari misolida izohlandi.

Kalit so‘zlar: yashil transformatsiya, B2B raqamli marketing, to‘qimachilik sanoati, barqaror rivojlanish, ESG standartlari, qiymat zanjiri.

В данном исследовании проанализирована роль зелёной трансформации и инструментов цифрового B2B-маркетинга в обеспечении устойчивого развития текстильной промышленности Узбекистана. В работе изучено влияние экологических, цифровых и институциональных факторов на экспортную конкурентоспособность и развитие цепочки создания стоимости. Также разработана интеграционная концептуальная модель, объединяющая зелёную трансформацию и цифровой маркетинг в единую стратегию, которая была рассмотрена на примере текстильных кластеров.

Ключевые слова: зелёная трансформация, B2B цифровой маркетинг, текстильная промышленность, устойчивое развитие, ESG стандарты, цепочка создания стоимости.

This study analyzes the role of green transformation and B2B digital marketing tools in ensuring sustainable development in the textile industry of Uzbekistan. The research examines the impact of environmental, digital, and institutional factors on export competitiveness and value chain development. In addition, an integrative conceptual model combining green transformation and digital marketing into a unified strategic framework was developed and illustrated through the example of textile clusters.

Keywords: green transformation, B2B digital marketing, textile industry, sustainable development, ESG standards, value chain.

Jahon iqtisodiyotida barqaror rivojlanish tamoyillari sanoat tarmoqlarida boshqaruv yondashuvlarini tubdan o‘zgartirmoqda. Yashil transformatsiya ekologik samaradorlik, resurs tejamkorligi va iqlim o‘zgarishiga moslashuvchanlikni ta’minlash orqali korxonalarning raqobatbardoshligini oshiruvchi strategik omilga aylanmoqda. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar B2B marketing tizimini modernizatsiya qilib, ma’lumotlar tahlili, sun’iy intellekt va elektron platformalar asosida biznes aloqalarining samaradorligini kuchaytirmoqda [1], [2].

O‘zbekiston to‘qimachilik sanoati ham ushbu global o‘zgarishlar ta’siri ostida rivojlanmoqda. Xalqaro bozorlarda ekologik standartlarga mos ishlab chiqarish va raqamli marketing vositalaridan

foydalanish eksport salohiyatini oshirishning muhim shartiga aylanib bormoqda. Xususan, PF-6-son Farmonida qayta ishlash zanjirini chuqurlashtirish hamda eksport hajmini kengaytirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan [8].

Ilmiy adabiyotlarda yashil transformatsiya va B2B raqamli marketingning o‘zaro integratsiyasi, ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlar misolida, yetarlicha tadqiq etilmagan. Shu sababli, mazkur maqolaning maqsadi O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatida yashil transformatsiya va B2B raqamli marketing asosida barqaror rivojlanish modelini nazariy jihatdan asoslash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Barqaror rivojlanish va yashil marketing bo‘yicha ilmiy tadqiqotlarda Ottman va Peattie ekologik mas’uliyatni marketing strategiyalariga integratsiya qilish orqali B2B bozorlarda ham qo‘llash mumkinligini asoslab bergan. Menon va Menon esa yashil strategiyalar korxonalarning raqobat ustunligini oshiruvchi muhim omil ekanligini ta’kidlaydi. ESG yondashuvi doirasida Eccles va hamkorlari barqarorlik darajasi yuqori bo‘lgan kompaniyalar uzoq muddatda barqaror moliyaviy natijalarga erishishini isbotlagan [1], Seuring va Müller esa barqaror ta’minot zanjirida ekologik mezonlar asosida yetkazib beruvchi tanlash tendensiyasi kuchayib borayotganini ko‘rsatgan.

B2B raqamli marketing bo‘yicha Hollensen raqamli kanallar xaridor qaror qabul qilish jarayoniga sezilarli ta’sir ko‘rsatishini tahlil qilgan [3], Payne va Frow esa raqamli platformalar orqali qiymat yaratish va hamkorlikni rivojlantirish konsepsiyasini shakllantirgan. Joshi va Sharma sun’iy intellekt va ma’lumotlar tahlili marketing samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynashini asoslagan.

To‘qimachilik sanoati doirasida Gereffi global qiymat zanjiri nazariyasi orqali rivojlanayotgan mamlakatlarning yuqori qo‘shilgan qiymatli bosqichga chiqish imkoniyatlarini yoritgan [11]. Shuningdek, xalqaro bozorlarda OEKO-TEX, GOTS va BCI kabi ekologik sertifikatlar muhim B2B talab sifatida shakllanib bormoqda.

Raqamli transformatsiya bo‘yicha tadqiqotlarda Sanoat 4.0 texnologiyalari ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va resurs sarfini kamaytirishga xizmat qilishi ko‘rsatib berilgan [10]. Bag va Pretorius esa raqamli texnologiyalar yashil ta’minot zanjirida integratsion vosita sifatida muhim rol o‘ynashini ta’kidlagan.

Mazkur tadqiqotda nazariy-tahliliy va qiyosiy yondashuv asosida O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatida yashil transformatsiya hamda B2B raqamli marketingning barqaror rivojlanishdagi o‘rni o‘rganildi. Tadqiqot uchun xalqaro ilmiy maqolalar, Jahon banki va UNCTAD hisobotlari hamda O‘zbekistonning normativ-huquqiy hujjatlaridan foydalanildi. Tahlil jarayonida yashil transformatsiya omillari va B2B raqamli marketing vositalarining o‘zaro bog‘liqligi baholandi. Natijada barqaror B2B strategiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi integrativ konseptual model ishlab chiqildi.

O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatida yashil transformatsiya omillari B2B munosabatlar tizimini shakllantiruvchi asosiy determinant sifatida ekologik, texnologik va institutsional guruhlariga ajratildi. Ekologik omillar (karbon izi, suv iste’moli va chiqindilarni boshqarish) xarajatlar tuzilmasi hamda hamkor tanlash mezonlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Texnologik omillar energiya samaradorligi, IoT texnologiyalari va aylana iqtisodiyot yechimlari orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Institutsional omillar esa xalqaro sertifikatlar va ESG talablari orqali eksport imkoniyatlari hamda raqobat ustunligini belgilaydi.

1-jadval

Yashil transformatsiya omillarining B2B ta’sir mexanizmlari

Omillar guruhi	Asosiy tarkib	B2B ta’sir mexanizmi
Ekologik	Karbon izi, suv, chiqindi	Hamkor tanlash va shartnoma talablari
Texnologik	IoT, energiya samaradorlik	Xarajat va integratsiyani optimallashtirish
Institutsional	ESG, sertifikatlar	Eksport va brend ishonchligi

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ekologik talablar B2B bozorda “filtrlash mexanizmi” vazifasini bajaradi, ya’ni yuqori ekologik standartlarga ega bo‘lmagan korxonalar global ta’minot zanjiridan chetda qolishi mumkin.

B2B raqamli marketing vositalari esa barqarorlikni kuchaytiruvchi muhim kommunikatsion infratuzilma hisoblanadi. Raqamli platformalar ESG ma’lumotlarini global bozorda ochiq taqdim

etish va yangi mijozlarni jalb qilish imkonini beradi. Ma’lumotlar tahlili va sun’iy intellekt resurslardan samarali foydalanish hamda risklarni boshqarishda muhim rol o’ynaydi. Kontent marketing esa ishonchni shakllantiruvchi asosiy omil sifatida xizmat qiladi.

2-jadval

B2B raqamli marketing va barqarorlik integratsiyasi

Vosita	Barqarorlik funksiyasi	B2B ta’siri
Raqamli platforma	ESG shaffofligi	Xaridor jalb qilish
AI va tahlil	Resurs optimizatsiyasi	Risk boshqaruvi
Kontent marketing	ESG kommunikatsiya	Ishonch shakllantirish
CRM	Hamkorlik boshqaruvi	Uzoq muddatli aloqalar

Tahlil asosida ishlab chiqilgan model kirish, transformatsiya va chiqish bosqichlaridan iborat bo‘lib, unda ESG sertifikatlari va IoT ma’lumotlari asosiy integratsion resurs sifatida xizmat qiladi. Modelda yashil va raqamli omillar o‘rtasidagi sinergiya alohida ta’sirlar yig‘indisidan yuqori natija berishi bilan ilmiy ahamiyat kasb etadi. Bu yondashuv korxonalarda qaror qabul qilish jarayonini ma’lumotlarga asoslangan tizimga o‘tkazish imkonini beradi hamda resurslardan foydalanish samaradorligini oshiradi. Shuningdek, model B2B hamkorlikda shaffoflik darajasini kuchaytirib, uzoq muddatli ishonchli aloqalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Natijada, ishlab chiqarishdan tortib eksportgacha bo‘lgan barcha bosqichlarda qiymat yaratish jarayoni optimallashtiriladi. Bu esa to‘qimachilik korxonalarining global bozordagi raqobatbardoshligini yanada mustahkamlashga zamin yaratadi.

Hududiy tahlil natijalari O‘zbekiston to‘qimachilik klasterlarida yashil va raqamli imkoniyatlar turlicha ekanligini ko‘rsatadi. Farg‘ona, Buxoro-Samarqand, Qashqadaryo-Xorazm hamda Toshkent-Namangan klasterlari ushbu jarayonda turli darajadagi ustunlikka ega. Asosiy muammo sifatida esa ESG hisobot tizimining yetarli darajada shakllanmaganligi va raqamli kompetensiyalarning zaifligi qayd etiladi. Bu holat klasterlar kesimida yagona standartlashtirilgan boshqaruv tizimini joriy etish zarurligini ko‘rsatadi. Shuningdek, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va kadrlar salohiyatini oshirish strategik ustuvor yo‘nalish bo‘lib qolmoqda. Ushbu kamchiliklarni bartaraf etish tarmoq miqyosida integratsiyalashgan rivojlanishni tezlashtiradi.

Umuman olganda, yashil transformatsiya va B2B raqamli marketing integratsiyasi O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatini global qiymat zanjirida yuqori bosqichga olib chiqish hamda eksport raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim strategik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu jarayon investitsion jozibadorlikni ham sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, xalqaro brendlar bilan hamkorlik imkoniyatlarini kengaytiradi va yangi bozor segmentlariga kirishni osonlashtiradi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatida yashil transformatsiya va B2B raqamli marketing o‘rtasidagi sinergiya barqaror rivojlanishning muhim omili ekanligini ko‘rsatdi. Ekologik, texnologik va institutsional omillar B2B munosabatlarga hamkor tanlash, narx shakllanishi, kommunikatsiya va ta’minot zanjiri shaffofligi orqali sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Raqamli marketing vositalari esa ushbu jarayonlarni integratsiyalovchi va kuchaytiruvchi asosiy infratuzilma vazifasini bajaradi.

Ishlab chiqilgan integrativ model yashil transformatsiya va raqamli marketingni uch bosqichli tizim asosida barqaror rivojlanish strategiyasiga aylantirish imkonini beradi. Modelning amaliy ahamiyati uning klasterlar kesimida moslashuvchan tatbiq etilishida namoyon bo‘ladi.

Shu asosda korxonalarda ESG hisobot tizimini joriy etish, xalqaro sertifikatlash amaliyotini kengaytirish hamda raqamli platformalarni yashil indikatorlar bilan integratsiya qilish zarur. IoT va CRM tizimlarini joriy etish orqali resurslardan samarali foydalanish va B2B hamkorlikni mustahkamlash mumkin. Umuman olganda, ushbu model sanoatning eksport salohiyatini oshirish va global raqobatbardoshlikni kuchaytirishda muhim strategik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Eccles R. G., Ioannou I., Serafeim G. The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance // *Management Science*. — 2014. — Vol. 60, No. 11. — P. 2835–2857.
2. Lozano R. Sustainability inter-linkages in reporting vindicated: a study of European companies // *Journal of Cleaner Production*. — 2013. — Vol. 51. — P. 57–65.
3. Hollensen S. *Global Marketing*. 8th ed. — Harlow: Pearson Education, 2020. — 736 p. URL: <https://www.pearson.com/en-gb/subject-catalog/p/global-marketing/P200000004982>
4. Hutt M. D., Speh T. W. *Business Marketing Management: B2B*. 12th ed. — Boston: Cengage Learning, 2021. — 464 p. URL: <https://www.cengage.com/c/business-marketing-management-b2b-12e-hutt>
5. Peattie K. *Green Marketing*. — London: Pitman, 1992. — 299 p.
6. Polonsky M. J. A stakeholder theory approach to designing environmental marketing strategy // *Journal of Business & Industrial Marketing*. — 1995. — Vol. 10, No. 3. — P. 29–46.
7. Kotler P., Keller K. L. *Marketing Management*. 15th ed. — Harlow: Pearson Education, 2016. — 832 p. URL: <https://www.pearson.com/en-us/subject-catalog/p/marketing-management/P200000005871>
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 16-yanvar «To‘qimachilik va tikuv-trikotaj sanoatida qayta ishlash zanjirini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida»gi PF-6-son Farmoni. URL: <https://lex.uz/docs/-7330228>
9. O‘zbekiston Respublikasi Milliy Statistika qo‘mitasi. Rasmiy statistik ma’lumotlar portali. Sanoat, eksport va mintaqaviy ko‘rsatkichlar. URL: <https://stat.uz/>

UDK: 336.76

STARTUP FINANCING MECHANISMS: A COMPARATIVE ANALYSIS OF ANGEL INVESTMENT, VENTURE CAPITAL, BANK LENDING, AND STATE GRANTS

STARTAPLARNI MOLIYALASHTIRISH MEKANIZMLARI: ANGEL INVESTORLAR, VENCHUR KAPITAL, BANK KREDITLARI VA DAVLAT GRANTLARINING QIYOSIY TAHLILI

МЕХАНИЗМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ СТАРТАПОВ: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ АНГЕЛЬСКИХ ИНВЕСТИЦИЙ, ВЕНЧУРНОГО КАПИТАЛА, БАНКОВСКОГО КРЕДИТОВАНИЯ И ГОСУДАРСТВЕННЫХ ГРАНТОВ

Allayarov Sardor

PhD student at Urgench state university

Abstract

This paper analyzes the main startup financing mechanisms, including angel investors, venture capital, bank loans, and state grants, from a theoretical and comparative perspective. Specifically, it examines how these financing instruments support startups at different stages of development and evaluates recent trends in Uzbekistan’s startup ecosystem. The findings indicate that diversified financing sources and increasing state support are contributing to the rapid growth of startups and innovation-driven entrepreneurship in Uzbekistan.

Keywords: startup, growth, venture, capital, angel investor, bank loan.

Mazkur maqolada startaplarni moliyalashtirishning asosiy mexanizmlari, jumladan, biznes farishtalar (angel investorlar), venchur kapital, bank kreditlari va davlat grantlari nazariy hamda qiyosiy yondashuv asosida tahlil qilingan. Xususan, ushbu moliyalashtirish instrumentlarining

startaplarni rivojlanishning turli bosqichlarida qo‘llab-quvvatlashdagi o‘rni hamda O‘zbekiston startap ekotizimidagi so‘nggi tendensiyalar baholangan. Tadqiqot natijalari moliyalashtirish manbalarining diversifikatsiyalashuvi va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning kuchayishi O‘zbekistonda startaplar hamda innovatsion tadbirkorlikning jadal rivojlanishiga xizmat qilayotganini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: startap, o‘shish, venchur kapital, biznes farishtasi, bank krediti.

В данной статье анализируются основные механизмы финансирования стартапов, включая бизнес-ангелов, венчурный капитал, банковские кредиты и государственные гранты, с теоретической и сравнительной точек зрения. В частности, рассматривается роль данных финансовых инструментов в поддержке стартапов на различных стадиях их развития, а также оцениваются современные тенденции развития стартап-экосистемы Узбекистана. Результаты исследования показывают, что диверсификация источников финансирования и усиление государственной поддержки способствуют быстрому развитию стартапов и инновационного предпринимательства в Узбекистане.

Ключевые слова: стартап, рост, венчурный капитал, бизнес-ангел, банковский кредит.

Startups play an important role in transforming a country’s economy from a traditional model into a modern and innovation-driven one through technological advancement, innovation, value creation, and job generation, among other contributions. However, scaling high-risk startups operating under conditions of uncertainty requires substantial financial support from the state, private investors, and banking institutions. Therefore, it is important to analyze how different startup financing mechanisms influence startup growth and development.

Startups are generally characterized by innovation, scalability, and high-growth potential, but they also operate under conditions of considerable uncertainty and financial risk. Unlike traditional businesses, startups often require continuous external financing to develop products, enter markets, and expand operations. In many countries, startup ecosystems have become important drivers of technological modernization, digital transformation, and employment generation. Therefore, access to effective financing mechanisms plays a decisive role in determining the survival and long-term success of startups.

In this literature review, startup financing mechanisms will be analyzed from a theoretical perspective, including angel investors, venture capital, bank loans, and state grants, with particular attention to when these financing instruments are used and the stages of startup development they typically support.

Sometimes, startups in their early stages are financed through founders’ personal savings or family funds before seeking institutional financing. Prior to receiving institutional venture capital, startups often rely on angel investors as an intermediate source of financing. In startups, angel investors contribute significantly to startup development. They not only provide financial assistance, but also offer mentorship and strategic guidance that help startups grow significantly [1]. Startups financed by angel investors have a higher chance of survival and job creation [2].

Due to access to large amounts of capital and lower pressure on repayments, venture capital is highly advantageous for high-risk and high-growth startups that lack sufficient financial resources [3]. Similar to angel investors, venture capital firms also provide extensive mentorship, networking opportunities, and strategic guidance. It should be noted that banks sometimes refrain from providing financial resources to high-potential startups due to the high level of uncertainty associated with such ventures, as well as the lack of tangible assets or collateral. Therefore, venture capital plays a transformative role in the economy by supplying substantial funding to innovative and high-growth startups [4].

When startup founders prefer to retain full ownership rather than give up a portion of equity, bank loans may become a suitable financing option, particularly when the startup already generates active revenue but requires additional funding for scaling. Bank loans are generally more compatible with early- or growth-stage startups that possess stable cash flows and tangible assets [5]. Bank loans

can sometimes provide tax advantages through deductible interest payments and may demonstrate financial discipline to potential investors, thereby contributing to faster revenue generation and employment growth [6].

Existing literature also emphasizes the importance of state and government grants in supporting startups and strengthening startup ecosystems across countries. For instance, some scholars argue that high-risk or public-interest startup projects, such as those in edtech and cleantech sectors, can significantly benefit from government financial support programs. [7]

The article employs a qualitative and descriptive research methodology based on a systematic review of existing academic literature, policy documents, and official startup ecosystem reports. The research comparatively analyzes major startup financing mechanisms, including angel investment, venture capital, bank lending, and state grants, with particular attention to their functions and relevance across different stages of startup development. In addition, secondary statistical data and official reports related to Uzbekistan’s startup ecosystem are utilized to examine recent investment trends and state support initiatives.

In recent years, Uzbekistan has intensified its efforts to build a favorable startup ecosystem in Central Asia. Notably, the number of startups in Uzbekistan almost doubled within a single year, reaching 750 in 2025. This trend indicates that the volume of investments directed toward startups is increasing significantly.

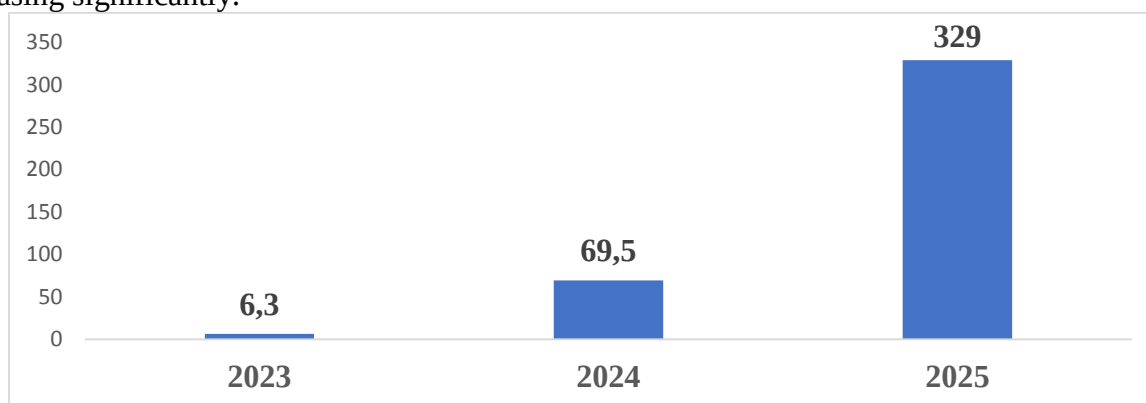

Figure 1. Startup Investment Volumes in Uzbekistan, 2023-2025 (million USD) [8]

Official statistics show a rapid increase in startup investment volumes in Uzbekistan between 2023 and 2025 (Figure 1). Total investments grew from 6.3 million USD in 2023 to 69.5 million USD in 2024, before reaching 329 million USD in 2025. This sharp upward trend indicates the accelerating development of the startup ecosystem in Uzbekistan and reflects growing investor confidence, expanding entrepreneurial activity, and increasing institutional support for innovation-driven businesses.

Startups in Uzbekistan can obtain unsecured loans of up to 300 million UZS at an interest rate calculated as the Central Bank rate plus 4%. These funds may be used for product development, market entry, business expansion, and other purposes specified in the application [9].

In addition, it is important to note the growing legal and institutional support provided by the state. In the current year, the President of Uzbekistan signed an important startup law that allows investments of up to 100,000 USD in innovative startup projects. Furthermore, “Youth Business Incubators” providing business support services for young entrepreneurs will be launched in every region of the country. Under the “Growth and Development” startup initiative, the best 40 startup projects will receive funding amounting to 2 billion UZS [10].

These measures are important because they help reduce financial and institutional barriers that often prevent startups from growing during their early stages. Legal support increases investor confidence and improves the overall business environment, while financial assistance and business incubators provide startups with access to capital, mentorship, infrastructure, and entrepreneurial networks. As a result, such initiatives can stimulate innovation, job creation, and the long-term development of the national startup ecosystem.

When analyzing the investment landscape in Uzbekistan, recent reports on the country’s startup ecosystem indicate that venture capital firms, angel investors, commercial banks, and other investors are actively financing startup projects. In 2025 alone, angel investors contributed a total of 13 million USD, while venture capital financing totaled 113.5 million USD. Interestingly, other funding sources accounted for more than 61% of total startup funding, amounting to approximately 202.5 million USD [8]. In addition, there are several state-funded grants and startup competitions in Uzbekistan, such as “Bo‘lajak Olim” and the “President Tech Awards,” the latter of which is specifically focused on startups and offers prize funding of up to 100,000 USD.

Overall, the rapid increase in startup investment volumes in Uzbekistan highlights the increasing attractiveness and expansion of the country’s startup ecosystem. The diversification of financing sources also indicates that startups are receiving broader institutional and private-sector support for innovation and business development.

In conclusion, startup financing mechanisms such as angel investment, venture capital, bank loans, and state grants play a crucial role in supporting startup growth and innovation at different stages of development. The paper concludes that while private investors and venture capital provide substantial financial and strategic support for high-growth startups, bank loans and state programs also contribute significantly to ecosystem development by reducing financial barriers and encouraging entrepreneurial activity. The case of Uzbekistan shows that increasing investment volumes, diversified financing sources, and expanding government support are accelerating the development of the national startup ecosystem. Therefore, strengthening cooperation between the state, financial institutions, and private investors remains essential for sustaining innovation-driven economic growth in the country.

List of references:

1. Lange, J., Rezepa, S. and Zatrochová, M. (2024) ‘The Role of Business Angels in the Early-Stage Financing of Startups: A Systematic Literature Review’, *Administrative Sciences*, 14(10), p. 247. Available at: <https://doi.org/10.3390/admsci14100247>
2. Kerr, W.R., Lerner, J. and Schoar, A. (2016) ‘How Angel Investors Help Startup Firms’, *National Bureau of Economic Research Digest*, March. Available at: <https://www.nber.org/digest/mar16/how-angel-investors-help-startup-firms>
3. Kaplan, S.N. and Lerner, J. (2017) *Venture Capital Data: Opportunities and Challenges*. Working Paper No. 17-012. Available at: https://www.hbs.edu/ris/Publication%20Files/17-012_10de1f93-30e4-4a98-858c-4137556ec037.pdf.
4. Gompers, P. and Lerner, J. (2001) ‘The venture capital revolution’, *Journal of Economic Perspectives*, 15(2), pp. 145–168. Available
5. Giarretta, E. and Chesini, G. (2021) ‘The determinants of debt financing: The case of fintech start-ups’, *Journal of Innovation & Knowledge*, 6(4), pp. 268–279. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jik.2021.10.001>
6. Sitjà Fernández, L. and Subirós Sagnier, P. (2024) How does debt financing influence a start-up’s ability to raise equity financing? Master’s thesis. École des Hautes Études Commerciales de Paris (HEC Paris). Available at: <https://upcommons.upc.edu/server/api/core/bitstreams/fa944ea3-29f7-42c5-aeb5-8fc4cd3645f9/content>
7. Islam, M., Fremeth, A. and Marcus, A.A. (2018) ‘Signaling by early stage startups: US government research grants and venture capital funding’, *Journal of Business Venturing*, 33(1), pp. 35–51. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.jbusvent.2017.10.001>
8. IT Park Uzbekistan and Startup Base (2025) *Venture Ecosystem Report: IT Park Uzbekistan*. Tashkent: IT Park Uzbekistan.
9. Startup Base (n.d.) Digital Startups Program – Venture. Available at: <https://startupbase.uz/uz/digital-startups-program/venture>
10. President of the Republic of Uzbekistan (2026) On measures for the introduction of a comprehensive ecosystem for startup support. Resolution No. PQ-59, 11 February 2026. Available at: <https://lex.uz/uz/docs/-8046189>

MOLIYA TIZIMINING BOSHQA IQTISODIY TIZIMLAR BILAN ALOQADORLIGI

ВЗАИМОСВЯЗЬ ФИНАНСОВОЙ СИСТЕМЫ С ДРУГИМИ ЭКОНОМИЧЕСКИМИ СИСТЕМАМИ

THE RELATIONSHIP OF THE FINANCIAL SYSTEM WITH OTHER ECONOMIC SYSTEMS

Махмудов Одилжон Холмирзаевич

Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Андижон факултети профессори, иқтисодиёт фанлари доктори.

Annotatsiya

Mazkur maqolada moliya tizimining iqtisodiy tizimlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqligi hamda ularning milliy iqtisodiyot barqarorligiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda moliya tizimi ishlab chiqarish, investitsiya, soliq, bank va tashqi iqtisodiy tizimlar bilan o‘zaro integratsiyada bo‘lishi natijasida iqtisodiy o‘sishning dinamikasi shakllanishi asoslab berilgan. Shuningdek, tizimli yondashuv asosida moliya tizimining bozor infratuzilmalari, mehnat bozori, narx-navo mexanizmlari va tashqi savdo bilan o‘zaro aloqasi tahlil qilinib, ularning milliy iqtisodiy siyosatdagi o‘rni hamda o‘zaro ta’sir samaradorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ilgari surilgan.

Kalit so‘zlar: moliya tizimi, iqtisodiy tizim, integratsiya, iqtisodiy o‘sish, moliyaviy barqarorlik, investitsiya, byudjet, iqtisodiy islohotlar.

В данной статье анализируется взаимосвязь финансовой системы с другими экономическими системами, а также их влияние на устойчивость национальной экономики. В исследовании обосновано, что интеграция финансовой системы с производственной, инвестиционной, налоговой, банковской и внешнеэкономической сферами формирует динамику экономического роста. Кроме того, на основе системного подхода рассматривается взаимодействие финансовой системы с рыночной инфраструктурой, рынком труда, ценовыми механизмами и внешней торговлей. В работе предложены научно-практические рекомендации по повышению эффективности этих взаимосвязей в рамках национальной экономической политики.

Ключевые слова: финансовая система, экономическая система, интеграция, экономический рост, финансовая стабильность, инвестиции, бюджет, экономические реформы.

This article analyzes the interconnection between the financial system and other economic systems, as well as their impact on the stability of the national economy. The study substantiates how the integration of the financial system with production, investment, taxation, banking, and external economic sectors shapes the dynamics of economic growth. Furthermore, based on a systemic approach, the interaction of the financial system with market infrastructures, the labor market, pricing mechanisms, and foreign trade is examined. The paper also provides scientific and practical recommendations aimed at enhancing the effectiveness of these interrelations within national economic policy.

Keywords: financial system, economic system, integration, economic growth, financial stability, investment, budget, economic reforms.

Global iqtisodiyotning integratsiyalashuvi va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi sharoitida moliya tizimi mamlakatlarning iqtisodiy barqarorligi va o‘sish sur‘atlarini belgilovchi muhim omillardan biriga aylanmoqda. Bugungi kunda moliya tizimi nafaqat byudjet va bank

sektorini, balki ishlab chiqarish, investitsiya, soliq, tashqi savdo va bandlik kabi boshqa iqtisodiy tizimlarning samarali faoliyatini ham bevosita belgilaydi. Shu bois, moliya tizimining boshqa iqtisodiy tizimlar bilan o‘zaro aloqadorligini tahlil qilish iqtisodiy siyosatni takomillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF–60-sonli Farmonida iqtisodiyotning barcha sohalarida moliyaviy barqarorlikni mustahkamlash, davlat moliyasini optimallashtirish hamda real sektor bilan moliya tizimi o‘rtasidagi integratsiyani chuqurlashtirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan[1]. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi “Bank tizimini raqamlashtirish va moliyaviy texnologiyalarni joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ–4696-sonli Qarori moliya tizimining ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohalarini bilan o‘zaro aloqasini mustahkamlashda muhim bosqich bo‘ldi[2]. Bu esa o‘z navbatida milliy iqtisodiyotda moliya tizimining boshqa iqtisodiy tizimlar bilan uzviy bog‘liqligi resurslarning samarali taqsimlanishini, ishlab chiqarish hajmining o‘shishini hamda aholi farovonligining yuksalishini ta‘minlash uchun muhim mexanizm bo‘ldi. Shu bois, moliya tizimining o‘zaro aloqadorlik mexanizmlarini tahlil qilish, ularning samaradorligini baholash va takomillashtirish yo‘llarini ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb ilmiy-amaliy masalalaridan biri bo‘lib qolmoqda.

Moliya tizimi va uning boshqa iqtisodiy tizimlar bilan o‘zaro aloqadorligini o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar ko‘plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan olib borilgan. Misol uchun, rossiyalik iqtisodchi F. S. Mishkin o‘zining “The Economics of Money, Banking and Financial Markets” asarida moliya tizimini milliy iqtisodiyotning markaziy qon tomiri sifatida talqin etib, uning ishlab chiqarish, investitsiya va bandlik jarayonlariga bevosita ta‘sirini asoslab beradi. Biroq, global iqtisodiyotdagi tashqi omillar — xalqaro kapital bozorlari, valyuta kursi barqarorligi va tashqi savdo jarayonlarining moliya tizimiga ta‘siri ham ko‘plab tadqiqotlarda e‘tibordan chetda qolgan[3].

Shuningdek, xalqaro Valyuta Jamg‘armasi (IMF) va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti (OECD) tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlarda ham moliya tizimi bilan real sektor o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni mustahkamlash global iqtisodiy barqarorlik uchun muhim omil ekanligi ta‘kidlanadi. Shu bilan birga, moliya tizimining inson kapitali, bandlik darajasi va ijtimoiy barqarorlikka ta‘siri masalalari ham yetarli o‘rganilmagan[4].

Mahalliy miqyosda o‘rganilgan tadqiqotlarda T. I. Shukurov va M. Malikovning ishlari alohida o‘rin tutadi. Ular O‘zbekiston moliya tizimining iqtisodiyotdagi roli, ishlab chiqarish, investitsiya va soliq tizimlari bilan o‘zaro aloqadorlik mexanizmlarini chuqur tahlil qilganlar. Tadqiqot natijalarida moliya tizimi barqaror faoliyat yuritgan sharoitda iqtisodiyotning barcha tarmoqlarida kapital aylanish tezlashishi, investitsiya oqimlarining kengayishi hamda ishlab chiqarish samaradorligining oshishi ilmiy asosda ko‘rsatib o‘tilgan. Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarda ayrim jihatlar hali yetarli darajada yoritilmagan. Jumladan, raqamli transformatsiya jarayonlari, fintech texnologiyalari va blokcheyn asosidagi moliyaviy xizmatlarning iqtisodiy tizimlarga ta‘siri chuqur o‘rganilmagan. Shuningdek, institutsional va huquqiy omillarning, jumladan moliya tizimini tartibga soluvchi siyosat va davlat institutlari faoliyatining o‘zaro bog‘liqlikka ta‘siri ham cheklangan miqyosda tahlil qilingan. Ko‘pchilik ishlar nazariy yondashuvga tayanib, empirik yoki statistik tadqiqot metodlaridan yetarlicha foydalanmagan[5,6].

Umuman olganda, mavjud ilmiy manbalar moliya tizimi va iqtisodiy tizimlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni nazariy jihatdan keng yoritgan bo‘lsa-da, raqamli iqtisodiyot, institutsional islohotlar va empirik dalillar asosida chuqurroq tahlilni talab etadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu yo‘nalishlarni kengroq qamrab olish, xususan, raqamli moliya infratuzilmasining iqtisodiy tizimlarga integratsiyasini o‘rganish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar shuni ko‘rsatadiki, moliya tizimining boshqa iqtisodiy tizimlar bilan aloqadorligini chuqurlashtirish ya‘ni iqtisodiy resurslardan samarali foydalanish, investitsiyalarni rag‘batlantirish va davlat moliyasining barqarorligini ta‘minlash uchun zarur omildir.

Demak avvalo nazariy tushunchalarga to‘xtalib o‘tib ketadigan bo‘lsak, moliya tizimi — bu davlat, korxonalar, tashkilotlar va aholining pul mablag‘larini shakllantirish, taqsimlash hamda

ulardan samarali foydalanishni ta'minlovchi iqtisodiy munosabatlar majmuasidir. Moliya tizimi o'z ichiga davlat byudjeti, soliq tizimi, kredit-moliya muassasalari, sug'urta, investitsiya va fond bozorlari kabi bo'g'nlarni oladi. Ushbu tizim orqali iqtisodiyotda resurslar qayta taqsimlanadi, ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish jarayonlari moliyaviy jihatdan ta'minlanadi hamda iqtisodiy barqarorlikka erishiladi.

Iqtisodiy tizim esa jamiyatda ishlab chiqarish vositalarining mulkchilik shakli, xo'jalik yuritish usuli va iqtisodiy munosabatlarni tartibga solish tamoyillariga asoslangan tizimni ifodalaydi. Iqtisodiy tizimlar tarixan to'rtta asosiy turga bo'linadi: an'anaviy, buyruqbozlik (markazlashgan), bozor va aralash iqtisodiy tizim. Bugungi kunda aksariyat mamlakatlar, jumladan O'zbekiston, aralash iqtisodiy tizim modelini qo'llaydi, bunda davlat tartibga soluvchi rolni saqlab qolgan holda, bozor mexanizmlari orqali iqtisodiy faollikni qo'llab-quvvatlaydi.

Moliya tizimi iqtisodiy tizimning ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, u ishlab chiqarish, investitsiya, soliq, bandlik va tashqi savdo tizimlari bilan o'zaro uzviy aloqada faoliyat yuritadi. Ushbu o'zaro bog'liqlik iqtisodiyotda resurslarning samarali taqsimlanishini, investitsiya oqimlarining oshishini hamda iqtisodiy o'sishning barqarorligini ta'minlaydi. Xususan, moliya tizimi ishlab chiqarish sektoriga kredit va investitsiyalar ajratish orqali ishlab chiqarish hajmini kengaytiradi, soliq tizimi orqali esa byudjet daromadlarini shakllantiradi. Tashqi iqtisodiy aloqalar esa moliya tizimi orqali valyuta oqimlari va kapital harakatini boshqarishga imkon yaratadi. Shu jihatdan, moliya tizimi barcha iqtisodiy tizimlarning "asosiy qon tomiri" sifatida namoyon bo'ladi. U ishlab chiqarish jarayonini moliyalashtiradi, iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlaydi, ijtimoiy sohalarini rivojlantirish uchun moliyaviy asos yaratadi va umuman olganda, milliy iqtisodiyot barqarorligini ta'minlashda markaziy o'rinni egallaydi.[7]

O'zbekiston iqtisodiyotida moliya tizimi bilan boshqa iqtisodiy tizimlar o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni chuqur tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ushbu tizimlarning integratsiyasi milliy iqtisodiy barqarorlik va o'sishning muhim omilidir. Tadqiqot davomida moliya tizimi, ishlab chiqarish, investitsiya, soliq va bank sektorlaridagi o'zaro ta'sir mexanizmlari, shuningdek, ularning iqtisodiy siyosat bilan uzviy bog'liqligi o'rganildi. Tahlillar shuni ko'rsatdiki, O'zbekiston iqtisodiyotida so'nggi yillarda moliyaviy resurslar taqsimoti va investitsiya oqimlarini muvofiqlashtirish orqali ishlab chiqarish hajmi sezilarli darajada ortgan. Xususan, 2020–2024-yillar oralig'ida sanoat va xizmat ko'rsatish sohalarida kredit hajmlari 1,8 barobarga oshgan, bu esa iqtisodiyotning real sektorida kapital aylanishining tezlashishiga sabab bo'lgan. Bunda, Markaziy bank tomonidan amalga oshirilayotgan moliyaviy barqarorlik siyosati hamda raqamli to'lov tizimlarini joriy etish choralari muhim rol o'ynagan.

Soliq tizimi bilan moliya tizimi o'rtasidagi uzviy aloqadorlik ham iqtisodiy o'sishning asosiy drayverlaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Davlat byudjeti daromadlarining o'sishi, soliq ma'murchiligining raqamlashtirilishi va fiskal siyosatning investitsiya faoliyatiga yo'naltirilganligi moliyaviy oqimlarning samarali boshqarilishini ta'minlamoqda. Masalan, 2023-yilda byudjet tushumlarining 32 foizi investitsion va ishlab chiqarish loyihalarini moliyalashtirishga yo'naltirilgan.

Bank sektori orqali amalga oshirilayotgan moliyaviy vositachilik iqtisodiy tizimlarning o'zaro integratsiyasini yanada kuchaytirgan. Bank kreditlari hajmining ortishi nafaqat investitsiyalarni rag'batlantirmoqda, balki kichik biznes va tadbirkorlik faoliyatining kengayishiga ham turtki bo'lmoqda. Shu bilan birga, Fintech yechimlari, onlayn to'lov tizimlari va raqamli inkasso xizmatlarining joriy etilishi moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirgan.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, moliya tizimining ishlab chiqarish, investitsiya va soliq tizimlari bilan o'zaro aloqadorligini mustahkamlash iqtisodiy resurslarning qayta taqsimlanishini samaraliroq amalga oshirishga imkon bermoqda. Natijada iqtisodiy o'sishning barqaror sur'atlari ta'minlanmoqda. Shu bilan birga, moliyaviy tizimning real sektor bilan uzviy integratsiyasi bandlik darajasining oshishiga va aholi daromadlarining barqaror o'sishiga xizmat qilmoqda. Biroq, tahlillar ayrim cheklavlarni ham ko'rsatdi. Jumladan, moliyaviy infratuzilmaning hududlar bo'yicha notekis rivojlanishi, ayrim tarmoqlarda raqamli moliya texnologiyalaridan foydalanishning past darajasi hamon iqtisodiy tizimlar o'rtasidagi to'liq integratsiyaga to'sqinlik qilmoqda. Shu sababli, kelgusida moliya tizimini raqamlashtirishni jadallashtirish, fintech startaplarni qo'llab-quvvatlash va hududlar

kesimida moliyaviy imkoniyatlarni kengaytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni kuchaytirish maqsadga muvofiqdir[8].

1-jadval

Global Moliya Tizimi va Investitsion sohaga integratsiyasi

№	Qit’alar	Yil	Moliya tizimi chuqurligi % GDP	Investitsiya oqimi (FDI – USD mlrd)²
1	Shimoliy Amerika	2024	74.17%	311 mlrd \$
2	Janubiy Amerika	2023	214.23%	66 mlrd \$
3	Osiyo	2024	95.92%	37 mlrd \$
4	Yevropa	2024	72.40%	167 mlrd \$

Manba: *International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report hamda World Bank. World Development Indicators Database, 2024 hisobotlari asosida muallif tomonidan tuzildi.* [9,10]

1-jadvaldagi ma’lumotlar ko’rsatadiki, 2023–2024-yillar davomida dunyo bo‘yicha moliya tizimi chuqurligi va xalqaro investitsiya oqimlari sezilarli darajada o’sib bormoqda. Moliya tizimi chuqurligi — bu mamlakat moliya sektori faoliyatining iqtisodiyotdagi ulushi va kengligini ifodalovchi ko’rsatkich bo‘lib, odatda bank aktivlari yalpi ichki mahsulotga (GDP) nisbati orqali o‘lchanadi. Yuqori ko’rsatkich moliya resurslarining iqtisodiyotga faol jalb qilinishini va investitsiya imkoniyatlarining kengligini bildirsa, past ko’rsatkich moliya sektorining iqtisodiyotdagi roli cheklanganini aks ettiradi.

Masalan, Shimoliy Amerikada moliya tizimi chuqurligi 74,17 % ni tashkil qilsa, Janubiy Amerikada bu ko’rsatkich 214,23 % ga yetgan. Ushbu farq, bir tomondan, qit’alar moliya infratuzilmasi rivojlanishidagi farqlarni, ikkinchi tomondan, Janubiy Amerikadagi bank va moliya aktivlarining GDP ga nisbatan katta foizini aks ettiradi. Raqamli to‘lovlar hajmining 2020–2025-yillar davomida 393,2 milliard dollardan 708,5 milliard dollargacha o’sishi, global miqyosda moliyaviy raqamlashtirish jarayonining chuqurlashib borayotganini tasdiqlaydi. An’anaviy to‘lov usullarining o‘rni elektron, mobil va onlayn to‘lov tizimlari bosib olmoqda. Shu bilan birga, raqamli to‘lovlar hajmidagi o’sish sur’atlari (yiliga o‘rtacha 11–14 %) yangi moliyaviy ekotizimning shakllanayotganini ko’rsatadi.

2021-yildan boshlab jahon bozorida kuzatilayotgan ikki raqamli o’sish sur’atlari bir tomondan pandemiya davrida onlayn xizmatlar va e-commerce platformalarining keng ommalashuvi bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchi tomondan fintech kompaniyalar va raqamli banklarning faol integratsiyasi bilan izohlanadi. Xalqaro moliya oqimlarida raqamli to‘lov tizimlarining roli keskin ortib bormoqda. Hozirda ko‘plab davlatlar transchegaraviy to‘lovlarda blockchain, QR-kod, mobil banking kabi ilg‘or texnologiyalarni joriy etmoqda.

Ushbu jarayon moliyaviy operatsiyalarning tezligi, shaffofligi va xavfsizligini oshirish bilan birga, moliyaviy inklyuziyani kengaytiradi. Ayniqsa rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli to‘lov tizimlari aholini bank xizmatlari bilan qamrab olishda muhim rol o‘ynamoqda. Shu nuqtai nazardan, jadvaldagi ma’lumotlar moliya tizimi va investitsiya oqimlarining global miqyosda yangi texnologik va institutsional bosqichga o‘tayotganini ko’rsatadi.

Umuman olganda, moliyaviy texnologiyalar sohasidagi innovatsiyalar ya’ni sun’iy intellekt, big data, bulutli texnologiyalar asosida yaratilayotgan to‘lov yechimlari, xalqaro moliya tizimining samaradorligini oshirmoqda. Natijada, raqamli iqtisodiyot sharoitida moliya sektori nafaqat texnologik, balki institutsional va tartibga solish jihatlaridan ham yangilanmoqda, bu esa qit’alar bo‘yicha FDI va moliya tizimi chuqurligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.

O‘zbekiston moliya tizimi so‘nggi yillarda barqaror rivojlanmoqda va boshqa iqtisodiy tizimlar bilan uzviy bog‘lanish darajasini oshirmoqda. 2023–2024-yillarda mamlakat bank aktivlari yalpi ichki mahsulotga (GDP) nisbatan taxminan 50–55 % atrofida bo‘lib, bu moliya tizimi chuqurligining o‘rta darajada ekanligini ko’rsatadi. Shu bilan birga, O‘zbekistonga kelayotgan tashqi to‘lovlar to‘g‘ri investitsiya (FDI) oqimi 7–8 mlrd USD atrofida, bu esa iqtisodiyotning investitsiya jozibadorligi va moliyaviy integratsiyasini bildiradi. Jadvaldagi boshqa mamlakatlar bilan

taqqoslaganda, O‘zbekiston moliya tizimi chuqurligi pastroq bo‘lsa-da, raqamli bank xizmatlari, elektron to‘lov tizimlari va fintech yechimlari orqali moliyaviy barqarorlikni oshirishda sezilarli imkoniyatlar mavjud. Raqamli to‘lovlar va bank infratuzilmasining kengayishi, xususan, QR-kod va mobil banking tizimlarining ommalashuvi, mamlakat moliya tizimining samaradorligini yaxshilash bilan birga, aholini moliyaviy xizmatlar bilan qamrab olishni kengaytirmoqda. Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston moliya tizimi global standartlar bilan solishtirganda o‘rta darajada rivojlangan bo‘lsa-da, raqamli transformatsiya va investitsiya oqimlarini rag‘batlantirish orqali chuqurligini oshirish va iqtisodiyotdagi uzviy bog‘liqlikni mustahkamlash imkoniyatiga ega[11].

Olib borgan tadqiqotlarim shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekiston sharoitida moliya tizimi va boshqa iqtisodiy tizimlar o‘rtasidagi aloqadorlikni rivojlantirish jarayonida bir qator muammolar kuzatilmoqda:

1. O‘zbekiston moliya tizimi chuqurligi boshqa rivojlangan mamlakatlar bilan solishtirganda o‘rta darajada bo‘lib, bank aktivlari va kreditlash hajmi yalpi ichki mahsulotga nisbatan yetarlicha yuqori emas. Bu holat ishlab chiqarish va investitsiya jarayonlarining cheklanishiga olib keladi.

2. Raqamli transformatsiya va fintech xizmatlarining yetarlicha rivojlanmaganidir. Elektron to‘lov tizimlari va raqamli bank xizmatlari hududlarda keng qamrovga ega bo‘lmayapti va ularning iqtisodiy tizimlar bilan uzviy integratsiyasi cheklangan.

3. O‘zbekistonga kelayotgan xalqaro investitsiya oqimlari pastligi moliya tizimi va ishlab chiqarish sektori o‘rtasidagi bog‘liqlikni cheklaydi. Bu muammoni hal etish uchun soliq va investitsiya imtiyozlarini kengaytirish, xorijiy investorlarga barqaror va shaffof moliyaviy siyosatni taqdim etish hamda iqtisodiyotning raqamli va eksportga yo‘naltirilgan sektorlariga FDI jalb qilish zarur.

4. Moliya tizimi va boshqa iqtisodiy tizimlar o‘rtasidagi koordinatsiya yetishmovchiligi bilan bog‘liq. Bank, soliq, tashqi savdo va ishlab chiqarish tizimlari o‘rtasidagi ma‘lumot almashinuvi va integratsiya yetarli darajada emas.

5. Moliyaviy inkluziya pastligi aholini bank xizmatlaridan cheklangan foydalanishga olib keladi, bu esa investitsiya va moliya resurslarining samarali taqsimlanishiga to‘sqinlik qiladi[12].

Umuman olganda, yuqoridagi muammolarni bartaraf etish va moliya tizimi bilan boshqa iqtisodiy tizimlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni mustahkamlash orqali O‘zbekiston moliya sektori iqtisodiyotning barcha sohalarida samarali faoliyat yuritishi va barqaror o‘sish sur‘atlarini ta‘minlashi mumkin.

Yuqoridagi keltirilgan bir qator muammolarga xulosa sifatida quyidagi yechimlarni taklif qilishga harakat qildim:

1. Bank infratuzilmasini kengaytirish, moliya institutlarini rivojlantirish, moliyaviy xizmatlarni, xususan kichik va o‘rta bizneslar uchun kredit imkoniyatlarini oshirish hamda raqamli bank xizmatlarini ommalashtirish va fintech yechimlarini tatbiq etish zarur.

2. Mobil banking va QR-kod to‘lovlarni keng joriy etish, blokcheyn asosida xalqaro va ichki to‘lov tizimlarini modernizatsiya qilish, shuningdek moliyaviy texnologiyalarni tatbiq etishda xususiy sektor bilan davlat hamkorligini kuchaytirish muhimdir.

3. Soliq va investitsiya imtiyozlarini kengaytirish, xorijiy investorlarga barqaror va shaffof moliyaviy siyosatni taqdim etish hamda iqtisodiyotning raqamli va eksportga yo‘naltirilgan sektorlariga FDI jalb qilish zarur.

4. Milliy moliya platformalarini yagona tizimga birlashtirish, ma‘lumot almashish va monitoringni avtomatlashtirish, shuningdek iqtisodiy tizimlar o‘rtasida koordinatsiya bo‘yicha davlat va xususiy sektor hamkorligini kuchaytirish zarur.

5. Raqamli moliya va mobil banking xizmatlarini keng joriy etish, aholini moliyaviy savodxonlikka o‘rgatish hamda kichik va o‘rta tadbirkorlikni moliyaviy qo‘llab-quvvatlash dasturlarini yaratish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida” PF–60-sonli Farmoni.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 28-apreldagi “Bank tizimini raqamlashtirish va moliyaviy texnologiyalarni joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4696-sonli Qarori.
3. Mishkin, F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets. — New York: Pearson Education, 2019. — 720 p.
4. Шукуров Т. И. Роль финансовой системы в обеспечении экономического роста Республики Узбекистан // Экономика и образование. — 2021. — №2. — С. 45–52.
5. Маликов М. М. Влияние финансовых институтов на инвестиционную активность в Узбекистане // Журнал экономических исследований. — 2020. — №4. — С. 33–41.
6. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report. — Washington, D.C.: IMF Publications, 2023. <https://www.imf.org>
7. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Financial Markets and the Real Economy. — Paris: OECD Publishing, 2022. <https://www.oecd.org>
8. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Moliyaviy barqarorlik to‘g‘risida hisobot – 2024. — Toshkent: Markaziy bank nashriyoti, 2024. — 68.b
9. International Monetary Fund (IMF). Global Financial Stability Report – 2024. — Washington, D.C.: IMF Publications, 2024. <https://www.imf.org>
10. World Bank. World Development Indicators Database – 2024. — Washington, D.C.: The World Bank Group, 2024: <https://databank.worldbank.org>
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Makroiqtisodiy ko‘rsatkichlar to‘plami – 2024. — Toshkent: Davlat statistika qo‘mitasi, 2024.
12. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. O‘zbekiston Respublikasining 2023-yil ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish natijalari. Toshkent-2024.95b. <https://api.mf.uz/Budjetnoma-2025>

UDK: 334.7

**“YASHIL IQTISODIYOT” VA “YASHIL TADBIRKORLIK” TUSHUNCHALARINING
IQTISODIY MAZMUNI VA EVOLYUSION TRANSFORMASIYASI**

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И ЭВОЛЮЦИОННАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ
ПОНЯТИЙ «ЗЕЛЁНАЯ ЭКОНОМИКА» И «ЗЕЛЁНОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО»**

**THE ECONOMIC ESSENCE AND EVOLUTIONARY TRANSFORMATION OF THE
CONCEPTS OF “GREEN ECONOMY” AND “GREEN ENTREPRENEURSHIP”**

Ibragimova Ma’mura Muxiddinovna

University of Business and Science “Yashil iqtisodiyot” kafedrasida dotsenti,
iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

Mazkur maqolada yashil iqtisodiyotga o‘tish sharoiti, yashil iqtisodiyotni shakllanishi va rivojlanish bosqichlari, yashil tadbirkorlik manbalarining zamonaviy iqtisodiyotdagi o‘rni va ularning barqaror rivojlanishdagi ahamiyati ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada O‘zbekiston Respublikasi sharoitida kichik biznes va yashil tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish hamda ushbu yo‘nalishda investitsion va texnologik imkoniyatlarni rivojlantirish bo‘yicha ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, yashil tadbirkorlik, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, yashil moliya, iqtisodiy samaradorlik, hududiy rivojlanish, innovatsiya.

В данной статье проводится научный анализ условий перехода к зеленой экономике, этапов формирования и развития зеленой экономики, роли ресурсов зеленого предпринимательства в современной экономике и их значения для устойчивого развития.

Также в статье разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по развитию малого бизнеса и зеленого предпринимательства в условиях Республики Узбекистан, а также по развитию инвестиционных и технологических возможностей в этой области.

Ключевые слова: зеленая экономика, зеленое предпринимательство, малый бизнес, частное предпринимательство, зеленое финансирование, экономическая эффективность, региональное развитие, инновации.

This article scientifically analyzes the conditions for the transition to a green economy, the stages of formation and development of the green economy, the role of green entrepreneurship resources in the modern economy and their importance in sustainable development. The article also develops scientifically based proposals and recommendations for the development of small business and green entrepreneurship in the conditions of the Republic of Uzbekistan, as well as the development of investment and technological opportunities in this area.

Keywords: green economy, green entrepreneurship, small business, private entrepreneurship, green finance, economic efficiency, regional development, innovation.

XXI asr insoniyat tarixida tabiiy resurslarning cheklanganligi, iqlim o‘zgarishi va ekologik muammolarning keskinlashuvi bilan xarakterlanadi. Ushbu sharoitda an’anaviy iqtisodiy modellardan barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan yangi paradigmalariga o‘tish zarurati tug‘ildi. “Yashil iqtisodiyot” va “yashil tadbirkorlik” tushunchalari aynan shu kontekstda shakllangan bo‘lib, zamonaviy iqtisodiy tizimning transformatsiyasida muhim o‘rin egallaydi.

“Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi iqtisodiy o‘shishni ta’minlash bilan birga atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ijtimoiy farovonlikni oshirishga qaratilgan iqtisodiy model sifatida shakllangan. Bu g‘oyaning nazariy asoslari ekologik iqtisodiyot, barqaror rivojlanish va resurslar samaradorligi nazariyalariga tayanadi.

Yashil iqtisodiyot atamasi ilmiy adabiyotda birinchi marta keng miqyosda 1989 yilda nashr etilgan “Blueprint for a Green Economy” deb nomlangan Devid Pirs, Anil Markandya va Edvard Barber tomonidan ishlab chiqilgan asarda mazkur tushunchalar haqida so‘z yuritiladi. Iqtisodiy rivojlanish tabiiy kapitalning kamayishi hisobiga amalga oshmasligi kerak. Iqtisodiy qarorlar qabul qilishda ekologik xarajatlar ham hisobga olinishi lozim. Shuning uchun iqtisodiy o‘shish va atrof-muhit muhofazasi o‘zaro muvofiqlashtirilishi zarur.

Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi XX asrning ikkinchi yarmida ekologik muammolarning kuchayishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va iqtisodiy rivojlanishning ekologik oqibatlarini qayta ko‘rib chiqish zarurati natijasida shakllangan ilmiy yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ushbu konsepsiya ekologik iqtisodiyot, institutsional iqtisodiyot hamda barqaror rivojlanish nazariyalariga tayanadi va iqtisodiy o‘shish bilan ekologik xavfsizlik o‘rtasidagi muvozanatni ta’minlash masalasini ilmiy muhokamalarning markaziga olib chiqdi.

Mazkur yo‘nalishning dastlabki nazariy asoslari ekologik iqtisodiyot maktabi vakillari tomonidan ishlab chiqilgan. Xususan, R. Kostanza tabiiy kapitalni iqtisodiy rivojlanishning ajralmas qismi sifatida asoslab bergan bo‘lib, iqtisodiy qiymat faqat ishlab chiqarish omillari emas, balki ekologik xizmatlar hisobiga ham shakllanishini ta’kidlaydi [2]. Bu yondashuv tabiiy resurslarning degradatsiyasi uzoq muddatda iqtisodiy o‘shishga salbiy ta’sir ko‘rsatishini ko‘rsatadi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasining ilmiy muomalaga kirib kelishida D. Pirs, A. Markandya va E. Barbierning 1989 yildagi “Blueprint for a Green Economy” asari muhim ahamiyatga ega bo‘lib, unda iqtisodiy qarorlar qabul qilishda ekologik xarajatlarni hisobga olish zarurligi asoslab berilgan [11]. Bu g‘oya keyinchalik yashil iqtisodiyot nazariyasining asosiy poydevoriga aylandi.

Barqaror rivojlanish konsepsiyasi ham ushbu yo‘nalishning shakllanishiga kuchli ta’sir ko‘rsatdi. 1987 yildagi “Bizning umumiy kelajagimiz” hisobotida barqaror rivojlanish bugungi ehtiyojlarni qondirish bilan birga kelajak avlod imkoniyatlarini saqlash sifatida ta’riflangan [6]. Bu esa iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillar uyg‘unligini ta’minlash zaruratini ilmiy asoslab berdi.

1972 yilda Rim klubi tomonidan e’lon qilingan “O‘shish chegaralari” hisoboti ham muhim o‘rin tutadi. Unda iqtisodiy o‘shishning mavjud modeli ekologik inqirozga olib kelishi mumkinligi

modellashtirish asosida ko‘rsatib berilgan [5]. Bu tadqiqot keyingi yashil iqtisodiyot izlanishlari uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qildi.

XXI asrda esa yashil iqtisodiyot konsepsiyasi xalqaro tashkilotlar tomonidan keng qo‘llab-quvvatlandi. BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP) yashil iqtisodiyotni inson farovonligi va ekologik barqarorlikni bir vaqtda ta‘minlovchi iqtisodiy tizim sifatida talqin qiladi [3;4]. Shuningdek, energiya, transport va sanoat tarmoqlariga yashil investitsiyalarni yo‘naltirish orqali barqaror rivojlanishga erishish mumkinligi ta‘kidlanadi.

Yashil iqtisodiyotning amaliy yo‘nalishi sifatida yashil tadbirkorlik ham muhim ahamiyat kasb etadi. U ekologik muammolarni kamaytirishga qaratilgan innovatsion biznes faoliyati bo‘lib, resurs tejamkor texnologiyalarni joriy etish va yangi ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qiladi [3].

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili yashil iqtisodiyot va yashil tadbirkorlik ekologik iqtisodiyot va barqaror rivojlanish nazariyalari asosida shakllanganligini ko‘rsatadi. Bu konsepsiyalar iqtisodiy o‘sish va ekologik barqarorlikni uyg‘unlashtiruvchi zamonaviy rivojlanish modeli sifatida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda.

Tadqiqotda tizimli yondashuv, statistik tahlil va taqqoslash usullaridan foydalanildi. Yashil iqtisodiyotni kelib chiqish va rivojlanish bosqichlari tahlil qilindi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlar va mavjud tarixiy ma’lumotlar asosida umumlashtirish amalga oshirildi.

Yashil iqtisodiyot tushunchasiga ko‘plab olimlar va turli xil davlat arboblari hamda tashkilotlarni ta’riflari mavjud. Xususan, BMT Atrof-muhit dasturi (UNEP) ta’rifiga ko‘ra, yashil iqtisodiyot — bu inson farovonligini va ijtimoiy tenglikni yaxshilash bilan birga, atrof-muhit xavflarini va ekologik tanqislikni sezilarli darajada kamaytiradigan iqtisodiyot turi [4].

Yashil iqtisodiyot g‘oyasi bir necha o‘n-yilliklar davomida shakllanib rivojlanib kelmoqda. Buni quyidagi 1-jadvalda ko‘rishimiz mumkin.

1-jadval

“Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasining evolyutsion rivojlanishi

№	Bosqichi	Yillar	Xususiyati
1.	Birinchi bosqich	1960–1980–yillar	Ekologik ongning shakllanishi. Reychel Karsonning “Sokin bahor” (1962) asari va Rim klubining “O‘sish chegaralari” (1972) hisoboti jamiyatda ekologik masalalarga e’tiborni oshirdi [5].
2.	Ikkinchi bosqich	1980-2000-yillar	Barqaror rivojlanish tushunchasining kiritilishi. 1987 yilda Brundtland komissiyasi “Bizning umumiy kelajagimiz” hisobotida barqaror rivojlanish konsepsiyasini rasmiy ravishda taqdim etdi [6].
3.	Uchinchi bosqich	2000–2012-yillar	Yashil iqtisodiyot atamasining institusionalashuvi. 2008 yildagi global moliyaviy inqirozdan so‘ng UNEP “Yashil iqtisodiyot” tashabbusini ishga tushirdi.
4.	To‘rtinchi bosqich	2012–hozirgacha	Rio+20 konferensiyasi va Parij kelishuvi natijasida yashil iqtisodiyot global siyosat kun tartibiga kiritildi. 2015 yilda qabul qilingan BMTning Barqaror rivojlanish maqsadlari (SDGs) yashil iqtisodiyot tamoyillarini o‘z ichiga oladi [7].

Manba: Muallif tomonidan tuzildi.

“Yashil iqtisodiyot” asosida mamlakatimizni rivojlantirishda YaIMni o‘sishida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, bugungi kunda “Yashil tadbirkorlik”, yashil moliya, yashil investitsiya kabilar hozirda iqtisodiyotimizda keng qo‘llanilib kelinmoqda. “Yashil tadbirkorlik” faoliyati nima va uning qanday xususiyatlari mavjud? Buni quyida ko‘rib chiqamiz.

“Yashil tadbirkorlik” (green entrepreneurship, ecopreneurship) — atrof-muhitga ijobiy ta’sir ko‘rsatuvchi yoki salbiy ta’sirni minimallashtiruvchi mahsulot, xizmat va texnologiyalarni yaratishga yo‘naltirilgan tadbirkorlik faoliyati. Yashil tadbirkorlikning asosiy xususiyatlari:

Ekologik missiya — faoliyatning markazida atrof-muhitni muhofaza qilish

Innovasion yondashuv — yangi texnologiya va biznes-modellar

Uch o‘lchovli qiymat — foyda, odamlar, sayyora (Triple Bottom Line)

Uzoq muddatli perspektiva — barqaror rivojlanishga yo‘naltirilganlik

1-rasm. Yashil tadbirkorlikning asosiy xususiyatlari

Manba: Muallif tomonidan tuzildi.

Xulosa sifatida ta’kidlash joizki, O‘zbekistonda yashil iqtisodiyotga o‘tishda yashil tadbirkorlikni rag‘batlantirish, ularni moliyaviy, institutsional va texnologik jihatdan qo‘llab-quvvatlash, shuningdek, yashil iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida baholash tizimini joriy etish mamlakatning barqaror rivojlanish yo‘nalishidagi intilishlarini tezlashtirishga xizmat qiladi.

Bugungi kunda, “Yashil iqtisodiyot” va “yashil tadbirkorlik” tushunchalari zamonaviy iqtisodiy tizimning ajralmas qismiga aylandi. Ular:

- nazariy jihatdan — an’anaviy neoklassik iqtisodiyotdan ekologik iqtisodiyot paradigmasiga o‘tishni ifodalaydi;
- amaliy jihatdan — barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun konkret mexanizmlar taqdim etadi;
- institutsional jihatdan — xalqaro va milliy darajada yangi siyosat va qonunchilik bazasini shakllantirdi.

Shuningdek, O‘zbekiston uchun yashil iqtisodiyotga o‘tish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy zarurat hamdir. Mamlakatning tabiiy resurslarga bog‘liqligini kamaytirish, xalqaro raqobatbardoshlikni oshirish va kelgusi avlodlar uchun sog‘lom muhitni saqlash — bu yo‘nalishdagi islohotlarning asosiy sabablaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Pearce D.W. Green Economics // Environmental Values. – (1992). – T. – №. – S. 3-13.
2. Costanza R. Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability. (1991).– New York: Columbia University Press.
3. UNEP. Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. (2011).– Nairobi: United Nations Environment Programme,
4. UNEP (2011). Towards a Green Economy: Pathways to Sustainable Development and Poverty Eradication. United Nations Environment Programme.
5. Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., & Behrens III, W.W. (1972). The Limits to Growth. Club of Rome.
6. World Commission on Environment and Development (1987). Our Common Future (Brundtland Report). Oxford University Press.
7. European Commission (2019). The European Green Deal. COM(2019) 640 final.
8. International Energy Agency (2023). World Energy Outlook 2023. IEA Publications.
9. Climate Bonds Initiative (2024). Global State of the Market Report. London.
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni (2019). Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi 2019–2030. PF-5863.
11. Pearce D., Markandya A., Barbier E. (1989). Blueprint for a Green Economy. London: Earthscan Publications. 192 bet. ISBN: 1-85383-066-6.

**KORXONA FAOLIYATINING SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA MOLİYAVIY
BARQARORLIK VA RENTABELLIK KO‘RSATKICHLARI O‘ZARO BOG‘LIQLIGINI
TAHLIL QILISH**

**АНАЛИЗ ВЗАИМОСВЯЗИ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ И ПОКАЗАТЕЛЕЙ
РЕНТАБЕЛЬНОСТИ В ПОВЫШЕНИИ ЭФФЕКТИВНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
ПРЕДПРИЯТИЯ**

**ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL STABILITY AND
PROFITABILITY INDICATORS IN IMPROVING ENTERPRISE PERFORMANCE**

Olimjonov Asadbek

Andijon davlat texnika instituti Buxgalteriya hisobi va audit yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada korxona faoliyatining samaradorligini oshirishda moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlarining o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida moliyaviy barqarorlikni ifodalovchi asosiy ko‘rsatkichlar hamda rentabellik darajasini belgilovchi omillar o‘rganilib, ularning korxona iqtisodiy natijalariga ta’siri aniqlanadi. Shuningdek, ushbu ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik statistik va iqtisodiy tahlil usullari orqali baholanadi. Tadqiqot natijalari korxonalarda moliyaviy resurslardan samarali foydalanish, risklarni kamaytirish va foyda darajasini oshirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy barqarorlik, rentabellik, korxona samaradorligi, moliyaviy ko‘rsatkichlar, iqtisodiy tahlil, foyda, aktivlar rentabelligi, kapital rentabelligi, risklarni boshqarish.

В данной научной статье анализируется взаимосвязь между финансовой устойчивостью и показателями рентабельности в процессе повышения эффективности деятельности предприятия. В ходе исследования изучены основные показатели финансовой устойчивости, а также факторы, определяющие уровень рентабельности, и их влияние на экономические результаты предприятия. Кроме того, взаимосвязь между данными показателями оценивается с использованием статистических и экономических методов анализа. Результаты исследования направлены на разработку практических рекомендаций по эффективному использованию финансовых ресурсов, снижению рисков и увеличению прибыли предприятия.

Ключевые слова: финансовая устойчивость, рентабельность, эффективность предприятия, финансовые показатели, экономический анализ, прибыль, рентабельность активов, рентабельность капитала, управление рисками.

This scientific article analyzes the relationship between financial stability and profitability indicators in improving the efficiency of enterprise performance. The study examines key indicators of financial stability and factors determining profitability levels, as well as their impact on the economic outcomes of enterprises. Furthermore, the interdependence between these indicators is evaluated using statistical and economic analysis methods. The findings of the research provide a basis for developing practical recommendations aimed at efficient use of financial resources, risk reduction, and profit maximization in enterprises.

Keywords: financial stability, profitability, enterprise efficiency, financial indicators, economic analysis, profit, return on assets, return on equity, risk management.

Bugungi globallashuv va raqobat kuchayib borayotgan iqtisodiy muhitda korxona faoliyatining samaradorligini oshirish muhim strategik vazifalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida korxonalarning barqaror rivojlanishi bevosita ularning moliyaviy holati, resurslardan

foydalanish darajasi hamda foyda olish qobiliyatiga bog‘liqdir. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlarini kompleks o‘rganish hamda ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Moliyaviy barqarorlik korxonaning o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida bajarish, moliyaviy risklarga bardosh berish va uzoq muddatli rivojlanishni ta‘minlash qobiliyatini ifodalaydi. Rentabellik esa korxonaning daromadlilik darajasini, ya‘ni sarflangan resurslar evaziga qancha foyda olinayotganini ko‘rsatadi. Ushbu ikki ko‘rsatkich o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ulardan biri yomonlashishi ikkinchisiga ham salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin.

Ilmiy adabiyotlarda moliyaviy barqarorlik va rentabellik masalalari ko‘plab iqtisodchi olimlar tomonidan keng o‘rganilgan. Jumladan, korxona moliyaviy holatini baholashda likvidlik, to‘lov qobiliyati, kapital tuzilmasi kabi ko‘rsatkichlar muhim ahamiyat kasb etishi ta‘kidlangan. Shu bilan birga, rentabellik ko‘rsatkichlari – aktivlar rentabelligi, kapital rentabelligi va sotuvlar rentabelligi korxona samaradorligini aniqlashda asosiy mezonlardan biri sifatida qaraladi [1].

Hozirgi sharoitda korxonalarning moliyaviy resurslardan oqilona foydalanishi, xarajatlarni optimallashtirish va foydani maksimal darajada oshirish masalalari alohida e‘tibor talab qiladi. Ayniqsa, investitsion faollikni oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini yaxshilash va moliyaviy risklarni kamaytirishda moliyaviy barqarorlik va rentabellik o‘rtasidagi bog‘liqlikni chuqur tahlil qilish zarur.

Korxona faoliyatining samaradorligini oshirishda moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish iqtisodiy adabiyotlarda muhim yo‘nalishlardan biri sifatida keng yoritilgan. Ushbu masala bo‘yicha xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan turli nazariy yondashuvlar ilgari surilgan.

Jumladan, G.V. Savitskayaning “Анализ хозяйственной деятельности предприятия” asarida korxona moliyaviy holatini baholashda rentabellik ko‘rsatkichlari asosiy indikatorlardan biri sifatida talqin etiladi. Muallifning fikricha, korxona faoliyatining yakuniy natijasi foyda bilan belgilanadi va aynan rentabellik darajasi moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini ifodalaydi [2].

E.F. Brigham va M.C. Ehrhardtlarning “Financial Management: Theory and Practice” asarida esa moliyaviy barqarorlik kapital tuzilmasi, qarz va o‘z mablag‘lari nisbatining optimal darajada bo‘lishi bilan izohlanadi. Ularning ta‘kidlashicha, yuqori rentabellik ko‘rsatkichlariga erishish uchun korxona moliyaviy risklarni boshqarish bilan birga kapitaldan samarali foydalanishi lozim [3].

Shuningdek, J.C. Van Horne va J.M. Wachowicz tomonidan yozilgan “Fundamentals of Financial Management” asarida rentabellik va likvidlik o‘rtasidagi muvozanat korxona moliyaviy barqarorligining asosiy sharti sifatida ko‘rib chiqiladi. Mualliflar fikriga ko‘ra, yuqori darajadagi rentabellik har doim ham moliyaviy barqarorlikni anglatmaydi, chunki haddan tashqari risklik faoliyat qisqa muddatli foydani oshirishi mumkin, ammo uzoq muddatda barqarorlikka salbiy ta‘sir ko‘rsatadi [4].

Rossiyalik iqtisodchi olim A.D. Sheremet o‘zining “Методика финансового анализа” asarida moliyaviy barqarorlikni baholashda aktivlar va passivlar tarkibini chuqur tahlil qilish zarurligini ta‘kidlaydi. Unga ko‘ra, korxonaning moliyaviy mustaqilligi darajasi uning uzoq muddatli rivojlanish istiqbollari belgilaydi va bu bevosita rentabellik ko‘rsatkichlariga ta‘sir qiladi [5].

Yuqoridagi ilmiy qarashlar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘zaro uzviy bog‘liq bo‘lib, ularni kompleks tarzda o‘rganish korxona faoliyatining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu sababli, mazkur maqolada ushbu ko‘rsatkichlarning o‘zaro ta‘siri chuqur tahlil qilinadi.

Mazkur tadqiqotda korxona faoliyatining samaradorligini baholashda moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash uchun kompleks yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash hamda koeffitsiyentlar usullaridan foydalanildi. Shuningdek, korxonalarning moliyaviy hisobotlari asosida rentabellik va moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik korrelyatsion tahlil orqali baholandi. Olingan natijalar asosida tahliliy xulosalar chiqarilib, korxona faoliyatini yanada samarali tashkil etish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Korxona faoliyatining samaradorligini oshirishda moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur tadqiqotda korxonalarning moliyaviy hisobotlari asosida asosiy ko‘rsatkichlar tahlil qilinib, ular o‘rtasidagi bog‘liqlik darajasi iqtisodiy-statistik usullar yordamida baholandi.

Avvalo, moliyaviy barqarorlikni ifodalovchi asosiy ko‘rsatkichlar sifatida mustaqillik koeffitsiyenti (o‘z mablag‘lar ulushi), qarz va kapital nisbati hamda likvidlik ko‘rsatkichlari tanlab olindi. Rentabellikni baholashda esa aktivlar rentabelligi (ROA), kapital rentabelligi (ROE) va sotuvlar rentabelligi (ROS) ko‘rsatkichlaridan foydalanildi. Ushbu ko‘rsatkichlar korxonaning moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligini kompleks baholash imkonini beradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, moliyaviy barqarorlik darajasi yuqori bo‘lgan korxonalarda rentabellik ko‘rsatkichlari ham barqaror o‘sish tendensiyasiga ega. Xususan, o‘z mablag‘lar ulushining ortishi korxonaning tashqi qarzlariga bog‘liqligini kamaytirib, foyda olish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, ortiqcha qarz yukining mavjudligi moliyaviy risklarni oshirib, rentabellik darajasining pasayishiga olib keladi.

Quyidagi jadvalda moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik tahlili keltirilgan:

1-jadval

Moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi bog‘liqlik (shartli ma’lumotlar asosida)

Ko‘rsatkichlar	2022 yil	2023 yil	2024 yil	O‘zgarish (%)
Mustaqillik koeffitsiyenti	0.48	0.52	0.57	+18.7
Qarz/kapital nisbati	1.10	0.95	0.80	-27.3
Aktivlar rentabelligi (ROA), %	6.5	8.2	10.1	+55.4
Kapital rentabelligi (ROE), %	12.0	14.5	17.8	+48.3
Sotuvlar rentabelligi (ROS), %	9.0	10.8	13.2	+46.7

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, korxonaning moliyaviy mustaqilligi oshib borishi bilan bir qatorda uning rentabellik ko‘rsatkichlari ham ijobiy o‘sish dinamikasiga ega bo‘lgan. Bu holat moliyaviy barqarorlik va rentabellik o‘rtasida bevosita ijobiy bog‘liqlik mavjudligini tasdiqlaydi. Ayniqsa, qarz yukining kamayishi natijasida korxona daromadining katta qismi sof foyda sifatida shakllanishi kuzatilgan. Bundan tashqari, korrelyatsion tahlil natijalari moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rtasida yuqori darajadagi musbat bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatdi ($r \approx 0.75-0.85$). Bu esa mazkur ko‘rsatkichlarning bir-biriga sezilarli darajada ta’sir qilishini anglatadi. Ya’ni, moliyaviy barqarorlikning oshishi korxona faoliyatining umumiy samaradorligini oshiradi, bu esa o‘z navbatida rentabellik darajasining ortishiga olib keladi.

Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy barqarorlikning past darajasi korxonada likvidlik muammolarini keltirib chiqaradi, bu esa ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini buzishi va foyda olish imkoniyatlarini cheklashi mumkin. Shu sababli, korxonalar moliyaviy resurslarni boshqarishda optimal kapital tuzilmasini shakllantirishga alohida e’tibor qaratishlari lozim.

Yuqoridagi natijalardan kelib chiqib, quyidagi asosiy xulosalarni shakllantirish mumkin: birinchidan, moliyaviy barqarorlik korxona samaradorligining asosiy omillaridan biri hisoblanadi; ikkinchidan, rentabellik ko‘rsatkichlari moliyaviy barqarorlik darajasiga bevosita bog‘liq; uchinchidan, ushbu ko‘rsatkichlar o‘rtasidagi o‘zaro uyg‘unlikni ta’minlash korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini kafolatlaydi.

Xulosa qilib aytganda, korxona faoliyatining samaradorligini oshirishda moliyaviy barqarorlik va rentabellik ko‘rsatkichlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, moliyaviy barqarorlik darajasi yuqori bo‘lgan korxonalarda rentabellik ko‘rsatkichlari ham barqaror va ijobiy o‘sish tendensiyasiga ega bo‘ladi.

Moliyaviy barqarorlik korxonaning tashqi moliyaviy resurslarga bog‘liqligini kamaytirish, likvidlikni ta’minlash va risklarni boshqarish imkoniyatini kengaytiradi. Bu esa o‘z navbatida foyda olish darajasining oshishiga va rentabellik ko‘rsatkichlarining yaxshilanishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, ortiqcha qarz mablag‘laridan foydalanish moliyaviy risklarni oshirib, korxona rentabelligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Rentabellik ko‘rsatkichlari esa korxona tomonidan

sarflangan resurslarning samaradorligini ifodalaydi va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda asosiy mezonlardan biri bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli, moliyaviy barqarorlik va rentabellikni birgalikda boshqarish korxonaning uzoq muddatli barqaror rivojlanishini ta’minlaydi.

Umuman olganda, korxona faoliyatining samaradorligini oshirish uchun optimal kapital tuzilmasini shakllantirish, moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish hamda risklarni samarali boshqarish zarur hisoblanadi. Ushbu omillar o‘zaro uyg‘unlikda amalga oshirilganda korxona yuqori rentabellik va mustahkam moliyaviy barqarorlikka erisha oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия. – Минск: Новое знание, 2020. – 688 b.
2. Brigham E.F., Ehrhardt M.C. Financial Management: Theory and Practice. – Boston: Cengage Learning, 2021. – 912 b.
3. Шеремет А.Д. Методика финансового анализа. – Москва: ИНФРА-М, 2021. – 208 b.
4. Van Horne J.C., Wachowicz J.M. Fundamentals of Financial Management. – Pearson Education, 2020. – 768 b.
5. Балабанов И.Т. Финансовый менеджмент. – Москва: Финансы и статистика, 2020. – 512 b.
6. Qodirov A.A. Korxonalar moliyaviy barqarorligini ta’minlash mexanizmlari. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2022. – 256 b.

UDK: 338.1

ANALYSIS OF THE ECONOMIC SITUATION OF THE DEVELOPMENT OF EXPORT ACTIVITIES OF SMALL BUSINESSES IN UZBEKISTAN

O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES EKSPORT FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISHNING IQTISODIY AHVOLINI TAHLILI

АНАЛИЗ ЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОЛОЖЕНИЯ РАЗВИТИЯ ЭКСПОРТНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ

Rakhimboeva Begoyim Doniyor kizi
Tashkent state university of economics

Abstract

This study examines the current state and development trends of export activities among small business entities in Uzbekistan. Small businesses play an important role in economic growth by contributing to GDP, employment, regional development, and export diversification. Recent economic reforms aimed at improving the business environment, supporting entrepreneurship, and liberalizing foreign trade have strengthened the export potential of small enterprises.

Keywords: small business, exports, competitiveness, entrepreneurship, economic development, Uzbekistan.

Mazkur tadqiqot O‘zbekistondagi kichik biznes subyektlarining eksport faoliyatining joriy holati va rivojlanish tendensiyalarini o‘rganishga bag‘ishlangan. Kichik biznes subyektlari yalpi ichki mahsulot (YaIM), bandlik, hududiy rivojlanish hamda eksportni diversifikatsiya qilish orqali iqtisodiy o‘shishda muhim o‘rin tutadi. So‘nggi yillarda biznes muhitini yaxshilash, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va tashqi savdoni liberallashtirishga qaratilgan iqtisodiy islohotlar kichik korxonalarning eksport salohiyatini yanada mustahkamladi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, eksport, raqobatbardoshlik, tadbirkorlik, iqtisodiy rivojlanish, O‘zbekiston.

Данное исследование посвящено изучению современного состояния и тенденций развития экспортной деятельности субъектов малого бизнеса в Узбекистане. Малый бизнес играет важную роль в экономическом росте страны, внося значительный вклад в валовой внутренний продукт (ВВП), занятость населения, региональное развитие и диверсификацию экспорта. Последние экономические реформы, направленные на улучшение деловой среды, поддержку предпринимательства и либерализацию внешней торговли, способствовали укреплению экспортного потенциала малых предприятий.

Ключевые слова: малый бизнес, экспорт, конкурентоспособность, предпринимательство, экономическое развитие, Узбекистан.

In the context of accelerating globalization and deepening international economic integration, export activity has become a key driver of sustainable economic growth, macroeconomic stability, and national competitiveness. The increasing interconnectedness of global markets provides countries with opportunities to expand production capacity, access larger markets, attract foreign investment, and integrate into global value chains, making export development an essential component of long-term economic progress.

In Uzbekistan, the development of small businesses has become a strategic priority of economic policy. Comprehensive reforms aimed at supporting entrepreneurship, improving the business environment, liberalizing foreign trade, and attracting investment have significantly transformed the national economy. Measures such as simplifying administrative procedures, expanding financial support, developing industrial zones and clusters, and strengthening export promotion have created favorable conditions for the growth of export-oriented small enterprises. As a result, small businesses have increased their contribution to exports, particularly in textiles, agriculture, food products, construction materials, and chemical industries, leading to export diversification, higher foreign exchange earnings, job creation, and regional development.

This study adopts a mixed-method research approach, combining quantitative and qualitative techniques to analyze the economic situation and development trends of export-oriented small businesses in Uzbekistan. This allows for both statistical evaluation and interpretation of institutional and structural factors influencing export performance. The methodology includes statistical analysis of national export indicators to assess the contribution of small businesses to foreign trade, sectoral composition, and export trends. Comparative analysis is used to evaluate performance across industries and identify sectors with higher export potential. Trend analysis is applied to examine long-term changes in export orientation and business development, providing insight into structural patterns and future growth prospects. The study uses data from official statistical agencies of Uzbekistan, government reports, international organizations such as the World Bank and OECD, and peer-reviewed academic sources to ensure the reliability and validity of findings.

Results

3.1. Current State of Small Business Development

Small businesses constitute one of the most dynamic and strategically important sectors of Uzbekistan's economy. In recent years, the sector has demonstrated stable expansion in terms of output, employment, and macroeconomic contribution. According to official statistical data, as of the first quarter of 2026, more than 1,208,300 small business entities were operating in Uzbekistan. The sector contributed approximately 45.6% of GDP, confirming its dominant role in national economic development.

Small businesses are also a major source of employment and investment activity. Their increasing participation in industrial production, construction, agriculture, and services reflects ongoing structural transformation within the economy.

Table 1. Key indicators of small business development in Uzbekistan (2026)

Indicator	Value	Share/Impact
Total small business entities	1,208,300	—
Contribution to GDP	—	45.6%
Share in agriculture output	—	94.6%

Share in construction sector	—	75.1%
Share in services sector	—	57.3%
Share in industry	—	27.5%

These indicators demonstrate that small businesses are particularly dominant in agriculture and construction, while their role in industry is still developing.

3.2. Export Performance of Small Businesses

The export performance of small businesses in Uzbekistan has shown a consistent upward trend in recent years. In 2026, small business exports reached approximately USD 2.88 billion, accounting for 49.6% of total national exports.

This indicates that nearly half of Uzbekistan’s export earnings are generated by small enterprises, reflecting their increasing integration into global markets.

Table 2. Export structure of small businesses (2024–2026)

Indicator	2024	2025	2026
Export volume (USD billion)	2.1	2.0	2.88
Share in total exports (%)	44–47%	~48%	49.6%

3.3. Sectoral Export Structure

The structure of small business exports shows diversification, although concentration remains in a few traditional sectors.

Table 3. Sectoral contribution of small business exports

Sector	Estimated Share (%)	Development Trend
Textiles & garments	35–40%	Strong growth
Agriculture & food products	20–25%	Stable increase
Chemicals	10–12%	Moderate growth
Construction materials	8–10%	Expanding
IT services	3–5%	Rapid growth (emerging sector)
Others	10–15%	Variable

The increasing role of IT services indicates early-stage digital transformation and export diversification.

3.4. Factors Influencing Export Development

Table 4. Main constraints affecting export performance

Constraint	Impact Level	Description
Limited access to finance	High	Restricts scaling and modernization
Logistics costs	High	Increases export price and reduces competitiveness
Technology gap	Medium–High	Limits productivity and quality compliance
Lack of marketing experience	Medium	Weak global market penetration
Certification barriers	Medium	Difficulties meeting international standards

Overall, the results confirm that small businesses in Uzbekistan have become a key driver of export growth and economic diversification. Their rising contribution to GDP and exports demonstrates successful policy reforms and increasing integration into international markets. However, structural barriers related to finance, logistics, and innovation continue to limit full export potential.

The findings of this study indicate that export-oriented small businesses have become an increasingly important component of Uzbekistan’s economic modernization and integration into the global economy. Their growing participation in international trade reflects ongoing structural reforms, including market liberalization, institutional improvements, and policies aimed at strengthening private sector involvement in export activities. Government efforts to improve the business environment, reduce administrative barriers, and enhance export support mechanisms have significantly contributed to expanding export opportunities and improving the international competitiveness of small enterprises.

Despite these achievements, the competitiveness of many small businesses remains relatively low compared to international standards. This is mainly due to structural constraints such as limited innovation capacity and slow technological adoption, which hinder productivity growth, product quality improvement, and adaptation to global market requirements. In addition, difficulties in meeting international quality and certification standards continue to restrict access to high-value export markets. High logistics and transportation costs also remain a major barrier to export efficiency. Weak supply chain infrastructure and limited transport connectivity reduce price competitiveness and hinder deeper integration into global value chains, limiting the export potential of small enterprises. To address these challenges, the development of regional export clusters is essential to enhance economies of scale, encourage specialization, and improve cooperation among firms. Strengthening collaboration between businesses, research institutions, and government agencies is also critical for promoting innovation-driven export growth and improving competitiveness. International experience shows that sustainable export competitiveness depends on long-term policy support, institutional stability, and strong integration into global value chains. Therefore, Uzbekistan should continue aligning its development strategy with global best practices while strengthening innovation systems and infrastructure to ensure sustainable export growth and improved global competitiveness.

This study analyzes the economic situation and development trends of export-oriented small businesses in Uzbekistan. The results confirm that small business entities play a key and increasingly strategic role in export activities and overall economic development. Their growing participation in international trade reflects the positive effects of structural reforms, market liberalization, and government support policies aimed at improving entrepreneurship and the business environment.

Although significant progress has been achieved, further reforms are still required to ensure sustainable and competitive export growth. Priority areas include strengthening access to finance, accelerating digital transformation, improving transport and logistics infrastructure, and supporting innovation-based production. It is also important to develop value-added industries and enhance integration into global value chains. Overall, the long-term competitiveness of Uzbekistan's export sector will depend on continuous support for small businesses through consistent reforms, institutional development, and investment in innovation and infrastructure. These measures will improve export performance and strengthen the country's position in the global economy.

List of references:

1. World Bank (2025). *Uzbekistan Country Overview: Trade, Growth and Private Sector Development*. Washington, DC.
2. OECD (2024). *SME Policy Index: Eastern Partner Countries – Uzbekistan Profile*. Paris: OECD Publishing.
3. International Trade Centre (ITC) (2023). *SME Competitiveness Outlook: Empowering SMEs to Export*. Geneva: ITC.
4. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (2022). *Handbook on Export Development for SMEs in Developing Countries*. Geneva: UN.
5. World Trade Organization (WTO) (2024). *Trade Policy Review: Uzbekistan*. Geneva: WTO.
6. State Committee of the Republic of Uzbekistan on Statistics (2025). *Small Business and Entrepreneurship Indicators*. Tashkent.
7. Ministry of Investments, Industry and Trade of Uzbekistan (2024). *Export Development Strategy of the Republic of Uzbekistan 2024–2030*. Tashkent.
8. Mirziyoyev, S. (2021). *New Uzbekistan Development Strategy 2022–2026*. Tashkent: Government of Uzbekistan.

TO‘QIMACHILIK KORXONALARIDA AYLANMA IQTISODIYOT MODELINI JORIY ETISHNING IQTISODIY MEKANIZMLARI

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ВНЕДРЕНИЯ МОДЕЛИ ЦИРКУЛЯРНОЙ ЭКОНОМИКИ НА ТЕКСТИЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

ECONOMIC MECHANISMS OF IMPLEMENTING THE CIRCULAR ECONOMY MODEL IN TEXTILE ENTERPRISES

Raxmatova Feruza Yusupjanovna

Osiyo Xalqaro universiteti tayanch doktoranti,
Buxoro Innovatsiyalar universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada to‘qimachilik korxonalari faoliyatida aylanma iqtisodiyot (circular economy) modelini joriy etishning iqtisodiy mexanizmlari tadqiq etilgan. An‘anaviy “qazib ol – ishlab chiqar – tashlab yubor” (chiziqli) modelning resurs sig‘imi va ekologik zararlari tahlil qilinib, unga muqobil sifatida resurslarni qayta tiklash, chiqindilarni ikkilamchi xomashyoga aylantirish hamda mahsulot hayot siklini uzaytirishga asoslangan aylanma modelning imkoniyatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari asosida to‘qimachilik tarmog‘ida aylanma iqtisodiyotni rag‘batlantiruvchi besh blokli iqtisodiy mexanizm taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: aylanma iqtisodiyot, to‘qimachilik korxonalari, yashil iqtisodiyot, resurs samaradorligi, ikkilamchi xomashyo, barqaror rivojlanish, iqtisodiy mexanizm.

В статье исследованы экономические механизмы внедрения модели циркулярной экономики в деятельность текстильных предприятий. Проанализированы ресурсоёмкость и экологический ущерб традиционной (линейной) модели «добыть – произвести – выбросить», в качестве альтернативы раскрыты возможности циркулярной модели, основанной на восстановлении ресурсов, превращении отходов во вторичное сырьё и продлении жизненного цикла продукции. По результатам исследования предложен пятиблочный экономический механизм стимулирования циркулярной экономики в текстильной отрасли.

Ключевые слова: циркулярная экономика, текстильные предприятия, зелёная экономика, ресурсная эффективность, вторичное сырьё, устойчивое развитие, экономический механизм.

The article examines the economic mechanisms of implementing the circular economy model in the operation of textile enterprises. The resource intensity and environmental damage of the conventional (linear) “take–make–dispose” model are analysed, and as an alternative the opportunities of a circular model based on resource recovery, conversion of waste into secondary raw materials and extension of the product life cycle are revealed. Based on the research findings, a five-block economic mechanism for stimulating the circular economy in the textile sector is proposed.

Keywords: circular economy, textile enterprises, green economy, resource efficiency, secondary raw materials, sustainable development, economic mechanism.

Jahon iqtisodiyotida ishlab chiqarish hajmining o‘ssishi bilan birga tabiiy resurslarga bo‘lgan bosim va ekologik xavflar ham kuchaymoqda. To‘qimachilik sanoati bu jihatdan eng resurs sig‘imli va eng ko‘p chiqindi chiqaruvchi tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ellen MacArthur jamg‘armasi ma’lumotlariga ko‘ra, jahon to‘qimachilik va moda sanoati global issiqxona gazlari chiqindilarining 2–8 foiziga hissa qo‘shadi, foydalanuvchi qo‘lidan chiqqan kiyim-kechakning 80 foizdan ortig‘i qayta ishlanmasdan poligonlarga ko‘miladi yoki yoqib yuboriladi [3]. Bunday holat tarmoqning

an’anaviy “qazib ol – ishlab chiqar – tashlab yubor” (take–make–dispose) chiziqli modeliga asoslangani bilan izohlanadi.

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda to‘qimachilik sanoati iqtisodiyotning yetakchi va eksportbop tarmoqlaridan biriga aylandi. Statistika agentligi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda to‘qimachilik mahsulotlari ishlab chiqarish hajmi 10,7 foizga o‘sgan [6]. Shu bilan birga tarmoqning suv, energiya va xomashyo sarfining yuqoriligi, chiqindilar hajmining ko‘pligi uning barqarorligini ta’minlash uchun yangi iqtisodiy yondashuvlarni taqozo etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrdagi PQ-4477-son qarori bilan tasdiqlangan “2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” hamda “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi ushbu yo‘nalishdagi islohotlarning huquqiy asosini tashkil etadi [1; 2]. Mazkur sharoitda to‘qimachilik korxonalarida aylanma iqtisodiyot modelini joriy etishning iqtisodiy mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy vazifa sanaladi.

Aylanma iqtisodiyot g‘oyasining nazariy ildizlari tabiiy resurslar iqtisodiyotiga oid klassik tadqiqotlarga, shuningdek V.Stahelning “ishlash iqtisodiyoti” (performance economy) konsepsiyasiga borib taqaladi [5]. Stahel aylanma iqtisodiyotni resurslarni iloji boricha uzoq muddat iqtisodiy aylanmada saqlab turish, mahsulot va materiallarning qiymatini yo‘qotmaslikka qaratilgan tizim sifatida talqin etadi. To‘qimachilik tarmog‘iga nisbatan bu yondashuv Ellen MacArthur jamg‘armasining “Yangi to‘qimachilik iqtisodiyoti” (A new textiles economy) hisobotida atroflicha asoslangan bo‘lib, unda kiyim-kechakdan ko‘proq foydalanish, ularni qayta ishlab chiqarishga moslab loyihalash hamda xavfsiz, qayta tiklanadigan va ikkilamchi xomashyodan foydalanish tamoyillari ilgari surilgan [3].

O‘zbek iqtisodchi olimlaridan A.Vaxabov, Sh.Xajibakiyev va boshqalar “Yashil iqtisodiyot” darsligida yashil iqtisodiyotga o‘tishning nazariy-uslubiy asoslarini, resurs tejamlorligi va barqaror o‘sish masalalarini yoritib berishgan [4]. Biroq mavjud tadqiqotlarda aylanma iqtisodiyot mexanizmlari ko‘proq umum-iqtisodiy darajada ko‘rib chiqilgan bo‘lib, aynan to‘qimachilik korxonalari miqyosida ularni amalga oshirishning iqtisodiy mexanizmlari yetarlicha tizimlashtirilmagan. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotda abstrakt-mantiqiy fikrlash, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv hamda statistik ma’lumotlarni umumlashtirish usullaridan foydalanilgan. Chiziqli va aylanma modellar qiyosiy tahlil asosida solishtirilib, to‘qimachilik korxonasi darajasidagi iqtisodiy mexanizmlar tarkibiy elementlarga ajratilgan holda o‘rganildi.

Chiziqli model to‘qimachilik korxonasida xomashyo (paxta tolasi, sintetik tola), suv, energiya va kimyoviy moddalardan bir martalik foydalanishga asoslanadi: resurs mahsulotga, mahsulot esa oxir-oqibat chiqindiga aylanadi. Aylanma model esa resurs oqimini yopiq tsiklga aylantirishni nazarda tutadi. Ikki modelning asosiy farqlari 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Chiziqli va aylanma iqtisodiyot modellarining qiyosiy tahlili

Mezon	Chiziqli model	Aylanma model
Resursdan foydalanish	Bir martalik, “qazib ol – ishlab chiqar – tashlab yubor”	Ko‘p martalik, yopiq tsikl
Chiqindiga munosabat	Yakuniy chiqindi, ko‘mish yoki yoqish	Ikkilamchi xomashyo, qayta ishlash
Mahsulot loyihasi	Qisqa xizmat muddati	Uzoq xizmat, ta’mirlash va qayta ishlashga moslangan
Iqtisodiy qiymat	Resurs sarfi bilan tugaydi	Qiymat aylanmada saqlanib qoladi
Ekologik ta’sir	Yuqori: chiqindi va ifloslanish	Past: resurs va chiqindi kamayadi

Manba: Muallif tomonidan tuzildi.

Tahlil natijalari to‘qimachilik korxonalarida aylanma iqtisodiyotni joriy etishning besh blokli iqtisodiy mexanizmini ajratish imkonini berdi:

1. Resurs samaradorligi va toza ishlab chiqarish mexanizmi. Suv, energiya va kimyoviy moddalar sarfini kamaytiruvchi texnologiyalar (suvni qayta aylantirish, energiya tejovchi uskunalar) korxonaning o‘zgaruvchan xarajatlarini pasaytiradi va ayni paytda ekologik yukni kamaytiradi.

2. Ikkilamchi resurslar bozori mexanizmi. To‘qimachilik chiqindilari (qiyqindi, brak mahsulot, ishlatilgan to‘qimachilik) yig‘ish, saralash va qayta ishlash tizimi orqali ikkilamchi xomashyoga aylantiriladi. Bu xomashyo importiga bog‘liqlikni kamaytiradi va yangi qo‘shilgan qiymat manbasini yaratadi.

3. Aylanma biznes-modellar mexanizmi. Mahsulotni qayta sotish (resale), ijaraga berish (rental), ta‘mirlash (repair) va qayta ishlab chiqarish (remaking) modellari mahsulotning hayot siklini uzaytiradi hamda daromad oqimini diversifikatsiya qiladi [3].

4. Ishlab chiqaruvchining kengaytirilgan mas‘uliyati (EPR) mexanizmi. Ishlab chiqaruvchi mahsulot iste‘mol qilingandan keyingi yig‘ish va qayta ishlash xarajatlarining bir qismini o‘z zimmasiga oladi, bu esa loyihalash bosqichidayoq qayta ishlashga moslikni rag‘batlantiradi.

5. Yashil moliyalashtirish mexanizmi. Yashil kreditlar, imtiyozli soliq va bojxona rejimlari hamda davlat-xususiy sheriklik aylanma loyihalarni moliyaviy qo‘llab-quvvatlaydi.

Mazkur mexanizmlar O‘zbekiston to‘qimachilik korxonalari uchun bir vaqtning o‘zida xarajatlarni optimallashtirish, eksport raqobatbardoshligini oshirish (xalqaro bozorlarda ekologik talablar kuchaymoqda) va ekologik barqarorlikni ta‘minlash imkonini beradi.

O‘zbekiston to‘qimachilik sanoatining so‘nggi yillardagi jadal rivojlanishi — paxta-to‘qimachilik klasterlari tashkil etilishi va tayyor mahsulot ulushining ortishi — aylanma iqtisodiyot mexanizmlarini joriy etish uchun qulay zamin yaratadi. Klaster modeli xomashyo yetishtirishdan tayyor mahsulot ishlab chiqarishgacha bo‘lgan bosqichlarni yagona tizimga birlashtirgani bois, ishlab chiqarish chiqindilarini yig‘ish, saralash va qayta ishlash jarayonlarini ham klaster doirasida tashkil etish iqtisodiy jihatdan samarali hisoblanadi. Bu esa ikkilamchi resurslar bozorini shakllantirish va yopiq tsiklli ishlab chiqarishga o‘tish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Shu bilan birga, aylanma iqtisodiyotga o‘tish bir qator to‘siqlar bilan bog‘liq. Birinchidan, ikkilamchi xomashyo yig‘ish va saralash infratuzilmasi hali yetarlicha rivojlanmagan. Ikkinchidan, qayta ishlash texnologiyalariga dastlabki investitsiya xarajatlari yuqori. Uchinchidan, korxonalar va iste‘molchilar o‘rtasida aylanma model afzalliklari bo‘yicha xabardorlik darajasi past. Xalqaro amaliyot shuni ko‘rsatadiki, aniq belgilangan iqtisodiy rag‘batlar (soliq imtiyozlari, yashil kreditlar) hamda me‘yoriy talablarning uyg‘unligi aylanma modelga o‘tishni sezilarli darajada tezlashtiradi.

Aylanma iqtisodiyot mexanizmlarini joriy etish to‘qimachilik korxonalarining xalqaro raqobatbardoshligini oshirishda ham strategik ahamiyat kasb etadi. Global brendlar va yetakchi eksport bozorlari yetkazib beruvchilarga nisbatan barqarorlik va aylanma tamoyillarga rioya qilish bo‘yicha talablarni kuchaytirmoqda. Shu sababli aylanma modelga o‘tish nafaqat resurs tejash vositasi, balki eksport bozorlarida o‘rin saqlab qolishning zaruriy sharti sifatida ham qaralishi lozim.

Tadqiqot natijalari to‘qimachilik korxonalarida aylanma iqtisodiyot modeliga o‘tish nafaqat ekologik, balki iqtisodiy jihatdan ham maqsadga muvofiqligini ko‘rsatadi. Quyidagi takliflar ishlab chiqildi: birinchidan, korxona darajasida resurs samaradorligi va toza ishlab chiqarish dasturlarini joriy etish; ikkinchidan, hududiy ikkilamchi xomashyo yig‘ish va saralash infratuzilmasini shakllantirish; uchinchidan, aylanma biznes-modellarni rag‘batlantiruvchi soliq-bojxona imtiyozlari tizimini ishlab chiqish; to‘rtinchidan, yashil moliyalashtirish instrumentlarini kengaytirish. Ushbu chora-tadbirlar majmui “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida belgilangan yashil iqtisodiyotga o‘tish vazifalariga muvofiq keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 4-oktyabrda “2019–2030-yillar davrida O‘zbekiston Respublikasining “yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4477-son Qarori. – lex.uz.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni. – lex.uz.
3. Ellen MacArthur Foundation. A new textiles economy: Redesigning fashion’s future. – 2017.
4. Vaxabov A.V., Xajibakiyev Sh.X. va boshqalar. Yashil iqtisodiyot: Darslik. – Toshkent: “Universitet”, 2020. – 262 b.
5. Stahel W.R. The Circular Economy: A User’s Guide. – London: Routledge, 2019.
6. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari. – stat.uz.

UDK: 339.138:745

**MILLIY HUNARMANDCHILIK MAHSULOTLARINI BRENDLASH VA BOZORDA
POZITSIALASHNING STRATEGIK YONDASHUVLARI**

**СТРАТЕГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К БРЕНДИНГУ И РЫНОЧНОМУ
ПОЗИЦИОНИРОВАНИЮ ПРОДУКЦИИ НАРОДНЫХ ПРОМЫСЛОВ**

**STRATEGIC APPROACHES TO BRANDING AND MARKET POSITIONING OF
NATIONAL CRAFTS PRODUCTS**

Ergasheva Aziza Farmonovna

Buxoro davlat universiteti doktoranti,

Buxoro Innovatsiyalar universiteti dotsenti, i.f.f.d. (PhD)

Annotatsiya

Maqolada milliy hunarmandchilik mahsulotlarini brendlash va bozorda pozitsiyalarning strategik marketing yondashuvlari tadqiq etilgan. Brend qiymati (brand equity) hamda iste’molchiga asoslangan brend kapitali konsepsiyalari hunarmandchilik mahsulotlarining o‘ziga xos xususiyatlariga moslab tahlil qilingan. Mahsulotning madaniy meros va hududiy o‘ziga xoslikka asoslangan qiymat taklifi, shuningdek geografik ko‘rsatkichlardan brendlash vositasi sifatida foydalanish imkoniyatlari ochib berilgan. Tadqiqot natijalari asosida milliy hunarmandchilik brendlarini shakllantirish va pozitsiyalarning bosqichli modeli taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: milliy hunarmandchilik, brendlash, bozorda pozitsiyalar, brend qiymati, geografik ko‘rsatkich, qiymat taklifi, strategik marketing.

В статье исследованы стратегические маркетинговые подходы к брендингу и рыночному позиционированию изделий национального ремесла. Концепции стоимости бренда (brand equity) и потребительского капитала бренда проанализированы применительно к особенностям ремесленной продукции. Раскрыты ценностное предложение, основанное на культурном наследии и территориальной самобытности, а также возможности использования географических указаний как инструмента брендинга. По результатам исследования предложена поэтапная модель формирования и позиционирования брендов национального ремесла.

Ключевые слова: национальное ремесло, брендинг, рыночное позиционирование, стоимость бренда, географическое указание, ценностное предложение, стратегический маркетинг.

The article examines strategic marketing approaches to the branding and market positioning of national handicraft products. The concepts of brand equity and customer-based brand equity are analysed in relation to the specific features of handicraft goods. The value proposition based on cultural heritage and territorial identity is revealed, as well as the opportunities of using geographical

indications as a branding tool. Based on the research findings, a stage-by-stage model for forming and positioning national handicraft brands is proposed.

Keywords: national handicraft, branding, market positioning, brand equity, geographical indication, value proposition, strategic marketing.

Milliy hunarmandchilik O‘zbekistonning madaniy merosi va iqtisodiy salohiyatining muhim qismidir. Marg‘ilon adrasi, Chust pichoqlari, Rishton va G‘ijduvon sopol buyumlari, zardo‘zlik hamda kashtachilik kabi an‘anaviy hunarlar nafaqat madaniy qadriyat, balki eksportbop tovar sifatida ham ahamiyat kasb etadi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi PF-5242-son Farmoni hunarmandchilikni rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlashning huquqiy asosini mustahkamladi [1].

Mahsulot sifati yuqori bo‘lishiga qaramay, ko‘pgina milliy hunarmandchilik mahsulotlari kuchli brendga ega emas va xalqaro bozorda yetarlicha tanilmagan. Bu esa ularning qo‘shilgan qiymatini va eksport salohiyatini cheklaydi. Shu bois milliy hunarmandchilik mahsulotlarini brendlash va bozorda pozitsiyalarning strategik yondashuvlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy-amaliy masala hisoblanadi.

Brendlash nazariyasining asoschilaridan D.Aaker brend qiymatini (brand equity) tovar belgisi bilan bog‘liq aktivlar va majburiyatlar majmui sifatida talqin etadi [4]. K.L.Keller iste‘molchiga asoslangan brend kapitali (customer-based brand equity) modelini ishlab chiqib, brend kuchini iste‘molchi ongidagi bilim va assotsiatsiyalar orqali izohlaydi [5]. Bozorda pozitsiyalar konsepsiyasi E.Rays va J.Traut tomonidan asoslangan bo‘lib, ular brendning iste‘molchi ongida egallaydigan o‘rnini hal qiluvchi omil deb hisoblaydi [6]. F.Kotler esa brendni qiymat yaratish va yetkazishning markaziy vositasi sifatida ko‘rsatadi [3].

Mazkur nazariyalar umumiy marketing kontekstida ishlab chiqilgan bo‘lsa-da, milliy hunarmandchilik mahsulotlarining o‘ziga xosligi — qo‘l mehnati, noyoblik, madaniy ramziylik va hududiy kelib chiqish — ularni amalga oshirishda alohida yondashuvni talab etadi. Mavjud tadqiqotlarda hunarmandchilik mahsulotlarini brendlashning tizimli metodologiyasi yetarlicha ishlab chiqilmagan. Mazkur maqola shu bo‘shliqni to‘ldirishga qaratilgan.

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, abstrakt-mantiqiy fikrlash hamda kontent tahlil usullaridan foydalanilgan. Brendlash va pozitsiyalarning nazariy konsepsiyalari milliy hunarmandchilik mahsulotlari xususiyatlariga moslab tarkibiy elementlarga ajratilgan holda o‘rganildi.

Milliy hunarmandchilik mahsulotini brendlash uning oddiy tovardan ramziy va madaniy qiymatga ega brendga aylanishini ta‘minlaydi. Tahlil natijalari hunarmandchilik brendining asosiy elementlarini ajratish imkonini berdi: brend identifikatsiyasi (nom, logotip, vizual uslub), madaniy hikoya (brand storytelling), sifat kafolati hamda hududiy o‘ziga xoslik. Ushbu elementlar 1-jadvalda tizimlashtirilgan.

1-jadval

Milliy hunarmandchilik brendining asosiy elementlari va strategik samarasi

Element	Mazmuni	Strategik samara
Brend identifikatsiyasi	Nom, logotip, vizual uslub, qadoq	Tanilish va farqlanish
Madaniy hikoya (storytelling)	Mahsulot tarixi, an‘ana, usta mahorati	Hissiy bog‘lanish va sodiqlik
Geografik ko‘rsatkich	Hududiy kelib chiqishning himoyasi	Haqiqiylik kafolati, premium narx
Sifat kafolati	Standartlar va sertifikatlar	Ishonch va takror xarid
Qiymat taklifi	Noyoblik, qo‘l mehnati, ekologiklik	Raqobatdan ajralib turish

Manba: Muallif tomonidan tuzildi.

Bozorda pozitsiyalarda hududiy brend va geografik ko‘rsatkichlar muhim rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda hozirgi kunda Samarqand noni, Chust pichoqlari, Marg‘ilon adrasi kabi 23 ta

geografik ko‘rsatkich ro‘yxatdan o‘tkazilgan [7]. Geografik ko‘rsatkich mahsulotning ma’lum hudud bilan bog‘liqligini huquqiy himoya qiladi, uning haqiqiylikini kafolatlaydi va qo‘shilgan qiymatini oshiradi. Bu hunarmandchilik mahsulotlarini soxta mahsulotlardan himoya qilish hamda premium segmentda pozitsiyalar imkonini beradi.

Tahlil asosida milliy hunarmandchilik brendlari shakllantirishning bosqichli modeli taklif etiladi: birinchidan, mahsulot va hududning o‘ziga xos qiymatini aniqlash; ikkinchidan, brend identifikatsiyasi va madaniy hikoyani ishlab chiqish; uchinchi, geografik ko‘rsatkich yoki tovar belgisi orqali huquqiy himoyani ta’minlash; to‘rtinchidan, maqsadli bozor segmentida pozitsiyalar; beshinchidan, brend qiymatini muntazam baholash va mustahkamlash. Ushbu model brendlash jarayonini izchil va boshqariladigan qiladi.

O‘zbekiston kontekstida hunarmandchilik brendlari turizm bilan chambarchas bog‘liq. Sayyohlar uchun milliy hunarmandchilik mahsuloti hududning madaniy ramzi va esdalik sovg‘asi sifatida qadrlanadi; bu esa brendlash orqali qo‘shilgan qiymatni oshirishning qo‘shimcha imkoniyatini yaratadi. Buxoro, Samarqand va Xiva kabi tarixiy shaharlarda hunarmandchilik brendi shaharning umumiy turistik brendi bilan o‘zaro mustahkamlanadi.

Shu bilan birga, brendlash jarayonida bir qator to‘siqlar mavjud: hunarmandlarning marketing bilimlari yetarli emas, brend identifikatsiyasi va qadoqlashga e’tibor sust, geografik ko‘rsatkich va tovar belgisini ro‘yxatdan o‘tkazish amaliyoti hali keng tarqalmagan. Bu to‘siqlarni bartaraf etish davlat qo‘llab-quvvatlashi, hunarmandlarni o‘qitish va brending bo‘yicha maslahat xizmatlarini rivojlantirishni talab etadi.

Milliy hunarmandchilik brendlari mustahkamlashda hunarmandlar uyushmalari va hududiy klasterlarning roli katta. “Hunarmand” uyushmasi doirasida birlashgan ustalar umumiy hududiy brend ostida birlashishi, sifat standartlarini muvofiqlashtirishi va birgalikda marketing tadbirlarini amalga oshirishi mumkin. Kollektiv brend (masalan, “Buxoro zardo‘zligi” yoki “Rishton sopoli”) yakka hunarmand brendiga nisbatan kuchliroq tanilish va bozor ulushini ta’minlaydi, shuningdek geografik ko‘rsatkichni himoya qilishni osonlashtiradi.

Hunarmandchilik mahsulotlarini pozitsiyalarda ularning qo‘l mehnati, noyoblighi va ekologik tozaligi asosiy raqobat ustunligi sifatida ilgari suriladi. Ommaviy ishlab chiqarilgan tovarlardan farqli o‘laroq, hunarmandchilik mahsuloti madaniy hikoya va shaxsiy mahorat bilan boyitilgan bo‘lib, bu uni premium segmentda joylashtirish imkonini beradi. Bunday pozitsiyalar narx raqobatidan qochib, qiymatga asoslangan raqobatga o‘tishni ta’minlaydi.

Brend qiymatini muntazam baholash strategik marketingning ajralmas qismidir. Hunarmandchilik brendlari uchun brend qiymati tanilish darajasi, iste’molchi sodiqligi, idrok etilgan sifat va brend bilan bog‘liq assotsiatsiyalar orqali o‘lchanadi. Ushbu ko‘rsatkichlarni muntazam kuzatib borish brend strategiyasini o‘z vaqtida tuzatish va resurslarni samarali taqsimlash imkonini yaratadi.

Tadqiqot natijalari milliy hunarmandchilik mahsulotlarini brendlash va pozitsiyalar ularning qo‘shilgan qiymati hamda eksport salohiyatini oshirishning kalit omili ekanligini ko‘rsatadi. Quyidagi takliflar ishlab chiqildi: birinchidan, hududiy hunarmandchilik brendlari shakllantirish va geografik ko‘rsatkichlar tizimini kengaytirish; ikkinchidan, hunarmandlar uchun brending va marketing bo‘yicha o‘quv hamda maslahat xizmatlarini tashkil etish; uchinchi, hunarmandchilik brendlari turizm brendi bilan uyg‘unlashtirish; to‘rtinchidan, brend qiymatini baholashning muntazam tizimini joriy etish. Ushbu chora-tadbirlar milliy hunarmandchilik brendlarining raqobatbardoshligini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 17-noyabrdagi “Hunarmandchilikni yanada rivojlantirish va hunarmandlarni har tomonlama qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5242-son Farmoni. – lex.uz.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 1997-yil 31-martdagi “Xalq badiiy hunarmandchiliklari va amaliy san’atni yanada rivojlantirishni davlat yo‘li bilan qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-1741-son Farmoni. – lex.uz.

3. Kotler Ph., Keller K.L. Marketing Management. – Pearson Education.
4. Aaker D.A. Managing Brand Equity. – New York: The Free Press, 1991.
5. Keller K.L. Strategic Brand Management. – Pearson Education.
6. Ries A., Trout J. Positioning: The Battle for Your Mind. – New York: McGraw-Hill.
7. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi huzuridagi Intellectual mulk markazi ma‘lumotlari. – ipcenter.uz.

UDK: 330.47

THEORETICAL MODELS AND INSTITUTIONAL MECHANISMS, FORMS AND STRUCTURES OF COOPERATION BETWEEN EDUCATION AND MANUFACTURE

TA'LIM VA ISHLAB CHIQARISH O'RTASIDAGI HAMKORLIKNING NAZARIY MODELLARI VA INSTITUTSIONAL MEKANIZMLARI, SHAKLLARI VA TARKIBI

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ И ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ МЕХАНИЗМЫ, ФОРМЫ И СТРУКТУРЫ СОТРУДНИЧЕСТВА МЕЖДУ ОБРАЗОВАНИЕМ И ПРОИЗВОДСТВОМ

Navruzova Gulrukh Uktamovna

the teacher of Asia International University, Bukhara, Uzbekistan

ORCID:0009-0006-4982-490X

Abstract

The integration of higher education and production constitutes one of the central problems of contemporary education economics, innovation studies, and science-and-technology policy. This article reviews and systematizes the principal approaches developed by leading international scholars to the forms and structures through which universities and the productive sector are linked. Four comparative tables classify the dominant theoretical models, the principal forms of integration, the intermediary structures that sustain them, and the major national models of the United States, Germany, Japan, the Nordic countries, and the East Asian developmental states. The analysis shows that no single model is universally superior; rather, effective integration depends on the alignment between the chosen form, the governing structure, and the surrounding institutional context.

Keywords: higher education; industry; university-industry collaboration; Triple Helix; national innovation systems; entrepreneurial university; technology transfer; dual education.

Oliy ta'lim va ishlab chiqarishning integratsiyasi zamonaviy ta'lim iqtisodiyoti, innovatsion tadqiqotlar va fan-texnika siyosatining markaziy muammolaridan birini tashkil etadi. Ushbu maqolada nufuzli xalqaro olimlar tomonidan universitetlar va ishlab chiqarish sektori bog'langan shakl va tuzilmalarga oid asosiy yondashuvlar ko'rib chiqiladi va tizimlashtiriladi. To'rtta qiyosiy jadvalda dominant nazariy modellar, integratsiyaning asosiy shakllari, ularni qo'llab-quvvatlovchi vositachi tuzilmalar hamda AQSh, Germaniya, Yaponiya, Shimoliy va Sharqiy Osiyo rivojlanish davlatlarining asosiy milliy modellari tasniflanadi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, hech bir model universal darajada ustun emas; aksincha, samarali integratsiya tanlangan shakl, boshqaruv tuzilmasi va uning atrofidagi institutsional kontekst o'rtasidagi uyg'unlikka bog'liq.

Kalit so'zlar: oliy ta'lim; sanoat; universitet-sanoat hamkorligi; Uch tomonlama spiral; milliy innovatsion tizimlar; tadbirkorlik universiteti; texnologiyalarni uzatish; dual ta'lim.

Интеграция высшего образования и производства является одной из центральных проблем современной экономики образования, исследований инноваций и политики в области науки и техники. В данной статье рассматриваются и систематизируются основные подходы,

разработанные ведущими международными учеными, к формам и структурам, посредством которых университеты и производственный сектор связаны между собой. Четыре сравнительные таблицы классифицируют доминирующие теоретические модели, основные формы интеграции, посреднические структуры, которые их поддерживают, и основные национальные модели США, Германии, Японии, скандинавских стран и восточноазиатских развивающихся государств. Анализ показывает, что ни одна модель не является универсально превосходной; скорее, эффективная интеграция зависит от согласованности между выбранной формой, структурой управления и окружающим институциональным контекстом.

Ключевые слова: высшее образование; промышленность; сотрудничество университета и промышленности; Тройная спираль; национальные инновационные системы; предпринимательский университет; трансфер технологий; дуальное образование.

The relationship between higher education and the productive sector has moved, over the past half-century, from the periphery to the centre of policy and academic debate. Whereas the classical Humboldtian university was conceived primarily as a site for the disinterested pursuit of knowledge and the cultivation of the individual, the contemporary university is increasingly expected to contribute directly to economic competitiveness, regional development, and technological renewal. This expectation is captured by the notion of the “third mission” of higher education, which complements the traditional missions of teaching and research with an explicit commitment to engagement with industry and society.

The reasons for this shift are well documented in the literature. The acceleration of technological change has shortened the distance between scientific discovery and commercial application, making the boundary between “basic” and “applied” research increasingly porous. At the same time, the rise of the knowledge economy has made human capital and innovative capacity the principal sources of competitive advantage, placing universities at the heart of value creation. Governments, facing fiscal constraints and rising expectations, have come to view universities as instruments of innovation policy and have introduced funding mechanisms, legal reforms, and incentive structures designed to strengthen the links between academia and industry.

This article pursues three objectives. First, it reviews and compares the principal theoretical approaches that international scholars have advanced to conceptualize higher-education-production integration. Second, it constructs a typology of the concrete forms that such integration takes and of the organizational structures that govern them. Third, it situates these forms and structures within the major national models, drawing comparative lessons. The argument is organized around the claim that forms and structures are analytically separable: the same functional form (for example, collaborative research) can be embedded in very different structures (a bilateral contract, a consortium, or an open platform), and the choice among these structures has significant consequences for the durability and scope of the linkage.

The scholarly literature on the integration of higher education and production is organized around a small number of influential paradigms. Although they overlap and have cross-fertilized one another, each emphasizes a distinct logic of interaction. This section reviews the six approaches that have exerted the greatest influence on both research and policy.

Table 1. Principal theoretical approaches to the integration of higher education and production

Approach	Key scholars	Unit of analysis / central logic	Implication for integration
National Innovation Systems	Freeman; Lundvall; Nelson	The national system of institutions and their linkages	Integration is a systemic property shaped by the institutional environment

Approach	Key scholars	Unit of analysis / central logic	Implication for integration
Triple Helix	Etzkowitz; Leydesdorff	Overlapping relations among university, industry, government	Innovation emerges in hybrid organizations at the spheres' overlap
Mode 2 Knowledge Production	Gibbons et al.	Transient, application-oriented, transdisciplinary networks	The collaboration, not the institution, is the relevant unit
Entrepreneurial University	Clark; Etzkowitz	Internal governance and capabilities of the university	Integration is driven by the university's strategic transformation
Open Innovation	Chesbrough	The firm's management of inbound and outbound knowledge flows	Universities are deliberate sources and recipients of knowledge
Quadruple / Quintuple Helix	Carayannis; Campbell	University-industry-government plus society and environment	Integration must serve social and ecological as well as economic goals

They differ chiefly in their unit of analysis: the NIS and helix models adopt a systemic perspective, the entrepreneurial-university approach is institution-centred, the open-innovation paradigm is firm-centred, and the Mode 2 thesis is collaboration-centred. Together they provide the conceptual vocabulary used in the subsequent classification of forms and structures

Whereas the previous section classified integration by its functional form, this section classifies it by the organizational structure that governs the relationship. The same form—say, collaborative research—may be organized very differently, and the structure determines the durability, the scale, and the governance of the linkage. Three principal structures can be distinguished, increasing in their degree of openness and the number of participants.

Bilateral structures link a single university (or department or laboratory) with a single firm through a direct relationship governed by a contract or memorandum. Contract research, consultancy, sponsored chairs, and licensing agreements typically take this form. Bilateral structures offer clarity of ownership and confidentiality but are limited in scope and vulnerable to the loss of a single partner.

Network structures connect several universities and several firms, often together with public agencies, in a more or less durable consortium. Competence centres, cooperative research centres, public-private research programmes, and industry-association partnerships exemplify this structure. Networks distribute risk and cost, assemble complementary capabilities, and create the hybrid “overlap” organizations central to the Triple Helix; their challenge is the governance of shared intellectual property and the alignment of heterogeneous partners.

The forms and structures described above are combined in distinctive ways in different national contexts, reflecting variations in institutional history, the structure of the economy, and the role of the state. Comparative scholarship has identified several archetypal models, each associated with a characteristic balance of forms and structures.

This article has reviewed the principal approaches of international scholars to the forms and structures of integration between higher education and production. It has shown that the field is organized around six influential theoretical frameworks—national innovation systems, the Triple Helix, Mode 2 knowledge production, the entrepreneurial university, open innovation, and the Quadruple and Quintuple Helix—which together supply a multi-level conceptual vocabulary. Building on these frameworks, the article proposed a typology that distinguishes the functional forms of integration (educational, research-related, entrepreneurial, and infrastructural) from the

organizational structures that govern them (bilateral, network, and platform), and it located both within the major national models.

The central conclusion is that the design of effective integration is a problem of alignment. Effective integration requires consistency among the chosen form, the governing structure, the capacity of intermediary organizations, the incentives facing academic actors, and the surrounding institutional context. Because these elements are configured differently across countries, the international experience offers not a single template to be copied but a repertoire of options to be combined judiciously in light of national conditions. For policymakers and university leaders, the practical implication is to begin from a clear strategic objective, to select the form and structure that fit that objective, and to invest in the intermediary capacity and incentive alignment that allow the chosen arrangement to endure.

List of references:

1. Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2009). “Mode 3” and “Quadruple Helix”: Toward a 21st century fractal innovation ecosystem. *International Journal of Technology Management*, 46(3–4), 201–234.
2. Carayannis, E. G., & Campbell, D. F. J. (2010). Triple Helix, Quadruple Helix and Quintuple Helix and how do knowledge, innovation and the environment relate to each other? *International Journal of Social Ecology and Sustainable Development*, 1(1), 41–69.
3. Chesbrough, H. W. (2003). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston: Harvard Business School Press.
4. Etzkowitz, H., & Leydesdorff, L. (2000). The dynamics of innovation: From National Systems and “Mode 2” to a Triple Helix of university–industry–government relations. *Research Policy*, 29(2), 109–123.
5. Uktamovna, N. G. (2024). Strategies to improve the quality of higher education system. *Web of Teachers: Inderscience Research*, 2(5), 223-228.
6. Uktamovna, N. G. (2025). The interconnection of education, economic growth, and social stability. *Journal of scientific research, modern views and innovations*, 1(3), 68-71.
7. Uktamovna, N. G. (2025). Implementation and advantages of the dual education system in Uzbekistan. *Modern education and development*, 20(4), 14-19.
8. Uktamovna, N. G. (2025). The concept, content and essence of collaboration between higher education, science and production. *Modern education and development*, 22(4), 320-325.
9. Navruzova, G. U. (2024). Innovation management: implementing a successful strategy. *American Journal of Modern World Sciences*, 1(2), 28-36.
10. Navruzova, G. U. (2024). Economic indicators and factors in sustainability. concepts, basic principles and types of economies. *American Journal of Modern World Sciences*, 1(3), 12-22.
11. Navruzova, G., & Ramazonova, S. (2025). Unlock your potential: mastering language skills. *Modern Science and Research*, 4(4), 655-660.
12. Navruzova, G. (2025). Disparities and issues between the education system and industry. *Modern Science and Research*, 4(4), 1937-1943.
13. Navruzova, G., & Murodova, D. (2025). Innovative methods of learning foreign languages. *Modern Science and Research*, 4(4), 649-654.
14. O'ktamovna, N. Z. G. (2023). Characteristics and special features of children's literature. *International Journal Of Literature And Languages*, 3(02), 49-56.
15. Navruzova, G., & Murodova, D. (2025). An academic analysis of effective methods in english language acquisition and skill development. *Modern Science and Research*, 4(5), 851-856.
16. Navruzova, G., & Qushshayeva, S. (2025). Building english skills step by step: listening, speaking, reading, and writing. *Modern Science and Research*, 4(5), 847-850.
17. Navruzova, G. (2025). Comparative study of foreign and national experiences in organizing the integration of higher education, science and production. *Modern Science and Research*, 4(5), 1

**YASHIL INVESTITSIYA MUHITINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI
IQTISODIYOTNING MAKROIQTISODIY TA’SIRI (O‘ZBEKISTON HUDUDLARI
MISOLIDA)**

**МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОЕ ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА
ФОРМИРОВАНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИ ЧИСТОЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ (НА
ПРИМЕРЕ РЕГИОНОВ УЗБЕКИСТАНА)**

**MACROECONOMIC IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY IN FORMING A
GREEN INVESTMENT ENVIRONMENT (ON THE EXAMPLE OF UZBEKISTAN
REGIONS)**

Djumayeva Sanobar Kenjayevna

Buxoro innovatsiyalar universiteti, katta o‘qituvchi

Annotatsiya

Maqolada raqamli iqtisodiyotning O‘zbekiston hududlarida yashil investitsiya muhitini shakllantirishga ko‘rsatadigan makroiqtisodiy ta’siri tadqiq etilgan. O‘zbekistonning 14 ta hududiy birligi bo‘yicha 2018–2024 yillar panel ma’lumotlari asosida GMM dinamik panel modeli va Granger sababiyat testi qo‘llanilgan. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot ulushi hududiy YaIMda 1 foiz punktga oshganda, yashil investitsiyalar hajmi 0,47 foizga o‘shirildi. Granger testi raqamli iqtisodiyotdan yashil investitsiyalarga bir tomonlama sababiy bog‘liqlikni tasdiqladi. Tadqiqotda mintaqaviy yashil investitsiya muhiti indeksi (MYIMI) ishlab chiqilgan va iqtisodiy siyosat uchun tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, yashil investitsiya muhiti, makroiqtisodiy ta’sir, mintaqaviy iqtisodiyot, GMM model, Granger sababiyat testi, yashil investitsiya indeksi, O‘zbekiston.

В статье исследуется макроэкономическое влияние цифровой экономики на формирование среды зелёных инвестиций в регионах Узбекистана. На основе панельных данных 14 территориальных единиц за 2018–2024 годы применены динамическая панельная модель GMM и тест причинности Грэнджера. Увеличение доли цифровой экономики в региональном ВВП на 1 процентный пункт приводит к росту объёма зелёных инвестиций на 0,47%; разработан региональный индекс среды зелёных инвестиций (MYIMI).

Ключевые слова: цифровая экономика, среда зелёных инвестиций, региональная экономика, модель GMM, тест причинности Грэнджера, Узбекистан.

The article investigates the macroeconomic impact of the digital economy on forming a green investment environment in the regions of Uzbekistan. Using panel data from 14 territorial units for 2018–2024, a GMM dynamic panel model and the Granger causality test are applied. A 1 percentage point increase in the digital economy share leads to a 0.47% increase in green investment, and a regional green investment environment index (MYIMI) is developed.

Keywords: digital economy, green investment environment, regional economy, GMM model, Granger causality test, Uzbekistan.

XXI asrning uchinchi o‘n yilligida jahon iqtisodiyoti ikki fundamental transformatsiyani — raqamli va yashil iqtisodiyotga o‘tishni — boshdan kechirmoqda. Bu jarayonlar o‘zaro chambarchas bog‘liq. Jahon banki[4] ma’lumotlariga ko‘ra, global raqamli iqtisodiyot hajmi 2024-yilda 16,5 trln AQSh dollariga (jahon YaIMning 16,1 foizi) yetgan, yashil investitsiyalar global hajmi esa 1,8 trln dollarni tashkil etgan. O‘zbekistonda raqamli va yashil iqtisodiyotga o‘tish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlariga aylantirilgan. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi raqamli iqtisodiyot

ulushini YaIMda 30 foizga yetkazishni, “Yashil iqtisodiyotga o‘tish strategiyasi” esa yashil investitsiyalarni sezilarli oshirishni maqsad qilgan. Biroq 2024-yilda raqamli iqtisodiyot ulushi YaIMda atigi 8,4 foizni, yashil investitsiyalar ulushi jami investitsiyalarda 2,8 foizni tashkil etgan. Mintaqaviy kesimda notekislik kuchli: Toshkent shahri va yirik viloyatlarda raqamli infratuzilma rivojlangan bo‘lsa, chekka hududlarda raqamli iqtisodiyot ulushi 3–4 foiz atrofida qolmoqda — aynan shu hududlarda yashil investitsiyalar ham eng past.

Tadqiqotning maqsadi — O‘zbekiston hududlari misolida raqamli iqtisodiyotning yashil investitsiya muhitini shakllantirishga ko‘rsatadigan makroiqtisodiy ta‘sirini empirik baholash va mintaqaviy siyosatni takomillashtirish bo‘yicha takliflar ishlab chiqishdir. Ilmiy yangilik sifatida birinchi marta O‘zbekiston hududlari kesimida bu bog‘liqlik GMM dinamik panel modeli va Granger sababiyat testi yordamida empirik asoslangan, shuningdek besh subindeksdan iborat mintaqaviy yashil investitsiya muhiti indeksi (MYIMI) ishlab chiqilgan.

Raqamli iqtisodiyot tushunchasi D. Tapscott [5] tomonidan ilgari surilgan, keyinchalik Bukht va Heeks [6] uni uch darajada (yadro, tor doira, keng doira) tasniflagan, OECD[1, 2] esa raqamli texnologiyalar asosida qiymat yaratish jarayonlari sifatida ta‘riflagan. Makroiqtisodiy ta‘sir bo‘yicha Jorgenson va Vu [7] AKT investitsiyalari YaIM o‘shishiga 0,4–1,2 foiz punkt hissa qo‘shishini, Czernich va boshqalar [8, 9] keng polosasi internetning ijobiy ta‘sirini isbotlagan. Yashil investitsiya muhitining besh tarkibiy qismini (regulyativ muhit, moliyaviy infratuzilma, inson kapitali, texnologik salohiyat, institutsional sifat) Sachs va boshqalar [10] aniqlagan.

Raqamli iqtisodiyotning yashil investitsiyalarga ta‘siri uchta nazariy mexanizm orqali izohlanadi: tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish, moliyaviy inklyuzivlik va shaffoflik. Zhao va boshqalar [11] Xitoyning 30 viloyati misolida raqamli iqtisodiyot indeksi 1 foizga oshganda yashil investitsiyalar 0,38 foizga o‘shishini, Muganyi va boshqalar[12, 13, 14] raqamli moliyaviy inklyuzivlikning ijobiy ta‘sirini tasdiqlagan. Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu bog‘liqlik asosan Xitoy va Yevropa misolida o‘rganilgan; Markaziy Osiyo, xususan O‘zbekiston kontekstida mintaqaviy kesimda, Granger sababiyat testi va MYIMI ishlab chiqish bo‘yicha tadqiqotlar deyarli yo‘q. Ushbu bo‘shliqni to‘ldirish maqolaning vazifasidir.

Tadqiqotda miqdoriy empirik dizayn qo‘llanilgan. Tahlil birligi — O‘zbekistonning 14 ta hududiy birligi (12 viloyat, Qoraqalpog‘iston Respublikasi va Toshkent shahri), davr 2018–2024 yillar ($T = 7$, $N = 14$, jami 98 ta kuzatuv). Ma’lumotlar Statistika agentligi, Markaziy bank, Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi, Ekologiya davlat qo‘mitasi hamda Investitsiyalar, sanoat va savdo vazirligining rasmiy manbalaridan olingan. Tadqiqotda qo‘llanilgan o‘zgaruvchilar tizimi 1-jadvalda keltirilgan.

Tahlil uch bosqichda o‘tkazilgan. Birinchi bosqichda endogenlik muammosini bartaraf etish uchun Arellano–Bond (1991) GMM dinamik panel usulidan foydalanilgan. Model spetsifikatsiyasi:

$$\ln(GINV)_i = \alpha + \delta \cdot \ln(GINV)_{i,-1} + \beta_1 DIGE_i + \beta_2 \ln(DPAY)_i + \beta_3 INTP_i + \gamma_4 \ln(RGDP)_i + \gamma_5 HCAP_i + \gamma_6 INFR_i + \gamma_7 INST_i + \mu_i + \varepsilon_i$$

1-jadval

Tadqiqotda qo‘llanilgan o‘zgaruvchilar tizimi

Turi	O‘zgaruvchi	Ta‘rifi	O‘lchov birligi
Bog‘liq (Y)	GINV	Hududiy yashil loyihalar investitsiyalari hajmi	mlrd. so‘m (ln)
Mustaqil (X1)	DIGE	Raqamli iqtisodiyot ulushi hududiy YaIMda	foiz (%)
Mustaqil (X2)	DPAY	Hududdagi raqamli to‘lovlar hajmi	trln. so‘m (ln)
Mustaqil (X3)	INTP	Aholi orasida internet foydalanuvchilar ulushi	foiz (%)
Nazorat (Z1)	RGDP	Hududiy yalpi ichki mahsulot	trln. so‘m (ln)
Nazorat (Z2)	HCAP	Oliy ta‘lim qamrovi koeffitsiyenti	foiz (%)
Nazorat (Z3)	INFR	Transport va kommunikatsiya infratuzilma indeksi	indeks (0–1)
Nazorat (Z4)	INST	Biznes muhiti baholash indeksi	indeks (0–10)

bu yerda i — hudud, t — yil, δ — kechiktirilgan bog‘liq o‘zgaruvchi koeffitsiyenti, μ_i — hududiy belgilangan ta’sirlar. Ikkinchi bosqichda sababiy bog‘liqlik yo‘nalishini aniqlash uchun Dumitrescu–Hurlin (2012) panel Granger sababiyat testi qo‘llanilgan. Uchinchi bosqichda mintaqaviy yashil investitsiya muhiti indeksi (MYIMI) ishlab chiqilgan: u raqamli infratuzilma (0,25), moliyaviy inklyuzivlik (0,20), ekologik regulatsiya (0,20), inson kapitali (0,20) va institutsional sifat (0,15) subindekslaridan iborat, normalizatsiya Min–Max usulida bajarilgan. Model sifatini tekshirish uchun Hausman, Sargan/Hansen, AR(1)/AR(2), IPS birlik ildiz va VIF testlari o‘tkazilgan.

Tavsifiy statistika o‘zgaruvchilar orasida katta variatsiya borligini ko‘rsatdi: GINV variatsiya koeffitsiyenti 111,8 foizni tashkil etadi, bu hududlar o‘rtasidagi keskin notekislikdan dalolat beradi. Diagnostik testlar natijalari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval

Diagnostik testlar natijalari

Test	Statistika	p-qiyamat	Xulosa
IPS birlik ildiz testi (GINV)	$t = -3,842$	0,001	Statsionar
IPS birlik ildiz testi (DIGE)	$t = -4,126$	$< 0,001$	Statsionar
Hausman testi	$\chi^2 = 28,46$	0,002	Belgilangan
VIF (maksimal)	3,42	–	Muammo yo‘q
Sargan/Hansen testi	$\chi^2 = 12,84$	0,382	Valid
AR(1) testi	$z = -2,48$	0,013	Mavjud
AR(2) testi	$z = -0,86$	0,392	Yo‘q

Diagnostik testlar modelning barcha zarur shartlarga javob berishini tasdiqladi: o‘zgaruvchilar statsionar, multikollinearlik yo‘q ($VIF < 5$), instrumental o‘zgaruvchilar valid (Hansen $p > 0,05$), ikkinchi tartibli avtokorrelatsiya mavjud emas. GMM model natijalari 3-jadvalda berilgan.

3-jadval

GMM dinamik panel model natijalari (bog‘liq o‘zgaruvchi: $\ln(\text{GINV})$)

O‘zgaruvchi	Koeffitsient	Std. xatolik	z-statistika	p-qiyamat
$\ln(\text{GINV})_{t-1}$	0,342***	0,086	3,98	$< 0,001$
DIGE	0,047***	0,012	3,92	$< 0,001$
$\ln(\text{DPAY})$	0,186***	0,042	4,43	$< 0,001$
INTP	0,028**	0,009	3,11	0,002
$\ln(\text{RGDP})$	0,264***	0,058	4,55	$< 0,001$
HCAP	0,018**	0,006	2,84	0,005
INFR	0,824**	0,286	2,88	0,004
INST	0,142**	0,048	2,96	0,003
Konstanta	-2,846***	0,684	-4,16	$< 0,001$

Izoh: *** $p < 0,01$; ** $p < 0,05$; * $p < 0,1$. $N = 98$, $R^2(\text{within}) = 0,84$

Eng muhim natija — raqamli iqtisodiyot ulushi (DIGE) koeffitsiyenti 0,047 ga teng va 1 foiz darajada statistik ahamiyatli ($p < 0,001$): raqamli iqtisodiyot ulushi hududiy YaIMda 1 foiz punktga oshganda yashil investitsiyalar hajmi o‘rtacha 0,47 foizga o‘sadi. Raqamli to‘lovlar hajmi (DPAY, $\beta = 0,186$) ham kuchli ijobiy ta’sir ko‘rsatadi, internet penetratsiyasi (INTP, $\beta = 0,028$) ahamiyatli, ammo ta’siri kamroq. Kechiktirilgan bog‘liq o‘zgaruvchining koeffitsiyenti ($\delta = 0,342$) yashil investitsiyalarda inersiya effekti borligini ko‘rsatadi.

Sababiy bog‘liqlik yo‘nalishini aniqlash maqsadida o‘tkazilgan Dumitrescu–Hurlin panel Granger sababiyat testi natijalari 4-jadvalda keltirilgan.

Dumitrescu–Hurlin panel Granger sababiyat testi natijalari

Sababiyat yo‘nalishi	W-statistika	Z-statistika	p-qiyamat
DIGE → GINV	6,842	4,28	< 0,001***
GINV → DIGE	2,164	1,12	0,264
DPAY → GINV	5,926	3,86	< 0,001***
GINV → DPAY	1,842	0,86	0,389
INTP → GINV	4,682	3,24	0,001***
GINV → INTP	1,624	0,68	0,496

Granger testi bir tomonlama sababiy bog‘liqlikni tasdiqladi: raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari (DIGE, DPAY, INTP) yashil investitsiyalarning Granger-sababchisi ($p < 0,001$), teskari yo‘nalishda esa sababiy bog‘liqlik aniqlanmadi ($p > 0,05$). Bu nazariy jihatdan mantiqiy: raqamli iqtisodiyot moliyaviy xizmatlar qamrovini kengaytirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish va axborot shaffofligini oshirish orqali yashil investitsiya muhitini shakllantiradi.

Ishlab chiqilgan MYIMI bo‘yicha hududlar uch guruhga ajratildi. Yuqori ($MYIMI > 0,65$): Toshkent shahri (0,84) va Toshkent viloyati (0,72) — raqamli infratuzilma rivojlangan, moliyaviy xizmatlar qamrovi keng. O‘rta (0,40–0,65): Samarqand (0,58), Buxoro (0,54), Farg‘ona (0,52), Navoiy (0,50), Andijon (0,48), Namangan (0,46), Xorazm (0,44), Qashqadaryo (0,42) — raqamli transformatsiya boshlangan, ammo yashil investitsiya muhiti to‘liq shakllanmagan. Past ($MYIMI < 0,40$): Jizzax (0,38), Surxondaryo (0,36), Qoraqalpog‘iston (0,34), Sirdaryo (0,32). Hududlar o‘rtasidagi tafovut 2,6 baravarni tashkil etadi.

O‘zbekistonning MYIMI o‘rtacha qiymati (0,49) global miqyosda o‘rta-past darajaga to‘g‘ri keladi (Janubiy Koreya 0,82, Estoniya 0,78, Xitoy 0,68, Turkiya 0,56, Qozog‘iston 0,48), biroq 2018–2024 yillardagi o‘rish sur‘ati (+0,18 punkt) Markaziy Osiyoda eng yuqori. Tadqiqotning cheklovlari sifatida kuzatuvlar sonining nisbatan kamligi ($N = 98$), ayrim hududlarda yashil investitsiya statistikasining to‘liq emasligi, MYIMI vaznlarining ekspert baholashiga asoslanganligi va COVID-19 pandemiyasi ta‘sirini e‘tirof etish zarur.

Raqamli iqtisodiyotning yashil investitsiya muhitiga makroiqtisodiy ta‘siri GMM modeli va Granger testi yordamida baholandi. Asosiy xulosalar: birinchidan, 2018–2024 yillarda raqamli iqtisodiyot va yashil investitsiyalar parallel o‘sgan, ammo hududlar o‘rtasida sezilarli tafovut saqlanmoqda (raqamli iqtisodiyot ulushi 1,8 dan 18,6 foizgacha). Ikkinchidan, raqamli iqtisodiyot ulushi 1 foiz punktga oshganda yashil investitsiyalar 0,47 foizga o‘radi ($p < 0,001$). Uchinchidan, raqamli iqtisodiyotdan yashil investitsiyalarga bir tomonlama sababiy bog‘liqlik mavjud. To‘rtinchidan, MYIMI hududlar holatini kompleks baholash imkonini beradi.

Taklif va tavsiyalar:

1. “Raqamli yashil hudud” dasturini ishga tushirish. MYIMI past hududlarda (Sirdaryo, Qoraqalpog‘iston, Surxondaryo, Jizzax) raqamli infratuzilmani rivojlantirish va yashil loyihalarni moliyalashtirish uchun maqsadli subsidiyalar ajratish.

2. Mintaqaviy yashil raqamli moliya platformasini yaratish. Yagona raqamli platforma orqali yashil loyihalar haqida ma‘lumot berish, investorlar va loyihalar o‘rtasida aloqa o‘rnatish hamda investitsiyalar monitoringini amalga oshirish.

3. Hududiy yashil investitsiya indeksini rasmiy statistikaga kiritish. MYIMI ni Statistika agentligi tomonidan muntazam hisoblash va e‘lon qilish hududlar o‘rtasidagi raqobatni rag‘batlantiradi.

4. Raqamli infratuzilma investitsiyalarini yashil maqsadlarga yo‘naltirish. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” doirasida raqamli infratuzilma investitsiyalarining kamida 20 foizini yashil iqtisodiyot maqsadlariga muvofiq yo‘naltirish.

5. Hududiy raqamli-yashil klasterlarni shakllantirish. Navoiyda quyosh energetikasi IT klasteri, Xorazmda argo-yashil texnologiyalar klasteri, Qoraqalpog‘istonda Orol havzasi ekologik monitoring IT markazini tashkil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. OECD (2020). A Roadmap toward a Common Framework for Measuring the Digital Economy. OECD Publishing, Paris.
2. OECD (2022). Green Growth and the Digital Economy. OECD Green Growth Studies, Paris.
3. UNEP (2022). Emissions Gap Report 2022. United Nations Environment Programme, Nairobi.
4. World Bank (2023). Uzbekistan: Digital Economy Country Assessment. Washington, D.C.
5. Tapscott, D. (1996). The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. McGraw-Hill.
6. Bukht, R., & Heeks, R. (2017). Defining, Conceptualising and Measuring the Digital Economy. Development Informatics Working Paper, 68.
7. Jorgenson, D.W. & Vu, K.M. (2016). The ICT revolution, world economic growth. Telecommunications Policy, 40(5), 383–397.
8. Czernich, N. et al. (2011). Broadband infrastructure and economic growth. The Economic Journal, 121(552), 505–532.
9. Eyraud, L. et al. (2013). Green Investment: Trends and Determinants. Energy Policy, 60, 852–865.
10. Sachs, J.D. et al. (2019). Six Transformations to Achieve the SDGs. Nature Sustainability, 2(9), 805–814.
11. Zhao, Y. et al. (2022). Digital economy and green investment: Evidence from China. Technological Forecasting and Social Change, 182, 121878.
12. Muganyi, T. et al. (2021). Green finance, fintech and environmental protection. Environmental Science and Ecotechnology, 7, 100107.
13. Arellano, M. & Bond, S. (1991). Some tests of specification for panel data. Review of Economic Studies, 58(2), 277–297.
14. Dumitrescu, E.I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. Economic Modelling, 29(4), 1450–1460.
15. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi (2024). O‘zbekiston hududlari: statistik to‘plam. Toshkent.
16. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki (2024). Moliyaviy barqarorlik sharhi. Toshkent.

**JISMONIY SHAXSLAR TOMONIDAN OLIB KIRILADIGAN TOVARLARDAN
BOJXONA TO‘LOVLARINI UNDIRISHNI TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ВЗИМАНИЯ ТАМОЖЕННЫХ ПЛАТЕЖЕЙ С ТОВАРОВ,
ВВОЗИМЫХ ФИЗИЧЕСКИМИ ЛИЦАМИ**

**IMPROVING THE COLLECTION OF CUSTOMS PAYMENTS ON GOODS IMPORTED
BY INDIVIDUALS**

Ilmiy rahbar: Pardayev To‘lqin Nasirovich

Bojxona instituti “Bojxona to‘lovlari va statistikasi” kafedrası professori, i.f.d. (DSc)

Muqimov Asror Rasulovich

Bojxona instituti mustaqil izlanuvchisi

Boymirzayev Komronbek Musurmon o‘g‘li

Bojxona instituti magistratura tinglovchisi

Annotatsiya

Maqolada 2021–2025-yillar ma’lumotlari asosida O‘zbekiston Respublikasida jismoniy shaxslar uchun bojsiz olib kirish normasi (*de minimis*)ning amaliy ishlashi baholangan. Rasmiylashtirilgan bojxona kirim orderlari (BKO) soni, yagona bojxona to‘lovi, rasmiylashtiruv uchun yig‘im va fuqarolar oqimi tahlil qilingan. Deklaratsiya intensivligi, har bir rasmiylashtirilgan BKOga o‘rtacha to‘lov va trendlyzer chizmalari orqali postlar kesimidagi nomutanosibliklar ochib berilgan. Tahlil natijalari asosida ushbu yo‘nalishda ilmiy asoslangan taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *de minimis*, bojsiz olib kirish normasi, bojxona kirim orderi, yagona bojxona to‘lovi, deklaratsiya intensivligi, trendlyzer, jismoniy shaxslar, xavfni boshqarish, bojxona to‘lovlari, soddalashtirish.

В статье на основе данных за 2021–2025 годы оценивается практическое применение нормы беспошлинного ввоза для физических лиц (*de minimis*) в Республике Узбекистан. Проанализированы количество оформленных таможенных приходных ордеров (ТПО), единый таможенный платеж, сбор за таможенное оформление и пассажиропоток. С помощью показателя интенсивности декларирования, среднего платежа на один оформленный ТПО и графиков Trendlyzer выявлены различия между таможенными постами. По результатам анализа разработаны научно обоснованные предложения и рекомендации по совершенствованию данного направления.

Ключевые слова: *de minimis*, норма беспошлинного ввоза, таможенный приходный ордер, единый таможенный платеж, интенсивность декларирования, Trendlyzer, физические лица, управление рисками, таможенные платежи, упрощение.

The article evaluates the practical application of the duty-free allowance for individuals (*de minimis*) in the Republic of Uzbekistan based on data for 2021–2025. The study analyzes the number of issued customs receipt orders (CRO), unified customs payment, customs clearance fee and passenger flow. Declaration intensity, the average payment per issued CRO and Trendlyzer charts are used to identify disparities across customs posts. Based on the results of the analysis, scientifically grounded proposals and recommendations have been developed to improve this area.

Keywords: *de minimis*, duty-free allowance, customs receipt order, unified customs payment, declaration intensity, Trendlyzer, individuals, risk management, customs payments, simplification.

Bojsiz olib kirish normasi xalqaro amaliyotda *de minimis* tushunchasi bilan ifodalanib, shaxsiy ehtiyoj uchun olib kiriladigan past qiymatli tovarlarga ortiqcha ma'muriy tartib-taomillarni qo'llamaslik va bojxona resurslarini fiskal ahamiyatli hamda xavf ehtimoli yuqori holatlarga yo'naltirishga xizmat qiladi. Shu bois uning samaradorligi faqat undirilgan bojxona to'lovlari hajmi bilan emas, balki chegara o'tkazish punktlaridagi rasmiylashtirish yuklamasi, fuqarolar uchun ma'muriy barerlar hamda bojxona nazoratining xavf profillariga muvofiq maqsadli tashkil etilganlik darajasi bilan baholanadi. Qayta ko'rib chiqilgan Kioto konvensiyasi va JSTning Savdoni yengillashtirish to'g'risidagi bitimi ham past qiymatli jo'natmalar bo'yicha tartib-taomillarni soddalashtirishni bojxona ma'muriyatchiligidan muhim vositasi sifatida e'tirof etadi [1].

O'zbekiston Respublikasida *de minimis* rejimini baholashda tovarning shaxsiy ehtiyoj yoki tijorat maqsadida olib kirilayotganini farqlash muhim ahamiyatga ega. O'zbekiston Respublikasining Bojxona kodeksi shaxsiy ehtiyoj uchun va tadbirkorlik faoliyatiga mo'ljallanmagan tovarlarni notijorat maqsaddagi tovarlar sifatida belgilaydi. 2025-yil 19-apreldagi “Ayrim turdagi tovarlarni bojxona chegarasi orqali olib o'tish tartibini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi 244-son Qarorda esa bojsiz olib o'tish normalari, me'yordan ortiq qismga yagona bojxona to'lovi qo'llanishi hamda tovar maqsadini aniqlash mezonlari aniqlashtirilgan [2]. Mazkur maqola 2021–2025-yillar statistikasi asosida *de minimis* mexanizmining amaliy ishlashini transport yo'nalishlari, bojxona postlari, deklaratsiya intensivligi va fiskal natijadorlik kesimida kompleks baholashga qaratilgan.

Tadqiqotning amaliy asosini 2021–2025-yillar bo'yicha BKO soni, yagona bojxona to'lovi, rasmiylashtiruv uchun yig'im, post toifalari va fuqarolar harakati haqidagi statistik ma'lumotlar tashkil etdi. Tahlilda yo'lovchi oqimi bilan bevosita bog'liq avto, avia va temir yo'l yo'nalishlari qamrab olinib, yillar hamda yo'nalishlar kesimida asosiy ko'rsatkichlar hisoblandi. Deklaratsiya intensivligi BKO sonining fuqarolar soniga nisbati asosida, bir BKOGa to'g'ri keladigan o'rtacha to'lov esa jami undirilgan bojxona to'lovlari BKO soniga bo'lish orqali aniqlandi. Postlar kesimidagi rasmiylashtirish intensivligi, fiskal natijadorlik va *de minimis* amaliyotidagi nomutanosibliklar Trendlyzer yondashuvi asosida baholandi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, jismoniy shaxslar tomonidan olib kiriladigan tovarlar bo'yicha *de minimis* mexanizmi bojxona nazoratini amalga oshirish va bojxona to'lovlari undirish amaliyotida muhim tartibga soluvchi vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Yo'lovchi oqimi bilan bevosita bog'liq avto, avia va temir yo'l yo'nalishlari kesimida 2025-yilda jami undirilgan bojxona to'lovlari 232,97 mlrd so'mni tashkil etgan bo'lib, shundan 216,94 mlrd so'm. yagona bojxona to'lovi, 16,03 mlrd. so'm esa rasmiylashtiruv uchun yig'im hissasiga to'g'ri keladi. Biroq *de minimis* samaradorligini faqat fiskal tushum hajmi bilan baholash yetarli emas. Shu bois, *de minimis* samaradorligini baholashda asosiy e'tibor undirilgan to'lovlar hajmining o'ziga emas, balki ushbu BKOlarni rasmiylashtirish qanday holatlar hisobiga yuzaga kelganiga qaratilishi lozim. Agar BKOlarni xavf darajasi past bo'lgan yo'lovchi oqimining ortiqcha rasmiylashtirilishi hisobiga shakllangan bo'lsa, bu mexanizm samaradorligi yetarli emasligini bildiradi. Aksincha, rasmiylashtirishlar asosan me'yordan oshgan yoki xavf belgilari mavjud holatlarni ajratish natijasida yuzaga kelgan bo'lsa, bu *de minimis* mexanizmining maqsadli va samarali ishlayotganini ko'rsatadi.

Jadval ma'lumotlari tahlil davrida BKO rasmiylashtiruv va undirilgan bojxona to'lovlari hajmi sezilarli darajada oshganini ko'rsatadi. Avto, avia va temir yo'l yo'nalishlarida BKO soni 2021-yildagi 8 450 tadan 2025-yilda 160 512 taga yetgan, jami to'lovlar esa 47,61 mlrd so'mdan 232,97 mlrd so'mgacha ko'paygan. Bu holat *de minimis* amaliyotining fiskal qamrovi kengayganini anglatadi. Shu bilan birga, mazkur mexanizm sifatini baholashda faqat BKO soni yoki jami tushum emas, balki rasmiylashtirish yuklamasi, bir BKOGa to'g'ri keladigan o'rtacha to'lov va xavf profillariga asoslangan saralash natijalari ham inobatga olinishi zarur (1-jadval).

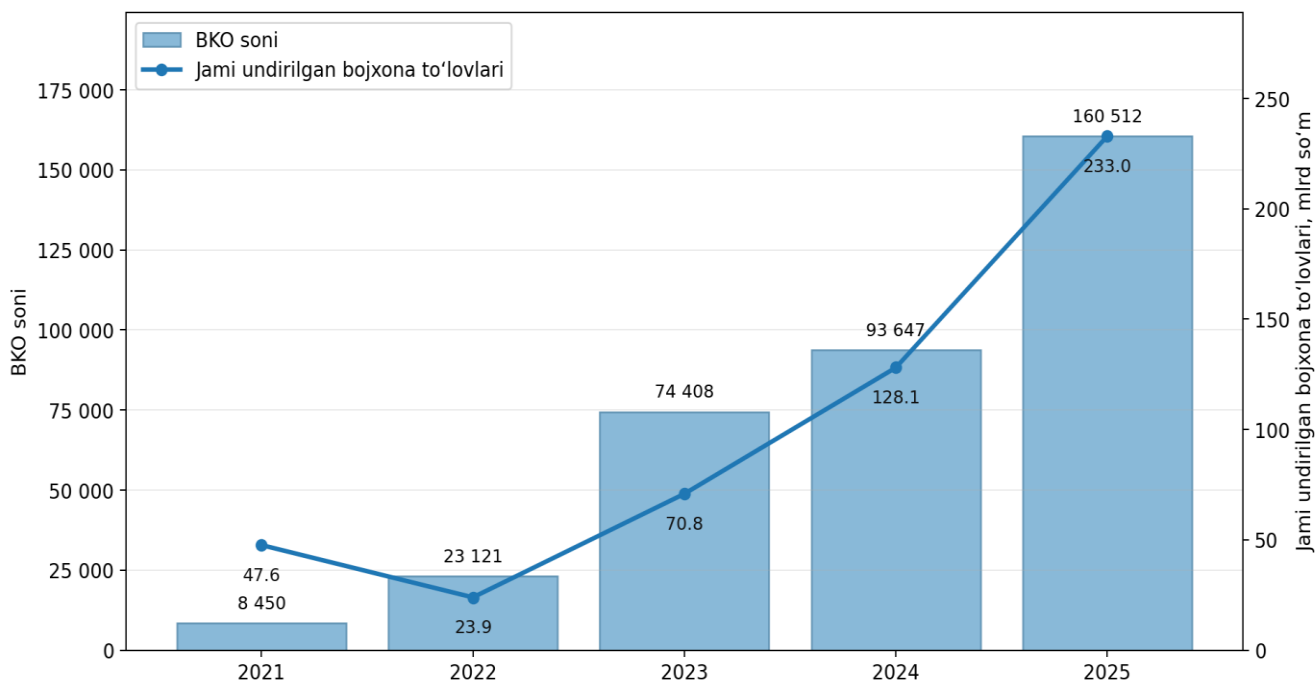
2021–2025-yillarda Bojxona kiritim orderini rasmiylashtirish orqali jismoniy shaxslardan undirilgan bojxona to‘lovlari dinamikasi

Yil	BKO soni, (dona)	Yagona bojxona to‘lovi, (mlrd. so‘m)	Rasmiylashtiruv uchun yig‘im, (mlrd. so‘m)	Jami to‘lov, (mlrd. so‘m)	1 BKOGa o‘rtacha to‘lov, (mln. so‘m)
2021	8 450	47,04	0,57	47,61	5,63
2022	23 121	22,23	1,67	23,90	1,03
2023	74 408	64,79	6,05	70,85	0,95
2024	93 647	119,88	8,17	128,05	1,37
2025	160 512	216,94	16,03	232,97	1,45

Manba: Bojxona qo‘mitasi statistik ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.

Tahlil natijasida 2021–2025-yillarda BKO rasmiylashtiruv va jismoniy shaxslardan undirilgan bojxona to‘lovlari hajmi sezilarli oshganini ko‘rsatadi. Tahlil davrida BKO soni 8 450 tadan 160 512 taga, jami to‘lovlar esa 47,6 mlrd. so‘mdan 233,0 mlrd. so‘mgacha ko‘paygan. Biroq 2022-yilda BKO soni oshganiga qaramay, jami to‘lovlar kamaygani rasmiylashtirish hajmi va undirilgan to‘lovlar har doim mutanosib harakatlanmasligini ko‘rsatadi. Shu bois *de minimis* samaradorligini BKO soni, jami to‘lovlar va bir BKOGa o‘rtacha to‘lov bilan birgalikda baholash zarur (1-rasm).

2021-2025-yillarda transport yo‘nalishlari bo‘yicha BKO soni va jami undirilgan bojxona to‘lovlari dinamikasi

1-rasm. 2021–2025-yillarda BKO soni va jami undirilgan bojxona to‘lovlari dinamikasi

Jadval ma‘lumotlariga ko‘ra, bojsiz olib kirish normasining amaliy ta‘siri transport yo‘nalishlari kesimida bir xil shakllanmagan. Xususan, 2025-yilda AVIA yo‘nalishida jismoniy shaxslardan undirilgan bojxona to‘lovlari 171,35 mlrd. so‘m bilan asosiy tahlil bazasidagi jami to‘lovlarning 73,55 foizini tashkil etgan. Avtomobil o‘tkazish punktlari 60,33 mlrd. so‘m yoki 25,90 foiz ulushga ega bo‘lgan, temir yo‘l yo‘nalishining ulushi esa 1,28 mlrd. so‘m yoki 0,55 foizdan iborat bo‘lgan. Bu holat *de minimis* mexanizmining eng katta fiskal natijasi AVIA yo‘nalishida shakllanayotganini, avtomobil o‘tkazish punktlari esa postlar kesimidagi ichki nomutanosibliklarni aniqlash uchun muhim tahliliy maydon bo‘lib qolayotganini ko‘rsatadi (2-jadval).

2025-yilda transport yo‘nalishlari bo‘yicha BKO va bojxona to‘lovlari taqsimoti

Yo‘nalish	BKO soni, (dona)	Yagona bojxona to‘lovi, (mlrd. so‘m)	Rasmiylashtiruv uchun yig‘im, (mlrd. so‘m)	Jami to‘lov, (mlrd. so‘m)	Ulush, % da
AVIA	100 164	161,26	10,09	171,35	73,55
AVTO	59 186	54,51	5,82	60,33	25,90
Temir yo‘l	1 162	1,17	0,12	1,28	0,55

***Manba:** Bojxona qo‘mitasi statistik ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.*

Tahlil natijalari avtomobil o‘tkazish punktlarida deklaratsiya intensivligi sezilarli darajada farqlanishini ko‘rsatadi. Eng yuqori ko‘rsatkich “Xo‘jayli” chegara bojxona postida qayd etilgan bo‘lib, ushbu postda har 10 ming nafar yo‘lovchiga 883,38 ta BKO to‘g‘ri kelgan. Bu ko‘rsatkich “Shovot” chegara bojxona postiga nisbatan qariyb 10,9 baravar, Do‘stlik postiga nisbatan esa 36 baravardan ortiq yuqoridir. Shu bilan birga, “Xo‘jayli” chegara bojxona postida jami undirilgan bojxona to‘lovlari 2,49 mlrd so‘mni, bir BKOGa to‘g‘ri keladigan o‘rtacha to‘lov esa 1,29 mln so‘mni tashkil etgan. Demak, mazkur postdagi asosiy farq jami tushum hajmining kattaligida emas, balki yo‘lovchi oqimiga nisbatan BKO rasmiylashtiruvi soni nihoyatda yuqori darajada jamlanganida namoyon bo‘lmoqda. Bu holat deklaratsiya intensivligini baholashda faqat BKO soniga emas, balki fuqarolar oqimi va rasmiylashtirish sabablariga ham e‘tibor qaratish zarurligini ko‘rsatadi (3-jadval).

2025-yilda avtomobil o‘tkazish punktlarida deklaratsiya intensivligi eng yuqori bo‘lgan postlar

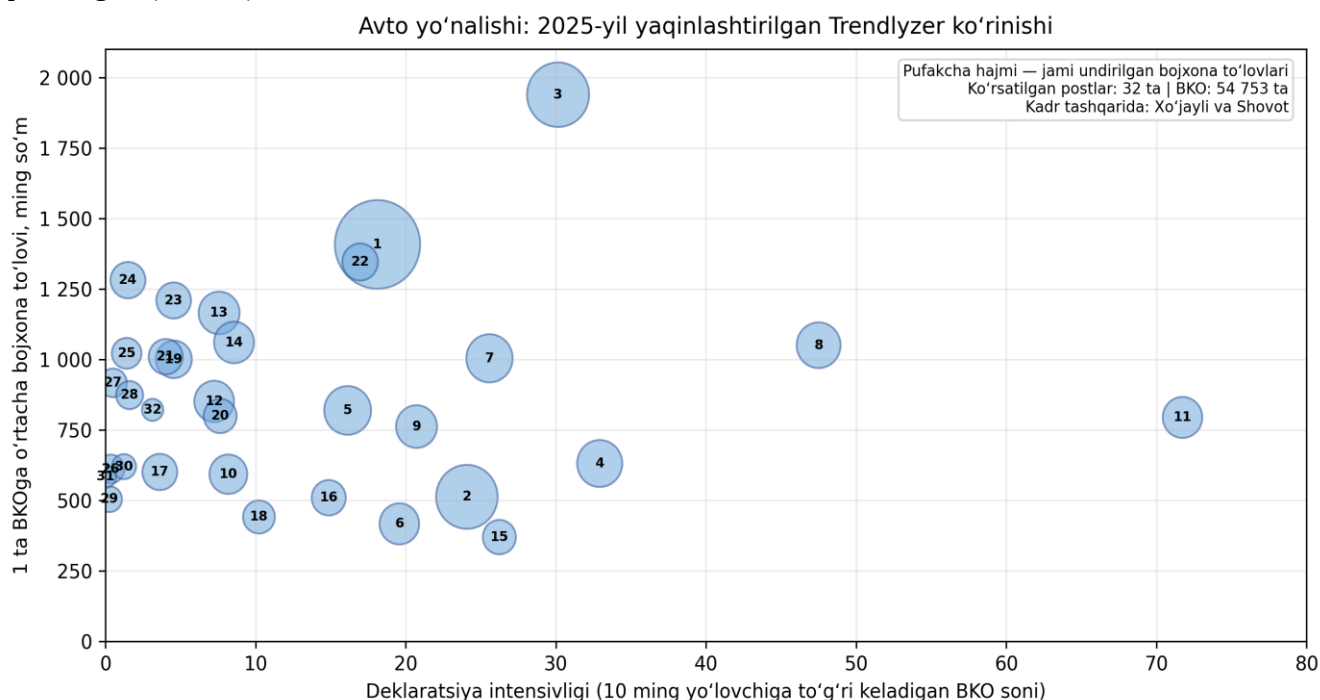
Post nomi	Fuqarolar, mln nafar	BKO soni	Deklaratsiya intensivligi	1 BKOGa o‘rtacha to‘lov, mln so‘m	Jami to‘lov, mlrd so‘m
Xo‘jayli	0,02	1 921	883,38	1,29	2,49
Shovot	0,31	2 512	81,18	1,01	2,53
Sirdaryo	0,13	934	71,74	0,79	0,74
Daut-ata	0,26	1 245	47,50	1,05	1,31
Uchqo‘rg‘on	0,72	2 373	32,92	0,63	1,50
Yallama	1,15	3 458	30,15	1,94	6,70
Gulbahor	0,27	712	26,24	0,37	0,26
Kosonsoy	0,66	1 698	25,58	1,00	1,70
Do‘stlik	5,24	12 622	24,07	0,51	6,47
Olot	0,58	1 198	20,72	0,76	0,91

***Manba:** Bojxona qo‘mitasi statistik ma‘lumotlari asosida muallif hisob-kitoblari.*

Jadval ma‘lumotlari avtomobil o‘tkazish punktlarida deklaratsiya intensivligi postlar kesimida keskin farqlanishini ko‘rsatadi. Eng yuqori ko‘rsatkich “Xo‘jayli” chegara bojxona postida qayd etilib, har 10 ming yo‘lovchiga 883,38 ta BKO to‘g‘ri kelgan; bu “Shovot” chegara bojxona postiga nisbatan 10,9 baravar, “Do‘stlik” chegara bojxona postiga nisbatan esa 36 baravardan ortiq yuqori. Shu bilan birga, “Xo‘jayli” chegara bojxona postida jami to‘lov 2,49 mlrd. so‘mni, bir BKOGa o‘rtacha to‘lov 1,29 mln. so‘mni tashkil etgan. Demak, mazkur postdagi asosiy xususiyat jami tushum hajmining yuqoriligida emas, balki yo‘lovchi oqimiga nisbatan BKO rasmiylashtiruvi nihoyatda zich shakllanganida namoyon bo‘ladi. Bunday ko‘rsatkichlarni talqin qilishda postning faoliyat rejimi, yo‘lovchi va yuk oqimi tarkibi hamda BKO rasmiylashtirilishiga sabab bo‘lgan omillar alohida hisobga olinishi zarur.

Trendlyzer chizmasi jadvaldagi farqlarni vizual tarzda ochib beradi: har bir pufakcha bitta avtomobil o‘tkazish punktini, uning hajmi esa shu postda undirilgan jami bojxona to‘lovlari bildiradi. Absissa o‘qida deklaratsiya intensivligi, ordinata o‘qida bir BKOGa to‘g‘ri keladigan o‘rtacha bojxona to‘lovi aks ettirilgan. Yaqinlashtirilgan ko‘rinishda 32 ta post tasvirlangan bo‘lib,

“Xo‘jayli” va “Shovot” chegara bojxona postlari juda yuqori intensivlik sababli kadr tashqarisida qoldirilgan (2-rasm).

2-rasm. 2025-yilda Avtomobil o‘tkazish punktlari bo‘yicha deklaratsiya intensivligi va fiskal mazmunning Trendlyzer ko‘rinishi

1	Navoiy	12	Jartepa	23	Mingtepa
2	Do‘stlik (Andijon)	13	Qorasuv	24	Oybek
3	Yallama	14	G‘ishtko‘prik	25	Andarxon
4	Uchqo‘rg‘on	15	Gulbahor	26	Farg‘ona
5	Sariosiyo	16	Oq oltin	27	Farhod
6	Madaniyat	17	O‘zbekiston	28	Bekobod avto
7	Kosonsoy	18	Malik	29	Rishton
8	Dovut-ota	19	Ayritom	30	Rovot
9	Olot	20	Pop	31	So‘x
10	Xonobod	21	Xovosobod	32	Do‘stlik (Xorazm)
11	Sirdaryo	22	S.Najimov		

Izoh: Xo‘jayli va Shovot postlari deklaratsiya intensivligi nihoyatda yuqori bo‘lgani sababli 3-rasmga yaqinlashtirilgan ko‘rinishdan tashqarida qoldirilgan.

Chizma shuni ko‘rsatadiki, yuqori deklaratsiya intensivligi har doim ham yuqori fiskal natijani anglatmaydi: ayrim postlarda rasmiylashtirish holatlari ko‘p bo‘lsa-da, bir BKOga o‘rtacha to‘lov past shakllanadi, ayrim postlarda esa BKO soni kamroq bo‘lsa ham, har bir rasmiylashtirishning fiskal qiymati yuqoriroq bo‘ladi. Shu bois *de minimis* samaradorligini baholashda BKO soni yoki jami tushum bilan cheklanmay, deklaratsiya intensivligi, o‘rtacha to‘lov va postlar kesimidagi jami fiskal natija birgalikda tahlil qilinishi lozim

Tadqiqot natijalari *de minimis* mexanizmini barcha postlarda bir xil tartibda qo‘llash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Shu bois birinchi taklif — bojxona nazoratini postlarning real faoliyat rejimi, yo‘lovchi oqimi, deklaratsiya intensivligi va bir BKOga to‘g‘ri keladigan o‘rtacha to‘lovdan kelib chiqib tabaqalashtirishdir. Deklaratsiya intensivligi yuqori, biroq o‘rtacha to‘lov past bo‘lgan postlarda past qiymatli, shaxsiy ehtiyojga oid va xavf darajasi past tovarlar uchun oldindan elektron baholash, tezkor hisob-kitob va soddalashtirilgan rasmiylashtirish tartiblarini kengaytirish maqsadga muvofiq.

Ikkinchi taklif — fiskal samaradorligi yuqori bo‘lgan BKOlarni aniqlashga qaratilgan xavf indikatorlarini kuchaytirishdir. Bunda tovar qiymati, bir turdagi tovarlarning takroriy olib kirilishi,

safarlar davriyligi va shaxsning avvalgi rasmiylashtirish tarixi asosiy mezon sifatida olinishi lozim. Bu yondashuv *de minimis* normasidan tijoratga yaqin maqsadlarda foydalanish ehtimolini kamaytiradi hamda bojxona resurslarini haqiqatan fiskal ahamiyatli va xavf belgilari mavjud holatlarga yo‘naltirish imkonini beradi.

Uchinchi taklif — fuqarolar uchun oldindan ma’lumot beruvchi raqamli servisni joriy etishdir. Fuqaro safardan oldin tovar qiymati, miqdori, transport yo‘nalishi va safarlar takroriyligini kiritib, bojsiz olib kirish normasi qo‘llanishi yoki BKO rasmiylashtirilishi ehtimoli haqida dastlabki ma’lumot olishi kerak. Bu chegara punktlarida noaniqlik va nizoli holatlarni kamaytiradi, xavf darajasi past bo‘lgan fuqarolar harakatini tezlashtiradi hamda bojxona xodimlarining ish samaradorligi oshiradi tejaydi.

To‘rtinchi taklif — BKO ma’lumotlari asosida yagona analitik bazani shakllantirishdir. Ushbu bazada har bir BKO bo‘yicha tovarlarning qiymati, turi, takroriy olib kirish holatlari va rasmiylashtirish sabablari aks ettirilishi lozim. Ushbu ma’lumotlar yuqori deklaratsiya intensivligi haqiqiy xavf belgilaridan kelib chiqqan holatlar bilan post faoliyatining o‘ziga xosligi sababli yuzaga kelgan holatlarni aniq ajratishga yordam beradi.

Umuman olganda, 2021–2025-yillar statistikasi O‘zbekiston Respublikasida jismoniy shaxslar tomonidan olib kiriladigan tovarlar bo‘yicha *de minimis* mexanizmi fiskal ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi. 2025-yilda yo‘lovchi oqimi bilan bevosita bog‘liq avtomobil o‘tkazil punktlari, AVIA va temir yo‘l yo‘nalishlarida jami undirilgan bojxona to‘lovlari 232,97 mlrd. so‘mga yetgan. AVIA yo‘nalishi fiskal natija bo‘yicha yetakchi bo‘lsa, avto yo‘nalishi postlar kesimidagi ichki nomutanosibliklarni eng aniq ko‘rsatadigan segment sifatida ajralib turadi.

Maqolaning asosiy xulosasi shundan iboratki, *de minimis* O‘zbekistonda amalda qo‘llanmoqda, biroq uning samaradorligi yo‘nalishlar va postlar kesimida bir xil emas. Shu sababli eng maqbul yondashuv xavf darajasi past yo‘lovchilar harakatini tezlashtirish, me’yordan oshgan, takroriy yoki tijoratga yaqin belgilar mavjud holatlarda esa nazoratni kuchaytirishdan iborat. Ana shunda *de minimis* fuqarolar uchun ma’muriy yuklamani kamaytiradi, bojxona organlari resurslarini tejaydi va davlatning fiskal manfaatlarini to‘laqonli ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. World Customs Organization. International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures (Revised Kyoto Convention). General Annex, Chapter 4. URL: <https://www.wcoomd.org/>
2. World Customs Organization. Guidelines to Chapter 4 of the General Annex to the Revised Kyoto Convention: Duties and Taxes. URL: <https://www.wcoomd.org/>
3. World Trade Organization. Trade Facilitation Agreement. Article 7.8.2(d). URL: https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/tfa-nov14_e.htm
4. O‘zbekiston Respublikasi Bojxona kodeksi. O‘RQ-400-son, 20.01.2016. URL: <https://lex.uz/acts/-2876354>
5. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2025-yil 19-apreldagi 244-son qarori. URL: <https://lex.uz/uz/docs/-7484114>
6. O‘zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo‘mitasining 2016-yil 29-fevraldagi 01-02/15-07-son qarori bilan tasdiqlangan Bojxona yuk deklaratsiyasini to‘ldirish tartibi to‘g‘risidagi yo‘riqnoma. Ro‘yxat raqami 2773, 06.04.2016. URL: <https://lex.uz/docs/-2924955>
7. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 25-fevraldagi 102-son qarori. URL: <https://lex.uz/uz/docs/-5308718>
8. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2018-yil 22-iyundagi 463-son qarori. URL: <https://lex.uz/uz/docs/-3791922>
9. Hillberry R., Karabay B., Tan S.W. Risk Management in Border Inspection. Journal of Development Economics. 2022. Vol. 154. Article 102748.
10. Karklina-Admine S., Cevers A., Kovalenko A., Auzins A. Challenges for Customs Risk Management Today: A Literature Review. Journal of Risk and Financial Management. 2024. Vol. 17(8).

**ЭКОНОМИЧЕСКИЕ СТИМУЛЫ ВНЕДРЕНИЯ ВОДОСБЕРЕГАЮЩИХ
ТЕХНОЛОГИЙ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ УЗБЕКИСТАНА**

**O‘ZBEKISTONDA AGRAR SEKTORDA SUV TEJOVCHI TEXNOLOGIYALARNI
JORIY ETISHNING IQTISODIY STIMULLARI**

**ECONOMIC INCENTIVES FOR THE IMPLEMENTATION OF WATER-SAVING
TECHNOLOGIES IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UZBEKISTAN**

Ибодуллоева Зарина Сайфулла кизи

Бухарский государственный университет, студент

Аннотация

В статье рассмотрены экономические аспекты внедрения водосберегающих технологий в сельском хозяйстве Узбекистана. Проведен анализ современного состояния водопользования и эффективности применения капельного орошения в условиях дефицита водных ресурсов. На основе статистических данных и расчетно-аналитического подхода установлено, что внедрение современных систем орошения обеспечивает значительное сокращение расхода воды, повышение урожайности и снижение эксплуатационных затрат. Выполнена оценка экономического эффекта и срока окупаемости инвестиций. Особое внимание уделено механизмам государственной поддержки и их влиянию на инвестиционную привлекательность водосберегающих технологий.

Ключевые слова: водосберегающие технологии, капельное орошение, аграрный сектор, экономическая эффективность, водные ресурсы, инвестиции, окупаемость, сельское хозяйство.

Maqolada O‘zbekiston qishloq xo‘jaligida suv tejovchi texnologiyalarni joriy etishning iqtisodiy jihatlari tahlil qilingan. Suv resurslari tanqisligi sharoitida tomchilatib sug‘orish texnologiyalarining samaradorligi va zamonaviy sug‘orish tizimlarining iqtisodiy afzalliklari o‘rganilgan. Statistik ma’lumotlar hamda hisob-kitoblar asosida suv sarfini kamaytirish, hosildorlikni oshirish va ekspluatatsion xarajatlarni qisqartirish imkoniyatlari aniqlangan. Shuningdek, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining investitsion jozibadorlikka ta’siri baholangan.

Kalit so‘zlar: suv tejovchi texnologiyalar, tomchilatib sug‘orish, agrar sektor, iqtisodiy samaradorlik, suv resurslari, investitsiya, rentabellik.

The article examines the economic aspects of implementing water-saving technologies in the agricultural sector of Uzbekistan. The efficiency of drip irrigation systems and the economic advantages of modern irrigation technologies under conditions of water scarcity are analyzed. Based on statistical data and analytical calculations, the possibilities of reducing water consumption, increasing crop yields, and lowering operational costs were identified. Particular attention is paid to state support mechanisms and their impact on the investment attractiveness of water-saving technologies.

Keywords: water-saving technologies, drip irrigation, agricultural sector, economic efficiency, water resources, investments, profitability.

Вопрос рационального использования водных ресурсов в последние годы стал одним из ключевых направлений развития сельского хозяйства Узбекистана. Республика располагается в зоне засушливого климата, а значительная часть водных ресурсов формируется за пределами страны. По данным статистических и международных аналитических источников, около 90 % используемой воды направляется на нужды сельского хозяйства.

Рост дефицита воды, изменение климатических условий и увеличение потребности аграрного сектора в орошении требуют перехода к более эффективным способам водопользования. Существующая система традиционного полива сопровождается значительными потерями воды вследствие фильтрации и испарения. Согласно современным оценкам, потери воды в оросительных сетях Узбекистана достигают 35–40 %.

В связи с этим внедрение водосберегающих технологий становится одним из приоритетных направлений аграрной политики государства. Особое значение приобретает капельное орошение, позволяющее существенно снизить расход воды и повысить урожайность сельскохозяйственных культур.

По официальным данным, площадь земель, на которых применяются водосберегающие технологии, в последние годы значительно увеличилась. В 2025 году такие технологии использовались более чем на 1,3 млн гектаров, включая 478 тыс. гектаров капельного орошения. В более поздних государственных отчетах отмечается, что общая площадь применения водосберегающих технологий достигла 2,6 млн гектаров, что составляет около 60 % орошаемых земель страны.

Цель исследования заключается в определении экономической эффективности внедрения водосберегающих технологий и оценке факторов, способствующих их распространению в аграрном секторе Узбекистана.

Исследование выполнено на основе сравнительного анализа традиционного и капельного способов орошения. В работе использованы методы экономико-статистического анализа, расчетно-аналитический подход и элементы экономико-математического моделирования.

Исходные данные сформированы на основе материалов открытой статистики Республики Узбекистан, аналитических отчетов международных организаций и данных портала OpenInfo.uz.

Для оценки эффективности были использованы следующие показатели:

- расход воды на 1 гектар;
- урожайность сельскохозяйственных культур;
- стоимость водоснабжения;
- инвестиционные затраты;
- дополнительный доход;
- срок окупаемости.

Расчеты выполнялись для 1 гектара орошаемых земель с учетом средних показателей стоимости воды и сельскохозяйственной продукции в условиях Узбекистана.

Проведенный анализ показал существенные различия между традиционным и современным способами орошения.

Таблица 1

Сравнительная характеристика способов орошения

Показатель	Традиционное орошение	Капельное орошение
Расход воды, м ³ /га	10 000	4 500
Урожайность, т/га	2,6	3,9
Стоимость воды, сум	3 000 000	1 350 000
Расход удобрений	100 %	70–75 %
Энергозатраты	Высокие	Сниженные

Расчеты показали, что применение капельного орошения позволяет сократить расход воды на:

$$10000 - 4500 = 5500$$

Экономия средств при средней стоимости воды 300 сум за 1 м³ составила:

$$5500 \times 300 = 1650000$$

Дополнительный прирост урожайности составил 1,3 т/га. При средней стоимости продукции 5 млн сум за тонну дополнительный доход равен:

$$1.3 \times 5000000 = 6500000$$

Совокупный экономический эффект:

$$1650000 + 6500000 = 8150000$$

Средняя стоимость внедрения системы капельного орошения составляет около 20 млн сум на гектар. Срок окупаемости определяется следующим образом:

$$\frac{20000000}{8150000} \approx 2.45$$

Таким образом, инвестиции окупаются в среднем за 2,4–2,5 года.

Таблица 2

Показатели экономической эффективности

Показатель	Значение
Экономия воды, м ³	5 500
Экономия средств, сум	1 650 000
Дополнительный доход, сум	6 500 000
Общий экономический эффект, сум	8 150 000
Срок окупаемости, лет	2,4–2,5

Полученные результаты свидетельствуют о том, что внедрение водосберегающих технологий оказывает комплексное влияние на эффективность сельскохозяйственного производства. Экономический эффект формируется одновременно за счет нескольких факторов: сокращения расхода воды, повышения урожайности культур, уменьшения затрат на минеральные удобрения и снижения энергетических расходов. Особенно важно, что сокращение объема водопотребления не сопровождается уменьшением производственных показателей, а, напротив, способствует росту продуктивности орошаемых земель.

Следует отметить, что эффективность современных систем орошения проявляется не только в экономических показателях, но и в улучшении экологического состояния орошаемых территорий. Более рациональное распределение влаги снижает риск вторичного засоления почв, уменьшает потери питательных веществ и способствует сохранению плодородия земель. В результате формируются условия для долгосрочного повышения устойчивости аграрного сектора.

Структура основных показателей экономической эффективности водосберегающих технологий представлена на рисунке 1.

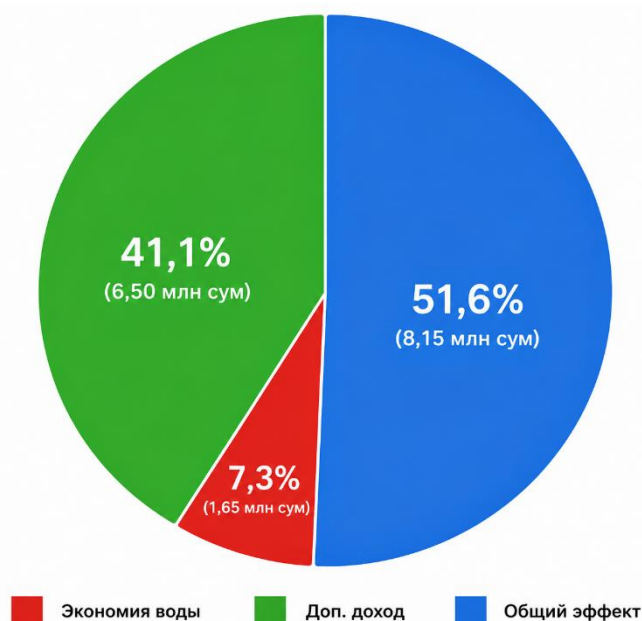

Рисунок 1. Экономическая эффективность водосберегающих технологий [7]

Полученные результаты свидетельствуют о высокой экономической эффективности водосберегающих технологий в условиях Узбекистана. Экономический эффект достигается одновременно за счет сокращения расхода воды, уменьшения эксплуатационных затрат и повышения урожайности сельскохозяйственных культур.

Несмотря на высокую эффективность, внедрение современных систем орошения требует значительных первоначальных инвестиций. Для многих фермерских хозяйств стоимость оборудования остается серьезным ограничивающим фактором. В связи с этим государственная поддержка приобретает важное значение.

По официальным данным, в Узбекистане действуют механизмы субсидирования затрат на внедрение водосберегающих технологий, льготного кредитования и компенсации части расходов на оборудование. Размер субсидий достигает 8–14 млн сум на гектар в зависимости от типа системы орошения.

Государственные программы предусматривают дальнейшее расширение площадей применения современных технологий. Согласно стратегическим планам, к 2028 году водосберегающие технологии должны охватить около 80 % орошаемых земель страны.

Проведенное исследование показало, что внедрение водосберегающих технологий в аграрном секторе Узбекистана является одним из эффективных направлений модернизации сельского хозяйства в условиях дефицита водных ресурсов. Применение современных систем орошения обеспечивает значительное сокращение расхода воды, повышение урожайности сельскохозяйственных культур и снижение эксплуатационных затрат.

Список использованной литературы:

1. Абдусаламов М., Кузиев К. Проблемы рационального использования водных ресурсов в Центральной Азии. – Ташкент: Фан, 2021. – 184 с.
2. Мирзиёева С. Ш. Экономическое развитие и аграрные реформы Узбекистана. – Ташкент: Ўзбекистон, 2022. – 216 с.
3. FAO Irrigation efficiency and agricultural water management. – Rome, 2021.
4. World Bank Agricultural Water Management Overview. – Washington, 2022.
5. Рахимов Б., Жураев С. Экономическая эффективность капельного орошения в засушливых регионах // Journal of Agricultural Economics. – 2023. – Т. 15. – № 4. – С. 44–52.
6. Исматов А., Кадыров Ф. Водосберегающие технологии и их роль в устойчивом сельском хозяйстве // International Journal of Environmental Studies. – 2024. – Т. 18. – № 2. – С. 91–99.
7. OpenInfo.uz Открытые статистические данные Республики Узбекистан по водным ресурсам и сельскому хозяйству. – Ташкент, 2024.

TA'LIM SIFATINI YAXSHILASHDA INNOVATSION YONDASHUVLAR VA RAQAMLI VOSITALAR

**ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ
ИННОВАЦИОННЫХ ПОДХОДОВ И ЦИФРОВЫХ ИНСТРУМЕНТОВ**

**IMPROVING THE QUALITY OF EDUCATION THROUGH INNOVATIVE
APPROACHES AND DIGITAL TOOLS**

Ibragimova Gulnozaxon Sayidmurodovna

Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqola umumiy o‘rta ta’lim maktablarida ta’lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlar va raqamli vositalarning rolini tahlil qiladi. Maqolada ta’lim jarayonida zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, interaktiv darslar, elektron o‘quv materiallari va ma’lumotlarni tahlil qilish tizimlari yordamida o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish imkoniyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ta’lim sifati indikatorlarini aniqlash, monitoring va baholashning samarali usullari ham yoritiladi. Maqola innovatsion pedagogik yondashuvlar va raqamli vositalarning ta’lim sifatini yaxshilashdagi amaliy ahamiyatini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: Ochiq studiyalar, park maktablari, fraktal ta’lim, ta’lim sifati, innovatsion yondashuvlar, raqamli vositalar, elektron ta’lim, maktab ta’limi, pedagogik texnologiyalar, telekommunikatsiya vositalari, san’at, dizayn, teatr, musiqa, foto-video, STEM, robototexnika, tajriba laboratoriyasi, animatsiya studiyasi, startup.

В данной статье анализируется роль инновационных подходов и цифровых инструментов в повышении качества образования в общеобразовательных школах. Рассматриваются возможности повышения уровня знаний учащихся за счёт внедрения современных технологий в образовательный процесс, включая интерактивные уроки, электронные учебные материалы и системы анализа данных. Также освещаются эффективные методы определения показателей качества образования, мониторинга и оценки. В статье подчёркивается практическая значимость инновационных педагогических подходов и цифровых инструментов в улучшении качества образования.

Ключевые слова: открытые студии, парковые школы, фрактальное образование, качество образования, инновационные подходы, цифровые инструменты, электронное обучение, школьное образование, педагогические технологии, телекоммуникационные средства, искусство, дизайн, театр, музыка, фото и видео, STEM, робототехника, экспериментальная лаборатория, анимационная студия, стартап.

This article analyzes the role of innovative approaches and digital tools in improving the quality of education in general secondary schools. It examines the possibilities of enhancing students' knowledge levels through the introduction of modern technologies into the educational process, including interactive lessons, electronic learning materials, and data analysis systems. The article also highlights effective methods for identifying educational quality indicators, as well as monitoring and assessment practices. It emphasizes the practical significance of innovative pedagogical approaches and digital tools in improving the quality of education.

Keywords: Open studios, park schools, fractal education, quality of education, innovative approaches, digital tools, e-learning, school education, pedagogical technologies, telecommunication tools, art, design, theater, music, photo and video, STEM, robotics, experimental laboratory, animation studio, startup.

Dunyoda bugungi globallashuv sharoitida iqtisodiy, ijtimoiy sohalarining barqaror taraqqiyotiga ta’limning sifati bilan bog‘liq mexanizmlarini modernizatsiya qilishga alohida e’tibor qaratmoqda. Ta’lim tizimi ilg‘or bo‘lgan dunyoning yetakchi davlatlarida ta’lim sifatini boshqarishning samarali modellarini joriy etishga qaratilgan keng ko‘lamli ilmiy tadqiqotlar olib borish hamda xalqaro konsepsiyalar asosida sifatni umumiy boshqarish tamoyillari orqali ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish kabi muammolar mavjud. Ushbu model va konsepsiyalar ta’lim sifatini ta’minlash va uni baholash tizimlarini takomillashtirish, ta’lim muassasalarida sifat menejmentini yo‘lga qo‘yishga yo‘naltirish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Bugungi kunda jamiyatdagi obyektiv jarayonlar tufayli ta’lim tizimida o‘zgarishlar yuz bermoqda. Ushbu o‘zgarishlar innovatsion bo‘lib, ta’limni insonparvarlashtirish, axborotlashtirish va shaffofligini ifoda yetadi. Innovatsiyalarning yo‘nalishlaridan biri bu ochiq ta’lim g‘oyasini amalga oshirish bo‘lib, u o‘quv jarayonining funksiyalari, mohiyati, xususiyatlari, elementlari va aloqalari to‘g‘risidagi qarashlarni qayta ko‘rib chiqishni talab qiladi. Shaffoflik o‘quv jarayonini axborot muhiti bilan doimiy ravishda bog‘lashni, undagi ekologik o‘zgarishlarni hisobga olgan holda o‘quvchi shaxsini madaniyatga adekvat, kompleks va dinamik ravishda yo‘naltirishni nazarda tutadi.

Bugungi kunda axborot muhiti imkoniyatlari ta’lim jarayonini sinf tizimidan tashqariga chiqishga imkon beradi, bu esa o‘z navbatida o‘quv jarayonini tashkil etishning yangi shakllarini joriy etishga olib keladi. Ular orasida masofaviy o‘qitish, deyarli taqsimlangan o‘qitish, o‘quv jarayonini moduli tashkil etish, maktab o‘quvchilarining loyihaviy faoliyati, sinfdan tashqari ishlar, o‘quvchilar uchun individual o‘quv dasturlarini ishlab chiqish va amalga oshirish, repetitorsiz ochiq studiyalarda o‘qitish va taqozo.

Bu telekommunikatsiya vositalaridan foydalangan mashg‘ulotlar bo‘lib, unda ta’lim sub’ektlari va obyektlari fazoviy yoki vaqtinchalik masofaga ega bo‘lib, ta’lim mahsulotlarini yaratishga va ta’lim sub’ektlarining tegishli ichki o‘sislariga qaratilgan o‘quv jarayonida qatnashadilar. “Darsdan tashqari mashg‘ulotlarni o‘tkazishda o‘quvchilar mustaqil ravishda yoki ota-onalar va o‘qituvchi, snif rahbari bilan kelishilgan holda, fanni u yoki bu darajadagi o‘rganish darajasini tanlashga haqlidirlar: asosiy yoki tezkor. O‘qitish yuklamasi ta’limning barcha darajalaridagi har bir guruh o‘quvchilari uchun yakka ta’lim yo‘nalishlarini hisobga olgan holda belgilanadi” [1]

Darsdan tashqari (ochiq studiyalarda) “mashg‘ulotlar o‘quv jarayonini tashkil qilishni o‘zgartirishni o‘z ichiga oladi:

- o‘qish vaqtini qayta qurish orqali;
- dastur materialini (blok) yanada intensiv o‘rganish” [2].

Darsdan tashqari o‘qitishni tashkil etishning o‘ziga xos xususiyati shundaki, jadval har bir o‘quvchi, qaysi sinfda bo‘lishidan qat’iy nazar, o‘zi tanlagan narsani o‘rganishi uchun tuziladi.

Darslar hamma uchun umumiy mavzuda o‘tkaziladi. Bunday ta’lim yo‘nalishi individualizatsiya qilish vazifasini bajaradi, bolaning ta’lim tanlash huquqini ta’minlaydi va o‘quvchiga pedagogik yordam beradi. Maktab o‘quvchilari tomonidan individual o‘quv dasturini ishlab chiqish, maslahat berish, o‘qituvchilar tomonidan o‘zlarining maxsus va asosiy o‘quv kurslari o‘qituvchilari tomonidan reklama qilish, ota-onalarga belgilangan vaqt ichida variativ o‘quv dasturlarini majburiy tasdiqlash va tuzatish to‘g‘risida ma’lumot berish bilan birga olib boriladi.

O‘quvchilar tomonidan tuzilgan individual o‘quv dasturlarini tahlil qilish ta’limning yuqori bosqichida o‘quv profillarini shakllantirishga imkon beradi”. [3] Zamonaviy maktabga kelib, o‘quvchi qaysi studiyalarda va qay darajada ishlashini mustaqil ravishda hal qiladi. Studiya profillari an’anaviy bo‘lishi mumkin va ular tarkibiga fizika-matematika studiyasi, kimyo va biologik studiya, ijtimoiy fanlar va siyosatshunoslik studiyalari, adabiyot va san’at studiyalari, axborot texnologiyalari studiyalari va lingvistika studiyalari (rus va chet tillari) kiradi. Shu bilan birga, maktab parklari, masalan, haydash, kesish va tikish yoki ovqat tayyorlash uchun studiyalar, sport studiyalariga qatnashish mumkin. Maktablarda “Ochiq studiyalar” orqali maktabdan tashqari ta’lim sifati oshirishga yordam beradi.

Ochiq studiya – bu ixtiyoriylik, “ochiqlik va hamkorlik tamoyillari asosida faoliyat yurituvchi, o‘quvchilarning qiziqishiga ko‘ra tashkil etilgan, amaliyotga yo‘naltirilgan ijodiy-ta’limiy maydondir. Hududlarda maktab imkoniyatlari va ehtiyojlardan kelib chiqib quyidagi studiyalar

tashkil etilishi mumkin: Ijodiy (san’at, dizayn, teatr, musiqa, foto-video); ilmiy (STEM, robototexnika, tajriba laboratoriyasi); ijtimoiy (debat, liderlik, volontyorlik studiyalari); raqamli(IT, media, bloggerlik, animatsiya studiyasi); kasbiy(hunarmandchilik, tadbirkorlik, startap studiyasi)”[4].

Tashkil etish tamoyillari:

- ixtiyoriy ishtirok
- ochiq kirish (tanlovsiz)
- o‘quvchi markazchilik
- amaliyotga yo‘naltirilganlik
- maktab–oila–jamoatchilik hamkorligi
- inklyuzivlik va teng imkoniyat.

Umumiy o‘rta ta’lim maktablarida “Ochiq studiyalar” quyidagi bosqichda tashkil etiladi:

1-bosqich. Diagnostika.

- o‘quvchilar qiziqishlarini aniqlash (anketa, intervyu).
- ota-onalar takliflari.

2-bosqich. Loyihalash.

- studiya rejasi va dasturi.
- mashg‘ulot formati (haftasiga 1–2 marta).

3-bosqich. Amalga oshirish.

- pedagog-murabbiylar.
- tashqi mutaxassislar ishtirokida mashg‘ulotlar.

4-bosqich. Monitoring va baholash.

- portfolio
- ijodiy ishlar to‘plami
- o‘quvchilar faolligi

5-bosqich. Kutilayotgan natijalar

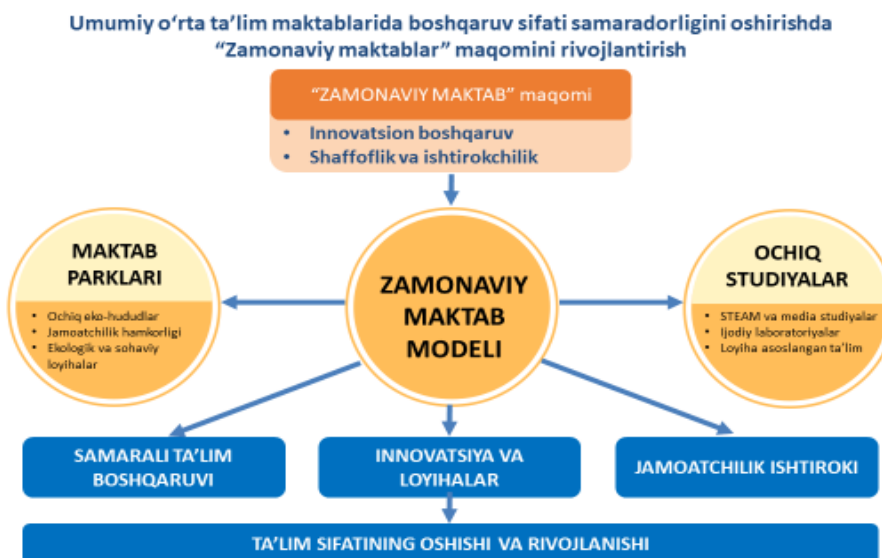
- o‘quvchilarning iqtidorini rivojlanishi
- bo‘sh vaqtning mazmunli tashkil etilishi
- maktab muhitining jozibadorligi oshishi
- ijtimoiy faol va mustaqil fikrlovchi shaxs shakllanishi
- maktabdan tashqari ta’lim sifatining yaxshilanishi

Ochiq studiyalar maktabdan tashqari ta’limning innovatsion shakli sifatida o‘quvchilarning shaxsiy rivojlanishi, ijodiy salohiyati va kasbiy yo‘nalishini aniqlashda yuqori pedagogik samaradorlikka ega bo‘lib, umumiy ta’lim sifatiga bevosita ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

“Maktab parklari” shaffoflik “tamoyiliga asoslanadi va shu munosabat bilan ta’lim jarayonining bunday parametrlarini ajratib ko‘rsatishimiz mumkin:

An’anaviy maktabda biz o‘quvchilarga baho berish va ularni taqqoslash uchun ishlatamiz, ammo fraktal tizimda bu ma’nosiz. O‘qituvchi o‘quvchiga baho bermaydi, o‘qituvchi o‘quvchining faoliyati natijasini qayd etadi. Sertifikatga muqobil taqriz bo‘lib, u o‘qituvchi tomonidan yoziladi va o‘quvchiga beriladi. Taqriz studiyalarda o‘quvchining shaxsiy yutuqlarini aks ettiradi.

Zamonaviy maktab (Modern school) – bu ijtimoiy-pedagogik tizim bo‘lib, tizimli qayta tashkil etish natijasida oddiydan murakkabga, eskilikdan yangilikka qarab rivojlangan yangi imkoniyatlarga, ta’lim va tarbiya uslublarini va vositalarini tanlash mustaqilligiga, zamonaviy tarkibiy tuzilishga, funksional vazifalarga, maqsadlarga, strategiya va taktika, ta’lim siyosatiga ega bo‘lgan yangi sifatdag ta’lim muassasasidir (1-rasmga qarang).

1-rasm. “Zamonaviy maktab”(Modern school) modeli.

Manba: Muallif ishlanmasi

Zamonaviy maktabning asosiy xislatlaridan biri, ixtiyoriy integrativ tizimlarga xos bo‘lgan hayotiy faoliyatni ta’minlash, uni harakatga keltirish va rivojlantirishdir. “Mazkur jarayonda ta’lim muassasalarini boshqarishga tizimli yondashuv, vaziyatni yondashuv, ijodiy yondashuv, refleksi yondashuv, muvofiqlashtirilgan yondashuv, etnik yondashuv, shaxsiy-faoliyat yondashuvi, milliy-hududiy yondashuv va natijalar bo’yicha boshqaruv, innovatsion yondashuv kabi yondashuvlarni qo‘llash va ulardan mazmun-mohiyatiga ko‘ra to‘g‘ri foydalanish maktab direktorlaridan zaruriy bilim, ko‘nikma va malakalar talab etishi bilan bir qatorda, muassasa faoliyatini rivojlantirish va takomillashtirishda, shuningdek, boshqaruv faoliyatini ilmiy asosda tashkil etishda muhim ahamiyat kasb etadi” [5]. Mazkur yondashuvlar “boshqaruv faoliyatini ilmiy asosda tashkil etish yo‘nalishidagi tushunchalarning metodologik asoslari bo‘lib, boshqaruv ob’ektini o‘rganishda va tahlil qilishda o‘ziga xos yaxlitlik, umumiylik, universallik, differensiallik kabi tushunchalar asosida mujassamlashtirilgan texnologiyalarni, ja’ni tadqiqotning integratsion texnologiyalarini o‘z ichiga oluvchi tizim sifatida xizmat qiladi”[6]

Xulosa o‘rnida shu aytish mumkinki, ta’lim sifatini oshirishda innovatsion yondashuvlar va raqamli vositalar muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar, elektron o‘quv resurslari va interaktiv dars usullari maktablarda ta’lim jarayonini samarali boshqarish, o‘quvchilarning bilim darajasini oshirish va ularning faol ishtirokini ta’minlashga yordam beradi. Raqamli vositalardan foydalangan holda o‘quv jarayonini monitoring qilish va baholash tizimlarini joriy etish, ta’lim sifatini doimiy ravishda yaxshilash imkonini beradi. Shu bilan birga, pedagoglar va maktab rahbariyatining innovatsion yondashuvlarni qabul qilishi va qo‘llashi ta’limning sifatini oshirishda asosiy omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Моисеев А.М. Качество управления школой: каким оно должно быть В. М. — М., 2001. — 160 с.
2. Матрос Д.Ш. Школа информатизации процесса обучения (Москва: центр “Педагогический поиск”, 2011) – 128 с.
3. Третьяков П.И. Оперативное управление качеством образования в школе. Теория и практика. Новые технологии. – М.: Скрипторий, 2004. – 568 с.
4. Pedagogik atamalar lug‘ati / Tuzuvchilar Djuraev R.X. va boshqalar. –T.: Fan, 2008. –195 b.
5. Abdurahmonov Q., Odegov Y. va boshqalar. “Personalni boshqarish”. Toshkent: Sharq, 1998. – 268 b.
6. Ibragimova.G.S. Umumiy o‘rta ta’lim maktablarini ta’lim boshqaruv jarayonini takomillashtirish texnologiyasi. // Xalq ta’limi ilmiy-metodik jurnali. – T.: 2023. №4. — B. 81-83. (13.00.00 №17).

**TURIZMNI DAVLAT TOMONIDAN QO‘LLAB-QUVVATLASHNING O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ТУРИЗМА

SPECIFIC FEATURES OF GOVERNMENT SUPPORT FOR TOURISM DEVELOPMENT

Raxmatova Sevinch Sobir qizi

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy Universiteti
Iqtisodiyot yo‘nalishi 1- kurs magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada turizm sohasini davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning nazariy va amaliy jihatlari atroflicha tahlil qilinadi. Muallif turizmni rivojlantirishda davlatning roli, tarixiy va zamonaviy yondashuvlar, jahon va mintaqaviy tajriba, hamda O‘zbekiston misolida amalga oshirilayotgan chora-tadbirlarni ilmiy asosda ko‘rib chiqadi. Turizm infratuzilmasini yaxshilash, investitsiyalarni jalb qilish, kadrlar tayyorlash va normativ-huquqiy bazani mustahkamlashda davlatning ustuvor vazifalari yoritiladi. Ilmiy manbalar tahlili asosida sohadagi muammo va istiqbollar aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: turizm, davlat qo‘llab-quvvatlashi, iqtisodiy rivojlanish, infratuzilma.

В данной статье проводится всесторонний анализ теоретических и практических аспектов государственной поддержки туристической отрасли. Автор рассматривает роль государства в развитии туризма, исторические и современные подходы, мировой и региональный опыт, а также меры, реализуемые в Узбекистане. Особое внимание уделяется приоритетным задачам государства по совершенствованию инфраструктуры, привлечению инвестиций, подготовке кадров и укреплению нормативно-правовой базы. На основе анализа научных источников выявляются основные проблемы и перспективы отрасли.

Ключевые слова: туризм, государственная поддержка, экономическое развитие, инфраструктура.

This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical aspects of government support for the tourism sector. The author examines the role of the state in tourism development, historical and modern approaches, global and regional experiences, as well as specific measures implemented in Uzbekistan. The study highlights the state’s priority tasks in improving tourism infrastructure, attracting investments, training personnel, and strengthening the regulatory framework. Based on the analysis of scientific sources, the article identifies key challenges and prospects in the sector.

Keywords: tourism, government support, economic development, infrastructure.

Turizmni jahon iqtisodiyotida va milliy taraqqiyotda tutgan o‘rni so‘nggi o‘nyilliklarda tobora ortib bormoqda. Zamonaviy sharoitda turizm nafaqat mamlakatning madaniy va tarixiy merosini namoyon etuvchi sohalardan biri, balki iqtisodiy o‘sish, yangi ish o‘rinlari yaratish va valyuta tushumlarini oshirishda muhim omilga aylangan. Ayniqsa, globalizatsiya jarayonlari, transport va axborot texnologiyalarini rivojlanishi turizm salohiyatini yanada kengaytirdi. Shu bilan birga, turizm bozorida raqobat kuchayib, davlatning turizmni qo‘llab-quvvatlash siyosati va strategiyasi muvaffaqiyatli rivojlanish uchun hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda. Mazkur maqolada turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning nazariy asoslari, tarixiy va zamonaviy modellari, jahon amaliyoti hamda O‘zbekistondagi vazifalar ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Ilmiy mmanbalarga

suyangan holda, sohadagi muammolar va istiqbolli yo‘nalishlar aniqlanadi, shuningdek, yangi statistik ma’lumotlar va jadvallar asosida tahliliy xulosalar chiqariladi.

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning nazariy-metodologik asoslari turli yo‘nalishlarda shakllangan bo‘lib, uning ilk konseptual asoslari XIX asr oxiri-XX asr boshlarida jahon iqtisodiyot va ijtimoiy taraqqiyot nazariyalarida o‘z ifodasini topgan. Klassik iqtisodchi A. Smit va D. Rikardo asarlarida davlatning iqtisodiyotdagi roli cheklangan deb qaralsa-da, zamonaviy davrda turizmni strategik sohalardan biri sifatida davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash zarurligiga alohida e’tibor qaratilmoqda. Turizmni rivojlantirishda davlatning ishtiroki tahlilida Keynsian maktabning “faol davlat” konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Jon Meynard Keyns davlatning bozor mexanizmlarini to‘ldiruvchi va ijtimoiy- iqtisodiy muvozanatni ta’minlovchi asosiy subyekt sifatida ko‘rgan. Bu qarashlar turizm sohasida ham o‘z aksini topgan: infratuzilmaga sarmoya kiritish, reklama va marketingni qo‘llab-quvvatlash, kadrlar tayyorlash va normativ-huquqiy bazani mustahkamlash kabi vazifalar davlatning zimmasida bo‘ladi [1].

Turizmni davlat tomonidan tartibga solish nazariyasida instutsional yondashuv ham alohida o‘rin tutadi. Daglas Nort va Oliv’ye Uvilyamson kabi olimlar instutsional muhitni yaratish, huquqiy kafolatlar va qoidalar tizimini shakllantirish orqali turizmni barqaror rivojlanishiga davlatning ta’sirini ta’kidlaydilar. Instutsional muhitning samaradorligi, xususan, litsenziyalash, soliq imtiyozlari, yerga egalik huquqi va investitsiya muhitini yaxshilash turizm sohasida davlatning qo‘llab-quvvatlovchi funksiyalarini mustahkamlaydi. [2] Shu nuqtai nazardan, turizm infratuzilmasining rivojlanishi, logistika, transport va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini modernizatsiya qilish bo‘yicha davlat dasturlari muhim ahamiyatga ega.

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning tarixiy evolyutsiyasiga nazar tashlasak, XX asrda turli mamlakatlarda turizm sektoriga davlat aralashuvining o‘ziga xos uslublari shakllangan. Masalan, Fransiya 1930-yillarda yirik transport va mehmonxona infratuzilmasini rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturlari qabul qilingan, Germaniyada esa “Kraft durch Freude” (quvonch orqali kuch) dasturi orqali ommaviy turizmni joriy etishga e’tibor qaratilgan. 1950-1960-yillarda Yaponiya, Italiya va Ispaniya kabi mamlakatlarda turizmni iqtisodiy o‘shishning drayveri sifatida ko‘rish tendensiyasi kuchaygan. Bu jarayonda davlatning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat bo‘lgan: milliy turistik brend yaratish, transport va logistika infratuzilmasini yangilash, chet el sarmoyasini jalb qilish va mahalliy biznesni rag‘batlantirish. Sovet Ittifoqi tajribasida esa turizm sog‘lomlashtirish va ma’naviy-tarbiyaviy maqsadlarda davlat siyosatiga integratsiya qilingan.

Mintaqaviy va milliy olimlar tomonidan turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashga oid qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xususan, M.Xalilov, A.Abdurahmonov, S.Boboyev kabi o‘zbek olimlari turizmni rivojlantirishda davlat siyosati, huquqiy-normativ baza va infratuzilmaviy islohotlarning ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslab berishgan. Ular ta’kidlashicha, O‘zbekistonda turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning ustuvor yo‘nalishlari quyidagilar: zamonaviy infratuzilmani shakllantirish, investitsiya muhitini yaxshilash, turistik xizmatlar sifatini oshirish, kadrlar salohiyatini yuksaltirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish. Shuningdek, jahon olimlari-J.Truman, P.Kraus, R.Battler, E.Koyen va boshqalarning asarlarida turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning turli modellari, ya’ni “liberal”, “intervensionist” va “gibrid” yondashuvlar ilmiy asosda tahlil qilingan.

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning amaliy jihatlar va empirik tadqiqotlar sohasida ham keng ko‘lamli ilmiy ishlar mavjud. Xususan, Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida turizm sohasini rivojlantirish uchun davlat tomonidan grantlar, subsidiyalar, soliq imtiyozlari va infratuzilmaviy loyihalarga sarmoyalar ajratiladi. Jahon Banki va Xalqaro Valyuta Fondining hisobotlarida turizmning milliy iqtisodiyotga qo‘shgan hissasi, davlatning qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari va ularning samaradorligi tahlil qilingan. Masalan, Ispaniyada davlat tomonidan amalga oshirilgan “Plan de Turismo Español” dasturi natijasida 2000–2019-yillarda mamlakatga kelgan xorijiy turistlar soni 50 milliondan 83 millionga oshgan, turizmdan tushgan daromad esa 30 milliard yevrodan 92 milliard yevroni tashkil etgan. Bu natijalar davlatning strategik dasturlari va infratuzilmaga yirik sarmoya kiritish orqali erishilgan[3].

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashda normativ-huquqiy baza va islohotlarning ahamiyati alohida ta’kidlanadi. O‘zbekiston misolida, 2016–2023-yillarda qabul qilingan qonunlar va qarorlar, xususan, “Turizm to‘g‘risida”gi Qonun, “2022–2026-yillarda turizmni rivojlantirish strategiyasi”, “Viza va ro‘yxatdan o‘tish tartibini yengillashtirish” kabi hujjatlar sohaning jadal rivojlanishiga zamin yaratdi. Davlat tomonidan turizm infratuzilmasini modernizatsiya qilish, yangi mehmonxonalar qurish, ichki va tashqi turizmni targ‘ib qilish, kadrlar salohiyatini oshirishga qaratilgan loyihalar amalga oshirildi. 2022-yilda O‘zbekistonda 5 milliondan ortiq turist qabul qilingan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 6,6 millionga yetdi. Turizmdan olingan daromad 2022-yilda 1,7 milliard AQSH dollarini, 2023-yilda esa 2,2 milliard AQSH dollarini tashkil etdi. Turizm sohasida ish bilan band aholi soni 2019-yilda 260 ming kishini tashkil qilgan bo‘lsa, 2023-yilda bu ko‘rsatkich 320 mingga yetdi. Quyidagi jadvalda O‘zbekistonda turizm sohasining asosiy ko‘rsatkichlari keltirilgan (2020–2023-yillar):

1-jadval

O‘zbekistonda turizm sohasining asosiy ko‘rsatkichlari (2020–2023).

Yil	Xorijiy turistlar soni (mln)	Turizmdan daromad (mlrd. \$)	Turizmga band aholi
2020	1.5	0.3	180
2021	2.3	0.7	210
2022	5	1.7	260
2023	6.6	2.2	320

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi ma’lumotlari

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha xalqaro va mintaqaviy tajribalar tahlil qilinganda, ularning umumiy jihatlari quyidagilardan iborat: infratuzilmani rivojlantirish uchun davlat tomonidan to‘g‘ridan to‘g‘ri investitsiyalar, turistik brendni shakllantirish va xalqaro ko‘rgazmalarda faol ishtirok, turistik xizmatlarni sertifikatlash va standartlashtirish, viza va migratsiya tartibini soddalashtirish, mahalliy aholini turizmga jalb qilish va jamoatchilik bilan aloqalarni mustahkamlash. Masalan, Turkiyada davlatning turizmga doir strategik dasturlari natijasida 2010–2023-yillarda turistlar soni 27,5 milliondan 51,2 millionga, turizmdan tushgan daromad esa 20,8 milliard dollardan 54,3 milliard dollarga oshgan. Turkiya tajribasida davlat va xususiy sektor hamkorligi, yangi infratuzilma loyihalari, turistik hududlarni rivojlantirish, tashqi reklama va xalqaro aviareyslar sonini ko‘paytirish asosiy omillardan hisoblanadi. [4]

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning samaradorligi bo‘yicha amaliy tadqiqotlarda, xususan, Janubiy Koreya, Malayziya, Singapur, Dubay (BAA) tajribalari keng o‘rganilgan. Bu mamlakatlarda davlat tomonidan turizmni rivojlantirishga qaratilgan maxsus agentliklar, grant va subsidiya dasturlari, kadrlar tayyorlash markazlari, raqamli servislari va elektron hukumat imkoniyatlari keng joriy etilgan. Masalan, Singapurda “Singapore Tourism Board” agentligi davlat va xususiy sektor faoliyatini muvofiqlashtirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish va marketingni tashkil etish bilan shug‘ullanadi. 2023-yilda Singapurga kelgan turistlar soni 11,4 millionni, turizmdan olingan daromad esa 21,1 milliard dollarni tashkil etdi. Bu natijalar davlatning strategik qo‘llab-quvvatlash siyosati va samarali boshqaruvi bilan izohlanadi.

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashda kadrlar tayyorlash va ta’lim tizimini takomillashtirish ham muhim ahamiyatga ega. Zero, raqobatbardosh turizm sektori uchun yuqori malakali mutaxassislar, servis va xizmat ko‘rsatish madaniyati, chet tillarini biladigan gidlar zarur. Yevropa va Osiyo mamlakatlarida davlat tomonidan turizm sohasiga oid oliy ta’lim muassasalari, malaka oshirish kurslari va ilmiy-tadqiqot markazlari tashkil etilgan. O‘zbekistonda ham 2018–2023-yillarda turizm universiteti, kollej va litseylar, malaka oshirish markazlari faoliyati yo‘lga qo‘yildi. 2023-yilda turizm sohasida 12 mingdan ortiq talabalar ta’lim olgan, 3 mingdan ziyod kadrlar malakasini oshirgan. Bu jarayonlarda davlatning moliyaviy va tashkiliy qo‘llab-quvvatlashi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Turizm infratuzilmasini rivojlantirishda davlatning roli ayniqsa muhim. Bunda yangi mehmonxonalar, transport va logistika markazlari, axborot-kommunikatsiya tizimlari, turistik

yo‘nalishlar va obyektlar qurilishiga davlat tomonidan investitsiya ajratish, yer va mol-mulkni imtiyozli shartlarda berish, xususiy sektorni rag‘batlantirish asosiy vazifalardan hisoblanadi. Jahon tajribasida davlat-xususiy sheriklik (PPP) mexanizmlari, konsessiya va subsidiyalar, soliq va bojxona imtiyozlari keng qo‘llanadi. O‘zbekistonda 2022–2023-yillarda davlat-xususiy sheriklik asosida 25 ta yangi mehmonxona, 10 ta turistik kompleks va 8 ta logistika markazi qurildi. Bu loyihalarga 380 million dollardan ortiq investitsiya jalb qilindi. Quyidagi jadvalda 2020–2023-yillarda O‘zbekistonda davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshirilgan infratuzilma loyihalari keltirilgan:

2-jadval

**Davlat-xususiy sheriklik asosida amalga oshirilgan infratuzilma loyihalari
(O‘zbekiston, 2020–2023).**

Yil	Mehmonxona	Turistik kompleks	Logistika markazi	Jalb qilingan investitsiya
2020	3	2	1	45
2021	6	2	1	60
2022	8	3	2	110
2023	8	3	4	165

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi ma’lumotlari

2025-yilda O‘zbekiston turizm sohasida sezilarli natijalarga erishdi. Xorijiy turistlar soni 10 million nafarga yetdi, turizm xizmatlari eksportidan tushgan daromad esa 4 milliard AQSH dollaridan oshdi. Davlat tomonidan vizasiz rejim kengaytirildi, raqamli turizm xizmatlari rivojlantirildi hamda yangi mehmonxona va turistik majmualar qurilishi qo‘llab-quvvatlandi. 2026-yilda esa ekoturizm, ziyorat turizmi va raqamli turizm platformalarini rivojlantirish ustuvor yo‘nalishlar sifatida belgilandi [5].

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning muammo va istiqbollari yuzasidan ilmiy-amaliy bahslar ham mavjud. Ba’zi olimlar davlatning ortiqcha aralashuvi bozor mexanizmlarining samaradorligini kamaytirishi, xususiy sektor faolligini cheklashi mumkinligini ta’kidlaydilar. Masalan, liberal iqtisodiy maktab vakillari davlatning asosiy vazifasi qonun ustuvorligini ta’minlash, raqobat muhitini yaratish va infratuzilmani rivojlantirish bilan cheklanishini ma’qullashadi. Lekin, jahon amaliyotida ko‘plab mamlakatlarda davlatning faol ishtiroki turizmning jadal o‘shishiga xizmat qilgani isbotlangan. Bu qarama-qarshi fikrlar davlat-xususiy sheriklik mexanizmlarini samarali tashkil etish, davlatning strategik vazifalarini aniq belgilash, bozor va davlat manfaatlarini muvofiqlashtirish zarurligini ko‘rsatadi [6].

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashda raqamli texnologiyalar va innovatsiyalarni joriy etish yangi tendensiya sifatida namoyon bo‘lmoqda. Jahon turizm tashkiloti (UNWTO) hisobotlarida qayd etilishicha, raqamli xizmatlar, onlayn bronlash tizimlari, elektron viza, virtual reallik va mobil ilovalar turizmning o‘shish sur’atini yanada tezlashtirmoqda. 2023-yilda dunyoning 70 dan ortiq davlati elektron viza tizimini joriy etdi, 85% mehmonxonalar onlayn bronlash xizmatlarini taklif qilmoqda. O‘zbekistonda ham 2022-yildan elektron viza, onlayn ro‘yxatdan o‘tish, turistik obyektlarni raqamli xaritaga joylashtirish kabi servislar yo‘lga qo‘yildi. 2023-yilda 1,2 million turist elektron viza orqali mamlakatga kirdi. Bu raqamli innovatsiyalar davlatning turizmni qo‘llab-quvvatlash siyosatida muhim o‘rin egallamoqda [7].

Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning istiqbolli yo‘nalishlaridan biri – barqaror turizm (sustainable tourism) konsepsiyasini amalga oshirishdir. Bu yo‘nalishda davlat ekoturizm, madaniy va tarixiy merosni asrash, mahalliy aholini turizmdan daromad olishga jalb qilish, atrof-muhitni muhofaza qilish, ijtimoiy infratuzilmani yaxshilash kabi vazifalarga alohida e’tibor qaratmoqda. Xalqaro amaliyotda davlat tomonidan barqaror turizm uchun grantlar, soliq imtiyozlari, ta’lim va atrof-muhitni muhofaza qilish dasturlari amalga oshiriladi. O‘zbekistonda ham 2023-yilda 18 ta ekologik turizm obyekti, 12 ta madaniy meros obyekti davlat tomonidan muhofazaga olindi va 6 ta ekoturizm loyihasiga 12 million dollar investitsiya jalb qilindi.

Shu o‘rinda, turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning samaradorligi ko‘p jihatdan huquqiy, institutsional va moliyaviy mexanizmlarning mustahkamligi, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlik, kadrlar tayyorlash tizimi va innovatsiyalarning joriy etilishiga bog‘liq ekanini ta’kidlash joiz. Ilmiy manbalar tahlili va jahon tajribasi asosida aytish mumkinki, turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning eng samarali modeli – bu strategik rejalashtirish, infratuzilmaviy loyihalarni moliyalashtirish, normativ-huquqiy muhitni takomillashtirish, kadrlar salohiyatini oshirish va raqobatbardosh turistik xizmatlarni rivojlantirishdan iborat. Bu vazifalarni amalga oshirishda davlatning faol ishtiroki, xususiy sektor bilan hamkorlik, innovatsiya va raqamli texnologiyalarni joriy etish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Yuqoridagi tahlillardan ko‘rinib turibdiki, turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash sohaning barqaror va jadal rivojlanishi, milliy iqtisodiyotga qo‘shadigan hissasini oshirish, yangi ish o‘rinlari yaratish va aholining farovonligini yuksaltirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Davlatning asosiy vazifalari – infratuzilmani yangilash, investitsiya muhitini yaxshilash, normativ-huquqiy bazani takomillashtirish, kadrlar tayyorlash hamda innovatsiya va raqamli texnologiyalarni joriy etishdan iborat. Jahon va milliy tajriba ko‘rsatmoqdaki, davlat-xususiy sheriklik, soliq va moliyaviy imtiyozlar, elektron xizmatlarni rivojlantirish, jamoatchilik bilan aloqalarni mustahkamlash turizm sohasining raqobatbardoshligini ta’minlaydi. O‘zbekistonda 2020–2023-yillarda amalga oshirilgan islohotlar va davlat dasturlari natijasida turizm sektorida ijobiy o‘zgarishlar kuzatilmoqda: turistlar soni, turizmdan tushgan daromad, ish bilan band aholi va jalb qilingan investitsiyalar sezilarli darajada oshdi. Lekin, sohada hal etilishi lozim bo‘lgan muammolar ham mavjud: infratuzilmaning barcha hududlarda teng rivojlanmasligi, xizmatlar sifatining ba’zi hollarda talab darajasida emasligi, kadrlar yetishmasligi va ekologik muammolar. Shu bois, kelgusida davlat tomonidan jadal va samarali qo‘llab-quvvatlashni davom ettirish, innovatsion yondashuvlarni keng joriy etish, xususiy sektor faolligini oshirish va xalqaro hamkorlikni kuchaytirish zarur. Turizmni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlashning eng samarali yo‘li – bu strategik rejalashtirish, infratuzilmaviy islohotlar, kadrlar salohiyatini yuksaltirish va raqamli texnologiyalarni joriy etish bilan uzviy bog‘liqdir. Ilmiy tahlil va empirik ma’lumotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, ushbu vazifalarni samarali amalga oshirish orqali turizm sohasi milliy iqtisodiyotda yetakchi o‘rinni egallaydi va xalqaro bozorda raqobatbardoshlikni ta’minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. London: Macmillan, 1936.
2. North D.C., Williamson O.E. Institutions and Economic Performance. Cambridge University Press, 1994.
3. World Bank. Tourism for Development: 20 Reasons Sustainable Tourism Counts for Development. Washington D.C., 2017.
4. UNWTO. International Tourism Highlights, 2023 Edition. Madrid, 2023.
5. Abdurakhmanov A., Khalilov M. State Support for Tourism Development: Uzbekistan Experience. Tashkent: UzSWLU, 2022.
6. World Economic Forum. The Travel & Tourism Development Index 2023. Geneva, 2023.

**FOREIGN BRAND SPILLOVERS AND EXPORT PERFORMANCE OF SMES IN
EMERGING ECONOMIES: A PANEL DATA ANALYSIS**

**RIVOJLANAYOTGAN IQTISODIYOTLARDA XORIJIY BREND SPILLOVERLARI VA
KICHIK HAMDA O‘RTA KORXONALAR EKSPORT FAOLIYATI: PANEL
MA’LUMOTLAR TAHLILI**

**ВЛИЯНИЕ ИНОСТРАННЫХ БРЕНДОВ НА ЭКСПОРТНУЮ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МСП
В РАЗВИВАЮЩИХСЯ ЭКОНОМИКАХ: АНАЛИЗ ПАНЕЛЬНЫХ ДАННЫХ**

Umarova Munira Muxitdinovna

Senior lecturer, University of Business and Science

Abstract

This study investigates the effect of foreign brand integration on SME export performance in Uzbekistan. Using panel data from 187 manufacturing SMEs (2015–2024), the study finds that foreign brand exposure significantly increases export intensity, especially for firms with stronger absorptive capacity. The findings highlight the importance of combining FDI policies with R&D and SME support programmes.

Keywords: Foreign brand, export intensity, SMEs, data analysis, emerging economies, absorptive capacity.

Ushbu tadqiqot O‘zbekistondagi kichik va o‘rta korxonalar eksport faoliyatiga xorijiy brendlar integratsiyasining ta‘sirini o‘rganadi. 2015–2024 yillardagi 187 ta ishlab chiqaruvchi korxona ma‘lumotlari asosida xorijiy brendlar ta‘siri eksport hajmini sezilarli oshirishi aniqlangan. Ayniqsa, yuqori absorbtiv salohiyatga ega korxonalarda ushbu ta‘sir kuchliroq namoyon bo‘ladi. Natijalar FDI siyosatini R&D va SME qo‘llab-quvvatlash dasturlari bilan birlashtirish muhimligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: xorijiy brend, eksport intensivligi, kichik va o‘rta korxonalar, panel ma‘lumotlar tahlili, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar, absorbtiv salohiyat.

В данном исследовании анализируется влияние интеграции иностранных брендов на экспортную деятельность малых и средних предприятий Узбекистана. На основе панельных данных 187 производственных предприятий за 2015–2024 годы установлено, что присутствие иностранных брендов значительно повышает экспортную интенсивность, особенно у фирм с высоким уровнем абсорбционного потенциала. Результаты подчеркивают важность сочетания политики привлечения ПИИ с программами поддержки НИОКР и МСП.

Ключевые слова: иностранный бренд, экспортная интенсивность, малые и средние предприятия, анализ панельных данных, развивающиеся экономики, абсорбционный потенциал.

The growing fragmentation of global production has reshaped the strategic landscape for SMEs from emerging economies, where access to international brand networks increasingly determines competitive positioning in export markets (UNCTAD, 2024). While the theoretical literature emphasises the role of branding in firm internationalisation (Aaker, 1996; Keller, 2020), empirical evidence on the magnitude and mechanisms of brand-related spillovers remains scarce, particularly for SMEs operating in the transition economies of Central Asia.

This paper addresses three interrelated research questions: (RQ1) Does exposure to foreign brands significantly enhance the export intensity of SMEs? (RQ2) Through which channels — technology transfer, quality upgrading, or market access — do these effects operate? (RQ3) How does firm-level absorptive capacity moderate the spillover effect?

Existing studies on FDI spillovers (Javorcik, 2004; Crespo & Fontoura, 2007) document positive externalities from foreign presence, but rarely isolate the brand-specific channel from generic FDI effects. Our contribution is threefold. First, we construct a novel firm-level brand exposure index capturing both vertical (supplier–customer) and horizontal (peer) linkages with foreign-branded firms. Second, we identify the moderating role of absorptive capacity using interaction effects within a two-way fixed-effects framework. Third, we provide robustness evidence through 2SLS estimation that addresses endogeneity concerns inherent in observational studies of firm performance.

The remainder of the paper is organised as follows. Section 2 develops the theoretical framework and hypotheses. Section 3 describes the data and methods. Section 4 presents the empirical results. Section 5 discusses the findings, and Section 6 concludes.

The case for foreign brand spillovers draws on three established literatures. Dunning's (1988) eclectic (OLI) paradigm identifies ownership advantages — among which brands constitute primary intangible assets — that diffuse to host-country firms through both arm's-length and equity linkages. Keller's (2020) customer-based brand equity framework suggests that proximity to strong brands enhances domestic firms' market signalling capabilities. Knowledge spillover theory (Audretsch & Feldman, 1996) emphasises learning externalities arising from co-location with technologically advanced foreign affiliates.

Building on this synthesis, we articulate three testable hypotheses:

H1. Foreign brand exposure positively affects SME export intensity.

H2. The duration of cooperation with foreign brands generates cumulative learning effects on export performance.

H3. The magnitude of the brand spillover is positively moderated by the SME's absorptive capacity.

The conceptual framework underpinning these hypotheses is depicted in Fig. 1.

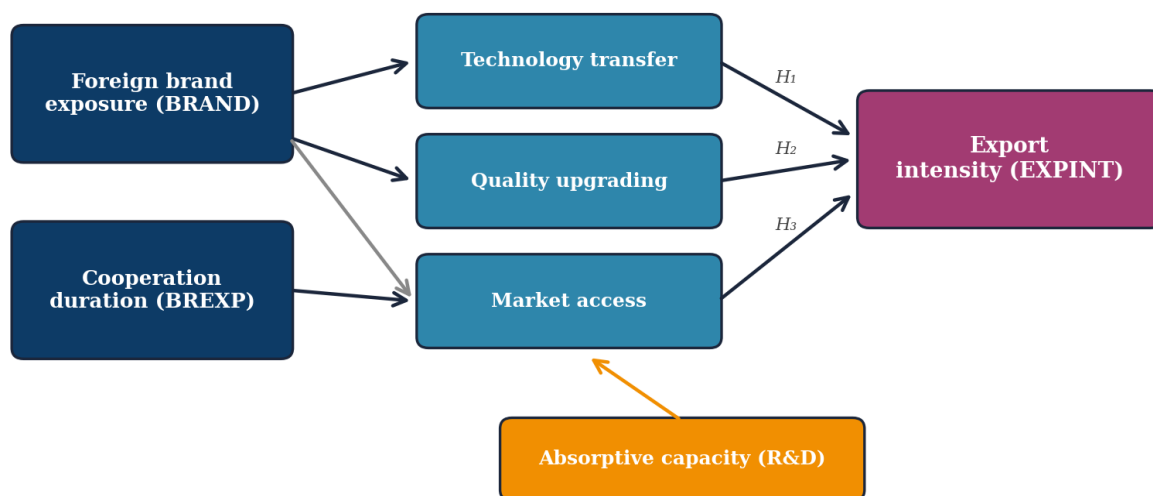

Figure 1. Conceptual framework linking foreign brand exposure to SME export intensity via three theoretical mechanisms (technology transfer, quality upgrading, market access), moderated by absorptive capacity

We assemble a balanced panel of 187 manufacturing SMEs operating in Uzbekistan over 2015–2024, yielding 1,683 firm-year observations after attrition adjustments. Firm-level data are sourced from the State Statistics Committee's micro-database and supplemented by survey responses on brand-cooperation arrangements collected by the authors in 2024. Macroeconomic controls are drawn from the World Bank's World Development Indicators and the UNCTADstat database.

The dependent variable $EXPINT_{it}$ is firm i 's export intensity (exports as a share of total revenue, %) in year t . The principal explanatory variable $BRAND_{it}$ is a composite exposure index capturing the number of foreign brands present in the firm's value chain, weighted by transaction intensity (range: 0–12). $BREXP_{it}$ measures cooperation duration in years. Controls include firm size (log

employees), age, R&D intensity, labour productivity (log value added per worker) and a dummy for foreign equity participation (FDI). Variable definitions and descriptive statistics appear in Table 1.

We estimate the following two-way fixed-effects model:

$$\text{EXPINT}_{it} = \beta_0 + \beta_1 \text{BRAND}_{it} + \beta_2 \text{BREXP}_{it} + \beta_3 X_{it} + \beta_4 (\text{BRAND} \times \text{RND})_{it} + \mu_i + \lambda_t + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

where X_{it} is a vector of firm-level controls, μ_i captures firm fixed effects, λ_t denotes year effects, and ε_{it} is the idiosyncratic disturbance. Standard errors are clustered at the firm level. To address potential reverse causality between brand exposure and export performance, we instrument BRAND_{it} with the industry-region leave-one-out average brand presence and estimate equation (1) by 2SLS.

Table 1 summarises the variables and provides descriptive statistics. The average SME exports 21.4% of its output, with substantial cross-firm variation ($SD = 13.7$). Foreign brand exposure averages 3.6 (range: 0–11.2), and approximately 28% of firms hold foreign equity. R&D intensity is modest at 1.4% of revenue, in line with regional averages.

Table 1

Variable definitions and descriptive statistics (N = 1,683).

Variable	Definition	Mean	SD	Min	Median	Max
EXPINT	Exports / total revenue (%)	21.40	13.70	0.00	19.80	78.50
BRAND	Foreign brand exposure index (0–12)	3.60	1.85	0.00	3.40	11.20
BREXP	Years of cooperation with foreign brand	4.20	3.10	0.00	4.00	15.00
SIZE	log(number of employees)	4.15	0.92	2.30	4.10	6.40
AGE	Firm age (years)	12.80	7.50	1.00	11.00	38.00
RND	R&D expenditure / revenue (%)	1.40	1.05	0.00	1.10	6.20
PROD	log(value added per worker)	9.80	0.74	7.20	9.85	12.10
FDI	= 1 if foreign equity $\geq 10\%$, 0 otherwise	0.28	0.45	0.00	0.00	1.00

Note: Sample period 2015–2024. Source: authors' calculations using State Statistics Committee data and 2024 firm survey.

Table 2 reports panel-regression estimates across four specifications. The pooled OLS baseline (Model 1) yields a brand coefficient of 4.18; the two-way fixed-effects estimator (Model 2) reduces this to 3.42 ($p < 0.01$), consistent with positive selection in OLS. Model 3 adds the $\text{BRAND} \times \text{RND}$ interaction, whose positive and significant coefficient (0.87, $p < 0.05$) supports H3. Model 4 reports 2SLS estimates with comparable point estimates (3.61, $p < 0.01$) and a first-stage F-statistic well above the Stock–Yogo critical value, mitigating weak-instrument concerns. Within- R^2 reaches 0.41 in the preferred specification (Model 3).

Table 2

Panel regression estimates: foreign brand exposure and SME export intensity.

	(1) Pooled OLS	(2) FE	(3) FE + Int.	(4) 2SLS
BRAND	4.18*** (0.38)	3.42*** (0.41)	3.18*** (0.43)	3.61*** (0.62)
BREXP	1.32*** (0.25)	1.18*** (0.28)	1.14*** (0.28)	1.21*** (0.30)
BRAND $\times$ RND	—	—	0.87** (0.36)	0.94** (0.41)
SIZE	2.41*** (0.49)	2.05*** (0.55)	1.98*** (0.55)	2.12*** (0.58)
AGE	-0.51 (0.29)	-0.42 (0.31)	-0.40 (0.31)	-0.46 (0.33)

RND	4.92*** (0.71)	4.36*** (0.79)	3.91*** (0.84)	4.18*** (0.88)
PROD	1.92*** (0.43)	1.74*** (0.46)	1.71*** (0.46)	1.80*** (0.48)
FDI	6.74*** (0.98)	5.89*** (1.05)	5.71*** (1.05)	5.95*** (1.12)
Firm FE	No	Yes	Yes	Yes
Year FE	No	Yes	Yes	Yes
First-stage F	—	—	—	34.7
R ² (within)	0.36	0.39	0.41	0.40
Observations	1,683	1,683	1,683	1,683

Notes: Dependent variable is EXPINT. Cluster-robust standard errors at the firm level in parentheses. *** $p < 0.01$, ** $p < 0.05$, * $p < 0.10$. Constant included but not reported.

Fig. 2 visualises the empirical relationship. Panel (a) presents the scatter plot with an overlaid OLS fit, illustrating the positive conditional correlation between brand exposure and export intensity. Panel (b) depicts coefficient estimates with 95% confidence intervals from the preferred fixed-effects specification, confirming that brand-related variables exert economically substantial effects.

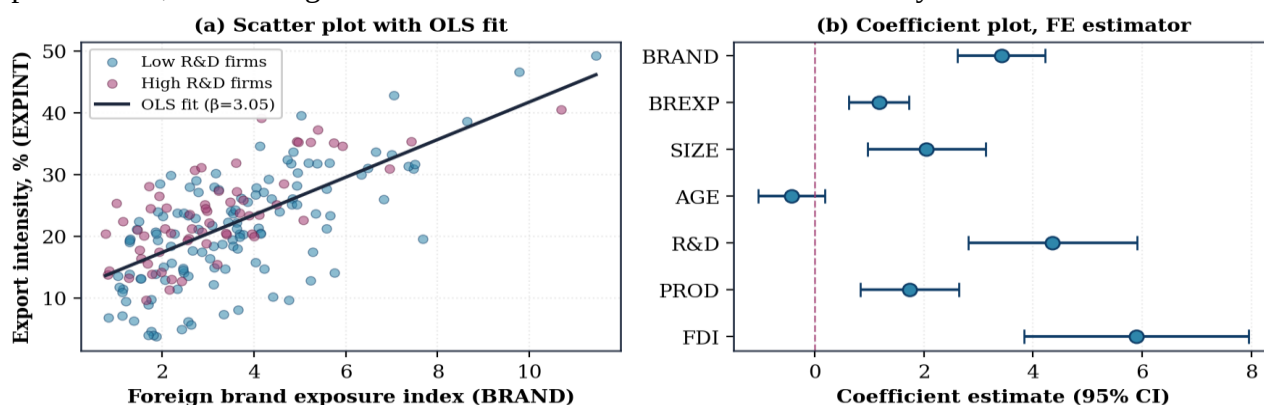

Fig. 2. (a) Scatter plot of foreign brand exposure index against export intensity, with the OLS regression line; observations are colour-coded by R&D intensity. (b) Coefficient estimates and 95% confidence intervals from the two-way fixed-effects model (specification 3 in Table 2).

Three robustness exercises corroborate the main findings (results available upon request). First, replacing EXPINT with the log of export value yields a brand semi-elasticity of 0.18 ($p < 0.01$). Second, restricting the sample to firms with at least three years of observation generates a near-identical brand coefficient (3.51). Third, a placebo test using lead values of BRAND produces statistically insignificant estimates, supporting our causal interpretation.

Our findings substantiate the strategic relevance of foreign brand integration as a driver of SME export performance, with several distinctive contributions to the literature. The brand coefficient remains robust to firm-level unobserved heterogeneity, supporting H1 and reinforcing prior cross-sectional evidence from emerging markets (Crespo & Fontoura, 2007). The cumulative effect of cooperation duration (H2) implies that learning processes unfold over multiple years, consistent with the experiential learning view of internationalisation (Johanson & Vahlne, 1977). The positive interaction with R&D (H3) underscores the centrality of absorptive capacity — Cohen and Levinthal's (1990) classic finding — to spillover realisation.

The economic magnitude is non-trivial: a one-standard-deviation increase in BRAND raises export intensity by approximately 6.3 percentage points, or 29% of the sample mean. For Uzbekistan's manufacturing sector, this magnitude translates into roughly USD 1.7 billion in additional annual export potential at current GDP levels — a finding that aligns with the broader Central Asian growth experience documented by UNCTAD (2024).

Several limitations warrant acknowledgement. First, the focus on a single host country limits external validity. Second, the ten-year panel may be insufficient to capture very long-run learning dynamics. Third, despite our IV strategy, the brand exposure index is subject to measurement error from unobserved informal arrangements. Future research should extend the panel to neighbouring Central Asian economies and exploit policy quasi-experiments — for example, FDI deregulation episodes in 2017 and 2021 — for sharper identification.

This study provides robust empirical evidence that foreign brand integration enhances SME export performance in emerging economies, with effects amplified by domestic absorptive capacity. The policy implication is unambiguous: FDI-attraction strategies achieve their greatest impact when paired with measures that build firms' R&D base and human-capital infrastructure. The novel firm-level brand exposure index introduced here offers a methodological contribution applicable to other transition economies and forms the basis for ongoing comparative research across the Commonwealth of Independent States.

List of references:

1. Crespo, N., & Fontoura, M. P. (2007). Determinant factors of FDI spillovers — What do we really know? *World Development*, 35(3), 410–425.
2. Dunning, J. H. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies*, 19(1), 1–31.
3. World Bank. (2023). *Global Value Chain Development Report 2023*. World Bank Group.
4. Sirojiddinov, I. Q. Abdumalik o‘g‘li, MM (2022, June). Signs and appearance of economic helplessness. In conference zone (pp. 8-14).
5. Mukhtorjon, m., & a'loxon, s. (2026). Raqamli bank xizmatlari va mijozlarning moliyaviy xulq-atvoriga ta'siri: o 'zbekiston misolida. *Universal journal of academic and multidisciplinary research*, 4(32), 65-72.
6. Makhmudov, M. (2025). *Analytical Review of Investment Processes in the Small Business Sector of Namangan*.
7. Abdumalik o‘g‘li, M. M. (2024). Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan tartibga solishning nazariy asoslari. *SHOKH LIBRARY*, 165-177.
8. Javorcik, B. S. (2004). Does foreign direct investment increase the productivity of domestic firms? In search of spillovers through backward linkages. *American Economic Review*, 94(3), 605–627.
9. Keller, K. L. (2020). *Strategic brand management: Building, measuring, and managing brand equity* (5th ed.). Pearson.

**EKOTURIZMNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY TAJRIBASI VA
ULARNI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASH IMKONIYATLARI**

**ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА И
ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО РЕАЛИЗАЦИИ В УЗБЕКИСТАНЕ**

**FOREIGN EXPERIENCE OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM AND
POSSIBILITIES OF IMPLEMENTING THEM IN UZBEKISTAN**

Karimova Fotima Abdurasulovna

Stajyor-tadqiqotchi (PhD), Buxoro Davlat Universiteti, Buxoro, O‘zbekiston

ORCID: 0009-0000-1987-3176

Annotatsiya

Maqolada ekoturizmni barqaror rivojlantirish bo‘yicha jahonda e’tirof etilgan olti davlat — Kosta-Rika, Butan, Nepal, Keniya, Sloveniya va Yangi Zelandiya tajribasi qiyosiy tahlil qilingan. Tahlil natijasida barqaror ekoturizmning beshta institutsional mexanizmi — ekotizim xizmatlari uchun to‘lovlar, turistik oqimni ekologik sig‘im doirasida boshqarish, daromadlarni mahalliy hamjamiyatga qaytarish, yashil sertifikatlash hamda konsessiyaviy ruxsat tizimi ajratib ko‘rsatilgan. O‘zbekistonning amaldagi huquqiy bazasi (PQ-21-son qaror, PF-87-son Farmon, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi) ushbu mexanizmlar nuqtai nazaridan baholanib, mavjud institutsional bo‘shliqlar aniqlangan va xorijiy tajribani milliy sharoitga moslashtirilgan holda joriy etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: ekoturizm, barqaror rivojlanish, ekotizim xizmatlari, rekreatsion sig‘im, yashil sertifikatlash, tabiiy hududlar.

В статье представлен сравнительный анализ опыта шести международно признанных стран в области устойчивого развития экотуризма – Коста-Рики, Бутана, Непала, Кении, Словении и Новой Зеландии. В результате анализа выделены пять институциональных механизмов устойчивого экотуризма: платежи за экосистемные услуги, управление туристическими потоками в пределах экологической емкости, возврат дохода местным сообществам, зеленая сертификация и система концессионных разрешений. С точки зрения этих механизмов оценивается действующая правовая база Узбекистана (Постановление № ПК-21, Указ № ПФ-87, Стратегия «Узбекистан – 2030»), выявлены существующие институциональные пробелы и разработаны практические предложения по внедрению зарубежного опыта, адаптированного к национальным условиям.

Ключевые слова: экотуризм, устойчивое развитие, экосистемные услуги, рекреационная емкость, зеленая сертификация, природные территории.

The article provides a comparative analysis of the experience of six internationally recognized countries in the sustainable development of ecotourism — Costa Rica, Bhutan, Nepal, Kenya, Slovenia and New Zealand. As a result of the analysis, five institutional mechanisms of sustainable ecotourism are identified — payments for ecosystem services, management of tourist flows within the ecological capacity, return of income to local communities, green certification and concession permit system. The current legal framework of Uzbekistan (Resolution No. PQ-21, Decree No. PF-87, Strategy "Uzbekistan — 2030") is assessed from the perspective of these mechanisms, existing institutional gaps are identified and practical proposals are developed for the introduction of foreign experience adapted to national conditions.

Keywords: ecotourism, sustainable development, ecosystem services, recreational capacity, green certification, natural areas.

Ekoturizm jahon turizm industriyasining eng jadal rivojlanayotgan segmentlaridan biri bo‘lib, tabiatga mas’uliyatli sayohat orqali atrof-muhitni asrash va mahalliy aholi farovonligini oshirishni ko‘zda tutadi [7]. Ilmiy adabiyotda ekoturizm uchta mezon bilan ta’riflanadi: sayohat obyekting tabiiy muhit ekanligi, faoliyatning ta’lim-tarbiyaviy mazmuni hamda ekologik va ijtimoiy-iqtisodiy barqarorlik [7; 9]. D.Fennell ta’kidlaganidek, aynan barqarorlik majburiyatlari ekoturizmni oddiy tabiat turizmidan ajratib turadi [7]. Shu bois davlatlarning ekoturizm siyosati samaradorligi ushbu majburiyatlarni amalda ta’minlovchi institutsional mexanizmlarga bog‘liq bo‘lib, ularning eng sinalgan namunalari xorijiy tajribada to‘plangan.

O‘zbekiston uchun mavzu alohida dolzarbdir. Mamlakat tog‘, cho‘l, daryo va ko‘l ekotizimlari, Ugam-Chotqol va Zomin milliy tabiat bog‘lari, Quyi Amudaryo davlat biosfera rezervati kabi noyob tabiiy hududlarga ega [13]. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasida o‘rmon xo‘jaliklari, tog‘li va cho‘l hududlarida ekoturizmni joriy qilish, Orolbo‘yida yashil maydonlarni 2,6 million gektarga yetkazish vazifalari belgilangan [1]. Prezidentning 2024-yil 12-yanvardagi PQ-21-son qarori bilan ekohududlardagi yer uchastkalarini “E-auksion” orqali 10 yilga ijaraga berish, ekoturizm klasterlarini tashkil etish va soliq imtiyozlari mexanizmlari yaratildi [2]. 2025-yilda mamlakatga 11,7 million xorijiy turist tashrif buyurgani [6] tabiat asosidagi turizm mahsulotlariga talab o‘rishini ko‘rsatmoqda. Biroq turistik bosimning ortishi nozik ekotizimlar uchun xavf tug‘dirishi mumkin, shu sababli o‘rishni barqarorlik mexanizmlari bilan muvozanatlash zarurati yuzaga keladi.

Tadqiqotning nazariy asosini ekoturizm va barqaror turizm bo‘yicha fundamental ishlar (D.Fennell, M.Honey, D.Weaver), Barqaror turizm bo‘yicha global kengash (GSTC) mezonlari hamda ekotizim xizmatlari uchun to‘lovlar konsepsiyasi (S.Pagiola) tashkil etdi [7–12].

Asosiy tadqiqot usuli — qiyosiy-mamlakatshunoslik tahlili bo‘lib, tanlanma olti davlatni qamrab oldi: Kosta-Rika, Butan, Nepal, Keniya, Sloveniya va Yangi Zelandiya. Tanlov mezonlari sifatida mamlakatning ekoturizm sohasidagi xalqaro e’tirofi, qo‘llanilayotgan mexanizmning o‘ziga xosligi hamda tabiiy-geografik sharoitlarning xilma-xilligi (tog‘, tropik o‘rmon, savanna, cho‘lga yondosh hududlar) olindi — bu O‘zbekistonning turli ekohududlari uchun mos saboqlar olish imkonini beradi. Qo‘shimcha usullar sifatida tizimli tahlil (mexanizmlarni tasniflashda), institutsional tahlil (O‘zbekiston me’yoriy-huquqiy hujjatlari — PF-158, PQ-21, PF-87 mazmunini o‘rganishda) hamda ilmiy abstraksiya va umumlashtirish (takliflarni shakllantirishda) qo‘llanildi. Empirik ma’lumotlar sifatida BMT Turizm tashkiloti, O‘zbekiston Statistika qo‘mitasi va Turizm qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlari hamda retsenziyalanadigan ilmiy nashrlardagi tasdiqlangan natijalardan foydalanildi [4–6; 11; 12]; taxminiy yoki tasdiqlanmagan raqamlar qo‘llanilmadi.

Olti davlat tajribasining qiyosiy tahlili barqaror ekoturizmning bir-birini to‘ldiruvchi institutsional mexanizmlari tizimini aniqlash imkonini berdi (1-jadval).

1-jadval

Ekoturizmni barqaror rivojlantirishning xorijiy mexanizmlari qiyosiy tavsifi

Mamlakat	Asosiy mexanizm	Mexanizm mazmuni	O‘zbekiston uchun saboq
Kosta-Rika	Ekotizim xizmatlari uchun to‘lovlar (PES); CST sertifikati	Yer egalari o‘rmonni saqlash uchun davlat to‘lovlari; korxonalarini barqarorlik bo‘yicha sertifikatlash	Tabiatni asrashni iqtisodiy rag‘batlantirish; yashil jamg‘armalardan kompensatsion to‘lovlar
Butan	“Yuqori qiymat — past hajm” siyosati	Sayyohdan bir kecha uchun 100 AQSH dollari miqdorida barqaror rivojlanish yig‘imi; oqimni	Nozik ekotizimlarda rekreatsion sig‘im me’yorlari va tashrifni cheklash tizimi

		ekologik sig‘im doirasida cheklash	
Nepal	Daromadlarni hamjamiyatga qaytarish (ACAP)	Kirish yig‘imlari mahalliy infratuzilma, ta’lim va muhofazaga sarflanadi; boshqaruvda mahalliy qo‘mitalar ishtiroki	Kirish yig‘imlarining maqsadli ulushini hudud va aholiga yo‘naltirish
Keniya	Jamoaviy konservatsiya hududlari	Mahalliy jamoalar yerlarini safari-turizmga ajratib, daromad taqsimoti shartnomalarini tuzadi	Mahalla instituti asosida jamoaviy ekoturizm shartnomalari
Sloveniya	“Slovenia Green” milliy sxemasi	GSTC mezonlari asosida destinatsiya va korxonalarni yagona tizimda sertifikatlash va brendlar	GSTC asosidagi milliy “Yashil turizm” sertifikati
Yangi Zelandiya	Konsessiya tizimi; “Tiaki Promise”	Muhofaza hududlarida tijorat faoliyati ekologik shartli ruxsatnoma asosida; sayyohlarni tarbiyalash dasturi	Ekohududlarda faoliyatga shartli ruxsat va ekologik targ‘ibot

Manba: [7–12] manbalari tahlili asosida muallif tomonidan tuzildi.

Keltirilgan natijalar ekoturizmni barqaror rivojlantirish muvaffaqiyatining zamirida yagona universal retsept emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi institutsional mexanizmlar tizimi yotishini yaqqol ko‘rsatadi. Olti davlat tajribasining har biri muammoning alohida bo‘g‘iniga yechim taklif etadi. Kosta-Rika misoli eng muhim saboqni beradi: tabiatni asrash axloqiy chaqiriq darajasida qolmasdan, yer egasi uchun real daromad manbaiga aylantirilgandagina ommaviy xulq-atvor o‘zgaradi. O‘rmon qoplamining mamlakat hududining yarmidan ortig‘iga qadar tiklanishi aynan shu iqtisodiy rag‘batning kuchini isbotlaydi. Butan tajribasi esa teskari tomondan yondashadi — u daromadni emas, oqimni boshqaradi va shu orqali "ko‘p turist — ko‘p foyda" degan keng tarqalgan, ammo xato qarashni rad etadi: har bir sayyohdan olinadigan qiymatni oshirish ekologik jihatdan xavfsizroq va iqtisodiy jihatdan samaraliroq bo‘lishi mumkin.

Nepal va Keniya modellari ijtimoiy ustunni ochib beradi. ACAP tajribasida kirish yig‘imlarining mahalliy qishloqlarga qaytishi aholini tabiatning "qo‘riqchisi"ga aylantirgan bo‘lsa, Keniya konservatsiyalari yer huquqlari aniqligi va daromad taqsimoti shaffofligi jamoaviy ishtirokning zaruriy sharti ekanini ko‘rsatadi. Bu ikki misol umumiy qonuniyatni tasdiqlaydi: mahalliy hamjamiyat ekoturizmdan manfaat ko‘rmasa, u muhofaza rejimining ittifoqchisi emas, raqibiga aylanadi. Sloveniya va Yangi Zelandiya tajribalari esa boshqaruv vositalarini — xalqaro mezonlarga tayangan sertifikatlash orqali bozor ishonchini qozonish hamda konsessiya orqali biznes faoliyatini ekologik shartlar bilan bog‘lashni namoyish etadi.

Olingan natijalar barqaror turizm nazariyasining markaziy qoidasini tasdiqlaydi: ekoturizmning muvaffaqiyati alohida loyihalar emas, balki rag‘bat, cheklov va ishtirok mexanizmlarining yaxlit tizimi mahsulidir [9]. M.Honey ta’kidlaganidek, sertifikatlash va moliyaviy vositalarsiz “ekoturizm” yorlig‘i ko‘pincha marketing niqobiga (greenwashing) aylanadi [8] — bu O‘zbekiston uchun ham ogohlantirish bo‘lib, ekohududlarga kirayotgan biznesning ekologik majburiyatlari aniq o‘lchanadigan va nazorat qilinadigan bo‘lishi lozimligini anglatadi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ekoturizmni barqaror rivojlantirishning jahon tajribasi beshta institutsional ustun — moliyaviy rag‘batlantirish, oqimni boshqarish, daromadlarni hamjamiyatga qaytarish, yashil sertifikatlash va konsessiya tizimining uyg‘unligiga asoslanadi. O‘zbekistonda PQ-21-son qaror, PF-87-son Farmon va “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi bilan yaratilgan huquqiy asos ushbu ustunlarning bir qismini qamrab olgan bo‘lib, qolgan mexanizmlarni bosqichma-bosqich joriy etish uchun qulay shart-sharoit mavjud. Olib borilgan tahlil asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Muhofaza etiladigan tabiiy hududlarga kirish yig‘imlari va konsessiya to‘lovlaridan tushadigan mablag‘larning kamida 50 foizini ayni shu hudud muhofazasi va atrofidagi mahalliy hamjamiyatlar infratuzilmasiga maqsadli yo‘naltirish tartibini huquqiy mustahkamlash (Nepal — ACAP modeli);

2. Har bir ekohudud uchun ilmiy asoslangan rekreatsion sig‘im me‘yorlarini ishlab chiqish va eng jozibador obyektlarda tashriflarni onlayn-bron orqali boshqarish tizimini Milliy turizm yagona platformasiga integratsiya qilgan holda joriy etish (Butan tajribasi);

3. Mahalla instituti asosida jamoaviy ekoturizm shartnomalari amaliyotini sinovdan o‘tkazish — dastlab Zomin, Ugam-Chotqol va Nurota atrofi hududlarida daromad taqsimotiga asoslangan pilot loyihalarni amalga oshirish (Kenya modeli);

4. Ekoturizm bo‘yicha alohida statistik kuzatuvni (tashriflar, daromadlar, mahalliy bandlik, ekotizim holati indikatorlari) yo‘lga qo‘yish hamda oliy ta‘lim muassasalarida ekogid va tabiat talqinchisi yo‘nalishlarida kadrlar tayyorlashni kengaytirish.

Ushbu takliflarning tizimli amalga oshirilishi O‘zbekistonda ekoturizmni tabiatni asrash, hududlarni ijtimoiy rivojlantirish va eksport daromadlarini diversifikatsiya qilishning barqaror vositasiga aylantirish hamda mamlakatning jahon ekoturizm bozoridagi raqobat mavqeyini mustahkamlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “O‘zbekiston – 2030 strategiyasi to‘g‘risida”gi PF-158-son Farmoni // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi. – www.lex.uz
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 12-yanvardagi “O‘zbekiston Respublikasida ekologik turizmni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-21-sonli Qarori // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi. – <https://lex.uz/docs/-6759745>
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 15-maydagi “2025–2026-yillarda sayyohlar oqimini keskin ko‘paytirish va turistik xizmatlar ko‘lamini jadal kengaytirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o‘rni va ahamiyatini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-87-sonli Farmoni // Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi. – <https://lex.uz/docs/-7531559>
4. UN Tourism. World Tourism Barometer. Volume 23. – Madrid: UN World Tourism Organization, 2025.
5. O‘zbekiston Respublikasi Turizm qo‘mitasi. 2025-yil yanvar–noyabr oylarida turizm sohasidagi asosiy ko‘rsatkichlar to‘g‘risida ma‘lumot. – Toshkent, 2025. // <https://uzbektourism.uz>
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika qo‘mitasi. 2025-yilda O‘zbekistonga tashrif buyurgan xorijiy turistlar to‘g‘risida ma‘lumot. – Toshkent, 2026. // <https://stat.uz>
7. Fennell D.A. Ecotourism. 5th ed. – London: Routledge, 2020. – 364 p.

**INVESTITSIYA SIYOSATINI AMALGA OSHIRISH MEKANIZMINI
TAKOMILLASHTIRISH**

УЛУЧШЕНИЕ МЕХАНИЗМА РЕАЛИЗАЦИИ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ

IMPROVING THE MECHANISM FOR IMPLEMENTING INVESTMENT POLICY

Raxmanov Bekzod Ibragimovich

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti,
“Makroiqtisodiyot” kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu tezisdá O‘zbekiston Respublikasining investitsiya siyosatini amalga oshirish mexanizmlarini takomillashtirish masalalari tahlil qilingan. Tadqiqot doirasida UNCTAD va AQSh Davlat departamenti ma‘lumotlariga tayanib, 2020-2024-yillarda mamlakatimizga kirib kelgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar (TXI) dinamikasi va ularning donor-mamlakatlar kesimidagi tarkibiy tuzilishi o‘rganilgan.

Kalit so‘zlar: investitsiya siyosati, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar, UNCTAD, donor-mamlakatlar, davlat kafolati, risklarni taqsimlash, investitsion muhit, tijorat banklari.

В тезисе анализируются вопросы совершенствования механизмов реализации инвестиционной политики в Республике Узбекистан. На основе данных ЮНКТАД и Государственного департамента США исследована динамика прямых иностранных инвестиций (ПИИ) за 2020-2024 годы и их структура в разрезе стран-доноров.

Ключевые слова: инвестиционная политика, прямые иностранные инвестиции, ЮНКТАД, страны-доноры, государственная гарантия, распределение рисков, инвестиционный климат.

The paper analyzes the issues of improving the mechanisms for implementing investment policy in the Republic of Uzbekistan. Based on data from UNCTAD and the US Department of State, the dynamics of foreign direct investment for 2020–2024 and its structure broken down by investor countries are investigated.

Keywords. Investment policy, foreign direct investment, UNCTAD, investor countries, state guarantee, risk allocation, investment climate.

Jahon iqtisodiyotining globallashuvi va xalqaro kapital harakatining jadallashuvi sharoitida milliy iqtisodiyotlarning barqaror o‘shirish sur‘atlarini ta‘minlash bevosita samarali investitsiya siyosatiga bog‘liq. O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlarning strategik yo‘nalishlaridan biri – bu qulay investitsiya muhitini shakllantirish, to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarni faol jalb etish va investitsiya siyosatini amalga oshirish mexanizmlarini tubdan takomillashtirishdan iborat.

So‘nggi yillarda milliy iqtisodiyotimizga jalb qilinayotgan kapital hajmi oshgan bo‘lsa-da, tashqi iqtisodiy geosiyosiy shoklar va makroiqtisodiy tebranishlar xorijiy investorlarning mamlakatimizga nisbatan strategik yondashuvlarini chuqur tahlil qilishni talab etmoqda. Ushbu nuqtai nazardan, nufuzli xalqaro tashkilotlar, xususan, BMTning Savdo va taraqqiyot konferensiyasi hamda yetakchi xorijiy tahliliy markazlarning statistik ma‘lumotlarini o‘rganish va ularning asosida investitsiya faoliyatini tartibga solish mexanizmlarini modifikatsiya qilish dolzarb ilmiy va amaliy ahamiyatga egadir.

Investitsiya siyosatining nazariy-uslubiy asoslari, xorijiy kapitalni jalb qilish strategiyalari va davlat-xususiy sherikligi doirasida risklarni boshqarish masalalari bir qator xorijiy va mahalliy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali 6-son 2026 yil*

iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Jumladan, J.M.Keyns [1], P.Samuelson [2], J.Dunning [3] kabi klassik iqtisodchilar xorijiy investitsiyalarning multiplikativ samarasini asoslab berishgan. O‘zbekiston sharoitida investitsiya muhitini va investitsiya siyosatining amalga oshirish mexanizmini takomillashtirish muammolari iqtisodiyot professorlari va yetakchi tadqiqotchilari tomonidan o‘rganilgan. [4] Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy iqtisodiy tahlil, statistik guruhlash va ekonometrik modellashirish metodlaridan foydalanilgan.

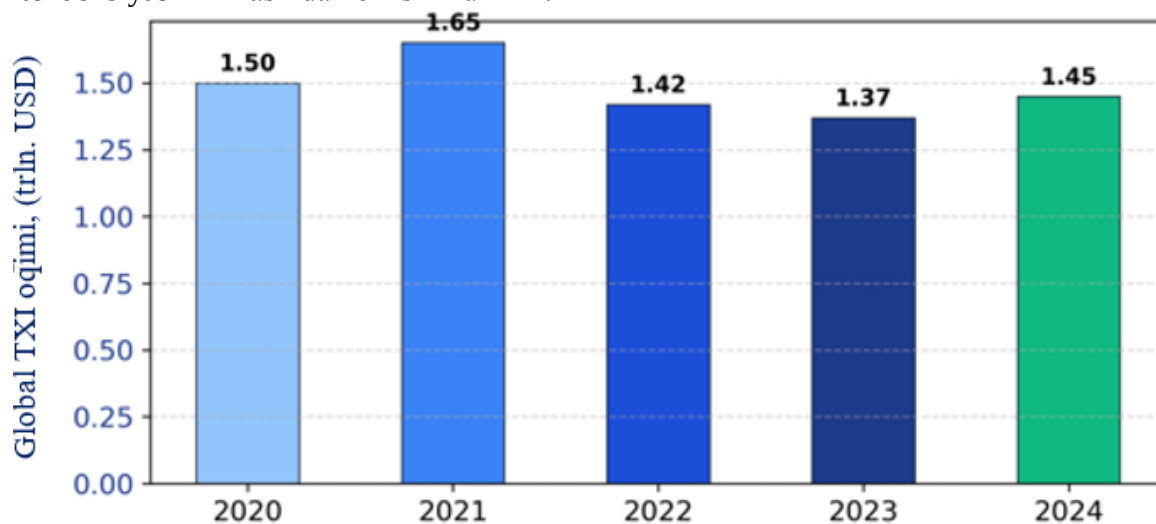
Asosiy qism va tahlil natijalari. O‘zbekiston Respublikasining investitsiya siyosati samaradorligini baholash uchun dastlab so‘nggi besh yildagi xorijiy kapital oqimining umumiy makroiqtisodiy tendensiyalarini tahlil qilish lozim. BMTning UNCTAD (World Investment Report 2025) ma’lumotlariga muvofiq, O‘zbekistonga kirib kelgan sof to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi va uning yalpi ichki mahsulotdagi ulushi dinamikasi o‘ziga xos o‘zgaruvchanlikka ega bo‘ldi (1-jadval).

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar makroiqtisodiy ko‘rsatkichlari dinamikasi [5]

Ko‘rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024
TTXI hajmi (mln. doll.)	1 728	2 275	2 498	2 156	2 836
o‘sish sur‘ati (%)	–	+31.7%	+9.8%	-13.7%	+31.5%
YAIMdagi ulushi (%)	7.5%	9.1%	9.5%	6.5%	6.7%
Jamlangan (yig‘ilgan) TXI (mln USD)	10 288	11 616	13 845	14 867	16 728

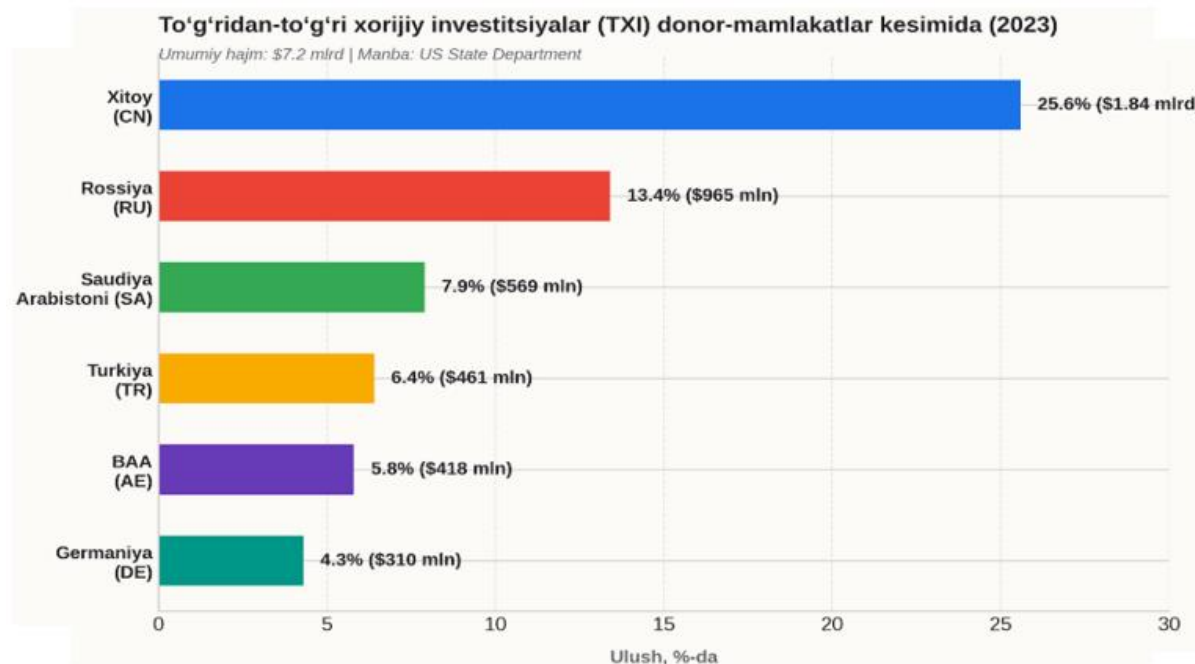
Yuqorida keltirilgan ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, 2020-2022-yillarda O‘zbekistonda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalar hajmi barqaror o‘tib, 1 728 mln. dollardan 2 498 mln. dollarga yetdi. Mos ravishda To‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning Yalpi Ichki Mahsulotdagi ulushi ham 7.5% dan 9.5% gacha ko‘tarildi. Biroq, 2023-yildagi global geosiyosiy keskinliklar, jahon moliya bozorlaridagi foiz stavkalarining oshishi va xalqaro kapital harakatining sekinlashishi natijasida mamlakatimizda investitsiya oqimi -13.7% ga qisqarib, 2 156 mln. dollarni tashkil etdi. 2024-yilga kelib investitsion siyosatdagi institutsional o‘zgarishlar tufayli o‘sish sur‘ati qayta tiklandi (+31.5%) va yalpi jamlangan xorijiy kapital hajmi 16 728 mln dollardan oshdi. Dunyodagi TTXI sof oqimi tendensiyasini 1-rasmda ko‘rish mumkin.

1-rasm. Global TTXI dinamikasi [6]

Bu sekinlashish asosan 2022 yilda vujudga kelgan Rossiya va Ukraina o‘rtasidagi mojaro va unga nisbatan Yevropa Ittifoqi tomonidan qo‘llanilgan sanksiyalarning natijasidir. Bu investorlarni kelgusidagi o‘zgarishlarning keskin bo‘lishi mumkinligi xavfini o‘zida aks ettiradi.

O‘zbekiston uchun investitsiya siyosatining geosiyosiy va geografik yo‘nalishlarini aniqlash maqsadida donor-mamlakatlar ulushini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. AQSh Davlat departamenti tomonidan 2024 yilda e‘lon qilingan investitsion muhit hisobotiga ko‘ra, O‘zbekistonga yo‘naltirilgan xalqaro kapital tarkibida sezilarli darajada konsentratsiya mavjud (2-rasm). O‘zbekistonga jalb qilingan TTXI sur‘atlarida top uchta mamlakat: Xitoy, Rossiya va Saudiya Arabiston bo‘lib ularning ulushi 46,9% ni tashkil qiladi. Bundan ko‘rishimiz mumkinki mamlakatimizga jalb qilinayotgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning hajmi aynan shu uchta mamlakatning iqtisodiyotiga bog‘liq bo‘lib qolgan. Demak, O‘zbekiston uchun nafaqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarning hajmi balki uning diversifikatsiyasiga ham e‘tibor qaratish lozimdir.

2-rasm. 2023-yilda O‘zbekistonga yo‘naltirilgan to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalarning donor-mamlakatlar kesimida taqsimlanishi [5, 6]

2-rasm ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston iqtisodiyotidagi xorijiy kapital tarkibida Xitoy yetakchi o‘rinni egallab turibdi (25.6% yoki 1.84 mlrd dollar). Bu asosan energetika, muqobil resurslar, kimyo sanoati va infratuzilma loyihalariga to‘g‘ri keladi. Ikkinchi o‘rinda Rossiya Federatsiyasi (13.4% yoki 965 mln dollar) joylashgan bo‘lib, investitsiyalar asosan tog‘-kon, telekommunikatsiya va qayta ishlash tarmoqlariga yo‘naltirilgan. Shuningdek, so‘nggi yillarda Yaqin Sharq mamlakatlari, xususan, Saudiya Arabistoni (7.9%) va BAA (5.8%) yirik yashil energetika (ACWA Power, Masdar) loyihalari orqali faol kirib kelmoqda. Yevropa Ittifoqidan esa Germaniya (4.3%) yetakchi oltilikni yakunlaydi. Ushbu geografik konsentratsiya shuni ko‘rsatadiki, mamlakat investitsiya siyosati tashqi iqtisodiy bog‘liqlik xavfini kamaytirish uchun diversifikatsiya mexanizmlariga muhtoj.

Ushbu sof investitsiyalar oqimining tarmoqlar bo‘yicha taqsimlanishi makroiqtisodiy barqarorlik va modernizatsiya siyosatini baholash imkonini beradi. Eng katta kapital sig‘imiga ega bo‘lgan soha – Energetika tarmog‘i bo‘lib, umumiy sof oqimning 39.2 foizini (845.15 mln dollar) tashkil etdi. Ushbu mablag‘larning asosiy qismi muqobil “yashil” energetika loyihalariga (quyosh va shamol fotoelektr stansiyalari) yo‘naltirilgan.

O‘zbekiston milliy iqtisodiyotiga 2023 yilda kiritilgan real sof TXIning tarmoqlar kesimidagi hajmi (Markaziy bank To‘lov balansi ko‘rsatkichlari asosida) [7]

Tarmoqlar va sohalar nomi	Ulushi (%)	Real sof hajmi (mln. USD)	Asosiy xorijiy investor davlatlar
1. Energetika (shu jumladan qayta tiklanuvchi energetika)	39.2%	845.2	Saudiya Arabistoni, BAA, Xitoy
2. Sanoat va qayta ishlab chiqarish (kimyo, metallurgiya)	25.4%	547.6	Rossiya, Xitoy, Germaniya
3. Transport, logistika va telekommunikatsiyalar	12.8%	275.9	Xitoy (Huawei), Turkiya
4. Avtomobilsozlik va mashinasozlik (BYD loyihasi)	8.5%	183.3	Xitoy (BYD), Janubiy Koreya
5. Boshqa tarmoqlar (qurilish, to‘qimachilik, xizmatlar)	14.1%	304.0	Turkiya, Yevropa Ittifoqi va b.
JAMI REAL SOF TXI (To‘lov balansi bo‘yicha):	100.0%	2 156.0	Global hamkorlar

Jadval ma’lumotlarining makroiqtisodiy tahlili shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston iqtisodiyotiga jalb qilinayotgan sof TXI tarkibida kuchli tarmoqviy konsentratsiyalashuv mavjud. Energetika sektorining ulushi qariyb 40 foizni tashkil etib, qolgan tarmoqlardan sezilarli darajada uzilib ketgan. Bu holat mamlakatda qayta tiklanuvchi va an’anaviy energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilishga qaratilgan yirik loyihalarning faolligidan dalolat beradi.

Biroq, kapitalning birgina tarmoqda bunday yuqori darajada to‘planishi milliy iqtisodiyotning tashqi konyunktura xavf-xatarlariga va energetika bozoridagi narx tebranishlariga nisbatan sezuvchanligini oshirishi mumkin. Ayni paytda, transport, logistika va AKT sohalarining ulushi (12.8%), shuningdek, avtomobilsozlik tarmog‘i (8.5%) mamlakatda yuqori texnologiyali va xizmat ko‘rsatish sektorlarini rivojlantirish uchun hali to‘liq ishga solinmagan potensial mavjudligini ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Keynes, J. M. The General Theory of Employment, Interest, and Money. – London : Palgrave Macmillan, 1936. – 428 p.
2. Samuelson, P. A. Interactions between the Multiplier Analysis and the Principle of Acceleration // The Review of Economics and Statistics. – 1939. – Vol. 21, No. 2. – P. 75–78.
3. Dunning, J. H. The Eclectic Paradigm of International Production: A Restatement and Some Possible Extensions // Journal of International Business Studies. – 1988. – Vol. 19, No. 1. – P. 1–31.
4. Valiyev B.B. Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlashda to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish: Iqt. fan. doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati. – Toshkent: 2017. – 46 b; Муинов Ж., Федящева Г. Прогнозирование инвестиционных процессов и механизмы дальнейшего улучшения инвестиционного климата // Отчет о научно-исследовательской работе за 2015-2017 гг. ИПМИ, 2017 г.

5. UNCTAD. World Investment Report 2024: Investment Facilitation and Digital Government. – Geneva: United Nations, 2024.
6. UNCTAD. World Investment Report 2024: Investment Facilitation and Digital Government. – Geneva: United Nations, 2024. – 184 p.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. O‘zbekiston Respublikasi to‘lov balansi, xalqaro investitsiyaviy pozitsiyasi va tashqi qarzi: 2024 yil uchun yillik hisobot. – Toshkent, 2025.

UDK: 685.34

**CHARM-POYABZAL SANOATI KORXONALARIDA SIFATNI BOSHQARISH
TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI**

**WAYS TO IMPROVE THE QUALITY MANAGEMENT SYSTEM IN LEATHER AND
FOOTWEAR INDUSTRY ENTERPRISES**

**ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ НА
ПРЕДПРИЯТИЯХ КОЖЕВЕННО-ОБУВНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ**

Ashurova Guljahon Nuralyevna

University of economics and pedagogy NOTM

Annotatsiya

Ushbu maqolada bozor iqtisodiyot sharoitida charm-poyabzal sanoat korxonalari sifat menejmenti tizimi boshqarish va uni rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar tahlil etilgan. Poyabzal sanoati yengil sanoatning eng muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Bugungi globallashuv sharoitida poyabzal korxonalarining raqobatbardoshlik darajasi, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va ishlab chiqarish samaradorligi iqtisodiyot barqarorligining muhim omillaridan biridir.

Kalit so‘zlar: Sifat, sifat menejmenti tizimi, bozor iqtisodiyot, charm-poyabzal sanoat korxonalari, islohotlar, kadrlar salohiyati, innovatsiyalar, charm-poyabzal ishlab chiqarish.

В данной статье проанализированы система менеджмента качества на предприятиях кожевенно-обувной промышленности в условиях рыночной экономики и факторы, влияющие на её развитие. Обувная промышленность является одной из важнейших отраслей лёгкой промышленности и занимает значимое место в развитии национальной экономики. Эта отрасль не только удовлетворяет повседневные потребности населения, но и вносит существенный вклад в экономический рост, обеспечение занятости, увеличение экспортного потенциала и развитие региональной промышленности. В условиях современной глобализации уровень конкурентоспособности обувных предприятий, использование инновационных технологий и эффективность производства являются важнейшими факторами экономической стабильности.

Ключевые слова: качество, система менеджмента качества, рыночная экономика, предприятия кожевенно-обувной промышленности, реформы, кадровый потенциал, инновации, производство кожевенно-обувной продукции

This article analyzes the quality management system of leather and footwear enterprises in market economy conditions and the factors influencing its development. The footwear industry is one of the most important branches of light industry and plays a significant role in the development of the national economy. This sector not only satisfies the daily needs of the population but also contributes significantly to economic growth, employment, increasing export potential, and regional industrialization. In today’s globalization environment, the competitiveness of footwear enterprises,

the use of innovative technologies, and production efficiency are among the key factors of economic stability.

Keywords: Quality, quality management system, market economy, leather and footwear enterprises, reforms, human resource potential, innovations, leather and footwear production.

O‘zbekiston iqtisodiyotida poyabzal sanoati yengil sanoatning eng muhim tarmoqlaridan biri bo‘lib, mamlakat iqtisodiyoti rivojlanishida muhim o‘rin egallaydi. Ushbu soha nafaqat aholining kundalik ehtiyojini qondiradi, balki iqtisodiy o‘sish, bandlikni ta‘minlash, eksport salohiyatini oshirish va hududlar sanoatlashuviga sezilarli hissa qo‘shadi. Bugungi globallashtirish sharoitida poyabzal korxonalarining raqobatbardoshlik darajasi, innovatsion texnologiyalardan foydalanish va ishlab chiqarish samaradorligi iqtisodiyot barqarorligining muhim omillaridan biridir. Ushbu maqolada charm poyabzal korxonalarida samarador texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati, ishlab chiqarish jarayonlarini modernizatsiya qilish, resurslardan oqilona foydalanish va raqobatbardoshlikni oshirish masalalari yoritilgan. Bugungi kunda charm poyabzal sanoatida samarador texnologiyalarni joriy etish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Global raqobat sharoitida korxonalarning barqaror rivojlanishi ishlab chiqarish jarayonlarining texnologik darajasiga bevosita bog‘liq. Charm poyabzal korxonalarida zamonaviy texnologiyalar ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va tannarxni kamaytirishga xizmat qiladi. Avtomatlashtirilgan kesish va tikish uskunalari, kompyuterlashtirilgan dizayn tizimlari (CAD/CAM), energiya tejamlor texnologiyalar samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

Charm-poyabzal sanoatning jadal va barqaror rivojlanishini ta‘minlash, mahalliy xom ashyoni chuqur qayta ishlash orqali birinchi navbatda tashqi bozorlarda raqobatbardosh bo‘lgan yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar, charm va sun‘iy charm poyabzal mahsulotlari ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va kengaytirish – Respublikamizda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu vazifani bajarish uchun mahsulot sifatini oshirish zarur bo‘ladi[1].

O‘zbekiston respublikasida 2023 yilda jami 456056,1 mlrd. so‘mlik, 2024 yilda 21350,9 mlrd. so‘mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo‘lsa, shundan sun‘iy charm-poyabzal mahsulotlari ishlab chiqarish 2023 yilda 32367,3 mlrd. so‘mni, 2024 yilda esa 55757,0 mlrd. so‘mni tashkil etdi va o‘tgan yilga nisbatan 23,3 %ga ortgan.[2]

Kompaniyaning sifat menejmenti tizimining samarali ishlashi uchun real vaqt rejimida ichki va tashqi muhitdan barcha o‘zgarishlarga tezda javob berish va tegishli qarorlarni boshqarishga ta‘sir qilishi mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni olish, ma‘lumotlarni yanada strukturalashtirish, ishlab chiqish va korxonaning barcha darajadagi menejrlari bilan muvofiq qilib taqdim etish kerak. Yuzaga keladigan yoki yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni hal qilish usullarini topish zarur [3].

Mamlakatning jahon miqyosida obro‘cini yuksaltirish, mavqeyini mustahkamlash va shaffoflikni ta‘minlash uchun xalqaro reytinglarning o‘rni muhim. 2025-yilgi xalqaro reytinglarda O‘zbekistonning raqamlashtirish bo‘yicha o‘rni sezilarli darajada ko‘tarildi. Xususan, Jahon bankining “GovTech Enablers” indeksiga muvofiq, bozor ko‘nikmalar va davlat xizmatlaridagi innovatsiyalar bo‘yicha mamlakatimiz 2020-yilga nisbatan 75 pog‘ona yuqoriladi [4].

O‘zbekiston respublikasida charm-poyabzal sanoat tarmoqlarini rivojlantirish, ishlab chiqarilayotgan tayyor mahsulotlarning turlari va assortimentini kengaytirish, shuningdek, tarmoq korxonalarining investitsiya va eksport faoliyatini har tomonlama qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Charm-poyabzal sanoatning jadal va barqaror rivojlanishini ta‘minlash, mahalliy xom ashyoni chuqur qayta ishlash orqali birinchi navbatda tashqi bozorlarda raqobatbardosh bo‘lgan yuqori qo‘shilgan qiymatga ega mahsulotlar, charm va sun‘iy charm poyabzal mahsulotlari ishlab chiqarishni diversifikatsiya qilish va kengaytirish – Respublikamizda dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Bu vazifani bajarish uchun mahsulot sifatini oshirish zarur bo‘ladi[1].

Mahsulot sifatini oshirish – jahondagi barcha yetakchi korxonalar uchun xos bo‘lgan faoliyatining muhim yo‘nalishidir. Hozirgi kunda ishlab chiqarilayotgan mahsulot sifatini oshirish – ichki va tashqi bozorlarda uning raqobatbardoshligining asosiy sharti hisoblanmoqda. Mahsulotning

raqobatbardoshligi ko‘pincha mamlakatning prestijini belgilab beradi va milliy boylikni oshirishning hal qiluvchi omili bo‘lib qolmoqda. Mahsulot sifatini oshirish uchun korxonada sifat menejmenti tizimi joriy etilgan bo‘lishi kerak deb hisoblaymiz.

Sifat tizimi – bu korxonada sifatni umumiy boshqarishni amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan tashkiliy tizim, metodika, jarayonlar va resurslar yig‘indisidir. Sifat menejmenti tizimini joriy etish va rivojlantirish — kompaniyada sifat boshqaruvining zarur komponentidir. Sifat menejmenti tizimi – korxonada sifat sohasida siyosat olib borish va maqsadlarni ishlab chiqish, shuningdek ushbu maqsadlarga erishish uchun korxonada yetakchilikni ta‘minlaydigan o‘zaro bog‘liq va o‘zaro ta‘sir qiluvchi elementlar, tashkiliy tuzilmalar, jarayonlar va manbalar majmuasidir”, deb hisoblaymiz. Korxonalar quyidagi maqsadlarga erishish uchun sifat menejmenti tizimini ishlab chiqadi, joriy qiladi va rivojlantiradi:

- majburiy talablarga javob beruvchi, shuningdek iste‘molchilarning ehtiyojlari va talablarini qondira oladigan mahsulotni yetkazib berish qobiliyatini namoyish qilish;
- sifat menejment tizimini samarali qo‘llash, shuningdek uni doimo yaxshilash jarayonini tashkil etish orqali iste‘molchilar qoniqish darajasini oshirish;
- raqobat kurashida ustunlikni ta‘minlash;
- korxona samaradorligi va imkoniyatlarini oshirish.

Hozirgi kunda charm-poyabzal sanoatda olib borilayotgan islohotlar natijasida ijobiy natijalarga erishildi. O‘zbekistonda keng turdagi sifatli mahsulotlari ishlab chiqarishni tashkil etish, uni ishlab chiqarishni mahalliyashtirishni chuqurlashtirish, shuningdek, mahalliy ishlab chiqaruvchilarning eksport salohiyatini oshirish bo‘yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. O‘zbekiston respublikasida 2023 yilda jami 456056,1 mlrd. so‘mlik, 2024 yilda 21350,9 mlrd. so‘mlik sanoat mahsulotlari ishlab chiqarilgan bo‘lsa, shundan sun‘iy charm-poyabzal mahsulotlari ishlab chiqarish 2023 yilda 32367,3 mlrd. so‘mni, 2024 yilda esa 55757,0 mlrd. so‘mni tashkil etdi va o‘tgan yilga nisbatan 23,3 %ga ortgan.[2]

Charm poyabzal korxonalarida zamonaviy texnologiyalar ishlab chiqarish hajmini oshirish, mahsulot sifatini yaxshilash va tannarxni kamaytirishga xizmat qiladi. Avtomatlashtirilgan kesish va tikish uskunalari, kompyuterlashtirilgan dizayn tizimlari (CAD/CAM), energiya tejamkor texnologiyalar samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi.

Hozirgi kunda korxonalar sifat menejmenti tizimining rivojlanish darajasining korxonani raqamlashtirish sur‘atlariga va tashqi muhit tomonidan talab qilinadigan talablarga muvofiqligini ta‘minlash kabi muhim muammosiga duch kelmoqdalar. Sifat menejmenti tizimini raqamlashtirishdagi muammolariga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Bozor texnologiyalarni tatbiq etish yuqori darajada sarf-xarajatlarni talab etadi (bozor platformalardan foydalanish va unga texnik xizmat ko‘rsatishda, avtomatlashtirilgan tizimlarni ishlab chiqishda, kompaniya yoki davlat sirini tashkil etuvchi axborotlarni himoya etishda, korxonalarning o‘zaro hamkorligi sharoitida elektron hujjat aylanishining yagona tizimini shakllantirishda);

2. Malakali kadrlar bilan ta‘minlanishdagi qiyinchiliklar (turli darajadagi murakkablikdagi ko‘p darajali tizimlarni tahlil qilish sohasida yetarli bilimga ega va katta hajmdagi ma‘lumotlarni qayta ishlash vositalari bilan ishlash tajribasiga ega bo‘lgan xodimlarning yo‘qligi, korxona xodimlarining yangi sharoitlarga moslashishni istamasligi. Psixologik jihatdan bu "shaffof tizimlar"ni yaratishda namoyon bo‘lishi mumkin).

3. Elektron muvofiqlik sertifikatlarini taqdim etuvchi yagona “bozor reestr”ni shakllantirishning muqarrarligi.

Kompaniyaning sifat menejmenti tizimining samarali ishlashi uchun real vaqt rejimida ichki va tashqi muhitdan barcha o‘zgarishlarga tezda javob berish va tegishli qarorlarni boshqarishga ta‘sir qilishi mumkin bo‘lgan ma‘lumotlarni olish, ma‘lumotlarni yanada strukturalashtirish, ishlab chiqish va korxonaning barcha darajadagi menejerlari bilan muhokama qilish uchun taqdim etish kerak. Yuzaga keladigan yoki yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan muammolarni hal qilish usullarini topish zarur [3].

Shunday qilib, korxonalar bozor transformatsiya sharoitida bozor dunyo talablariga javob berishlari uchun nafaqat eng yangi texnologiyalarga amal qilish, balki axborot madaniyatini to‘liq o‘zgartirish kerak.

Mamlakatning jahon miqyosida obro‘cini yuksaltirish, mavqeyini mustahkamlash va shaffoflikni ta‘minlash uchun xalqaro reytinglarning o‘rni muhim. 2025-yilgi xalqaro reytinglarda O‘zbekistonning raqamlashtirish bo‘yicha o‘rni sezilarli darajada ko‘tarildi. Xususan, Jahon bankining “GovTech Enablers” indeksiga muvofiq, bozor ko‘nikmalar va davlat xizmatlaridagi innovatsiyalar bo‘yicha mamlakatimiz 2020-yilga nisbatan 75 pog‘ona yuqoriladi [4]. “GovTech Maturity Index” natijalariga ko‘ra, hukumat va davlat xizmatlari sektori bo‘yicha esa 40 pog‘ona yuqorilab, 198 mamlakat ichida bozor transformatsiya sohasida yetakchi mamlakatlar guruhiga kirdi.

Hozirda barcha rivojlangan mamlakatlarda takomillashib borayotgan bozor texnologiyalar O‘zbekistonning barcha viloyatlari charm-poyabzal sanoati korxonalariga, jumladan Andijon viloyati korxonalariga ham ushbu texnologiyalarni joriy etishga undamoqda. Iste‘molchilar fikrlarini, istaklarini tezkor o‘rganish, bozorni holatini tadqiq etish va unga tezkor moslashish, “Customizatsiya”ni joriy etish, ishlab chiqarishni robotlashtirish, mahsulotni loyihalashda tayyor dasturlardan foydalanish uchun korxona faoliyatiga bozor sifat menejmeti tizimini joriy etish muhim rol o‘ynaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Международный стандарт ISO 9001:2015 системы менеджмента качества. Требования.
2. Мельникова, Д. И. Система менеджмента качества в условиях цифровизации: проблемы и перспективы развития / Д. И. Мельникова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2021. — № 47 (389). — С. 109-111. — URL: <https://moluch.ru/archive/389/85693/>
3. O‘zbekiston respublikasi huzuridagi statistika agentligi ma‘lumotlari <https://stat.uz/uz/rasmiy-statistika/industry-2>
4. 2022 GovTech Maturity Index Update GTMI (worldbank.org) [elektron resurs].

UDK: 332.1

**SHAHARLAR VA SHAHAR AGLOMERATSIYALARI MINTAQALAR VA
MAMLAKATLAR IJTIMOY-IQTISODIY RIVOJLANISHINING DRAYVERI**

**ГОРОДА И ГОРОДСКИЕ АГЛОМЕРАЦИИ ДРАЙВЕР СОЦИАЛЬНО-
ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ И СТРАН**

**CITIES AND URBAN AGGLOMERATIONS AS DRIVERS OF SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT OF REGIONS AND COUNTRIES**

Axmadjanov Ilyosbek Ilxomjon o‘g‘li
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada shaharlar va shahar aglomeratsiyalarining milliy va mintaqaviy ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishdagi drayverlik (harakatlantiruvchi kuch) roli ilmiy tahlil qilingan. Urbanizatsiya jarayonlari zamonaviy iqtisodiyotda shunchaki aholi punktlarining shakllanishi emas, balki innovatsion salohiyat, yuqori qo‘shilgan qiymatli mahsulotlar ishlab chiqarish va raqobatbardoshlikning asosiy manbai sifatida qaraladi. Maqolada shahar tizimlarining mintaqaviy iqtisodiyotga ta‘siri, aglomeratsiyalarda "shahar samarasi" (agglomeration economy) va resurslarning konsentratsiyasi iqtisodiy o‘sishni jadallashtiruvchi omil ekanligi nazariy jihatdan asoslangan. Tadqiqot doirasida urbanizatsiyani strategik boshqarish, infratuzilma integratsiyasi va innovatsion ekotizimlarni yaratish orqali hududlar barqarorligini ta‘minlashning mexanizmlari yoritilgan. Maqola

yakunida shahar aglomeratsiyalarini mintaqaviy rivojlanishning lokomotivi sifatida faoliyat yuritishini ta'minlovchi samarali boshqaruv yondashuvlari taklif etilgan.

Kalit so'zlar: shahar aglomeratsiyasi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, iqtisodiy drayver, urbanizatsiya, mintaqaviy raqobatbardoshlik, strategik boshqaruv, innovatsion salohiyat, tizimli barqarorlik.

В данной статье представлен научный анализ драйверной роли городов и городских агломераций в национальном и региональном социально-экономическом развитии. Процессы урбанизации в современной экономике рассматриваются не просто как формирование населенных пунктов, а как основной источник инновационного потенциала, производства продукции с высокой добавленной стоимостью и конкурентоспособности. В статье теоретически обосновано влияние городских систем на региональную экономику, а также то, что "эффект города" (agglomeration economy) и концентрация ресурсов в агломерациях являются факторами, ускоряющими экономический рост. В рамках исследования освещены механизмы обеспечения устойчивости регионов посредством стратегического управления урбанизацией, интеграции инфраструктуры и создания инновационных экосистем. В заключение статьи предлагаются эффективные подходы к управлению, обеспечивающие функционирование городских агломераций в качестве локомотива регионального развития.

Ключевые слова: городская агломерация, социально-экономическое развитие, экономический драйвер, урбанизация, региональная конкурентоспособность, стратегическое управление, инновационный потенциал, системная стабильность.

This article provides a scientific analysis of the driving role of cities and urban agglomerations in national and regional socio-economic development. In the modern economy, urbanization processes are viewed not merely as the formation of settlements, but as a primary source of innovative potential, high-value-added production, and competitiveness. The article theoretically substantiates that the impact of urban systems on regional economies, the "urban effect" (agglomeration economy), and the concentration of resources in agglomerations are factors that accelerate economic growth. The study highlights mechanisms for ensuring regional sustainability through strategic urbanization management, infrastructure integration, and the creation of innovative ecosystems.

The study highlights mechanisms for ensuring regional sustainability through strategic urbanization management, infrastructure integration, and the creation of innovative ecosystems. At the end of the article, effective management approaches are proposed to ensure that urban agglomerations function as the locomotive of regional development.

Keywords: urban agglomeration, socio-economic development, economic driver, urbanization, regional competitiveness, strategic management, innovative potential, systemic sustainability.

Hududlar va mamlakatlarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishida shaharlarning tutgan o'rnini, avvalo, shahar hududida faoliyat yurituvchi iqtisodiy subyektlar uchun yuzaga keladigan aglomeratsiya samaralari bilan belgilanadi. Ushbu samaralar ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish jarayonlarida xarajatlarning kamayishi, mehnat bozorining kengayishi hamda bilim va innovatsiyalarning tezroq tarqalishi orqali namoyon bo'ladi. Natijada, shaharlar mintaqaviy va milliy iqtisodiyotda yuqori iqtisodiy faollik jamlangan hududlar sifatida shakllanadi. Ilmiy adabiyotlarda aglomeratsiya samaralarining ikki asosiy turi ajratib ko'rsatiladi. Ulardan birinchisi shahar miqyosi, ya'ni aholi sonining kattaligi bilan bog'liq bo'lib, urbanizatsiya iqtisodiyoti (urbanization economiyes) deb ataladi. Mazkur samaralar yirik shaharlar sharoitida infratuzilmaning nisbatan samarali ishlashi, mehnat resurslarining diversifikatsiyalashuvi va bozorlar hajmining kengayishi bilan izohlanadi. Xususan, Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti hisob-kitoblariga ko'ra, shahar aholisi sonining ikki barobarga ortishi mehnat unumdorligining 2–5 foizga o'sishiga olib keladi. Bu holat urbanizatsiya jarayonlarining iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta'sirini ilmiy jihatdan tasdiqlaydi [1].

Aglomeratsiya samaralarining ikkinchi turi shahar hududida muayyan iqtisodiy faoliyat turi yoki iqtisodiy klasterning rivojlanish ko‘lami bilan bog‘liq bo‘lib, mahalliyashtirish iqtisodiyoti (localization economiyes) yoki ixtisoslashuv samaralari sifatida tavsiflanadi. Ushbu ta’sirlar bir xil yoki o‘zaro bog‘liq tarmoqlarning hududiy jihatdan jamlanishi natijasida yuzaga keladi va ishlab chiqarish jarayonlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Mahalliyashtirish iqtisodiyoti, ayniqsa, aholi soni nisbatan kam bo‘lgan shaharlar uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ularga alohida tarmoqlar yoki klasterlar doirasida yuqori darajadagi unumdorlikka erishish imkonini beradi. Ilmiy adabiyotlarda aglomerasion ta’sirlarning asosiy manbalari sifatida tutashlik, birgalikda foydalanish va o‘rganish omillari ajratib ko‘rsatiladi. Tutashlik ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish subyektlarining hududiy yaqin joylashuvi natijasida transport va tranzaksiya xarajatlarining kamayishida namoyon bo‘ladi. Birgalikda foydalanish umumiy infratuzilma, malakali mehnat resurslari va ixtisoslashgan xizmatlardan bir vaqtning o‘zida foydalanish imkoniyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, ishlab chiqarish xarajatlarini qisqartiradi. O‘rganish esa bilim, tajriba va innovatsiyalarning subyektlar o‘rtasida tezkor tarqalishini anglatib, texnologik yangilanish va mehnat unumdorligining oshishiga xizmat qiladi. Mazkur uch omilning o‘zaro uyg‘unligi shaharlar va shahar aglomeratsiyalarini nafaqat umumiy iqtisodiy o‘sish markazlariga, balki muayyan tarmoqlar bo‘yicha ixtisoslashgan raqobatbardosh hududlarga aylantiradi. Natijada, mahalliyashtirish iqtisodiyoti mintaqaviy iqtisodiyotning tarkibiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi [2].

Aholi va iqtisodiy faoliyatning yuqori konsentratsiyasi mavjud bo‘lgan shahar hududlarida bilim, tajriba va innovatsiyalarning tarqalish jarayoni ancha tezlashadi. Innovatsion faoliyatning shaharlarda jamlanishi bunday hududlarda tez rivojlanayotgan firmalar ulushining yuqori bo‘lishini ta’minlaydi hamda iqtisodiy o‘sish sur’atlarini jadallashtiradi. Shu nuqtai nazardan, shaharlar va shahar aglomeratsiyalari hududida aglomeratsiya samaralarini kuchaytirishga xizmat qiluvchi jarayonlarni qo‘llab-quvvatlash iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Infratuzilmani rivojlantirish, ixtisoslashgan klasterlarni shakllantirish va innovatsion muhitni rag‘batlantirish orqali shaharlar mintaqaviy va milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanish drayverlariga aylanishi mumkin [3].

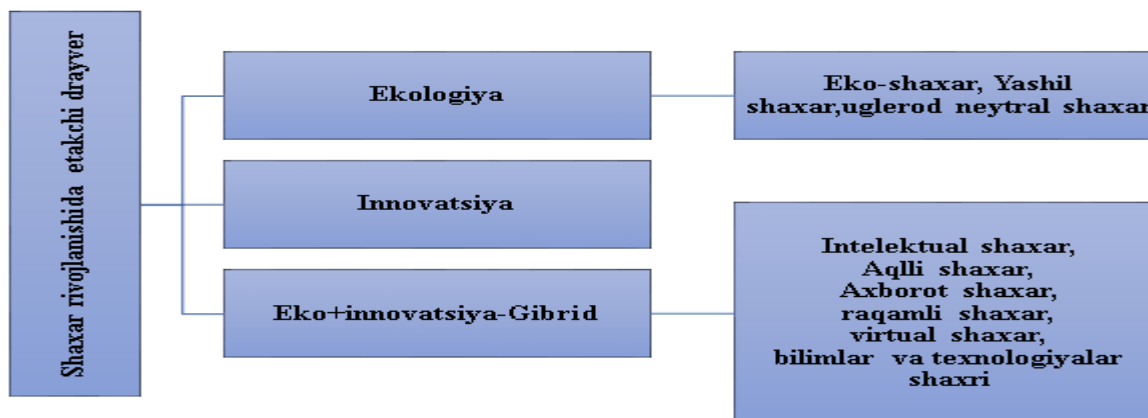
1970-yillarning o‘rtalarida ilmiy adabiyotlarda “shaharning optimal kattaligi” masalasi bo‘yicha munozaralar faollashdi. Ushbu nazariy yondashuvga ko‘ra, shahar ma’lum bir o‘lchamga yetganda iqtisodiy afzalliklar bilan bog‘liq ijobiy samaralar va yirik shaharlarga xos bo‘lgan iqtisodiy, ijtimoiy hamda ekologik xarajatlar o‘rtasida muvozanat shakllanadi va aynan shu holat optimal hisoblanadi. Ya’ni, shahar hajmining ortishi bir tomondan ishlab chiqarish samaradorligi va xizmatlar xilma-xilligini oshirsa, ikkinchi tomondan infratuzilma yuklamasi, ekologik bosim va ijtimoiy muammolarning kuchayishiga olib keladi. 2000-yillarda ushbu masalaga qiziqish yana kuchaydi va “shaharning optimal o‘lchami” nazariyasi zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida qayta ko‘rib chiqildi. Xususan, Valter Kristallarning markaziy o‘rinlar nazariyasi hamda “shahar tarmoqlari” konsepsiyasining neoklassik talqini doirasida olib borilgan tadqiqotlar ushbu nazariyaga yangi mazmun bag‘ishladi. Ushbu yondashuvlar shuni ko‘rsatadiki, shahar hajmi uning iqtisodiy faoliyati, xizmatlar ko‘rsatish salohiyati va hayot sifati kabi miqdoriy hamda sifat ko‘rsatkichlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi, biroq shahar aholisining aniq optimal sonini belgilash ilmiy jihatdan mumkin emas. Mazkur xulosaga ko‘ra, muammo shahar aholisining sonida emas, balki shahar va umuman shaharlar tizimining samarali faoliyat ko‘rsatishida namoyon bo‘ladi. Bunda shaharning qanday funksiyalarni bajarishi, qanday mahsulot va xizmatlarni ishlab chiqarishi, shuningdek, ularning hududiy va iqtisodiy tizimdagi o‘rni hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘ladi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda shaharlarning rivojlanishida xizmatlar sohasining ustuvorligi kuchayib borayotganligi, “optimal kattalik” tushunchasini qat’iy demografik mezonlar asosida emas, balki funksional va tizimli samaradorlik nuqtai nazaridan baholash zarurligini ko‘rsatadi [4].

taraqqiyot, bilimlar, innovatsiyalar va boshqaruv samaradorligi bilan bog‘liq bo‘lib, ularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri klassik omillarga nisbat berib bo‘lmaydi. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy shahar iqtisodiyotida intellektual va ijtimoiy xizmatlarning rivojlanishi innovatsion salohiyatni oshiradi, bilimlarning tez tarqalishini ta’minlaydi va yuqori qo‘shilgan qiymat yaratilishiga zamin yaratadi.

Aynan shaharlar va shahar aglomeratsiyalari bunday faoliyat turlari uchun qulay muhitni shakllantiradi, chunki bu hududlarda mehnat bozori keng, bilim va texnologiyalar almashinuvi jadallashgan hamda aglomeratsiya samaralari kuchli namoyon bo‘ladi. Natijada, shahar iqtisodiyotining resursga emas, balki bilim va xizmatlarga yo‘naltirilgan modeli uzoq muddatli barqaror iqtisodiy o‘rni ta‘minlovchi asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi [5].

Boshqacha aytganda, qiymat yaratish modellaridagi tub o‘zgarishlarga olib keladigan innovatsiyalar, bir tomondan, ko‘pincha oldindan rejalashtirilmagan holda yuzaga keladi, ikkinchi tomondan esa, o‘z ta‘sirini iqtisodiyotning deyarli barcha sohalariga yoyadi. Shu sababli innovatsiyalarni alohida ishlab chiqarish omili sifatida qat’iy chegaralash yoki ularni yaratish jarayonini aniq funksional bog‘liqliklar orqali ifodalash imkoniyati mavjud emas. Ya’ni, “innovatsiya funksiyasi”ni aniqlash — innovatsiyani ishlab chiqarish uchun qancha va qanday omillar zarurligini, shuningdek, u paydo bo‘lgach, aynan qaysi mahsulotda yoki qo‘shilgan qiymatda qanday shaklda namoyon bo‘lishini oldindan belgilash ilmiy jihatdan murakkab, ba’zan esa imkonsizdir. Innovatsiyalarning bunday xususiyatini sanoat taraqqiyoti tarixidagi muhim misollar orqali yaqqol ko‘rish mumkin. Jumladan, konveyer usulining joriy etilishi avtomobil ishlab chiqarish modelini tubdan o‘zgartirdi: ishlab chiqarishda qo‘llaniladigan omillar tarkibi va ularning nisbatlari qayta shakllandi, mehnat unumdorligi keskin oshdi hamda mahsulot tannarxi sezilarli darajada pasaydi.

Mazkur shahar rivojlanish modellari nafaqat nazariy konseptuallashtirish darajasida, balki amaliyotda joriy etish tajribasida ham o‘z ifodasini topmoqda. Xususan, shahar rivojlanishida ekologik omillarning ustuvorligini ta’kidlaydigan modellarni tavsiflashda turli, ammo mazmunan o‘zaro yaqin bo‘lgan terminlar qo‘llaniladi. Bular qatoriga “ekoshaharlar”, “yashil shaharlar”, “sog‘lom shaharlar”, shuningdek “uglerod neytral shaharlar” tushunchalari kiradi. Ushbu yondashuvlar shaharlarning ekologik barqarorligini ta’minlash, atrof-muhitga salbiy ta’sirni kamaytirish hamda aholining sog‘lom yashash muhitini shakllantirishga qaratilganligi bilan tavsiflanadi. Shu bilan birga, innovatsiyalar va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining rivojlanishi yetakchi omil sifatida namoyon bo‘ladigan shahar rivojlanish modellari ham keng tarqalgan.

1-rasm. Shahar rivojlanishida yetakchi drayver [1]

Yangi urbanizm shaharlarni loyihalashtirish va shahar makonini tashkil etishning modernistik tamoyillarini tanqidiy qayta ko‘rib chiqish to‘lqinida paydo bo‘lmoqda. Modernistik shaharsozlik paradigmasining yetakchi mafkurachilaridan biri Le Korbyuze shahar rivojlanishining eng muhim xususiyati sifatida vorisiylikni rad etib, avtomagistrallar orasida erkin tartibda joylashgan baland turar-joy "minora"laridan iborat yangi "Nurli shahar" barpo etish g‘oyasini ilgari surdi. Le Korbyuzening shaharsozlik konsepsiyasi keyinchalik asossiz ravishda "radikal" nomini oldi, chunki u "eski" binolarni buzib tashlash va ularning o‘rniga yangilarini qurishni nazarda tutgan[6]. Kanadalik-amerikalik urbanist va shaharliklar huquqlari uchun kurashchi J.Jekobsning mashhur va ko‘p tillarda bir necha bor qayta nashr etilgan kitobi bosilib chiqishi bilan urbanistik qarashlarning "qayta shakllanishi" — ijtimoiy yo‘naltirilgan burilish boshlandi. J.Jekobs shaharni rejalashtirishni bu jarayonga shaharliklarning o‘zlarini jalb qilmasdan amalga oshirib bo‘lmaydi, deb hisoblagan [7].

Bundan tashqari, jamoat joylarini obodonlashtirish, piyodalar va velosipedchilar uchun qulay harakatlanish sharoitlarini yaratish sog‘lom shaharlarni shakllantirishga yordam beradi. Piyoda, velosipedda (samokat, rolikli konkida) harakatlanish, avtotransport harakatini kamaytirish orqali hududning umumiy ekologik farovonligiga sezilarli hissa qo‘shishdan tashqari, tabiiy ravishda ularning tibbiy xizmatlarga xarajatlarini kamaytirish orqali shahar aholisining salomatligiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatar ekan, velosiped va piyoda yurish madaniyati shahar sog‘liqni saqlash siyosatining muhim elementi sifatida ham ko‘rib chiqilishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. OECD, 2015, Governing the City, Organisation for Economic Co-Operation and Development (OECD)
2. Puga D. The Magnitude And Causes of Agglomeration Economies // Journal of Regional Science. 2010. N 50 (1). P. 203–219.
3. The State of European Cities 2016. Cities leading the way to a better future. European Commission/ UN HABITAT, 2016.
4. Обзор классических и современных теорий «оптимального размера города» представлен в докладе: Holzer M. et al. Literature Review and Analysis Related to Optimal Municipal Size and Efficiency, Rutgers School of Public Affairs and Administration. 2009. URL: http://www.state.nj.us/dca/affiliates/luarcc/pdf/final_optimal_municipal_size_&_efficiency.pdf.
5. Solow R. M. Growth Theory — An Exposition. Oxford University Press, 1970 (2nd ed. — 2006).
6. Le Corbusier. (1935). La Ville Radieuse (Nurli shahar). Paris: Éditions de l’Architecture d’Aujourd’hui.
7. Jacobs, J. (1961). The Death and Life of Great American Cities. New York: Random House.

УДК: 338.24

**РАҚАМЛИ ТЕНГСИЗЛИК: ДАВЛАТЛАР ВА ТАРМОҚЛАР ЎРТАСИДАГИ
ТЕХНОЛОГИК УЗИЛИШЛАРНИ КАМАЙТИРИШ ЙЎЛЛАРИ**

**ЦИФРОВОЕ НЕРАВЕНСТВО: СПОСОБЫ СОКРАЩЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКОГО
РАЗНИЦА МЕЖДУ СТРАНАМИ И СЕТЯМИ**

**DIGITAL INEQUALITY: WAYS TO REDUCE THE TECHNOLOGICAL DIVAS
BETWEEN COUNTRIES AND NETWORKS**

Эгамназарова Г.Ш. ЎзМУ талабаси

Аннотация

Ушбу мақола давлатлар ва турли тармоқлар ўртасидаги рақамли тенгсизлик муаммосини ҳамда унинг иқтисодий ва ижтимоий таъсирини ўрганишга бағишланган. Шунингдек, мақолада рақамли тафовутнинг асосий сабаблари таҳлил қилиниб, давлатлар ва тармоқлар ўртасидаги технологик узилишларнинг салбий оқибатларини камайитириш ҳамда рақамли инклюзивликни таъминлаш бўйича самарали ёндашувлар кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: рақамли тенгсизлик, рақамли инфратузилма, рақамли кўникмалар, рақамли инклюзивлик, иқтисодий ривожланиш.

Данная статья посвящена проблеме цифрового неравенства между государствами и различными отраслями, а также изучению его экономического и социального влияния. Также, в статье проанализированы основные причины цифрового неравенства, уменьшения негативных последствий технологических разрывов между государствами и отраслями, также рассмотрены эффективные подходы по обеспечению цифровой инклюзивности.

Ключевые слова: цифровое неравенство, цифровая инфраструктура, цифровые навыки, цифровая инклюзия, экономическое развитие.

This article is devoted to analyzing the factors contributing to digital inequality between countries and various economic sectors, as well as its impact on development processes. The article examines the effects of the digital divide on economic opportunities, education, employment, and innovation-driven development. Furthermore, it proposes ways to reduce this gap through the development of digital infrastructure, the improvement of digital skills, and the implementation of inclusive technology policies.

Keywords: digital inequality, digital infrastructure, digital skills, digital inclusion, economic development.

XXI асрнинг энг асосий ютуқларидан бири рақамли технологияларнинг жадал ривожланиши бўлди. Рақамли технологиялар турли тармоқ ва соҳаларда самарадорликни ошириш, ресурслардан оқилона фойдаланиш ҳамда вақтни тежашга хизмат қилмоқда. Афсуски, ушбу имкониятлардан барча ҳам бирдек фойдаланиш имконига эга эмас. Ҳозирги кунда рақамли технологияларнинг шиддатли ривожланиши билан бир қаторда рақамли тенгсизлик муаммоси ҳам тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Хусусан, давлатлар, тармоқлар ва аҳоли қатламлари ўртасидаги рақамли тафовутнинг мавжудлиги ижтимоий ва иқтисодий жараёнларга сезиларли таъсир кўрсатмоқда. Жумладан, дунё аҳолисининг деярли учдан бир қисми, яъни 2,2 миллиард нафар инсон Интернетга кириш имкониятига эга эмас. Бошқача айтганда, ҳар тўрт нафар одамдан бирида Интернетдан фойдаланиш имконияти йўқ. Ўзбекистонда Интернет тармоғи билан қамров даражаси йилдан йилга ошиб бормоқда. Ўзбекистон Республикаси Миллий статистика қўмитасининг маълумотларига кўра, 2025 йилнинг январь–август ҳолатига республика аҳолисининг 94,2 фоизи Интернетдан фойдаланиш имкониятига эга. Интернетдан фойдаланиш имкониятининг чекланганлиги асосан ривожланаётган ёки паст даромадли мамлакатларда кўпроқ учрайди. Бунда Интернет тармоғининг мавжуд эмаслиги, хизматлар нархининг юқорилиги ҳамда рақамли қурилмаларнинг етишмаслиги Интернет фойдаланувчилари сонининг кам бўлишига сабаб бўлмоқда. Ҳозирги рақамлашган бозор иқтисодиёти шароитида аҳолини ижтимоий, сиёсий ва иқтисодий янгиликлардан мунтазам хабардор қилиб бориш ҳамда кундалик ҳаётда рақамли технологиялардан самарали фойдаланишни таъминлаш долзарб вазифалардан бири бўлиб ҳисобланади.

Рақамли тафовутнинг юзага келишига бир қатор омиллар сабаб бўлади. Энг муҳим омиллардан бири рақамли инфратузилманинг етарли даражада ривожланмаганлигидир. Хусусан, ривожланаётган ва паст даромадли мамлакатларда Интернет тармоғининг етарли даражада ривожланмаганлиги рақамли қамров даражасининг паст бўлишига олиб келмоқда. Бундан ташқари, ҳудудий фарқлар ҳам муҳим аҳамиятга эга. Масалан, шаҳар марказлари ва иқтисодий жиҳатдан ривожланган ҳудудларда рақамли технологиялардан фойдаланиш даражаси юқори бўлса, чекка ва олис ҳудудларда Интернет инфратузилмаси ҳали ҳам етарлича шаклланмаган. Шунингдек, аҳолининг турли ёшдаги гуруҳлари ўртасида ҳам технологик узилишлар мавжуд. Жумладан, катта ёшдаги аҳоли вакиллари рақамли саводхонлик даражаси нисбатан паст бўлиб, уларнинг замонавий технологиялардан фойдаланиш кўникмалари ҳам етарли даражада эмас.

Рақамли қамровни ошириш мақсадида 2026 йил 24 июлда Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақамли хизматлар қамрови ҳамда сифатини ошириш, шунингдек, соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ–141-сон Фармони қабул қилинди. Ушбу фармонда рақамли узилишни камайитириш ҳамда аҳолини рақамли трансформация жараёнларининг фаол иштирокчисига айлантириш мақсадида қуйидаги вазифалар белгиланган:

– давлат хизматларини Ягона интерактив давлат хизматлари портали орқали тақдим этиш ва аҳоли ўртасида рақамли давлат хизматларидан фойдаланишни рағбатлантириш;

- тўловларни рақамли тўлов тизимлари орқали амалга ошириш ҳамда нақд пулсиз ҳисоб-китобларни кенгайтириш;
- IT-парклар фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва аҳолининг рақамли саводхонлик даражасини ошириш;
- ҳудудлар ўртасидаги рақамли тафовутни камайтиришга қаратилган ислохотларни амалга ошириш;
- рақамли тўлов тизимлари ва электрон тижоратни ривожлантириш;
- чекка ҳудудларга оптик толали Интернет тармоқларини олиб бориш;
- инклюзив рақамли сиёсат юритиш;
- аёллар, кексалар ва қишлоқ аҳолисини рақамли иқтисодиётга кенг жалб қилиш;
- рақамли технологиялар соҳасидаги стартапларни қўллаб-қувватлаш ва молиялаштириш.

Мазкур вазифалар, энг аввало, аҳоли ўртасида рақамли технологияларга нисбатан ишончни мустаҳкамлаш, рақамли саводхонликни ошириш ҳамда мамлакатда рақамли инклюзивлик ва рақамли қамровни кенгайтиришга хизмат қилади.

1-жадвал

Ўзбекистон аҳолисининг асосий рақамли кўникмалари

Категория	Фойдаланиш тури	Улуши (%)
Алоқа	VoIP ёки мессенжерлар орқали қўнғироқлар қилиш	65,10%
	Ижтимоий тармоқлардан фойдаланиш	44,30%
	Бириктирилган файллар билан электрон почта хабарларини юбора оладиган одамлар	24,10%
Рақамли контент яратилиши	Ҳужжатдаги нусха кўчириш ва жойлаштириш воситаларидан фойдаланиш	43,90%
	Электрон жадвалда асосий арифметик формулалардан фойдаланиш	15,90%
	Дастур ёрдамида презентациялар яратиш	5,80%
	Дастурлаш тилларидан фойдаланган ҳолда компьютер дастурларини яратиш	1,40%
АКТ кўникмаларига эга одамлар	Тиббий маълумотни қидириш	13,2%
	Газета, журнал ёки китобларни ўқиш ёки юклаб олиш	19,2%
	Мақсулотлар ёки хизматлар ҳақида маълумот олиш	10,2%
Хавфсизлик	Қурилмалар ва ҳисобларни ҳимоя қилиш учун самарали хавфсизлик чораларини ўрнатиш	6,70%
	Қурилмалар, шахсий ҳисоб ёки иловадаги махфийлик соғламаларини ўзгартириш	1,40%
Муаммоларни ҳал қилиш	Янги қурилмаларни улаш ва ўрнатиш	14,70%
	Онлайн банкинг	10,90%
	Компьютерингиз ва бошқа қурилмалар орасида файлларни узатиш	7,80%
	Дастурий таъминотни қидириш, юклаб олиш ва соғлаш	7,20%
	Товарлар ва хизматларни сотиб олиш ёки брон қилиш	1,90%
	Онлайн курсларда қатнашиш	1,40%

Манба: Infocom.uz, <https://share.google/TuouAbV3IHrASrnT>

Юқоридаги жадвал маълумотларидан шуни хулоса қилиш мумкинки, республика аҳолисининг асосий қисми рақамли технологиялар орқали амалга ошириладиган мураккаб операцияларни бажаришда қийинчиликларга дуч келмоқда, яъни уларда етарли даражада рақамли кўникмалар шаклланмаган. Айниқса, дастурий таъминот ва қурилмалар билан ишлаш, шунингдек, юзага келадиган техник ёки дастурий муаммоларни мустақил ҳал қилиш кўникмалари аҳолининг катта қисми учун чекланганлигича қолмоқда. Рақамли узилиш нафақат кундалик амалиётларни бажариш учун талаб қилинадиган вақт ва молиявий ресурслар ҳажмини оширади, балки қатор ижтимоий ва иқтисодий муаммоларни ҳам келтириб чиқаради. Жумладан, тармоқлар ўртасидаги рақамли тафовут рақобат муҳитининг заифлашишига ва самарадорлик даражасининг пасайишига олиб келиши мумкин. Масалан, қишлоқ хўжалиги соҳасида банд бўлган аҳолининг катта қисми рақамли технологиялар ҳақида етарли билим ва кўникмаларга эга эмаслиги сабабли аграр соҳада амалга

оширилаётган ислохотларнинг самарадорлиги пасайиши, шунингдек, кутилаётган натижаларга эришиш жараёни секинлашиши мумкин. Бундан ташқари, бандлик даражасидаги тафовутлар ҳам рақамли узилиш билан боғлиқ бўлиши мумкин. Яъни, чекка ҳудудларда яшовчи аҳоли вакиллари ҳамда замонавий инфратузилмага эга ривожланган марказий шаҳарларда истиқомат қилувчи аҳоли ўртасида иш имкониятларидан фойдаланиш даражасида сезиларли фарқлар кузатилиши мумкин.

Рақамли тенгсизлик ва технологик узилишларни бартараф этиш учун, энг аввало, ривожланган давлатларнинг мазкур масалага нисбатан ёндашувларини ўрганиш ва уларнинг самарали тажрибаларини Ўзбекистон шароитига мослаштирган ҳолда татбиқ этиш муҳим аҳамиятга эга.

Масалан, Сингапур ва Эстония рақамли қамров ҳамда рақамли бошқарув даражаси бўйича дунёда етакчи ўринларни эгаллаб келаётган давлатлар ҳисобланади. Ушбу мамлакатлар тажрибасини ўрганиш жараёнида, аввало, аҳолининг рақамли саводхонлик даражасини оширишга қаратилган кенг қўламли чора-тадбирларни кўриш мумкин. Хусусан, Сингапур давлати ҳар йили давлат бюджети ҳисобидан ўрта ва катта ёшдаги аҳоли вакилларининг компьютер саводхонлиги ҳамда рақамли кўникмаларини оширишга қаратилган дастурларни молиялаштиради. Эстония ҳукумати эса давлат хизматларини юқори сифатда электрон шаклда тақдим этиш тизимини йўлга қўйган бўлиб, аҳоли ҳам ушбу рақамли хизматлардан кенг фойдаланади. Шу билан бирга, ҳар икки мамлакатда Интернет қамров даражаси ва тармоқ тезлиги юқори бўлиб, ҳатто чекка қишлоқ ва ҳудудлар ҳам сифатли Интернет инфратузилмаси билан таъминланган.

Хулоса қилиб айтганда, рақамли қамров бўйича юқори кўрсаткичларга эга бўлган мамлакатларнинг деярли барчаси аҳолининг рақамли саводхонлигини оширишни асосий устувор йўналишлардан бири сифатида белгилаган. Чунки сифатли Интернет инфратузилмаси ва электрон хизматлар мавжуд бўлган тақдирда ҳам, аҳоли улардан самарали фойдалана олмаса, амалга оширилаётган ислохотларнинг самарадорлиги пасайиши мумкин. Ўзбекистонда ҳам ўрта ва катта ёшдаги аҳоли қатламлари учун рақамли саводхонликни оширишга қаратилган махсус лойиҳалар ва ўқув дастурларини ишлаб чиқиш рақамли тенгсизликни камайтириш йўлидаги муҳим қадамлардан бири бўлиши мумкин. Кейинги босқичда эса чекка ҳудудларни сифатли Интернет тармоғи билан таъминлаш ҳамда рақамли технологиялар ва хизматлардан фойдаланиш учун талаб этиладиган молиявий, вақт ва бошқа ресурсларни камайтириш зарур. Ўзбекистонда амалга оширилаётган рақамли ислохотлар маълум вақт ва тизимли ёндашувни талаб қилади. Энг муҳими, бу жараёнда изчилликни сақлаш, доимий равишда такомиллашиб бориш ва жамоавий ҳаракат қилишдир.

Илмий раҳбар: проф. Хошимов П.З.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 24 майдаги "Рақамли хизматлар қамрови ва сифатини ошириш ҳамда соҳа, тармоқ ва ҳудудларни рақамли трансформация қилиш чора-тадбирлари тўғрисида" ги ПҚ-162-сон Қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги "Рақамли Ўзбекистон — 2030" стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида" ги ПФ-6079-сон Фармони.
3. Ван Дижк, Ж. The digital divide. Polity Press. 2020
4. Ўзбекистон Миллий Статистика Кўмитаси расмий сайти, https://stat.uz/en/press-center/news-of-committee/64213?utm_source=chatgpt.com
5. The International Telecommunication Union расмий сайти, https://www.itu.int/itu-d/reports/statistics/facts-figures-2025/?utm_source=chatgpt.com
6. infocom.uz маълумотлар сайти, <https://share.google/TuouuAbV3IHrASrnT>

**IQTISODIY O‘SISHNI RAG‘BATLANTIRISHDA MILLIY IQTISODIYOTNI
MODERNIZATSIYA QILISHNING XORIJ TAJRIBASI**

**ИНОСТРАННЫЙ ОПЫТ МОДЕРНИЗАЦИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ В
ЦЕЛЯХ СОДЕЙСТВИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОМУ РОСТУ**

**FOREIGN EXPERIENCE OF MODERNIZING THE NATIONAL ECONOMY IN
PROMOTING ECONOMIC GROWTH**

Mamanazarov Mansur Abduxakimovich

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Marketing va bitiruvchilar bilan ishlash bo‘limi boshlig‘i PhD., dotsent v.b.

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning xorijiy tajribalari tahlil qilingan. Rivojlangan davlatlarda amalga oshirilgan tarkibiy islohotlar, innovatsiyalarni joriy etish, raqamlashtirish, inson kapitalini rivojlantirish va investitsiyalarni rag‘batlantirishning iqtisodiy o‘shishga ta’siri o‘rganilgan. Tadqiqot natijasida O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy o‘shish, milliy iqtisodiyot, modernizatsiya, xorij tajribasi, innovatsiyalar, raqamli iqtisodiyot, investitsiyalar, inson kapitali, raqobatbardoshlik.

В данной статье проанализирован зарубежный опыт модернизации национальной экономики в целях стимулирования экономического роста. Исследовано влияние структурных реформ, внедрения инноваций, цифровизации, развития человеческого капитала и стимулирования инвестиций на экономический рост в развитых странах. По результатам исследования разработаны практические рекомендации по приоритетным направлениям модернизации экономики Узбекистана.

Ключевые слова: экономический рост, национальная экономика, модернизация, зарубежный опыт, инновации, цифровая экономика, инвестиции, человеческий капитал, конкурентоспособность.

This article analyzes foreign experience in modernizing the national economy to stimulate economic growth. The impact of structural reforms, innovation implementation, digitalization, human capital development, and investment promotion on economic growth in developed countries is examined. Based on the research findings, practical recommendations were developed on the priority directions for modernizing the economy of Uzbekistan.

Keywords: economic growth, national economy, modernization, foreign experience, innovations, digital economy, investments, human capital, competitiveness.

Bugungi kunda jahon iqtisodiyotida yuz berayotgan tarkibiy o‘zgarishlar, sanoatning yangi texnologik bosqichga o‘tishi hamda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi mamlakatlarning iqtisodiy o‘shish strategiyalarini qayta ko‘rib chiqishni taqozo etmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘shishning yuqori sur‘atlarini ta‘minlash va global bozorlarda raqobatbardoshlikni mustahkamlash iqtisodiyotning izchil modernizatsiyasi bilan chambarchas bog‘liqdir. Ayniqsa, ishlab chiqarishning texnologik yangilanishi, innovatsion faoliyatning kengayishi, sanoat tarmoqlarining diversifikatsiyasi hamda raqamli texnologiyalarning iqtisodiyotga joriy etilishi milliy iqtisodiyot rivojlanishining muhim omillari sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Jahon amaliyotida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish orqali iqtisodiy o‘shishni jadallashtirish bo‘yicha turli yondashuvlar shakllangan. Xususan, Sharqiy Osiyo davlatlari eksportga yo‘naltirilgan sanoatlashtirish modelidan samarali foydalangan bo‘lsa, Yevropa mamlakatlari innovatsion rivojlanish va yuqori texnologiyalarni qo‘llash orqali iqtisodiy taraqqiyotga erishgan.

Shu bilan birga, rivojlangan davlatlar tajribasi davlatning faol sanoat siyosati, investitsiyalarni rag‘batlantirish, inson kapitalini rivojlantirish va ilmiy-tadqiqot faoliyatini qo‘llab-quvvatlash iqtisodiy modernizatsiyaning asosiy shartlaridan biri ekanligini ko‘rsatmoqda.

O‘zbekistonda ham iqtisodiyotni modernizatsiya qilish, ishlab chiqarish quvvatlarini yangilash, innovatsion faoliyatni rivojlantirish va iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bunday sharoitda xorijiy davlatlarning muvaffaqiyatli tajribalarini o‘rganish, ularning iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish mexanizmlarini tahlil qilish hamda milliy rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning nazariy asoslari yetarlicha shakllangan bo‘lsa-da, zamonaviy sharoitlarda raqamli transformatsiya, yashil iqtisodiyot, urbanizatsiya, innovatsion klasterlar va hududiy rivojlanish omillarining o‘zaro bog‘liqligini kompleks baholashga qaratilgan tadqiqotlar hali ham dolzarbligicha qolmoqda.

Shu bois mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlarni davom ettirish iqtisodiy o‘shishning yangi manbalarini aniqlash va milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega.

Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish masalalari iqtisodiyot fanining eng muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Jahon iqtisodiyotida globallashtirish, raqamlashtirish va innovatsion rivojlanish jarayonlarining jadallashuvi milliy iqtisodiyotlarning raqobatbardoshligini oshirish uchun modernizatsiya siyosatini amalga oshirishni taqozo etmoqda.

Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirish masalalari ko‘plab xorijiy iqtisodchi olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Xususan, F.Perru, J.Monne, P.Krugman va E.Gleyzerlarning ilmiy qarashlari ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Shunday qilib, Fransuz iqtisodchisi F.Perru iqtisodiy rivojlanishning “o‘shish qutblari” nazariyasini ishlab chiqqan. Olimning fikricha, iqtisodiy o‘shish barcha hududlarda bir xil sur‘atlarda kechmaydi, balki iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlari va markazlarida shakllanadigan rivojlanish qutblari orqali yuzaga keladi. Shu sababli iqtisodiyotni modernizatsiya qilishda yuqori texnologiyali sanoat tarmoqlarini rivojlantirish, innovatsion markazlarni shakllantirish va investitsiyalarni ustuvor yo‘nalishlarga yo‘naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Bundan tashqari, J.Monne davlat va xususiy sektor hamkorligiga asoslangan indikativ rejalashtirish konsepsiyasini ilgari surgan. Uning qarashlariga ko‘ra, iqtisodiy modernizatsiya jarayonlari bozor mexanizmlari bilan bir qatorda davlat tomonidan strategik muvofiqlashtirilishi zarur. Shu maqsadda iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlari bo‘yicha uzoq muddatli rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish va investitsiya siyosatini samarali tashkil etish iqtisodiy o‘shishning muhim omili hisoblanadi.

Shu o‘rinda, Amerikalik iqtisodchi P.Krugman yangi iqtisodiy geografiya nazariyasini ishlab chiqib, iqtisodiy o‘shishning asosiy manbalaridan biri sifatida hududiy aglomeratsiyalar va ishlab chiqarishning geografik konsentratsiyasini ko‘rsatadi. Olimning ta’kidlashicha, transport xarajatlarining kamayishi, infratuzilmaning rivojlanishi va iqtisodiy faollikning yirik markazlarda jamlanishi mehnat unumdorligi hamda investitsion jozibadorlikni oshiradi. Bu esa milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishda muhim omil hisoblanadi.

Shu bilan bir qatorda, E.Gleyzer zamonaviy iqtisodiy o‘shishda urbanizatsiya va inson kapitalining rolga alohida e’tibor qaratadi. Uning fikricha, shaharlar innovatsiyalar, bilimlar almashinuvi va malakali mehnat resurslarining markazi bo‘lib, iqtisodiy rivojlanishning asosiy drayveri hisoblanadi. Shu bois iqtisodiyotni modernizatsiya qilish jarayonida urbanizatsiyaning

jadallashtirish, ta’lim sifatini oshirish va inson kapitaliga investitsiyalarni ko‘paytirish iqtisodiy o‘shishni ta’minlashning muhim shartlaridan biridir.

Ushbu tadqiqotda qo‘llanilgan metodologiya iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning xorijiy tajribalarini o‘rganish va ularning samaradorligini baholashga qaratilgan. Tahliliy jarayonda tahlil va sintez, abstrakt-mantiqiy fikrlash, qiyosiy taqqoslash, tanqidiy yondashuv, ilmiy kuzatish umumlashtirish hamda statistik ma’lumotlarni tahlil qilish metodlaridan foydalanildi.

Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘shishni ta’minlashda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish muhim strategik omillardan biri hisoblanadi. Rivojlangan va yangi industriallashayotgan davlatlar tajribasi tahlili natijalari modernizatsiya jarayonlari iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishini takomillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish hamda xalqaro raqobatbardoshlikni kuchaytirishga xizmat qilishini ko‘rsatmoqda.

Xususan, Janubiy Koreya tajribasida sanoatni texnologik yangilash va ilmiy-tadqiqot faoliyatiga katta hajmdagi investitsiyalarni yo‘naltirish natijasida yuqori texnologiyali ishlab chiqarish tarmoqlari shakllangan.

Germaniyada esa “Industry 4.0” konsepsiyasi asosida ishlab chiqarish jarayonlarini raqamlashtirish va avtomatlashtirish mehnat unumdorligini sezilarli darajada oshirishga imkon bergan.

Xitoy tajribasi davlat tomonidan sanoat siyosatini faol qo‘llab-quvvatlash, infratuzilmaga yirik investitsiyalar kiritish hamda eksportga yo‘naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirish orqali iqtisodiy o‘shish sur‘atlarini jadallashtirish mumkinligini tasdiqlaydi.

Singapur misolida esa inson kapitaliga investitsiyalar, qulay biznes muhiti va innovatsion ekotizimni shakllantirish iqtisodiy rivojlanishning asosiy omili sifatida namoyon bo‘lmoqda.

1 — jadval

Xorijiy davlatlarda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning asosiy yo‘nalishlari va ularning iqtisodiy o‘shishga ta’siri [1]

Mamlakat	Modernizatsiyaning asosiy yo‘nalishi	Amalga oshirilgan chora-tadbirlar	Erishilgan natijalar
Janubiy Koreya	Yuqori texnologiyali sanoatni rivojlantirish	Ilmiy-tadqiqot ishlanmalariga investitsiyalar, texnoparklar tashkil etish	Elektronika va avtomobilsozlikda jahon yetakchiligiga erishildi
Germaniya	Sanoatni raqamlashtirish (Industry 4.0)	Ishlab chiqarishni avtomatlashtirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish	Mehnat unumdorligi va mahsulot sifati oshdi
Xitoy	Sanoatlashtirish va eksportga yo‘naltirilgan rivojlanish	Maxsus iqtisodiy zonalar, infratuzilma loyihalari, investitsiyalarni jalb qilish	Yuqori iqtisodiy o‘shish sur‘atlari va eksport hajmining ortishi
Singapur	Inson kapitali va innovatsiyalar	Ta’lim tizimini modernizatsiya qilish, biznes muhitini yaxshilash	Yuqori raqobatbardoshlik va investitsion jozibadorlik
Yaponiya	Texnologik modernizatsiya va sifat menejmenti	Lean manufacturing, Kaizen tizimi, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi	Resurslardan samarali foydalanish va mahsuldorlikning oshishi

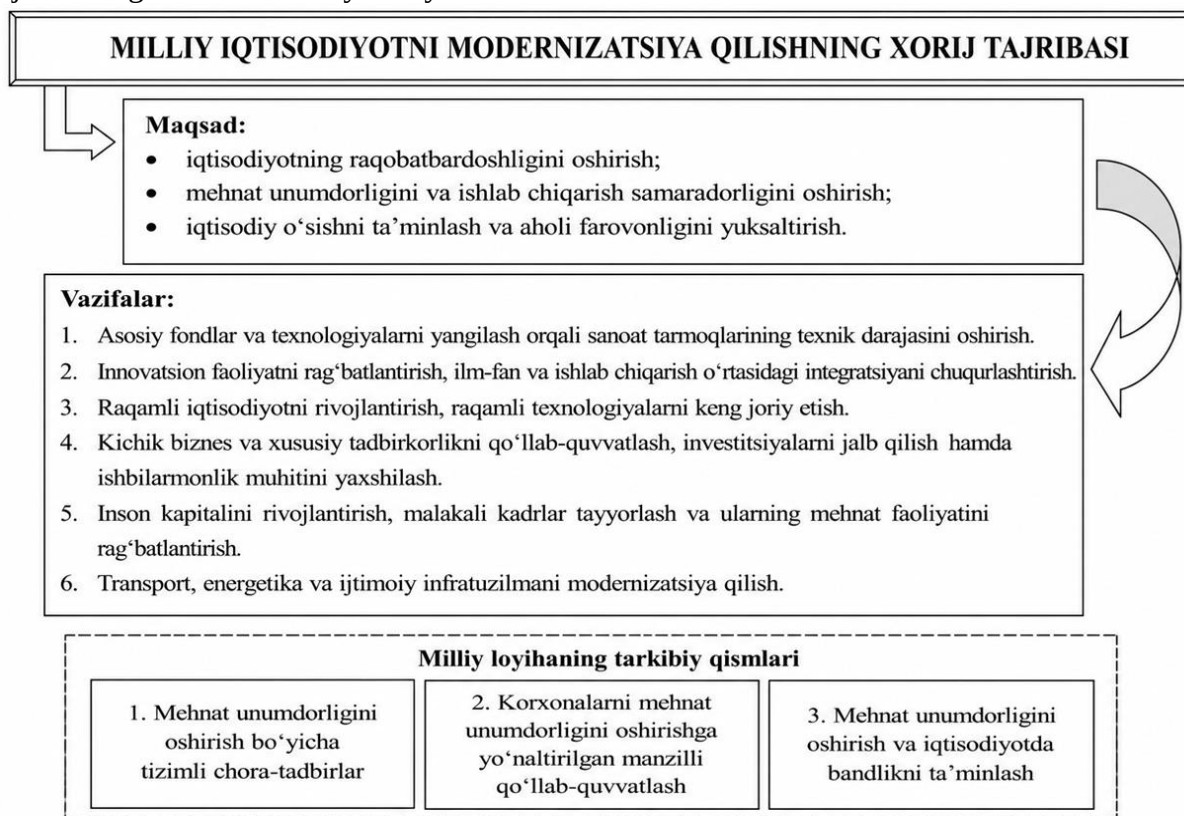
Quyida keltirilgan jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning asosiy omillari sifatida innovatsiyalar, raqamlashtirish, inson kapitalini rivojlantirish, infratuzilmani takomillashtirish va investitsiyalarni faol jalb etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xususan, Janubiy Koreya va Yaponiya tajribasi texnologik rivojlanish hamda innovatsion faoliyatning iqtisodiy o‘shirishga ta’sirini namoyon etsa,

Germaniya tajribasi raqamli transformatsiyaning mehnat unumdorligini oshirishdagi rolini tasdiqlaydi.

Xitoy tajribasi sanoatlashtirish va eksportni rag‘batlantirish orqali iqtisodiy o‘shirishni jadallashtirish mumkinligini ko‘rsatadi.

Singapur tajribasi esa inson kapitali va qulay biznes muhitining barqaror iqtisodiy rivojlanishdagi ustuvor ahamiyatini yoritadi.

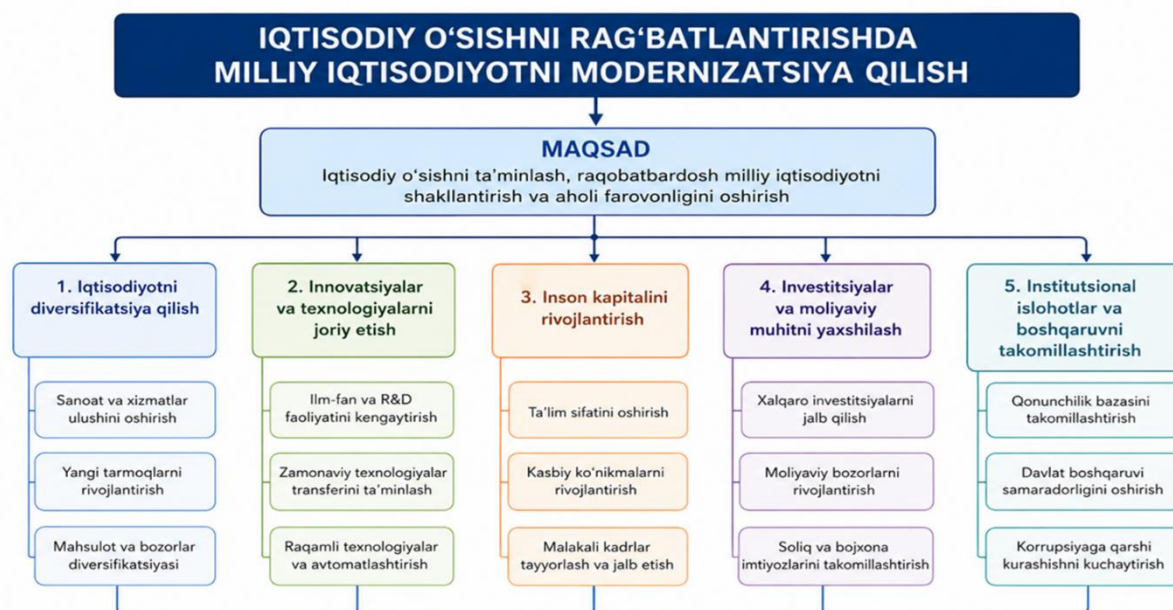

1 – rasm. Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning xorij tajribasi asosida iqtisodiy o‘shirishni ta’minlash mexanizmi [2]

Shunday qilib, milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning xorij tajribasi asosida iqtisodiy o‘shirishni rag‘batlantirishning maqsadlari, ustuvor vazifalari va kutilayotgan natijalari o‘zaro bog‘liq holda aks ettirilgan. Unda iqtisodiyotning raqobatbardoshligini oshirish, mehnat unumdorligini yuksaltirish va aholi farovonligini ta’minlash modernizatsiya jarayonining asosiy maqsadlari sifatida belgilangan.

Shu bilan birga, sanoat tarmoqlarini texnologik yangilash, innovatsion faoliyatni rivojlantirish, raqamli iqtisodiyot elementlarini keng joriy etish, investitsion muhitni yaxshilash, inson kapitalini rivojlantirish hamda transport va ijtimoiy infratuzilmani takomillashtirish kabi ustuvor vazifalar iqtisodiy o‘shirishning muhim omillari sifatida namoyon bo‘ladi.

Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning asosiy yo‘nalishlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi aks ettirilgan iqtisodiy o‘shirishni ta’minlash raqobatbardosh milliy iqtisodiyotni shakllantirish hamda aholi farovonligini oshirish modernizatsiya jarayonining bosh maqsadi hisoblanadi. Ushbu maqsadga erishishda iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, innovatsiyalar va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, inson kapitalini rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash hamda institutsional islohotlarni amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

2 – rasm. Iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilishning maqsadi va ustuvor yo‘nalishlari [3]

Xususan, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish yangi ishlab chiqarish tarmoqlarini shakllantirish va bozorlarni kengaytirishga xizmat qilsa, innovatsion texnologiyalarni joriy etish korxonalar faoliyatining samaradorligini oshirishga imkon yaratadi.

Shu bilan birga, ta'lim sifati va kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish orqali inson kapitalining mustahkamlanishi mehnat unumdorligini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Investitsion va moliyaviy muhitning takomillashuvi iqtisodiyotga qo'shimcha kapital oqimini jalb etishga xizmat qilsa, institutsional islohotlar iqtisodiy boshqaruvning samaradorligi va shaffofligini oshiradi.

Yuqoridagi fikr va tahlillardan kelib chiqib, quyidagi muhim xulosalar chiqarildi va muayyan natijalarga erishildi. Iqtisodiy o'sishni rag'batlantirishda milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish muhim strategik ahamiyatga ega. Xorijiy davlatlar tajribasi tahlili innovatsiyalarni joriy etish, iqtisodiyotni diversifikatsiya qilish, raqamli texnologiyalardan keng foydalanish, investitsion muhitni yaxshilash va inson kapitalini rivojlantirish barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy omillari ekanligini tasdiqladi. Jumladan, rivojlangan davlatlarda amalga oshirilgan modernizatsiya siyosati ishlab chiqarish samaradorligini oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish va iqtisodiyotning xalqaro raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Shu bois, O'zbekistonda ham iqtisodiyot tarmoqlarini texnologik jihatdan yangilash, innovatsion faoliyatni qo'llab-quvvatlash hamda investitsiyalarni faol jalb etishga qaratilgan chora-tadbirlarni izchil davom ettirish maqsadga muvofiqdir. Bu esa uzoq muddatli istiqbolda milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va aholi farovonligining oshishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Perroux, F. (1955). Note sur la notion de pôle de croissance. *Économie Appliquée*, 8(1–2), 307–320.
2. Monnet, J. (1947). *Le Plan de Modernisation et d'Équipement*. Paris, France: Commissariat Général du Plan.
3. Krugman, P. (1991). *Geography and trade*. Cambridge, MA: MIT Press.
4. Glaeser, E. L. (2011). *Triumph of the city: How our greatest invention makes us richer, smarter, greener, healthier, and happier*. New York, NY: Penguin Press.
5. Мясоедов, А. И. (2023). Перспективы развития российской экономики в современных условиях. Вопросы модернизации. На пути к гражданскому обществу, (3 (51)), 82-90.
6. Мусакожоев, Ш. М. (2009). Модернизация технологических основ развития национальной экономики. Известия ВУЗов (Кыргызстан), (3), 17-23.

**ЙЎЛ КОРХОНАЛАРИНИ ХУСУСИЙЛАШТИРИШНИНГ АФЗАЛЛИКЛАРИ ВА
ОЎҚИБАТЛАРИ**

**ПРЕИМУЩЕСТВА И ПОСЛЕДСТВИЯ ПРИВАТИЗАЦИИ ДОРОЖНО-
СТРОИТЕЛЬНЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ**

ADVANTAGES AND CONSEQUENCES OF PRIVATIZATION OF ROAD ENTERPRISES

Химматов Абдинаби Халилович
мустақил изланувчиси

Аннотация

Ушбу мақолада йўл хўжалиги тизими соҳасига оид давомли муаммолар, Ўзбекистон Республикасида мазкур соҳанинг такомиллаштириш, устувор йўналишлар ва таклифлар берилган.

Калит сўзлар: инвестиция, хусусийлаштириш, эксплуатация қилиш, техник хизмат кўрсатиш, рақобат, харажатлар, шаффофлик.

В данной статье даны предложения по решению долгосрочных проблем в дорожном хозяйстве, а также преобразованию и основным направления развития данной отрасли в Республике Узбекистан.

Ключевые слова: инвестиции, приватизация, эксплуатация, техническое обслуживание, конкуренция, затраты, прозрачность.

This article presents proposals for solving long-term problems in the Road sector, as well as the transformation and main directions of development of Road industry in the Republic of Uzbekistan.

Key words: investment, privatization, operation, maintenance, competition, costs, transparency.

Умумий фойдаланишдаги автомобиль йўллари миллий иқтисодиётнинг муҳим инфратузилма тармоқларидан бири ҳисобланади. Улар мамлакатнинг иқтисодий ўсиши, аҳоли турмуш даражаси, ҳудудлар ривожланиши, туризм соҳасини ривожланиши, миллий хавфсизлик ва ижтимоий аҳамиятга эга.

Умумий фойдаланишдаги автомобиль йўллари соҳасидаги ҳолат бўлиши транспорт харажатларини камайтиради, ташувларни (юк ва йўловчилар) тез, хавфсиз ташиш имконини яратади ва натижада маҳсулот таннархини пасайтиришга хизмат қилади. Миллий иқтисодиётимизда фаоллик ошади, ишлаб чиқарувчилар ва истеъмолчилар ўртасидаги алоқалар кучаяди ҳамда савдо-сотиқ ҳажми ошади. ЯИМни изчиллик билан ўсишига хизмат қилади.

Бундан ташқари, ҳудудлар иқтисодий ва ижтимоий ривожлана бошлайди, чекка ҳудудлар иқтисодий марказлар билан боғланади. Инвестициялар кириб келиши ортади ва иш ўринлари яратилишига замин бўлади. Туризм ва хизматлар соҳалари занжир ҳоссага асосан ривожланади, туризм объектларга етиб боришни осонлашади, меҳмонхона, савдо ва сервис хизматларининг ўсишига хизмат қилади. Фавқулудда ҳолатларда тезкор ҳаракатланиш таъминланади.

Шунингдек, автомобиль йўллари аҳолининг кундалик, ижтимоий ҳаётида муҳим ўрин тутади. Хусусан, ижтимоий муассасаларига етиб бориш имкониятини яхшилади, тиббий хизматлардан фойдаланишни осонлаштиради, янги иш ўринларига кириш имкониятларини

кенгайтиради, кишлок ва шаҳар аҳолиси ўртасидаги ижтимоий тенгликни мустаҳкамлайди. Энг муҳим кўрсаткич аҳолининг ҳаракатчанлиги ва турмуш сифатини оширади.

Йўл корхоналаридаги давлат улушини сотишдан давлат қандай наф кўради?

Йўл корхоналаридаги давлат улушини хусусий секторга сотиш давлат бюджетига кўшимча маблағ жалб қилиш имконини беради. Улушларни сотишдан тушган маблағлар инфратузилмани ривожлантириш, ижтимоий дастурларни молиялаштириш ва бошқа устувор йўналишларга йўналтирилиши мумкин.

Хусусийлаштирилган корхоналар ўзининг фаолияти самарадорлиги оширади, хусусий мулкдорлар ресурслардан оқилона фойдаланади, харажатларни камайтириш ва даромадни кўпайтиришга интилади, натижада замонавий бошқарув усуллари жорий этилади.

Давлат улушининг сотилиши йўл қурилиши соҳасига янги инвестициялар жалб қилиш имконини яратади. Хусусий инвесторлар томонидан кўшимча сармоя киритилиши, замонавий техника ва технологияларнинг жорий қилиниши йўл қурилиши ҳамда таъмирлаш сифатини яхшилайди.

Хусусийлаштириш давлатнинг молиявий юкини камайтириб, рақобат муҳитини ривожлантиради. Давлат корхоналарни бевосита молиялаштиришдан кўра, тартибга солувчи ва назорат қилувчи вазифасида қолади, бу эса хизмат сифати, иш унумдорлиги ва шаффофликнинг ошишига хизмат қилади. Рақобат муҳити шаклланади, коррупция ва бюрократик тўсиқларни камайтириш имкони пайдо бўлади.

Шу билан бирга, йўл корхоналарини хусусийлаштиришда давлат стратегик аҳамиятга эга объектлар устидан етарли назоратни сақлаб қолиши муҳим. Акс ҳолда, ижтимоий аҳамиятга эга йўналишларга етарли эътибор берилмаслиги мумкин. Шу сабабли, давлат ва хусусий сектор манфаатлари ўртасида мувозанат сақланиши зарур.

Собиқ Иттифоқ давлатлари ичида автомобиль йўлларида фойдаланиш ва сақлаш корхоналарини тўлиқ ёки деярли тўлиқ хусусий секторга ўтказиш бўйича энг яққол мисолларга Болтиқбўйи давлатларини келтириб ўтиш мумкин [1].

Хусусан, Эстония мустақилликдан кейин йўл қурилиши ва эксплуатацияси соҳасида босқичма-босқич хусусийлаштириш сиёсатини амалга оширди. Давлатга қарашли йўллардан фойдаланиш ва сақлаш корхоналари аввал акционерлик жамиятларига айлантирилди, кейин эса хусусий инвесторларга сотилди. 2019 йилда давлатга тегишли йирик эксплуатация компанияси - AS Eesti Teed ҳам хусусийлаштиришга чиқарилгани расман эълон қилинган. Давлат бу қарорни бозорда етарли рақобат шакллангани ва хусусий компаниялар мазкур хизматларни мустақил бажара олиши билан изоҳлаган [2].

Латвияда йўл қурилиши ва эксплуатация ишларининг катта қисми хусусий компаниялар томонидан амалга оширилади. Давлат асосан буюртмачи ва назорат қилувчи вазифасини бажаради. Йўлларни сақлаш, қишки тозалаш, жорий таъмирлаш каби хизматлар тендерлар орқали хусусий секторга берилади [3].

Литвада 1990-йиллардан бошлаб йўл соҳасида кенг хусусийлаштириш жараёнлари амалга оширилган. Бугунги кунда йўл қурилиши ва эксплуатация ишларининг асосий қисми хусусий пудрат ташкилотлари орқали бажарилади. [4]

Шу билан бирга, Қозғистон Республикаси, Россия федерацияси, Беларусь ва Ўзбекистон Республикасида йўл эксплуатацияси соҳасида хусусий сектор иштирок этса-да, давлатнинг иштироки ҳануз юқори даражада сақланиб қолган. Айниқса, магистрал ва стратегик аҳамиятга эга йўлларни сақлаш бўйича давлат корхоналари муҳим ўрин тутди.

Тахлилий нуқтаи назардан қараганда, Болтиқбўйи давлатлари тажрибаси шуни кўрсатадики, автомобиль йўлларида фойдаланиш(сақлаш) корхоналарини хусусий секторга ўтказиш натижасида давлат бюджети харажатларини қисқарган, рақобат кучайган, хизмат сифати ва хусусий инвестицияларни жалб қилиш ошган.

Бироқ давлатлар умум-фойдаланувдаги автомобиль йўлларнинг ўзига эмас, балки уларни сақлаш ва эксплуатация қилиш хизматларига хусусий секторни жалб қилган, яъни йўл инфратузилмаси стратегик давлат мулки сифатида сақланиб қолган, сақлаш ишлари эса бозор

механизмлари асосида ташкил этилган. Бу модел ҳозирги кунда энг муваффақиятли собик иттифоқ тажрибаларидан бири сифатида баҳоланади.

Давлат бюджети харажатларини қисқариши хусусида.

Ҳозирги кунда давлатга қарашли йўл эксплуатация ташкилотлари фаолиятини таъминлаш учун бюджетдан (республика бюджети, маҳаллий бюджет) маблағ ажратилади. Бу маблағлар, ходимларнинг иш ҳақи ва ижтимоий тўловларига, техника ва механизмлар харидига, ёқилғи-мойлаш материалларига, корхоналарнинг маъмурий харажатларига, бинолар ва ишлаб чиқариш базаларини сақлашга ва зарар билан ишлаётган корхоналарни қўллаб-қувватлашга сарфланади.

Агар ушбу йўл қурилиши корхоналари хусусий секторга ўтказилса, давлат уларнинг ички харажатларини молиялаштирмайди. Давлат фақат буюртмачи сифатида хизмат қилади. Масалан, 100 км йўлни сақлаш бўйича тендер эълон қилади ва хусусий корхоналар энг мақбул нархда хизмат кўрсатишни таклиф қилади.

Бу ҳолатда давлат техника сотиб олмайди, хайдовчи ва ишчилар штати сақламайди, эҳтиёт қисмлар учун маблағ ажратмайди, корхонанинг коммунал ва бошқарув харажатларини қопламайди. Натижада, доимий харажатлар ўзгарувчан харажатларга айланади. Давлат фақат бажарилган иш учун ҳақ тўлайди.

Масалан, давлат тасарруфида 20 та йўл эксплуатация корхонаси бўлса, уларнинг йиллик сақлаш харажати шартли равишда 500 млрд сўмни ташкил этиши мумкин. Хусусийлаштиришдан кейин давлат шу хизматларни тендер орқали 420 млрд сўмга сотиб олса, бюджетда 80 млрд сўм иқтисод қилиниши мумкин.

Бирок, бу ҳар доим ҳам автоматик равишда харажатлар камаяди дегани эмас. Агар рақобат етарли бўлмаса ёки хусусий компаниялар монопол мавқега эга бўлса, хизмат нархи аксинча ошиб кетиши ҳам мумкин. Шунинг учун бюджет тежалиши асосан, рақобат муҳити мавжудлигига, тендерларнинг шаффофлигига ва давлат назорати самарадорлигига боғлиқ бўлади.

Шу нуқтаи назардан, иқтисодчилар хусусийлаштиришнинг асосий фойдаси «давлат кам маблағ сарфлайди» деган фикрдан кўра, «давлат маблағни самаралироқ сарфлайди» деган ёндашувни тўғрироқ деб ҳисоблайдилар. Давлат умум-фойдаланувдаги йўлларни сақлаш ишларини ўзи бажариш ўрнига, бозор орқали энг яхши таклифни танлаб олиш имкониятига эга бўлади.

Рақобатбардош муҳити пайдо бўлади.

Давлат корхоналари устун бўлган тизимда одатда маълум ҳудуд учун битта корхона масъул бўлади. Масалан, туман ёки вилоятдаги йўлларни сақлаш ишлари доим бир хил ташкилот томонидан бажарилади. Бундай ҳолатда хизмат сифати ва харажатларни пасайтиришга рағбат нисбатан кам бўлади, чунки буюртмачи алмашмайди.

Хусусийлаштиришдан кейин эса давлат буюртмачи сифатида тендер эълон қилади. Тендерда бир нечта компания иштирок этади, қатнашчиларнинг ҳар бири арзонроқ нарх таклиф қилади, янги асфальт(цемент-бетон) ётқизишда инновацион технологияларини жорий қилади, юқори сифат кўрсатади, замонавий техника воситаларини, малакаси юқори мутахассисларни жалб қилади ва автомобиль йўлларини сақлаш ишларини тезроқ бажаришга ҳаракат қилади.

Натижада давлат энг мақбул таклифни танлайди. Масалан, 200 км автомобиль йўлини кишки сақлаш бўйича тендерда 5 та компания қатнашса қатнашчилар 21-25 млрд сўм атрофидаги таклифлар билан чиқишади.

Рақобат туфайли давлат юқори нарх эмас, балки сифат ва нарх нисбати энг яхши бўлган таклифни танлайди. Агар битта давлат корхонаси бўлганида эса бундай танлов имконияти бўлмаслиги мумкин. Чунки, йўл корхоналари кейинги тендерларда ҳам ғолиб чиқиш учун яхши натижа кўрсатиши керак бўлади.

Бирок, рақобат фақат бозорда етарлича иштирокчилар бўлганда самара беради. Агар бир ҳудудда 1-2 та йирик компания қолиб кетса, рақобат сусаяди ва кутилган самара юзага келмаслиги мумкин. Шунинг учун хусусийлаштиришнинг мақсади давлат монополиясини

хусусий монополияга алмаштириш эмас, балки ҳақиқий рақобат муҳитини шакллантиришдан иборат бўлиши керак.

Таҳлилий нуқтаи назардан, йўл корхоналаридаги давлат улушини сотишнинг рақобатга таъсири занжир шаклида, яъни хусусийлаштириш, кўп бозор иштирокчилари, тендерларда рақобат, харажатларнинг камайиши ва сифатнинг ошиши, давлат маблағларидан самарали фойдаланиш орқали намоён бўлади.

Йўл корхоналарида давлат улушини сотиш хизмат сифатини ўз-ўзидан эмас, балки рақобат, натижага асосланган шартномалар ва самарали давлат назорати орқали оширади. Хусусий секторнинг фойда олишга интилиши сифатни яхшилаш учун иқтисодий рағбат яратади, давлат эса ушбу жараённинг шаффоф ва манфаатли бўлишини таъминлаши лозим.

Умуман олганда, йўл қурилиши соҳасида инвестициялар жалб қилиш, инфратузилмани ривожлантириш ва хизматлар сифатини ошириш имконини беради. Бироқ бундай лойиҳаларни амалга оширишда давлат манфаатларини ҳимоя қилувчи шаффоф механизмлар, пухта иқтисодий таҳлил ва самарали назорат тизимини жорий этиш муҳим аҳамият касб этади. Фақат шундагина хусусийлаштириш жараёнлари мамлакатимиз транспорт инфратузилмасини модернизация қилишнинг самарали воситасига айланиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Road Administration of Lithuania. (2022). Annual Report on National Road Network Development. Vilnius.
2. Transport Administration of Estonia. (2022). Transport and Road Management Annual Review. Tallinn.
3. Norkus, Z. (2015). The economic transformation of the Baltic States after independence. *Baltic Journal of Economics*, 15(1), 1–20.
4. Simanavičienė, Ž. (2007). Privatization processes during 1991–2000 years and their effects in the Baltic States. *Law Review*, 1(3), 145–168.

UDK: 338.24

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MEHNAT BOZORINING TRANSFORMATSIYASI VA RAQAMLI KO‘NIKMALARINING AHAMIYATI

ТРАНСФОРМАЦИЯ РЫНКА ТРУДА И ЗНАЧЕНИЕ ЦИФРОВЫХ НАВЫКОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ

TRANSFORMATION OF THE LABOR MARKET AND THE IMPORTANCE OF DIGITAL SKILLS IN THE CONTEXT OF THE DIGITAL ECONOMY

Kambaraliyeva Intizor Suxrobovna

Termiz davlat universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, 2-kurs talabasi

ORCID: 0009-0000-7278-2388

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozorining transformatsiyasi, ishchi kuchiga qo‘yilayotgan yangi talablar va raqamli ko‘nikmalarning bandlikdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, avtomatlashtirish, masofaviy ish va platforma iqtisodiyoti ta‘sirida kasblar mazmuni o‘zgarayotgani asoslanadi. O‘zbekiston sharoitida raqamli savodxonlik, inson kapitali, kasbiy moslashuvchanlik va uzluksiz ta‘lim mehnat bozorida raqobatbardoshlikni ta‘minlovchi muhim omillar sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, mehnat bozori, raqamli ko‘nikmalar, bandlik, inson kapitali, sun‘iy intellekt, avtomatlashtirish, masofaviy ish, platforma iqtisodiyoti, kasbiy kompetensiya.

В данной статье анализируется трансформация рынка труда в условиях цифровой экономики, новые требования к рабочей силе и важность цифровых навыков в сфере занятости. Исследование основано на том факте, что содержание профессий меняется под влиянием цифровых технологий, искусственного интеллекта, автоматизации, удаленной работы и платформенной экономики. В условиях Узбекистана важными факторами, обеспечивающими конкурентоспособность на рынке труда, считаются цифровая грамотность, человеческий капитал, профессиональная гибкость и непрерывное образование.

Ключевые слова: цифровая экономика, рынок труда, цифровые навыки, занятость, человеческий капитал, искусственный интеллект, автоматизация, удаленная работа, платформенная экономика, профессиональная компетентность.

This article analyzes the transformation of the labor market in the digital economy, new demands on the workforce, and the importance of digital skills in employment. The study is based on the fact that the content of professions is changing under the influence of digital technologies, artificial intelligence, automation, remote work, and the platform economy. In the conditions of Uzbekistan, digital literacy, human capital, professional flexibility, and continuing education are considered important factors ensuring competitiveness in the labor market.

Keywords: digital economy, labor market, digital skills, employment, human capital, artificial intelligence, automation, remote work, platform economy, professional competence.

Raqamli iqtisodiyot zamonaviy iqtisodiy taraqqiyotning muhim bosqichi sifatida ishlab chiqarish, xizmat ko‘rsatish, ta’lim, moliya, savdo va boshqaruv jarayonlarini yangi mazmun bilan boyitmoqda. Uning asosiy xususiyati iqtisodiy munosabatlarning axborot, ma’lumot, raqamli texnologiyalar va tarmoqli platformalar asosida tashkil etilishida namoyon bo‘ladi. Bunday sharoitda mehnat bozori ham avvalgi shaklda qolmaydi. Ish beruvchi uchun xodimning oddiy mehnat tajribasi yetarli bo‘lmay, uning axborot bilan ishlash, raqamli vositalardan foydalanish, elektron tizimlarda faoliyat yuritish va texnologik o‘zgarishlarga moslashish salohiyati muhim mezonga aylanadi.

Mehnat bozori iqtisodiyotda ishchi kuchi talabi va taklifi shakllanadigan, bandlik, ish haqi, kasbiy malaka, mehnat unumdorligi va inson kapitali o‘zaro bog‘lanadigan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizimdir. Raqamli transformatsiya ushbu tizimning ichki tarkibini o‘zgartiradi. Ayrim kasblarda takrorlanuvchi vazifalar avtomatlashtiriladi, ayrim yo‘nalishlarda yangi kasblar paydo bo‘ladi, mavjud kasblar esa raqamli mazmun bilan to‘ldiriladi. Bank xodimi elektron hujjat aylanishi va mobil ilovalar bilan ishlaydi, iqtisodchi katta hajmdagi ma’lumotlarni tahlil qiladi, marketolog raqamli platformalarda iste’molchi xatti-harakatini o‘rganadi, o‘qituvchi onlayn ta’lim muhitida ta’lim resurslarini boshqaradi.

O‘zbekiston sharoitida mazkur masala davlat siyosati darajasida ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrda PF-6079-son Farmoni bilan “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi tasdiqlangan bo‘lib, unda raqamli iqtisodiyot, raqamli ta’lim, elektron hukumat, raqamli infratuzilma va raqamli industriyani rivojlantirish ustuvor vazifalar sifatida belgilangan. Bu strategik hujjat mehnat bozorida raqamli ko‘nikmalarga bo‘lgan talabning ortishini huquqiy va institutsional jihatdan asoslaydi.

Global jarayonlar ham ushbu yo‘nalishning ahamiyatini kuchaytirmoqda. World Economic Forum tomonidan e’lon qilingan “The Future of Jobs Report 2025” hisobotida 2030-yilgacha texnologik taraqqiyot, yashil iqtisodiyotga o‘tish, demografik o‘zgarishlar va geoiqtisodiy omillar ta’sirida 170 million yangi ish o‘rni yaratilishi, 92 million ish o‘rni qisqarishi va sof hisobda 78 million yangi ish imkoniyati shakllanishi prognoz qilingan. Ish beruvchilar 2030-yilgacha xodimlarning asosiy ko‘nikmalarining 39 foizi o‘zgarishini kutmoqda. Bu raqamlar mehnat bozorida kasbiy bilim bilan birga moslashuvchanlik, raqamli savodxonlik, tahliliy fikrlash va uzluksiz o‘rganish qobiliyati hal qiluvchi omilga aylanayotganini ko‘rsatadi.

Mehnat bozori va raqamli iqtisodiyot o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishda inson kapitali nazariyasi muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Q.X. Abdurahmonov mehnat iqtisodiyotini inson salohiyati, ishchi kuchi sifati, bandlik munosabatlari va mehnat unumdorligi bilan bog‘liq holda

talqin qiladi [1]. Ushbu yondashuv raqamli iqtisodiyot sharoitida yanada kengayadi, chunki xodimning iqtisodiy qiymati faqat jismoniy mehnat yoki diplom bilan emas, balki raqamli kompetensiya, kasbiy moslashuvchanlik, axborot madaniyati va yangi texnologiyalarni o‘zlashtirish qobiliyati bilan ham belgilanadi.

O‘zbekistonlik tadqiqotchilar orasida K.I. Kurpayanidi va A.A. Ilyosov raqamli iqtisodiyotning mazmuni, raqamli platformalar, raqamli transformatsiya muammolari va rivojlanish imkoniyatlarini tahlil qilgan [2]. Ularning qarashlarida raqamli iqtisodiyot faqat texnologik yangilik emas, balki biznes jarayonlari, xizmat ko‘rsatish shakllari va iqtisodiy munosabatlarning yangicha tashkil etilishi sifatida ko‘riladi. Bu fikr mehnat bozoriga ham bevosita taalluqlidir, chunki raqamli platformalar ish beruvchi va ishchi o‘rtasidagi munosabatlarni tezkor, moslashuvchan va ma’lumotga asoslangan shaklga olib keladi.

Aholi bandligi masalalari bo‘yicha M.K. Abdullayev va D.B. Begalova O‘zbekiston Respublikasida bandlikni ta‘minlash, hududiy mehnat bozori, ish o‘rinlari va iqtisodiy faollik masalalarini yoritgan [3]. Ularning tadqiqotlarida bandlikka faqat ish o‘rni soni orqali emas, balki ishchi kuchining malakasi, hududlar bo‘yicha imkoniyatlar, ta‘lim va mehnat bozori o‘rtasidagi muvofiqlik orqali qarash zarurligi ko‘rinadi. Raqamli iqtisodiyot sharoitida ushbu yondashuv yanada dolzarb bo‘ladi, chunki mehnat bozorida sifatli bandlik xodimning raqamli muhitda ishlay olish darajasiga bog‘lanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi tizimli tahlil, qiyosiy tahlil, iqtisodiy umumlashtirish va statistik ma’lumotlarni sharhlash usullariga tayanadi. Mehnat bozori alohida iqtisodiy jarayon sifatida emas, balki raqamli texnologiyalar, ta‘lim, inson kapitali, ish beruvchi talabi va bandlik siyosati bilan bog‘langan yaxlit tizim sifatida o‘rganildi. Tadqiqotda mehnat bozorining transformatsiyasi, raqamli ko‘nikmalar tarkibi, ularning shakllanish omillari, amaliy qo‘llanish sohasi, mavjud muammolar va rivojlantirish yo‘llari izchil tahlil qilindi. Manba sifatida O‘zbekistonning normativ-huquqiy hujjatlari, mahalliy olimlarning ilmiy ishlari, xalqaro tashkilotlar hisobotlari va raqamli iqtisodiyotga oid statistik ko‘rsatkichlardan foydalanildi.

Tahlil va natijalar

Raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat bozorining transformatsiyasi bir necha asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi. Eng avvalo, kasblar mazmuni o‘zgaradi. Oldin qo‘lda bajarilgan hisob-kitoblar, hujjat yuritish, mijozlar bazasini shakllantirish, to‘lovlarni qayd etish, mahsulotni targ‘ib qilish va hisobot tayyorlash kabi jarayonlar bugungi kunda elektron tizimlar, mobil ilovalar, ma’lumotlar bazasi, sun‘iy intellekt vositalari va avtomatlashtirilgan platformalar orqali amalga oshirilmoqda. Bu jarayon ayrim xodimlarni mehnat bozoridan siqib chiqarmaydi, balki ularning kasbiy vazifalarini yangilaydi. Raqamli vositalarni bilmaydigan xodim avvalgi tajribasiga qaramay raqobatda zaiflashadi, texnologiyalarni o‘zlashtirgan xodim esa ko‘proq imkoniyatga ega bo‘ladi.

Raqamli ko‘nikmalar mehnat bozorida kasbiy raqobatbardoshlikni belgilovchi muhim tarkibiy unsurga aylandi. Ular faqat kompyuterdan foydalanish bilan cheklanmaydi. Raqamli ko‘nikmalar tarkibiga axborotni izlash va saralash, elektron hujjatlar bilan ishlash, onlayn muloqot, ma’lumotlar xavfsizligi, elektron to‘lovlar, ofis dasturlari, tahliliy platformalar, sohaviy dasturlar, raqamli marketing, dasturlash, ma’lumotlar tahlili, sun‘iy intellekt vositalaridan foydalanish, kibexavfsizlik va raqamli etikaga rioya qilish kiradi. Bazaviy raqamli savodxonlik har bir fuqaro uchun zarur bo‘lsa, kasbiy raqamli ko‘nikmalar muayyan sohada samarali ishlashni ta‘minlaydi.

O‘zbekistonda raqamli mehnat bozorining shakllanishida ta‘lim tizimi, internet infratuzilmasi, xususiy sektorning raqamlashtirish darajasi, davlat xizmatlarining elektron shaklga o‘tishi va yoshlarning texnologiyaga qiziqishi muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda. UNDP tomonidan tayyorlangan “O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyoti” tadqiqotida ICT sohasida bandlik 2020-yildagi 62,2 ming kishidan 2023-yilda 87,8 ming kishiga oshgani qayd etilgan. Bu o‘shish raqamli iqtisodiyotning ish o‘rinlari yaratishdagi real salohiyatini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, hisobotda IT ta‘limida ayollar ulushi 11 foiz atrofida ekani qayd etilgan bo‘lib, bu raqamli mehnat bozorida gender muvozanatini ta‘minlash hali dolzarb masala ekanini bildiradi.

Ish beruvchilar talabining o‘zgarishi raqamli transformatsiyaning eng sezilarli natijalaridan biridir. Korxonalar xodimdan aniq lavozim vazifasini bajarish bilan birga elektron tizimlarda ishlash,

hisobotlarni raqamli shaklda yuritish, mijozlar bilan onlayn aloqa qilish, axborotni tahlil qilish va tez o‘zgarayotgan muhitda mustaqil qaror qabul qilishni kutadi. Masalan, iqtisodiyot yo‘nalishida tahsil olayotgan talaba mehnat bozoriga kirganda faqat nazariy iqtisodiy bilim bilan cheklanib qolsa, uning imkoniyati torayadi. Excel, Power BI, elektron soliq tizimlari, bank ilovalari, CRM platformalari, statistik tahlil dasturlari va raqamli marketing vositalari bilan ishlay olish esa uni ish beruvchi uchun amaliy jihatdan foydali mutaxassisga aylantiradi.

Raqamli iqtisodiyot mehnat bozorida bandlik shakllarini ham diversifikatsiya qilmoqda. Masofaviy ish, frilans, gibrid mehnat, platforma orqali xizmat ko‘rsatish, loyiha asosida ishlash va xalqaro onlayn buyurtmalar bozori kengaymoqda. Bunday bandlik shakllari hududlarda yashovchi yoshlar uchun yangi imkoniyat yaratadi, chunki mehnat faoliyati geografik joylashuvga kamroq bog‘lanadi. Termiz, Qarshi yoki Nukusdagi yosh mutaxassis Toshkentdagi yoki xorijdagi buyurtmachi bilan onlayn ishlashi mumkin. Bu jarayon ichki migratsiya bosimini kamaytirishi, hududlarda daromad manbalarini kengaytirishi va yoshlarning iqtisodiy faolligini oshirishi mumkin.

Raqamli ko‘nikmalarni shakllantirishda ta‘lim tizimi markaziy o‘rin tutadi. Maktab, kollej, texnikum va oliy ta‘lim muassasalarida raqamli savodxonlik faqat alohida fan sifatida emas, balki barcha yo‘nalishlarga singdirilgan kompetensiya sifatida qaralishi kerak. Iqtisodiyot fakulteti talabasi uchun raqamli ko‘nikma dasturchi bo‘lish degani emas. U iqtisodiy ma‘lumotni topishi, tahlil qilishi, moliyaviy ko‘rsatkichlarni jadval va grafiklar orqali talqin qilishi, elektron hujjat aylanishini tushunishi, onlayn biznes modellarning iqtisodiy mohiyatini anglay olishi kerak. Bunday yondashuv talabani nazariy bilimni real mehnat bozori talabi bilan bog‘laydi.

Raqamli ko‘nikmalarning shakllanishiga individual omillar ham ta‘sir ko‘rsatadi. O‘zini rivojlantirishga intilish, ingliz tilini o‘rganish, ochiq onlayn kurslardan foydalanish, amaliy loyiha bajarish, raqamli portfel yaratish va mustaqil tajriba orttirish yoshlarning mehnat bozoridagi ustunligini oshiradi. Bugungi ish beruvchi diplom bilan birga amaliy natijani ham ko‘rishni istaydi. Talabani elektron jadvalda tahlil qilgan loyihasi, kichik biznes uchun tayyorlagan raqamli marketing rejasi, statistik ma‘lumotlar asosida tuzgan taqdimoti yoki mobil ilovalardan foydalangan holda ishlab chiqqan amaliy yechimi uning raqamli salohiyatini ko‘rsatadi.

Raqamli iqtisodiyot mehnat bozorini kasblar tarkibi, ish beruvchi talabi, bandlik shakllari va inson kapitali mazmuni jihatidan o‘zgartirmoqda. Raqamli ko‘nikmalar xodimning qo‘shimcha afzalligi emas, balki zamonaviy mehnat bozorida faol ishtirok etishining zarur shartiga aylanmoqda. O‘zbekiston uchun bu jarayon ta‘lim tizimini mehnat bozori bilan yaqinlashtirish, yoshlarni amaliy raqamli kompetensiyalar bilan qurollantirish, xususiy sektorni raqamlashtirishga rag‘batlantirish va hududlar kesimida raqamli imkoniyatlar tengligini ta‘minlash orqali samarali natija beradi. Mehnat bozorining kelgusi rivoji ish o‘rinlari soni bilangina emas, balki ishchi kuchining raqamli muhitga moslasha olish sifati bilan belgilanadi. Shu bois raqamli savodxonlik, kasbiy moslashuvchanlik, uzluksiz ta‘lim va texnologik madaniyat O‘zbekistonning raqamli iqtisodiyotga o‘tish jarayonida inson kapitalini rivojlantiruvchi asosiy omillar sifatida qaralishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi “Raqamli O‘zbekiston — 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PF-6079-sonli Farmoni. Toshkent, 2020. (LEX.UZ)
2. Abdurahmonov Q.X. Mehnat iqtisodiyoti. Nazariya va amaliyot. Darslik. Toshkent, Fan, 2019. (arm.ssuv.uz)
3. Abdurahmonov Q.X., Shoyusupova N.T., Bakiyeva I.A. Mehnat iqtisodiyoti. Darslik. Toshkent, TDIU, 2011. (arm.ssuv.uz)
4. Kurpayanidi K.I., Ilyosov A.A. Raqamli iqtisodiyotning bugungi holati. Muammo va yechimlar // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. 2021. № 1. B. 309–319. (iqtisodiyot.tsue.uz)
5. Abdullayev M.K., Begalova D.B. O‘zbekiston Respublikasida aholi bandligini ta‘minlashdagi dolzarb masalalar // Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar. 2021. № 2. B. 114–123. (iqtisodiyot.tsue.uz)
6. Shodmonov Sh.Sh., G‘afurov U.V. Iqtisodiyot nazariyasi. Darslik. Toshkent, Iqtisodiyot, 2019.

7. Begalov B.A., Abdullayev M.K. Raqamli iqtisodiyot. O‘quv qo‘llanma. Toshkent, Iqtisodiyot, 2023.
8. Nazarov R.I. Raqamli iqtisodiyot sharoitida mehnat munosabatlarini takomillashtirish // Zenodo ilmiy maqolalar bazasi. 2022. (Zenodo)
9. Miyassarova M.A.Q. Raqamli iqtisodiyot sharoitida aholi ish bilan bandligini ta’minlash // Ilmiy maqola. 2021. (КиберЛенинка)

UDK: 332.14

**JIZZAX VILOYATIDA TURIZM INFRATUZILMASINI RIVOJLANTIRISH
YO‘NALISHLARI**

**НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКОЙ ИНФРАСТРУКТУРЫ В
ДЖИЗАХСКОМ РЕГИОНЕ**

DIRECTIONS FOR DEVELOPING TOURISM INFRASTRUCTURE IN JIZAKH REGION

Muxiddinov Tal’at Shaydullo o‘g‘li

TMC instituti, “Iqtisodiyot, moliya va buxgalteriya” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada Jizzax viloyatida turizm infratuzilmasini rivojlantirish iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish yo‘nalishlari ilmiy-amaliy jihatdan o‘rganiladi. Viloyat yalpi hududiy mahsuloti, tarkibiy o‘zgarishlari, investitsiya faoliyati va turizm infratuzilmasining hozirgi holati rasmiy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari asosida turizm infratuzilmasini rivojlantirish iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turizm infratuzilmasi, mintaqaviy iqtisodiyot, yalpi hududiy mahsulot, investitsiyalar, mehmonxona, iqtisodiy mexanizm, Jizzax viloyati, davlat-xususiy sheriklik.

В данной статье в научно-практическом аспекте исследуются направления совершенствования экономического механизма развития туристической инфраструктуры Джизакской области. На основе официальных статистических данных анализируются валовой региональный продукт, его структурные изменения, инвестиционная деятельность и современное состояние туристической инфраструктуры региона. По результатам исследования разработаны практические рекомендации по совершенствованию экономического механизма развития туристической инфраструктуры.

Ключевые слова: туристическая инфраструктура, региональная экономика, валовой региональный продукт, инвестиции, гостиничный фонд, экономический механизм, Джизакская область, государственно-частное партнёрство.

This article examines, from a scientific and practical perspective, the directions for improving the economic mechanism for developing tourism infrastructure in the Jizzakh region. Based on official statistical data, the gross regional product, its structural changes, investment activity, and the current state of tourism infrastructure are analysed. Based on the research findings, practical recommendations are developed for improving the economic mechanism for developing tourism infrastructure.

Keywords: tourism infrastructure, regional economy, gross regional product, investments, hotel fund, economic mechanism, Jizzakh region, public-private partnership.

Hozirgi globallashuv sharoitida turizm jahon iqtisodiyotining eng dinamik tarmoqlaridan biriga aylangan. O‘zbekiston Respublikasi ham ushbu global tendensiyadan chetda qolmay, oxirgi yillarda

turizm sohasini rivojlantirishga alohida e’tibor qaratmoqda. Mamlakat miqyosida xorijiy sayyohlar soni 2017-yildagi 2,7 million nafardan 2024-yilda 10,1 million nafarga yetdi [1], ya’ni 7 yil ichida 3,7 barobarga o’sdi. Bu ko’rsatkich O‘zbekistonning xalqaro turizm xaritasida o‘z o‘rnini mustahkamlab borayotganidan dalolat beradi. Mamlakat miqyosida erishilayotgan yutuqlarga qaramay, alohida mintaqalar, jumladan Jizzax viloyatining turizm salohiyati hali to‘liq ro‘yobga chiqarilmagan. Viloyat o‘ziga xos geografik o‘rni bilan — O‘rta Osiyoning «vohasi» deb nom olgan ushbu hudud Aydarko‘l ko‘li, Zamin milliy tabiat bog‘i, Baxmal va G‘allaorol tumanlarining tog‘ massivlari, Arnasoy ko‘llari tizimi kabi noyob tabiiy-rekreatsion resurslarga ega. Biroq turizm infratuzilmasining sustligi va iqtisodiy mexanizmning nomukammalligi ushbu salohiyatni to‘liq ro‘yobga chiqarishga imkon bermayapti. Yuqoridagi muammolarni hisobga olgan holda ushbu maqolaning maqsadi — Jizzax viloyatida turizm infratuzilmasini rivojlantirish iqtisodiy mexanizmini rasmiy statistik ma’lumotlar asosida tahlil qilish va uni takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslab berish.

Tadqiqotning maqsadidan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilangan: turizm infratuzilmasi va iqtisodiy mexanizmning nazariy mohiyatini aniqlash; viloyat iqtisodiyotining hozirgi holatini tahlil qilish; turizm infratuzilmasining hozirgi muammolarini aniqlash; iqtisodiy mexanizmni takomillashtirish bo‘yicha yo‘nalishlarni ishlab chiqish. Turizm infratuzilmasi — sayyohlik xizmatlarini samarali ko‘rsatish uchun zarur bo‘lgan moddiy-texnik obyektlar, transport yo‘laklari, joylashtirishning turli vositalari, oziq-ovqat va ko‘ngilochar xizmatlar hamda axborot tizimlari yig‘indisidir. Iqtisodiy adabiyotlarda turizm infratuzilmasi odatda ikki yo‘nalishda ko‘rib chiqiladi: umumiy infratuzilma (transport, kommunikatsiya, energetika, suv ta’minoti) va ixtisoslashgan infratuzilma (mehmonxonalar, xostellar, sayyohlik markazlari, muzeylar, ekskursiya tizimlari). Iqtisodiy mexanizm — bu muayyan sohaning faoliyatini tartibga solish va rivojlantirish uchun ishlatiladigan iqtisodiy vositalar, usullar va rag‘batlar tizimidir. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish iqtisodiy mexanizmi quyidagi asosiy tarkibiy unsurlarni o‘z ichiga oladi: davlat tomonidan tartibga solish mexanizmi — me’yoriy-huquqiy baza, litsenziyalashtirish, standartlashtirish va sertifikatlash; moliyalashtirish va investitsiya mexanizmi — byudjet mablag‘lari, bank kreditlari, xususiy investitsiyalar, davlat-xususiy sheriklik (PPP) modeli; narxlash va iqtisodiy rag‘batlantirish mexanizmi — soliq imtiyozlari, subsidiyalar, arzonlashtirilgan kreditlar, grant mablag‘lari; monitoring va baholash mexanizmi — xizmat sifati nazorati, statistik kuzatuv, audit.

O‘zbekistonda ushbu mexanizmning huquqiy poydevori Prezidentning 2019-yil 5-yanvardagi "O‘zbekistonda turizmni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PF-5611-son Farmoni [2] bilan yaratilgan bo‘lib, "O‘zbekiston — 2030" strategiyasida [3] 2030-yilga qadar xorijiy sayyohlar sonini 15 million nafarga, ichki sayyohlar sonini 25 million nafarga yetkazish vazifasi belgilangan. Mazkur strategik maqsadlarga erishish ko‘p jihatdan hududlardagi turizm infratuzilmasini rivojlantirish darajasiga bog‘liq. Jizzax viloyatining yalpi hududiy mahsuloti (YHM) 2010-yildagi 2 215,3 mlrd so‘mdan 2024-yilda 43 545,9 mlrd so‘mga, 2025-yilda esa 52 956,7 mlrd so‘mga yetdi [4]. Ushbu ko‘rsatkich 2010—2025-yillar oralig‘ida 23,9 barobarga o‘sgan. YHM o‘sish sur‘ati: 2021-yilda 108,2%, 2022-yilda 104,9%, 2023-yilda 106,3%, 2024-yilda 104,6%, 2025-yilda 108,2%ni tashkil etdi. Viloyat YHM tarkibidagi o‘zgarishlar ayniqsa diqqatga sazovordir. 1-jadvalda ko‘rsatilganidek, qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi ulushi 2010-yildagi 4,2%dan 2024-yilda 40,6%ga tushgan, sanoat ulushi esa 12,7%dan 22,5%ga ko‘tarilgan. [5]

1-jadval

Jizzax viloyati YHM tarkibi (jamiga nisbatan, %) [6]

Tarmoqlar	2010	2015	2020	2024
Qishloq, o‘rmon, baliqchilik xo‘jaligi	54,2	54,3	47,8	40,6
Sanoat (qurilish bilan)	12,7	13,0	21,3	22,5
shu jumladan: sanoat	7,5	7,8	12,1	16,2

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Tarmoqlar	2010	2015	2020	2024
qurilish	5,2	5,2	9,2	6,3
Xizmatlar, jami	33,1	32,7	30,9	36,9
savdo, yashash va ovqatlanish	4,9	5,7	8,8	13,4
transport, axborot va aloqa	4,8	5,3	3,4	3,9
boshqa xizmat tarmoqlari	23,4	21,7	18,7	19,6

1-jadval tahlilidan ko‘rinib turganidek, xizmatlar sektori 2010-yildagi 33,1%dan 2024-yilda 36,9%ga o‘sgan. Ayniqsa savdo, yashash va ovqatlanish bo‘yicha xizmatlar ulushi 4,9%dan 13,4%ga o‘ishi muhim ahamiyatga ega — bu turizm va mehmonxonachilik sohalarining viloyat iqtisodiyotida tobora ko‘proq o‘rin egallayotganini ko‘rsatadi. Aholi jon boshiga YHM o‘rish sur‘ati bo‘yicha Jizzax viloyatida: 2023-yilda 104,0%, 2024-yilda 102,5%, 2025-yilda 106,1% ko‘rsatkich qayd etildi. [7] Bu ko‘rsatkichlar mamlakat o‘rtacha sur‘atlari bilan raqobatlasha olsa-da, viloyatning to‘liq iqtisodiy salohiyatini ochish uchun turizm sektoriga e‘tiborni kuchaytirish zarur. Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar bo‘yicha Jizzax viloyatida sezilarli ijobiy dinamika kuzatilmoqda: 2018-yilda 158,1%, 2019-yilda 194,9% o‘rish qayd etildi. COVID-19 pandemiyasi ta‘sirida 2021-yilda bu ko‘rsatkich 72,4%ga tushib qoldi. Biroq investitsiya faolligi keyinchalik tiklanib, 2023-yilda 134,1%, 2024-yilda 134,9% o‘rish ko‘rsatdi. [8] Tumanlar kesimida 2024-yilda Sharof Rashidov (456,7%), Do‘stlik (265,6%), Arnasoy (212,1%) tumanlarida investitsiyalar o‘ishi ayniqsa yuqori bo‘ldi. O‘zbekistonda turizm sohasida 2017-yildan boshlab tizimli islohotlar amalga oshirildi. (2-jadval)

2-jadval

O‘zbekistonda turizm rivojlanishining asosiy ko‘rsatkichlari [9]

Ko‘rsatkich	2019	2021	2022	2023
Xorijiy sayyohlar (ming nafar)	6 748,5	1 881,3	5 232,8	6 626,3
Turizm xizmatlari eksporti (mln \$)	951,0	296,4	—	3 400,0
Joylashtirish vositalari (birlik)	—	—	—	5 477

2-jadvaldan ko‘rinib turganidek, COVID-19 pandemiyasi xorijiy sayyohlar sonini 2019-yildagi 6 748,5 ming nafardan 2021-yilda 1 881,3 ming nafarga — 3,6 barobarga — kamaytirdi. 2022-yildan boshlab jadal tiklanish boshlandi: 2023-yilda 6 626,3 ming nafar xorijiy sayyoh tashrif buyurdi, 2024-yilda esa bu ko‘rsatkich 10,1 million nafarga yetdi. Turizm xizmatlari eksporti 2019-yildagi 951 million dollardan 2023-yilda 3 400 million dollarga, ya‘ni 3,6 barobarga oshdi. 2023-yilga kelib respublika bo‘ylab joylashtirish vositalari soni 5 477 taga, joylashtirishning barcha vositalaridagi o‘rinlar soni esa 142 720 taga yetdi. Jizzax viloyatida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalarining soni dinamikasi 3-jadvalda aks ettirilgan.

3-jadval

Jizzax viloyatida mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalari soni, birlik [10]

Hudud	2014	2016	2019	2022	2024
Jizzax viloyati, jami	28	33	40	33	44
Jizzax shahri	22	21	32	26	27
Zomin tumani	3	3	2	7	13
Forish tumani	—	4	—	—	3

Hudud	2014	2016	2019	2022	2024
Mirzacho‘l tumani	1	2	1	—	1
Boshqa tumanlar	2	3	5	—	—

3-jadval tahlili quyidagi muhim xulosalarga imkon beradi. Birinchidan, joylashtirish vositalari soni beqaror dinamika ko‘rsatmoqda: 2018-yildagi 45 tadan 2022-yilda 33 taga tushib, 2024-yilda 44 taga ko‘tarildi. Ikkinchidan, mavjud infratuzilma hududiy jihatdan notekis taqsimlangan: 44 ta ob‘ektning 27 tasi (61,4%) Jizzax shahrida, 13 tasi (29,5%) Zomin tumanida joylashgan. Bu esa aholisi va turizm resurslariga ega bo‘lgan ko‘plab tumanlar — Arnasoy, Zarbdor, Zafarobod, Yangiobod — amalda mehmonxona xizmatidagi qolayotganini ko‘rsatadi. Zomin tumanining jadal rivojlanishi (2014-yildagi 3 ta obyektdan 2024-yilda 13 taga o‘shish) Zamin milliy tabiat bog‘i atrofidagi ekoturizm faoliyatining kengayishi bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu yo‘nalishning istiqboliligini yana bir bor tasdiqlaydi. Statistika agentligining 2022-yil 1-yanvar holatiga oid ma‘lumotlariga ko‘ra, O‘zbekiston bo‘yicha turistik faoliyatni amalga oshirgan firma va tashkilotlar soni 288 tani tashkil etgan, ulardan 61,8% Toshkent shahrida joylashgan [11]. 2024-yilda esa sayyohlarga xizmat ko‘rsatuvchi tashkilotlar soni 3 581 taga yetdi. [12] Biroq Jizzax viloyatida bu ko‘rsatkich sezilarli past bo‘lib qolmoqda. Sayyohlar oqimi bo‘yicha, 2019-yilda Jizzax viloyatidagi mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirishning boshqa vositalarida 38 984 nafar shaxs joylashtirildi, ulardan 1 683 nafari MDH davlatlaridan va 1 675 nafari uzoq xorijiy mamlakatlardan tashrif buyurgan. [13] 2020-yilda esa viloyatdagi 11 ta turistik firma 18 500 nafar tashrif buyuruvchiga xizmat ko‘rsatdi.

Yuqoridagi tahlil Jizzax viloyatining turizm infratuzilmasidagi asosiy muammolarni aniqlab beradi. Birinchidan, joylashtirishning hududiy jihatdan notekis taqsimlanishi — mehmonxonalarning aksariyati Jizzax shahri va Zomin tumanida to‘plangan. Ikkinchidan, turistik firmalar sonining respublika ko‘rsatkichiga nisbatan nihoyatda kamligi. Uchinchidan, turizm turlarining yetarlicha diversifikatsiya qilinmaganligi. To‘rtinchidan, raqamli infratuzilmaning rivojlanmaganligi. Beshinchidan, malakali kadrlar yetishmasligi. Amalga oshirilgan tahlil natijalariga asoslanib, Jizzax viloyatida turizm infratuzilmasini rivojlantirish iqtisodiy mexanizmini takomillashtirish bo‘yicha quyidagi yo‘nalishlar tavsiya etiladi. Jizzax viloyatida umumiy investitsiya faolligi yuqori bo‘lishiga (2024-yilda 134,9% o‘shish) qaramay, turizm infratuzilmasiga yo‘naltiriladigan sarmoyalar hali yetarli emas. Quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi: Zamin, Zomin, Baxmal va Aydarko‘l qirg‘og‘idagi Mirzacho‘l tumanlarida turizm klasterlarini tashkil etish va investorlarga soliq imtiyozlari berish; davlat-xususiy sheriklik (PPP) modelini kengaytirish: davlat yer ajratadi va kommunikatsiyalarni ta‘minlaydi, xususiy investor qurilish va foydalanishni amalga oshiradi; «yashil turizm» loyihalari uchun xalqaro ekologik grantlar va moliyalashtirish imkoniyatlaridan foydalanish. Mehmonxona infratuzilmasi Jizzax shahri va Zomin tumanida to‘planganini hisobga olib, quyidagi yo‘nalishlar ustuvor sanalishi zarur: Aydarko‘l qirg‘og‘ida (Mirzacho‘l, Arnasoy tumanlari) ko‘l turizmi va qushlarni kuzatishga ixtisoslashtirilgan dam olish maskanlari hamda o‘tov lagerlarini tashkil etish; Baxmal va Forish tumanlarida tog‘ turizmi va «glempinq» formatidagi obyektlarni qurish uchun yer uchastkalarini ajratish va ruxsatnomalar olishni soddalashtirish; G‘allaorol, Forish, Mirzacho‘l tumanlaridagi «Marjonsuv», «Birlashgan», «Gagarin» sanatoriylarining balneologik xizmatlarini turistik infratuzilma bilan birlashtirish. Jizzax viloyatining geografik va tabiiy imkoniyatlaridan kelib chiqib, quyidagi turizm yo‘nalishlarini maqsadli rivojlantirish tavsiya etiladi: ekoturizm: Zamin milliy tabiat bog‘i (1976-yilda tashkil etilgan, 48 ming gektarli) va 78 ming gektarlik qo‘riqxonada hamda «Zomin» sanatoriysi asosida; ko‘l va suv turizmi: Aydarko‘l-Tuzkon-Arnasoy ko‘llari tizimi — qushlarni kuzatish, baliq ovlash, qayiqda suzish, bahor-yoz bahori flamingolari; ziyorat turizmi: Sa‘d ibn Vaqqos, Usman ota, Novqa ota, Xo‘jamushkent ota va boshqa ziyoratgohlar asosida; agro-va etnografik turizm: viloyatning qishloq hududlarida mahalliy turmush tarzini o‘rganish, hunarmandchilik ustaxonalari; sog‘lomlashtirish (wellness) turizmi: tog‘ yon bag‘irlaridagi shifobaxsh buloqlar — temir, oltingugurt, vodorod, radiy va boshqa minerallar o‘z ichiga olgan

termal suvlar asosida. Turizm infratuzilmasining muhim tarkibiy qismi — raqamli texnologiyalar. Viloyat miqyosida quyidagi chora-tadbirlar tavsiya etiladi: Jizzax viloyati turizm portalini (veb-sayt va mobil ilova); mehmonxonalar, diqqatga sazovor joylar, ekskursiyalar bo'yicha onlayn bron qilish; QR-kodli turistik marshrut ko'rsatkichlari: tarixiy va tabiiy obyektlarda ko'p tilli audio-gid tizimi; viloyatning xalqaro turizm platformalarida (Booking.com, TripAdvisor va boshqalar) vakilligini kuchaytirish. Viloyatda turistik firmalar sonini oshirish va kadrlar malakasini yuksaltirish uchun: yangi turistik firmalar ochishni rag'batlantirish: dastlabki 2 yilga soliq yukini yengillashtirish, tadbirkorlik inkubatorlari tomonidan qo'llab-quvvatlash; gid-ekskursovodlar tayyorlash: Jizzax davlat pedagogika universiteti va kasb-hunar kollejlari negizida qisqa muddatli sertifikat kurslarini yo'lga qo'yish; xalqaro tajriba almashish dasturlari orqali kadrlar malakasini oshirish. Turizm infratuzilmasini rivojlantirish borasida qabul qilingan chora-tadbirlar samaradorligini baholash uchun yagona monitoring tizimini joriy etish zarur. Tizim quyidagi ko'rsatkichlarni o'z ichiga olishi lozim: mehmonxona to'ldirilish koeffitsiyenti, sayyohlar o'rtacha viloyatda qolish muddati, turizm sohasida yaratilgan ish o'rinlari soni, turizm xizmatlari ulushining YHM tarkibidagi dinamikasi. Ushbu ko'rsatkichlarni har chorakda tahlil qilish va ommaga e'lon qilish iqtisodiy mexanizmni operativ moslashtirib borishga imkon beradi.

Amalga oshirilgan tadqiqot quyidagi asosiy xulosalarga kelishga imkon beradi.

Birinchidan, Jizzax viloyati iqtisodiyoti barqaror o'sish sur'atlarini saqlamoqda: YHM 2025-yilda 108,2% o'sdi, asosiy kapitalga investitsiyalar 2024-yilda 134,9% o'sdi. YHM tarkibida xizmatlar sektorining ulushi — ayniqsa savdo, yashash va ovqatlanish — sezilarli darajada o'sib borayotgani turizm infratuzilmasini rivojlantirish uchun qulay iqtisodiy poydevor yaratmoqda.

Ikkinchidan, viloyatdagi turizm infratuzilmasi hali yetarli darajada rivojlanmagan: 44 ta mehmonxonaning 27 tasi Jizzax shahrida to'plangan, ko'plab tumanlar mehmonxona xizmatlari qolmoqda. 2019-yilda mehmonxona va shunga o'xshash vositalarda jami 38 984 nafar shaxs joylashtirilgan bo'lsa, respublika miqyosida 2023-yilga kelib 6,6 million xorijiy sayyoh kelganini hisobga olsak, Jizzax viloyatining bu oqimdagi ulushi hamon nihoyatda past.

Uchinchidan, O'zbekistonda xorijiy sayyohlar soni 2024-yilda 10,1 million nafarga yetishi Jizzax viloyati uchun ham yirik imkoniyat hisoblanadi. Viloyatning noyob tabiiy resurslari — Aydarko'l ko'li, Zamin milliy tabiat bog'i, Baxmal tog'lari, shifobaxsh mineral suvlar — to'g'ri iqtisodiy mexanizm orqali jadal rivojlantirilishi mumkin bo'lgan ekologik va sog'lomlashtirish turizmi salohiyatini tashkil etadi.

To'rtinchidan, tavsiya etilayotgan 6 yo'nalish: PPP orqali investitsiyalarni jalb qilish, joylashtirishning moddiy bazasini hududiy kengaytirish, turizm turlarini diversifikatsiya qilish, raqamli infratuzilmani rivojlantirish, turistik firmalar va kadrlar sonini oshirish, monitoring tizimini takomillashtirish — birgalikda Jizzax viloyatini O'zbekistonning yangi raqobatbardosh turizm markaziga aylantirish uchun mustahkam asos bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 5-yanvardagi "O'zbekistonda turizmni jadal rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-5611-sonli Farmoni. — <https://lex.uz>
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi "O'zbekiston — 2030" strategiyasi haqida PF-158-son Farmoni. — <https://lex.uz>
3. Iqtisodiy tadqiqotlar va islohotlar markazi. So'nggi sakkiz yilda O'zbekistonda turizm qanday rivojlandi? — <https://www.xabar.uz>, 2024.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. O'zbekistonga 2023-yilda 7 millionga yaqin sayyoh keldi. — <https://www.gazeta.uz>, 2024-yil 21-fevral.
5. Jizzax viloyati statistika boshqarmasi. Iqtisodiy faoliyat turlari kesimida Jizzax viloyatining yalpi hududiy mahsuloti hajmi (joriy narxlarda, mlrd so'm). — <https://jizzaxstat.uz>
6. Jizzax viloyati statistika boshqarmasi. Iqtisodiy faoliyat turlari kesimida Jizzax viloyati yalpi hududiy mahsuloti tarkibi (jamiga nisbatan foizda). — <https://jizzaxstat.uz>
7. Jizzax viloyati statistika boshqarmasi. Aholi jon boshiga yalpi hududiy mahsulotning o'sish sur'atlari (o'tgan yilga nisbatan foiz hisobida). — <https://jizzaxstat.uz>

8. Jizzax viloyati statistika boshqarmasi. Asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar (o‘shish sur‘ati, % da). — <https://jizzaxstat.uz>
9. Jizzax viloyati statistika boshqarmasi. Mehmonxona va shunga o‘xshash joylashtirish vositalari (obyektlar) soni, birlik. — <https://jizzaxstat.uz>
10. Mirzayeva A.Z., Karimjonova M. Jizzax viloyatining turistik salohiyati. — Abdulla Qodiriy nomidagi Jizzax davlat pedagogika universiteti, 2023. — <https://jdpu.uz/jizzax-viloyatining-turistik-salohiyati/>
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. — <https://stat.uz>, 2022.
12. O‘zbek turizmi 2024 yil qanday yutuqlarga erishdi? — O‘zbekiston Milliy axborot agentligi (UzA). — <https://uza.uz>, 2024-yil 31-dekabr.

UDK: 331.45

**IJTIMOIIY VA EKOLOGIK AUDIT: BARQAROR RIVOJLANISHNI TA’MINLASHDA
ZAMONAVIIY NAZORAT MEKANIZMI**

**СОЦИАЛЬНЫЙ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ АУДИТ: СОВРЕМЕННЫЙ МЕХАНИЗМ
КОНТРОЛЯ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ**

**SOCIAL AND ECOLOGICAL AUDIT: A MODERN CONTROL MECHANISM FOR
ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT**

Saydxodjayeva Nigoraxon Ibaydullayevna
“University of economics and pedagogy”NOTM
Iqtisodiyot kafedrasida katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada ijtimoiy va ekologik audit tushunchasi, uning nazariy asoslari hamda zamonaviy iqtisodiyotda tutgan o‘rni kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi korxonalar faoliyatida ijtimoiy mas’uliyat va ekologik barqarorlikni baholash mexanizmlarini o‘rganishdan iborat. Ish jarayonida institutsional yondashuv, tizimli tahlil hamda qiyosiy metodlardan foydalanildi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy audit, ekologik audit, barqaror rivojlanish, korporativ ijtimoiy mas’uliyat, ESG, audit tizimi, ekologik xavf, monitoring.

В статье комплексно анализируются понятие социального и экологического аудита, его теоретические основы и место в современной экономике. Основная цель исследования — изучение механизмов оценки социальной ответственности и экологической устойчивости в деятельности предприятий. В ходе работы использовались институциональный подход, системный анализ и сравнительные методы.

Ключевые слова: социальный аудит, экологический аудит, устойчивое развитие, корпоративная социальная ответственность, ESG, система аудита, экологический риск, мониторинг.

This article comprehensively analyzes the concept of social and environmental audit, its theoretical foundations, and its role in the modern economy. The main objective of the study is to study the mechanisms for assessing social responsibility and environmental sustainability in the activities of enterprises. The study used an institutional approach, systems analysis, and comparative methods.

Keywords: social audit, environmental audit, sustainable development, corporate social responsibility, ESG, audit system, environmental risk, monitoring.

XXI asr global iqtisodiy rivojlanish paradigmasi tubdan o‘zgarib, korxonalar faoliyatini baholash mezonlari an’anaviy moliyaviy ko‘rsatkichlardan kengroq ijtimoiy va ekologik indikatorlarni o‘z ichiga ola boshladi. Bozor iqtisodiyotining zamonaviy bosqichida qiymat yaratish jarayoni nafaqat kapital rentabelligi bilan, balki inson kapitali, ekologik barqarorlik va institutsional ishonch bilan ham bevosita bog‘liq holda shakllanmoqda. Shu nuqtai nazardan, korporativ boshqaruv tizimida ijtimoiy va ekologik omillarni hisobga olish zarurati strategik darajadagi masalaga aylanmoqda.

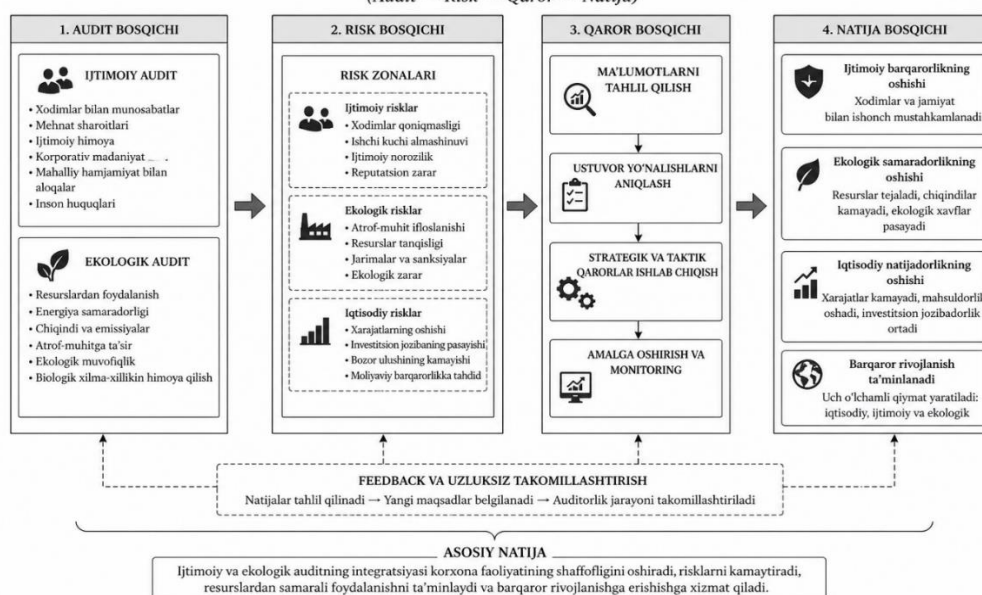
Ijtimoiy va ekologik audit konsepsiyasi zamonaviy iqtisodiy nazariyada korporativ boshqaruvning muhim tarkibiy qismi sifatida shakllangan bo‘lib, uning nazariy asoslari bir necha fundamental yondashuvlarga tayanadi. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ko‘rsatadiki, auditning mazkur shakli an’anaviy moliyaviy nazoratdan farqli ravishda kengroq manfaatdor tomonlar doirasini qamrab oladi va korxona faoliyatining ijtimoiy hamda ekologik oqibatlarini kompleks baholashga xizmat qiladi.

Avvalo, ijtimoiy audit nazariyasining metodologik ildizlari manfaatdor tomonlar (stakeholder) nazariyasiga borib taqaladi. Ushbu yondashuvga ko‘ra, korxona faqat aksiyadorlar manfaatlarini emas, balki xodimlar, iste’molchilar, jamiyat va davlat kabi keng doiradagi subyektlar manfaatlarini ham hisobga olishi zarur [1]. Mazkur nazariya doirasida ijtimoiy audit korxonaning ushbu guruhlar bilan o‘zaro munosabatlarining samaradorligini baholovchi vosita sifatida talqin qilinadi. Shuningdek, barqaror rivojlanish konsepsiyasi doirasida shakllangan “triple bottom line” yondashuvi ijtimoiy va ekologik auditni integratsiyalashgan holda o‘rganishga asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ekologik audit masalalari esa asosan atrof-muhitni muhofaza qilish va resurslardan oqilona foydalanish bilan bog‘liq tadqiqotlar doirasida keng yoritilgan. Xususan, xalqaro standartlashtirish tizimi doirasida ishlab chiqilgan ekologik boshqaruv standartlari korxonalar faoliyatining ekologik xavfsizligini baholashda muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi [3].

So‘nggi yillarda ilmiy adabiyotlarda ESG konsepsiyasining keng rivojlanishi ijtimoiy va ekologik auditni yangi bosqichga olib chiqdi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, ESG ko‘rsatkichlarini hisobga olgan holda faoliyat yurituvchi korxonalar uzoq muddatli istiqbolda yuqori barqarorlik va investitsion jozibadorlikka ega bo‘ladi [4]. Shu bilan birga, ijtimoiy va ekologik audit natijalarining investitsiya qarorlariga ta’siri tobora ortib borayotgani ham ilmiy jihatdan asoslab berilgan.

IJTIMOY VA EKOLOGIK AUDIT INTEGRATSIYALASHGAN MODELI
(Audit → Risk → Qaror → Natija)

1-rasm. Ijtimoiy va ekologik auditning integratsiyalashgan modeli

Manba: tadqiqot ma'lumotlari asosida muallif tomonidan ishlab chiqilgan.

Bundan tashqari, ayrim tadqiqotchilar ijtimoiy va ekologik auditni institutsional nazariya doirasida tahlil qilib, uning samaradorligi normativ-huquqiy muhit, boshqaruv madaniyati va axborot shaffofligi darajasiga bevosita bog‘liqligini ta’kidlaydilar [5].

O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida ijtimoiy va ekologik auditning korxona faoliyatiga ta’siri kompleks tarzda baholandi hamda uning strategik boshqaruv tizimidagi o‘rni aniqlashtirildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, mazkur audit turi an’anaviy nazorat mexanizmlaridan farqli ravishda ko‘p darajali va ko‘p omili baholash tizimini shakllantiradi.

Birinchi muhim natija sifatida ijtimoiy auditning korxona va manfaatdor tomonlar o‘rtasidagi munosabatlarni optimallashtirishdagi roli aniqlanib, u ijtimoiy risklarni kamaytiruvchi instrument sifatida namoyon bo‘lishi asoslandi. Xususan, xodimlar bilan munosabatlar, mehnat sharoitlari, ijtimoiy himoya va korporativ madaniyat kabi omillarni tizimli baholash orqali ichki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash imkoniyati yuzaga keladi.

Ikkinchi asosiy natija ekologik auditning ishlab chiqarish jarayonlarida resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishdagi ahamiyati bilan bog‘liqdir. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, ekologik auditni joriy etgan korxonalarda energiya va xomashyo sarfi optimallashtirilib, chiqindilar hajmi qisqaradi hamda ekologik xavflar sezilarli darajada kamayadi. Bu jarayon nafaqat ekologik barqarorlikni ta’minlaydi, balki uzoq muddatda xarajatlarni kamaytirish orqali iqtisodiy samaradorlikni ham oshiradi.

Yuqorida keltirilgan natijalar asosida ijtimoiy va ekologik auditning integratsiyalashgan modeli ishlab chiqildi. Mazkur model audit jarayonidan boshlab risklarni aniqlash va strategik qarorlar qabul qilishgacha bo‘lgan uzviy bog‘liq bosqichlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu modelning vizual ko‘rinishi quyidagi rasmda keltirilgan. Rasmda ko‘rsatilganidek, model to‘rtta asosiy bosqichdan iborat bo‘lib, birinchi bosqichda ijtimoiy va ekologik audit orqali dastlabki ma’lumotlar yig‘iladi. Ikkinchi bosqichda ushbu ma’lumotlar asosida risk zonalarini aniqlanadi. Uchinchi bosqichda esa tahlil natijalariga asoslanib strategik va taktik qarorlar ishlab chiqiladi hamda amaliyotga joriy etiladi. Yakuniy bosqichda ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy natijalar shakllanib, barqaror rivojlanish ta’minlanadi. Shu bilan birga, model doimiy monitoring va qayta aloqa mexanizmi orqali uzluksiz takomillashib boradi. Mazkur model ijtimoiy va ekologik auditni passiv nazorat vositasidan faol strategik boshqaruv instrumentiga aylantirish imkonini beradi.

Ijtimoiy va ekologik auditning asosiy ko‘rsatkichlarini tizimli baholash maqsadida quyidagi indikatorlar tizimi shakllantirildi. Ushbu indikatorlar audit jarayonida korxona faoliyatining ijtimoiy va ekologik samaradorligini kompleks tahlil qilish imkonini beradi.

1-jadval

Ijtimoiy va ekologik audit ko‘rsatkichlari tizimi

Ko‘rsatkich guruhi	Asosiy indikatorlar	Baholash mazmuni
Ijtimoiy audit	Xodimlar qoniqlik darajasi	Mehnat sharoitlari va ijtimoiy muhit sifati
Ijtimoiy audit	Kadrlar almashinuvi darajasi	Korxonada ijtimoiy barqarorlik darajasi
Ijtimoiy audit	Mehnat xavfsizligi ko‘rsatkichlari	Ishlab chiqarishdagi xavfsizlik darajasi
Ijtimoiy audit	Ijtimoiy investitsiyalar hajmi	Jamiyatga yo‘naltirilgan xarajatlar
Ekologik audit	Energiya sarfi darajasi	Resurslardan foydalanish samaradorligi
Ekologik audit	Chiqindilar hajmi	Atrof-muhitga salbiy ta’sir darajasi
Ekologik audit	Suv resurslaridan foydalanish	Ekologik barqarorlik ko‘rsatkichi
Ekologik audit	Emissiya darajasi (CO ₂)	Atmosfera ifloslanish darajasi

Manba: tadqiqot natijalari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

Jadvalda keltirilgan ko‘rsatkichlar tizimi ijtimoiy va ekologik auditni amaliy jihatdan joriy etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu indikatorlar yordamida korxonalar o‘z faoliyatining zaif va kuchli tomonlarini aniqlab, tegishli strategik qarorlar qabul qilishi mumkin. Ayniqsa, ijtimoiy va ekologik ko‘rsatkichlarning birgalikda baholanishi barqaror rivojlanishning kompleks modelini shakllantirishga xizmat qiladi. Ushbu indikatorlar tizimi audit jarayonini standartlashtirish va uni raqamlashtirish uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Mazkur tadqiqot natijalari ijtimoiy va ekologik auditning zamonaviy korporativ boshqaruv tizimidagi o‘rni va ahamiyatini yanada chuqurroq ochib berdi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki,

ushbu audit turi anʼanaviy nazorat mexanizmlaridan farqli ravishda faqat natijalarni qayd etish bilan cheklanmay, balki strategik qarorlar qabul qilish jarayoniga faol integratsiyalashadi. Bu holat ijtimoiy va ekologik auditni passiv monitoring vositasidan faol boshqaruv instrumentiga aylantirish imkonini beradi. Shuningdek, olingan natijalar “triple bottom line” konsepsiyasi bilan ham mos keladi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, ijtimoiy, ekologik va iqtisodiy natijalar oʻzaro chambarchas bogʻliq boʻlib, ularning uygʻunlashuvi korxona barqaror rivojlanishining asosiy sharti hisoblanadi [2]. Bu esa audit jarayonida ushbu uch yoʻnalishni alohida emas, balki integratsiyalashgan holda baholash zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi. Xususan, ishlab chiqarish jarayonlarining atrof-muhitga taʼsirini kamaytirish, resurslardan samarali foydalanish va chiqindilarni optimallashtirish kabi natijalar ekologik boshqaruv tizimlari talablariga mos keladi [3]. Bu holat ekologik auditni korxonalarda amaliy joriy etishning iqtisodiy jihatdan ham maqsadga muvofiqligini koʻrsatadi.

Bundan tashqari, tadqiqot natijalari ESG konsepsiyasi doirasida olib borilgan zamonaviy ilmiy ishlanmalar bilan ham uygʻunlikda ekanligi aniqlandi. ESG mezonlariga mos faoliyat yurituvchi korxonalar uzoq muddatli istiqbolda yuqori barqarorlik va investitsion jozibadorlikka ega boʻlishi haqidagi ilmiy xulosalar mazkur tadqiqot natijalari bilan ham tasdiqlandi [4]. Shu jihatdan, ijtimoiy va ekologik audit ESG tizimining amaliy realizatsiyasi sifatida namoyon boʻladi.

Nazariy jihatdan mazkur tadqiqot ijtimoiy va ekologik auditni alohida yoʻnalishlar sifatida emas, balki yagona integratsiyalashgan tizim sifatida koʻrib chiqish zarurligini asoslab berdi. Bu yondashuv mavjud ilmiy qarashlarni kengaytirib, audit tizimini kompleks boshqaruv mexanizmi sifatida talqin qilish imkonini yaratadi. Ayniqsa, ishlab chiqilgan “Audit → Risk → Qaror → Natija” modeli audit natijalarini bevosita strategik boshqaruv qarorlariga bogʻlash orqali ilmiy yangilik sifatida eʼtirof etilishi mumkin.

Mazkur tadqiqot ijtimoiy va ekologik auditning zamonaviy iqtisodiyot sharoitida korxonalar faoliyatini boshqarishdagi strategik ahamiyatini kompleks tarzda ochib berdi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatdiki, ushbu audit turi anʼanaviy nazorat mexanizmlaridan farqli ravishda korxona faoliyatining nafaqat moliyaviy, balki ijtimoiy va ekologik natijalarini ham tizimli baholash imkonini yaratadi. Shu jihatdan, ijtimoiy va ekologik audit barqaror rivojlanish konsepsiyasining amaliy instrumenti sifatida namoyon boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati:

1. Freeman R. Edward Strategic Management: A Stakeholder Approach. Boston: Pitman, 1984.
2. John Elkington Cannibals with Forks: The Triple Bottom Line of 21st Century Business. Oxford: Capstone, 1997.
3. International Organization for Standardization ISO 14001: Environmental Management Systems – Requirements with Guidance for Use. Geneva, 2015.
4. Michael E. Porter, Mark R. Kramer Creating Shared Value. Harvard Business Review, 2011.
5. Douglass C. North Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press, 1990.
6. World Bank Environmental and Social Framework. Washington DC, 2017.
7. OECD OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct. Paris, 2018.
8. United Nations Transforming our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. New York, 2015.
9. Global Reporting Initiative GRI Sustainability Reporting Standards. Amsterdam, 2021.
10. European Commission Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD). Brussels, 2022.
11. International Federation of Accountants Enhancing Corporate Reporting: The Role of Sustainability Disclosure. IFAC, 2020.
12. Aliyev X.R. “Innovatsion bank ekotizimlarining tijorat banklari rivojlanishidagi roli” // Muhandislik va iqtisodiyot jurnali. Toshkent 2026 yil №1. 21.
13. Aliyev H.R. “The role of microfinance institutions in expanding financial accessibility: evidence from emerging economies” // International journal of artificial intelligence American Academic publishers, volume 6, issue 03,2026. ISSN: 2692-515-x, Impact Factor: 9.23

**MILLIY IQTISODIYOTNI INNOVATSION RIVOJLANTIRISHNING XORIJIY
TAJRIBALARI**

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ
ЭКОНОМИКИ**

**FOREIGN EXPERIENCES OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL
ECONOMY**

Fayzullayev Jonibek Negmatullayevich

PhD, Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
“Makroiqtisodiyot” kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya

Ushbu maqolada milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning xalqaro miqyosda shakllangan asosiy modellari – Yevroatlantika, Sharqiy Osiyo, alternativ va "uch tomonlama spiral" modellarining o‘ziga xos xususiyatlari, ustuvor yo‘nalishlari va amal qilish mexanizmlari qiyosiy tahlil qilingan. O‘zbekiston iqtisodiyotining texnologik ehtiyojlari va institutsional infratuzilmasidan kelib chiqqan holda, mamlakatda yuqoridagi modellarining ijobiy jihatlarini o‘zida mujassam etgan aralash milliy innovatsiya tizimini shakllantirish bo‘yicha ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: milliy innovatsiya tizimi, Yevroatlantika modeli, Sharqiy Osiyo modeli, alternativ model, uch tomonlama spiral, innovatsion infratuzilma, texnologiyalar transferi, ITTKI, aralash model.

В данной статье представлен сравнительный анализ основных международно признанных моделей инновационного развития национальной экономики – евроатлантической, восточноазиатской, альтернативной и «тройной спирали», их специфики, приоритетных направлений и механизмов реализации. На основе технологических потребностей и институциональной инфраструктуры экономики Узбекистана предложены научные предложения и практические рекомендации по формированию в стране смешанной национальной инновационной системы, сочетающей в себе положительные аспекты вышеуказанных моделей.

Ключевые слова: национальная инновационная система, евроатлантическая модель, восточноазиатская модель, альтернативная модель, тройная спираль, инновационная инфраструктура, трансфер технологий, НИОКР, смешанная модель.

This article provides a comparative analysis of the main internationally established models of innovative development of the national economy — the Euro-Atlantic, East Asian, alternative and "triple spiral" models, their specific features, priority areas and mechanisms of implementation. Based on the technological needs and institutional infrastructure of the Uzbek economy, scientific proposals and practical recommendations are given on the formation of a mixed national innovation system in the country, which combines the positive aspects of the above models.

Keywords: national innovation system, Euro-Atlantic model, East Asian model, alternative model, triple helix, innovative infrastructure, technology transfer, R&D, mixed model.

Ilmiy adabiyotda milliy iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning milliy innovatsiya tizimlarini shakllantirishga asoslangan Yevroatlantika, Sharqiy Osiyo, alternativ va uch tomonlama spiral modellari ajratib ko‘rsatiladi.

Yevroatlantika modeli G‘arbiy Yevropa mamlakatlari uchun xos bo‘lib, innovatsiyalarning paydo bo‘lishidan tortib innovatsion mahsulotlarni keng ko‘lamda ishlab chiqarishgacha bo‘lgan

to‘liq innovatsion siklni nazarda tutuvchi klassik model hisoblanadi. “Ushbu modelda mamlakat innovatsion tizimining tarkibiy tuzilishi fundamental va amaliy fan, tadqiqot va ishlanmalar, tajriba namunalarini ishlab chiqish va ularni keng ko‘lamda ishlab chiqarishga joriy qilish, innovatsion jarayonlarni moliyalashtirish mexanizmlari, kadrlarni tayyorlash va ilmiy tekshirish institutlari tarmog‘i kabi elementlarni to‘liq qamrab oladi” [10].

Yevroatlantika modeli amal qiluvchi mamlakatlar, jumladan, Shveysariya, Shvetsiya, Buyuk Britaniya, Niderlandiya, Finlyandiya, Daniya, Germaniya va Fransiya jahonda yuqori innovatsion salohiyatga ega mamlakatlar hisoblanadi. Innovatsion tizimlarni shakllantirish, boshqarish va rivojlantirish borasida to‘rtinchi sanoat inqilobi davridagi innovatsion rivojlanishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha yetakchi universitetlar va ilmiy tadqiqot institutlarining fundamental fan tadqiqotlarini davlat tomonidan faol moliyalashtirish, amaliy tadqiqotlar va ishlanmalarni korxonalar va boshqa biznes subyektlari tomonidan keng qo‘llab quvvatlash, fan va texnologiyalarni rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlarni mintaqalar darajasida markazlashtirish tamoyillarga asoslaniladi [6].

Innovatsion rivojlanishning Sharqiy Osiyo modeli o‘z tarkibiy elementlari bo‘yicha boshqa modellardan ajralib turadi. Jumladan, innovatsion sikl tarkibida fundamental g‘oyalarni shakllantirish bosqichi, innovatsion tizim tarkibida esa fundamental tadqiqotlar elementi mavjud bo‘lmaydi. Yaponiya, Koreya Respublikasi, Xitoy milliy innovatsiya tizimlari uchun xos bo‘lgan ushbu modelda korporatsiyalar huzurida tashkil etilgan tadqiqot laboratoriyalari salmoqli o‘rin tutadi. Fundamental-amaliy ilmiy tadqiqot institutlari va universitetlarning ushbu modeldagi o‘rni ahamiyatsiz darajada bo‘ladi. “Ushbu modelda milliy innovatsiya tizimi salohiyatini oshirish uchun texnik innovatsiyalar va yangi texnologiyalarga asosiy e‘tibor qaratiladi. Klassik innovatsion model amal qiladigan mamlakatlar texnologiyalari va nou-haularini import qilib, eksportga yo‘naltirilgan yuqori texnologiyali mahsulotlar ishlab chiqarish asosida milliy iqtisodiyotni rivojlantirish maqsad qilinadi” [5].

Yaponiya xususiy korxonalarning ilmiy-texnik amaliy ishlanmalari tizimi g‘oyani ishlab chiqishdan seriyali mahsulot ishlab chiqarishgacha bo‘lgan innovatsion bosqichlarning samarali o‘zaro aloqadorligi, innovatsion g‘oyalarni to‘g‘ri tanlab olish va jadal tarqatish hamda bozorga muvaffaqiyatli joriy etish kabi xususiyatlarga ega [1].

Koreya milliy innovatsiya tizimida davlat ITTKIning amalga oshirish bilan bog‘liq munosabatlarni tartibga solish vazifasini bajaradi hamda ushbu jarayonlarda ishtirok etadi. Mamlakatda ITTKIning va yangi texnologiyalarni moliyalashtirishda yirik moliya-sanoat guruhlariga katta ulushga ega. Xalqaro ilmiy-texnologik hamkorlik orqali yangi bilimlar va texnologiyalar o‘zlashtiriladi. “Koreya iqtisodiyotining innovatsion rivojlanishida yangi texnologiyalarni moliyalashtirish orqali Chebollarining muhim o‘rin tutgan” [8].

Xitoyda institutsional infratuzilmani shakllantirish va innovatsion jarayonlarni rag‘batlantirish davlatning asosiy vazifasi hisoblanadi. Davlat strategik vazifalarni bajarishda muhim o‘rin tutuvchi makroiqtisodiy dastaklarni o‘z qo‘lida saqlab qolgan holda mikro darajada bozor mexanizmlarini takomillashtirish va innovatsion faollikni rag‘batlantirish (keng ko‘lamli soliq imtiyozlari orqali) siyosatini olib boradi. Shu bilan birgalikda davlat-xususiy sektor sherikligi mexanizmidan ham samarali foydalaniladi. Fundamental tadqiqotlar deyarli to‘liq davlat tomonidan moliyalashtiriladi [7]. Xitoy innovatsiya tizimini rivojlantirishda ilg‘or innovatsion boshqaruv usullarini o‘rganish va ulardan foydalanishga katta e‘tibor qaratilgan [3].

Innovatsion rivojlanishning alternativ modeliga “boy xom-ashyo zaxiralariga va ularni qayta ishlash texnologiyalariga ega bo‘lmagan, fundamental va amaliy fanlar bo‘yicha salohiyati mavjud bo‘lmagan Tailand, Chili va Turkiya kabi mamlakatlar milliy innovatsiya tizimlarini misol qilib ko‘rsatish mumkin” [9]. Alternativ modelda iqtisod, moliya, menejment, mehnat sotsiologiyasi va psixologiyasi kabi sohalarida kadrlar tayyorlashga alohida e‘tibor qaratiladi, yuqori texnologiyalar kamdan-kam uchraydi yoki umuman mavjud bo‘lmaydi.

Asosan qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini eksport qiluvchi mamlakatlar bo‘lgan Tailand va Chili milliy innovatsiya tizimlari innovatsion menejment va yangi texnologiyalarni import qilishga asoslanadi. “Tailandda universitetlarni, xorijiy olimlarni jalb qiluvchi davlat va xususiy ilmiy-

tadqiqot institutlarini o‘z tarkibiga olgan yuqori texnologiyalar parklari tizimlari samarali amal qiladi” [12]. Childa fundamental tadqiqotlarni rivojlantirish asosan oliy o‘quv yurtlarida tashkil etilgan ilmiy tadqiqot markazlarida amalga oshiriladi. Qishloq xo‘jaligi, turizm, innovatsion menejment, telekommunikatsiya va axborot texnologiyalari tarmoqlari iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish siyosatining ustuvor yo‘nalishlari hisoblanadi [2]. Turkiyada milliy innovatsiya tizimini rivojlantirishda innovatsion infratuzilmani takomillashtirishga katta e‘tibor qaratiladi [11].

“Uch tomonlama spiral modeli iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning XXI asrda shakllangan yangi modeli hisoblanadi. Ushbu model Yevroatlantika modelining rivojlanishi hisobiga shakllangan bo‘lib, fanning biznes bilan uyg‘unlashuviga asoslanadi. Ushbu modelga AQSh milliy innovatsiya tizimi to‘la mos keladi. Ushbu modelning uch tomonlama spiral deb nomlanishiga sabab model universitetlar, davlat va biznes subyektlarining o‘zaro uzviy aloqadorlikdagi faoliyatlariga asoslanadi” [4]. Universitetlar huzurida texnologiyalar transfertlari markazlari va biznes-inkubatorlari tashkil etiladi. Davlat venchur investor funksiyalarini bajaradi, biznes subyektlari oliy ta‘lim tizimida faol ishtirok etadi.

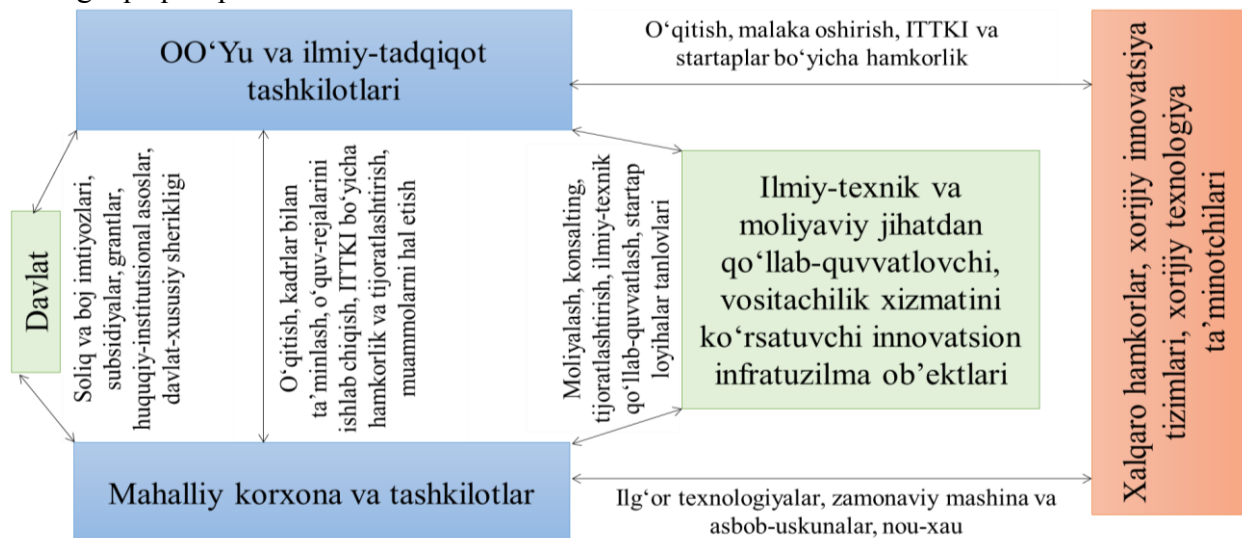
Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishning ushbu ko‘rib chiqilgan modellarini bir qator mezonlar bo‘yicha o‘ziga xos xususiyatlari asosida quyidagi 1-rasm shaklida qiyosiy taqqoslash mumkin.

Model nomi (mamlakat)	Model asosi	Ustuvor yo‘nalishlar	Mexanizm
Yevroatlantika modeli (G‘arbiy Yevropa mamlakatlari)	Universitetlardagi tadqiqotlar natijasida olinadigan bilimlar to‘plami	To‘liq innovatsion siklni qamrab olgan innovatsiya tizimini joriy etish, o‘z yangi ishlanmalarini tijoratlashtirish, texnologiyalarni va yuqori texnologiyali mahsulotlarni eksport qilish	Davlat-xususiy sektor sherikligi
Sharqiy Osiyo modeli (Yaponiya, Xitoy, Koreya Respublikasi)	Korporatsiyalarning amaliy tadqiqotlari natijasida olinadigan va import qilinadigan innovatsiyalar	Jahonga integratsiyalashgan innovatsion tizimni tashkil etish, yangi ishlanmalarni import qilish, texnologiyalarni va yuqori texnologiyali mahsulotlarni eksport qilish	Davlat-xususiy sektor sherikligi
Alternativ model (Tailand, Chili, Turkiya, Portugaliya)	Universitet va texnoparklar innovatsion infratuzilmasi	Boshqa mamlakatlar innovatsion tizimiga integratsiyalashish, texnologiyalar va yuqori texnologiyali mahsulotlarni import qilish	Innovatsion infratuzilmani rivojlantirish va shu sohada kadrlar tayyorlash
Uch tomonlama spiral (AQSh, qisman Yaponiya)	Fan, biznes va davlat institutlarining integratsiyalashgan munosabatlari majmuasi	Moliyaviy resurslar to‘plash, o‘zining yangi ishlanmalarini tijoratlashtirish, texnologiyalarni va yuqori texnologiyali mahsulotlarni eksport qilish	Institutlararo munosabatlar integratsiyalashuvini ta‘minlash uchun sharoitlar yaratish

1-rasm. Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirish modellarining qiyosiy tahlili [1]

O‘zbekistonda iqtisodiy taraqqiyotning innovatsion mexanizmini shakllantirish, faol joriy etish va kengaytirishda “uch tomonlama spiral”, “Yevroatlantika” va “Sharqiy Osiyo” modellarining ijobiy xususiyatlarini o‘zida mujassamlashtiruvchi milliy innovatsiya tizimini shakllantirish va rivojlantirish maqsadga muvofiq. O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun mos keladigan bunday innovatsiya tizimining aralash modelining shakli, amalga oshirish mexanizmi, xususiyatlarini quyidagi 2-rasmda ko‘rish mumkin. Ushbu aralash model “uch tomonlama spiral” modeli kabi innovatsion jarayonlarning barcha bosqichlarida davlat, ilmiy-tadqiqot tashkilotlari va korxonalar faoliyatlarining integratsiyalashuvini nazarda tutadi. Innovatsiyalar bu boradagi manfaatdor guruhlarining o‘zaro integratsiyalashgan munosabatlaridan kelib chiquvchi bozor talabi asosida shakllanadi. “Uch

tomonlama spiral” va “Yevroatlantika” modellari xususiyatlariga to‘lalgicha ega bo‘lgan innovatsiya tizimini shakllantirish qisqa muddatda erishiladigan jarayon emas. Ushbu natijaga qanchalik tez erishilsa, an’anaviy iqtisodiy tizimdan bilimlar va innovatsiyalarga asoslangan iqtisodiy o‘shish modeliga qisqaroq fursatlarda o‘tish mumkin.

2-rasm. Milliy innovatsiya tizimini shakllantirishning aralash modeli [2]

O‘zbekistonda shakllantirish tavsiya etilayotgan aralash modeldagi milliy innovatsiya tizimining muhim xususiyati – bu milliy innovatsiya tizimi subyektlarining jahon innovatsiya tizimlariga integratsiyalashuvi, xorijiy ilg‘or texnologiyalar, zamonaviy mashina va asbob-uskunalar, nou-haularni to‘g‘ridan-to‘g‘ri xorijiy investitsiya shaklida jalb qilish yoki import qilish orqali yangi texnologik yutuqlarni o‘zlashtirish va ularni iqtisodiyotga joriy etish hisoblanadi. Ushbu xususiyat Sharqiy Osiyo mamlakatlari modeliga ko‘proq mos keladi va jahondagi so‘ngi fan-texnika yutuqlaridan foydalangan holda ichki iqtisodiyotda yuqori qo‘shilgan qiymatli, eksportbop va raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish hajmini oshirishga nisbatan qisqa muddatlarda erishish imkonini beradi. Ushbu mexanizm mamlakatimizda ITTKI va texnologik innovatsiyalar hajmi yetarli darajada bo‘lmagan bugungi sharoitda milliy iqtisodiyotdagi texnologik bo‘shliqni to‘ldirish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, Iqtisodiyotni innovatsion rivojlantirishda katta muvaffaqiyatlarga erishgan, yuqori darajadagi innovatsion salohiyatga ega va samarali milliy innovatsion tizimni shakllantira olgan mamlakatlar va bunday natijalarga erishish sari samarali innovatsion siyosat olib borayotgan mamlakatlarning O‘zbekiston uchun xos bo‘lgan tajribalarini o‘zlashtirish zarur. Bunday mamlakatlar qatoridan Koreya Respublikasi va Xitoy kabi mamlakatlarning boy tajribasini ajratib ko‘rsatish mumkin. Ushbu mamlakatlar tajribalaridan mamlakatimiz iqtisodiyotining mavjud rivojlanish darajasi, institutsional tuzilmalar holati, innovatsion salohiyati va qator iqtisodiy-ijtimoiy shart-sharoitlardan kelib chiqib O‘zbekiston iqtisodiyotini qisqa va uzoq muddatlarda innovatsion rivojlanish yo‘liga o‘tkazishda ijodiy foydalanish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

- 1) Авдокушин Е.Ф. Национальная инновационная система Японии. // Вопросы новой экономики, №4 (16) 2010. – С. 39–53.
- 2) Андрюшкевич О. Модели формирования национальных инновационных систем. // Федеральное интернет-издание «Капитал Страны». 13 Сентября 2013. URL: <http://kapitalrus.ru/articles/article/236495/>
- 3) Васильева Н.Ф., Кавура В.Л. Модели инновационного развития экономики: зарубежный опыт реализации. // Вестник института экономических исследований 2016, № 3. С. 74-82.
- 4) Ицковиц Г. Модель тройной спирали // Инновации. 2011. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/model-troynoy-spirali>.

- 5) Катуков Д.Д., Малыгин В.Е., Смородинская Н.В. Институциональная среда глобализированной экономики: развитие сетевых взаимодействий. / Научный доклад под ред. Н.В. Смородинской. М., Институт экономики РАН, 2012. - 45 с.
- 6) Клавдиенко В.П. Инновационная система Швейцарии: факторы успеха // Инновации 2018. №4 (234). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/innovatsionnaya-sistema-shveytsarii-factory-uspeha>.
- 7) Клавдиенко В.П. Национальная инновационная система Китая: становление и развитие // Инновации. 2016. №4 (210). С. 97-103.
- 8) Колотырина Е.А. Особенности становления инновационной системы Республики Корея // Вестник РУДН. Серия: Экономика. 2015. №2. ст. 96-105.
- 9) Коюда А.П. Типология моделей инновационного развития экономики // БИЗНЕСИНФОРМ № 4 '2011. С. 23-26.
- 10) Назарова С.В. Особенности Евроатлантической модели национальной инновационной системы // Экономика и бизнес: теория и практика. 2023. №3-1 (97). С. 101-105.
- 11) Перчинская Н. Инновационные модели развитых и развивающихся стран и возможность их адаптации к условиям Республики Молдова. INCE. 2018. — URL: https://ince.md/uploads/files/1524725892_modelle-inovationale.pdf.
- 12) Сергеев В.М., Алексеенкова Е.С., Нечаев В.Д. Типология моделей инновационного развития // Полития. 2008. No. 4. С.6-22.

UDK: 330.59

**XAYOT SUG‘URTASINING IQTISODIY MOHIYATI VA UNING AHOLI MOLIVAVIY
XAVFSIZLIGINI TA’MINLASHDAGI ROLI**

**ЭКОНОМИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ СТРАХОВАНИЯ ЖИЗНИ И ЕГО РОЛ В
ОБЕСПЕЧЕНИИ ФИНАНСОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ НАСЕЛЕНИЯ**

**THE ECONOMIC ESSENCE OF LIFE INSURANCE AND ITS ROLE IN ENSURING THE
FINANCIAL SECURITY OF THE POPULATION**

Tursunova Nafisa Xalil qizi

O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti

“Ekonometrika va iqtisodiy modellashtirish” kafedrası o‘qituvchisi

ORCID: 0009-0000-1375-5574

Annotatsiya

Ushbu maqolada hayot sug‘urtasining iqtisodiy mohiyati hamda uning aholi moliyaviy xavfsizligini ta’minlashdagi roli nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Hayot sug‘urtasi aholi daromadlarini kutilmagan moliyaviy risklardan himoya qilish, uzoq muddatli jamg‘armalarni shakllantirish va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashning muhim moliyaviy instrumenti sifatida ko‘rib chiqiladi. Tadqiqot jarayonida hayot sug‘urtasining moliyaviy xavfsizlik tizimidagi o‘rni, uning ijtimoiy himoya mexanizmlari bilan o‘zaro bog‘liqligi hamda iqtisodiy barqarorlikka ta’siri yoritilgan. Shuningdek, O‘zbekiston sharoitida hayot sug‘urtasi bozorini rivojlantirishning dolzarb masalalari va istiqbollari yuzasidan ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so‘zlar: hayot sug‘urtasi, moliyaviy xavfsizlik, sug‘urta riski, ijtimoiy himoya, sug‘urta fondi, daromadlarni himoyalash.

В статье рассматривается экономическая сущность страхования жизни и его рол в обеспечении финансовой безопасности населения. Страхование жизни анализируется как важный финансовый инструмент защиты доходов населения от непредвиденных рисков,

формирования долгосрочных сбережений и обеспечения социальной стабильности. В ходе исследования раскрывается место страхования жизни в системе финансовой безопасности, его взаимосвязь с механизмами социальной защиты и влияние на экономическую устойчивость. Кроме того, представлены научные выводы и практические рекомендации по развитию рынка страхования жизни в условиях Республики Узбекистан.

Ключевые слова: перестрахование, диверсификация рисков, страховые компании, финансовая устойчивость, страховой рынок, собственное удержание (ретенцион), доля седента, сессия, тантема.

This article examines the economic essence of life insurance and its role in ensuring the financial security of the population. Life insurance is analyzed as an important financial instrument for protecting household incomes from unforeseen financial risks, forming long-term savings, and ensuring social stability. The study highlights the role of life insurance within the financial security system, its relationship with social protection mechanisms, and its impact on economic sustainability. In addition, scientific conclusions and practical recommendations are proposed for the development of the life insurance market in the context of Uzbekistan.

Keywords: life insurance, financial security, insurance risk, social protection, insurance fund, income protection.

Bugungi globallashuv va iqtisodiy beqarorlik sharoitida aholining moliyaviy xavfsizligini ta'minlash masalasi davlat iqtisodiy siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Aholi daromadlarining barqarorligi, kutilmagan moliyaviy yo'qotishlardan himoyalaniishi hamda uzoq muddatli ijtimoiy kafolatlarning shakllanishida hayot sug'urtasi muhim moliyaviy institut sifatida namoyon bo'lmoqda. Ayniqsa, demografik o'zgarishlar, aholining umr ko'rish davomiyligining ortishi va mehnat bozoridagi risklarning kuchayishi hayot sug'urtasining iqtisodiy ahamiyatini yanada oshirmoqda.

Xalqaro amaliyot shuni ko'rsatadiki, hayot sug'urtasi jahon sug'urta bozorining eng yirik segmentlaridan biri hisoblanadi. Swiss Re Sigma hisobotlariga ko'ra, 2023-yilda jahon bo'yicha yig'ilgan umumiy sug'urta mukofotlarining qariyb 40 foizi hayot sug'urtasi hissasiga to'g'ri kelgan. Rivojlangan mamlakatlarda hayot sug'urtasi mukofotlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi o'rtacha 5–8 foizni tashkil etib, ushbu ko'rsatkich aholining moliyaviy xavfsizligini ta'minlash darajasi bilan bevosita bog'liq ekani kuzatiladi. Xususan, Yaponiya va Buyuk Britaniyada hayot sug'urtasi pensiya ta'minoti va ijtimoiy himoya tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida shakllangan.

O'zbekiston Respublikasida ham sug'urta bozorini, xususan hayot sug'urtasi sohasini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. So'nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar natijasida hayot sug'urtasi kompaniyalari soni ortib, ushbu segmentda yig'ilayotgan sug'urta mukofotlari hajmi yil sayin barqaror o'sib bormoqda. Vakolatli davlat organlari ma'lumotlariga ko'ra, 2022–2024-yillar davomida O'zbekistonda hayot sug'urtasi bo'yicha sug'urta mukofotlari o'sish sur'ati yiliga o'rtacha 20–30 foizni tashkil etgan. Shu bilan birga, hayot sug'urtasining yalpi ichki mahsulotdagi ulushi hanuzgacha past darajada qolib, ushbu sohaning iqtisodiy salohiyati to'liq ishga solinmaganini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, hayot sug'urtasining iqtisodiy mohiyatini chuqur ilmiy tahlil qilish, uning aholi moliyaviy xavfsizligini ta'minlashdagi rolini asoslab berish hamda milliy iqtisodiyot sharoitida ushbu institutni rivojlantirish yo'llarini aniqlash dolzarb ilmiy masala hisoblanadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi hayot sug'urtasining iqtisodiy mazmunini ochib berish, uning moliyaviy xavfsizlik tizimidagi o'rnini baholash hamda O'zbekiston sharoitida hayot sug'urtasini rivojlantirish bo'yicha ilmiy asoslangan xulosa va takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Hayot sug'urtasining iqtisodiy mohiyati va uning aholi moliyaviy xavfsizligini ta'minlashdagi roli masalalari sug'urta nazariyasiga oid fundamental asarlarda keng yoritilgan. Ushbu maqolada mavzuga bevosita aloqador bo'lgan, qonuniy elektron manbalarda mavjud uchta asosiy ilmiy-adabiy manba tanlab olinib, ularning mazmuni va ilmiy yondashuvlari tahlil qilindi.

Birinchi asosiy manba sifatida E.J.Vaughan va T.Vaughan muallifligidagi “Fundamentals of Risk and Insurance” nomli asar alohida e’tiborga loyiq. Mazkur kitob sug’urta nazariyasining klassik manbalaridan biri bo‘lib, unda hayot sug’urtasi risklarni qayta taqsimlash va moliyaviy barqarorlikni ta’minlash vositasi sifatida talqin etiladi. Mualliflar hayot sug’urtasining iqtisodiy mohiyatini kutilmagan hodisalar natijasida yuzaga keladigan daromad yo‘qotishlarini qoplash mexanizmi orqali ochib beradilar. Kitobda hayot sug’urtasining jamg‘arish funksiyasi, uzoq muddatli moliyaviy rejalashtirishdagi o‘rni hamda uning pensiya ta’minoti bilan uzviy bog‘liqligi ilmiy asosda yoritilgan. Ushbu asarning muhim jihati shundaki, unda hayot sug’urtasi moliyaviy xavfsizlik tizimining tarkibiy elementi sifatida ko‘rib chiqiladi[1].

Melek Aliyeva tomonidan chop etilgan “Assessment of the Role of Life Insurance in Strengthening the Social Protection of the Population in the Republic of Azerbaijan” Ushbu maqolada hayot sug’urtasining aholini ijtimoiy himoya qilishdagi roli ilmiy asosda tahlil qilingan. Muallif maqolada hayot sug’urtasining nafaqat moliyaviy risklardan sug’urta vositasi, balki ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash vositasi sifatida ahamiyatini o‘rganadi. Tahlil davomida muallif korrelyatsion va regressiya metodlaridan foydalangan holda hayot sug’urtasi penetratsiya darajasi oshishi ijtimoiy va iqtisodiy holat yaxshilanishiga olib kelishini ko‘rsatadi. Hayot sug’urtasi ijtimoiy himoya tizimidagi o‘rnini statistik usullar bilan baholaydi va sug’urta penetratsiyasining ijtimoiy barqarorlikka ta’siri haqida empirik dalillar keltiradi[2].

Lim Thien Sang va boshqalar ushbu maqola moliyaviy savodxonlik va hayot sug’urtasiga oid oilaviy tushuncha (Takaful) bo‘yicha empirik tadqiqot natijalarini taqdim etadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, yuqori moliyaviy bilim darajasi hayot sug’urtasi bo‘yicha qaror qabul qilishni yaxshilaydi, natijada sug’urtaga bo‘lgan talab oshadi. Hayot sug’urtasining talabiga moliyaviy bilim darajasining ta’siri tahlil qilinadi. Sug’urta xizmatlariga bo‘lgan ishonch va ijtimoiy omillarni baholaydi [3].

Mazkur uchta manbaning tahlili shuni ko‘rsatadiki, xorijiy adabiyotlarda hayot sug’urtasi asosan moliyaviy xavfsizlik va risklarni boshqarish nuqtai nazaridan yoritilgan bo‘lsa, milliy adabiyotlarda ushbu masala O‘zbekiston iqtisodiy sharoiti, aholining daromad darajasi va sug’urta madaniyati bilan bog‘liq holda talqin etilgan. Shu bois, mazkur maqolada hayot sug’urtasining iqtisodiy mohiyati va uning aholi moliyaviy xavfsizligini ta’minlashdagi roliga kompleks va tizimli yondashuvni qo‘llash zarurligi asoslab berildi.

Ushbu tadqiqot hayot sug’urtasining iqtisodiy mohiyati va uning aholi moliyaviy xavfsizligini ta’minlashdagi rolini o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot metodologiyasi tizimli, empirik va qiyosiy tahlil usullarini o‘z ichiga oladi. Tadqiqotning asosiy maqsadi hayot sug’urtasi xizmatlarining iqtisodiy samaradorligini, aholining moliyaviy xavfsizligiga ta’sirini va O‘zbekiston sharoitidagi rivojlanish imkoniyatlarini baholashdir.

1. Nazariy va konseptual bosqich: Birinchi bosqichda hayot sug’urtasi bo‘yicha mavjud nazariy bilimlar va ilmiy tadqiqotlar o‘rganildi. Shu jumladan:

- Sug’urta va hayot sug’urtasining nazariy asoslari: risklarni boshqarish, moliyaviy xavfsizlik va sug’urta xizmatlarining ijtimoiy- iqtisodiy roli;
- Xorijiy ilmiy manbalar: Vaughan & Vaughan, Aliyeva, Lim Thien Sang va boshqalar tadqiqotlari tahlil qilindi;
- Milliy manbalar: O‘zbekiston sug’urta kompaniyalarining yillik hisobotlari, Markaziy Bank va Sug’urta Agentligi statistik ma’lumotlari.

Nazariy tahlil hayot sug’urtasining iqtisodiy va ijtimoiy funksiyalarini aniqlashga imkon berdi hamda tadqiqot uchun konseptual asos yaratdi.

2. Empirik va statistik bosqich: Ikkinchi bosqichda hayot sug’urtasi bozorining amaliy holati va aholi moliyaviy xavfsizligidagi roli empirik ma’lumotlar asosida tahlil qilindi.

Ma’lumotlar manbalari:

- Milliy: Davlat statistika qo‘mitasi ma’lumotlari, sug’urta kompaniyalarining yillik hisobotlari;
 - Xalqaro: Swiss Re Institute (2023), World Bank statistik ma’lumotlari.
- Tahlil qilinadigan ko‘rsatkichlar:

- Hayot sug‘urtasi polislari soni va ularning o‘shish sur‘ati;
- Sug‘urta mukofotlari (paremiyalar) hajmi;
- Aholining sug‘urta bilan qamrov foizi (penetration rate);
- Sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorlik ko‘rsatkichlari;
- Sug‘urta xizmatlarining yo‘qotish darajasi (loss ratio).

Empirik tahlil orqali hayot sug‘urtasining iqtisodiy samaradorligi va aholining moliyaviy xavfsizligiga ta‘siri aniqlanadi. Masalan, O‘zbekiston hayot sug‘urtasi bozori 2019–2024 yillarda yillik o‘rtacha 15–22% o‘shish ko‘rsatgan bu xizmatlarning iqtisodiy ahamiyatini tasdiqlaydi.

3. Integratsiyalashgan va xulosa bosqichi: Uchinchi bosqichda nazariy va empirik natijalar birlashtirilib, hayot sug‘urtasining iqtisodiy va ijtimoiy roli tizimli tarzda tahlil qilindi.

- Milliy va xorijiy tajribalar solishtirildi;
- Hayot sug‘urtasi xizmatlarining ijtimoiy va moliyaviy ahamiyati aniqlandi;
- Tadqiqot natijalari asosida aholining moliyaviy xavfsizligini oshirish va hayot sug‘urtasini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mazkur tadqiqot davomida tahlil qilingan statistik ma‘lumotlar O‘zbekiston sug‘urta bozori va hayot sug‘urtasi segmentining o‘shish dinamikasi, xizmatlarga bo‘lgan talab darajasi hamda aholi moliyaviy xavfsizligiga ta‘siri haqida aniq tasavvur beradi.

Hayot sug‘urtasi bozorining o‘shish tendensiyasi.

O‘zbekiston sug‘urta bozori 2025 yilning birinchi yarmida sezilarli o‘shishni ko‘rsatdi. Xususan, yanvari–iyun 2025 yillarda sug‘urta kompaniyalari tomonidan jami 6,23 trln so‘m miqdorida paremiyalar yig‘ildi, bu o‘tgan yilning shu davriga nisbatan 46% o‘shishni anglatadi. Shuningdek, hayot sug‘urtasi segmenti bo‘yicha paremiyalar 384,22 mlrd so‘mga yetdi va o‘tgan yiliga nisbatan 385,6%ga oshdi (ya‘ni qariyb 4 barobar ko‘paydimi) — bu eng yuqori o‘shish ko‘rsatkichlaridan biri bo‘ldi. Bu holat hayot sug‘urtasi xizmatlariga bo‘lgan talabning ortganini ko‘rsatadi.

Statistika ma‘lumotlariga ko‘ra, hayot sug‘urtasining umumiy sug‘urta bozoridagi ulushi ham o‘smoqda. Masalan, ma‘lum bir manbaga ko‘ra, 2025 yilda hayot sug‘urtasi bozorining taxminan 6,16% ni tashkil etgan, bu esa unga bo‘lgan talabning yuqoriligini tasdiqlaydi.

O‘zbekistonda hayot sug‘urtasining bozor ichidagi o‘rni.

Jami sug‘urta xizmatlaridagi tendensiyalar o‘zgaruvchan bo‘lib, aksariyat paremiyalar umumiy sug‘urta segmentida chiqadi. Masalan:

- Umumiy sug‘urta segmenti sug‘urta bozorining taxminan 94% ni tashkil etadi.
- Hayot sug‘urtasi esa 384,22 mlrd so‘m bilan o‘sha bozorning kichik, ammo tez o‘sovchi qismi hisoblanadi.

Bundan ko‘rinib turibdiki, hayot sug‘urtasi hali ham umumiy sug‘urta bozorida nisbatan kam ulushga ega bo‘lsa-da, uning o‘shish sur‘ati boshqa sug‘urta turlaridan sezilarli darajada yuqori.

Hayot sug‘urtasining o‘shish sur‘ati va moliyaviy ahamiyati

O‘zbekistonda hayot sug‘urtasi bo‘yicha premium yig‘ilishi bir necha yillar davomida salmoqli o‘shishni ko‘rsatmoqda. Masalan, 2024 yilda hayot sug‘urtasi kompaniyalari umumiy 167,15 mlrd so‘m sug‘urta mukofoti yig‘gan bo‘lib, bu ko‘rsatkich avvalgi yilga nisbatan ayrim hollarda kamaygan edi, ammo 2025 yilda yuqori o‘shish kuzatildi. Bu o‘zgarishlar sug‘urta xizmatlarining aholi va biznes uchun iqtisodiy ahamiyati oshib borayotganidan darak beradi. Hayot sug‘urtasi paremiyalarining kattalashishi aholi tomonidan moliyaviy xavfsizlikni ta‘minlashga bo‘lgan ehtiyojning oshganini ko‘rsatadi.

Sug‘urta xizmatlaridagi tarkibiy o‘zgarishlar: Ma‘lumotlarga ko‘ra, O‘zbekiston sug‘urta bozorida hayot sug‘urtasi xizmatlarining ulushi bozorning kichik qismi bo‘lib qolmoqda; masalan, 2025 yilning statistik ma‘lumotlarida hayot sug‘urtasi xizmatlari bozorining taxminan 5,1–6,4% tashkil etgan.

Bu ko‘rsatkichlar sug‘urta xizmatlarida hayot sug‘urtasining hali ham nisbatan kichik sektor ekanini, ammo uning o‘shish sur‘ati tez ekanini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, hayot sug‘urtasi xizmatlariga bo‘lgan talab boshqa sug‘urta turlariga nisbatan past bo‘lgani holda, keyingi yillarda bu segmentning salmog‘i oshishi ehtimoli yuqori.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki:

1. O‘zbekiston sug‘urta bozori har yili salmoqli o‘shishni ko‘rsatmoqda, va hayot sug‘urtasi segmenti ham ushbu o‘shishdan chetda qolmaydi. 2025 yilda hayot sug‘urtasi paremiyalari qariyb 4 barobarga ko‘payganligi — aholining moliyaviy xavfsizlik ehtiyoji oshganini ko‘rsatadi.

2. Hayot sug‘urtasi bozordagi ulushi boshqa sug‘urta turlariga nisbatan kichik, ammo uning o‘shish sur‘ati yuqori bo‘lishi bu sohaning kelajakdagi imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

3. Hayot sug‘urtasi xizmatlarining bozordagi o‘shish tendensiyasi aholining moliyaviy xavfsizligi va sug‘urta madaniyati yuqori darajada rivojlanayotganini anglatadi, bu esa iqtisodiy va ijtimoiy omillar bilan bog‘liq.

4. Mazkur tahlil milliy va xalqaro statistika bilan uyg‘un, shu bilan tadqiqot gipotezasi — hayot sug‘urtasi xizmatlari aholi moliyaviy xavfsizligini ta‘minlashda muhim rol o‘ynashi — ilmiy jihatdan tasdiqlanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda hayot sug‘urtasi bozori so‘nggi yillarda sezilarli o‘shishni ko‘rsatmoqda. 2025 yilda hayot sug‘urtasi paremiyalari qariyb to‘rt barobarga ko‘payganligi aholining moliyaviy xavfsizlikka bo‘lgan ehtiyoji ortganini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, hayot sug‘urtasi bozordagi ulushi umumiy sug‘urta segmentida kichik bo‘lsa-da, uning o‘shish sur‘ati va iqtisodiy ahamiyati kelajakda bu segmentning muhim ijtimoiy va moliyaviy rolini namoyon etadi. Hayot sug‘urtasi aholining kutilmagan moliyaviy yo‘qotishlardan himoyalaniishi, ijtimoiy barqarorlik va kapital shakllanishiga salmoqli ta‘sir ko‘rsatadi.

Tadqiqotga asosanib quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

1. Davlat siyosati va qonunchilikni takomillashtirish - hayot sug‘urtasi polislari uchun imtiyozlar va subsidiyalar taqdim etish, paremiyalarni arzonlashtirish orqali aholi uchun qoliplashtirilgan moliyaviy xavfsizlikni ta‘minlash.

2. Moliyaviy savodxonlikni oshirish — aholi orasida hayot sug‘urtasi, risklarni boshqarish va moliyaviy rejalashtirish bo‘yicha targ‘ibot va ta‘lim dasturlarini kengaytirish.

3. Raqamli sug‘urta xizmatlarini rivojlantirish — onlayn platformalar va mobil ilovalar orqali sug‘urta polislari xaridini soddalashtirish va xizmatlarga erkin kirishni ta‘minlash.

4. Sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini oshirish — kapital yetarlilik darajasini mustahkamlash va risk diversifikatsiya mexanizmlarini kengaytirish orqali bozor barqarorligini ta‘minlash.

5. Ijtimoiy himoya tizimi bilan integratsiya - hayot sug‘urtasi polislari orqali aholi pansion va nogironlik kabi ijtimoiy xavflardan himoyalaniishi, shu bilan moliyaviy xavfsizlikni va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash.

Shu bilan, hayot sug‘urtasi nafaqat iqtisodiy jihatdan aholi moliyaviy xavfsizligini ta‘minlaydi, balki ijtimoiy barqarorlik va kapital shakllanishiga ham salmoqli hissa qo‘shadi. Tavsiyalarning amalga oshirilishi O‘zbekiston sug‘urta bozori rivojlanishi va aholining moliyaviy xavfsizligini mustahkamlashda muhim omil bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Андреева, Э.В. Страхование: курс лекций. Иркутск: Изд-во БГУ, 2015. – 263 с.
2. Aliyeva, M. Assessment of the Role of Life Insurance in Strengthening the Social Protection of the Population in the Republic of Azerbaijan. Research in International Business and Finance, 2023
3. Vaughan, E.J., Vaughan, T. Fundamentals of Risk and Insurance. 12th Edition. Wiley, 2020.
4. Guillaume, Gorge. Insurance Risk Management and Reinsurance, 1st Edition. Routledge, 2020.
5. Hojamuratova, G.Yu. Risklarni boshqarish. Darslik. Toshkent: Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi, 2021. – 214 b.
6. Разумовская, Э.А., Фоменко, В.В. Страховое дело: учебное пособие. Екатеринбург: Гуманитар университет, 2016. – 249 с.
7. Тарасова, Ю.А. Страхование: Учебник и практикум для прикладного бакалавриата. Москва: Изд-во Юрайт, 2018. – 236 с.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. “Mamlakatimizda qayta sug‘urta tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida” PQ-191-son, 23.05.2025.

9. www.napp.uz – National Agency for Project Monitoring (NAPP). Insurance sector statistical report, 2025. Toshkent: NAPP, 2025.
10. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi
11. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo‘mitasining rasmiy sayti
12. <https://www.uzdaily> - Uzbekistan’s National Reinsurance Company receives license to operate in reinsurance sector.
13. <https://ahbor-reyting.uz/ru/sample-page/>- Sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligi va ratinglari.

UDK: 336.76

**SUG‘URTA KOMPANIYASI BALANSINI “RISK TETRAEDRI” MODEL ASOSIDA
BAHOLASH**

**ОЦЕНКА БАЛАНСОВЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ СТРАХОВОЙ КОМПАНИИ НА БАЗЕ
МОДЕЛИ “ТЕТРАЭДР РИСКА”**

**ASSESSING THE BALANCE SHEET OF AN INSURANCE COMPANY BASED ON THE
“RISK TETRAHEDRON” MODEL**

Abdishukurova Go‘zal Maqsud qizi

O‘zbekiston Milliy universiteti Matematika fakulteti katta o‘qituvchisi

Bozorboyev Avazbek Raximjon o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti Matematika fakulteti talabasi

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqola sug‘urta kompaniyasining balansini to‘rt o‘lchovli “Risk Tetraedri” modeli asosida kompleks baholash masalalariga bag‘ishlangan. Tadqiqotda O‘zbekiston sug‘urta bozorining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari, aktivlar va passivlar tarkibidagi nomutanosibliklar hamda qisqa muddatli majburiyatlarni uzoq muddatli aktivlar hisobidan qoplash muammolari tahlil qilingan. “Risk Tetraedri” modeli doirasida balans ko‘rsatkichlariga ta’sir etuvchi to‘rtta asosiy xavf — kredit, bozor, likvidlik va operatsion risklar o‘zaro bog‘liqlikda hamda integral yondashuv asosida tadqiq etilgan. Shuningdek, maqolada milliy sug‘urta kompaniyalari balansini Solvency II xalqaro standartlariga muvofiq risk-orientirlashgan usulda baholash bosqichlari taklif etilgan bo‘lib, sohada moliyaviy barqarorlikni oshirish, kapital yetarliligini ta’minlash va risk monitoringi tizimini takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Sug‘urta kompaniyasi, balans, Risk Tetraedri modeli, kredit riski, bozor riski, likvidlik riski, operatsion risk, Solvency II, moliyaviy barqarorlik, kapital yetarliligi, risk-orientirlashgan yondashuv.

Данная научная статья посвящена вопросам комплексной оценки баланса страховой компании на основе четырехмерной модели «Тетраэдр рисков». В исследовании проанализированы современные тенденции развития страхового рынка Узбекистана, структурные дисбалансы в активах и пассивах, а также проблемы покрытия краткосрочных обязательств долгосрочными активами. В рамках модели «Тетраэдр рисков» во взаимосвязи и на основе интегрального подхода изучены четыре основных вида рисков, влияющих на балансовые показатели: кредитный, рыночный, ликвидный и операционный. Кроме того, в статье предложены этапы оценки баланса национальных страховых компаний риск-ориентированным методом в соответствии с международными стандартами Solvency II, а также разработаны научно-практические рекомендации по повышению финансовой

устойчивости, обеспечению достаточности капитала и совершенствованию системы мониторинга рисков в отрасли.

Ключевые слова: Страховая компания, баланс, модель «Тетраэдр рисков», кредитный риск, рыночный риск, риск ликвидности, операционный риск, Solvency II, финансовая устойчивость, достаточность капитала, риск-ориентированный подход.

This research article is devoted to the comprehensive evaluation of an insurance company's balance sheet based on the four-dimensional "Risk Tetrahedron" model. The study analyzes the current development trends of the Uzbek insurance market, structural imbalances between assets and liabilities, and the challenges of backing short-term obligations with long-term assets. Within the framework of the "Risk Tetrahedron" model, four core risk types affecting balance sheet indicators—credit, market, liquidity, and operational risks—are examined in an interconnected and integrated manner. Furthermore, the article proposes sequential steps for assessing the balance sheet of domestic insurance companies using a risk-oriented approach aligned with Solvency II international standards; it also provides scientific and practical recommendations aimed at enhancing financial stability, ensuring capital adequacy, and improving the risk monitoring system within the sector.

Keywords: Insurance company, balance sheet, Risk Tetrahedron model, credit risk, market risk, liquidity risk, operational risk, Solvency II, financial stability, capital adequacy, risk-oriented approach.

Mazkur ilmiy maqolada sug'urta kompaniyasining balansini to'rt o'lchovli "Risk Tetraedri" modeli asosida kompleks baholash masalasiga bag'ishlangan. Model aktivlar va passivlar o'rtasidagi tarkibiy muvozanatni, shuningdek, kredit, bozor, likvidlik va operatsion risklarning balans ko'rsatkichlariga ta'sirini tahlil qilish imkonini beradi. Tadqiqotda ilgari surilgan usul O'zbekiston sug'urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini baholashda qo'llanilgan bo'lib, risklarni diversifikatsiyalash va balansning xavfsizlik marjasini aniqlash imkoniyatlarini ochadi [1].

So'nggi yillarda O'zbekiston sug'urta bozori jadal rivojlanmoqda: 2023 yilda sug'urta mukofotlarining umumiy hajmi 7,2 trln so'mni tashkil etgan va bu o'tgan yilgi ko'rsatkichga nisbatan 67 foizga o'sgan, 2024 yilda esa soha o'sishi 13 foiz atrofida qayd etilgan. Biroq bozor o'sishining yuqori sur'atlari bilan bir qatorda sug'urta kompaniyalari aktivlari va passivlari tarkibidagi nomutanosibliklar, qisqa muddatli majburiyatlarni uzoq muddatli aktivlar hisobidan qoplash muammolari, shuningdek, investitsiya risklarining oshib borishi kabi dolzarb masalalar ham kun tartibida turibdi. Mazkur muammolarni hal etishda sug'urta kompaniyasining balansini nafaqat statistik, balki risk-oriyentirlashgan yondashuv asosida baholash muhim ahamiyat kasb etadi [2].

Sug'urta kompaniyasi balansi aktivlar va passivlar o'rtasidagi muvozanatni ifodalaydi. Aktivlar — investitsiyalar, naqd pul, debitorlik qarzlari va boshqa mulklar; passivlar esa — sug'urta zaxiralari, qarz majburiyatlari va kapital. An'anaviy balans tahlili likvidlik va to'lov qobiliyati kabi ko'rsatkichlarni o'rganish bilan cheklanadi. "Risk Tetraedri" modeli esa balansni to'rtta asosiy risk turi — kredit riski, bozor riski, likvidlik riski va operatsion risk — kontekstida tahlil qilish imkonini beradi[3].

"Risk Tetraedri" modeli sug'urta kompaniyasining balansini kompleks risk-tahlil qilish uchun ishlab chiqilgan konseptual yondashuvdir. Model tetraedr shaklida to'rtta asosiy komponentni o'z ichiga oladi:

1. Aktivlar va passivlarning tarkibiy muvozanati. Tetraedrning birinchi qirrasi aktivlar va passivlar o'rtasidagi tarkibiy muvozanatni ifodalaydi. Aktivlarning muddatlari va riskliligi passivlarning majburiyatlari bilan mos kelishi lozim.

2. Kredit riski. Sug'urta kompaniyasining investitsion portfelidagi qimmatli qog'ozlar, depozitlar va boshqa kredit vositalarining sifatini baholaydi. Kredit riskining yuqori darajasi balans aktivlarining real qiymatini pasaytiradi.

3. Bozor riski. Aktivlarning bozor qiymatining o'zgarishi natijasida yuzaga keladigan yo'qotishlar ehtimolini ifodalaydi. Bu foiz stavkalari o'zgarishi, valyuta kurslarining tebranishi va fond bozori o'zgarishlarini o'z ichiga oladi.

4. Likvidlik riski. Kompaniyaning o‘z majburiyatlarini belgilangan muddatlarda to‘lay olmaslik xavfini aks ettiradi. Likvidlik riski qisqa muddatli passivlarni uzoq muddatli aktivlar bilan qoplash holatida yuqori bo‘ladi.

5. Operatsion risk. Ichki jarayonlar, xodimlar, tizimlar yoki tashqi hodisalar natijasida yuzaga keladigan yo‘qotishlar xavfini ifodalaydi.

Risk tetraedrining muhim xususiyati shundaki, har bir komponent boshqalari bilan o‘zaro bog‘liq. Masalan, bozor riskining oshishi likvidlik riskini kuchaytirishi, operatsion riskning amalga oshishi esa kredit riskiga olib kelishi mumkin. Shuning uchun model risklarni bir-biridan mustaqil emas, balki integral holda baholashni talab qiladi. Zamonaviy xalqaro tartibga solish tizimlari, xususan Solvency II, sug‘urta kompaniyalarining balanslariga iqtisodiy yondashuvni qo‘llashni ta’kidlaydi. Ushbu tizimda aktivlar va majburiyatlar real iqtisodiy sharoitlarni aks ettirishi, to‘lov qobiliyati kapitali talablari esa barcha moddiy risklarni qamrab olishi kerak [4] [5].

“Risk Tetraedri” modeli asosida sug‘urta kompaniyasi balansini baholash quyidagi bosqichlarni o‘z ichiga oladi:

1. Balans aktivlari va passivlarini risk guruhlariga bo‘yicha klassifikatsiyalash. Aktivlar va passivlar risk darajasiga ko‘ra guruhlariga ajratiladi.

2. Har bir risk turi bo‘yicha miqdoriy ko‘rsatkichlarni hisoblash. Kredit riski — nozik aktivlar ulushi (NPL), bozor riski — VAR (Value at Risk) yoki aktivlar narxining o‘zgaruvchanligi, likvidlik riski — tez likvidlik koeffitsiyenti va joriy likvidlik koeffitsiyenti, operatsion risk — sug‘urta hodisalari soni va to‘lovlar hajmining o‘zgarishi kabi ko‘rsatkichlar orqali baholanadi.

3. Har bir risk turi bo‘yicha chegara qiymatlarini belgilash. Me‘yoriy-huquqiy hujjatlar va xalqaro standartlar (Solvency II, IFRS 17) asosida risklarning ruxsat etilgan darajalari belgilanadi.

4. Integral risk ko‘rsatkichini hisoblash. Barcha risk turlari bo‘yicha olingan natijalar umumlashtirilib, kompaniyaning umumiy risk profili aniqlanadi.

5. Stsenariy tahlili. Turli makroiqtisodiy va bozor sharoitlarida (stress-stsenariylar) balansning o‘zgarishi prognoz qilinadi.

Integral risk ko‘rsatkichini hisoblashda og‘irlik koeffitsiyentlaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Risk tetraedrining har bir qirrasi o‘ziga xos og‘irlik koeffitsiyentiga ega bo‘lib, ular kompaniyaning faoliyat yo‘nalishi va strategiyasiga qarab belgilanadi.

Tadqiqotda O‘zbekistonning yirik sug‘urta kompaniyalari balans ma’lumotlari tahlil qilindi. 2023-2024 yillardagi statistik ko‘rsatkichlar quyidagilarni ko‘rsatdi:

O‘zbekiston sug‘urta bozori 2023 yilda 7,2 trln so‘m hajmga ega bo‘lib, 2024 yilda bu ko‘rsatkich 13 foizga o‘sgan. Bozor tarkibida ixtiyoriy sug‘urtaning ulushi 85,7 foizni, majburiy sug‘urtaning ulushi esa 14,3 foizni tashkil etgan [6].

Aktivlar tarkibida asosiy ulushni investitsiyalar (50-60%) va naqd pul (15-25%) egallaydi. Passivlarda esa eng katta ulush sug‘urta zaxiralariga (70-80%) to‘g‘ri keladi. Bu tuzilma sug‘urta kompaniyalarining asosiy risklarini belgilaydi:

1. Kredit riski. Aktivlarning muhim qismi bank depozitlari va davlat qimmatli qog‘ozlariga joylashtirilganligi sababli kredit riski nisbatan past. Biroq ayrim kompaniyalarda investitsiyalarning xususiy sektorga yo‘naltirilgan qismida kredit riski yuqori.

2. Bozor riski. Fond bozorining rivojlanmaganligi va valyuta kursining o‘zgaruvchanligi bozor riskini oshiruvchi omillardir. Ayrim kompaniyalar aktivlarining xorijiy valyutadagi qismi bozor riskiga sezgir.

3. Likvidlik riski. Sug‘urta zaxiralarining katta qismi qisqa muddatli majburiyatlardan iborat bo‘lsa, aktivlar uzoq muddatli investitsiyalarga yo‘naltirilgan. Bu tuzilma likvidlik riskini oshiradi. Biroq naqd pul va qisqa muddatli depozitlarning yetarli darajasi ushbu riskni qisman kompensatsiya qiladi.

4. Operatsion risk. So‘nggi yillarda sug‘urta hodisalari soni va to‘lovlar hajmining o‘zgarishi operatsion riskning muhimligini ko‘rsatadi. 2019 yilda jami sug‘urta to‘lovlari hajmi 808,6 mlrd so‘mni tashkil etgan bo‘lsa, bu 2018 yilga nisbatan deyarli ikki baravar ko‘pdir [7].

“Risk Tetraedri” modeli asosida baholash natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston sug‘urta kompaniyalari o‘rtacha risk profili bilan tavsiflanadi. Eng yuqori risk darajasi likvidlik va bozor risklariga to‘g‘ri keladi. Kredit riski nisbatan past, operatsion risk esa o‘rtacha darajada baholanadi.

“Risk Tetraedri” modeli sug‘urta kompaniyasi balansini baholashda an‘anaviy usullarga nisbatan bir qator afzalliklarga ega. Model balansni bir nechta risk turlari kontekstida tahlil qilish, risklarning o‘zaro bog‘liqligini hisobga olish va turli ssenariylarda balansning o‘zgarishini prognoz qilish imkonini beradi [8].

Tadqiqot natijasida quyidagi xulosalar va takliflar shakllantirildi:

1. Balans aktivlari va passivlari tarkibini optimallashtirish. Aktivlarning likvidligini oshirish va muddatlar bo‘yicha passivlar bilan moslashtirish orqali likvidlik va bozor risklarini kamaytirish mumkin.

2. Risk monitoringi tizimini takomillashtirish. Har bir risk turi bo‘yicha chegara ko‘rsatkichlari belgilanishi va ularning bajarilishi muntazam nazorat qilinishi lozim. Bu talab xalqaro standartlarga (masalan, Solvency II) mos keladi.

3. Diversifikatsiyani kengaytirish. Aktivlarni turli vositalar va muddatlar bo‘yicha diversifikatsiyalash orqali bozor va kredit risklarini kamaytirish mumkin.

4. Kapital yetarliligini oshirish. Sug‘urta kompaniyalarining ustav kapitali va o‘z mablag‘lari hajmini oshirish ularning risklarga bardosh berish qobiliyatini kuchaytiradi. Bu to‘lov qobiliyati kapitali talablari bilan bevosita bog‘liq.

5. Normativ-huquqiy bazani takomillashtirish. “Risk Tetraedri” modeli asosida sug‘urta kompaniyalari balansini baholashning yagona metodologiyasini ishlab chiqish va uni majburiy tartib sifatida joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu O‘zbekiston sug‘urta bozorining xalqaro standartlarga moslashuvini tezlashtiradi.

Shunday qilib, “Risk Tetraedri” modeli sug‘urta kompaniyasining balansini baholashda muhim vosita bo‘lib, uning qo‘llanilishi sug‘urta tashkilotlarining moliyaviy barqarorligini oshirish va ularning risklarga tayyorlik darajasini aniqlash imkonini beradi. Modelni O‘zbekiston sug‘urta bozoriga tatbiq etish orqali sohani rivojlantirishning samarali strategiyalarini ishlab chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Timchev, M. L. (2021). Models for accounting business analysis of the risk and financial stability of companies.
2. The stochastic full balance sheet model (2019). British Actuarial Journal. Cambridge Core.
3. O‘zbekiston sug‘urta bozori bo‘yicha statistika. Kun.uz, 2020 年 5 月 2 日.
4. O‘zbekistonda o‘tgan yilda sug‘urta mukofotlarining umumiy hajmi 7,2 trln. so‘mni tashkil etgan. UzA, 2024 年 6 月 25 日.
5. STATISTICS: UZBEKISTAN, 1H2024: paid claims grew twice as fast as premiums. xprimm.com, 2024 年 10 月 1 日.
6. Introduction to Bermuda SBA Modeling. Society of Actuaries, 2025 年 4 月 29 日.
7. Solvency II Review. SS&C Technologies, 2026 年 3 月 30 日.
8. Assessing the solvency and financial strength of a general insurance company. Journal of the Institute of Actuaries, 2012 年 4 月 20 日.

ZAMONAVIY IQTISODIYOT NAZARIYASI ASOSCHILARI

ОСНОВОПОЛОЖНИКИ СОВРЕМЕННОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ

FOUNDERS OF MODERN ECONOMIC THEORY

Abdurasulova Madina Ozodbek qizi

Andijon davlat universiteti Huquq-iqtisod fakulteti

Iqtisodiyot yo‘nalishi 1-kurs talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada iqtisodiyot fanining shakllanishi va rivojlanishiga asosiy hissa qo‘shgan buyuk iqtisodchi olimlarning — Adam Smit, Devid Rikardo, Karl Marks va Jon Meynard Keyns kabi — ilmiy kashfiyotlari hamda ularning jamiyat taraqqiyotidagi roli kompleks tahlil etilgan. Maqolada klassik, marksistik va keynscha iqtisodiy ta’limotlarning nazariy mohiyati yoritilgan, shuningdek, bu g‘oyalarning zamonaviy O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishdagi amaliy ahamiyati ko‘rsatilgan.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy kashfiyotlar, mehnat taqsimoti, nisbiy ustunlik, qo‘shimcha qiymat, davlat aralashuvi, monetarizm, jamiyat taraqqiyoti, iqtisodiy nazariya.

В данной статье представлен комплексный анализ научных открытий великих учёных-экономистов, внесших основополагающий вклад в становление и развитие экономической науки — таких как Адам Смит, Давид Рикардо, Карл Маркс и Джон Мейnard Кейнс, — а также их роли в развитии общества. В статье раскрывается теоретическая сущность классических, марксистских и кейнсианских экономических учений, а также показана практическая значимость этих идей в развитии экономики современного Узбекистана.

Ключевые слова: экономические открытия, разделение труда, сравнительное преимущество, прибавочная стоимость, государственное вмешательство, монетаризм, развитие общества, экономическая теория.

This article provides a comprehensive analysis of the scientific discoveries of great economists—such as Adam Smith, David Ricardo, Karl Marx, and John Maynard Keynes—who made fundamental contributions to the formation and development of economic science, as well as their role in the progress of society. The article illuminates the theoretical essence of classical, Marxist, and Keynesian economic doctrines, and also demonstrates the practical significance of these ideas for the development of modern Uzbekistan’s economy.

Keywords: economic discoveries, division of labor, comparative advantage, surplus value, government intervention, monetarism, societal progress, economic theory.

Zamonaviy iqtisodiyot ilmining taraqqiyoti bevosita yangi tadqiqot usullarining amaliyotga tatbiq etilishi bilan belgilanadi. Iqtisodiy nazariyalar nafaqat bozor munosabatlarini tushuntiradi, balki davlatlarning moliyaviy siyosatiga, ijtimoiy adolat masalalariga va umuman insoniyat farovonligiga yo‘l-yo‘riq beradi. Ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiyotdagi fundamental siljishlar ko‘p hollarda metodologik yangiliklar asosida yuzaga keladi. Masalan, 1933-yilda ekonometrikaning shakllanishi yoki 1948-yilda tibbiyotdan kirib kelgan tasodifiy nazorat ostidagi tajribalar iqtisodiy muammolarni o‘rganishda yangi ufqlar ochdi.

Iqtisodiyot fani tarixiga nazar solganimizda, har bir yangi nazariyaning paydo bo‘lishi o‘z davrining ijtimoiy-iqtisodiy talablaridan kelib chiqqanini ko‘ramiz. XVIII asrda sanoat inqilobi Yevropa mamlakatlarida iqtisodiy tuzilmani tubdan o‘zgartirdi va bozor munosabatlarining erkin rivojlanishini talab qildi. Aynan shu davrda Adam Smitning "ko‘zga ko‘rinmas qo‘l" g‘oyasi shakllandi. XIX asrning boshlarida esa kapitalistik ishlab chiqarishning kengayishi xalqaro savdo

munosabatlarini chuqurlashtirdi — bu esa Devid Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasining paydo bo‘lishiga zamin yaratdi.

XIX asrning ikkinchi yarmida sanoat kapitalizmi eng yuqmoq cho‘qqisiga yetdi, lekin shu bilan birga ijtimoiy qatlam o‘rtasidagi ziddiyatlar keskinlashdi. Karl Marksning kapitalizm tanqidi aynan shu ijtimoiy buyumning mahsuli bo‘ldi. XX asrning boshlarida bo‘lib o‘tgan Birinchi jahon urushi va keyingi 1929-1933-yillardagi Buyuk Depressiya iqtisodiy tafakkurda yangi burilish talab etdi — natijada Jon Meynard Keynsning davlat aralashuvi nazariyasi vujudga keldi.

Ushbu maqolada yuqorida tilga olingan olimlarning asosiy kashfiyotlari va ularning metodologik jihatdan iqtisodiyot fani chegaralarini kengaytirishdagi o‘rni, shuningdek, O‘zbekiston iqtisodiyotini rivojlantirishda ushbu g‘oyalarning tatbiqi ko‘rib chiqiladi.

Adam Smit (1723-1790) — iqtisodiyot fanining asoschilaridan biri sifatida tan olingan shotlandiyalik faylasuf va iqtisodchi. Uning 1776-yilda nashr etilgan "Xalqlar boyligining tabiati va sabablari to‘g‘risida tadqiqot" asari iqtisodiy fikr tarixida haqiqiy burilish nuqtasiga aylandi. Bu asar iqtisodiyotni ma‘lum bir fan sifatida shakllantirdi va uning mustaqil tadqiqot obyektiga ega ekanligini asoslab berdi. Smitdan oldin iqtisodiy masalalar odatda etika, huquq yoki siyosat doirasida ko‘rib chiqilar edi. Smitning xizmati shundaki, u iqtisodiyotni o‘ziga xos qonuniyatlarga ega mustaqil soha sifatida ajratib oldi.

Smitning eng mashhur kashfiyotlaridan biri — mehnat taqsimoti nazariyasi. U bu nazariyani pin fabrikasidagi misol orqali tushuntiradi: agar ishchi mustaqil ravishda pin ishlab chiqarsa, kuniga 20 ta pin yasaydi, lekin agar ishlab chiqarish jarayoni 18 turli amallarga bo‘linsa va har bir ishchi faqat o‘ziga birlashtirilgan amalni bajarsa, ishlab chiqarish hajmi kuniga 4800 taga yetadi. Bu sodda, lekin qoyil qoldiruvchi misol ixtisoslashish orqali samaradorlik oshirishining qudratini yaqqol ko‘rsatadi. Smit ta’kidlaganidek, mehnat taqsimoti ko‘nikma o‘rtirish, vaqtning tejash va mashina ixtirolarini rag‘batlantirish orqali iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Smitning ikkinchi muhim kashfiyoti — "ko‘zga ko‘rinmas qo‘l" (invisible hand) konsepsiyasi. Uning ta’limoticha, har bir shaxs o‘z manfaatini ko‘zlagan holda harakat qilsa ham, bozor mexanizmi ularning harakatlarini jamiyatning umumiy manfaatiga yo‘naltiradi. Bu g‘oya erkin bozor iqtisodiyotining nazariy asosi bo‘lib xizmat qiladi. Smit fikricha, davlat iqtisodiy hayotga minimal aralashishi kerak; uning vazifasi — adolatli sud tizimini ta’minlash, himoya qilish va jamoat infratuzilmasini yaratishdan iborat. Shu sababli uning ta’limoti keyinchalik laissez-faire (qoldiq yuborish) siyosatining asosiga aylandi.

Shodmonov va G‘ulomovlar o‘zlarining "Iqtisodiyot nazariyasi" darsligida Smitning bu konsepsiyasini batafsil sharhlab, bozor mexanizmi erkin raqobat sharoitida resurslarni optimal taqsimlash imkonini berishini ta’kidlaydilar. Smitning bu kashfiyoti bugungi kunda ham erkin bozor iqtisodiyotining asosiy nazariy poydevori bo‘lib qolmoqda. Ammo uning nazariyasi ba’zi cheklolarga ham ega: bozor muvozanatining avtomatik erishilishi har doim ham amalga oshmaydi, xususan, umumiy tovarlarda va monopoliya sharoitida. Bundan tashqari, Smit mehnat taqsimotining ijtimoiy oqibatlarini — masalan, ish o‘rni bir xillashuvi va ishchilar xavfsizligi masalalari — haqida deyarlik gapirmagan [1].

Mazkur tadqiqotda iqtisodiy nazariya asoschilarining ilmiy merosi va ularning iqtisodiy qarashlarini o‘rganishda tarixiylik, mantiqiy tahlil, qiyosiy taqqoslash hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida Adam Smit, Devid Rikardo, Karl Marks va Jon Meynard Keynsning fundamental asarlari hamda zamonaviy iqtisodiy adabiyotlar tahlil qilindi. Shuningdek, iqtisodiy nazariyalarning shakllanishi va rivojlanish bosqichlari o‘zaro qiyoslanib, ularning zamonaviy O‘zbekiston iqtisodiyotidagi amaliy ahamiyati baholandi. Olingan natijalar umumlashtirish va ilmiy xulosa chiqarish usullari asosida tizimlashtirildi.

Devid Rikardo (1772–1823) tomonidan ishlab chiqilgan nisbiy ustunlik nazariyasi xalqaro savdo nazariyasining muhim asoslaridan biri hisoblanadi. Uning fikricha, mamlakatlar o‘zlarining nisbiy afzallikka ega bo‘lgan tarmoqlariga ixtisoslashgan holda xalqaro savdodan o‘zaro manfaat ko‘rishlari mumkin. Ushbu nazariya bugungi globallashuv sharoitida ham dolzarbligini saqlab qolgan bo‘lib, O‘zbekistonning eksport salohiyatini oshirish va xalqaro bozorlardagi raqobatbardoshligini kuchaytirishda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Rikardo shuningdek qiymatning mehnat

nazariyasi, yer rentasi va foyda munosabatlarini tahlil qilib, iqtisodiy rivojlanish omillarini ilmiy jihatdan izohlab berdi [1].

Karl Marks (1818–1883) o‘zining “Kapital” asarida kapitalistik ishlab chiqarish tizimini tanqidiy tahlil qildi va qo‘shimcha qiymat nazariyasini ishlab chiqdi. Uning ta’limotiga ko‘ra, ishchi tomonidan yaratilgan qiymatning bir qismi kapital egasi tomonidan o‘zlashtiriladi va bu foydaning asosiy manbai hisoblanadi. Marks iqtisodiy jarayonlarni ijtimoiy adolat va tenglik nuqtai nazaridan baholash zarurligini asoslab berdi. Uning qarashlari iqtisodiy tafakkur rivojiga katta ta’sir ko‘rsatib, ijtimoiy himoya va mehnat munosabatlari bo‘yicha zamonaviy siyosatlarning shakllanishiga xizmat qildi [2].

Jon Meynard Keynes (1883–1946) iqtisodiyotda davlatning faol rolini ilmiy asoslab berdi. Uning nazariyasiga ko‘ra, bozor mexanizmi har doim ham to‘liq bandlikni ta’minlay olmaydi, shu sababli davlat byudjet xarajatlari va investitsiyalar orqali yalpi talabni rag‘batlantirishi lozim. Keynes tomonidan ilgari surilgan multiplikator effekti iqtisodiy o‘shishni jadallashtirishning muhim vositasi sifatida e’tirof etiladi. Ushbu yondashuv XX asrda va global moliyaviy inqirozlar davrida ko‘plab mamlakatlarda amaliyotga tatbiq etilgan [3].

XX asrning ikkinchi yarmida Milton Fridman monetarizm nazariyasini rivojlantirib, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda pul-kredit siyosatining hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanligini isbotladi. U davlatning iqtisodiyotga ortiqcha aralashuvi inflyatsiya va xususiy investitsiyalarning qisqarishiga olib kelishini ta’kidlab, pul massasini nazorat qilishni asosiy vosita sifatida ko‘rsatdi. Monetarizm bugungi kunda ham markaziy banklar faoliyatining muhim nazariy asoslaridan biri hisoblanadi [4].

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Adam Smit, Devid Rikardo, Karl Marks, Jon Meynard Keynes va Milton Fridman tomonidan yaratilgan iqtisodiy g‘oyalar zamonaviy iqtisodiy tizimning nazariy poydevorini tashkil etadi. O‘zbekiston iqtisodiyotini modernizatsiya qilish, bozor mexanizmlarini rivojlantirish, investitsiyalarni jalb etish va xalqaro savdoni kengaytirishda ushbu nazariyalarning ilg‘or jihatlaridan foydalanish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi [5].

Zamonaviy iqtisodiy nazariyalar amaliyotda bir-birini inkor etmaydi, aksincha o‘zaro to‘ldiradi. Masalan, iqtisodiy o‘shishni rag‘batlantirishda Keynsning fiskal siyosatga oid g‘oyalari muhim ahamiyat kasb etsa, inflyatsiyani nazorat qilishda Fridmanning monetar yondashuvi samarali vosita hisoblanadi. Shu bilan birga, Smitning erkin bozor tamoyillari va Rikardoning xalqaro savdo nazariyasi globallashtirish sharoitida mamlakatlar iqtisodiy rivojlanishining muhim omillaridan biri bo‘lib qolmoqda. Natijada zamonaviy iqtisodiy siyosat turli iqtisodiy maktablar g‘oyalarining uyg‘unlashuvi asosida shakllanib, iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikni ta’minlashga xizmat qilmoqda [6].

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy nazariya tarixida yaratilgan fundamental g‘oyalar bugungi kunda ham o‘z ilmiy va amaliy ahamiyatini saqlab qolgan. Xususan, rivojlanayotgan mamlakatlarda iqtisodiy o‘shishni ta’minlash, investitsion muhitni yaxshilash, bandlikni oshirish va aholi farovonligini yuksaltirishda klassik, keynscha hamda monetaristik yondashuvlarning samarali jihatlaridan foydalanilmoqda. O‘zbekiston iqtisodiyotida amalga oshirilayotgan bozor islohotlari, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash va eksport salohiyatini kengaytirishga qaratilgan chora-tadbirlar ham mazkur iqtisodiy maktablar tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan bevosita bog‘liqdir [7].

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy iqtisodiy nazariyaning shakllanishi va rivojlanishida Adam Smit, Devid Rikardo, Karl Marks, Jon Meynard Keynes hamda Milton Fridman kabi buyuk iqtisodchi olimlarning ilmiy merosi beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ularning iqtisodiy qarashlari turli tarixiy davrlarda vujudga kelgan bo‘lsa-da, bugungi kunda ham iqtisodiy jarayonlarni tushunish va tahlil qilishda muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilmoqda. Har bir olim o‘z davrining dolzarb muammolariga ilmiy yechim taklif qilgan va iqtisodiyot fanining keyingi taraqqiyotiga kuchli ta’sir ko‘rsatgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, Adam Smit tomonidan ilgari surilgan mehnat taqsimoti va erkin bozor tamoyillari iqtisodiy samaradorlikni oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Devid Rikardoning nisbiy ustunlik nazariyasi esa xalqaro savdo munosabatlarining rivojlanishiga nazariy asos yaratib, mamlakatlarning o‘zaro manfaatli hamkorligini ta’minlash imkoniyatlarini ochib berdi. Karl Marks iqtisodiy jarayonlarni ijtimoiy adolat nuqtai nazaridan tahlil

qilib, mehnat va kapital o‘rtasidagi munosabatlarni chuqur yoritdi hamda iqtisodiy rivojlanishning ijtimoiy oqibatlariga e‘tibor qaratdi.

O‘zbekiston iqtisodiyoti rivojlanishining hozirgi bosqichida ushbu iqtisodiy maktablarning ilg‘or g‘oyalaridan oqilona foydalanish muhim ahamiyatga ega. Bozor iqtisodiyoti tamoyillarini chuqurlashtirish, xususiy sektorni rivojlantirish, investitsion muhitni yaxshilash, eksport salohiyatini oshirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni ta‘minlash jarayonlarida klassik, keynscha va monetaristik yondashuvlarning samarali jihatlaridan foydalanish mumkin. Bu esa mamlakatning iqtisodiy raqobatbardoshligini oshirish va aholi turmush darajasini yuksaltirishga xizmat qiladi.

Shuningdek, iqtisodiyot fanining kelgusi rivojlanishi raqamli texnologiyalar, sun‘iy intellekt, katta ma‘lumotlar tahlili va innovatsion boshqaruv usullari bilan chambarchas bog‘liq bo‘ladi. Biroq iqtisodiy taraqqiyotning asosiy maqsadi inson farovonligini ta‘minlash, iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolat o‘rtasidagi muvozanatni saqlashdan iborat bo‘lib qoladi. Shu sababli zamonaviy iqtisodiy siyosatni ishlab chiqishda iqtisodiy nazariya asoschilarining ilmiy merosini chuqur o‘rganish va undan samarali foydalanish dolzarb vazifa bo‘lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Shodmonov Sh., G‘ulomov S. Iqtisodiyot nazariyasi. — Toshkent: Iqtisod-Moliya, 2010. — B. 87.
2. Ricardo D. On the Principles of Political Economy and Taxation. — London: John Murray, 1817. — P. 52.
3. Marx K. Das Kapital: Kritik der politischen Okonomie. Band I. — Hamburg: Verlag von Otto Meissner, 1867. — P. 23.
4. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest and Money. — London: Macmillan, 1936. -P. 3.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 3-fevraldagi PF-5953-son Farmoni.

UDK: 338.24

BUXGALTERIYA HISOBINING TARKIBIY TUZILISHI - MOLIYAVIY VA BOSHQARUV HISOB

СТРУКТУРА БУХГАЛТЕРСКОГО УЧЕТА: ФИНАНСОВЫЙ И УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ УЧЕТ

THE STRUCTURE OF ACCOUNTING: FINANCIAL AND MANAGEMENT ACCOUNTING

Vaxidov Azamjon

Andijon davlat universiteti, katta o‘qituvchi

Annotatsiya

Ushbu ilmiy maqolada muallif tomonidan buxgalteriya hisobining tarkibiy tuzilishi, uning asosiy qismlari bo‘lgan moliyaviy va boshqaruv hisobining mazmuni, vazifalari hamda o‘zaro bog‘liqligi yoritilgan. Moliyaviy hisobning tashqi foydalanuvchilar uchun ishonchli moliyaviy axborotlarni taqdim etishdagi o‘rni, boshqaruv hisobining esa korxona ichki boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, ushbu ikki hisob turining o‘xshash va farqli jihatlarini hamda zamonaviy korxona faoliyatidagi roli ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: buxgalteriya hisobi, moliyaviy hisob, boshqaruv hisobi, moliyaviy hisobot, boshqaruv qarorlari, xarajatlar hisobi.

В данной научной статье автором освещается структура бухгалтерского учета, содержание, задачи и взаимосвязь его основных составляющих — финансового и управленческого учета. Проанализированы роль финансового учета в предоставлении достоверной финансовой информации внешним пользователям и значение управленческого учета в принятии внутренних управленческих решений на предприятии. Также рассмотрены сходства и различия этих двух видов учета и их роль в деятельности современного предприятия.

Ключевые слова: бухгалтерский учет, финансовый учет, управленческий учет, финансовая отчетность, управленческие решения, учет затрат.

In this scholarly article, the author explains the structure of accounting, along with the substance, functions, and interrelationship of its main components: financial and management accounting. The article analyzes the role of financial accounting in providing reliable financial information to external users and the significance of management accounting in making internal business decisions. Furthermore, it examines the similarities and differences between these two types of accounting, as well as their roles in the operations of a modern enterprise.

Keywords: accounting, financial accounting, management accounting, financial reporting, management decisions, cost accounting.

Ma'lumki, buxgalteriya hisobi har qanday xo'jalik yurituvchi subyekt faoliyatining asosiy axborot tizimi hisoblanadi. U korxona, tashkilot va muassasalarda sodir bo'ladigan xo'jalik jarayonlarini uzluksiz ravishda kuzatish, o'lchash, ro'yxatga olish, umumlashtirish hamda foydalanuvchilarga yetkazib berish vazifasini bajaradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida buxgalteriya hisobi nafaqat moliyaviy natijalarni aks ettiruvchi vosita, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilishda muhim axborot manbai sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli u zamonaviy iqtisodiy tizimning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

Hozirgi kunda buxgalteriya hisobi odatda ikki asosiy tarkibiy qismga bo'linadi: moliyaviy hisob va boshqaruv hisobi. Moliyaviy hisob korxonaning umumiy moliyaviy holatini, uning faoliyat natijalarini hamda pul mablag'lari harakatini tashqi foydalanuvchilarga aniq va ishonchli tarzda yetkazib berishga yo'naltirilgan tizimdir. U belgilangan xalqaro va milliy standartlar asosida yuritilib, investorlar, kreditorlar, davlat soliq organlari hamda boshqa tashqi manfaatdor tomonlar uchun muhim axborot manbai hisoblanadi.

Boshqaruv hisobi esa korxona ichki boshqaruv tizimiga xizmat qiluvchi, yanada batafsil va tezkor axborotlarni shakllantiruvchi hisob turi hisoblanadi. U asosan korxona rahbariyati tomonidan rejalashtirish, xarajatlarni nazorat qilish, mahsulot tannarxini aniqlash, foydani oshirish va samarali boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayonida qo'llaniladi. Boshqaruv hisobi ma'lumotlari ko'proq ichki foydalanish uchun mo'ljallangan bo'lib, u qat'iy standartlar bilan cheklanmagan holda korxona ehtiyojlariga moslashtiriladi.

Shuningdek, zamonaviy iqtisodiyotda buxgalteriya hisobining ahamiyati yanada ortib bormoqda. Global raqobat, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, xalqaro moliyaviy hisobot standartlarining joriy etilishi buxgalteriya hisobini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu nuqtayi nazardan, moliyaviy va boshqaruv hisobining o'zaro bog'liqligi va farqlarini chuqur o'rganish, ularning amaliyotdagi o'rnini tahlil qilish dolzarb ilmiy masalalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada aynan buxgalteriya hisobining tarkibiy tuzilishi, uning asosiy turlari, vazifalari hamda zamonaviy korxona boshqaruvidagi roli ilmiy jihatdan tahlil qilinadi.

Buxgalteriya hisobi korxona faoliyati to'g'risidagi iqtisodiy axborotlarni yig'ish, qayta ishlash va foydalanuvchilarga taqdim etish tizimi hisoblanadi. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda buxgalteriya hisobi ikki asosiy tarkibiy qismga: moliyaviy hisob va boshqaruv hisobiga ajratiladi.

Moliyaviy hisobning nazariy asoslari xalqaro olimlar tomonidan keng o'rganilgan. Jumladan, Horngren, Harrison va Oliver moliyaviy hisobni tashqi foydalanuvchilar uchun korxonaning moliyaviy holati, moliyaviy natijalari hamda pul oqimlari haqida ishonchli axborot beruvchi tizim

sifatida ta’riflaydilar. Ularning fikricha, moliyaviy hisobotlar investorlar, kreditorlar va davlat organlari uchun muhim axborot manbai hisoblanadi.

Boshqaruv hisobi bo’yicha Kaplan va Atkinson tadqiqotlarida ushbu tizim korxona rahbariyatini rejalashtirish, nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo’lgan ma’lumotlar bilan ta’minlashi ta’kidlangan. Mualliflar boshqaruv hisobining asosiy vazifasi xarajatlarni tahlil qilish, byudjetlashtirish va faoliyat samaradorligini baholashdan iborat ekanligini qayd etadilar.

Mahalliy iqtisodchi olimlar tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ham buxgalteriya hisobining tarkibiy tuzilishi korxona boshqaruvining muhim elementi sifatida baholanadi. Ular moliyaviy hisobning tashqi hisobotlarga yo’naltirilganligi, boshqaruv hisobining esa ichki boshqaruv ehtiyojlariga xizmat qilishini alohida ta’kidlaydilar. Shuningdek, xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (MHXS)ning joriy etilishi moliyaviy hisobning sifatini oshirishga xizmat qilayotganligi ko’rsatib o’tiladi.

AQShning bunday milliy tashkilotlari Buxgalteriya standartlari byurosi, Maslaxatchi buxgalterlarning Amerikalik instituti, qimmatbaho qog’oz va birja muomalalari bo’yicha komissiya, Soliq boshqarmasi va davlat tashkilotlaridagi standartlar byurosidan iborat.

Mazkur tadqiqotda buxgalteriya hisobining tarkibiy tuzilishini o’rganishda tahlil va sintez, qiyosiy taqqoslash hamda tizimli yondashuv usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida moliyaviy va boshqaruv hisobiga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy adabiyotlar, darsliklar va me’yoriy-huquqiy hujjatlar o’rganilib, ularning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilindi. Shuningdek, moliyaviy va boshqaruv hisobining o’zaro bog’liqligi hamda korxona faoliyatidagi ahamiyati ilmiy umumlashtirish usuli asosida baholandi.

Buxgalteriya hisobining tarkibiy tuzilishini o’rganish natijalari shuni ko’rsatadiki, moliyaviy hisob va boshqaruv hisobi korxona faoliyatini samarali tashkil etishda o’zaro bog’liq, ammo maqsadi va vazifalari jihatidan farqlanuvchi tizimlar hisoblanadi. Moliyaviy hisob korxonaning moliyaviy holati, moliyaviy natijalari va pul oqimlari to’g’risidagi ma’lumotlarni tashqi foydalanuvchilarga taqdim etishga xizmat qiladi. Boshqaruv hisobi esa korxona rahbariyatini rejalashtirish, nazorat qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo’lgan tezkor hamda tahliliy axborotlar bilan ta’minlaydi.

Tahlillar natijasida aniqlanishicha, zamonaviy korxonalarda moliyaviy hisobning asosiy vazifasi investorlar, kreditorlar, davlat organlari va boshqa manfaatdor tomonlarning axborotga bo’lgan ehtiyojlarini qondirishdan iborat. Boshqaruv hisobi esa xarajatlarni nazorat qilish, mahsulot tannarxini aniqlash, foydani rejalashtirish va korxona resurslaridan samarali foydalanishni ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, raqobat kuchayib borayotgan sharoitda boshqaruv hisobi ma’lumotlari strategik qarorlar qabul qilishning muhim manbai hisoblanadi.

Tadqiqot davomida moliyaviy va boshqaruv hisobining asosiy farqli jihatlarini umumlashtirildi va quyidagi jadvalda keltirildi.

1-jadval

Moliyaviy hisob va boshqaruv hisobining qiyosiy tavsifi

Mezoni	Moliyaviy hisob	Boshqaruv hisobi
Asosiy maqsadi	Tashqi foydalanuvchilarni axborot bilan ta’minlash	Ichki boshqaruv qarorlarini qabul qilish
Foydalanuvchilar	Investorlar, kreditorlar, davlat organlari	Rahbariyat va menejerlar
Hisobot davriyligi	Choraklik va yillik	Kunlik, haftalik, oylik
Axborot shakli	Asosan pul ifodasida	Pul va natural ko’rsatkichlarda
Huquqiy tartibga solinishi	Qonunchilik va MHXS talablari asosida	Korxona ichki ehtiyojlari asosida
Yo’nalishi	O’tgan davr natijalariga qaratilgan	Kelajak faoliyatini rejalashtirishga qaratilgan
Axborot darajasi	Umumlashtirilgan	Batafsil va tahliliy

Manba: Muallif ilmiy tadqiqotlari asosida

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, moliyaviy hisob va boshqaruv hisobi bir-birini to‘ldiruvchi tizimlar hisoblanadi. Moliyaviy hisob korxonaning tashqi muhitdagi ishonchliligini ta’minlasa, boshqaruv hisobi ichki boshqaruv samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli korxonalarda ushbu ikki hisob tizimini integratsiyalashgan holda yuritish boshqaruv sifatini oshirish, xarajatlarni optimallashtirish va moliyaviy natijalarni yaxshilash imkonini beradi.

Olib borilgan tahlillar natijasida shunday xulosaga kelish mumkinki, raqamli iqtisodiyot sharoitida buxgalteriya hisobining har ikki turi korxona raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish moliyaviy ma’lumotlarning aniqligi va tezkorligini oshirish bilan bir qatorda, boshqaruv qarorlarining samaradorligini ham sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bois korxonalarda moliyaviy va boshqaruv hisobini zamonaviy dasturiy vositalar asosida tashkil etish iqtisodiy samaradorlikning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Shuningdek, amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy va boshqaruv hisobining uyg‘unligi korxona ichki axborot oqimining samaradorligini oshiradi. Bu esa resurslardan foydalanish darajasini optimallashtirish, ortiqcha xarajatlarni kamaytirish hamda ishlab chiqarish jarayonlarida tezkor qaror qabul qilish imkonini beradi. Ayniqsa, yirik korxonalarda bu ikki hisob tizimi o‘rtasidagi integratsiya strategik boshqaruv sifatini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Bundan tashqari, tahlil natijalari asosida shuni ta’kidlash mumkinki, zamonaviy iqtisodiy sharoitda buxgalteriya hisobini raqamlashtirish va avtomatlashtirish jarayonlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. ERP tizimlari va boshqa axborot dasturlaridan foydalanish moliyaviy va boshqaruv hisobini bir platformada yuritish imkonini berib, ma’lumotlarning ishonchliligini oshiradi hamda inson omili bilan bog‘liq xatolarni kamaytiradi. Bu esa korxona faoliyatining barqarorligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Yuqoridagi tahlillarni davom ettirib aytish mumkinki, buxgalteriya hisobining tarkibiy tuzilishi nafaqat axborot berish tizimi, balki korxonaning iqtisodiy barqarorligini ta’minlovchi muhim boshqaruv instrumenti ham hisoblanadi. Moliyaviy hisob orqali shakllantirilgan umumlashtirilgan ma’lumotlar korxonaning tashqi muhitdagi ishonchliligini oshirsa, boshqaruv hisobi esa ichki jarayonlarni chuqur tahlil qilish va samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu ikki tizim o‘rtasidagi muvozanat korxona rivojlanish strategiyasining asosiy omillaridan biri sifatida qaraladi.

Ushbu ilmiy ish natijalarini umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, buxgalteriya hisobining tarkibiy tuzilishi moliyaviy hisob va boshqaruv hisobidan iborat bo‘lib, ular korxona faoliyatini samarali boshqarish va nazorat qilishda o‘zaro uzviy bog‘liq tizimlar hisoblanadi. Moliyaviy hisob asosan tashqi foydalanuvchilar — investorlar, kreditorlar va davlat organlari uchun ishonchli moliyaviy axborotlarni shakllantirish va taqdim etishga xizmat qiladi.

Boshqaruv hisobi esa korxona ichki boshqaruv tizimining muhim qismi bo‘lib, rahbariyatga rejalashtirish, qaror qabul qilish, xarajatlarni nazorat qilish va resurslardan samarali foydalanish bo‘yicha zarur axborotlarni taqdim etadi. Shu jihatdan u korxonaning strategik va operativ boshqaruvida muhim ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida ushbu ikki hisob turini alohida emas, balki o‘zaro integratsiyalashgan holda yuritish korxona samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Ayniqsa, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan axborot tizimlarining joriy etilishi moliyaviy va boshqaruv hisobining sifatini yanada yaxshilashga imkon bermoqda.

Xulosa qilib aytganda, buxgalteriya hisobining to‘g‘ri tashkil etilishi korxonaning moliyaviy barqarorligi, raqobatbardoshligi va uzoq muddatli rivojlanishini ta’minlashda muhim omil hisoblanadi. Shu sababli har bir korxonada moliyaviy va boshqaruv hisobini zamonaviy talablar asosida rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qo‘ziyev I., Avloqulov A., Sherimbetov I. Ichki audit. O‘quv qo‘llanma. T.: «Iqtisod-moliya». 2015. -220.b
2. Karimov A.A., Islomov F.R., Avloqulov A.Z. Xalqaro audit. Darslik. -T. -iqtisod-moliya, 2015. -380.b

3. Азизов Ш., Йулдашева С. Международный аудит. Учебное пособие. - Т.: —иктисод-молия, 2013. - 276.c
4. Urazov K.B. Buxgalteriya moliyaviy hisobi. O‘quv-qo‘llanma. - Samarqand. SamISI, 2013. - 22.B
5. Jo‘raev N., Abduvaxidov F., Sotvoldieva D. Moliyaviy va boshqaruv hisobi. Darslik. - T.: Iqtisod-moliya nashriyoti. 2012.
6. Tulaxodjaeva M.M., Ilxamov Sr.I. Audit. O‘quv qo‘llanma. - T.: Iqtisodiyot. 2012.

UDK: 338.24

IQTISODIY ZONALARDA EKOLOGIK TADBIRKORLIKNI INVESTITSION VA INNOVATSION QO‘LLAB-QUVVATLASHNING XORIJIY TAJRIBALARI

МИРОВОЙ ОПЫТ ИНВЕСТИРОВАНИЯ И ВНЕДРЕНИЯ ИННОВАЦИЙ В ЭКОЛОГИЧЕСКОЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВО В ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОНАХ

GLOBAL EXPERIENCE IN SUPPORTING ECO-FRIENDLY BUSINESS IN ECONOMIC ZONES THROUGH INVESTMENT AND INNOVATION

Turg‘unova T.

Andijon davlat texnika instituti mustaqil izlanuvchi

Muftaydinov Q. i.f.d.professor

Bugungi kunda iqtisodiy zonalarni shunchaki sanoat markazi emas, balki "yashil" va ekologik toza hududlarga aylantirish muhim vazifaga aylanib bormoqda. Ushbu maqolada iqtisodiy zonlarda ekologik tadbirkorlikni rivojlantirish, ularni investitsiyalar va zamonaviy innovatsiyalar orqali qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha Xitoy, Janubiy Koreya va Germaniya tajribasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ushbu yetakchi davlatlar moliya va yuqori texnologiyalarni jalb qilish orqali qanday qilib ekologik loyihalarni samarali yo‘lga qo‘yganini va sirkulyar modelga o‘tganini ko‘rib chiqiladi. Maqoladan ko‘zlangan asosiy maqsad — mazkur xorijiy modellarning eng muvaffaqiyatli jihatlarini o‘rganish va ularni milliy iqtisodiyotimiz amaliyotiga moslashtirish bo‘yicha aniq tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kalit so‘zlar: iqtisodiy zonalar, ekologik tadbirkorlik, yashil investitsiyalar, innovatsion qo‘llab-quvvatlash, xorijiy tajriba, yashil moliya, yashil sertifikat.

Сегодня превращение экономических зон в «зеленые» и экологически чистые хабы, а не просто в промышленные центры, становится важнейшей задачей. В данной статье анализируется опыт Китая, Южной Кореи и Германии в развитии экологического предпринимательства в экономических зонах и его поддержке за счет инвестиций и инноваций. В исследовании рассматривается, как эти ведущие страны успешно реализуют экологические проекты и переходят к циркулярным моделям, эффективно привлекая финансирование и внедряя высокотехнологичные решения. Главная цель — изучить эти успешные зарубежные подходы и разработать конкретные рекомендации по адаптации их лучших практик в национальную экономику.

Ключевые слова: экономические зоны, экологическое предпринимательство, зеленые инвестиции, поддержка инноваций, зарубежный опыт, зеленое финансирование, зеленый сертификат.

Today, transforming economic zones into "green" and eco-friendly hubs rather than just industrial centers is becoming a critical priority. This paper analyzes international practices in developing eco-entrepreneurship within economic zones and supporting it through investment and

innovation, focusing on the experiences of China, South Korea, and Germany. The study examines how these leading nations successfully implement environmental projects and transition to circular models by effectively channeling funding and driving high-tech solutions. The primary goal is to explore these successful foreign frameworks and provide practical recommendations on adapting their best practices to enhance the national economy's sustainability.

Keywords: economic zones, ecological entrepreneurship, green investments, innovation support, foreign experience, green finance, green certificate.

Dunyo bo'yicha maxsus iqtisodiy zonalarda "yashil" biznesni rivojlantirishning yo'llari ko'p. Har bir davlat buni o'zining sharoiti, resurslari va qonunlaridan kelib chiqib qiladi. Deyarli hamma joyda muvaffaqiyatning bir nechta asosiy sirlari bor. Davlatning o'zi bunga bosh-qosh bo'lishi, qonunlarning barqarorligi, tadbirkorlarga moliyaviy tomondan yordam va imtiyozlar berilishi hamda bu tizimning uzoq yillar davomida to'xtab qolmasligi kerak. Iqtisodiy zonalarda ekologik tadbirkorlikni investitsion innovatsion qo'llab – quvvatlashning xorij tajribalarini Osiyo va Yevropa davlatlari misollarida ko'rib chiqamiz.

Xitoyda ekologik tadbirkorlik va yashil iqtisodiy zonalar sohasida dunyoning eng katta va muvaffaqiyatli loyihalari amalga oshirib kelinmoqda. Bunga 1980-yillardagi dastlabki maxsus iqtisodiy zonalar yaratilishi asos bo'la oladi. Dastlab, Shenzhen, Zhuhai, Shantou va Syamen shaharlarida tashkil etilgan dastlabki zonalar asosan eksportga yo'naltirilgan ishlab chiqarishni rivojlantirgan. 2000-yillarga kelib, *"Avval iqtisodiyotni rivojlantiramiz, tabiatni keyin o'ylaymiz"* degan siyosat katta ekologik fojialarga, zaharli suvlar va turli kasalliklar ko'payishiga olib keldi. Ayniqsa, Shenzhen, Chuxay kabi dastlabki iqtisodiy zonalar zavod va tutunlarga to'lib ketgandi. Shundan so'ng, ular "Ekologik sivilizatsiya" degan yangi strategiyani boshlashdi. Ular asosan quyidagi yo'nalishlarda loyihalar amalga oshirdilar:

sanoat simbiozi	elektromobillashtirish	uglerod savdosi
• bir korxonaning chiqindilari ikkinchi korxona uchun xomashyo yoki energiya manbai	• barcha avtobus va taksilarni to'liq elektrga o'tkazish	• eko zonalarda havoni muhofaza qilish uchun hududiy uglerod bozorini tashkil qilish

Sanoat simbiozi loyihasiga ko'ra [1], eski zonalarda har bir zavod o'z chiqindisini tabiatga oqizgan bo'lsa, endi zavodlar bir-biriga zanjir qilib bog'landi. Shenzhen va unga yaqin zonalarda elektronika zavodlari qurildi. Ulardan chiquvchi juda issiq oqova suvlar to'g'ridan-to'g'ri daryoga o'qitilmay, maxsus quvurlar orqali qo'shni turgan kiyim-kechak yoki oziq-ovqat zavodlariga yuborildi. Ular bu issiq suvdan o'z sexlarini isitish yoki mahsulot pishirishda tekinga foydalanishdi. Bir zavodning metall qirindisi va kimyoviy chiqindisi, uning yonidagi boshqa bir qayta ishlash zavodi uchun tayyor xomashyoga aylantirildi. Natijada chiqindi deyarli nolga tushirildi. Shenzhen dunyoda birinchi bo'lib o'zining barcha jamoat transportini, avtobus va taksilarini to'liq elektrga o'tkazgan megapolis hisoblanadi [2]. 2010-yillarning boshida Shenzhen ko'chalarida 16 mingdan ortiq dizelli avtobuslardan foydalanilgan. Hukumat ularning hammasini elektrobuslarga almashtirdi. Tasavvur qiling, bir kunda shuncha ulkan mashina tutun chiqarishni to'xtatdi! Shaharda shovqin keskin kamaydi, havo tozalandi va eng qizig'i — elektrobuslar tufayli shahar har yili millionlab dollar yoqilg'i pulini tejab qola boshladi.

"Uglerod savdosi" tizimiga ko'ra [3], tadbirkorlar havoni bulg'aganligi uchun jarima emas, soliq to'lovi joriy qilindi. Xitoy hukumati tadbirkorlarni shunchaki jazolash o'rniga, ularni "yashil" bo'lishga qiziqtiradigan tizim yaratdi. Shenzhen Xitoyda birinchi bo'lib Uglerod birjasini ochdi.

Buni bir misolda ko'rsak, davlat hududdagi ikkita zavodga *"Yiliga 100 tonnadan ortiq zararli gaz chiqarishingiz mumkin emas"* deb limit beradi. Birinchi zavod zamonaviy filtrlar o'rnatib, havoga atigi 60 tonna gaz chiqardi va 40 tonna limiti ortib qoldi. Ikkinchi zavod esa eski usulda ishlab, 140 tonna gaz chiqardi, natijada limitdan 40 tonna ko'payib ketdi. Endi 2-zavod katta jarima to'lamasligi uchun haligi tejamkor 1-zavoddan ortib qolgan 40 tonnalik limitini pullab sotib olishga majbur bo'ladi. Tabiatni asragan zavod havoni sotib pul ishlaydi, havoni bulg'agan zavod esa cho'ntagi kuygach, baribir filtr o'rnatishga majbur bo'ladi.

Hozir Shenzhenda butun boshli dahalar to'liq "yashil" energiyaga o'tmoqda. U yerdagi uylarning tomlari, avtoturargohlar, hatto sport majmualarining oynalarigacha quyosh panellari bilan qoplangan. Masalan, mashhur *Shenzhen Bay* stadioni o'z tomi orqali bir yilda 300 ta oilaga yetadigan elektrni quyoshdan oladi. Bu energiya kechasi stadionni yoritishga va elektromobillarni quvvatlashga yetadi.

Xitoy o'zining iqtisodiy zonalarini shunchaki pul ishlaydigan zavodlar makonidan — tabiatga zarar bermaydigan yuqori texnologiyalar markaziga aylantirdi. Eski, iflos zavodlar yo yopildi, yo chekkaga ko'chirildi. Ularning o'rnini esa BYD kabi dunyoga mashhur ekologik toza brendlar egalladi.

Bunday ulkan loyihalarga juda katta mablag' talab etiladi. Xitoy hukumati buni shunchaki byudjetdan subsidiyalar berish hisobiga emas, balki "yashil moliya" mexanizmi orqali hal qiladi. Iqtisodiy zonalarda faqat ekologik loyihalar uchun ishlatiladigan maxsus "yashil obligatsiyalar" va arzonlashtirilgan kreditlar joriy etildi [4]. Ya'ni, agar siz tabiatga foyda keltiradigan texnologiya yaratsangiz, banklar sizga eng past foizlarda kredit bera boshladi. Bu esa butun dunyo investorlarini Shenzhendagi yashil loyihalarga pul tikishga olib keldi.

Xitoyda, davlat ekologik tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash uchun bir nechta vositalar qo'llaydi. Soliq imtiyozlari: toza texnologiyalar bo'yicha sertifikatlangan korxonalar korporativ daromad solig'idan 3 yil muddatga to'liq ozod etiladi, keyingi 3 yil esa yarim stavkada to'laydi. Xitoy Xalq banki va davlat banklari ekologik loyihalar uchun bozor foiz stavkasidan 20-30 foiz past bo'lgan preferensial kreditlar taqdim etadi. Hukumat yashil kompaniyalarda ustuvor ro'yxatdan o'tish imkoniyatini beradi. Xitoy uglerod bozori (ETS) 2021-yilda rasman ishga tushirildi va dunyo bo'yicha eng yirik uglerod savdosi platformasiga aylandi.

O'zbekistonda ham yirik sanoat hududlari mavjud. Masalan, Navoiy erkin iqtisodiy zonasidagi yirik kimyo yoki metallurgiya zavodlaridan chiquvchi ulkan issiqlik energiyasi yoki oqova suvlarni shunchaki havoga va yerga chiqarmasdan, atrofda quriladigan qishloq xo'jaligi issiqxonalari yoki yengil sanoat korxonalarini isitishga tekinga yo'naltirish mumkin. Bu zavodlarning xarajatini ham, tabiatga zararini ham keskin kamaytiradi.

Hududiy Uglerod bozorini sinovdan o'tkazib ko'rish kerak. Xitoy korxonalarni shunchaki jarima bilan jazolamay, ularni ekologik toza bo'lishga pul orqali qiziqitirdi. Bizda buni qanday amalga oshirsa bo'ladi? Toshkent yoki Olmaliq kabi havosi eng ko'p ifloslanayotgan hududlardagi zavodlar uchun havoga chiqariladigan zararli gazlar limiti (kvotasi) belgilanishi kerak. Filtr o'rnatib, limitni tejagan aqlli tadbirkor o'zining ortib qolgan kvotasini limitdan oshib ketgan boshqa bir eski zavodga pullab sotishi mumkin bo'ladi. Bu tadbirkorlarni jazolash uchunmas, foyda olish maqsadida "yashil" texnologiyaga sarmoya kiritishga undaydi. Xitoyda past foizli "yashil kreditlar" va maxsus obligatsiyalar biznesni tez o'zgartirdi.

Odatda tomchilab sug'orish tizimi, quyosh panellari o'rnatish, chiqindini qayta ishlash loyihalari o'zini darrov qoplamaydi. Shuning uchun davlat banklar orqali faqat yashil loyihalar uchun beriladigan, foizi juda past va qaytarish muddati uzoq, 10–15 yillik bo'lgan "Yashil kreditlar" liniyasini ko'paytirishi kerak. Arzon va qulay bo'lsa, tadbirkorlar o'zi yashil texnologiyalarga o'ta boshlaydi.

Xursand qiladigan jihati, O'zbekistonda ham bu borada dastlabki amaliy qadamlar tashlana boshladi. Masalan, oxirgi yillarda yurtimizda aholi va tadbirkorlar uylar hamda binolarga quyosh

panellari o‘rnatilgan, davlat ularni bir necha yilga mol-mulk va yer solig‘idan mutlaqo ozod qilyapti. Bu esa yashil texnologiyaga o‘tgan biznes uchun juda katta iqtisodiy yengillikdir.

Bundan tashqari, bank tizimida ham o‘zgarishlar bor: hozirda tadbirkorlar uchun tomchilatib sug‘orish yoki energiya tejamkor uskunalar sotib olishga imtiyozli bank kreditlari ajratilmoqda. Hatto oddiy aholi uchun ham quyosh panellarini 3 yilgacha foizsiz, bo‘lib-bo‘lib to‘lash usuli orqali sotib olish imkonini beruvchi xalqaro "Yashil energiya" platformasi ishga tushirildi [5].

To‘g‘ri, bizda Xitoydagi kabi 10–15 yillik juda uzoq muddatli va ulkan hajmdagi yashil obligatsiyalar bozori hali to‘liq shakllanib ulgurmaydi. Lekin davlatimiz Jahon banki va Osiyo taraqqiyot banki kabi xalqaro moliya institutlari bilan birga aynan "Yashil moliya" (Green Banking) tizimini o‘zbek banklariga joriy etish ustida faol ishlayapti. Xitoy tajribasidagidek arzon va uzoq muddatli yashil kreditlarni ko‘paytirishimiz zarur. Bu mexanizm O‘zbekiston iqtisodiy zonalari uchun hozir eng kerakli va to‘g‘ri qadam hisoblanadi.

Janubiy Koreya "Yashil o‘shish" strategiyasi bilan global miqyosda tan olingan. 2009-yilda e‘lon qilingan "Past uglerodli yashil o‘shish milliy strategiyasi" [6] Prezident Li Mung Bak tomonidan 2008-yilgi moliyaviy inqirozga yechim sifatida taklif qilingan edi. Strategiya ikki maqsadni ko‘zladi: iqtisodiy inqirozdan chiqish va uzoq muddatli barqaror rivojlanish.

"Yashil O‘shish" strategiyasi doirasida Janubiy Koreya 2009-2013-yillar oralig‘ida YAIMning 2 foiziga teng — jami 80 mlrd dollar — yashil infratuzilma va ekologik sanoatga investitsiya qildi. Bu dunyodagi eng yirik nisbiy yashil rag‘batlantirish paketlaridan biri edi. Ushbu mablag‘lar temir yo‘llar va jamoat transportini modernizatsiya qilish, daryolarni qayta tiklash, energiya samaradorligini oshirish va qayta tiklanadigan energiya quvvatlarini kengaytirish uchun ishlatildi.

Incheon erkin iqtisodiy zonasi (IFEZ) Janubiy Koreyaning yashil iqtisodiy zona modelining eng yorqin namunasi hisoblanadi. 2003-yilda tashkil etilgan IFEZ Songdo, Cheongna va Yeongjong hududlarini o‘z ichiga oladi. Songdo "aqli shahar" konsepsiyasiga asoslangan va ekologik me‘morchilik standartlari bo‘yicha qurilgan. Songdoning binolarining 40 foizdan ko‘prog‘i LEED yashil bino sertifikatiga ega. Shahar 40 foiz yashil yoki ochiq maydonga ega bo‘lib, aholining 30 daqiqalik piyoda yurishida barcha zaruriy xizmatlar mavjud — bu "15-daqiqali shahar" konsepsiyasini amaliyotga tatbiq etishning eng yaxshi namunasi.

Janubiy Koreyaning innovatsion mexanizmlari orasida "yashil texnologiya" sertifikatlash tizimi alohida o‘rin egallaydi. Bu tizimga ko‘ra, ekologik texnologiyalarga rasmiy davlat sertifikati beriladi va sertifikat egalari davlat xaridlarida ustunlik, bank kreditlarida past foiz stavkasi, eksport qo‘llab-quvvatlash dasturlarida birinchi o‘rin kafolatlari beriladi. 2020-yilga kelib 5000 dan ortiq texnologiya ushbu sertifikatni olgan [7].

Janubiy Koreya shunchaki quruq qonunlar bilan cheklanmay, ekologik toza biznesni davlat tomonidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri pul va buyurtmalar bilan rag‘batlantiradigan mukammal zanjir yaratdi. Bu tizim tadbirkorlarni "Yashil sertifikat" olish uchun bor kuchi bilan innovatsiya qilishga majbur qilmoqda. O‘zbekistonda biz ham tadbirkorlarimizga yashil texnologiyalar uchun rasmiy "Milliy ekologik sertifikat" berishni yo‘lga qo‘yishimiz kerak. Sertifikati bor korxonalarga xuddi Koreyadagidek uchta aniq ustunlik berilishi shart:

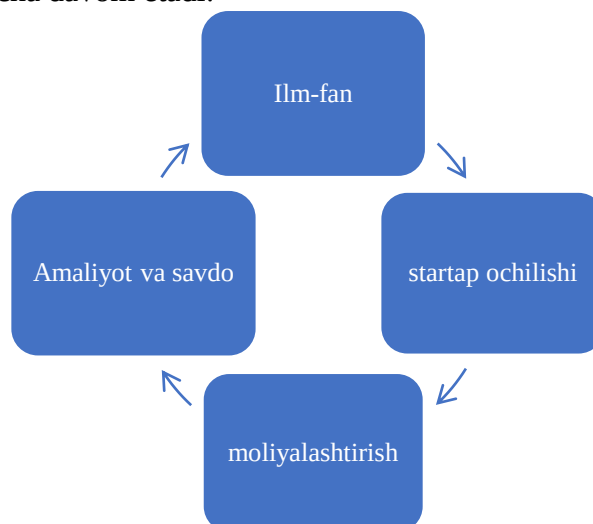
1. Davlat buyurtmalari va xaridlarida birinchi navbatda ulardan mahsulot sotib olish;
2. Banklardan eng arzon yashil kreditlar ajratish;
3. Eksport qilganda bojxona va transport xarajatlariga davlat tomonidan subsidiya berish.

Bizda ham Koreya tizimiga o‘xshash poydevor qo‘yila boshlandi. Masalan, mamlakatimizda ekologik toza mahsulotlar uchun xalqaro standartlarga mos Ekologik markirovka tizimi [8] joriy etilmoqda. Shuningdek, sanoat korxonalarida energiya auditini o‘tkazish va energiya tejamkor korxonalarga soliq imtiyozlari berish tizimi ishga tushdi. Ushbu ekologik belgilarni shunchaki chiroqli yorliq emas, balki biznesga davlat xaridlari va arzon kreditlarda ustunlik beradigan haqiqiy iqtisodiy rag‘batga aylantirish kerak.

Germaniya Yevropa Ittifoqida yashil iqtisodiyot va ekologik tadbirkorlikni rivojlantirishda yetakchi o‘rinni egallaydi. Mamlakatning Energetik burilish siyosati [9] 2011-yilda Fukushima fojiasidan keyin yanada kuchaydi. Germaniya 2050-yilga kelib energiya tizimini to‘liq qayta tiklanadigan manbalarga o‘tkazishni maqsad qilib qo‘ygan.

Germaniyaning "Yashil texnologiyalar klasteri" siyosati iqtisodiy zonalaridagi ekologik tadbirkorlik uchun alohida ahamiyatga ega. Bayern, Baden-Vyurtemberg va Shimoliy Reyn-Vestfaliya erlarida yuzlab ekologik texnologiya klasterlari faoliyat yuritadi. Munich "CleanTech Cluster" bu boradagi eng yirik misoldir — unda 200 dan ortiq kompaniya, 10 dan ziyod ilmiy-tadqiqot institutlari va 3 ta yirik universitet birgalikda ishlaydi. Klasterda yillik 50 dan ortiq ekologik startaplar tug‘iladi va ular uchun dastlabki investitsiya markazlashtirilgan holda "yashil kapital" fondlaridan taqdim etiladi.

Ushbu yashil klasterlarda oliy ta’lim, fan va biznes bir tanu bir jon bo‘lib ishlaydi. Masalan, klaster tarkibidagi universitet laboratoriyasida olimlar "oddiy oqova suvlarni tozalab, undan vodorod, ekologik toza yoqilg‘i ajratib oladigan yangi filtr texnologiyasini o‘ylab topishdi, keyin jarayon zanjirsimon tarzda quyidagicha davom etadi:

Bu tizimga ko‘ra, universitet talabalari va professorlar texnologiyaning laboratoriya nusxasini yaratishadi. Klaster ichidagi ilmiy-tadqiqot instituti esa buni zavodlar ishlata oladigan darajadagi yirik loyiha holatiga keltirib beradi. Ushbu ixtirochi yoshlar klaster ko‘magida darhol o‘zlarining kichik innovatsion kompaniyasini startapini ochishadi. Klaster fondi bu yangi g‘oyaga hech qanday bank kreditlarisiz, darhol "yashil investitsiya" sifatida boshlang‘ich pul ajratadi. Klaster ichidagi 200 ta yirik kompaniyadan biri, masalan, mashhur Siemens yoki BMW kompaniyalari bu yangi filtrlarni o‘z zavodiga o‘rnatish uchun sotib oladi. Tashkilotlarning umumiy maqsadi — universitetdagi ilmiy g‘oyani klaster puliga tayyor mahsulotga aylantirish va uni klaster ichidagi zavodlarga darhol sotishdir [10]. Shuning uchun ham ulardan har yili 50 dan ortiq yangi yashil biznes loyihalari yaratiladi.

Bugungi kunda O‘zbekistonda ham ilm-fan bilan biznesni klaster usulida birlashtirishda dastlabki ishlar amalga oshirilmoqda. Respublikamizda yosh ixtirochilarni qo‘llab-quvvatlash uchun Inno-klasterlar va oliy ta’lim muassasalari qoshida Inkubatsiya markazlari tashkil etildi [11]. Innovatsion rivojlanish agentligi va "Yashil iqtisodiyot loyihalari markazi" tomonidan ekologik g‘oyalar hamda energiya tejamkor startaplarni davlat granti hisobidan to‘g‘ridan-to‘g‘ri moliyalashtirish amaliyoti yo‘lga qo‘yildi. Shuningdek, Toshkentdagi yangi Markaziy Osiyo Yashil universiteti va boshqa texnik oliygohlar aynan ekologik muammolarga yechim bo‘ladigan ilmiy ishlanmalar ustida tadqiqotlar boshladi. To‘g‘ri, bizda poydevor bor, lekin zanjir hali to‘liq ulanmagan. Germaniya tajribasidan kelib chiqib, quyidagi 2 ta muhim mexanizmni amaliyotga kiritishimiz lozim:

- Bizdagi startaplar ko‘pincha laboratoriyadan chiqq olmaydi, chunki ularni Navoiyazot, Olmaliq KMK yoki UzAuto kabi yirik zavodlar sotib olmaydi. Biz ham yirik sanoat zonalarimiz qoshida vodorod energetikasi, ekologik filtrlar yoki chiqindini qayta ishlash bo‘yicha maxsus "CleanTech" mini-klasterlarini qurishimiz kerak. Yirik davlat korxonalariga milliy startaplar mahsulotini sotib olish majburiyatini yoki soliq imtiyozini berishimiz kerak.

• Startaplar hali ham banklardan garov evaziga kredit so‘rashga majbur. Germaniyadagidek, davlat va xususiy biznes hamkorligida, garov talab qilmaydigan, g‘oya uchun to‘g‘ridan-to‘g‘ri ulushdir bo‘lib kiradigan maxsus "Yashil kapital" fondlarini tashkil etishimiz zarur.

Shundagina, oliygohlarimizdagi iqtidorli talabalarning ekologik g‘oyalari qog‘ozda qolib ketmaydi. Ular tayyor biznesga aylanib, sanoat hududlarimizning yashil iqtisodiyotga o‘tishida o‘z samarasini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Geng, Y., & Cote, R. P. (2003). Environmental management systems for improving eco-efficiency of industrial parks in China: A case study of Shenzhen. *Journal of Cleaner Production*, 11(7), 755-766.
2. World Bank. (2021). *Electrification of Public Transport: A Case Study of Shenzhen’s Bus and Taxi Fleets*. Washington, DC: World Bank Group.
3. Liu, L., Chen, C., Zhao, Y., & Zhao, E. (2015). China’s carbon market development and the pilota carbon emissions trading system in Shenzhen. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 47, 599-607.
4. Climate Bonds Initiative. (2020). *China Green Bond Market Research Report*. Joint Report by Climate Bonds Initiative and China Central Depository & Clearing Co. (CCDC).
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 16-fevraldagi "2023-yilda qayta tiklanuvchi energiya manbalarini va energiya tejovchi texnologiyalarni joriy etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-57-sonli Qarori. Lex.uz
6. Republic of Korea. (2010). *Framework Act on Low Carbon Green Growth* (Enacted in 2009, Effective in 2010). Presidential Decree No. 22131, Seoul.
7. KIAT (Korea Institute for Advancement of Technology). (2018). *Regulations on the Operation of Green Certification System*. Ministry of Trade, Industry and Energy (MOTIE), Seoul.
8. O‘zbekiston Respublikasining 2021-yil 15-martdagi "Ekologik audit to‘g‘risida"gi O‘RQ-678-sonli Qonuni. *Xalq so‘zi* gazetasi, № 52 (7832).
9. BMWi (Federal Ministry for Economic Affairs and Energy). (2010). *Energy Concept for an Environmentally Sound, Reliable and Affordable Energy Supply*. Berlin: Federal Government of Germany.
10. European Commission. (2021). *Cluster-based eco-innovation ecosystem in Germany: Case of Munich and Baden-Württemberg CleanTech clusters*. Brussels: European Observatory for Clusters and Industrial Change.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 1-apreldagi "Ilm-fan sohasidagi ishlarni rivojlantirish va innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida"gi PQ-5047-sonli Qarori.

RAQAMLI IQTISODIYOTNING MOLIYAVIY XIZMATLAR BOZORIGA TA’SIRI

ВЛИЯНИЕ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ НА РЫНОК ФИНАНСОВЫХ УСЛУГ

IMPACT OF THE DIGITAL ECONOMY ON THE FINANCIAL SERVICES MARKET

Kurbanov Farrux Uktamovich

Amaliy matematika va intellektual texnologiyalar fakulteti,
Amaliy matematika va kompyuter tahlili kafedrası o‘qituvchisi
ORCID 0009-0009-5602-0768

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyotning moliyaviy xizmatlar bozori rivojlanishiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqot davomida raqamli iqtisodiyotning nazariy asoslari, moliyaviy xizmatlar bozorini transformatsiya qilishdagi o‘rni hamda O‘zbekistonda elektron to‘lov tizimlari va fintex texnologiyalarining rivojlanish tendensiyalari o‘rganildi. Tahlillar natijasida raqamli texnologiyalar moliyaviy xizmatlarning qulayligi, tezkorligi va ommabopligini oshirishi, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirishi hamda moliyaviy inklyuziya darajasini yaxshilashi aniqlandi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, moliyaviy xizmatlar bozori, fintex, elektron to‘lov tizimlari, mobil bank xizmatlari, moliyaviy inklyuziya,

В данной статье анализируется влияние цифровой экономики на развитие рынка финансовых услуг. В исследовании рассматриваются теоретические основы цифровой экономики, её роль в трансформации рынка финансовых услуг, а также тенденции развития электронных платежных систем и финтех-технологий в Узбекистане. Анализ показывает, что цифровые технологии повышают удобство, скорость и популярность финансовых услуг, снижают транзакционные издержки и улучшают доступность финансовых услуг.

Ключевые слова: цифровая экономика, рынок финансовых услуг, финтех, электронные платежные системы, мобильный банкинг, доступность финансовых услуг.

This article analyzes the impact of the digital economy on the development of the financial services market. The study examines the theoretical foundations of the digital economy, its role in transforming the financial services market, and the development trends of electronic payment systems and fintech technologies in Uzbekistan. The analysis shows that digital technologies increase the convenience, speed, and popularity of financial services, reduce transaction costs, and improve financial inclusion.

Keywords: digital economy, financial services market, fintech, electronic payment systems, mobile banking, financial inclusion.

Jahon iqtisodiyotida raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi iqtisodiy taraqqiyotning yangi modelini shakllantirmoqda. Sun’iy intellekt, blokcheyn, katta ma’lumotlar (Big Data), bulutli texnologiyalar va mobil ilovalar iqtisodiyotning barcha tarmoqlariga kirib borib, an’anaviy iqtisodiy munosabatlarni tubdan o‘zgartirmoqda. Ayniqsa, moliyaviy xizmatlar bozori raqamli transformatsiyadan eng katta ta’sir ko‘rayotgan tarmoqlardan biri hisoblanadi.

So‘nggi yillarda bank xizmatlari, sug‘urta, investitsiya faoliyati, to‘lov tizimlari va kreditlash jarayonlarida raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi moliyaviy xizmatlar bozorining sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tarilishiga xizmat qilmoqda. Raqamli texnologiyalar moliyaviy operatsiyalarni tezlashtirish, xarajatlarni kamaytirish, xizmatlar qamrovini kengaytirish hamda aholining moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda ham raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida belgilangan. “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida elektron hukumat tizimi, elektron tijorat, elektron to‘lovlar va masofaviy bank xizmatlarini rivojlantirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda [1]. Natijada mamlakatda bank kartalari soni, elektron to‘lovlar hajmi, mobil ilovalardan foydalanuvchilar soni va fintex kompaniyalari faoliyati sezilarli darajada kengaymoqda.

Mavzuning dolzarbligi raqamli iqtisodiyotning moliyaviy xizmatlar bozori samaradorligiga, moliyaviy inklyuziya darajasiga va iqtisodiy rivojlanishga ta‘sirini ilmiy jihatdan baholash zarurati bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi – raqamli iqtisodiyotning moliyaviy xizmatlar bozoriga ta‘sirini tahlil qilish va moliyaviy xizmatlarni rivojlantirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

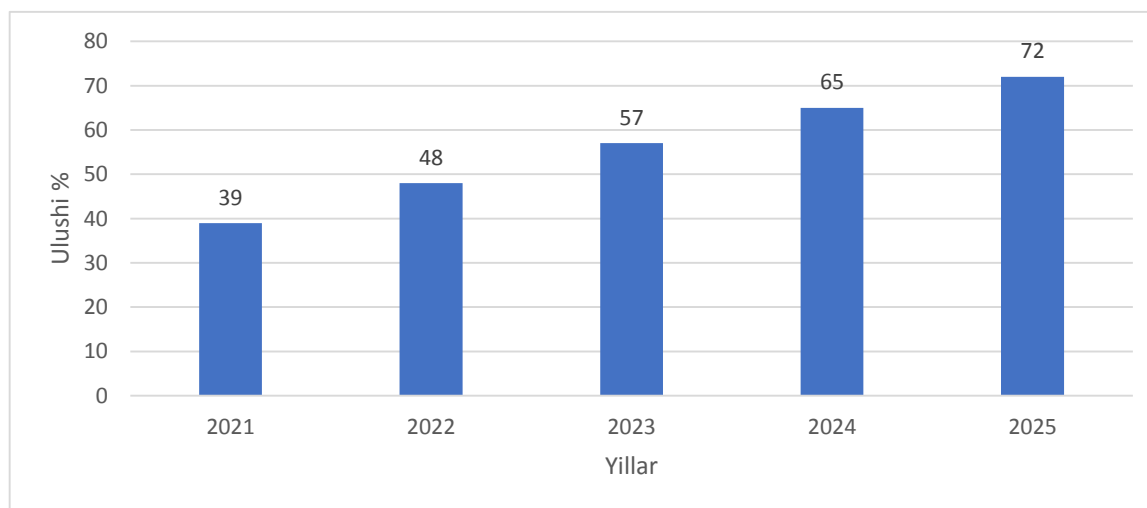
Raqamli iqtisodiyot tushunchasi ilk bor N. Negroponte tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan bo‘lib, u iqtisodiy jarayonlarning raqamli texnologiyalar asosida amalga oshirilishini ifodalagan. Keyinchalik D. Tapscott raqamli iqtisodiyotni iqtisodiy faoliyatning yangi bosqichi sifatida baholab, uning samaradorlik va innovatsion rivojlanishga ta‘sirini asoslab bergan [2].

K. Schwab to‘rtinchi sanoat inqilobi konsepsiyasida raqamli texnologiyalar moliyaviy xizmatlar bozorida yangi biznes modellari va xizmatlar paydo bo‘lishiga sabab bo‘layotganligini ta‘kidlaydi [3]. Jahon banki va Xalqaro valyuta jamg‘armasi tadqiqotlarida esa fintex texnologiyalari moliyaviy inklyuziyani oshirishning muhim vositasi sifatida e‘tirof etiladi.

Mahalliy iqtisodchi olimlarning tadqiqotlarida ham raqamli to‘lov tizimlari va mobil bank xizmatlarining pul aylanish tezligini oshirishi, iqtisodiy faollikni rag‘batlantirishi hamda bank xizmatlarining ommabopligini kuchaytirishi qayd etilgan.

Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, taqqoslash, guruhlash, dinamik qatorlar tahlili va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki, Statistika agentligi, Osiyo taraqqiyot banki hamda xalqaro tashkilotlarning ochiq ma‘lumotlari tashkil etdi.

Raqamli iqtisodiyot moliyaviy xizmatlar bozorida xizmat ko‘rsatishning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Xususan, mobil bank xizmatlari, elektron hamyonlar, QR-kodli to‘lovlar, internet-banking va fintex platformalari an‘anaviy moliyaviy xizmatlarga nisbatan tezkor va qulay xizmat ko‘rsatish imkonini bermoqda.

1-rasm. O‘zbekistonda raqamli to‘lovlardan foydalanuvchilar ulushi dinamikasi [4]

1-rasm ma‘lumotlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, mamlakatda raqamli to‘lovlardan foydalanuvchilar soni yildan-yilga ortib bormoqda. 2021 yilda ushbu ko‘rsatkich 39 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2025 yilga kelib 72 foizga yetgan. Bu esa aholining raqamli moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan ishonchi va talabining ortib borayotganligini anglatadi.

Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi natijasida moliyaviy xizmatlar bozori subyektlari o‘rtasidagi raqobat ham kuchaymoqda. Ayniqsa, fintex kompaniyalari bank xizmatlari bozorida yangi

mahsulot va xizmatlarni taklif etib, mijozlarga qulay sharoit yaratmoqda. Bu esa xizmatlar sifati va samaradorligining oshishiga olib kelmoqda.

2-jadval

O‘zbekistonda raqamli to‘lov usullarining tarkibi (2025 yil) [5]

To‘lov turi	Ulushi (%)
POS-terminal orqali karta to‘lovlari	60
QR-kod asosidagi to‘lovlar	39
Mobil hamyon va P2P o‘tkazmalar	16

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, POS-terminal orqali amalga oshiriladigan to‘lovlar eng katta ulushni tashkil etmoqda. Shu bilan birga, QR-kod va mobil ilovalar orqali to‘lovlarning ulushi ham tez sur‘atlarda o‘sib bormoqda. Bu holat raqamli moliyaviy xizmatlarning aholining kundalik hayotiga tobora chuqur kirib borayotganligini ko‘rsatadi.

Raqamli iqtisodiyotning yana bir muhim natijasi moliyaviy inklyuziyaning oshishi bilan bog‘liq. Masofaviy bank xizmatlari tufayli olis hududlarda yashovchi aholi ham bank xizmatlaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘lmoqda. Natijada moliyaviy xizmatlar qamrovi kengayib, iqtisodiy faollikning oshishiga zamin yaratilmoqda.

Biroq moliyaviy xizmatlar bozorini raqamlashtirish jarayonida ayrim muammolar ham mavjud. Jumladan, kiberxavfsizlik tahdidlari, internet infratuzilmasining ayrim hududlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi, aholi raqamli savodxonligining pastligi va shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish bilan bog‘liq masalalar dolzarb bo‘lib qolmoqda. Raqamli iqtisodiyot sharoitida elektron to‘lov tizimlarining rivojlanishi moliyaviy inklyuziya darajasini oshirishning muhim omillaridan biri hisoblanadi. Moliyaviy inklyuziya deganda aholining barcha qatlamlari uchun moliyaviy xizmatlardan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish tushuniladi. An‘anaviy bank xizmatlari asosan yirik shaharlarda rivojlangan bo‘lsa, elektron to‘lov tizimlari va mobil bank xizmatlari geografik cheklolarni bartaraf etib, olis hududlarda yashovchi aholini ham moliyaviy xizmatlar bilan qamrab olish imkonini yaratmoqda.

Bugungi kunda mobil ilovalar orqali bank hisobvaraqlarini boshqarish, pul o‘tkazmalarini amalga oshirish, kommunal xizmatlar uchun to‘lovlarni to‘lash hamda kredit va omonat xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlari kengayib bormoqda. Natijada bank filiallariga tashrif buyurish zarurati kamayib, moliyaviy operatsiyalarni amalga oshirish xarajatlari qisqarmoqda. Bu esa aholining vaqt va mablag‘larini tejash bilan birga moliyaviy xizmatlardan foydalanish faolligini oshirmoqda.

Elektron to‘lov tizimlari iqtisodiyotda naqd pul aylanmasini qisqartirish orqali iqtisodiy samaradorlikni ham oshirmoqda. Naqd pulsiz hisob-kitoblar moliyaviy operatsiyalarning shaffofligini ta‘minlab, yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirishga xizmat qiladi [6]. Shuningdek, barcha tranzaksiyalarning elektron tarzda qayd etilishi soliq ma‘murchiligini takomillashtirish, byudjet daromadlarini oshirish va moliyaviy nazorat samaradorligini kuchaytirish imkonini beradi.

So‘nggi yillarda mamlakatda QR-kod asosidagi to‘lovlar, NFC texnologiyasi va mobil hamyonlardan foydalanish hajmining ortishi elektron to‘lov tizimlarining yangi bosqichga o‘tayotganligini ko‘rsatmoqda [7]. Xususan, kontaktsiz to‘lov texnologiyalarining keng joriy etilishi savdo va xizmat ko‘rsatish sohalarida xizmat tezligini oshirib, mijozlar uchun qo‘shimcha qulayliklar yaratmoqda. Bu esa elektron tijorat bozorining rivojlanishiga ham ijobiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Shu bilan birga, elektron to‘lov tizimlarining rivojlanishi ayrim muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Jumladan, kiberxavfsizlik tahdidlari, shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish masalalari, internet infratuzilmasining ayrim hududlarda yetarli darajada rivojlanmaganligi hamda aholining raqamli savodxonlik darajasi bilan bog‘liq muammolar mavjud. Mazkur muammolarni bartaraf etish elektron to‘lov tizimlarining barqaror rivojlanishini ta‘minlash va raqamli iqtisodiyotning imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, raqamli iqtisodiyot moliyaviy xizmatlar bozorining rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Elektron to‘lov tizimlari, mobil bank xizmatlari va fintex

texnologiyalarining rivojlanishi moliyaviy xizmatlarning qulayligi, tezkorligi va sifatini oshirishga xizmat qilmoqda.

O‘zbekistonda raqamli to‘lovlardan foydalanuvchilar ulushining 2021–2025 yillarda 39 foizdan 72 foizgacha oshgani raqamli moliya xizmatlariga talabning ortib borayotganligini ko‘rsatadi. Bu esa moliyaviy xizmatlar bozorining yanada rivojlanishi uchun qulay sharoit yaratmoqda.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflarni ilgari surish maqsadga muvofiq:

1. Fintex kompaniyalarini qo‘llab-quvvatlash va innovatsion moliyaviy xizmatlarni rag‘batlantirish.

2. Qishloq hududlarida internet va telekommunikatsiya infratuzilmasini rivojlantirish.

3. Kiberxavfsizlik tizimlarini takomillashtirish va ma’lumotlar himoyasini kuchaytirish.

4. Aholining raqamli va moliyaviy savodxonligini oshirish bo‘yicha maxsus dasturlarni amalga oshirish.

5. Sun‘iy intellekt va blokcheyn texnologiyalarini moliyaviy xizmatlar tizimiga keng joriy etish.

Ushbu takliflarning amalga oshirilishi O‘zbekistonda moliyaviy xizmatlar bozorining raqobatbardoshligini oshirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish hamda raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Negroponte N. Being Digital. New York: Vintage Books, 1995.
2. Tapscott D. The Digital Economy: Promise and Peril in the Age of Networked Intelligence. New York: McGraw-Hill, 2014.
3. The Fourth Industrial Revolution. Geneva: World Economic Forum, 2016.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasiga oid farmon va qarorlari.
5. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. To‘lov tizimlari statistikasi, 2025.
6. World Bank. Digital Financial Services Report. Washington D.C., 2024.
7. Asian Development Bank. Digital Economy and Financial Inclusion in Central Asia. Manila, 2024.
8. United Nations Development Programme. Digital Economy of Uzbekistan. Tashkent, 2025.

**QURILISH SANOATI KORXONALARI IQTISODIY BARQARORLIGINI STATISTIK
BAHOLASHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

**УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИХ ОСНОВ
СТАТИСТИЧЕСКОЙ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ
ПРЕДПРИЯТИЙ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ**

**IMPROVING THE THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS FOR
STATISTICAL EVALUATION OF ECONOMIC SUSTAINABILITY OF
CONSTRUCTION INDUSTRY ENTERPRISES**

Tursunboy Umarov Sayfiddin o‘g‘li

Andijon davlat texnika instituti “Iqtisodiyot” kafedrası assistenti

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli transformatsiya va tarkibiy o‘zgarishlar sharoitida qurilish sanoati korxonalari iqtisodiy barqarorligini statistik tadqiq etishning nazariy-uslubiy asoslari yoritilgan. Qurilish sanoatining tarmoq xususiyatlari tahlil qilinib, an’anaviy yondashuvlardagi kamchiliklar va zamonaviy talablar o‘rtasidagi tafovutlar asoslangan. Tadqiqot doirasida qurilish korxonalari barqarorligiga ta’sir etuvchi ichki va tashqi omillar tizimi klassifikatsiya qilingan hamda soha korxonalarining iqtisodiy barqarorlik darajasini kompleks baholashga imkon beruvchi yangi integral ko‘rsatkich (Integral Index of Construction Economic Sustainability — ICES) va uning tarkibiy sub-indekslari shakllantirilgan. Tavsiya etilgan metodologiya tarmoq korxonalarining retrospektiv tahlilini yuritish hamda hududiy qurilish klasterlarining raqobatbardoshligini statistik baholash uchun ilmiy zamin yaratadi.

Kalit so‘zlar: qurilish sanoati, iqtisodiy barqarorlik, statistik baholash, integral indeks, sub-indekslar, raqamli iqtisodiyot, qurilish klasterlari, multiplikator samarasi.

В данной статье рассматриваются теоретические и методологические основы статистического исследования экономической устойчивости предприятий строительной отрасли в контексте цифровой трансформации и структурных изменений. Анализируются характеристики строительной отрасли, выявляются недостатки традиционных подходов и различия между современными требованиями. В рамках исследования классифицируется система внутренних и внешних факторов, влияющих на устойчивость строительных предприятий, и формируется новый интегральный показатель (Интегральный индекс экономической устойчивости строительства — ИКЭС) и его структурные субиндексы, позволяющие проводить комплексную оценку уровня экономической устойчивости предприятий отрасли. Предложенная методология создает научную основу для проведения ретроспективного анализа предприятий отрасли и статистической оценки конкурентоспособности региональных строительных кластеров.

Ключевые слова: строительная отрасль, экономическая устойчивость, статистическая оценка, интегральный индекс, субиндексы, цифровая экономика, строительные кластеры, мультипликативный эффект.

This article highlights the theoretical and methodological bases of statistical research on the economic sustainability of construction industry enterprises in the conditions of digital transformation and structural changes. The sectoral characteristics of the construction industry are analyzed, and the gaps between traditional approaches and modern requirements are substantiated. Within the scope of the research, the system of internal and external factors affecting the sustainability of construction enterprises is classified, and a new integral indicator (Integral Index of Construction Economic

Sustainability — ICES) and its component sub-indices are formed, which allow a complex evaluation of the economic sustainability level of the industry enterprises. The proposed methodology creates a scientific framework for conducting a retrospective analysis of industry enterprises and statistically evaluating the competitiveness of regional construction clusters.

Keywords: construction industry, economic sustainability, statistical evaluation, integral index, sub-indices, digital economy, construction clusters, multiplier effect.

Jahon xo‘jaligida ro‘y berayotgan chuqur tarkibiy transformatsiyalar va raqamli iqtisodiyotning shiddatli rivojlanishi sharoitida milliy iqtisodiyotlarning drayveri hisoblangan kapital yaratuvchi tarmoqlarni barqaror rivojlantirish muhim strategik vazifa hisoblanadi. Xususan, infratuzilmani shakllantiruvchi, investitsiyalarni moddiylashtiruvchi va yalpi ichki mahsulot (YaIM) tarkibida yuqori qo‘shilgan qiymat zanjirini yaratuvchi tarmoq — bu qurilish sanoatidir. Globallashuv jarayonlarining kuchayishi, resurslar taqchilligi va makroiqtisodiy noaniqliklar sharoitida qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy barqarorligini ta‘minlash hamda uning ko‘rsatkichlar tizimini mukammal statistik tadqiq etish dolzarb ilmiy muammolardan biri bo‘lib qolmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida oxirgi yillarda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy va tarkibiy islohotlar natijasida qurilish sanoatida barqaror o‘sinh sur‘atlari va institutsional o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Sohaga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar hajmining ortishi, urbanizatsiya darajasining jadallashishi hamda tadbirkorlik subyektlari uchun yaratilgan institutsional qulayliklar qurilish ishlari hajmining yuqori sur‘atlarda o‘shishini ta‘minlamoqda. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma‘lumotlariga ko‘ra, 2025-yilda respublika bo‘yicha jami 313,8 trln so‘mlik qurilish ishlari bajarilib, o‘sinh sur‘ati 2024-yilning mos davriga nisbatan 114,2 foizni tashkil etgan. Ta‘kidlash joizki, 2024-yilda ushbu ko‘rsatkich 2023-yilga nisbatan 108,8 foizga teng bo‘lgan edi. Tarkibiy jihatdan tahlil qilinganda, ixtisoslashtirilgan qurilish ishlari, binolar va inshootlar qurish, shuningdek, fuqarolik obyektlari qurilishi yo‘nalishlarida dinamik o‘sinh tendensiyasi saqlanib qolgan.

Biroq, makroiqtisodiy darajadagi ushbu yuqori o‘sinh sur‘atlari mikro va mezon darajada, ya‘ni alohida qurilish korxonalari va hududiy majmualar kesimida har doim ham bir xil iqtisodiy barqarorlikni ifodalamasligi mumkin. Raqobat muhitining keskinlashishi, xomashyo va materiallar narxlarining o‘zgaruvchanligi, innovatsion va raqamli texnologiyalarning (masalan, BIM — Building Information Modeling) joriy etilish darajasining pastligi hamda malakali inson kapitali taqchilligi ko‘plab qurilish korxonalarining moliyaviy-iqtisodiy barqarorligiga xavf tug‘dirmoqda. Shu sababli, qurilish sanoati korxonalari iqtisodiy barqarorligini statistik tadqiq etishning amaldagi uslubiy asoslarini qayta ko‘rib chiqish, tarmoqning o‘ziga xos konyuktura xususiyatlarini hisobga oluvchi zamonaviy ko‘rsatkichlar tizimini ishlab chiqish va ularni integral baholash usullarini takomillashtirish obod va strategik zaruriyatdir.

Iqtisodiy barqarorlik va uni baholash metodologiyasi uzoq yillardan buyon jahon iqtisodiyot fani va statistik amaliyotining diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. «Barqarorlik» tushunchasi dastlab fundamental iqtisodiy nazariyalarda tizimning tashqi va ichki distress omillar ta‘siriga bardosh berish hamda o‘zining muvozanat holatini saqlab qolish qobiliyati sifatida talqin qilingan. Tizimli yondashuv nuqtai nazaridan korxonalarning iqtisodiy barqarorligi muammolari A.Sen [1], P.Townsend [2], M.Todaro va S.Smith [3] kabi olimlarning fundamental tadqiqotlarida makro va mikroiktisodiy rivojlanish kontekstida o‘rganilgan.

Qurilish tarmog‘ining o‘ziga xos xususiyatlari, kapital sig‘imliliigi va uning iqtisodiy o‘sinh bilan o‘zaro bog‘liqligi masalalari MDH davlatlari olimlaridan V.V. Buzyrev, M.I. Kamenskiy, N.A. Falchev, shuningdek, respublikamiz iqtisodchi olimlaridan Sh.X. Nazirov, S.R. Qodirov, N.G‘. Karimov, T.T. Shodiyevlarning ishlarida chuqur tadqiq etilgan. Mazkur ilmiy ishlar tarmoq iqtisodiyotini tahlil qilishda muhim nazariy baza bo‘lib xizmat qilsa-da, raqamli transformatsiya, BIM texnologiyalari va ekonometrik modellashirishning zamonaviy talablari nuqtai nazaridan qurilish korxonalari barqarorligini kompleks (integral) statistik baholash mexanizmlari yetarlicha yoritilmagan.

Amaldagi statistik uslubiyotlar ko‘p jihatdan an‘anaviy moliyaviy hisobot ma‘lumotlariga (likvidlik, rentabellik, kapital tuzilishi) tayanadi. Vaholanki, qurilish korxonasining iqtisodiy barqarorligi faqatgina moliyaviy barqarorlik bilan cheklanib qolmasdan, balki texnologik yangilanish, ishlab chiqarish quvvatlaridan foydalanish samaradorligi, inson kapitali va raqamli innovatsiyalarning integratsiyalashganlik darajasi kabi ko‘plab noliyaviy (nomoliyaviy) omillarga ham bevosita bog‘liqdir. Bu esa statistik ko‘rsatkichlar tizimini tizimli va ko‘p omili agregatlash asosida takomillashtirish zarurligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotning metodologik asosi sifatida tizimli yondashuv, iqtisodiy-statistika tahlili, omili klassifikatsiya, ekspert baholash usuli va kompleks integral modellashtirish prinsiplaridan foydalanildi. Qurilish sanoati korxonalari iqtisodiy barqarorligini baholash uchun an‘anaviy yondashuvlardan farqli o‘laroq, tarmoqning barcha spesifik xususiyatlarini qamrab oluvchi va 5 ta fundamental tarkibiy blokdan iborat bo‘lgan integral ko‘rsatkich — Qurilish Sanoati Iqtisodiy Barqarorligi Integral Indeksi (ICES — Index of Construction Economic Sustainability) metodologiyasi ishlab chiqildi.

ICES indeksini shakllantirish uchun quyidagi sub-indekslar tizimi va ularni matematik xarakterlovchi birlamchi statistik o‘zgaruvchilar majmuasi aniqlandi:

- I_{ms} (Moliyaviy-iqtisodiy barqarorlik sub-indeksi): Kor-cheklangan likvidlik koeffitsiyenti, avtonomiya koeffitsiyenti, aktivlar va kapital rentabelligi, debitorlik va kreditorlik qarzlarning mutanosibliyi ko‘rsatkichlari.

- I_{ic} (Ishlab chiqarish va quvvatlardan foydalanish sub-indeksi): Asosiy vositalarning yangilanish va eskirish koeffitsiyentlari, fond unumdorligi, qurilish-montaj ishlarining fizik o‘rish sur‘ati.

- I_{at} (Asosiy texnik vositalar va moddiy ta‘minot sub-indeksi): Qurilish korxonalarining zamonaviy ixtisoslashgan texnika, mashina va uskunalar bilan qurollanganlik darajasi, logistik ta‘minot zanjirining barqarorligi.

- I_{mi} (Modernizatsiya va innovatsiyalar sub-indeksi): Soha korxonalariga raqamli texnologiyalar (BIM, ERP tizimlari), energiya tejamkor usullar va innovatsion qurilish materiallarining joriy etilish koeffitsiyenti.

- I_{bi} (Bandlik va inson kapitali sub-indeksi): Muhandis-texnik xodimlarning ulushi, xodimlarning malaka oshirish davriyligi, yangi barqaror ish o‘rinlari yaratilishi dinamikasi va mehnat unumdorligi.

Har bir sub-indeks tarkibiga kiritilgan birlamchi ko‘rsatkichlarni bir jinsli (o‘lchovsiz) ko‘rinishga keltirish uchun standart normallashtirish (Min-Max normalizatsiya) usulidan foydalaniladi. Stimulyator ko‘rsatkichlar (qiymati ortishi barqarorlikka ijobiy ta‘sir etuvchi) uchun:

$$Z_{ij} = \frac{X_{ij} - X_{j,min}}{X_{j,max} - X_{j,min}}$$

Destimulyator ko‘rsatkichlar (qiymati ortishi barqarorlikka salbiy ta‘sir etuvchi, masalan, eskirish darajasi) uchun:

$$Z_{ij} = \frac{X_{j,max} - X_{ij}}{X_{j,max} - X_{j,min}}$$

Normallashtirilgan ko‘rsatkichlar asosida dastlab sub-indekslar (geometrik yoki arifmetik o‘rtacha qiymat usulida), so‘ngra tarmoq va ekspert guruhlar tomonidan belgilangan og‘irlik koeffitsiyentlarini (w_i) inobatga olgan holda umumiy ICES integral indeksi hisoblanadi:

$$ICES = w_1 * I_{ms} + w_2 * I_{ic} + w_3 * I_{at} + w_4 * I_{mi} + w_5 * I_{bi}$$

Takomillashtirilgan ko‘rsatkichlar tizimi va metodologik yondashuv asosida respublikamiz qurilish tarmog‘ining 2021–2025-yillardagi amaliy rivojlanish dinamikasi va uning tarkibiy sub-indekslarga ta‘sir darajasi statistik tahlil qilindi. O‘tkazilgan ekonometrik va statistik baholashlar asosida sub-indekslarning o‘rtacha qiymatlari va integral ICES koeffitsiyentining ko‘p variantli tendensiyasi olindi. Ushbu ko‘rsatkichlar asosida qurilish sanoati subyektlarining barqarorlik holatini quyidagi mezonlar bo‘yicha tabaqalash taklif etiladi (3.1.5-jadval).

ICES Qiymati	Barqarorlik Darajasi	Iqtisodiy-Statistik Tahliliy Tavsif
0.80 – 1.00	Yuqori barqaror (Absolyut)	Korxona tashqi distresslarga o‘ta bardoshli, yuqori darajadagi raqamli texnologiyalar va mukammal inson kapitaliga ega. Multiplikator samarasi yuqori.
0.60 – 0.79	Barqaror (Normativ)	Moliyaviy va texnik holat qoniqarli, drayverlar o‘zaro mutanosib rivojlanmoqda, innovatsiyalarni joriy etish uchun qo‘shimcha investitsiya talab etiladi.
0.40 – 0.59	Past barqaror (Xatoli)	Tizimda nomutanosiblik mavjud, asosiy vositalarning eskirish darajasi yuqori, raqamli innovatsiyalar darajasi minimal, likvidlik cheklangan.
0.00 – 0.39	Inqirozli (Krizisli)	Korxona o‘z-o‘zini qoplash va rivojlantirish salohiyatiga ega emas. Aktivlar unumdorligi keskin past. Tizimli tarkibiy qayta qurishni talab etadi.

Andijon viloyati misolida qurilish sanoati subyektlari va hududiy klasterlarining empirik ma‘lumotlari tahlil qilinganda, ICES integral koeffitsiyenti o‘rtacha 0.58–0.64 atrofida o‘zgarib turishi aniqlandi. Bu esa mintaqa qurilish sanoatining iqtisodiy barqarorligi «past barqaror»likdan «normativ barqaror»likka o‘tish pallasida ekanligini ko‘rsatadi. Ushbu tizimni drayverlar kesimida tahlil qilganda, eng past ko‘rsatkichlar aynan Modernizatsiya va innovatsiyalar sub-indeksi (I_{mi}) hamda Bandlik va inson kapitali sub-indeksiga (I_{bi}) to‘g‘ri kelmoqda. Ya‘ni, qurilish korxonalarining barqaror o‘sish sur‘atlarini ta‘minlashda nomoliyaviy drayverlar hozirgi kunda asosiy cheklovchi omil (bottleneck) bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘tkazilgan nazariy-uslubiy va statistik tadqiqotlar asosida quyidagi ilmiy xulosalar hamda amaliy takliflar shakllantirildi:

- Qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy barqarorligi ko‘p o‘lchovli stoxastik tizim bo‘lib, uni faqatgina moliyaviy rentabellik ko‘rsatkichlari orqali baholash tarmoqning real salohiyatini aks ettirmaydi. Taklif etilgan 5 blokli sub-indekslar tizimi statistik baholashning qamrov doirasini tubdan kengaytiradi.
- Integral ICES indeksi va Min-Max normalizatsiyasiga asoslangan metodologiya tarmoq korxonalarining retrospektiv tahlilini yuritish, shuningdek, Andijon viloyati misolida hududiy qurilish klasterlarining boshqa hududlarga nisbatan raqobatbardoshligini statistik taqqoslash imkonini beradi.
- Mintaqaviy qurilish klasterlarini rivojlantirishda raqamli texnologiyalar (BIM) va inson kapitali drayverlariga investitsiyalar yo‘naltirish talab etiladi. Bu sub-indekslarning ortishi umumiy integral indeksni 18-22% gacha oshirib, multiplikator samarasi orqali turdosh tarmoqlar (qurilish materiallari sanoati, logistika, muhandislik xizmatlari) rivojlanishiga kuchli turtki beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Sen A. Development as Freedom. Monograph. — New York: Oxford University Press, 1999. — 366 p.

2. Townsend P. Poverty in the United Kingdom. Monograph. — London: Penguin Books, 1979. — 1216 p.
3. Todaro M.P., Smith S.C. Economic Development. 13th Edition. Textbook. — Boston: Pearson Education, 2021. — 860 p.
4. Buzyrev V.V., Fedoseev I.V. Planirovanie na stroitelnom predpriyatii. Uchebnik. — M.: Knorus, 2018. — 320 c.
5. Nazirov Sh.X. Qurilish iqtisodiyoti va menejmenti. Darslik. — Toshkent: G‘afur G‘ulom, 2015. — 280 b.
6. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. 'Mehnat bozori va sanoat statistikasi' yillik to‘plamlari (2021–2025 yy.).
7. Umarov T. Andijon viloyati qurilish sanoati korxonalarining iqtisodiy o‘shish ssenariylari va ekonometrik modellashirish // Iqtisodiyot va ta’lim jurnali. — Toshkent, 2026. — №2. — B. 45-52.

UDK: 334.722

**KICHIK BIZNES SUBYEKTLARIDA INSON RESURSLARINI BOSHQARISH
TIZIMIDAGI MUAMMOLARI VA ULARNI BARTARAF ETISHDA ZAMONAVIY
YONDASHUVLAR**

**ПРОБЛЕМЫ В СИСТЕМЕ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В
МАЛЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ И СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ИХ УСТРАНЕНИЮ**

**PROBLEMS IN THE HUMAN RESOURCE MANAGEMENT SYSTEM IN SMALL
BUSINESSES AND MODERN APPROACHES TO ELIMINATING THEM**

Rahimova Nargiza Akram qizi

Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti
Inson resurslarini boshqarish yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada kichik biznes subyektlaridagi inson resurslarini boshqarish jarayonida uchraydigan asosiy muammolar hamda ularni bartaraf etishning zamonaviy yondashuvlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida kichik biznes korxonalarida malakali kadrlarni jalb qilish va saqlab qolish, xodimlarni rag‘batlantirish, kasbiy rivojlantirish hamda samarali boshqaruv tizimini shakllantirish bilan bog‘liq muammolar o‘rganildi. Shuningdek, raqamli texnologiyalar, HR analitika, avtomatlashtirilgan rekruting tizimlari, masofaviy ta’lim platformalari va zamonaviy motivatsiya usullarining inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirishdagi ahamiyati yoritildi. Tadqiqot natijalari kichik biznes subyektlarida inson resurslarini boshqarish jarayonlarini takomillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish hamda korxonalarning raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiluvchi amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, inson resurslarini boshqarish, HRM, xodimlarni motivatsiyalar, raqamli texnologiyalar, HR analitika, kadrlar boshqaruvi, mehnat unumdorligi.

В данной статье проанализированы основные проблемы, возникающие в процессе управления человеческими ресурсами в субъектах малого бизнеса, а также рассмотрены современные подходы к их решению. В ходе исследования были изучены вопросы, связанные с привлечением и удержанием квалифицированных кадров, мотивацией сотрудников, их профессиональным развитием и формированием эффективной системы управления в малых предприятиях. Кроме того, освещена роль цифровых технологий, HR-аналитики, автоматизированных систем подбора персонала, платформ дистанционного обучения и

современных методов мотивации в повышении эффективности управления человеческими ресурсами. Результаты исследования позволяют разработать практические рекомендации, направленные на совершенствование процессов управления человеческими ресурсами, повышение производительности труда и укрепление конкурентоспособности субъектов малого бизнеса.

Ключевые слова: малый бизнес, управление человеческими ресурсами, HRM, мотивация сотрудников, цифровые технологии, HR-аналитика, управление персоналом, производительность труда.

This article analyzes the main challenges encountered in the process of human resource management in small business entities and examines modern approaches to overcoming them. The study investigates issues related to attracting and retaining qualified employees, motivating staff, supporting professional development, and establishing an effective management system in small enterprises. Furthermore, the role of digital technologies, HR analytics, automated recruitment systems, distance learning platforms, and modern motivation methods in improving the effectiveness of human resource management is highlighted. The findings of the study provide practical recommendations aimed at enhancing human resource management processes, increasing labor productivity, and strengthening the competitiveness of small business entities.

Keywords: small business, human resource management, HRM, employee motivation, digital technologies, HR analytics, personnel management, labor productivity.

Kichik biznes subyektlari — bu mustaqil mulkchilikka asoslangan, cheklangan miqdordagi xodimga va yillik aylanmaga ega bo‘lgan kichik korxonalar, mikrofirmalar va yakka tartibdagi tadbirkorlardir. Ular iqtisodiyotda bozordagi o‘zgarishlarga tez moslashishi, yangi ish o‘rinlarini yaratishi va xususiy tashabbuslarni ro‘yobga chiqarishi bilan muhim rol o‘ynaydi [1]. O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlashga alohida e‘tibor qaratilgan. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 08.08.2013 yildagi PQ-2022-son qaroriga muvofiq, O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot vazirligi, Moliya vazirligi, Tashqi iqtisodiy aloqalar, investitsiyalar va savdo vazirligining, Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki, O‘zbekiston Savdo-sanoat palatasi va Fermerlar kengashining Tashqi iqtisodiy faoliyat milliy banki huzurida respublika mintaqalarida hududiy filiallari, shuningdek xorijiy davlatlardagi vakolatxonalari bo‘lgan Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining eksportini qo‘llab-quvvatlash jamg‘armasini tashkil etish to‘g‘risidagi taklifi qabul qilingan [2].

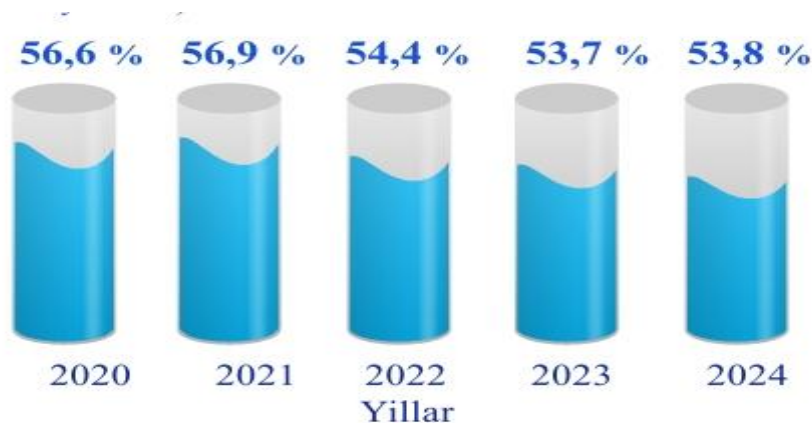
O‘zbekiston Respublikasida kichik biznesni rivojlantirish va bandlikni ta‘minlash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda inson kapitalini rivojlantirish, mehnat bozorini modernizatsiya qilish hamda inson resurslarini samarali boshqarishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Xususan, O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksi, Prezident farmon va qarorlarida kadrlar salohiyatini oshirish hamda zamonaviy boshqaruv usullarini joriy etish masalalariga alohida e‘tibor qaratilgan. Masalan, O‘zbekiston Respublikasi Mehnat kodeksining V-bo‘limida “Xodimlarni kasbga tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish” to‘g‘risida bir qancha moddalar keltirib o‘tilgan [3].

Kichik biznes subyektlarida samarali inson resurslarini boshqarish (HR) tizimini joriy etish biznes muvaffaqiyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Kichik biznesda HR jarayonlarini avtomatlashtirish, mehnat unumdorligini oshirish, xodimlarni rag‘batlantirish hamda samarali boshqaruv dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida ushbu dolzarb masalalarga oydinlik kiritildi va ularga amaliy yechimlar taklif etildi.

Mazkur tadqiqotda kichik biznes subyektlarida inson resurslarini boshqarish bilan bog‘liq muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishning zamonaviy yondashuvlarini o‘rganish maqsadida bir qator ilmiy tadqiqot usullaridan foydalanildi. Xususan, mavzuga oid mahalliy va xorijiy ilmiy adabiyotlar, maqolalar hamda me‘yoriy-huquqiy hujjatlar tahlil qilinib, inson resurslarini boshqarishning nazariy asoslari va amaliy jihatlari o‘rganildi. Tadqiqot davomida qiyosiy tahlil usuli yordamida kichik biznes subyektlarida qo‘llanilayotgan inson resurslarini boshqarish amaliyotlari

yirik korxonalaridagi HR tizimlari bilan taqqoslandi hamda ularning o‘ziga xos xususiyatlari aniqlandi. Olingan ma’lumotlar asosida kichik biznes subyektlarida inson resurslarini boshqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan zamonaviy yondashuvlar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika Agentligining 2024-yil 1-oktyabrdagi ma’lumotlariga ko‘ra, ushbu vaqt mobaynida O‘zbekiston Respublikasida faoliyat yuritayotgan kichik korxona va mikrofirmalar soni 399,0 mingtani tashkil etgan. Kichik tadbirkorlik subyektlarining soni har 1000 aholiga 13,2 birlikni tashkil qilgan.

1-rasm. Kichik biznes subyektlari YAIMdagi ulushi sezilarli darajada oshib bormoqda [4]

2024- yilning yanvar-sentyabrida YAIM tarkibida kichik tadbirkorlik subyektlarining ulushi 53,8,% ni tashkil qilib, 2023- yilning tegishli davriga nisbatan 0,1 punktga ko‘paygan.

Kichik biznes subyektlari quyidagi asosiy yo‘nalishlarda faoliyat yuritadi:

1) Savdo 2) Sanoat 3) Qurilish 4) Qishloq, o‘rmon va baliqchilik xo‘jaligi 5)Yashash va ovqatlanish xizmatlari 6)Tashish va saqlash 7)Axborot va aloqa 8)Sog‘liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlar 9) Boshqa xizmat ko‘rsatish turlari. Mazkur sohalarning mehnat talabchanligi yuqori bo‘lgani sababli inson resurslarini samarali boshqarish korxonalar faoliyatining muhim omili hisoblanadi. Xususan, xodimlarni jalb qilish, ularni saqlab qolish va malakasini oshirish masalalari kichik biznesning barqaror rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Hozirgi kunda nafaqat, kichik biznes subyektlari balki, o‘rta biznes korxonalari ham bir qancha HR boshqaruvi muammolariga duch kelishmoqda. Bularidan biri bu- moliyaviy resurslarning yetishmasligi. Raqamli iqtisodiyot davrida har bir soha raqamlashib borar ekan, HR tizimi ham yangi tizim va texnologiyalarga ehtiyoj sezadi. Endigina faoliyatini boshlagan kichik biznes subyektlari, ishlab chiqarishdan ham tashqari aynan, xodimlar tizimi uchun mablag‘ sarflashga qiynalishadi. Bunday vaziyatda ko‘pgina vazifalarni, bir kishi bajarishiga to‘g‘ri keladi. Masalan, bir korxonadagi HR ham hujjatlar yurituvchi, ham psixolog ham ish boshqaruvchi bo‘lishi mumkin. Ammo bunday malakali HR mutaxassislarini kichik biznes subyektlariga jalb qilish oson emas.

Yana bir muammo bu – xodimlarning motivatsiyasini oshirish. Kichik biznes subyektlarida ish haqi darajasining katta korxonalarga nisbatan pastligi motivatsiyaga ta’sir qiladi. Bundan tashqari, bunday korxonalarda treninglar va xodimlar rivojlanishiga kamroq e’tibor qaratiladi. Ba’zi kichik biznes subyektlarida esa, hattoki, HR bo‘limi ham mavjud bo‘lmaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, kichik biznes subyektlarida inson resurslarini boshqarish bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etishda zamonaviy HR yondashuvlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Xususan, xodimlarni rivojlantirish, ularni rag‘batlantirish va korporativ madaniyatni shakllantirishga qaratilgan amaliyotlar tashkilot samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. Bunday yondashuvlarning muvaffaqiyatli namunalaridan biri sifatida O‘zbekistondagi yirik chakana savdo tarmog‘i bo‘lgan Korzinka tajribasini keltirish mumkin. Kompaniyaning asoschisi Zafar Hoshimov faoliyatini 1996-yilda atigi bir nechta xodimga ega bo‘lgan "Anglesey Food" nomli kichik "uy oldidagi do‘kon" (convenience store) shaklida boshlagan. Bugungi kunda esa tarmoq mamlakat bo‘ylab 140 ga yaqin do‘kon va minglab xodimlarni birlashtirgan ulkan ekotizimga aylandi [5].

"Korzinka"ning kichik biznesdan yirik korporatsiyaga o'tish davridagi HR (Inson resurslari) evolyutsiyasi va xodimlar bilan munosabati quyidagi jihatlari bilan ajralib turadi:

1. Kichik biznes bosqichidagi muammo: Professionallikning yetishmasligi

Kompaniya ilk tashkil etilgan yillarda O'zbekistonda "supermarket madaniyati" va bu soha uchun tayyor kadrlar mavjud emas edi. Savdo sohasidagi xodimlarga nisbatan jamiyatda nufuz past bo'lgan, tizimli o'qitish mexanizmlari bo'lmagan.

2. Yiriklashish jarayonidagi HR yechimlari va yondashuv

Kompaniya o'sgani sari xizmat ko'rsatish sifatini bir xil standartda ushlab turish uchun xodimlarga bo'lgan munosabatni tubdan o'zgartirdi:

- Kassir va sotuvchi kasbi nufuzini oshirish: Kompaniya O'zbekistonda birinchilardan bo'lib xizmat ko'rsatish xodimlariga nisbatan "oddiy ishchi" qarashini o'zgartirib, ularni korporativ madaniyatning asosiy bo'g'ini sifatida qadrlay boshladi. Xodimlar uchun maxsus, qulay va zamonaviy formalar, muloqot standartlari joriy etildi.

- Ichki akademiyaning tashkil etish: Do'konlar soni ko'paygach, professional kadrlar yetishmovchiligini yengish uchun kompaniya o'zining ichki o'qitish tizimini (Korzinka Akademiyasi) yo'lga qo'ydi. Har bir yangi yollangan xodim mijozlar bilan ishlash, stressni boshqarish va mahsulotlar bilan ishlash bo'yicha maxsus treninglardan o'tadi.

- "Karyera lifti" (Ichki o'sish): Kompaniyadagi eng muhim HR prinsiplaridan biri — rahbarlik lavozimlariga tashqi bozordan emas, balki kompaniyaning o'zida oddiy sotuvchilik yoki kassirlikdan boshlagan xodimlarni o'stirishdir. Bugungi kunda o'nlab do'kon direktorlari va top-menejerlar o'z faoliyatini aynan shu tarmoqda oddiy ishchi sifatida boshlagan

- Ochiq muloqot va shaffoflik: Biznes kattalashgan bo'lsa-da, kompaniya rahbariyati xodimlar uchun ochiqlik siyosatini saqlab qolgan. Asoschi va top-menejerlar doimiy ravishda joylarga chiqib, xodimlar bilan bevosita muloqot qiladi va ularning muammolarini tinglaydi.

Korzinka o'z faoliyatini kichik biznes shaklida boshlagan bo'lib, inson resurslarini samarali boshqarish, xodimlarni rivojlantirish va korporativ madaniyatni shakllantirish orqali mamlakatdagi eng yirik chakana savdo tarmoqlaridan biriga aylangan. Ushbu tajriba inson resurslarini boshqarish tizimi korxonaning uzoq muddatli rivojlanishida muhim omil ekanligini ko'rsatadi.

Inson resurslarini boshqarish tizimida zamonaviy HR-texnologiyalaridan foydalanish ham kichik biznes subyektlaridagi bir qancha muammolarni hal qiladi. Masalan, ATS (Applicant Tracking Systems) nomzodlarni kuzatish tizimi. Bu tizim sun'iy intellekt yordamida kerakli rezyumelarni avtomatik qidirib topadi va mos kelmaydigan nomzodlarni rad etadi. Shuningdek, Telegram-botlar orqali nomzodlar bilan birlamchi suhbatlarni (savol-javoblarni) avtomatlashtirish mumkin. LMS (Learning Management Systems) tizimi esa yangi ishchiga kompaniya qoidalarini o'rgatishga rahbarning vaqti yo'qligida qo'l keladi. Bunda kichik biznes egasi bir marta video-ko'rsatma yoki qo'llanma tayyorlab platformaga yuklaydi. Yangi xodim ishga kelgan birinchi kuni tizim unga avtomatik darslar va testlarni taqdim etadi. Bu rahbarning vaqtini 80% gacha tejaydi. Bundan tashqari, task-menejerlar va KPI dashbordlari orqali xodimlarning ishini subyektiv baholash va vazifalar chalkashligini oldini olish mumkin. Bu tizimda har bir xodimning kunlik va oylik vazifalari dasturda ko'rinib turadi. Kim qancha ish bajargani, loyiha qaysi bosqichda ekanligi shaffof bo'ladi. Bu subyektiv baholashning oldini oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Tadbirkorlik va fermerlikni qo'llab-quvvatlash markazi ma'lumotlari
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 08.08.2013 yildagi PQ-2022-son qarori
3. O'zbekiston Respublikasining Mehnat kodeksi (2025)
4. UZSTAT ma'lumotlari
5. Korzinka.uz

**RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA IQTISODIY MENEJMENT TIZIMINI
TAKOMILLASHTIRISHNING NAZARIY-USLUBIY ASOSLARI VA AMALIY
YO‘NALISHLARI**

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ
СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СИСТЕМЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕНЕДЖМЕНТА В
УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**

**THEORETICAL, METHODOLOGICAL AND PRACTICAL DIRECTIONS FOR
IMPROVING THE ECONOMIC MANAGEMENT SYSTEM IN THE DIGITAL
ECONOMY**

Yangiboyev Umid Abdurashid o‘g‘li

Maktabgacha ta’lim tashkilotlari direktor va mutaxassislarini
qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish instituti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarda iqtisodiy menejment tizimini takomillashtirishning nazariy-uslubiy asoslari va amaliy yo‘nalishlari tahlil qilinadi. Raqamli transformatsiya iqtisodiy menejmentning an’anaviy vazifalarini o‘zgartirib, xarajatlar, resurslar, moliyaviy oqimlar, mijozlar bilan ishlash va boshqaruv qarorlarini ma’lumotlarga asoslangan holda yuritishni talab qilmoqda. Maqolada ERP, CRM, BI, elektron hujjat aylanishi, raqamli monitoring va ma’lumotlar tahlilining iqtisodiy samaradorlikka ta’siri asoslanadi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy menejment, raqamli transformatsiya, ERP, CRM, BI, boshqaruv qarorlari, iqtisodiy samaradorlik.

В статье анализируются теоретико-методические основы и практические направления совершенствования системы экономического менеджмента на предприятиях в условиях цифровой экономики. Цифровая трансформация изменяет традиционные функции экономического менеджмента и требует управления затратами, ресурсами, финансовыми потоками, взаимодействием с клиентами и управленческими решениями на основе данных. Обосновано влияние ERP, CRM, BI, электронного документооборота, цифрового мониторинга и анализа данных на экономическую эффективность.

Ключевые слова: цифровая экономика, экономический менеджмент, цифровая трансформация, ERP, CRM, BI, управленческие решения, экономическая эффективность.

This article analyzes the theoretical, methodological and practical directions for improving the economic management system in enterprises under the conditions of the digital economy. Digital transformation changes the traditional functions of economic management and requires data-driven control of costs, resources, financial flows, customer relations and managerial decision-making. The article substantiates the impact of ERP, CRM, BI, electronic document management, digital monitoring and data analytics on economic efficiency.

Keywords: digital economy, economic management, digital transformation, ERP, CRM, BI, managerial decisions, economic efficiency.

Raqamli iqtisodiyot korxonalar faoliyatini tubdan o‘zgartirmoqda. Avval boshqaruv qarorlari ko‘proq tajriba, hisobotlar va rahbarning shaxsiy kuzatuvlariga tayanib qabul qilingan bo‘lsa, bugungi sharoitda qarorlar real vaqt ma’lumotlari, raqamli platformalar, avtomatlashtirilgan hisob-kitoblar va tahliliy ko‘rsatkichlar asosida shakllanmoqda. Bu jarayon iqtisodiy menejment tizimini ham yangi bosqichga olib chiqmoqda.

Iqtisodiy menejment korxona resurslari, xarajatlari, daromadlari, foydasi, investitsiyalari va moliyaviy barqarorligini boshqarishga qaratilgan tizimdir [1]. Raqamli iqtisodiyot sharoitida esa bu tizim oddiy rejalashtirish va nazoratdan ko‘ra kengroq mazmun kasb etadi. Endi menejer xarajatlarni faqat oy oxiridagi hisobot orqali emas, balki real vaqt rejimida kuzatishi, resurslardan foydalanish samaradorligini raqamli indikatorlar orqali baholashi va boshqaruv qarorlarini tezkor ma’lumotlarga asoslab qabul qilishi kerak.

O‘zbekiston sharoitida ham raqamli iqtisodiyotga o‘tish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biriga aylangan. “Digital Uzbekistan — 2030” strategiyasi mamlakatning raqamli iqtisodiyotini rivojlantirish, raqamli infratuzilma, elektron davlat xizmatlari va raqamli ko‘nikmalarni kengaytirishga qaratilgan strategik hujjat sifatida ko‘rsatiladi [1]. Jahon banki raqamli va sun‘iy intellekt texnologiyalari ish o‘rinlari, mahsuldorlik va inklyuziv o‘sishga ta’sir qilishini, biroq bundan foydalanish uchun raqamli infratuzilma va ko‘nikmalar muhimligini ta’kidlaydi [2]. OECD esa kichik va o‘rta korxonalar uchun raqamlashtirish unumdorlik, innovatsiya va raqobatbardoshlikni oshirish imkonini berishini qayd etadi [3]. Mazkur maqolaning maqsadi raqamli iqtisodiyot sharoitida korxonalarda iqtisodiy menejment tizimini takomillashtirishning nazariy-uslubiy asoslari va amaliy yo‘nalishlarini ilmiy-tahliliy jihatdan yoritishdan iborat.

Tadqiqotda tizimli tahlil, iqtisodiy tahlil, institutsional yondashuv, qiyosiy tahlil va mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tizimli tahlil iqtisodiy menejmentni korxonaning xarajatlar, resurslar, moliyaviy oqimlar, mijozlar, xodimlar va boshqaruv qarorlari bilan bog‘liq o‘zaro aloqador jarayonlari sifatida o‘rganish imkonini berdi.

Qiyosiy tahlil orqali an’anaviy iqtisodiy menejment va raqamli iqtisodiyot sharoitidagi iqtisodiy menejment o‘rtasidagi farqlar ajratildi. An’anaviy modelda menejment ko‘proq davriy hisobotlar, qo‘lda kiritilgan ma’lumotlar va alohida bo‘limlar faoliyatiga tayanadi. Raqamli modelda esa ma’lumotlar yagona axborot tizimida jamlanadi, tahlil avtomatlashtiriladi, resurslar sarfi real vaqt rejimida kuzatiladi va qarorlar tezroq qabul qilinadi.

Institutsional yondashuv korxona ichidagi boshqaruv qoidalari, raqamli kompetensiyalar, xodimlar malakasi, axborot madaniyati va raqamli xavfsizlik omillarini tahlil qilishga xizmat qildi. Chunki raqamli texnologiya o‘z-o‘zidan samaradorlik bermaydi; u boshqaruv madaniyati va tashkiliy intizom bilan uyg‘unlashgandagina natija beradi [2].

1-rasm. Raqamli iqtisodiyotda iqtisodiy menejmentni baholash modeli

Manba: Muallif ilmiy tadqiqotlari asosida

Ushbu model raqamli menejmentning asosiy mantiqini ko‘rsatadi: ma’lumotlar yig‘iladi, tizimlashtiriladi, tahlil qilinadi va boshqaruv qaroriga aylantiriladi.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda raqamli infratuzilmaning kengayishi korxonalarda iqtisodiy menejmentni raqamli asosda yuritish uchun muhim shart-sharoit yaratmoqda. Milliy

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” jurnali 6-son 2026 yil

statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, internetdan foydalanuvchi aholi ulushi 2021-yilda 76,6 foizni tashkil etgan bo‘lsa, 2022-yilda 83,9 foizga, 2023-yilda 89,0 foizga, 2024-yilda esa 93,3 foizga yetgan. 2025-yil yanvar–avgust oylarida bu ko‘rsatkich 94,2 foizni tashkil etgan. Bu holat korxonalarda elektron hujjat aylanishi, onlayn savdo, CRM tizimlari, raqamli to‘lovlar va masofaviy boshqaruv vositalaridan foydalanish imkoniyatlari kengayib borayotganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, 2024-yil 1-yanvar holatiga O‘zbekistonda internet tarmog‘iga ulangan abonentlar soni 30,1 milliontani tashkil etgan va bu ko‘rsatkich o‘tgan yilning mos davriga nisbatan 12,5 foizga oshgan. Hududlar kesimida eng ko‘p abonentlar Toshkent shahrida — 6,3 million, eng kam abonentlar esa Sirdaryo viloyatida — 0,7 million atrofida qayd etilgan. Bu raqamlar raqamli iqtisodiyot imkoniyatlari ortib borayotgan bo‘lsa-da, hududlar bo‘yicha raqamli infratuzilma va undan foydalanish darajasi bir xil emasligini ko‘rsatadi.

1-jadval

O‘zbekistonda internetdan foydalanish va raqamli infratuzilma ko‘rsatkichlari

Ko‘rsatkich	2021	2022	2023	2024	2025
Internetdan foydalanuvchi aholi ulushi, %	76,6	83,9	89,0	93,3	94,2*
Internet abonentlari soni, mln kishi	—	—	—	30,1**	—
Internet abonentlari o‘sishi, %	—	—	—	12,5**	—

* 2025-yil yanvar–avgust holatiga. Manba: stat.uz

** 2024-yil 1-yanvar holatiga.

Raqamli iqtisodiyotning iqtisodiyotdagi ulushini ko‘rsatuvchi yana bir muhim indikator — AKT xizmatlarining yalpi ichki mahsulotdagi ulushidir. Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlariga ko‘ra, AKT xizmatlari tomonidan yaratilgan yalpi qo‘shilgan qiymatning YAIMdagi ulushi 2015-yilda 1,64 foiz bo‘lgan bo‘lsa, 2020-yilda 1,42 foiz, 2022-yilda 1,70 foiz, 2023-yilda 2,02 foiz, 2024-yilda esa 2,29 foizni tashkil etgan. Bundan tashqari, 2024-yil yanvar–iyun oylarida AKT xizmatlarining mamlakat iqtisodiyotidagi ulushi 2,4 foizga yetgani qayd etilgan [3].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy menejmentni takomillashtirishning birinchi yo‘nalishi — ma‘lumotlarga asoslangan boshqaruv qarorlarini joriy etishdir. Davenport va Harris ta’kidlaganidek, raqobatda ustunlikka erishayotgan kompaniyalar katta hajmdagi ma‘lumotlar, analitika va kompaniya miqyosidagi ma‘lumotlarni boshqarish strategiyasiga tayanadi [4].

Ikkinchi yo‘nalish — ERP tizimlarini joriy etish. ERP korxonadagi moliya, xarid, ombor, ishlab chiqarish, sotuv, kadrlar va hisob-kitob jarayonlarini yagona axborot tizimida birlashtiradi. Natijada bo‘limlar o‘rtasidagi ma‘lumotlar uzilishi kamayadi, hisobotlar tezlashadi va boshqaruv uchun yagona axborot bazasi shakllanadi.

Uchinchi yo‘nalish — CRM tizimlari orqali mijozlar bilan ishlashni takomillashtirish. Raqamli iqtisodiyotda mijozlar haqidagi ma‘lumotlar korxona uchun strategik resursga aylanadi. CRM tizimi mijozlar ehtiyojlari, buyurtmalar tarixi, shikoyatlar, sotuv dinamikasi va xizmat ko‘rsatish sifatini kuzatish imkonini beradi.

To‘rtinchi yo‘nalish — BI va tahliliy panellarni joriy etish. Business Intelligence vositalari korxona rahbarlariga xarajatlar, daromadlar, rentabellik, mahsulotlar kesimidagi foyda, mijozlar segmenti va operatsion samaradorlikni vizual ko‘rinishda ko‘rsatadi.

2-jadval

Raqamli vositalarning iqtisodiy menejmentga ta’siri

Raqamli vosita	Asosiy vazifasi	Iqtisodiy menejmentga ta’siri
ERP	Resurslar, moliya va ishlab chiqarishni birlashtirish	Xarajatlar va jarayonlar nazorati kuchayadi
CRM	Mijozlar bilan ishlashni boshqarish	Daromad oqimlari va mijoz sodiqligi oshadi
BI	Ma‘lumotlarni tahlil qilish va vizuallashtirish	Qarorlar tez va dalillarga asoslangan bo‘ladi
Elektron hujjat aylanishi	Hujjatlarni raqamli yuritish	Vaqt va ma‘muriy xarajatlar kamayadi

Raqamli monitoring	Jarayonlarni real vaqt kuzatish	Yo‘qotishlar va kechikishlar tez aniqlanadi
Bulutli xizmatlar	Ma’lumotlarni masofaviy boshqarish	Moslashuvchanlik va tezkorlik oshadi

Izoh: Muallif ilmiy tadqiqotlari asosida

Beshinchi yo‘nalish — elektron hujjat aylanishi va jarayonlarni avtomatlashtirish. Hujjatlarning qog‘oz shaklida aylanishi vaqt yo‘qotish, inson xatosi, kechikish va nazoratning sustlashishiga olib keladi. Elektron hujjat aylanishi esa shartnoma, buyruq, hisobot, hisob-faktura va ichki kelishuvlarni tezlashtiradi. Bu boshqaruvning ma’muriy xarajatlarini kamaytiradi.

Oltinchi yo‘nalish — xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish. OECD kichik va o‘rta korxonalar raqamli transformatsiyasida texnologiyadan foydalanish imkoniyatlari bilan birga ko‘nikmalar, xavfsizlik, platformalar va sun‘iy intellekt kabi yo‘nalishlar muhimligini qayd etadi [3]. Demak, texnologiya sotib olish yetarli emas; uni ishlata oladigan menejer va xodimlar kerak.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy menejmentni takomillashtirish texnik masala emas, balki boshqaruv falsafasining o‘zgarishidir. Korxona ERP yoki CRM tizimini sotib olgani bilan avtomatik tarzda samarali bo‘lib qolmaydi. Agar ma’lumotlar noto‘g‘ri kiritilsa, xodimlar tizimdan foydalanmasa yoki rahbarlar tahliliy ko‘rsatkichlarga tayanmasa, raqamli texnologiya qimmat, lekin samarasiz vositaga aylanadi.

Shu sababli raqamli menejmentda uchta muhim shart mavjud. Birinchisi — ma’lumot sifati. Korxona boshqaruvi noto‘g‘ri ma’lumotga tayansa, qaror ham noto‘g‘ri bo‘ladi. Ikkinchisi — jarayon intizomi. Har bir bo‘lim ma’lumotni o‘z vaqtida, bir xil standartda va to‘g‘ri kiritishi kerak. Uchinchisi — rahbarlarning tahliliy madaniyati. Menejer raqamli paneldagi ko‘rsatkichni faqat ko‘rib qo‘ymasdan, undan qaror chiqarishi kerak [4].

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy menejmentning yana bir muhim jihati — xarajatlarni real vaqt rejimida nazorat qilishdir. An‘anaviy boshqaruvda xarajatlar ko‘pincha davr oxirida aniqlanadi. Bu vaqtda yo‘qotish allaqachon sodir bo‘lgan bo‘ladi. Raqamli monitoring esa ortiqcha sarf, kechikish, ombordagi ortiqcha zaxira, sotuv pasayishi yoki mijozlar shikoyatini erta ko‘rish imkonini beradi. Bu esa boshqaruvni reaktiv emas, proaktiv shaklga olib o‘tadi.

3-jadval

An‘anaviy va raqamli iqtisodiy menejment farqlari

Mezoh	An‘anaviy iqtisodiy menejment	Raqamli iqtisodiy menejment
Ma’lumot manbai	Davriy hisobotlar	Real vaqt ma’lumotlari
Qaror qabul qilish	Tajriba va umumiy tahlil	Ma’lumotlar va indikatorlar
Xarajat nazorati	Oy/chorak yakunida	Doimiy monitoring asosida
Bo‘limlar aloqasi	Alohida tizimlar	Yagona axborot muhiti
Mijozlar bilan ishlash	Umumiy yondashuv	Segmentlangan va shaxsiylashtirilgan yondashuv
Menejer roli	Nazorat qiluvchi	Tahlil qiluvchi va prognozlovchi

Izoh: Muallif ilmiy tadqiqotlari asosida

Raqamli menejmentning samaradorligi korxonaning hajmiga ham bog‘liq. Kichik korxona uchun oddiy CRM, elektron hujjat aylanishi va bulutli hisob tizimi yetarli bo‘lishi mumkin. Yirik korxona uchun esa ERP, BI, ishlab chiqarish monitoringi, ombor avtomatlashtirish va sun‘iy intellekt asosidagi prognozlash zarur bo‘lishi mumkin. Muhimi, raqamli transformatsiya korxona ehtiyojidan kelib chiqishi lozim, modaga ergashish uchun emas.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy menejment tizimini takomillashtirish korxonalarning raqobatbardoshligi, xarajatlar samaradorligi va boshqaruv sifati uchun muhim ahamiyatga ega. Raqamli texnologiyalar korxona resurslari, xarajatlari, moliyaviy oqimlari, mijozlar bilan ishlash jarayoni va boshqaruv qarorlarini yanada shaffof, tezkor va tahliliy asosda yuritish imkonini beradi.

Maqolada iqtisodiy menejmentni takomillashtirishning asosiy yo‘nalishlari sifatida ERP tizimlari, CRM platformalari, BI analitikasi, elektron hujjat aylanishi, raqamli monitoring, bulutli

xizmatlar va xodimlarning raqamli kompetensiyalarini rivojlantirish asoslandi. Bu vositalar korxonada ma’lumotlarni yagona tizimga jamlash, xarajatlarni nazorat qilish, resurslardan samarali foydalanish, mijozlar bilan ishlashni yaxshilash va boshqaruv qarorlarini dalillarga asoslash imkonini beradi.

Shu bilan birga, raqamli texnologiyalarning samarasi ularni joriy etishning o‘zida emas, balki ularni boshqaruv madaniyati, ma’lumot sifati, xodimlar malakasi va iqtisodiy natijadorlik bilan bog‘lay olishdadir. Kelgusida korxonalarda iqtisodiy menejmentni raqamli takomillashtirish uchun avvalo jarayonlar tahlil qilinishi, ma’lumotlar standartlashtirilishi, xodimlar o‘qitilishi va har bir raqamli vositaning iqtisodiy samarasi baholanib borilishi zarur [5].

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Ministry for Development of Information Technologies and Communications of the Republic of Uzbekistan. (2020). *Digital Uzbekistan — 2030 strategy*. Government of Uzbekistan.
2. World Bank. (2025). *Digital progress and trends: Strengthening AI foundations*. World Bank.
3. OECD. (2021). *The digital transformation of SMEs*. OECD Publishing.
4. Davenport, T. H. (2006). Competing on analytics. *Harvard Business Review*, 84(1), 98–107.
5. Laudon, K. C., & Laudon, J. P. (2020). *Management information systems: Managing the digital firm* (16th ed.). Pearson.

УДК: 336.12

РОЛЬ ЗЕЛЕННЫХ ОБЛИГАЦИИ В ФИНАНСИРОВАНИИ ПРОЕКТОВ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

BARQAROR RIVOJLANISH LOYIHALARINI MOLIYALASHTIRISHDA YASHIL OBLIGATSIYALARNING O‘RNI

THE ROLE OF GREEN BONDS IN FINANCING SUSTAINABLE DEVELOPMENT PROJECTS

Махкамова Надира Саидмуратовна

Главный специалист Проектного офиса «Продвижение и внедрение зеленой экономики»
Высшей школы бизнеса и предпринимательства при Кабинете Министров РУз

Аннотация

В статье рассматривается и оценивается роль зеленых облигаций как инструмента финансирования устойчивого развития. В процессе исследования проанализирована динамика мирового рынка, определены мотивы инвесторов и изучен передовой зарубежный опыт (ЕС, США, Китай). На основе анализа первых выпусков зеленых облигаций в Узбекистане раскрыты барьеры для их масштабного внедрения и предложены рекомендации по развитию национальной таксономии и системы государственной поддержки.

Ключевые слова: зеленые облигации, устойчивое развитие, ESG-инвестиции, климатическое финансирование, таксономия.

Mazkur maqolada yashil obligatsiyalarning barqaror rivojlanishni moliyalashtirish vositasi sifatidagi o‘rni ko‘rib chiqiladi va baholanadi. Tadqiqot jarayonida jahon yashil obligatsiyalar bozorining rivojlanish dinamikasi tahlil qilinib, investorlarning motivlari aniqlangan hamda Yevropa Ittifoqi, AQSh va Xitoyning ilg‘or tajribasi o‘rganilgan. O‘zbekistonda chiqarilgan ilk yashil obligatsiyalar tahlili asosida ularni keng miqyosda joriy etishga to‘sqinlik qilayotgan omillar yoritilib, milliy taksonomiya va davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash tizimini rivojlantirish bo‘yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: yashil obligatsiyalar, barqaror rivojlanish, ESG investitsiyalari, iqlim moliyalashtirishi, taksonomiya.

This article examines and evaluates the role of green bonds as a financing instrument for sustainable development. The study analyzes the dynamics of the global green bond market, identifies investors’ motivations, and reviews advanced international experience, particularly in the European Union, the United States, and China. Based on an analysis of the first green bond issuances in Uzbekistan, the paper highlights the barriers to their large-scale implementation and proposes recommendations for the development of a national taxonomy and a system of government support.

Keywords: green bonds, sustainable development, ESG investments, climate finance, taxonomy.

В условиях усиления климатических и экологических вызовов устойчивое развитие становится приоритетом мировой экономики. Реализация экологических проектов требует значительных финансовых ресурсов, что повышает значение инструментов устойчивого финансирования. Одним из ключевых таких инструментов выступают зелёные облигации, которые за последние годы превратились в важный сегмент глобального рынка капитала.

Целью работы является анализ экономической сущности зелёных облигаций, изучение зарубежного опыта их применения и оценка перспектив развития данного рынка в Республике Узбекистан.

Зелёные облигации представляют собой долговые ценные бумаги, средства от размещения которых направляются на финансирование экологически устойчивых проектов, включая возобновляемую энергетику, энергоэффективность, устойчивый транспорт и управление природными ресурсами. Их ключевая особенность, согласно определению Международной ассоциации рынков капитала (ICMA), заключается не в финансовой структуре, а в целевом использовании средств и повышенных требованиях к прозрачности и отчётности. В международной практике регулирование осуществляется преимущественно на основе добровольных принципов, таких как Green Bond Principles (GBP), включающих требования к использованию средств, отбору проектов, управлению и раскрытию информации, что при отсутствии единых стандартов формирует риск «зелёного камуфляжа» (greenwashing).

Инвестирование в «зелёные» решения обусловлено совокупностью различных факторов. В научных исследованиях, как правило, выделяют несколько ключевых групп таких факторов [1]:

- Во-первых, это экономические причины, которые включают ожидаемую доходность, качество оценки рисков, уровень развития производства и степень интернализации негативных внешних эффектов
- Во-вторых, существенную роль играют неэкономические факторы, включая влияние проектов на состояние окружающей
- В-третьих, важным стимулом выступает PR-эффект от размещения средств, выражающийся в формировании позитивного публичного имиджа инвестора и бизнеса, усилении маркетинговых позиций и воздействии со стороны СМИ и гражданского общества.
- Отдельную группу составляют мотивы комплаенса и соблюдения регуляторных требований: внутренних корпоративных норм, международных конвенций, а также стандартов прозрачности и раскрытия информации.

Таким образом, инвестиции в «зелёные» проекты формируются под влиянием экономических, социально-этических, имиджевых и регуляторных факторов. Указанные мотивы определяют структуру и динамику рынка зелёных облигаций, формируя спрос на данный инструмент и отражаясь в росте объёмов эмиссии, их географическом распределении и структуре эмитентов на глобальном рынке устойчивых облигаций.

Глобальный рынок устойчивых облигаций характеризуется значительными масштабами и устойчивой положительной динамикой. Совокупный объём рынка устойчивых облигаций (включая зеленые, социальные, устойчивые облигации и облигации, привязанные к

показателям устойчивости — SLBs) оценивается примерно в 5,4 трлн долл. США [2, 3]. В структуре данного совокупного рынка наибольшую долю традиционно занимают зелёные облигации — около 62 %, за ними следуют социальные облигации (19 %) и облигации устойчивого развития (Sustainability Bonds) [2, 3]. На облигации, привязанные к целям устойчивого развития, приходится чуть более 5% исторического объема рынка [2].

Рис.1. Глобальные объёмы выпуска «зелёных облигаций» по годам (Источник: Climate Bonds Initiative, Global State of the Market Report 2024 [2,3].)

Анализ глобальной динамики показывает устойчивый рост рынка зелёных облигаций в 2019–2025 гг., с увеличением общего объёма ежегодной эмиссии с ~258 млрд долл. в 2019 г. до ~645 млрд долл. по итогам полного 2025 года (см.Рис.1) [2, 4]. Временные колебания в 2022 году отражали общую макроэкономическую конъюнктуру, ужесточение монетарной политики мировых центробанков и адаптацию эмитентов к новым строгим регуляторным условиям верификации, после чего рынок вернулся к росту.

В общей валютной структуре выпусков исторически преобладают евро (около 40 %), доллар США (около 30 %) и китайский юань (около 9–10 %) [2, 3]. На фоне сохранения высоких темпов эмиссии совокупный объём находящихся в обращении зелёных облигаций превысил 3,5 трлн долл. США, что свидетельствует о среднем годовом темпе роста рынка на уровне около 20% за последние пять лет.

Данные количественные параметры формируют аналитическую основу для рассмотрения зарубежного опыта развития рынка зелёных облигаций в отдельных странах и регионах.

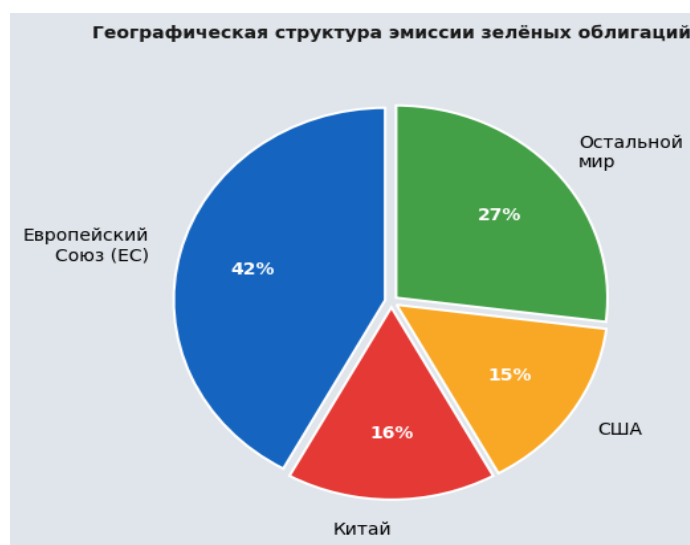

Рис.2. Структура глобального рынка зеленых облигаций по ключевым регионам эмиссии. (Источник: адаптировано автором по данным Climate Bonds Initiative Interactive Database [2, 3].)

Наибольший совокупный объём выпуска зелёных облигаций стабильно приходится на страны Европейского союза, за которыми следуют Китай и США (см. Рис.2) [2, 3]. Полученные данные свидетельствуют о высокой концентрации рынка зелёных облигаций в макрорегионах с развитой финансовой инфраструктурой и устойчивой регуляторной средой.

Опыт Соединённых Штатов Америки характеризуется преобладанием муниципальных и корпоративных выпусков зелёных облигаций. Значительная часть привлечённых средств направляется на развитие устойчивого транспорта, модернизацию инфраструктуры и проекты в сфере энергоэффективности. При этом рынок США отличается высокой чувствительностью к изменениям макроэкономической конъюнктуры и процентных ставок, что отражается на динамике корпоративной эмиссии [4].

Китай является одним из крупнейших эмитентов зелёных облигаций в мире, при этом спецификой китайского рынка является активная роль государства и ориентация на внутренние выпуски в национальной валюте. Зелёные облигации используются в качестве инструмента реализации государственной климатической и промышленной политики, а также финансирования масштабных инфраструктурных проектов. Вместе с тем национальная таксономия зелёных проектов в Китае отличается от международных стандартов, что ограничивает участие иностранных инвесторов [2].

Европейские страны лидируют на рынке благодаря наиболее развитой регуляторной базе, включая единую таксономию ЕС (EU Taxonomy) и жесткие стандарты раскрытия информации (SFDR). Преобладание суверенных и квазисуверенных выпусков гарантирует устойчивый спрос со стороны крупных инвесторов и минимизирует риски для эмитентов.

Таким образом, зарубежный опыт показывает, что эффективность использования зелёных облигаций во многом определяется качеством регуляторной среды, уровнем развития финансовых рынков и согласованностью климатической и экономической политики.

Глобальные тенденции устойчивого финансирования находят отражение и в экономике Узбекистана. В октябре 2023 года Узбекистан успешно разместил свои первые зелёные суверенные еврооблигации на сумму 4,25 трлн сумов (около ~341 млн долл. США) на Лондонской фондовой бирже [5]. Это были первые зелёные государственные облигации такого рода в СНГ; привлеченные средства направлены на экологические проекты, включая водосберегающие технологии, развитие устойчивого транспорта и создание защитных лесных насаждений [5].

Следующим этапом развития рынка стало размещение в 2024 году первых корпоративных зелёных облигаций компанией Uzbekistan Mortgage Refinancing Company (UzMRC) объёмом 50 млрд сумов (около ~4 млн долл. США) на Ташкентской фондовой бирже [6]. Выпуск полностью соответствует принципам ICMA и направлен на финансирование энергоэффективных проектов и модернизацию зданий [6].

Табл.1. Динамика ежегодных выпусков зеленых облигаций по ключевым регионам и Узбекистану, млрд долл. США (Источник: Climate Bonds Initiative. Sustainable Debt Market Summary: H1 2024)

Год	США	Европа	Китай	Узбекистан
2023	~60,3	215,0	~84,1	~0,341
2024	~55,1	~242,0	~78,5	~0,004
2025	~65,0	~260,0	~89,2	—

Динамика выпуска зелёных облигаций в период 2023–2025 гг. демонстрирует стабильное лидерство Европейского союза и планомерное восстановление объемов в США и Китае после рыночных колебаний прошлых лет (см. Табл. 1) [4]. Для Республики Узбекистан данный период стал прорывным с точки зрения создания самого прецедента как суверенных, так и локальных корпоративных ESG-заимствований [5, 6].

Несмотря на положительные сдвиги, рынок зелёных облигаций в Узбекистане находится на начальной стадии развития. Основными ограничениями выступают недостаточная развитость институциональной среды, ограниченный круг инвесторов, а также отсутствие национальной таксономии зелёных проектов и унифицированных требований к отчётности.

Взаимосвязь мотивации инвесторов и структурных особенностей рынка зелёных облигаций.

Анализ структуры и динамики глобального рынка выявил ряд закономерностей, обусловленных мотивацией инвесторов. Эти факторы определяют направления развития и ключевые ограничения рынка, требуя аналитического обобщения:

- Ориентация институциональных инвесторов на ESG-стандарты и низкие риски концентрирует выпуски в странах с развитой инфраструктурой и жестким регулированием (ЕС, США, Китай). Из-за этого участие развивающихся экономик в сегменте зеленых облигаций остается ограниченным.

- Репутационные мотивы стимулируют рост рынка, но создают риск формального подхода к отбору проектов. Без единых стандартов это ведет к приоритету внешнего имиджа над реальным экологическим эффектом.

- Рост регуляторных требований и спрос на прозрачность стимулируют развитие внешней верификации и отчетности. Это укрепляет доверие к рынку, но увеличивает транзакционные издержки, ограничивая доступ к инструменту для малого и среднего бизнеса.

- Несмотря на ориентацию на долгосрочную устойчивость, экономическая выгода остается для инвесторов определяющей. Это делает рынок зеленых облигаций чувствительным к макроэкономическим колебаниям, изменениям процентных ставок и снижению инвестиционного аппетита в периоды нестабильности.

Зеленые облигации играют важную роль в устойчивом развитии, привлекая долгосрочный капитал и интегрируя экологические цели в финансовую систему. Их привлекательность обусловлена экономическими, регуляторными и имиджевыми факторами, определяющими динамику глобального рынка [1].

Однако эти же мотивы создают ограничения: высокую географическую концентрацию эмиссии, рост транзакционных издержек и сложности в оценке экологического эффекта. Выявленные особенности подтверждают необходимость совершенствования рыночных механизмов для повышения эффективности использования этого инструмента в развивающихся странах.

На основе проведенного исследования для Республики Узбекистан предлагается комплекс следующих мер:

- 1) Разработать и утвердить национальную таксономию зелёных проектов, гармонизированную с международными стандартами (ICMA, CBI), но адаптированную к экономическим и экологическим приоритетам Узбекистана. Наличие четкого единого перечня допустимых направлений финансирования позволит повысить прозрачность рынка и укрепить доверие со стороны крупных иностранных и институциональных инвесторов.

- 2) Для стимулирования эмиссии со стороны бизнеса внедрить механизмы государственной поддержки, включая субсидирование затрат на внешнюю верификацию (SPO), предоставление частичных государственных гарантий и налоговых преференций для инвесторов, приобретающих приоритетные «зеленые» ценные бумаги.

- 3) С учётом первого опыта выпуска корпоративных зелёных облигаций UzMRC [6], целесообразно создание условий для расширения участия компаний реального сектора экономики (в секторах энергетики, ЖКХ и транспорта), в том числе за счёт упрощения процедур листинга ESG-инструментов на РФБ «Тошкент» и повышения доступности консультационной поддержки для потенциальных эмитентов.

- 4) В целях повышения устойчивости рынка зелёных облигаций в Узбекистане представляется важным развитие внутреннего инвестиционного спроса, включая вовлечение пенсионных фондов, страховых компаний и банков в финансирование проектов устойчивого развития посредством национальных выпусков зелёных облигаций в национальной валюте.

5) Для повышения эффективности использования средств, привлечённых посредством зелёных облигаций, необходимо внедрение единых требований к мониторингу и раскрытию экологических показателей проектов, включая количественные индикаторы энергоэффективности, водосбережения и сокращения выбросов.

Реализация указанных предложений позволит сформировать в Узбекистане устойчивую и прозрачную модель рынка зелёных облигаций, способствующую привлечению долгосрочного капитала и ускорению реализации проектов устойчивого развития.

Список использованной литературы:

1. Белошицкий А. В. Роль «зелёных» инвестиций в процессах формирования и развития низкоуглеродной экономики // Государственное и муниципальное управление. Ученые записки. — 2021. — № 3. — С. 254–260. — DOI: 10.22394/2079-1690-2021-1-3-254-260
2. Global State of the Market Report 2024 [Electronic resource] / Climate Bonds Initiative. — 2024. — URL: <https://www.climatebonds.net/resources/reports/global-state-market-2024>
3. Sustainable Debt Market Summary: H1 2024 [Electronic resource] / Climate Bonds Initiative. — 2024. — URL: <https://www.climatebonds.net/resources/reports/sustainable-debt-market-summary-h1-2024>
4. Climate Bonds Initiative Releases 2024 Q3 Sustainable Bond Market Report [Electronic resource] // TodayESG. — 2024. — URL: <https://www.todayesg.com/cbi-2024-q3-sustainable-bond-market-report/>
5. Uzbekistan Issues First Ever Green Sovereign Eurobonds Worth 4.25 Trillion UZS on the London Stock Exchange [Electronic resource] // United Nations Development Programme. — 2023. — URL: <https://www.undp.org/uzbekistan/press-releases/uzbekistan-issues-first-ever-green-sovereign-eurobonds-worth-425-trillion-uzs-london-stock-exchange>
6. UzMRC Issued First Green Corporate Bonds Worth 50 Billion Soums on Tashkent Stock Exchange [Electronic resource] // Daryo.uz. — 23.09.2024. — URL: <https://daryo.uz/en/2024/09/23/uzbekistan-issues-first-green-bonds-on-tashkent-stock-exchange>

UDK: 338.48

ANALYSIS OF TOURISM INSURANCE PRACTICES AND THEIR ECONOMIC EFFICIENCY

TURIZMNI SUG'URTALASH AMALIYOTI VA ULARNING IQTISODIY SAMARADORLIGI TAHLILI

АНАЛИЗ ПРАКТИКИ ТУРИСТИЧЕСКОГО СТРАХОВАНИЯ И ИХ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ

To‘xtarova Feruzaxon Yuldashevna

Senior teacher of Turon university Andijon branch

Abstract

This article examines the role of insurance mechanisms in ensuring the stability of the tourism economy and their macroeconomic efficiency. The purpose of the study is to optimize risk management models in tourism insurance and to econometrically analyze the impact of the insurance market on tourist flows. The paper explores "Moral Hazard" issues, the role of InsurTech, and strategies for reducing transaction costs.

Keywords: tourism economy, risk management, InsurTech, econometric modeling, efficiency, insurance market.

Ushbu maqola turizm iqtisodiyotining barqarorligini ta'minlashda sug'urtalash mexanizmlarining o'rni va ularning makroiqtisodiy samaradorligini tadqiq etadi. Tadqiqotning maqsadi — turizm sug'urtasidagi risklarni boshqarish modellarini optimallashtirish va sug'urta bozorining turistik oqimga ta'sirini ekonometrik tahlil qilishdir. Maqolada "Moral Hazard" muammolari, InsurTech texnologiyalarining roli va tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish strategiyalari o'rganiladi.

Kalit so'zlar: turizm iqtisodiyoti, risk menejmenti, sug'urta texnologiyalari, ekonometrik modellashtirish, sug'urta bozori

В данной статье исследуется роль механизмов страхования в обеспечении устойчивости экономики туризма и их макроэкономическая эффективность. Цель исследования — оптимизация моделей управления рисками в туристическом страховании и эконометрический анализ влияния страхового рынка на туристические потоки. В статье рассматриваются проблемы «морального риска» (Moral Hazard), роль технологий InsurTech и стратегии снижения транзакционных издержек.

Ключевые слова: экономика туризма, риск-менеджмент, страховые технологии, эконометрическое моделирование, страховой

Tourism has become one of the fastest-growing sectors of the global economy, contributing significantly to employment, foreign exchange earnings, and sustainable economic development. However, tourism activities are associated with numerous risks, including medical emergencies, transport accidents, natural disasters, pandemics, and trip cancellations. Consequently, tourism insurance has evolved into an essential component of modern tourism infrastructure and an effective instrument for risk management [1].

According to Knight's theory of uncertainty, economic actors make rational decisions only when risks are effectively managed [2]. In the tourism sector, insurance reduces financial uncertainty for tourists, tour operators, and governments while increasing confidence in tourism services. Despite the growing importance of tourism insurance, there remains a significant gap between insurance products offered by companies and the actual needs of consumers, limiting the industry's development.

The purpose of this study is to analyze the economic efficiency of tourism insurance and identify strategic directions for improving insurance services through digital technologies and institutional reforms.

The research employs both quantitative and qualitative research methods.

Econometric analysis. The Bootstrap Autoregressive Distributed Lag (BARDL) model was applied to determine the relationship between insurance premiums and tourist flows. Data Envelopment Analysis (DEA). An input-oriented BCC model was utilized to evaluate the efficiency of insurance companies in resource utilization.

SERVQUAL methodology. Service quality was assessed through five dimensions by comparing customer expectations with actual service performance [3].

Statistical database. The research is based on statistical reports published by UN Tourism (UNWTO), national insurance associations, and industry reports covering the period 2010–2023.

The empirical analysis demonstrates that improvements in tourism insurance systems positively influence tourism development and economic efficiency.

In regions with advanced insurance systems, although tourism package prices increase by approximately 5–7%, repeat tourist arrivals increase by nearly 18% due to enhanced perceptions of safety and reliability.

The introduction of InsurTech technologies has been proven to increase the sales of insurance policies by an average of 25–30% and reduce transaction costs by up to 40%. The results of the study confirm that tourism insurance should be not only medical care, but also an economic safety net. The introduction of parametric insurance models (for example, automatic payments based on weather conditions) reduces transaction costs. The use of Blockchain technology allows reducing insurance

fraud by 22%. The experience of developed countries (Spain, France) shows that the work of tour operators and insurers in a single digital ecosystem increases efficiency [5].

Table 1. Coefficients of influence of insurance factors on economic efficiency

(Variables)	coefficient	P-value
Compulsory Health Insurance	0.42	0.001
Pandemic/Force Majeure Coverage	0.55	0.002
InsurTech (Digital Platform)	0.36	0.012

Source: Developed based on author's research.

The following strategic conclusions were formulated as a result of the study:

1. Legal transformation: It is necessary to diversify types of insurance and establish a "Tourist Insurance Fund" in the legislation.

2. Digital integration: Automation of payments based on Blockchain and Smart contracts will reduce the cost of insurance policies by 30%.

3. Policy recommendation: It is necessary to provide state support for the "Insurance against loss of income" system for small and medium-sized tourism businesses.

4. Culture: It is proposed to introduce national "Risk-management" programs to increase insurance literacy among the population and tourism companies.

The results indicate that pandemic insurance has the strongest positive impact on tourism efficiency, followed by compulsory health insurance and digital insurance platforms.

The implementation of InsurTech technologies increases insurance policy sales by approximately 25–30% while reducing transaction costs by nearly 40%. Furthermore, parametric insurance models based on automatic weather or event triggers significantly simplify compensation procedures.

Blockchain technology also contributes to reducing insurance fraud by approximately 22%, improving transparency and operational efficiency. The experience of Spain and France demonstrates that integrating tour operators and insurance companies into a unified digital ecosystem enhances customer satisfaction and business performance.

Despite these positive developments, several structural challenges remain.

First, domestic tourists demonstrate relatively low awareness of tourism insurance compared to outbound travelers. Many travelers still perceive insurance as an optional rather than essential component of tourism services.

Second, existing insurance products are primarily designed for international travel and insufficiently adapted to domestic tourism activities. Limited product diversification reduces the effectiveness of insurance protection and consumer confidence.

Third, institutional cooperation between tourism companies and insurance providers remains weak. In many cases, travel packages are sold without integrated insurance coverage, transferring all risks directly to consumers.

These findings confirm previous studies emphasizing that insufficient insurance protection negatively affects tourism sustainability and increases economic losses during emergencies [4].

To improve tourism insurance activities, the following strategic measures are proposed:

diversification of tourism insurance products;

establishment of a national Tourist Insurance Fund;

implementation of blockchain and smart contract technologies for automated claim settlement;

government support for income-loss insurance programs for small and medium-sized tourism enterprises;

development of national insurance literacy and risk management education programs.

The implementation of innovative insurance technologies and comprehensive regulatory reforms can increase the contribution of tourism to GDP while strengthening the international competitiveness of the national tourism industry [6].

Future research should focus on the development of Green Insurance models and the contribution of tourism insurance to achieving sustainable development goals. The main areas where risks arise in tourism activities for tourism organizations and tourists are shown in Fig. 1.

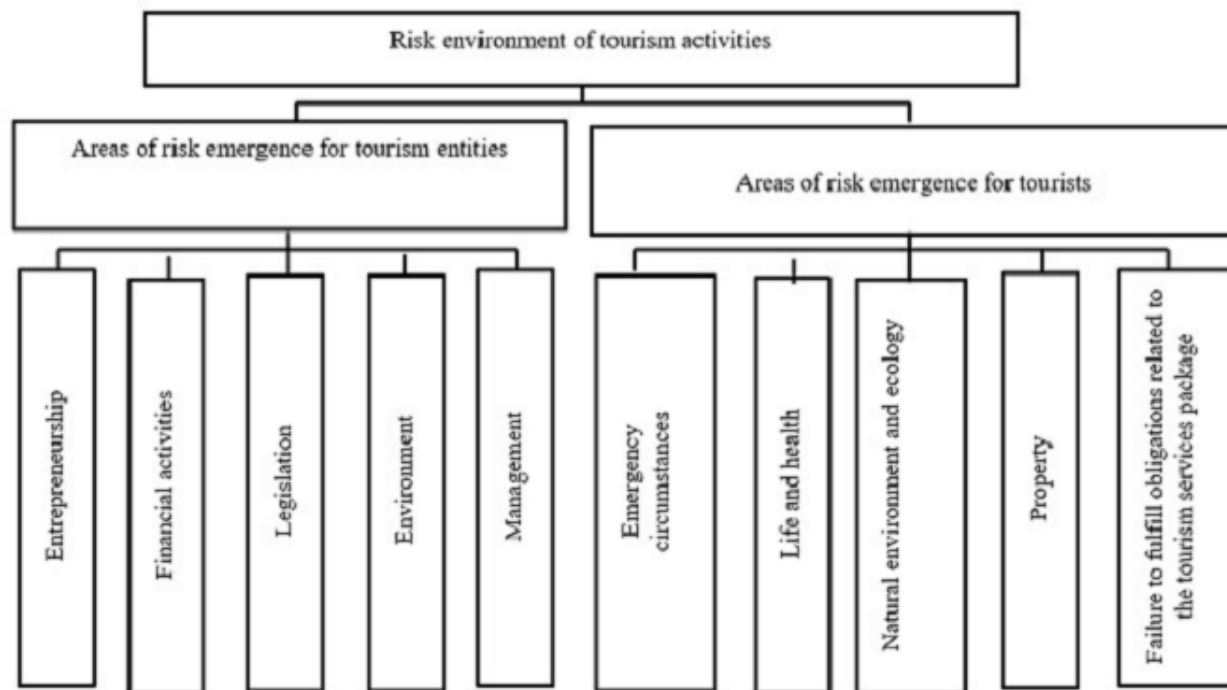

Fig 1: Risk environment of tourism activities [7]

In conclusion, the proposed measures will increase the share of the tourism sector in GDP, while ensuring the competitiveness and credibility of the national tourism brand in the international market. It is recommended that future research be directed towards studying the impact of tourism insurance on environmental protection (Green Insurance) and sustainable tourism goals.

List of references:

1. Holloway J. C., Humphreys C. The Business of Tourism. 10th ed. Harlow: Pearson Education Limited, 2019. 704 p.
2. Knight F. H. Risk, Uncertainty and Profit. Boston: Houghton Mifflin Company, 1921. 381 p.
3. Parasuraman A., Zeithaml V. A., Berry L. L. SERVQUAL: A Multiple-Item Scale for Measuring Consumer Perceptions of Service Quality // Journal of Retailing. 1988. Vol. 64, No. 1. P. 12–40.
4. Arrow K. J. Essays in the Theory of Risk-Bearing. Chicago: Markham Publishing Company, 1971. 278 p.
5. Kotler P., Bowen J. T., Makens J., Baloglu S. Marketing for Hospitality and Tourism. 8th ed. Harlow: Pearson, 2022. 720 p.
6. Porter M. E., Heppelmann J. E. How Smart, Connected Products Are Transforming Competition // Harvard Business Review. 2014. Vol. 92, No. 11. P. 64–88.
7. UN Tourism (UNWTO). International Tourism Highlights 2024 Edition. Madrid: UN Tourism, 2024. 32 p.

O‘ZBEKISTON QIMMATLI QOG‘OZLAR BOZORIDA INVESTITSION MUHITNI RIVOJLANTIRISHNING INSTITUTSIONAL VA INFRATUZILMAVIY OMILLARI

ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ И ИНФРАСТРУКТУРНЫЕ ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ НА РЫНКЕ ЦЕННЫХ БУМАГ УЗБЕКИСТАНА

INSTITUTIONAL AND INFRASTRUCTURAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE INVESTMENT ENVIRONMENT IN THE SECURITIES MARKET OF UZBEKISTAN

Anvarov Sherzodbek Dilmurod o‘g‘li
Andijon davlat universiteti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni rivojlantirishning nazariy, institutsional va amaliy jihatlarini IMRAD talablari asosida tadqiq etilgan. Tadqiqotda kapital bozori rivojlanishiga oid zamonaviy moliyaviy nazariyalar, investorlarni himoya qilish konsepsiyasi, bozor samaradorligi, likvidlik, axborot shaffofligi hamda moliyaviy infratuzilma masalalari tahlil qilingan. O‘zbekiston kapital bozorida so‘nggi yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar, erkin muomaladagi qimmatli qog‘ozlar hajmi, emitentlar va professional ishtirokchilar soni, yangi moliyaviy instrumentlar, depozitlar va kliring infratuzilmasidagi o‘zgarishlar asosida mavjud holat baholangan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda kapital bozorining institutsional bazasi shakllanayotgan bo‘lsa-da, bozor likvidligi, erkin muomaladagi aksiyalar ulushi, institutsional investorlar faolligi, korporativ axborotlarning sifati va aholining investitsion faolligi hali yetarli darajada emas. Maqolada qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni yaxshilash bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: qimmatli qog‘ozlar bozori, kapital bozori, investitsion muhit, investorlar, fond birjasi, likvidlik, korporativ boshqaruv, institutsional investorlar, moliyaviy infratuzilma.

В статье на основе требований IMRAD исследуются теоретические, институциональные и практические аспекты развития инвестиционной среды на рынке ценных бумаг Узбекистана. Проанализированы вопросы защиты инвесторов, эффективности рынка, ликвидности, информационной прозрачности и финансовой инфраструктуры. На основе статистических и нормативных данных определены ключевые проблемы и предложены меры по повышению инвестиционной привлекательности национального рынка ценных бумаг.

Ключевые слова: рынок ценных бумаг, рынок капитала, инвестиционная среда, инвесторы, фондовая биржа, ликвидность, корпоративное управление, институциональные инвесторы, финансовая инфраструктура.

This article examines the theoretical, institutional and practical aspects of developing the investment environment in Uzbekistan’s securities market in accordance with IMRAD requirements. The study analyzes investor protection, market efficiency, liquidity, information transparency and financial market infrastructure. Based on statistical and regulatory evidence, the article identifies key constraints and proposes practical measures to improve the investment attractiveness of the national securities market.

Keywords: securities market, capital market, investment environment, investors, stock exchange, liquidity, corporate governance, institutional investors, financial infrastructure.

Jahon iqtisodiyotida qimmatli qog‘ozlar bozori kapitalni qayta taqsimlash, jamg‘armalarni investitsiyaga aylantirish, xususiylar sektorni uzoq muddatli moliyalashtirish va iqtisodiy o‘rnatishni rag‘batlantirishning muhim mexanizmlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, rivojlanayotgan

mamlakatlar uchun kapital bozorining chuqurlashuvi bank kreditlariga ortiqcha qaramlikni kamaytirish, korxonalar uchun muqobil moliyalashtirish manbalarini yaratish hamda aholining jamg‘arma madaniyatini investitsion madaniyatga aylantirish imkonini beradi.

O‘zbekiston iqtisodiyotida so‘nggi yillarda kapital bozorini rivojlantirishga qaratilgan institutsional islohotlar jadallashdi. Qimmatli qog‘ozlar bozorini tartibga soluvchi vakolatli organning funksiyalari qayta ko‘rib chiqildi, Markaziy depozitariy faoliyatini takomillashtirish, Milliy kliring markazini tashkil etish, “tartibga solish xumdoni” mexanizmini joriy etish, xalqaro investorlar uchun bozorga kirish tartiblarini yengillashtirish, dual listing, global depozitlar tilxatlar, valyuta obligatsiyalari, birja investitsiya fondlari va “yashil obligatsiyalar” kabi instrumentlarni rivojlantirish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilandi.

Tadqiqotning maqsadi O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni rivojlantirishning nazariy asoslari, mavjud holati va asosiy institutsional omillarini tahlil qilish hamda bozor jozibadorligini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Kapital bozori rivojlanishini izohlashda zamonaviy moliya nazariyasining bir necha yirik yo‘nalishlari muhim ahamiyatga ega. H. Markowitz tomonidan ishlab chiqilgan portfel nazariyasida investitsion qarorlar faqat kutilayotgan daromadlilik emas, balki risk va diversifikatsiya mezonlari asosida baholanishi zarurligi asoslab berilgan [1]. Bu yondashuv qimmatli qog‘ozlar bozorida turli instrumentlar mavjudligi investorlar uchun riskni kamaytirish imkonini yaratishini ko‘rsatadi. Demak, O‘zbekiston sharoitida aksiyalar, korporativ obligatsiyalar, davlat qimmatli qog‘ozlari, ETF, “yashil obligatsiyalar” va boshqa instrumentlar sonining ko‘payishi investitsion muhitning sifat ko‘rsatkichlaridan biri hisoblanadi.

W. Sharpe tomonidan ishlab chiqilgan kapital aktivlarni baholash modeli risk va daromadlilik o‘rtasidagi muvozanatni tushuntiradi [2]. Ushbu nazariyaga ko‘ra, investorlar yuqori risk uchun yuqori daromad talab qiladi. Shuning uchun rivojlanayotgan fond bozorlarida investorlarni jalb etish uchun nafaqat yuqori daromadlilik imkoniyati, balki risklarni kamaytiruvchi institutsional kafolatlar, shaffof hisobot, ishonchli hisob-kitob va investor huquqlarini himoya qilish mexanizmlari zarur.

E. Fama bozor samaradorligi nazariyasida qimmatli qog‘ozlar narxi mavjud axborotni qay darajada aks ettirishi masalasini asosiy mezon sifatida ko‘rsatadi [3]. Mazkur nazariya nuqtai nazaridan O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida axborotning o‘z vaqtida, to‘liq va xalqaro standartlarga mos e‘lon qilinishi investitsion muhitning markaziy sharti hisoblanadi. Agar investor emitentning moliyaviy holati, korporativ boshqaruvi, dividend siyosati va risklari haqida to‘liq axborotga ega bo‘lmasa, bozordagi investitsion qarorlar spekulativ yoki cheklangan xarakter kasb etadi.

R. La Porta, F. Lopez-de-Silanes, A. Shleifer va R. Vishny tadqiqotlarida investorlarni huquqiy himoya qilish, korporativ boshqaruv sifati va moliya bozorining rivojlanishi o‘rtasidagi bog‘liqlik chuqur asoslangan [4;5]. Ularning xulosalariga ko‘ra, minoritar aksiyadorlar huquqlarining himoya qilinishi, sud-huquq tizimining samaradorligi, shaffof korporativ axborot va mulk huquqining kafolatlanishi kapital bozoriga ishonchni oshiradi. Bu O‘zbekiston uchun ayniqsa muhim, chunki fond bozorida keng ommaviy investorlar qatlamini shakllantirishda huquqiy ishonch asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

R. Levine, T. Didier va S. Schmukler kapital bozori orqali moliyalashtirish firmalar o‘rishiga, aktivlar va bandlik ko‘rsatkichlariga ta’sir qilishini ta’kidlaydi [6]. Jahon banki tadqiqotlarida kapital bozorini rivojlantirish uchun talab va taklif tomonlarini bir vaqtda kuchaytirish, bozor infratuzilmasini modernizatsiya qilish, institutsional investorlar bazasini kengaytirish, korporativ obligatsiyalar va boshqa uzoq muddatli instrumentlarni rivojlantirish zarurligi ko‘rsatilgan [7].

Mahalliy tadqiqotlarda O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorining rivojlanishida bir necha tizimli muammolar mavjudligi qayd etiladi: fond bozorining bank sektoriga nisbatan sust rivojlanganligi, moliyaviy instrumentlar xilma-xilligining cheklanganligi, investorlar faolligining pastligi, moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligi va korporativ boshqaruv sifati bilan bog‘liq cheklovlar [16; 17]. Shuningdek, institutsional investorlar, xususan sug‘urta kompaniyalari, pensiya jamg‘armalari va investitsiya fondlari faolligini oshirish qimmatli qog‘ozlar bozorining barqaror rivojlanishi uchun muhim shart sifatida qaraladi [18].

Tadqiqotda ilmiy abstraksiyalash, qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv, statistik tahlil, normativ-huquqiy hujjatlar tahlili va ekspert-baholash usullaridan foydalanildi. Nazariy asos sifatida zamonaviy moliya nazariyasi, portfel nazariyasi, kapital aktivlarni baholash modeli, bozor samaradorligi nazariyasi va investorlarni himoya qilish konsepsiyasi olindi.

Empirik baza sifatida O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozori bo‘yicha rasmiy ma‘lumotlar, “Toshkent” Respublika fond birjasi faoliyatiga oid ko‘rsatkichlar, Istiqbolli loyihalar milliy agentligi axborotlari, Prezident qarorlari va taqdimot materiallari, Lex.uz normativ-huquqiy bazasi, IMF va ADB hisobotlari hamda xalqaro ma‘lumotlar bazalaridan foydalanildi.

Tadqiqotda investitsion muhit quyidagi mezonlar asosida baholandi: birinchidan, bozorning institutsional-huquqiy barqarorligi; ikkinchidan, bozor kapitallashuvi va likvidligi; uchinchidan, moliyaviy instrumentlar xilma-xilligi; to‘rtinchidan, investorlar huquqlarini himoya qilish darajasi; beshinchidan, axborot shaffofligi va korporativ boshqaruv; oltinchidan, institutsional va chakana investorlar faolligi; yettinchidan, infratuzilma, kliring, depozitlar va raqamli xizmatlar sifati.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni rivojlantirish bo‘yicha ijobiy institutsional siljishlar yuz bermoqda. Jumladan, kapital bozorini rivojlantirishning 2023-2025-yillarga mo‘ljallangan yo‘l xaritasida Markaziy depozitariyni aksiyadorlik jamiyatiga aylantirish, Milliy kliring markazini tashkil etish, “tartibga solish xumdoni”ni joriy qilish, xorijiy investorlarning mahalliy fond bozoridagi ishtirokini soddalashtirish va investorlar huquqlarini himoya qilish bo‘yicha chora-tadbirlar belgilangan.

2025-yil holatiga ko‘ra, muomaladagi qimmatli qog‘ozlarning bozor qiymati 275 trillion so‘m atrofida baholangan, birjada erkin muomaladagi qimmatli qog‘ozlar hajmi 4 trillion so‘mga yetgan, bozorda 717 ta emitent va 77 ta professional ishtirokchi faoliyat yuritgan. Bu ko‘rsatkichlar kapital bozori institutsional ishtirokchilar soni bo‘yicha kengayayotganini ko‘rsatadi. Biroq erkin muomaladagi qimmatli qog‘ozlar hajmining umumiy bozor qiymatiga nisbatan pastligi bozor likvidligi va real investitsion imkoniyatlar cheklanganligini anglatadi.

Xalqaro statistik baholashlarda O‘zbekiston fond bozori kapitallashuvining YaIMga nisbati manbalar metodologiyasiga qarab farqlanadi. Ayrim ma‘lumotlarda bu ko‘rsatkich 2025-yilda 15 foizdan yuqori, rasmiy taqdimotlarda esa 20 foiz atrofida qayd etilgan. Har ikki holatda ham ushbu nisbat rivojlangan va chuqur kapital bozoriga ega davlatlar ko‘rsatkichlaridan ancha past. Demak, kapitallashuv hajmi oshayotgan bo‘lsa-da, bozor chuqurligi, likvidligi va real investitsion aylanishlar hali yetarli emas.

So‘nggi yillarda yangi instrumentlarni joriy etish borasida muhim qadamlar tashlandi. Free of Payment savdo maydonchasining ishga tushirilishi, birinchi “yashil obligatsiyalar” chiqarilishi, Markaziy depozitariy orqali investorlarni masofadan identifikatsiya qilish va dividendlarni to‘lash mexanizmlarining joriy etilishi bozor infratuzilmasi raqamli va texnologik jihatdan yangilanayotganidan dalolat beradi. Shuningdek, dual listing, valyuta obligatsiyalari, global depozitlar tilxatlar, xorijiy qimmatli qog‘ozlar va birja investitsiya fondlarini joriy etish rejaları investorlar uchun instrumentlar tanlovini kengaytirishi mumkin.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni cheklayotgan asosiy omillar quyidagilardan iborat:

1. Institutsional investorlar bazasining torligi. Sug‘urta kompaniyalari, pensiya jamg‘armalari, investitsiya fondlari va boshqa uzoq muddatli investorlar fond bozorida yetarli darajada faol emas. Bu esa bozorda barqaror talab shakllanishini cheklaydi.

2. Korporativ axborot sifati va shaffoflik muammosi. Ko‘plab emitentlarda xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga to‘liq o‘tish, dividend siyosatini oldindan e‘lon qilish, investorlar bilan ishlash bo‘limlarini tashkil etish va ESG axborotlarini ochiqlash amaliyoti yetarli emas.

3. Bank sektoriga yuqori qaramlik. O‘zbekiston moliya tizimi hanuz bank-markazli modelga yaqin. Korxonalar moliyalashtirishda bank kreditlariga tayanadi, qimmatli qog‘ozlar orqali mablag‘ jalb qilish esa keng ommalashmagan.

4. Regulyator va nazorat mexanizmlarining institutsional salohiyati. Kapital bozori kengaygani sari regulyatorning prudensial nazorat, bozor manipulyatsiyasi, insayderlik savdosi, manfaatlar

to‘qnashuvi va investor shikoyatlarini ko‘rib chiqish bo‘yicha salohiyatini kuchaytirish zarurati ortadi.

O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni rivojlantirish faqat yangi instrumentlar joriy etish bilan cheklanmasligi kerak. Asosiy masala — investor ishonchini shakllantiruvchi tizimli muhit yaratishdir. Investor uchun bozorga kirish qulayligi, aktivni tez sotish imkoniyati, axborotning ishonchliligi, daromadlilik va risklarning tushunarlilik, huquqiy himoya hamda soliqqa tortish rejimining barqarorligi bir butun investitsion ekotizimni tashkil etadi.

Birinchi muhim yo‘nalish — institutsional investorlar bazasini rivojlantirish. Kapital bozori barqarorligi asosan uzoq muddatli investorlar mavjudligiga bog‘liq. Pensiya jamg‘armalari, sug‘urta kompaniyalari va investitsiya fondlari mablag‘larining bir qismini mahalliy qimmatli qog‘ozlarga yo‘naltirish mexanizmlari ishlab chiqilishi lozim. Bunda risklarni diversifikatsiya qilish, investitsiya limitlari, mustaqil aktiv boshqaruvchilari va professional fidutsiar javobgarlik tizimi shakllantirilishi zarur.

Ikkinchi yo‘nalish — korporativ boshqaruv va axborot shaffofligini kuchaytirish. Emitentlar uchun moliyaviy hisobotlarni xalqaro standartlar asosida e‘lon qilish, dividend siyosatini oldindan belgilash, kuzatuv kengashlarida mustaqil a‘zolar ulushini oshirish, manfaatlar to‘qnashuvini ochiqlash, yillik hisobotlarda ESG va risklar bo‘yicha alohida bo‘lim kiritish talablarini kuchaytirish lozim. Bu chora-tadbirlar investorlar uchun axborot assimetriasini kamaytiradi.

Uchinchi yo‘nalish — bozor infratuzilmasini modernizatsiya qilish. Kliring, hisob-kitob, depozitlar xizmatlar, masofaviy identifikatsiya, dividendlarni avtomatik o‘tkazish va brokerlik mobil ilovalarining integratsiyalashuvi qimmatli qog‘ozlar bozorining texnologik jozibadorligini oshiradi. Xalqaro depozitlar tizimlar bilan integratsiya esa xorijiy investorlar uchun operatsion xarajatlarni kamaytiradi.

To‘rtinchi yo‘nalish — investorlarni himoya qilish mexanizmlarini kuchaytirish. Brokerlik va investitsiya vositachiligi faoliyatida mijoz aktivlaridan ruxsatsiz foydalanish, insayderlik axboroti asosida savdo qilish, narxlarni manipulyatsiya qilish va noto‘g‘ri axborot berish holatlariga nisbatan qat’iy javobgarlik belgilanishi zarur. Bu nafaqat yirik investorlar, balki kichik aksiyadorlar manfaatlarini himoya qilishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni rivojlantirish iqtisodiy o‘rish, xususiyl sektorli moliyalashtirish, davlat aktivlarini samarali boshqarish va aholining jamg‘armalarini real investitsiyalarga aylantirishda strategik ahamiyatga ega. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mamlakatda kapital bozorini isloh qilish bo‘yicha muhim institutsional qadamlar qo‘yilgan. Biroq bozorning amaldagi chuqurligi, likvidligi, investorlar bazasi va axborot shaffofligi hali yetarli emas.

Maqola natijalari asosida quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

5. Institutsional investorlar faolligini oshirish uchun pensiya, sug‘urta va investitsiya fondlari mablag‘larini qimmatli qog‘ozlar bozoriga yo‘naltirish bo‘yicha ehtiyotkor, riskka asoslangan tartiblar ishlab chiqilishi kerak.

6. Emitentlar uchun IFRS (International Financial Reporting Standards) xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosidagi hisobot, dividend siyosati, ESG (Environmental, Social and Governance) ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv axborotlari va korporativ boshqaruv ko‘rsatkichlarini majburiy ochiqlash mexanizmlari kuchaytirilishi zarur.

7. Regulyatorning nazorat va sanksiya qo‘llash salohiyatini kuchaytirish, insayderlik savdosi, bozor manipulyatsiyasi va manfaatlar to‘qnashuvini oldini olish bo‘yicha zamonaviy monitoring tizimini yaratish zarur.

8. Mahalliy kapital bozorini xalqaro moliya tizimiga integratsiya qilish uchun dual listing, global depozitlar tilxatlar, valyuta obligatsiyalari va birja investitsiya fondlari bo‘yicha aniq tartiblar ishlab chiqilishi kerak.

Umuman olganda, O‘zbekiston qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsion muhitni rivojlantirishning asosiy sharti — institutsional ishonch, bozor shaffofligi, likvidlik, instrumentlar xilma-xilligi va investor huquqlarining real himoyasi o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta‘minlashdan iborat. Ana shu omillar uyg‘unlashgandagina kapital bozori mamlakat iqtisodiyotining uzoq muddatli investitsion resurslar manbaiga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Markowitz H. Portfolio Selection. The Journal of Finance. 1952. Vol. 7, No. 1. P. 77-91.
2. Sharpe W.F. Capital Asset Prices: A Theory of Market Equilibrium under Conditions of Risk. The Journal of Finance. 1964. Vol. 19, No. 3. P. 425-442.
3. Fama E.F. Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. The Journal of Finance. 1970. Vol. 25, No. 2. P. 383-417.
4. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A., Vishny R.W. Law and Finance. Journal of Political Economy. 1998. Vol. 106, No. 6. P. 1113-1155.
5. La Porta R., Lopez-de-Silanes F., Shleifer A., Vishny R.W. Investor Protection and Corporate Governance. Journal of Financial Economics. 2000. Vol. 58. P. 3-27.
6. Levine R., Didier T., Schmukler S.L. Capital Market Financing, Firm Growth, and Firm Size Distribution. World Bank, 2015.
7. World Bank. Capital Markets Development: A Primer for Policymakers. Washington, DC: World Bank, 2021.
8. Asian Development Bank. Financial Markets Development Program: Uzbekistan. Subprogram 1 and Subprogram 2 materials. ADB, 2021-2024.
9. International Monetary Fund. Uzbekistan: Staff Concluding Statement of the 2024 Article IV Mission. IMF, 2024.
10. International Monetary Fund. Republic of Uzbekistan: Financial Sector Assessment Program — Financial System Stability Assessment. IMF Country Report, 2025.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining kapital bozorini yanada rivojlantirish hamda bank sektoriga xalqaro standartlarni joriy etish masalalariga bag‘ishlangan taqdimot materiallari. 15-dekabr, 2025-yil.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 2-sentabrdagi “Kapital bozorini rivojlantirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-291-sonli Qarori.
13. O‘zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. 2025-yil 18-dekabrdagi “Qimmatli qog‘ozlar bozorida investitsiya vositachisining faoliyati to‘g‘risidagi nizomni tasdiqlash haqida”. Ro‘yxat raqami 3728.
14. O‘zbekiston Respublikasi Istiqbolli loyihalar milliy agentligi. “O‘zbekiston va xalqaro aksioner kapital bozori 2025” xalqaro konferensiyasi materiallari. 2025.
15. CEIC Data. Uzbekistan Market Capitalization: % of GDP. 2010-2025 statistical series.
16. Habibullo N. O‘zbekistonda qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirishda amalga oshiriladigan asosiy chora-tadbirlar va strategik yo‘nalishlar. 2025.
17. Karimov A. Fond bozorini rivojlantirishda investorlar faolligini oshirish masalalari. “Moliya va bank ishi” yo‘nalishidagi ilmiy maqolalar to‘plami, 2023.
18. Xamdamov O. Qimmatli qog‘ozlar bozorini rivojlantirishda institutsional investorlar faolligini oshirish. 2025.
19. “Toshkent” Respublika fond birjasi. Birja savdolari sharhlari va yillik ma’lumotlari. 2023-2025.
20. Mosaic Financial. Uzbekistan Capital Market Overview — 1st Half of 2025. Tashkent, 2025.

**KO‘P OBYEKTLI SAVDOLARDA VICKREY-CLARK-GROVES MEKANIZMINING
SAMARADORLIGI TAHLILI**

**АНАЛИЗ ЭФФЕКТИВНОСТИ МЕХАНИЗМА ВИКРИ-КЛАРКА-ГРОВСА В
МНОГООБЪЕКТНОЙ ТОРГОВЛЕ**

**ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF THE VICKREY-CLARK-GROVES MECHANISM
IN MULTI-OBJECT TRADES**

Xalmirzayev Ozodbek Abdurasulovich
ADU mustaqil tadqiqotchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada muxirlangan ikkinchi narx, yoki Vickrey auksion mexanizmi orqali ko‘p obyektli sotuvlarni rag‘batlantirish xar doim ham yaxshi samara beravermasligi, auksion g‘olibi ba‘zan noto‘g‘ri aniqlanishi hisobiga sotuvchi yoki obyekt egasiga iqtisodiy naf keltirish o‘rniga ziyon keltirishi mumkinligini misollar keltirish va tahlil qilish yo‘llari orqali holatga aniqlik kiritilgan. Shuningdek, agar garov, zakalat puli miqdori past miqdorda belgilangan holatda savdo tashkil etilib obyekt sotiladigan bo‘lsa, katta ehtimol bilan yuqori bahoga auksion g‘olibi bo‘lgan ishtirokchi pul to‘lovini amalga oshirmay ketib qolishi mumkinligi. Natijada sotuvchi va savdo tashkilotchisining zarar ko‘rish ehtimoli ortishi, shu sababli zakalatning % miqdori kattaroq belgilanishi maqsadga muvofiq ekanligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Muxirlangan ikkinchi narx auksioni, Vickrey auksioni, Vickrey-Clark-Groves mexanizmi, VCG, Zakalat.

В данной статье разъясняется тот факт, что проведение аукционов по продаже нескольких объектов с использованием механизма закрытого аукциона второй цены или аукциона Виккри не всегда дает хорошие результаты и может иногда наносить экономический ущерб продавцу или владельцу объекта из-за неправильного определения победителя аукциона. Также, если аукцион организован и объект продается с небольшим залогом, участник, выигравший аукцион по высокой цене, скорее всего, уйдет, не произведя оплату. В результате возрастает вероятность убытков для продавца и организатора аукциона, поэтому целесообразно установить более высокий процент залога.

Ключевые слова: Закрытый аукцион второй цены, аукцион Виккри, механизм Виккри-Кларк-Гроувс, VCG, залог.

This article clarifies the fact that the promotion of multiple-object sales through the sealed second price or Vickrey auction mechanism does not always give good results, and that it can sometimes cause economic harm to the seller or the owner of the object due to incorrect determination of the auction winner. Also, if a sale is organized and the object is sold with a low amount of collateral, the participant who won the auction at a high price is likely to leave without making the payment. As a result, the probability of losses for the seller and the organizer of the sale increases, and therefore it is advisable to set a higher percentage of collateral.

Keywords: Sealed second price auction, Vickrey auction, Vickrey-Clark-Groves mechanism, VCG, Collateral.

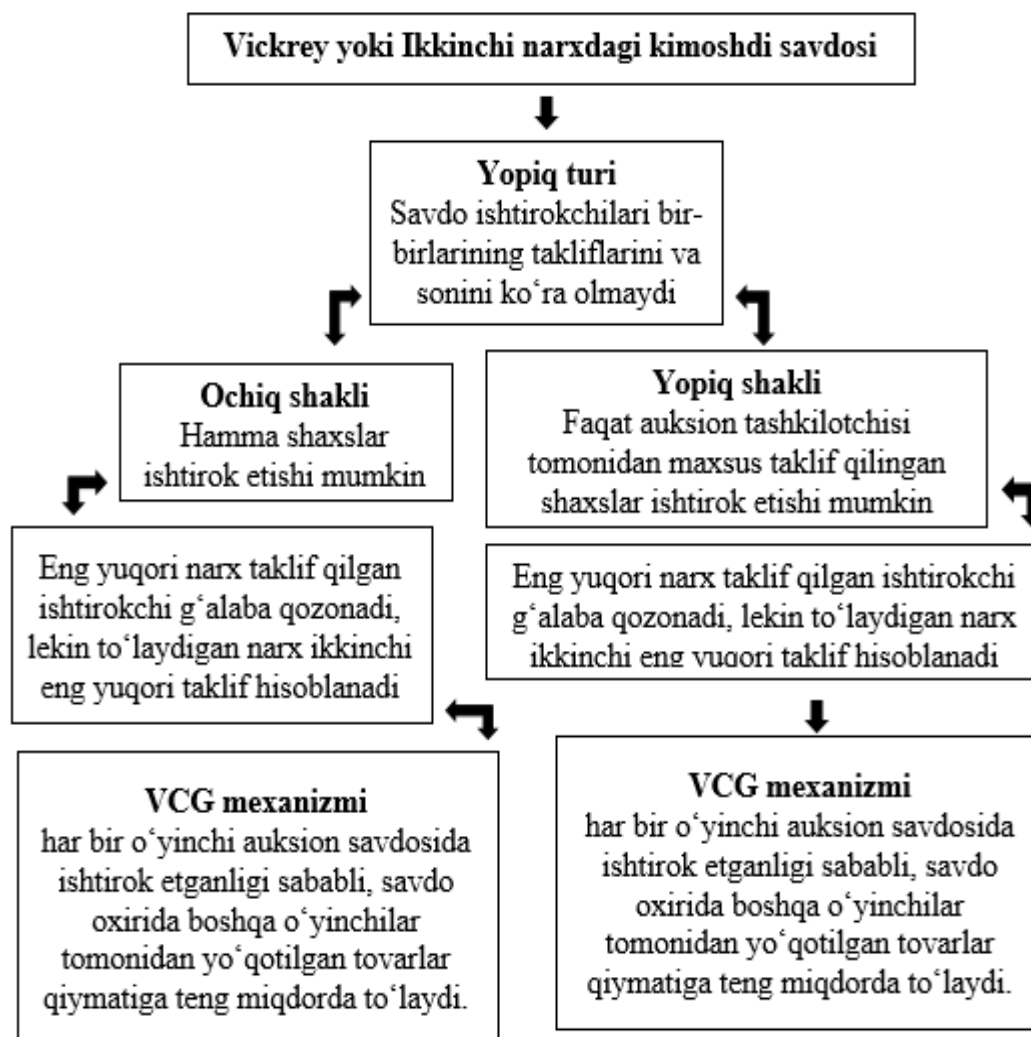
Vickrey auksion formati — yoki muhrlangan ikkinchi narxdagi kimoshdi savdosi (SBSPA) muhrlangan kimoshdi savdosining bir turidir. Savdo ishtirokchilari kimoshdi savdosidagi boshqa shaxslarning taklifini bilmasdan yozma takliflarni taqdim etadilar. Eng yuqori narx taklif qilgan ishtirokchi g‘alaba qozonadi, lekin to‘lanadigan narx ikkinchi eng yuqori taklif hisoblanadi. Ushbu

formatdagi auksion strategik jihatdan ingliz formatidagi auksionga o‘xshaydi va ishtirokchilarga obyektning haqiqiy qiymatini taklif qilish uchun rag‘bat beradi, bu formatdagi auksion savdosining faqat yopiq turi mavjud bo‘lib. Savdo turiga ko‘ra (1-rasm) yopiq tur bu, auksion savdosi ishtirokchilari savdo vaqtida va savdogacha konvertlar orqali berilgan bir birlarining takliflarini va qatnashayotgan ishtirokchilarning sonini ko‘ra olmasligi tushuniladi.

Bundan tashqari (1-rasm) yuqoridagi turlarning ochiq va yopiq shakllari ham mavjud bo‘lib, Ishtirokchilar tarkibiga ko‘ra:

Ochiq shakli bu — hamma taklif berishi mumkin bo‘lgan savdo mexanizmi.

Yopiq shakli bu — faqat auksion tashkilotchisi tomonidan maxsus taklif qilingan shaxslar taklif berishi mumkin bo‘lgan savdo mexanizmi.

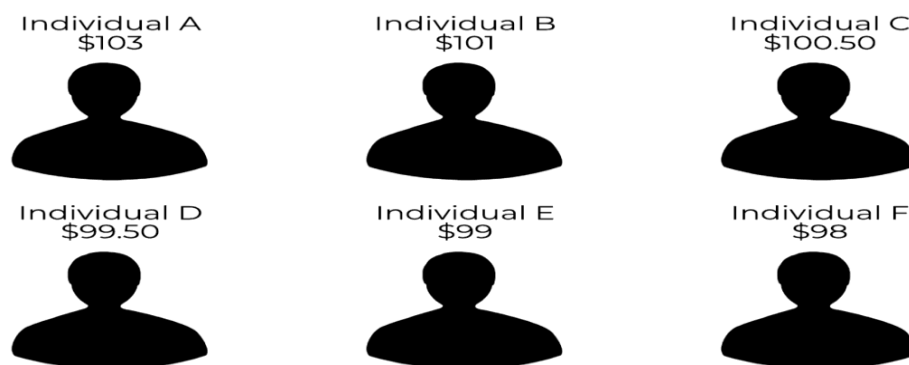

1-rasm. Vickrey yoki muhrlangan ikkinchi narxdagi kimoshdi savdosi formati.

Vickrey yoki muhrlangan ikkinchi narxdagi kimoshdi savdosi formati mexanizmi — Vickrey auksionida ishtirokchilar boshqa shaxslarning takliflaridan bexabar holatda. Taklif g‘olibi, g‘olib bo‘lgan taklif narxini to‘lamaydi — ular ikkinchi eng yuqori narxni to‘laydi.

Masalan: Vickrey auksionida obyekt uchun olti nafar shaxs ishtirok etmoqda. Har bir shaxs quyida ko‘rsatilganidek, obyekt uchun to‘lashga maksimal darajada tayyorligini bildiradi. Vickrey kimoshdi savdosida kim g‘olib chiqadi va obyekt uchun to‘lanadigan narx qanday bo‘ladi?

Jismoniy shaxs A o‘zining eng yuqori taklifi 103 dollar bo‘lganligi sababli kimoshdi savdosida g‘olib chiqadi. Biroq, A shaxs eng yuqori taklif narxini to‘lamaydi – u ikkinchi eng yuqori narxni to‘laydi. Bizning misolimizda u faqat 101 dollar to‘lashi kerak bo‘ladi. Shu sababli, A shaxsining to‘lashga maksimal tayyorligi 103 dollarni tashkil qiladi va u obyekt uchun faqat 101 dollar to‘laydi. Taklif narxi 2 dollar ortiqcha.

2-rasm. Kimoshdi savdosida kim g‘olib chiqadi [1]

Jismoniy shaxslar o‘zlarining to‘lashga tayyorligidan yuqoriroq taklif qilishlarini tushunish uchun yuqoridagi misolni kengaytirishimiz mumkin. Eslatib o‘tamiz, Vickrey kimoshdi savdosida ishtirokchining maksimal to‘lashga tayyorligidan yuqori yoki past narxni taklif qilish uchun hech qanday rag‘bat yo‘q.

Taklif maksimal to‘lashga tayyorlikdan yuqorimi?

Agar B individualining to‘lashga maksimal tayyorligi \$101 bo‘lsa va u \$105 taklif qilsa, u to‘lashga tayyor bo‘lganidan ko‘ra yuqoriroq narxni to‘lash xavfi ostida bo‘ladi (bu xavf, chunki birinchi o‘rinni egallagan shaxsning taklifi shaxsning to‘lashga maksimal tayyorligidan yuqori bo‘lgan taqdirdagina yuzaga keladi).

Bunday holda, birinchi o‘rinni egallagan shaxs A individuali bo‘ladi, uning narxi \$103 bo‘ladi — B individualining to‘lashga maksimal tayyorligidan \$2 kamomad.

Taklifi maksimal to‘lashga tayyorlikdan pastmi?

Agar A shaxsining to‘lashga maksimal tayyorligi \$103 bo‘lsa va \$100 miqdorida past narx taklif qilsa, u to‘lashga tayyor bo‘lgan narx bo‘yicha taklifni yo‘qotish xavfi ostida qoladi. (Bu xavf hisoblanadi, chunki u faqat boshqa ishtirokchi past ball taklifidan yuqoriroq taklifni joylashtirgan taqdirdagina yuzaga keladi).

Bunday holda, B shaxsi kimoshdi savdosida 101 AQSh dollari miqdorida g‘alaba qozonadi va faqat C individualining narxi 100,50 dollarni to‘lashi kerak. Agar A shaxsi taklifni rad etsa, u taklifni yo‘qotadi va g‘olib faqat \$100,50 to‘lashi kerak – bu A shaxsi to‘lashga tayyor bo‘lganidan kamroq.

Vickrey auksionida ishtirokchilar boshqa shaxslarning takliflaridan bexabar. Taklif g‘olibi, g‘olib bo‘lgan taklif narxini to‘lamaydi – ular ikkinchi eng yuqori narxni to‘laydi.

Bunday kimoshdi savdosida jismoniy shaxslar o‘zlarining maksimal to‘lovga tayyorligini taklif qilishlari tavsiya etiladi. Kelishuv bo‘lmagan taqdirda, jismoniy shaxsning to‘lashga maksimal tayyorligidan yuqori yoki pastroq taklif qilish uchun hech qanday rag‘bat yo‘q [2].

Vickrey-Clark-Groves mexanizmi, ko‘p obyektli sotuvlarga to‘g‘ri kelishini rag‘batlantiradigan umumlashtirish mexanizmi sifatida tanilgan. Auksionining g‘oyasi shundaki, har bir ishtirokchi uning ishtiroki boshqa ishtirokchilarga qanday ta’sir qilishiga qarab narx to‘laydi. Ya’ni, har bir o‘yinchi auksion savdosida ishtirok etganligi sababli, savdo oxirida boshqa o‘yinchilar tomonidan yo‘qotilgan tovarlar qiymatiga teng miqdorda to‘laydi.

Misol uchun, biz ikkita olmani uchta ishtirokchi bilan auksion savdosiga qo‘ymoqchimiz, deylik.

Ishtirokchi A bitta olma istaydi va 5 dollar taklif qiladi.

Ishtirokchi B ham bitta olma istaydi va 2 dollar to‘lashga tayyor.

Ishtirokchi C esa ikkita olma da’vo qiladi va ikkalasi uchun 6 dollar to‘lamoqchi, lekin bitta olmani ikkinchisiz sotib olishni istamaydi.

VCG g‘oyasiga ko‘ra, olmalar A va B ishtirokchilariga sotiladi, chunki bu xolda eng yuqori taklif hosil bo‘ldi.

Bunday holatlar Internet tarmoqlarida Vickrey-Clark-Groves mexanizmini qo‘llash orqali, onlayn platformalarda bir necha reklama maydonini bir vaqtida samarali sotish uchun ishlatiladi. Xususan, ushbu auksion modeli Yandex, Facebook va Google va ularning hamkor tarmog‘i tomonidan qo‘llaniladi.

Reklama maydonini sotishning bu mashhur uslubi — umumlashtirilgan (muxirlangan) ikkinchi narx auksioni deb ataladi (1-rasm).

Mustaqil takliflar bilan Vickrey auksion turida, har bir ishtirokchi tovar qiymatining haqiqiy bahosini berish orqali foydani maksimal darajada oshiradi. Boshqacha qilib aytganda, haqiqiy baholash strategiyasi bir martalik Vikri auksionlari uchun ustunlik qiladi. Bir martalik Vickrey auksionida mahsulot qiymatining individual bahosi maksimal bo‘lganda ishtirokchi g‘olib hisoblanadi. Eng umumiy holatda yanada samarali, shuning uchun u boshqa auksion modellardan farqli ravishda, resurslarni taqsimlash samaradorligini baholash mumkin bo‘lgan modeldir. Auksion ishtirokchilariga boshqa ishtirokchilarning taklif narxlarini o‘rganishiga ruxsat berilmaydi, (agar o‘z baholariga ishonchlari komil bo‘lmasa, xaridorlar bozor narxlarini bilib olishga intiladilar). Sotuvchilar esa o‘z daromadlarini oshirish uchun "so‘qmoqni takliflar" dan foydalanishlari mumkin. Vikri — kimoshdi savdolarida ishtirokchilarning baholarini ketma-ket e‘lon qilish strategiyasi ustunlik qilmaydi.

VCG mexanizmi orqali ko‘p obyektli sotuvlarni rag‘batlantirish har doim ham samarali natija beravermaydi, bu mexanizmida auksion g‘olibi ba‘zan noto‘g‘ri aniqlanishi mumkin va bu holat sotuvchi yoki obyekt egasiga iqtisodiy naf keltirish o‘rniga ziyon keltiradi. Yuqoridagi misolda ikkita olma savdoga qo‘yilgan bo‘lib, ularga uchta ishtirokchi qiziqish bildirgan.

Ishtirokchi A bitta olma istaydi va 5\$ taklif qiladi.

Ishtirokchi B ham bitta olma istaydi va 2\$ to‘lashga tayyor.

Ishtirokchi C ikkita olma da‘vo qiladi va ikkalasi uchun 6\$ to‘lamoqchi. lekin bitta olmani ikkinchisiz sotib olishni istamaydi.

VCG g‘oyasiga ko‘ra, olmalar A va B ishtirokchilariga sotiladi, chunki A ishtirokchi bilan B ishtirokchi taklifi $5\$ + 2\$ = 7\$$ eng yuqori taklif, lekin g‘oliblar ikkinchi eng yuqori narxni to‘laydi.

G‘olib A to‘lovi: B ishtirokchi 2\$ tikish orqali olma oladi. Agar A bo‘lmasa, C ikkala olmani ham yutib oladi va ular uchun 6\$ to‘laydi. Shunday qilib, A ishtirokchi ikkala olma uchun C narxi va ulardan biri uchun B narxi o‘rtasidagi farqni to‘laydi, ya‘ni $6\$ - 2\$ = 4\$$ to‘laydi.

G‘olib B to‘lovi: A ishtirokchi 5\$ tikish orqali olma oladi va C hech narsa olmaydi. B ishtirokchi bo‘lmaganda, C ikkala olmani ham 6\$ ga olgan bo‘lardi, chunki ikkita olma uchun 6\$, boshqa ishtirokchilar yo‘qligida A ning 5\$ taklifidan oshadi. Shunday qilib, B ishtirokchi ikkala olma uchun C narxi va ulardan biri uchun A narxi o‘rtasidagi farqni to‘laydi, ya‘ni $6\$ - 5\$ = 1\$$ to‘laydi.

VCG g‘oyasiga ko‘ra, olmalar A va B ishtirokchilarga 7\$ sotildi va ular uchun 5\$ to‘lashlari kerak. Natijada B ishtirokchi 100 foiz ehtimol bilan olmaning pulini to‘laydi, chunki u olmaga eng minimal narxni ya‘ni boshlang‘ich narxiga teng bahoni 2 \$ taklif qilgan va g‘olib bo‘lgan edi, shuningdek ikkinchi eng yuqori narxni ya‘ni 1\$ to‘laydi. A ishtirokchi esa katta ehtimol bilan olmani auksionda sotib olishiga qaramay pulini to‘lamay ketib qoladi, chunki u 5\$ taklif qilish orqali, boshlang‘ich narxiga nisbatan taklif narxi 2,5 barobar yuqori bo‘lgan farq bilan narxni sun‘iy oshirib yubordi shuningdek, boshlang‘ich narxiga nisbatan 2 barobar yuqori bo‘lgan farq bilan narxni ya‘ni 4\$ to‘laydi.

Bunday holatda A ishtirokchi zakalat puliga kuyadi, sotuvchi $1\$ +$ zakalat pulga ega bo‘ladi, agar zakalat miqdori 10 % ni ya‘ni 20 sentni tashkil qilsa, 1 dollar 20 sentga bitta olma sotiladi va ikkinchi olma sotilmay qoladi. VCG ning maqsadiga ko‘ra, olmalar A va B ishtirokchilariga $5\$ + 2\$ = 7\$$ dollarga sotilib, ikkinchi eng yuqori narxni ya‘ni $4\$ + 1\$ = 5\$$ to‘lashlari, ya‘ni har bir olma uchun 2,5 \$ to‘lanishi ko‘zlangan edi. Ammo, amalda esa bitta olma ziyonga sotildi ya‘ni 1\$ ga, ikkinchi olmani esa ishtirokchi sotib olmadi va 0,2\$ zakalat puliga kuydi jami 1,2 \$ sotuvchi hisobida qoldi. Natijada sotuvchi bitta olmadan $1,2\$ - 2,5\$ = 1,3\$$ ziyon ko‘rdi va ikkinchi olmasi sotilmay qoldi.

Bizningcha, yuqoridagi misolda keltirilgan holatda olmalar C ishtirokchiga sotilgan taqdirda sotuvchiga va savdo tashkilotchisiga ko‘proq foyda olib keladi:

C ishtirokchiga sotildi deylik, natijada C ishtirokchi katta ehtimol bilan olmani pulini to‘laydi, chunki u 2 ta olmaga 6\$ taklif qildi, olmaning boshlang‘ich narxiga nisbatan taklif bahosi 1,5 barobar yuqori bo‘lib, narxni sun‘iy oshirish holati kuzatilmadi. Natijada sotuvchi olmalar uchun ikkinchi eng yuqori narxga ya‘ni 6\$ ga ega bo‘ldi.

Agar C ishtirokchi kichik ehtimol bilan olmalarning narxini auksion savdoda sun‘iy oshirgan bo‘lsa va pulini to‘lamasa, u holda 10 % zakalat pullariga kuyadi, $0,2\$ + 0,2\$ = 0,4\$$. Natijada sotuvchi 40 sent foyda bilan savdoni yakunlaydi va olmalarning xar ikkisi ixtiyorida qoladi va savdosini qaytadan tashkillashtirishi mumkin bo‘ladi.

Bizningcha, VCG auksion mexanizmini to‘g‘ri qo‘llash orqali ko‘p obyektli sotuvlarni rag‘batlantirish samarali natija beradi. Shuningdek, zakalat puli miqdori past miqdorda belgilanib, savdo tashkil etilgan taqdirda, yuqori ehtimol bilan obyektни sotib olgan ishtirokchi pul to‘lovini amalga oshirmay ketib qolishi mumkin. Xaridorning savdoni manipulyatsiya qilishi oqibatida sotuvchining zarar ko‘rish ehtimoli oshadi va shu sababli zakalat miqdori yuqoriroq belgilanishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Yo‘ldoshev N.Q., Yunusov M.P. Birja va yarmarka faoliyatini boshqarish: Darslik., — T.: “Sano-standart”, 2014, — 232 b.
2. Bobodo‘stov Z.N., Pardayev Sh.X., 2. Allayorov R.A. Birja ishi: O‘quv qo‘llanma., — Samarqand: “Samarqand iqtisodiyot va servis instituti bosmaxonasi”, 2018, — 207 b.
3. Xalmirzayev O.A. “O‘zbekiston respublikasidagi ko‘chmas mulklarning ikkilamchi bozorida kim-oshdi (auksion) savdolarini tashkil etish va rivojlantirishga ta’sir qiluvchi omillar”, “Tadqiqotlar” jahon ilmiy metodik jurnali 35-son, 3-to‘plam, aprel 2024, — 142-145 b.
4. O‘zbekiston respublikasining Fuqarolik kodeksi 380-moddasi.
5. Endi auksionga qo‘yilgan O‘zbekistondagi san’at asarlarini onlayn sotib olish mumkin 29.12.2024
6. https://www.reddit.com/r/MuseumPros/comments/16l87vo/bonhams_christies_sothebys_whats_the_difference/?rdt=60444 29.12.2024
7. <https://www.theguardian.com/society/article/2024/jul/07/top-uk-auction-house-told-to-stop-taking-buyers-premium-for-charity-sales> 29.12.2024
8. <https://daryo.uz/k/2017/09/08/bojxona-oldindan-tolov-tushumning-50-foizi-taqiqlangan-ahsulot-eksporti-aksiz-soligi-va-farmatsevtika-bojlari> 03.01.2025y
9. <https://www.gazeta.uz/uz/2023/10/31/jewelry/> 03.01.2025y. Manba Gazeta.uz
10. <https://president.uz/uz/lists/view/7329> 03.01.2025y

**QISHLOQ XO‘JALIGI MAHSULOTLARI BOZORIDA RAQOBAT
MUNOSABATLARINI BOSHQARISH MEKANIZMLARI**

**МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ КОНКУРЕНТНЫМИ ОТНОШЕНИЯМИ НА РЫНКЕ
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ**

**MECHANISMS OF MANAGING COMPETITION RELATIONS IN THE MARKET OF
AGRICULTURAL PRODUCTS**

Zaidov Islom Ibragimjonovich

Namangan davlat universiteti Moliyaviy munosabatlar kafedrası o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqobat muhitini kuzatish va boshqarishning nazariy va amaliy jihatdan tadqiq qilingan. tadqiqot bozor ishtirokchilari o‘zaro munosabatlarni optimallashtirish, davlatning tartibga solish moslamalari va boshqaruvini nazorat qilish yo‘llari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: qishloq xo‘jaligi, boshqaruv mexanizmi, agrobiznes, bozor infratuzilmasi, davlat qo‘llab-quvvatlovi, klaster tizimi.

В этой статье рассматриваются теоретические и практические аспекты мониторинга и управления конкурентной средой на рынке сельскохозяйственной продукции. Участники рынка были сосредоточены на оптимизации отношений и состоянии. Анализируются способы контроля регулирующих устройств и органов контроля.

Ключевые слова: сельское хозяйство, механизмы управления, агробизнес, рыночная инфраструктура, государственная поддержка, кластерная система.

This article examines the theoretical and practical aspects of monitoring and managing the competitive environment in the agricultural products market. The study market participants focused on the optimization of relationships, state and Ways to control regulatory devices and controls are analyzed.

Keywords: agriculture, management mechanism, agribusiness, market infrastructure, state support, cluster system.

Qishloq xo‘jaligi har qanday mamlakat iqtisodiyotining strategik rivojlanish yo‘nalishi hisoblanadi. O‘zbekiston taraqqiyotida agrar sohani modernizatsiya qilish va bozor munosabatlarini chuqurlashtirish barqaror vazifa etib belgilangan[1]. Lekin, qishloq xo‘jalik mahsulotlari bozori o‘zining mavsumiyliги, tabiiy iqlim sharoitiga bog‘liqligi va mahsulotning tez buziluvchanligi bilan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlarini boshqarishda qiyinchiliklar tug‘diradi. Ushbu maqolaning maqsadi – bu muammolarni hal etish uchun raqobat munosabatlarini boshqarishning samarali mexanizmlarini taklif qilishdir.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida munosabatlarni boshqarishda turli xil omillar tadqiq etilib kelinmoqda. Jahon miqyosida agrar iqtisodiyotning klassik korxonalari JB Penson va CP Rosson o‘z tadqiqotida qishloq xo‘jaligi bozorining boshqa tarmoqlardan farqli o‘laroq, "mukammal boshqaruv"ga yo‘naltirilganligini ta’kidlaydi [2]. Hisob, hisob fikricha, resurslar ishlab chiqaruvchi korxonalar (o‘g‘it, texnika) ko‘pincha oligopolistik xarakterga ega bo‘lib, bu ishlab chiqarish va iste’molchi o‘zgarishlarni muvozanatni buzadi. GL Cramer va DD Southgate esa bozor segmentlari o‘zining umumiy vertikal integratsiya masalalariga e’tibor qaratib, "agrobiznes zanjiri"da jismoniy bardoshlikni nazorat qilish uchun logistika va qayta ishlash yagona mexanizm sifatida zarurligini isbotlab berganlar [4]. O‘zbekiston agrar bozorni isloh qilish masalalari A. Abdug‘aniyev asarlarida

keng yoritilgan. Muallif bozor infratuzilmasi, ayniqsa, ulgurji bozorlarning muhitini kuzatishdagi rolini fundamental tahlil qilgan [3]. AR Tashmatov o‘zining ilmiy izlanishlarida davlat tartibga solish mexanizmlariga urg‘u, bozor iqtisodiyotiga o‘tish erkin erkin harakatni "sun berib qo‘llab-quvvatlash (subsidiyalash va imtiyozlar) orqali bozorga kuchayish asoslaydi

So‘nggi qishloq xo‘jaligida sifatli bardoshlikni tiklashning yangi drayveri sifatidagi klasterlar masalasi UP Umurzakov tomonidan belgilangan tadqiq etilmoqda. Shuni shuni ko‘rsatadiki, klaster usulida ishlab chiqarish segmentlari o‘sha qismidagi "tranzaksion mahsulotlar" uning tahlillari, bu asosiy bozorning ichki mahsuloti, balki eksportdagi jismoniy bardoshligini ta‘minlash [6]. Jahon banki hisobotlarida esa O‘zbekiston agrar bozori uchun eng katta to‘siqsiz logistika tizimidagi "tor bo‘g‘izlar" va axborot assimetriyasi ko‘rsatib o‘tilgan

Tadqiqot jarayonida quyidagi tekshirish usullaridan foydalanildi:

- Tizimli tahlil: Qishloq xo‘jaligi bozori murakkab ijtimoiy-iqtisodiy tizim bo‘lib, bu bozordagi segmentlar va ular o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarning zichligiga bog‘liq. Tizimli tahlil bozorning vertikal va gorizontal segmentlarini ko‘rsatib beradi. Ushbu tahlilda Qishloq xo‘jaligi bozorining segmentlari va ularning o‘zaro bog‘liqligi o‘rganildi.

- Qiyosiy tahlil: Rivojlangan mamlakatlar (AQSh, Yevropa Ittifoqi) va O‘zbekistonning agrar sohadagi boshqaruvini tartibga solish tamoyillari solishtirildi.

- Statistik tahlil: So‘nggi 5 yildagi qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini ishlab chiqarish va narxlar dinamikasi tahlil qilindi.

Qishloq xo‘jaligi bozorining segmentlari va ularning o‘zaro bog‘liqligini quyidagicha ifodalash mumkin:

Resurslar bozori (Kirish segmenti) — Bu segmentga yer, suv, urug‘lik, o‘g‘itlar, texnika va energiya resurslari mavjud. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekistonda resurslarda yuqori darajadagi monopolistik sifat mavjud. Masalan, mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarishda yirik korxonalar va davlatning ustunligi kichik fermerlar uchun narx manipulyatsiyasini tug‘diradi. Resurslar narxining 10%ga oshishi, tayyor mahsulot tannarxining o‘rtacha 6-8% ga qimmat ishlab chiqarishga olib keladi, bu esa fermerning yakuniy bozordagi narx bo‘yicha raqobatbardoshligini pasaytiradi[5].

Ishlab chiqarish segmenti — Bu bevosita fermer xo‘jaliklari, dehqon xo‘jaliklari va klasterlarni o‘z ichiga oladi. Bu segmentda mukammal boshqaruvga yaqin muhit mavjud (ayniqsa meva-sabzavotchilikda). Buning uchun, bir ishlab chiqarish o‘rtasida ixtisoslashuvning pastligi "xil mahsulotning haddan tashqari ko‘pligi" (market glut) muammosini hosil qiladi. Ishlab chiqarish bozorning tarqoqligi mahsulot narxiga ta‘sir qilish imkoniyatini cheklaydi, natijada ular "narx qabul" (price taker) pozitsiyasida qolmoqda [6].

Infratuzilma va logistika segmenti (Midstream Segment) — Saqlash, saralash, qayta ishlash va transport xizmatlarini o‘z ichiga oladi. Tizimli tahlil ushbu segmentni bozorning "tor bo‘g‘izi" (bottleneck) deb aniqladi. Zamonaviy sovitkichli omborlar va qayta ishlash imkoniyatlarining yetarli emasligi, hosil yig‘im-terimi davrida taklifning keskin ortishi, narxlarning 2-3 baravarga tushib ketishiga, mavsumdan keyin narxlarning asossiz ko‘tarilishiga sabab bo‘lmoqda. Bu borada infratuzilma obyektlari hajmini oshirish uchun xususiy agrologistik markazlar tashkil etish bo‘yicha tezkor choralar ko‘rish zarur [7].

Iste‘mol bozori (Chakana savdo va eksport segmenti) — Ichki chakana savdo va mahalliy bozorlar. Raqobat munosabatlari bu yerda asosan sifat va brending asosida shakllanadi. Eksport segmentida raqobatbardoshlikni belgilovchi asosiy omillar — fitosanitar xalqaro standartlar (Global GAP, Organic) hisoblanadi [8].

Segmentlararo bog‘liqlikning tahliliy modeli – Tizimli tahlil shuni ko‘rsatdiki, qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlarini samarali boshqarish segmentlar o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni tartibga solish bilan amalga oshirish kerak [9].

- Narx ishlab chiqarish mexanizmi (Price Transmission): Agrar logistika segmenti monopolist qo‘lida bo‘lsa, iste‘mol bozoridagi yuqori narxning foydasi ishlab chiqarishga (fermerga) yetib bormaydi. Bu esa fermerning keyingi yilgi ishlab chiqarish motivatsiyasini o‘ldiradi [10].

Axborot assimetriyasi: Segmentlar o‘rtasida ma‘lumot olishi (bozor konyunkturasi) sustligi tufayli, ko‘r-ko‘rona ishlab chiqarish amalga oshirilmoqda. Raqamli monitoring yagona axborot olish

platformasini joriy etish orqali barcha segmentlarni bir maydonga birlashtirish va raqobat muhitini sog‘lomlashtirishga imkoniga ega bo‘lamiz [11]. Zamonaviy sharoitda qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlarini boshqarish mexanizmlarining uchta asosiy darajasi aniqlandi:

Mikrob darajada: Fermer va dehqon xo‘jaliklarining mahsulot sifati va brending orqali bozorga kirishi. Ma‘lum bo‘lishicha, klaster tizimiga birlashgan xo‘jaliklarda tannarx 15-20% ga past, raqobatbardoshlik esa yuqori bo‘lmoqda. Mezo darajada: Bozor infratuzilmasi (agrologistik markazlar, saqllovchi omborlar). Natijalar shuni ko‘rsatadiki, logistika markazlarida mahsulot yo‘qotilishi 30% dan 10% gacha kamaygan. Makro darajada: Davlatning monopoliyaga qarshi siyosati va subsidiyalash mexanizmi. Davlat tomonidan berilayotgan imtiyozli kreditlar qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozoridagi raqobat muhitini tenglashtirishga xizmat qilmoqda.

1-jadval

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlariga ta‘sir etuvchi omillar tahlili[12]

№	Omillar	Ta‘sir darajasi	Izoh
1	Narx	Yuqori	Iste‘molchi tanlovida asosiy rol o‘ynaydi
2	Mahsulot sifati	O‘rta	Standartlashtirish (Global GAP) talab qilish
3	Logistika imkoniyatlari	Juda yuqori	Bozorgacha yetib borishiga yordam beradi

Davlat tomonidan qishloq xo‘jaligida "erkin yordam" modelini sof holda qo‘llash qiyin. Chunki yirik agrosanoat majmualari va kichik dehqon xo‘jaliklari o‘rtasida resurslarga egalik qilishda nomutanosiblik mavjud.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlarini boshqarish mexanizmlarini joriy etish zarurligi quyidagilarda ifodalanadi:

- Raqamlashtirish: Dehqonlar o‘z bevosita iste‘molchiga sotishi uchun "B2C" (Business-to-Consumer) platformalarini ishlab chiqaradi. Bu vositachilarning bozordagi monopol mavqeyini pasaytiradi.

- Kooperatsiya: Kichik ishlab chiqarishning ixtiyoriy bir mahsulot ishlab chiqarish hajmidagi korxonalar va texnikani birlashtirib beradi.

- Proteksionizm va ochiqlik balans: Ichki bozorni himoya qilish bilan birga, eksporti hajmini oshirish uchun sifat sertifikatlarini joriy qilish kerak.

Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorida raqobat munosabatlarini boshqarish narxlarni nazorat qilish emas, balki ekotizim yaratish zarur. Buning uchun quyidagi takliflar oldinga suriladi:

Agro-klasterlar va fermerlar o‘rtasidagi shartnomaviy munosabatlarda ochiqlikni ta‘minlovchi huquqiy bazani ta‘minlash.

Hududlarda zamonaviy agrologistik markazlar tizimini samarali tashkil etish orqali "daladan dasturxongacha" zanjirini samarali boshqarish.

Kichik ishlab chiqaruvchilar uchun bozorda axborot olish (market telligence) kerak, bu ularga qachon va qaysi sharoitda ekish bo‘yicha to‘g‘ri qaror qabul qilishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 23-oktyabrda O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030-yillarga mo‘ljallangan strategiyasini ishlab chiqish”gi PF-5853-sonli Farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Raqobat to‘g‘risida”gi Qonuni (Yangi tahriri), 2023-yil.
3. Abdug‘aniyev, A., & Abdug‘aniyev, A. A. (2021). Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti. Toshkent: “Adolat” nashriyoti. (Agrar segmentlar va bozor infratuzilmasi tahlili uchun).
4. Penson, J. B., Capps, O. va Rosson, C. P. (2018). Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyotiga kirish. Pearson ta‘limi. (Xalqaro bozor mexanizmlari va resurslar bozori tahlili uchun).
5. Toshmatov, A. R. (2020). Agrar sohada bozor munosabatlarini tartibga solish mexanizmlari. Monografiya. Toshkent: "Fan va texnologiya".
6. Smit, A. (2021). Qishloq xo‘jaligi bozorlari va raqobat siyosati. Akademik nashriyot.

7. Toshmatov, A. R. (2022). Agrar sohada bozor infratuzilmasini rivojlantirish. Toshkent: “Iqtisodiyot”.
8. Kramer, G. L., Jensen, C. V. va Sautgeyt, D. D. (2020). Qishloq xo‘jaligi iqtisodiyoti va agrobiznes. Wiley nashriyoti. (Bozor segmentlari o‘ziga xos bog‘liqlik va vertikal integratsiya nazariyasi).
9. Umurzoqov, U. P. (2022). "O‘zbekistonda meva-sabzavotchilik klasterlari: muammolar va yechimlar." Iqtisodiyot va innovatsion texnologiya ilmiy jurnali.
10. Ibragimjonovich Z. I. International experience in regulating competitive relations in the international market of agricultural products //universal journal of academic and multidisciplinary research. – 2025. – T. 3. – №. 29. – C. 10-14.
11. Ibragimjonovich Z. I. Competitive relations between the united states and members of the association of southeast asian nations (asean) in the international market of agricultural products //usa-scientific review of the problems and prospects of modern science and education. – 2025. – T. 1. – №. 6. – C. 11-16.
12. Zaidov I. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari bozorining ijtimoiy-iqtisodiy mohiyati //Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2024. – T. 2. – №.

UDK: 338.4

**INSON KAPITALINI BOSHQARISHNING TASHKILOT RAQOBATBARDOSHLIGIGA
TA’SIRI**

**ВЛИЯНИЕ УПРАВЛЕНИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМ КАПИТАЛОМ НА
КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ ОРГАНИЗАЦИИ**

**THE IMPACT OF HUMAN CAPITAL MANAGEMENT ON ORGANIZATIONAL
COMPETITIVENESS**

Rahimova Nargiza Akram qizi

Qarshi davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti

Inson resurslarini boshqarish yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada inson kapitalini boshqarishning tashkilot raqobatbardoshligini oshirishdagi o‘rni tahlil qilingan. Zamonaviy iqtisodiyot sharoitida xodimlarning bilim, ko‘nikma va malakalarini rivojlantirish tashkilotlarning strategik ustunligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida ilmiy adabiyotlar tahlili, statistik ma’lumotlarni o‘rganish va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Natijalar inson kapitaliga investitsiya kiritish mehnat unumdorligini, innovatsion faollikni va tashkilotning bozor raqobatbardoshligini oshirishini ko‘rsatdi.

Kalit so‘zlar: inson kapitali, inson resurslari, raqobatbardoshlik, HR menejment, mehnat unumdorligi, innovatsiyalar.

В данной статье проанализирована роль управления человеческим капиталом в повышении конкурентоспособности организации. В условиях современной экономики развитие знаний, навыков и компетенций сотрудников рассматривается как один из ключевых факторов, обеспечивающих стратегическое преимущество организаций. В ходе исследования были использованы методы анализа научной литературы, изучения статистических данных и сравнительного анализа. Результаты показали, что инвестиции в человеческий капитал способствуют повышению производительности труда, инновационной активности и рыночной конкурентоспособности организаций.

Ключевые слова: человеческий капитал, человеческие ресурсы, конкурентоспособность, HR-менеджмент, производительность труда, инновации.

This article analyzes the role of human capital management in enhancing organizational competitiveness. In the context of the modern economy, the development of employees' knowledge, skills, and competencies is considered one of the key factors ensuring the strategic advantage of organizations. The study employs literature review, statistical data analysis, and comparative analysis methods. The findings demonstrate that investment in human capital contributes to increased labor productivity, innovation activity, and market competitiveness of organizations.

Keywords: human capital, human resources, competitiveness, HR management, labor productivity, innovation.

Iqtisodiyot tarixida uzoq vaqt davomida bo'yluk to'plashning asosiy omili sifatida yer, mehnat va jismoniy kapital (texnika, bino) qaralgan. Biroq, XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, Teodor Shuls va Gari Bekker kabi iqtisodchilar tomonidan “inson kapitali” nazariyasi ilgari surildi. Inson kapitali (ing. human capital) — bu inson va umuman jamiyatning turli ehtiyojlarini qondirish uchun ishlatiladigan bilimlar, ko'nikmalar to'plami hisoblanadi. Inson potensialini tashkil etuvchi turli xususiyatlar ichida, inson kapitali aynan daromadlarning o'zgarishiga ta'sir ko'rsatuvchi xususiyatlarni ifodalaydi, shu jihatdan inson kapitali ishchining maxsus ta'lim, kasb-hunarga tayyorlash va ishlab chiqarish tajribasi asosida to'plangan bilimlari, ularni amalda qo'llashi va mahoratini o'z ichiga oladi [1]. Bugungi kunda korxonalar o'rtasidagi raqobat tobora kuchayib borayotganligi sababli inson kapitalini rivojlantirish va undan samarali foydalanish strategik ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, innovatsion faoliyat, mehnat unumdorligi va xizmatlar sifati xodimlarning kompetensiyalari bilan chambarchas bog'liq. Biroq ko'plab tashkilotlarda xodimlarning malakasini rivojlantirish, motivatsiyasini oshirish va iste'dodlarni saqlab qolish bilan bog'liq muammolar mavjud bo'lib, bu holat ularning bozor sharoitidagi raqobatbardoshligiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli inson kapitalini boshqarishning tashkilot faoliyati va raqobatbardoshligiga ta'sirini ilmiy jihatdan o'rganish dolzarb masala hisoblanadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi inson kapitalini boshqarishning tashkilot raqobatbardoshligiga ta'sirini tahlil qilish, uning mehnat unumdorligi va innovatsion faoliyatni oshirishdagi rolini aniqlash hamda inson kapitalidan samarali foydalanish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Inson kapitali va uning tashkilot raqobatbardoshligiga ta'siri masalasi iqtisodiyot va inson resurslarini boshqarish sohasidagi muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Inson kapitali nazariyasining shakllanishida T. Schultz va G. Beckerning ilmiy ishlari muhim o'rin tutadi. Ularning tadqiqotlarida ta'lim, kasbiy tayyorgarlik va malaka oshirishga yo'naltirilgan investitsiyalar iqtisodiy samaradorlik hamda mehnat unumdorligini oshirishning asosiy omili sifatida baholangan. Mahalliy manbalar orasida Yuz.uz saytida e'lon qilingan tahliliy materiallarda O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish, ta'lim sifatini oshirish va malakali kadrlar tayyorlashning iqtisodiy taraqqiyotdagi ahamiyati yoritilgan. Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti (PMTI) ma'lumotlarida esa inson kapitaliga investitsiyalar mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy o'sishi va mehnat bozori samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Shuningdek, PMTI va Google korporativ hisobotlarida raqamli ko'nikmalarni rivojlantirish, xodimlarning bilim va kompetensiyalarini oshirish hamda innovatsion muhitni shakllantirish tashkilotlar raqobatbardoshligini kuchaytiruvchi omillar sifatida ko'rsatilgan. Jahon bankining Human Capital Project dasturi doirasidagi tadqiqotlar ham inson kapitalini rivojlantirish iqtisodiy o'sish va tashkilot samaradorligini ta'minlashning muhim sharti ekanligini tasdiqlaydi. Tahlil qilingan adabiyotlar inson kapitalini samarali boshqarish mehnat unumdorligini oshirish, innovatsion faoliyatni rag'batlantirish va tashkilotning bozor sharoitidagi raqobat ustunligini mustahkamlashga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Mazkur tadqiqotda inson kapitalini boshqarishning tashkilot raqobatbardoshligiga ta'sirini o'rganish maqsadida ilmiy adabiyotlar tahlili, qiyosiy tahlil hamda statistik ma'lumotlarni o'rganish usullaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida inson kapitali va raqobatbardoshlik masalalariga oid mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar tahlil qilinib, ularning nazariy va amaliy jihatlarini o'rganildi.

Shuningdek, inson kapitaliga investitsiya kiritishning mehnat unumdorligi, innovatsion faoliyat va tashkilot samaradorligiga ta'siri qiyosiy tahlil asosida baholandi. Olingan ma'lumotlar umumlashtirilib, inson kapitalini boshqarishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

Inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning mehnat unumdorligiga ta'sirini baholash maqsadida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ushbu omil ham makroiqtisodiy, ham mikroiqtisodiy darajada barqaror iqtisodiy o'sishning asosiy drayveri hisoblanadi.

1. Makroiqtisodiy darajadagi natijalar: O'zbekiston Respublikasi misolida

Davlat miqyosida inson kapitalining (ta'lim va sog'liqni saqlash) rivojlantirilishi mehnat resurslarining sifat ko'rsatkichlarini yaxshilash orqali yalpi mahsulot hajmini oshiradi. Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti (PMTI) ma'lumotlariga tayangan holda o'tkazilgan empirik tahlillar quyidagi miqdoriy bog'liqliklarni ko'rsatdi [2]:

Ta'lim tizimiga kiritilgan sarmoyalar samaradorligi: Ta'lim sohasini moliyalashtirish va infratuzilmasini yaxshilashga yo'naltirilgan investitsiyalarning 1% ga ko'payishi yalpi hududiy mahsulot (YaHM) hajmining 0,52% ga oshishiga olib keladi. Bu ko'rsatkich malakali ishchi kuchining yangi texnologiyalarni o'zlashtirish tezligi yuqoriligidan dalolat beradi.

Sog'liqni saqlash tizimiga investitsiyalarning ta'siri: Tibbiyot sohasiga qilingan investitsiyalarning 1% lik o'sishi mehnat unumdorligi yaxshilanishi va ish qobiliyatini yo'qotish holatlarining kamayishi hisobiga YaHMni 0,43% ga oshiradi.

2. Mikroiqtisodiy darajadagi natijalar: Google (Alphabet) korporatsiyasi misolida

Korporativ sektorda inson kapitalini boyitish strategiyasi bevosita mehnat unumdorligi va innovatsion faollik ko'rsatkichlarida aks etadi. Google kompaniyasi tajribasi tahlil qilinganda, xodimlarning sog'lig'i, ish muhiti va malakasiga yo'naltirilgan investitsiyalar quyidagi natijalarni berganligi aniqlandi:

Ish vaqtidan samarali foydalanish va motivatsiya: Xodimlarga yaratilgan ergonomik sharoitlar va bepul tibbiy-profilaktik xizmatlar kasallik tufayli ishga chiqmaslik ko'rsatkichini (absenteizm) minimal darajaga tushirgan.

Kreativlik va multiplikativ samora: Kompaniyaning inson kapitalini rivojlantirishga qaratilgan ichki dasturlari (masalan, ish vaqtining 20 foizini shaxsiy innovatsion loyihalarga ajratish qoidasi) mehnat unumdorligini keskin oshirib, Gmail va Google Maps kabi yuqori rentabelli global mahsulotlarning yaratilishiga zamin yaratgan. Tadqiqot doirasida aniqlangan makro va mikro darajadagi tizimli natijalar quyidagi jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval

Inson kapitaliga kiritilgan investitsiyalarning unumdorlikka ta'siri tahlili [3]

Tahlil darajasi	Obyekt	Investitsiya yo'nalishi	Aniqlangan natija va unumdorlik samarasi
Makroiqtisodiy	O'zbekiston Respublikasi	Ta'lim va sog'liqni saqlash tizimi	Ta'limda 1% o'sish natijasida YaHMda 0.52% o'sish; Tibbiyotda 1% o'sish natijasida YaHMda 0.43% o'sish
Mikroiqtisodiy	Google Korporatsiyasi	Korporativ ta'lim, salomatlik va innovatsion muhit	Ishga chiqmaslik holatlari kamayishi, mehnat motivatsiyasi ortishi va Gmail/Maps kabi yuqori texnologik mahsulotlar yaratilishi.

Tadqiqot natijalari inson kapitalini boshqarish tashkilot raqobatbardoshligini ta'minlovchi o'ziga xos va strategik resurs ekanligini tasdiqlaydi. Moddiy aktivlardan farqli o'laroq, inson kapitalini boshqarishning samarali tizimini raqobatchilar tomonidan nusxalash imkonsizdir (Resource-Based View nazariyasi). O'zbekistondagi IT Park rezidentlari va xalqaro Google korporatsiyasi tajribasi shuni ko'rsatadiki, inson kapitaliga sarmoya kiritish (uzluksiz malaka oshirish, zamonaviy HR-menejment, qulay ish muhiti va sog'liqni saqlash) tashkilotning raqobatbardoshligiga ikki tomonlama ta'sir qiladi:

Innovatsion ustunlik: Google'ning "20% vaqt" qoidasi va IT Parkdagi mahalliy startaplarda qo'llaniladigan moslashuvchan boshqaruv (Agile) metodologiyalari xodimlarning intellektual salohiyatini kapitallashuvga aylantiradi. Bu tashkilotga bozorda unikal, yuqori texnologik mahsulotlar bilan peshqadam bo'lish imkonini beradi. Narx va sifat bo'yicha raqobatbardoshlik: IT Park korxonalarida xodimlarning doimiy o'qitilishi (upskilling) mehnat unumdorligini oshirib, mahsulot va xizmatlar tannarxini tushiradi (cost leadership). Shuningdek, yuqori malaka ish jarayonidagi xatolarni kamaytirib, mijozlar sodiqligini va brend nufuzini mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, zamonaviy iqtisodiy voqelikda inson kapitaliga yo'naltirilgan mablag'larga majburiy korporativ xarajat emas, balki tashkilot kelajagini belgilovchi eng yuqori strategik investitsiya sifatida qarash lozim. Google va IT Park kabi innovatsion ekotizimlar tajribasi shuni isbotlaydiki, inson resurslarini boshqarishning ilg'or modellarini (HR-KPI, Agile, uzluksiz upskilling) amaliyotga joriy etish — mahalliy kompaniyalarning nafaqat ichki bozorda barqarorlikni saqlashi, balki xalqaro miqyosda ham global ustunlikka erishishini ta'minlovchi hal qiluvchi omil hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Yuz.uz sayti ma'lumotlari
2. Prognozlashtirish va makroiqtisodiy tadqiqotlar instituti (PMTI) ma'lumotlari
3. PMTI va Google korporativ hisobotlari
4. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis. University of Chicago Press, 1993.
5. Schultz T.W. Investment in Human Capital. The American Economic Review, 1961.
6. World Bank. Human Capital Project Reports.

UDK: 336.77

O‘ZBEKISTON OLIY TA’LIM TIZIMIDA TA’LIM KREDITLARINING IQTISODIY AHAMIYATI

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ КРЕДИТОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УЗБЕКИСТАНА

THE ECONOMIC SIGNIFICANCE OF EDUCATIONAL CREDITS IN UZBEKISTAN'S HIGHER EDUCATION SYSTEM

Gulimboyev Sindor In'omjon o'g'li

O'zbekiston Milliy Universiteti, Iqtisodiyot fakulteti, Moliya va moliyaviy texnologiyalar
yo'nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: O'zMU, Moliya va kredit kafedrasini mudiri
i.f.d., professor **X.X.Rejapov**
ORSID: 0000-0001-5403-9400

Annotatsiya

Mazkur maqolada O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ta'lim kreditlarining iqtisodiy ahamiyati tahlil qilingan. Ta'lim kreditlarining oliy ta'lim qamrovini kengaytirish, inson kapitalini rivojlantirish va yoshlarning ta'lim olish imkoniyatlarini oshirishdagi o'rni yoritilgan. Shuningdek, ta'lim kreditlari hajmi va undan foydalanuvchilar sonining o'sish dinamikasi tahlil qilinib, mavjud muammolar hamda ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim krediti, oliy ta'lim, inson kapitali, iqtisodiy rivojlanish, ta'limni moliyalashtirish, ta'lim qamrovi.

В данной статье анализируется экономическое значение образовательных кредитов в системе высшего образования Узбекистана. Подчеркивается роль образовательных кредитов в расширении охвата высшего образования, развитии человеческого капитала и повышении образовательных возможностей молодежи. Также анализируется динамика роста объема образовательных кредитов и числа их пользователей, разрабатываются существующие проблемы, а также предложения и рекомендации по их устранению.

Ключевые слова: образовательные кредиты, высшее образование, человеческий капитал, экономическое развитие, финансирование образования, охват образования.

This article analyzes the economic significance of educational credits in Uzbekistan's higher education system. The role of educational credits in expanding access to higher education, developing human capital, and increasing educational opportunities for young people is examined. The study also analyzes the growth dynamics of educational loans and the number of beneficiaries, identifies existing challenges, and proposes recommendations for improving the effectiveness of the educational credit system.

Keywords: Educational credit, higher education, human capital, economic development, education financing, educational accessibility.

Hozirgi kunda oliy ta'lim tizimini rivojlantirish, ta'lim sifati va qamrovini oshirish, har bir davlat uchun ustuvor vazifa hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiyotda iqtisodiy o'sishga erishishda inson kapitali muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shuning uchun, yoshlarning ta'lim olish imkoniyatini oshirish va ta'lim xizmatlaridan foydalanishini ta'minlash muhim.

So'nggi yillarda O'zbekiston ta'lim tizimida tub islohotlar amalga oshirildi va bu davom etmoqda. Ushbu islohotlar natijasida talabalar soni va oliy ta'limga qamrov hajmi sezilarli darajada oshdi. Lekin, kontrakt to'lovlari mavjudligi ba'zi oilalar uchun moliyaviy qiyinchilik tug'dirmoqda. Ushbu muammoni hal etishda ta'lim kreditlari muhim moliyaviy vosita bo'lib xizmat qilmoqda. Ta'lim kreditlari talabalarining oliy ta'lim xarajatlarini qoplash bilan birga, inson kapitaliga investitsiya qilish, malakali kadrlar tayyorlash va uzoq muddatli iqtisodiy o'sishni rag'batlantirmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 27-maydagi “Oliy va professional ta'lim tashkilotlari talabalari va o'quvchilariga byudjet mablag'lari hisobidan ta'lim kreditini ajratish tartibini takomillashtirish” to'g'risidagi PF-82-sonli farmoniga muvofiq, “2024-2025 o'quv yilidan boshlab ta'lim kreditlarini ajratish tartibi takomillashtirildi. Unga ko'ra, ta'lim kreditlari oliy va professional ta'lim tashkilotlarining faqat kunduzgi ta'lim shaklida tahsil olayotgan talaba va o'quvchilariga ajratilishi belgilandi. Farmonga asosan, oliy ta'lim muassasalarining birinchi bosqich talabalari hamda professional ta'lim tashkilotlari o'quvchilari kontrakt summasining to'liq miqdorida ta'lim krediti olish huquqiga ega bo'ldi.

Shuningdek, ikkinchi va undan yuqori kurs talabalari uchun kredit ajratishda akademik o'zlashtirish ko'rsatkichlari hisobga olinadigan bo'ldi. Xususan, GPA ko'rsatkichi 3 va undan yuqori bo'lgan talabalar kontrakt summasining 100 foizi miqdorida, GPA 3 dan past bo'lgan talabalar esa kontrakt summasining 80 foizigacha bo'lgan qismiga ta'lim krediti olishlari mumkin” [1]. Mazkur o'zgarishlar davlat byudjeti mablag'laridan samarali foydalanish, talabalarining o'qishga bo'lgan mas'uliyatini oshirish hamda ta'lim kreditlari tizimining iqtisodiy samaradorligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda.

Shu bilan birgalikda, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli “2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi farmonida quyidagilar nazarda tutilgan: “Ta'lim sifati oshirish va aholining ta'lim xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Strategiyada fuqarolarni sifatli ta'lim bilan qamrab olish, inson kapitalini rivojlantirish hamda yoshlarning zamonaviy bilim va kasblarni egallashi uchun zarur shart-sharoitlar yaratishga alohida e'tibor qaratilgan. Mazkur vazifalarni amalga oshirishda ta'lim kreditlari tizimi muhim moliyaviy mexanizm hisoblanadi. Ta'lim kreditlari aholining turli qatlamlari, ayniqsa moliyaviy imkoniyati cheklangan

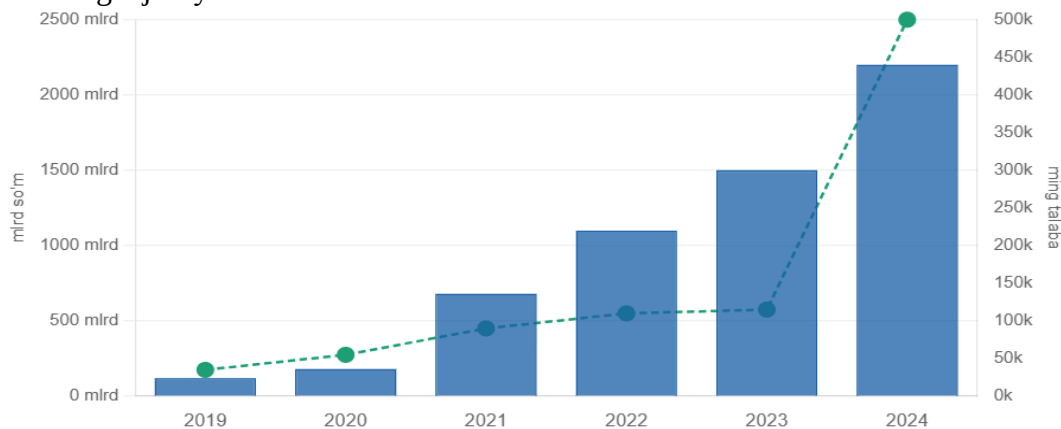
yoshlarning oliy ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirib, inson kapitaliga investitsiyalar hajmini oshirishga xizmat qiladi” [2].

Mazkur mavzu bo’yicha bir qator mahalliy olimlarimiz tadqiqot va izlanishlar olib borgan. Xususan, D. Gafurova “O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim muassasalarida kredit ta’lim tizimini joriy etish istiqbollari” [3]; B. Usmonov va R. Xabibullayev “Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish” [4] bo’yicha keng ko‘lamli tadqiqotlar va izlanishlar olib borishgan.

Ta’lim krediti-bu talabalarga oliy va professional ta’lim muassasalarida o‘qish bilan bog‘liq xarajatlarni qoplash maqsadida banklar tomonidan ma’lum muddatga va belgilangan shartlar asosida ajratiladigan mablag‘dir. Ta’lim kreditlarining asosiy vazifasi aholining oliy ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirish, ta’lim xarajatlari bilan bog‘liq moliyaviy to‘siqlarni kamaytirish hamda inson kapitaliga investitsiyalarni rag‘batlantirishdan iborat. Jahon amaliyotida ta’lim kreditlari oliy ta’limni moliyalashtirishning samarali vositalaridan biri sifatida qo‘llanilib, yoshlarning sifatli ta’lim olishi va kelgusida mehnat bozorida raqobatbardosh mutaxassis bo‘lib shakllanishiga xizmat qilmoqda.

Amaldagi tartibga ko‘ra, davlat oliy, professional va kasb-hunar ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan xotin-qizlarga ta’lim kreditlari foizsiz (0 foiz stavkada) ajratiladi. Erkak talabalar uchun esa ta’lim kreditlari Markaziy bankning asosiy stavkasiga bog‘liq holda, hozirgi sharoitda yillik 14 foiz atrofida ajratilmoqda.

Mazkur imtiyozning ijtimoiy ahamiyati katta hisoblanadi. Avvalo, u xotin-qizlarning oliy ta’lim bilan qamrovini oshirish, ularning kasbiy salohiyatini rivojlantirish va mehnat bozoridagi raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, foizsiz ta’lim kreditlari oilalarning moliyaviy yukini kamaytirib, ijtimoiy tenglikni ta’minlashga yordam beradi. Ta’lim darajasining oshishi esa kelgusida aholi bandligi, daromadlari va turmush farovonligining yaxshilanishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

1-rasm. 2019-2024-yillar oralig‘ida ajratilgan ta’lim kreditlari hajmi [5].

1-rasmdagi ma’lumotlariga ko‘ra, 2019–2024-yillar davomida ajratilgan ta’lim kreditlari hajmi va undan foydalangan talabalar sonida barqaror o‘shish kuzatilgan. Xususan, 2019-yilda ta’lim kreditlari hajmi 100 mlrd so‘m atrofida bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilga kelib ushbu ko‘rsatkich 2,2 trln so‘mdan oshgan. Bu esa besh yil davomida ta’lim kreditlari hajmi qariyb 22 barobar oshganligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, ta’lim kreditlaridan foydalanuvchi talabalar soni ham sezilarli ravishda ortgan. Agar 2019-yilda kredit olgan talabalar soni 40 ming nafarga yaqin bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 500 ming nafarga yetgan. Bu esa ta’lim kreditlari tizimining yoshlar orasida ommalashib borayotganini va oliy ta’lim olish imkoniyatlarini kengaytirishda muhim vositaga aylanganini anglatadi. Ayniqsa, 2021-yildan keyin kredit hajmi va talabalar sonining keskin oshishi oliy ta’lim qamrovini kengaytirish, ta’lim kreditlarini ajratish tartibini soddalashtirish hamda davlat tomonidan qo‘shimcha imtiyozlarning joriy etilishi bilan izohlanadi. 2024-yilda kuzatilgan eng yuqori o‘shish esa ta’lim kreditlari tizimini takomillashtirishga qaratilgan islohotlarning amaliy natijasidir.

O‘zbekiston oliy ta’lim tizimida ta’lim kreditlari ijobiy dinamika ko‘rsatayotgan bo‘lishiga qaramasdan, tizimning samaradorligini cheklovchi bir qator tizimli muammolar mavjud.

Birinchidan, qamrov doirasining torayishi muammosi kuzatilmoqda. “2024-2025 o‘quv yilidan boshlab, ta’lim krediti faqat kunduzgi ta’lim shaklida o‘qiydigan talabalarga ajratilishi belgilandi” [6]. Bu qaror sirtqi va kechki ta’limda tahsil oluvchi, asosan, mehnat bozorida band bo‘lgan yoki cheklangan moddiy imkoniyatga ega ijtimoiy guruhlarini moliyaviy qo‘llab-quvvatlash tizimidan chetlatdi. Bunday cheklov ta’lim imkoniyatlaridagi ijtimoiy tengsizlikni chuqurlashtirish xavfini o‘z ichiga oladi.

Ikkinchidan, foiz stavkasining bozor konyunkturasiga bog‘liqligi moliyaviy barqarorlik xavfini keltirib chiqaradi. Ayni paytda, erkak talabalar uchun ta’lim krediti 14% miqdorida ajratilmoqda va Markaziy Bankning foiz stavkasiga bog‘liq. Iqtisodiy beqarorlik sharoitida bu ko‘rsatkich talabalarga ortiqcha moliyaviy yuklanish yaratishi mumkin.

Uchinchidan, kredit qamrovi samaradorligining pastligi e’tiborni tortadi. “2024-yil birinchi choragida ma’lumotlar bazasida 141 ming nafar talaba ro‘yxatga olingan bo‘lsa-da, ulardan atigi 22 151 nafari, ya’ni 15,7 foizi kredit bilan qamrab olingan” [7]. Bu ko‘rsatkich axborot yetishmasligi, hujjatlashtirish murakkabligi hamda moliyaviy savodxonlikning yetarli emasligidan dalolat beradi.

To‘rtinchidan, kredit qaytarish tizimining mehnat bozori bilan uyg‘unlashmaganligi bitiruvchilar uchun moliyaviy xavf tug‘dirishi mumkin. “Talabalar o‘qishni tugatganidan 7 oy o‘tib, asosiy qarzni 7 yil davomida qaytarishi shart” [8].

Yuqorida keltirilgan muammolarni bartaraf etish maqsadida quyidagi tavsiyalar ilgari surish mumkin:

Daromadga bog‘liq qaytarish modelini bosqichma-bosqich joriy etish. Avstraliya va Buyuk Britaniya tajribasida bitiruvchi ma’lum daromad darajasiga yetgandagina kredit qaytarishni boshlaydigan tizim muvaffaqiyatli ishlaydi. O‘zbekistonda ham mazkur model soliq ma’muriyati tizimi bilan integratsiyalashtirilgan holda tatbiq etilishi mehnat bozorida yuzaga keladigan moliyaviy xavfni sezilarli darajada kamaytiradi.

Kredit tizimining monitoring va axborot infratuzilmasini kuchaytirish. Oliy ta’lim muassasalarida kredit maslahatchilik xizmatini joriy etish, ariza topshirish jarayonini soddalashtirish va moliyaviy savodxonlik kurslarini o‘quv jarayoniga kiritish faol foydalanuvchilar qamrovini oshirishga xizmat qiladi. Oliy ta’lim muassasalarining sifat ko‘rsatkichlari va kredit hajmini bog‘lash mexanizmini ishlab chiqish. Bitiruvchilarning ishga joylashish ko‘rsatkichlari va ta’lim sifatini kredit ajratish hajmiga bog‘lash OTMLar o‘rtasida sifat raqobatini rag‘batlantirishning samarali vositasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, ta’lim kreditlari tizimini takomillashtirish uchun moliyaviy barqarorlik, ijtimoiy adolat va mehnat bozori talablari bilan uyg‘unlikni ta’minlash asosiy strategik yo‘nalish bo‘lib qolishi lozim.

Xulosa o‘rinda shuni aytish mumkinki, ta’lim kreditlari O‘zbekistonda oliy ta’lim qamrovini kengaytirish va inson kapitalini rivojlantirishning muhim moliyaviy vositasiga aylandi. So‘nggi yillarda kreditlar hajmi hamda undan foydalanuvchi talabalar sonining keskin ortishi ushbu tizimning ta’lim olish imkoniyatlarini oshirishdagi ahamiyatini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, kredit qamrovining cheklanganligi, foiz stavkalarining yuqoriligi va qaytarish mexanizmlarining ayrim kamchiliklari tizim samaradorligini pasaytirishi mumkin. Shuning uchun ta’lim kreditlarini takomillashtirish, ularning qulayligi va qamrovini oshirish orqali yoshlarning sifatli ta’lim olishini qo‘llab-quvvatlash hamda mamlakatning uzoq muddatli iqtisodiy rivojlanishiga xizmat qilish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son Farmoni. “2022–2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 27-maydagi PF-82-son Farmoni. “Oliy va professional ta’lim tashkilotlari talabalarini va o‘quvchilariga byudjet mablag‘lari hisobidan ta’lim kreditini ajratish tartibini takomillashtirish to‘g‘risida”gi farmoni.

3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-avgustdagi 527-son qarori. “Oliy ta’lim muassasalarida tahsil olayotgan talabalar uchun ta’lim kreditlari ajratish tartibi to‘g‘risida”.
4. Gafurova D. O‘zbekiston Respublikasi oliy ta’lim muassasalarida kredit ta’lim tizimini joriy etish istiqbollari. – Toshkent:2024.
5. Usmonov B., Xabibullayev R. Oliy o‘quv yurtlarida o‘quv jarayonini kredit-modul tizimida tashkil qilish. – Toshkent: 2023.
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Asosiy stavka va kredit bozoriga oid statistik ma’lumotlar. – www.cbu.uz
7. Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi. Oliy ta’lim tizimiga oid statistik ma’lumotlar va hisobotlar. – www.edu.uz
8. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Ta’lim va aholi bandligi bo‘yicha statistik to‘plamlar. – www.stat.uz
9. Becker G.S. Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis with Special Reference to Education. – Chicago: University of Chicago Press, 1993.
10. World Bank. Financing Higher Education and Student Loan Systems: International Experience and Lessons for Developing Countries. – Washington D.C., World Bank Publications.

UDK: 338.24

**MINTAQADA RAQAMLI IQTISODIYOTNING IQTISODIY SAMARADORLIGINI
BAHOLASH: XORAZM VILOYATI MISOLIDA**

**ОЦЕНКА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ В
РЕГИОНЕ: НА ПРИМЕРЕ ХОРЕЗМСКОЙ ОБЛАСТИ**

**ASSESSMENT OF THE ECONOMIC EFFICIENCY OF THE DIGITAL ECONOMY IN
THE REGION: THE CASE OF KHOREZM REGION**

Bardiyev Sardorbek Umidbek o‘g‘li

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu tadqiqotda Xorazm viloyati misolida raqamli iqtisodiyotning mintaqaviy iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ekonometrik modellash tirish asosida baholandi. Tadqiqotda IKT xarajatlari, internet foydalanuvchilari ulushi va elektron tijorat hajmining yalpi hududiy mahsulot o‘shishiga ta’siri ko‘p omili regressiya modeli yordamida tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, mintaqaviy iqtisodiy samaradorlik, regressiya tahlili, IKT, elektron tijorat, yalpi hududiy mahsulot.

В данном исследовании на примере Хорезмской области проведена оценка влияния цифровой экономики на региональную экономическую эффективность с использованием методов эконометрического моделирования. С помощью многофакторной регрессионной модели проанализировано влияние расходов на ИКТ, уровня интернет-пользователей и объема электронной торговли на рост валового регионального продукта.

Ключевые слова: цифровая экономика, региональная экономическая эффективность, регрессионный анализ, ИКТ, электронная торговля, валовой региональный продукт.

This study evaluates the impact of the digital economy on regional economic efficiency using the example of the Khorezm region. A multiple regression model was applied to analyze the influence of ICT expenditures, internet penetration, and e-commerce volume on regional gross product growth.

Keywords: digital economy, regional economic efficiency, regression analysis, ICT, regional gross product.

XXI asrda raqamli texnologiyalar iqtisodiy faoliyatning barcha sohalariga kirib borib, raqamli iqtisodiyotning shakllanishiga xizmat qilmoqda. O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlar va “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida mintaqalarning raqamli rivojlanishiga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Ushbu jarayon hududlarning iqtisodiy salohiyatini oshirish, davlat xizmatlari sifatini yaxshilash hamda biznes faoliyatini raqamlashtirish orqali yangi imkoniyatlarni yuzaga keltirmoqda.

Xorazm viloyati qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashganligi va o‘ziga xos ijtimoiy-iqtisodiy xususiyatlari bilan boshqa hududlardan ajralib turadi. Shu sababli viloyatda raqamli iqtisodiyot rivojlanishining iqtisodiy samaradorligini baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga ega. Mazkur maqolada ekonometrik modellashirish usullari asosida raqamli transformatsiyaning hudud iqtisodiyotiga ta’siri tahlil qilinib, uning iqtisodiy samaradorligini miqdoriy baholash yondashuvlari taklif etiladi.

Raqamli iqtisodiyotning mintaqaviy o‘shiga ta’sirini o‘rganish xorijiy va mahalliy adabiyotlarda keng yoritilgan. Brynjolfsson va McAfee o‘zlarining "The Second Machine Age" asarida raqamli texnologiyalar mehnat unumdorligini oshirish va iqtisodiy o‘shini tezlashtirishdagi rolini asoslab berganlar. Ular IKT investitsiyalari milliy daromadning o‘shiga kuchli musbat ta’sir ko‘rsatishini empirik ma’lumotlar asosida isbotlaganlar.

Jahon banki hisobotida rivojlanayotgan mamlakatlarda raqamli iqtisodiyot ulushining YaIMga nisbatan 10 foizga oshishi mamlakat iqtisodiy o‘shini 1.2–1.8 foizga tezlashtirishini ta’kidlaydi. Ayni paytda bu ta’sir mintaqalar bo‘yicha farqlanishi va periferik hududlarda nisbatan past bo‘lishi mumkinligi ham qayd etilgan.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida Toshmatov va Umarov O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlarini baholash metodologiyasini ishlab chiqib, mintaqaviy farqlanish muammosini ko‘targanlar. Ularning xulosalariga ko‘ra, Xorazm, Qashqadaryo va Surxondaryo kabi qishloq xo‘jaligiga ixtisoslashgan viloyatlarda IKT infrastrukturasi rivojlanishi iqtisodiy samaradorlikka Toshkent va Samarqand viloyatlariga nisbatan kengroq ta’sir ko‘rsatishi kutilmoqda.

Xalqaro adabiyotlarda raqamli iqtisodiyot samaradorligini baholashda ko‘pincha to‘rtta asosiy ko‘rsatkich guruhi qo‘llaniladi: infrastruktura (internet qamrovi, tezligi), iqtisodiy faollik (elektron tijorat hajmi, raqamli to‘lovlar), innovatsiya (IKT xarajatlari ulushi, startaplar soni) va inklyuzivlik (raqamli savodxonlik, foydalanuvchilar xilma-xilligi). Ushbu tadqiqotda xuddi shunday tizimli yondashuv asosida Xorazm viloyati ko‘rsatkichlari tahlil qilinadi.

Ushbu tadqiqotda Xorazm viloyatida raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini baholash uchun ekonometrik modellashirish, statistik va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqot obyekti sifatida viloyatning raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari, predmeti sifatida esa raqamli transformatsiyaning iqtisodiy o‘shiga ta’siri tanlandi. Empirik tahlilda natijaviy ko‘rsatkich sifatida yalpi hududiy mahsulot o‘sh sur’ati, omillar sifatida IKT xarajatlari ulushi, internet foydalanuvchilari salmog‘i va elektron tijorat hajmi qabul qilindi. Ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash uchun ko‘p omili chiziqli regressiya modeli va eng kichik kvadratlar usuli (OLS) qo‘llanildi. Tahlil O‘zbekiston Respublikasi rasmiy statistika ma’lumotlari asosida 2019–2023 yillar kesimida amalga oshirildi hamda modelning ishonchliligi R^2 , F-statistika, t-statistika va Darbin–Uotson mezonlari orqali baholandi. Shuningdek, regressiya modeli asosida 2026–2030 yillar uchun prognoz hisob-kitoblari ishlab chiqildi.

Ushbu tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda Xorazm viloyati misolida raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy samaradorlikka ta’siri ko‘p omili regressiya modeli asosida miqdoriy baholandi. Tadqiqotda IKT xarajatlari, internet foydalanuvchilari ulushi va elektron tijorat hajmining yalpi hududiy mahsulot o‘shiga ta’siri aniqlanib, 2026–2030 yillar uchun mintaqaviy rivojlanish prognozlari ishlab chiqildi. Olingan natijalar mintaqaviy raqamli transformatsiyani boshqarish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishga xizmat qiladi.

1-jadval

Xorazm viloyatida raqamli iqtisodiyot va YHM ko‘rsatkichlari (2019–2023 yillar)

Yil	IKT xarajatlari (% YaIM)	Internet foydalanuvchilar (%)	Elektron tijorat (trln so‘m)	YaIM o‘shishi (%)
2019	2.8	61.4	8.2	5.9
2020	3.2	67.2	12.5	1.9
2021	3.7	72.1	19.4	7.4
2022	4.1	76.8	28.7	5.7
2023	4.6	81.3	41.3	6.3

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi

2-jadval

Qo‘shimcha tahlil ko‘rsatkichlari (2024–2025)

Yil	IKT xarajatlari (% YaIM)	Internet foydalanuvchilar (%)	Elektron tijorat (trln so‘m)	YaIM o‘shishi (%)
2024	5.0	84.5	56.2	6.8
2025	5.5	87.2	74.3	7.2

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi

2019–2025 yillar oralig‘ida Xorazm viloyatida raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari barqaror o‘shish tendensiyasini namoyon etdi. Xususan, IKT xarajatlarining YHMdagi ulushi 2,8 foizdan 5,5 foizgacha oshdi, internet foydalanuvchilari ulushi esa 61,4 foizdan 87,2 foizga yetdi. Elektron tijorat hajmi 8,2 trln so‘mdan 74,3 trln so‘mga ko‘payib, qariyb 9 baravar o‘shishni qayd etdi. Shu davrda YHM o‘shish sur‘ati ham 5,9 foizdan 7,2 foizgacha oshib, raqamli transformatsiyaning iqtisodiy samaradorlikka ijobiy ta‘sirini tasdiqladi. Mazkur ko‘rsatkichlar orasidagi bog‘liqlikni miqdoriy aniqlash regressiya tahlilining asosiy maqsadi hisoblanadi.

Xorazm viloyatida internet foydalanuvchilari ulushi 2019-yildagi 61,4 foizdan 2025-yilda 87,2 foizga yetgan. Ushbu holat mintaqada raqamli infratuzilmaning rivojlanayotganligini va raqamli xizmatlardan foydalanish darajasi ortib borayotganligini ko‘rsatadi.

OLS (Oddiy eng kichik kvadratlar) usuli yordamida qurilgan ko‘p omili regressiya modeli quyidagi tenglamani berdi:

$$Y = -1.843 + 0.487X_1 + 0.312X_2 + 0.156X_3$$

3-jadval

Regressiya modeli parametrlari va statistik ko‘rsatkichlar

Ko‘rsatkich	Koeffitsiyent	Standart xato	t-statistika
Konstanta (β_0)	-1.843	0.412	-4.472
IKT xarajatlari (β_1)	0.487	0.093	5.237
Internet foydalanuvchilar (β_2)	0.312	0.071	4.394
Elektron tijorat (β_3)	0.156	0.044	3.545
$R^2 = 0.971$	$F = 43.82$	$p < 0.01$	$DW = 1.94$

Ushbu regressiya modeli yuqori tushuntirish qobiliyatiga ega bo‘lib, $R^2 = 0.971$ natijasi YHM o‘shishidagi o‘zgarishlarning 97,1 foizi modeldagi omillar orqali izohlanishini ko‘rsatadi. Shuningdek, F-statistika va Darbin–Uotson mezonlari modelning statistik jihatdan ishonchli ekanligini tasdiqladi. Natijalar IKT xarajatlari, internet qamrovi va elektron tijorat hajmi mintaqaviy iqtisodiy o‘shishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini ko‘rsatdi.

Koeffitsiyentlar tahliliga ko‘ra, IKT xarajatlari eng kuchli omil bo‘lib, uning 1 foizga oshishi YHM o‘shishini o‘rtacha 0,49 foizga oshiradi. Internet foydalanuvchilari ulushining ortishi ham iqtisodiy faollikni sezilarli darajada rag‘batlantiradi, elektron tijorat hajmi esa nisbatan pastroq, ammo statistik jihatdan ahamiyatli ta‘sirga ega. Bu natijalar mintaqaviy rivojlanishda raqamli infratuzilmaga investitsiyalarni ustuvor yo‘nalish sifatida belgilash zarurligini ko‘rsatadi.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Model asosida amalga oshirilgan prognozlariga ko‘ra, raqamli rivojlanish sur‘atlari saqlanib qolgan taqdirda 2026–2030 yillarda Xorazm viloyatida iqtisodiy o‘shishning barqaror davom etishi kutilmoqda. Xususan, IKT xarajatlari, internet qamrovi va elektron tijorat hajmining ortishi yalpi hududiy mahsulot o‘shishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatib, raqamli iqtisodiyotning mintaqaviy taraqqiyotdagi strategik ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

4-jadval

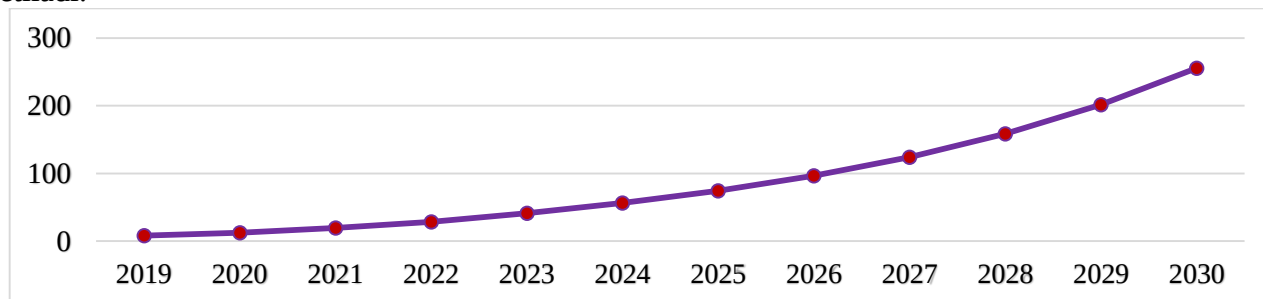
Xorazm viloyati uchun raqamli iqtisodiyot va YHM o‘shishi prognozi (2026–2030)

Yil	IKT xarajatlari (% YaIM)	Internet foydalanuvchilar (%)	Elektron tijorat (trln so‘m)	YaIM o‘shishi (%) prognoz
2026	6.0	89.8	96.5	7.7
2027	6.5	92.1	123.8	8.1
2028	7.0	94.3	158.4	8.6
2029	7.5	96.0	201.7	9.0
2030	8.0	97.5	255.4	9.4

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi

Prognoz natijalari shuni ko‘rsatadiki, agar belgilangan raqamli rivojlanish rejasi izchil amalga oshirilsa, 2026–2030 yillarda Xorazm viloyatida raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari yuqori sur‘atlarda o‘shishda davom etadi. IKT xarajatlarining YHMdagi ulushi 2030-yilga kelib 8 foizga yetishi, internet foydalanuvchilari qamrovi esa 97,5 foizga chiqishi kutilmoqda. Elektron tijorat hajmi 255,4 trln so‘mga yetib, 2025-yilga nisbatan 3,4 baravar oshishi prognoz qilinmoqda. Ushbu jarayonlar natijasida YHM o‘shish sur‘ati 2030-yilda 9,4 foizga yetishi mumkin. Bu esa viloyatning raqamli iqtisodiy salohiyatining sezilarli darajada kengayishini anglatadi.

Prognoz natijalarini talqin qilishda ehtiyot bo‘lish zarur, chunki model faqat 5 ta kuzatuv nuqtasiga asoslangan va bu ma‘lumotlar bazasining kichikligi statistik ishonchlilikni biroz kamaytiradi. Shu bois prognozlar har yili yangi ma‘lumotlar qo‘shilgan holda qayta hisoblash tavsiya etiladi.

1-grafik. Xorazm viloyatida elektron tijorat hajmining o‘shish dinamikasi va prognozi (2019–2030)

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi

Elektron tijorat hajmi 2019–2025 yillarda barqaror o‘shish tendensiyasini namoyon etgan. Regressiya modeli asosida ishlab chiqilgan prognozlariga ko‘ra, mazkur ko‘rsatkich 2030-yilga kelib 255,4 trln so‘mga yetishi mumkin. Bu esa mintaqada raqamli iqtisodiyotning iqtisodiy o‘shishning muhim omiliga aylanayotganligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari Xorazm viloyatida raqamli iqtisodiyot ko‘rsatkichlari iqtisodiy o‘shishga sezilarli ijobiy ta‘sir ko‘rsatishini tasdiqladi. Regressiya tahliliga ko‘ra, IKT xarajatlari, internet qamrovi va elektron tijorat hajmi yalpi hududiy mahsulot o‘shishining muhim omillari hisoblanadi. Ayniqsa, IKT infratuzilmasiga yo‘naltirilgan investitsiyalar eng yuqori iqtisodiy samara berishi aniqlandi. Prognoz natijalari esa “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi samarali amalga oshirilganda viloyatda iqtisodiy o‘shish sur‘atlari yanada oshishini ko‘rsatdi. Taklif etilgan metodologiya nafaqat Xorazm viloyati, balki O‘zbekistonning boshqa hududlarida ham raqamli iqtisodiyot samaradorligini baholashda qo‘llanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. – New York: W. W. Norton & Company, 2014. – 320 p.
2. World Bank. World Development Report 2021: Data for Better Lives. – Washington, DC: World Bank, 2021.
3. Toshmatov Sh., Umarov B. O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish: mintaqaviy aspektlar. – Toshkent: "Fan" nashriyoti, 2022. – 186 b.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktyabrdagi "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risidagi PF-6079-son Farmoni. – Toshkent, 2020.
5. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. Xorazm viloyatining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish ko‘rsatkichlari. 2019–2023 yillar statistik to‘plami. – Toshkent, 2024.
6. Axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish vazirligi. IKT sektori rivojlanishi bo‘yicha yillik hisobot 2023. – Toshkent, 2023. – URL: <https://ict.uz> (murojaat qilingan sana: 10.06.2026).
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki. To‘lov tizimi va elektron moliya xizmatlari statistikasi. – Toshkent, 2023. – URL: <https://cbu.uz/uz/statistics/> (murojaat qilingan sana: 12.06.2026).
8. Wooldridge J. M. Introductory Econometrics: A Modern Approach. – 6th ed. – Mason, OH: Cengage Learning, 2016. – 912 p.

UDK: 338.439

**MAHALLA TIZIMIDA OZIQ-OVQAT TA’MINOTI ZANJIRINI IoT VA SUN’IY
INTELLEKT TEXNOLOGIYALARI ASOSIDA INTELLEKTUAL BOSHQARISH
MEKANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕХАНИЗМОВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО
УПРАВЛЕНИЯ ЦЕПОЧКОЙ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ В
СИСТЕМЕ МАХАЛЛИ НА ОСНОВЕ ТЕХНОЛОГИЙ IoT И ИСКУССТВЕННОГО
ИНТЕЛЛЕКТА**

**IMPROVING INTELLIGENT MANAGEMENT MECHANISMS OF THE FOOD SUPPLY
CHAIN IN THE MAHALLA SYSTEM BASED ON IoT AND ARTIFICIAL
INTELLIGENCE TECHNOLOGIES**

Qulmatova Sayyora Safarovna

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Raqamli iqtisodiyot kafedrası dotsenti, i.f.f.d (PhD)

Annotatsiya

Maqolada mahalla tizimida oziq-ovqat ta’minoti zanjirini IoT (Internet of Things), Big Data va sun’iy intellekt texnologiyalari asosida boshqarishning nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Oziq-ovqat xavfsizligini ta’minlash, talab va taklif muvozanatini shakllantirish, logistika xarajatlarini kamaytirish hamda real vaqt rejimida monitoring olib borish masalalari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: oziq-ovqat xavfsizligi, mahalla tizimi, IoT, sun’iy intellekt, Big Data, prognozlash, raqamli texnologiyalar, ta’minot zanjiri, talab va taklif, intellektual boshqaruv.

В статье исследованы теоретические и практические аспекты управления цепочкой поставок продовольствия в системе махалли на основе технологий IoT (Internet of Things), Big Data и искусственного интеллекта. Проанализированы вопросы обеспечения продовольственной безопасности, формирования баланса спроса и предложения, снижения логистических затрат и организации мониторинга в режиме реального времени.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, система махалли, IoT, искусственный интеллект, Big Data, прогнозирование, цифровые технологии, цепочка поставок, спрос и предложение, интеллектуальное управление.

The article examines theoretical and practical aspects of food supply chain management in the mahalla system based on IoT (Internet of Things), Big Data and Artificial Intelligence technologies. The issues of ensuring food security, balancing supply and demand, reducing logistics costs and organizing real-time monitoring are analyzed.

Keywords: food security, mahalla system, IoT, artificial intelligence, Big Data, forecasting, digital technologies, supply chain, demand and supply, intelligent management.

Hozirgi globallashuv sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash va aholini sifatli oziq-ovqat mahsulotlari bilan uzluksiz ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Aholi sonining ortishi, iqlim o'zgarishlari, logistika tizimidagi uzilishlar hamda bozor konyunkturasining o'zgaruvchanligi oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarini samarali boshqarish zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Shu sababli zamonaviy raqamli texnologiyalar, xususan, IoT, Big Data va sun'iy intellekt asosidagi boshqaruv tizimlarini joriy etish dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etmoqda [1].

O'zbekiston Respublikasida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, mahalliy ishlab chiqarishni rivojlantirish, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini saqlash, qayta ishlash va iste'molchiga yetkazib berish jarayonlarini takomillashtirish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, “O'zbekiston – 2030” strategiyasi hamda mamlakatda raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarida zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni jadallashtirishga xizmat qilmoqda [2].

Mahalla tizimi aholi ehtiyojlarini aniqlash, ijtimoiy-iqtisodiy muammolarni hal etish hamda hududiy rivojlanishni ta'minlashda muhim institut hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan mahalla darajasida oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarini intellektual boshqarish tizimini shakllantirish orqali ishlab chiqarish, saqlash, logistika va iste'mol jarayonlarini yagona raqamli platforma asosida boshqarish imkoniyati yaratiladi. Bu esa talab va taklif muvozanatini ta'minlash, resurslardan oqilona foydalanish hamda oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlashga xizmat qiladi [3].

Oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarini boshqarish, raqamli texnologiyalarni joriy etish va prognozlash masalalari xorijiy hamda mahalliy olimlar tomonidan keng tadqiq etilgan.

Amerikalik olimlar Christopher va Peck o'zlarining ta'minot zanjirlarini boshqarishga bag'ishlangan tadqiqotlarida logistika jarayonlarining uzviy integratsiyasi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashning muhim omili ekanligini ta'kidlaydilar. Ularning fikricha, raqamli monitoring tizimlari ta'minot zanjirlarida yuzaga keladigan xavflarni oldindan aniqlash imkonini beradi [4].

Sun'iy intellekt va katta ma'lumotlar texnologiyalarining iqtisodiy jarayonlardagi ahamiyatini o'rgangan Davenport va Ronanki o'z maqolalarida sun'iy intellekt tizimlari katta hajmdagi ma'lumotlarni qayta ishlash orqali boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishini qayd etganlar [5].

Ivanov va Dolgui o'z tadqiqotlarida ta'minot zanjirlarining raqamli transformatsiyasi hamda sun'iy intellekt asosidagi prognozlash modellarining pandemiya va global inqirozlar sharoitida oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashdagi rolini yoritganlar. Ularning fikricha, raqamli egizak (digital twin) texnologiyalari orqali ta'minot zanjiridagi xavflarni boshqarish samaradorligi oshadi [6].

Mahalliy olimlardan B. Berkinov o'zining qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va uy xo'jaliklari faoliyatiga bag'ishlangan ilmiy ishlarida mahallalarda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarishni rivojlantirish aholi bandligini ta'minlash va daromadlarini oshirishning muhim omili ekanligini ta'kidlagan [7].

Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarini boshqarishda IoT va sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish masalalari keng o'rganilgan bo'lsa-da, mahalla tizimi darajasida oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarini intellektual boshqarish

mexanizmlarini takomillashtirish bo‘yicha tadqiqotlar yetarli darajada amalga oshirilmagan. Mazkur holat ushbu tadqiqotning ilmiy dolzarbligini belgilaydi.

Mazkur tadqiqotda mahalla tizimida oziq-ovqat ta‘minoti zanjirini intellektual boshqarish jarayonlarini baholash uchun iqtisodiy-statistik, taqqoslash, tizimli tahlil va ekonometrik modellash usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari, uy xo‘jaliklari faoliyati bo‘yicha statistik ko‘rsatkichlar hamda oziq-ovqat mahsulotlari iste‘moli va narxlari to‘g‘risidagi ma‘lumotlar tashkil etdi. Mahalla darajasida talab va taklif muvozanatini aniqlash uchun regressiya va trend modellaridan foydalanildi. Oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabning daromad va narx elastikliklari LA-AIDS modeli asosida baholandi. Shuningdek, IoT texnologiyalari yordamida yig‘iladigan real vaqt ma‘lumotlarini qayta ishlash va prognozlash imkoniyatlari ilmiy jihatdan tahlil qilindi.

Hozirgi kunda oziq-ovqat ta‘minoti zanjirlarini boshqarishda asosiy muammolardan biri talab va taklif o‘rtasidagi nomutanosiblik hisoblanadi. Mahallalarda oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, saqlash va iste‘mol qilish jarayonlari bo‘yicha ma‘lumotlarning tarqoqligi boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini pasaytiradi. Shu sababli IoT va sun‘iy intellekt texnologiyalariga asoslangan yagona axborot tizimini joriy etish zarurati yuzaga kelmoqda.

IoT texnologiyalari yordamida uy xo‘jaliklari, dehqon xo‘jaliklari, logistika markazlari va savdo tarmoqlaridan real vaqt rejimida ma‘lumotlar yig‘iladi. Ushbu ma‘lumotlar sun‘iy intellekt algoritmlari yordamida qayta ishlanib, oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talab hajmi prognoz qilinadi. Natijada mahsulot yetishmovchiligi yoki ortiqcha zaxiralar yuzaga kelishining oldi olinadi.

Mahalla tizimida intellektual boshqaruvning asosiy afzalligi qaror qabul qilish jarayonining ma‘lumotlarga asoslangan holda amalga oshirilishidir. Bu esa logistika xarajatlarini kamaytirish, mahsulot yo‘qotishlarini qisqartirish va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash imkonini beradi.

Tadqiqot davomida oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talab elastikligi ko‘rsatkichlari tahlil qilindi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatdiki, aholining kundalik iste‘molida muhim o‘rin tutuvchi mahsulotlar narx o‘zgarishlariga nisbatan kam sezgir hisoblanadi.

1-jadval

Asosiy oziq-ovqat mahsulotlari bo‘yicha daromad va narx elastikligi ko‘rsatkichlari

Mahsulot nomi	Daromad elastikligi	Narx elastikligi
Bug‘doy uni	0,32	-3,10
Guruch	0,58	-0,18
Kartoshka	0,47	-0,42
Mol go‘шти	1,12	-0,19
Qo‘y go‘шти	1,05	-0,17
Tovuq go‘шти	0,96	-0,22
Sut	0,74	-0,16
Tuxum	0,51	-0,11
Shakar	0,28	-1,00
O‘simlik yog‘i	0,63	-0,24

Jadval ma‘lumotlariga ko‘ra, mol go‘шти (1,12), qo‘y go‘шти (1,05) va tovuq go‘шти (0,96) bo‘yicha daromad elastikligi nisbatan yuqori bo‘lib, aholi daromadlari oshishi bilan ushbu mahsulotlarga talab tezroq ortishini ko‘rsatadi. Bug‘doy uni, shakar va piyoz kabi mahsulotlarda esa daromad elastikligi past bo‘lib, ular kundalik zarur iste‘mol mahsulotlari hisoblanadi.

IoT texnologiyalarining joriy qilinishi ushbu ko‘rsatkichlarni doimiy monitoring qilish imkonini beradi. Natijada talabning o‘zgarishi haqida tezkor ma‘lumotlar shakllanadi va mahalliy ishlab chiqaruvchilar o‘z faoliyatini bozor talablariga moslashtirish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Mahalla tizimida oziq-ovqat ta‘minoti zanjirining samaradorligini oshirishda prognozlash modellari muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotda oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talab quyidagi regressiya modeli asosida baholandi:

$$\ln Q = 2.41 + 0.47 \ln Y - 0.42 \ln P + 0.52 \ln C$$

Mazkur model natijalariga ko‘ra, aholi daromadlari va iste‘mol xarajatlarining ortishi talab hajmining ko‘payishiga, narxlarning oshishi esa talabning kamayishiga olib keladi. Modelning

determinatsiya koeffitsiyenti $R^2=0,91$ ni tashkil etib, tanlangan omillarning talab hajmiga ta'siri yuqori ekanligini ko'rsatadi.

Mahallalarda IoT va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish natijasida prognozlash aniqligi oshadi. Bunda sun'iy intellekt algoritmlari mahsulot narxlari, aholi daromadlari, mavsumiy omillar va iste'mol tendensiyalarini hisobga olib kelgusidagi talab hajmini oldindan aniqlaydi.

2-jadval

IoT va sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etishning kutilayotgan iqtisodiy natijalari

Ko'rsatkich	Amaldagi holat	IoT va AI joriy etilgandan keyin
Ma'lumotlarni yig'ish tezligi	Past	Yuqori
Talab prognozi aniqligi	O'rta	Yuqori
Logistika xarajatlari	Yuqori	Kamayadi
Mahsulot yo'qotishlari	Yuqori	Kamayadi
Qaror qabul qilish tezligi	Sekin	Tezkor
Oziq-ovqat xavfsizligi darajasi	O'rta	Yuqori

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, IoT va sun'iy intellekt texnologiyalarining joriy etilishi mahalla tizimida oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarini boshqarish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. Ayniqsa, real vaqt rejimida monitoring olib borish va prognozlash imkoniyatlarining kengayishi oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, mahalla tizimida intellektual boshqaruv platformasini shakllantirish orqali oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish, saqlash, tashish va iste'mol qilish jarayonlarini yagona raqamli makonda boshqarish mumkin. Bu esa nafaqat iqtisodiy samaradorlikni oshiradi, balki aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo'lgan ehtiyojlarini barqaror qondirishga ham xizmat qiladi. Mahalla tizimida oziq-ovqat ta'minoti zanjirlarini IoT va sun'iy intellekt texnologiyalari asosida intellektual boshqarish zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqot natijalari real vaqt rejimida ma'lumotlar yig'ish, qayta ishlash va prognozlash imkoniyatlari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash hamda talab va taklif muvozanatini shakllantirishda muhim rol o'ynashini ko'rsatdi. IoT texnologiyalari asosida yaratilgan monitoring tizimi mahsulot harakatini kuzatish, logistika xarajatlarini kamaytirish va mahsulot yo'qotishlarini qisqartirish imkonini beradi. Sun'iy intellekt algoritmlari esa talab hajmini aniq prognozlash orqali boshqaruv qarorlarining sifatini oshiradi. Natijada mahalla tizimida oziq-ovqat ta'minoti zanjirining barqarorligi va samaradorligi ta'minlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Respublikaning hudud, soha va tarmoqlarida raqamli texnologiyalar joriy etilishini yanada jadallashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ–286-sonli Qarori. Toshkent, 2025. – 12 b.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 11.09.2023 yildagi “O'zbekiston–2030” strategiyasi. PF-158-sonli Farmoni.
3. O'zbekiston Respublikasi. “Oziq-ovqat xavfsizligi to'g'risida”gi Qonun. Toshkent, 2024. – 24 b.
4. Christopher M., Peck H. Building the Resilient Supply Chain. International Journal of Logistics Management. Vol.15, No.2. London, 2004. – pp.1–14.
5. Davenport T.H., Ronanki R. Artificial Intelligence for the Real World. Harvard Business Review. Boston, 2018. Vol.96, No.1. – pp.108–116.
6. Wolfert S., Ge L., Verdouw C., Bogaardt M.J. Big Data in Smart Farming – A Review. Agricultural Systems. Vol.153. Amsterdam, 2017. – pp.69–80.
7. Ivanov D., Dolgui A. A Digital Supply Chain Twin for Managing the Disruption Risks and Resilience in the Era of Industry 4.0. Production Planning and Control. London, 2021. Vol.32(9). – pp.775–788.
8. Berkinov B.B. Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti va fermer xo'jaliklari faoliyati. Toshkent: Fan, 2019. – 286 b.
9. Axmedov U.Q. Dehqon va uy xo'jaliklari iqtisodiyoti. Toshkent: Iqtisodiyot, 2020. – 254 b.
10. G'aziyev Sh.M. Uy xo'jaliklari faoliyatini ekonometrik modellashdirish masalalari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 198 b.

**MINTAQADA QURILISH SOHASIDAGI INNOVATSION RIVOJLANISHGA TA’SIR
ETUVCHI OMILLAR**

**ФАКТОРЫ ВЛИЯЮЩИЕ НА ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ СТРОИТЕЛЬНОЙ
ОТРАСЛИ В РЕГИОНЕ**

**FACTORS INFLUENCING INNOVATIVE DEVELOPMENT IN THE REGIONAL
CONSTRUCTION INDUSTRY**

Aminov Sardorbek Sanjarbekovich

Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti
mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada mintaqada qurilish sohasining innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar tahlil qilingan. Innovatsion texnologiyalarni joriy etish, investitsiyalar hajmi, inson kapitali sifati, raqamlashtirish jarayonlari va davlat tomonidan qo’llab-quvvatlash mexanizmlarining qurilish tarmog’i samaradorligiga ta’siri baholangan hamda sohani rivojlantirish bo’yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit soʻzlar: qurilish sohasi, innovatsion rivojlanish, mintaqqa iqtisodiyoti, investitsiyalar, raqamlashtirish, inson kapitali, innovatsion texnologiyalar, infratuzilma, raqobatbardoshlik, barqaror rivojlanish.

В статье проанализированы основные факторы, влияющие на инновационное развитие строительной отрасли региона. Оценено воздействие внедрения инновационных технологий, объёмов инвестиций, качества человеческого капитала, процессов цифровизации и механизмов государственной поддержки на эффективность строительного сектора, а также разработаны предложения по его дальнейшему развитию.

Ключевые слова: строительная отрасль, инновационное развитие, региональная экономика, инвестиции, цифровизация, человеческий капитал, инновационные технологии, инфраструктура, конкурентоспособность, устойчивое развитие.

This article analyzes the main factors influencing innovative development in the regional construction industry. The impact of innovative technologies, investment volumes, human capital quality, digitalization processes, and government support mechanisms on the efficiency of the construction sector is assessed, and recommendations for its further development are proposed.

Keywords: construction industry, innovative development, regional economy, investments, digitalization, human capital, innovative technologies, infrastructure, competitiveness, sustainable development.

Bugungi kunda iqtisodiyotning barqaror rivojlanishini ta’minlashda qurilish sohasi muhim strategik tarmoqlardan biri hisoblanadi. Ushbu tarmoq nafaqat yangi ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilma obyektlarini yaratish, balki hududlarning investitsion jozibadorligini oshirish, aholi bandligini ta’minlash hamda iqtisodiy o’sishni rag’batlantirishda ham muhim o’rin egallaydi. Shu sababli qurilish sohasining innovatsion rivojlanishi mintaqalar iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda [1].

Jahon amaliyoti shuni ko’rsatmoqdaki, qurilish tarmog’ida innovatsion texnologiyalarni joriy etish, raqamlashtirish jarayonlarini kengaytirish, energiya tejamkor qurilish materiallaridan foydalanish va zamonaviy boshqaruv tizimlarini qo’llash qurilish ishlari samaradorligini sezilarli darajada oshiradi [2]. Ayniqsa, BIM (Building Information Modeling), sun’iy intellekt,

avtomatlashtirilgan loyihalash tizimlari va “aqli qurilish” texnologiyalaridan foydalanish qurilish obyektlarining sifatini yaxshilash, xarajatlarni qisqartirish va loyiha muddatlarini optimallashtirish imkonini bermoqda [3].

Tadqiqotda tizimli yondashuv, qiyosiy tahlil, guruhlash, mantiqiy umumlashtirish va ekspert baholash usullaridan foydalanildi. Qurilish sohasining innovatsion rivojlanishiga oid ilmiy adabiyotlar, OECD metodologiyasi, innovatsiyalar diffuziyasi nazariyasi hamda xalqaro tajribalar o‘rganildi [3].

Tadqiqot jarayonida innovatsion rivojlanishga ta’sir etuvchi omillar iqtisodiy, institutsional, texnologik va ijtimoiy guruhlariga ajratildi. Ushbu omillar o‘rtasidagi bog‘liqliklar tahlil qilinib, ularning qurilish tarmog‘i rivojlanishiga ta’siri baholandi.

O‘zbekiston Respublikasida ham qurilish sohasini modernizatsiya qilish, innovatsion faoliyatni rag‘batlantirish va raqamli texnologiyalarni keng joriy etishga alohida e’tibor qaratilmoqda. Jumladan, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish strategiyalarida qurilish tarmog‘ining texnologik yangilanishi, investitsion faolligini oshirish hamda ilm-fan yutuqlarini ishlab chiqarishga tatbiq etish ustuvor vazifalar qatoriga kiritilgan [4]. Biroq mintaqalarda qurilish sohasining innovatsion rivojlanish darajasi bir xil emasligi, innovatsiyalarni joriy etishga ta’sir qiluvchi omillarning hududlar kesimida turlicha namoyon bo‘lishi mazkur masalani chuqur tadqiq etishni talab etadi.

Shundan kelib chiqib, ushbu maqolaning maqsadi mintaqada qurilish sohasining innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillarni aniqlash, ularning o‘zaro bog‘liqligini tahlil qilish hamda tarmoqning innovatsion salohiyatini oshirish bo‘yicha ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Mintaqalarda qurilish sohasining innovatsion rivojlanishi iqtisodiy o‘sish sur‘atlarini jadallashtirish, infratuzilma sifatini yaxshilash hamda hududlarning investitsion jozibadorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda qurilish tarmog‘ining raqobatbardoshligi ko‘p jihatdan innovatsion texnologiyalarni joriy etish, ilmiy-tadqiqot natijalaridan foydalanish va raqamlashtirish jarayonlarining samaradorligi bilan belgilanadi [1]. Shu bois qurilish sohasining innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni tizimli ravishda o‘rganish va baholash muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Qurilish sohasidagi innovatsion rivojlanish ko‘plab iqtisodiy, tashkiliy, institutsional va texnologik omillarning o‘zaro ta’siri natijasida shakllanadi. Mazkur omillarni shartli ravishda ichki va tashqi omillarga ajratish mumkin. Ichki omillar korxonalarning moliyaviy resurslari, kadrlar salohiyati, texnik ta’minlanganlik darajasi va innovatsion boshqaruv tizimi bilan bog‘liq bo‘lsa, tashqi omillar davlat siyosati, investitsion muhit, bozor infratuzilmasi, ilmiy-tadqiqot muassasalari bilan hamkorlik va raqobat muhiti orqali namoyon bo‘ladi [2].

Innovatsion rivojlanishga ta’sir etuvchi eng muhim omillardan biri investitsiya faoliyati hisoblanadi. Investitsiyalar qurilish korxonalarining asosiy fondlarini modernizatsiya qilish, yangi texnologiyalarni xarid qilish va ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish imkonini yaratadi. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmining ortishi mehnat unumdorligini oshirish va qurilish xarajatlarini kamaytirishga xizmat qiladi [3]. Shu bilan birga, xorijiy investitsiyalar zamonaviy boshqaruv tajribasi va ilg‘or texnologiyalar transferini ta’minlaydi.

Tadqiqotlar natijasida qurilish sohasining innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillarni quyidagi jadval orqali tizimlashtirildi.

1-jadval

Mintaqada qurilish sohasining innovatsion rivojlanishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar [1]

Omillar	Asosiy tarkibiy elementlar	Innovatsion rivojlanishga ta’siri
Investitsion omillar	Mahalliy va xorijiy investitsiyalar, kredit resurslari	Texnologik yangilanish va modernizatsiyani ta’minlaydi
Inson kapitali	Malakali kadrlar, ta’lim sifati, kasbiy tayyorgarlik	Innovatsiyalarni yaratish va joriy etishni tezlashtiradi

Texnologik omillar	BIM, sun'iy intellekt, avtomatlashtirish	Mehnat unumdorligi va sifatni oshiradi
Institutsional omillar	Qonunchilik, davlat dasturlari, rag'batlantirish mexanizmlari	Innovatsion faoliyat uchun qulay muhit yaratadi
Infratuzilmaviy omillar	Transport, logistika, energetika tizimlari	Qurilish jarayonlarining uzluksizligini ta'minlaydi
Ilmiy-innovatsion omillar	Ilmiy tadqiqotlar, texnoparklar, innovatsion markazlar	Yangi texnologiyalar ishlab chiqilishini rag'batlantiradi
Raqobat omillari	Bozor muhiti va raqobat darajasi	Korxonalarni innovatsion faoliyatga undaydi

Izoh: Muallif ilmiy tadqiqotlari asosida

Jadval ma'lumotlari shuni ko'rsatadiki, innovatsion rivojlanish ko'p omili jarayon bo'lib, uning samaradorligi alohida omillarning emas, balki ularning o'zaro integratsiyalashgan holdagi ta'siri bilan belgilanadi.

Qurilish sohasida innovatsion rivojlanishni belgilovchi yana bir muhim omil inson kapitalidir. Malakali muhandislar, loyiha menejerlari, arxitektorlar va texnik mutaxassislarning mavjudligi innovatsiyalarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etishda muhim rol o'ynaydi. Qurilish tarmog'ida raqamli texnologiyalarning keng qo'llanilishi mutaxassislarning zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishini talab etmoqda. Shu sababli oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar va qurilish korxonalari o'rtasidagi hamkorlik innovatsion rivojlanishning muhim sharti sifatida qaraladi [4].

Davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmlari ham qurilish sohasidagi innovatsion jarayonlarning jadallashuvida muhim ahamiyat kasb etadi. Soliq imtiyozlari, subsidiyalari, imtiyozli kreditlar va innovatsion loyihalarni moliyalashtirish dasturlari korxonalarning innovatsion faolligini oshiradi. Shu bilan birga, davlat-xususiy sheriklik mexanizmlaridan samarali foydalanish qurilish tarmog'iga zamonaviy texnologiyalarni jalb etish imkonini kengaytiradi [6].

Qurilish materiallari sanoatining rivojlanish darajasi ham innovatsion taraqqiyotga bevosita ta'sir qiladi. Zamonaviy energiya tejankor, ekologik xavfsiz va yuqori mustahkamlikka ega qurilish materiallarini ishlab chiqarish qurilish obyektlarining sifatini oshirish bilan birga ekspluatatsiya xarajatlarini kamaytiradi. Ayniqsa, “yashil qurilish” konsepsiyasi asosida ishlab chiqarilayotgan innovatsion materiallar xalqaro standartlarga mos qurilish obyektlarini yaratishga xizmat qilmoqda.

Mintaqaviy infratuzilmaning rivojlanganligi ham innovatsion rivojlanishning muhim shartlaridan biridir. Transport-kommunikatsiya tarmoqlari, logistika markazlari va muhandislik-kommunikatsiya infratuzilmasining rivojlanganligi qurilish loyihalarini o'z vaqtida va sifatli amalga oshirish imkonini yaratadi. Infratuzilma rivojlangan hududlarda innovatsion texnologiyalarni joriy etish va investitsiyalarni jalb qilish imkoniyatlari yuqori bo'ladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mintaqalarda qurilish sohasining innovatsion rivojlanish darajasi ko'p jihatdan ilm-fan, ta'lim va ishlab chiqarish integratsiyasiga bog'liq. Innovatsion ekotizimning samarali faoliyat yuritishi uchun oliy ta'lim muassasalari, ilmiy markazlar, texnoparklar va qurilish korxonalari o'rtasida mustahkam hamkorlik aloqalarini rivojlantirish zarur. Bunday hamkorlik yangi texnologiyalarni yaratish, sinovdan o'tkazish va amaliyotga joriy etish jarayonlarini jadallashtiradi.

Tadqiqot natijalariga asoslanib aytish mumkinki, mintaqada qurilish sohasining innovatsion rivojlanishiga investitsion faollik, inson kapitali sifati, raqamlashtirish darajasi, institutsional qo'llab-quvvatlash, infratuzilmaning rivojlanganligi va ilmiy-innovatsion salohiyat eng kuchli ta'sir ko'rsatadi. Mazkur omillar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlash qurilish tarmog'ining barqaror va innovatsion rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, mintaqalarda innovatsion qurilish texnologiyalarini joriy etishni rag'batlantirish, malakali kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish, ilmiy ishlanmalarni tijoratlashtirish va investitsion muhitni yanada yaxshilash istiqboldagi ustuvor vazifalar sifatida qaralishi maqsadga muvofiqdir.

Olingan natijalar Schumpeterning innovatsion rivojlanish nazariyasi va Rogersning innovatsiyalar diffuziyasi konsepsiyasi bilan mos keladi [1; 4]. Xususan, innovatsion faoliyatning

muvaffaqiyati nafaqat texnologik yangiliklarga, balki ularni qabul qilish va amaliyotga joriy etish imkoniyatlariga ham bog‘liq.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, qurilish sohasida innovatsiyalarni joriy etishda asosiy muammolar sifatida moliyaviy resurslarning yetishmasligi, malakali kadrlar tanqisligi hamda ilmiy ishlanmalarning tijoratlashuv darajasi pastligi namoyon bo‘lmoqda. Shu bilan birga, davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlarining takomillashuvi va raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi ushbu muammolarni bartaraf etish imkonini yaratadi.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, innovatsion qurilish texnologiyalarini joriy etishda davlat-xususiy sheriklik, ilm-fan va ishlab chiqarish integratsiyasi hamda investitsion muhitning jozibadorligi muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli mintaqalarda innovatsion ekotizimni rivojlantirish zarur.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, mintaqada qurilish sohasining innovatsion rivojlanishi investitsion faollik, inson kapitali sifati, raqamlashtirish darajasi, ilmiy-innovatsion salohiyat hamda davlat tomonidan yaratilayotgan institutsional sharoitlarga bevosita bog‘liq. Qurilish tarmog‘ida innovatsiyalarni jadallashtirish uchun BIM texnologiyalari va raqamli boshqaruv tizimlarini keng joriy etish, ilmiy muassasalar hamda qurilish korxonalari hamkorligini kuchaytirish, innovatsion loyihalarni moliyalashtirish mexanizmlarini takomillashtirish maqsadga muvofiqdir. Shuningdek, malakali kadrlar tayyorlash, energiya tejamkor qurilish materiallari ishlab chiqarishni rag‘batlantirish va hududiy innovatsion infratuzilmani rivojlantirish qurilish sohasining raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, qurilish sohasida innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish uchun hududlar kesimida innovatsion rivojlanish ko‘rsatkichlarini muntazam monitoring qilish, ilg‘or xorijiy tajribalarni mahalliy sharoitlarga moslashtirish hamda davlat-xususiy sheriklik asosidagi innovatsion loyihalar ulushini ko‘paytirish zarur. Bu esa qurilish tarmog‘ining texnologik yangilanishini tezlashtirib, mintaqalarning barqaror ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Schumpeter J.A. *The Theory of Economic Development*. – New York: Oxford University Press, 1934.
2. Drucker P.F. *Innovation and Entrepreneurship*. – New York: Harper Business, 2014.
3. OECD. *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*. – Paris: OECD Publishing, 2018.
4. Rogers E.M. *Diffusion of Innovations*. – 5th Edition. – New York: Free Press, 2003.
5. Eastman C., Teicholz P., Sacks R., Liston K. *BIM Handbook: A Guide to Building Information Modeling*. – Hoboken: John Wiley & Sons, 2018.

**КИЧИК БИЗНЕСНИНГ ИҚТИСОДИЁТ ТАРМОҚЛАРИ БЎЙИЧА РИВОЖЛАНИШ
ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ**

ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА В ЭКОНОМИЧЕСКИХ СЕТЯХ

DEVELOPMENT TENDENCIES OF SMALL BUSINESS IN ECONOMIC NETWORKS

Дадабоева Маргуба Мамасолиевна

Андижон давлат техника институти
“Иқтисодиёт” кафедраси доценти, и.ф.ф.д. (PhD)

Аннотация

Ушбу мақолада Андижон вилояти мисолида кичик бизнеснинг иқтисодиёт тармоқлари бўйича ривожланиш тенденциялари таҳлил қилинган. Тадқиқот давомида кичик бизнес субъектларининг саноат, қишлоқ хўжалиги, хизмат кўрсатиш, савдо, инвестициялар ҳамда ташқи иқтисодий фаолиятдаги улуши динамикаси ўрганилган. Шунингдек, кичик бизнеснинг иқтисодиётдаги ўрни, унинг ўсиш суръатларига таъсир этувчи асосий омиллар ҳамда тармоқлар кесимидаги ўзгаришлар илмий жиҳатдан баҳоланган. Таҳлил натижалари кичик бизнеснинг айрим тармоқларда барқарор ўсиш тенденциясига эга эканлигини, айрим йўналишларда эса нобарқарорлик сақланиб қолаётганини кўрсатади. Мақолада кичик бизнес ривожланишини янада рағбатлантириш, инвестицияларни жалб этиш ва экспорт салоҳиятини ошириш бўйича илмий асосланган хулосалар ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: кичик бизнес, иқтисодиёт тармоқлари, саноат, хизмат кўрсатиш, қишлоқ хўжалиги, инвестициялар, экспорт, иқтисодий ўсиш, ҳудудий ривожланиш, тадбиркорлик, иқтисодий барқарорлик.

В данной статье на примере Андижанской области проанализированы тенденции развития малого бизнеса по отраслям экономики. В ходе исследования изучена динамика доли субъектов малого бизнеса в промышленности, сельском хозяйстве, сфере услуг, торговле, инвестициях и внешнеэкономической деятельности. Также научно оценены роль малого бизнеса в экономике, основные факторы, влияющие на темпы его роста, а также изменения в разрезе отраслей. Результаты анализа показывают, что в отдельных отраслях малого бизнеса наблюдается устойчивая тенденция роста, тогда как в некоторых направлениях сохраняется нестабильность. В статье разработаны научно обоснованные выводы и рекомендации по дальнейшему стимулированию развития малого бизнеса, привлечению инвестиций и повышению экспортного потенциала.

Ключевые слова: малый бизнес, отрасли экономики, промышленность, сфера услуг, сельское хозяйство, инвестиции, экспорт, экономический рост, региональное развитие, предпринимательство, экономическая устойчивость.

This article analyzes the development trends of small business across economic sectors, using the example of the Andijan region. The study examines the dynamics of the share of small business entities in industry, agriculture, services, trade, investment, and foreign economic activity. It also provides a scientific assessment of the role of small business in the economy, the main factors influencing its growth rates, and structural changes across different sectors. The results of the analysis indicate that small business demonstrates a stable growth trend in some sectors, while instability persists in others. The article develops scientifically based conclusions and recommendations aimed at further stimulating small business development, attracting investment, and enhancing export potential.

Keywords: small business, economic sectors, industry, services, agriculture, investment, export, economic growth, regional development, entrepreneurship, economic stability.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик иқтисодиётнинг муҳим институционал таркибий қисми бўлиб, иқтисодий ўсишни таъминлаш, янги иш ўринлари яратиш, рақобат муҳитини шакллантириш ҳамда аҳоли даромадларини оширишда муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, иқтисодиёти ривожланган мамлакатларда кичик бизнес ялпи ички маҳсулотнинг салмоқли қисmini шакллантириб, иқтисодиётнинг мослашувчанлиги ва барқарорлигини таъминловчи муҳим омил ҳисобланади [8, 9].

Ўзбекистонда ҳам кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш давлат иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ–60-сонли “2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги Фармонида хусусий секторнинг иқтисодиётдаги улушини ошириш, тадбиркорлик субъектларини қўллаб-қувватлаш ва ишбилармонлик муҳитини яхшилаш вазифалари белгиланган [1]. Шунингдек, 2023 йил 11 сентябрдаги ПФ–158-сонли “Ўзбекистон – 2030” стратегияси тўғрисидаги Фармонда хусусий мулк устуворлигини таъминлаш, экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва тадбиркорлик субъектларининг ташқи бозорлардаги иштирокини кучайтиришга алоҳида эътибор қаратилган [2].

Иқтисодчи олимларнинг тадқиқотларида кичик бизнес иқтисодий ўсишнинг муҳим драйвери сифатида баҳоланади [6]. Хусусан, кичик бизнес субъектлари бозор конъюнктураси ўзгаришларига тез мослашиши, инвестицияларни самарали ўзлаштириши ва аҳоли бандлигини таъминлаш имкониятларининг юқорилиги билан ажралиб туради. Шу нуқтаи назардан, ҳудудлар иқтисодиётида кичик бизнеснинг ривожланиш тенденцияларини баҳолаш муҳим илмий ва амалий аҳамиятга эга [7].

Андижон вилояти мамлакатнинг иқтисодий жиҳатдан фаол ҳудудларидан бири ҳисобланиб, унда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари иқтисодиётнинг деярли барча тармоқларида фаол иштирок этмоқда. Бироқ уларнинг тармоқлар кесимидаги иштироки бир хил эмаслиги, айрим соҳаларда юқори ўсиш суръатлари кузатилаётган бўлса, баъзи йўналишларда нисбатан пасайиш ҳолатлари мавжудлиги мазкур соҳани чуқур таҳлил қилиш зарурлигини кўрсатади.

Ушбу мақолада Андижон вилоятида 2019–2025 йиллар давомида кичик бизнеснинг иқтисодиёт тармоқлари бўйича ривожланиш динамикаси таҳлил қилиниб, унинг иқтисодий ривожланишдаги аҳамияти баҳоланди.

1-жадвал

Андижон вилоятида иқтисодиёт тармоқлари бўйича кичик бизнес улуши (2019–2025 йй., фоизда)

Тармоқлар	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
ЯИМ/ЯХМ улуши	69,7	70,1	72,2	69,5	66	69,5	70
Саноат	18	21,4	27,2	22,4	22	29,5	31
Қишлоқ хўжалиги	99,1	97,8	96,9	96,5	96,1	96,9	97,2
Инвестициялар	67,3	63,5	54,8	59	72	74,1	76
Қурилиш	94,9	93,3	95,2	93,8	96	92,8	93,5
Савдо	86,8	88,5	90,1	93,9	93,8	92,4	93
Хизматлар	69	67,7	66,8	66	65,3	75,6	77
Экспорт	58,9	44,5	36,5	38,3	29,4	36,3	40
Импорт	15,2	12,9	13,1	11	16	18,4	19

Манба: Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги маълумотлари асосида муаллиф ҳисоб-китоблари

Жадвал маълумотлари таҳлили шуни кўрсатадики, кичик бизнеснинг иқтисодиёт тармоқларидаги иштироки турли йўналишларда шаклланган бўлиб, айрим соҳаларда барқарор ўсиш, бошқаларида эса нисбий пасайиш тенденциялари кузатилган.

Аввало, ялпи ҳудудий маҳсулотда кичик бизнеснинг улуши таҳлил қилинаётган даврда барқарор сақланиб қолган. 2019 йилда мазкур кўрсаткич 69,7 фоизни ташкил этган бўлса, 2025 йилга келиб 70,0 фоизга етган. Бу эса кичик бизнеснинг ҳудуд иқтисодиётидаги етакчи ўрни сақланиб қолаётганлигини англатади.

Тармоқлар кесимида энг юқори ўсиш саноат соҳасида қайд этилди. Хусусан, кичик бизнеснинг саноат маҳсулоти ишлаб чиқаришдаги улуши 18,0 фоиздан 31,0 фоизгача кўтарилиб, 13,0 фоиз пунктга ошган. Мазкур тенденция саноат тармоқларини диверсификация қилиш, кичик саноат зоналарини ташкил этиш, маҳаллийлаштириш дастурларининг амалга оширилиши ҳамда ишлаб чиқариш инфратузилмасининг ривожланиши билан изоҳланади.

Инвестиция фаолиятида ҳам сезиларли ижобий ўзгаришлар кузатилган. Таҳлил қилинаётган даврда кичик бизнеснинг инвестициялардаги улуши 67,3 фоиздан 76,0 фоизгача ошиб, 8,7 фоиз пунктлик ўсишни таъминлаган. Бу ҳолат кичик бизнес субъектларининг инвестиция жараёнларидаги фаоллигининг ортиши ҳамда молиявий ресурслардан фойдаланиш имкониятларининг кенгайиши билан тавсифланади.

Хизматлар соҳасида кичик бизнес улушининг 69,0 фоиздан 77,0 фоизгача ўсиши мазкур тармоқнинг жадал ривожланаётганлигини кўрсатади. Айниқса, ахборот технологиялари, транспорт, маиший хизматлар ва электрон тижорат соҳаларидаги фаолликнинг ошиши мазкур натижаларга ижобий таъсир кўрсатган.

Савдо соҳасида ҳам ижобий динамика кузатилиб, кичик бизнес улуши 86,8 фоиздан 93,0 фоизгача ошган. Бу ички бозор инфратузилмасининг ривожланиши, аҳоли даромадларининг ўсиши ҳамда тадбиркорлик субъектларининг савдо фаолиятидаги юқори иштироки билан изоҳланади.

Қишлоқ хўжалиги соҳасида кичик бизнеснинг улуши 97 фоиздан юқори даражада сақланиб қолган бўлса-да, 2019 йилга нисбатан 1,9 фоиз пунктга қисқарган. Бироқ мазкур кўрсаткич соҳада кичик бизнес субъектларининг ҳал қилувчи аҳамиятга эга эканлигини тасдиқлайди.

Қурилиш соҳасида ҳам кичик бизнеснинг улуши бутун давр мобайнида 90 фоиздан юқори даражада сақланган. Бу ҳолат қурилиш ишларининг асосий қисми хусусий сектор томонидан амалга оширилаётганлигини кўрсатади.

Ташқи иқтисодий фаолият кўрсаткичлари таҳлили экспорт соҳасида муайян муаммолар мавжудлигини кўрсатди. Жумладан, кичик бизнеснинг экспортдаги улуши 58,9 фоиздан 40,0 фоизгача пасайган. Бу ҳолат экспорт таркибида йирик корхоналар улушининг ортиши, ташқи бозорларда рақобатнинг кучайиши ва кичик бизнес субъектларининг экспорт инфратузилмасидан фойдаланиш имкониятлари чекланганлиги билан изоҳланиши мумкин. Шу билан бирга, 2025 йилда 2024 йилга нисбатан 3,7 фоиз пунктлик ўсиш кузатилгани экспорт фаолиятида тикланиш тенденцияси мавжудлигини кўрсатади.

Импорт соҳасида кичик бизнес улушининг 15,2 фоиздан 19,0 фоизгача ошиши ташқи иқтисодий муносабатларда кичик бизнес субъектларининг иштироки кенгайиб бораётганлигидан далолат беради.

Умуман олганда, таҳлил натижалари кичик бизнеснинг Андижон вилояти иқтисодиётида муҳим иқтисодий институт сифатида шаклланганлигини ва иқтисодий ўсишнинг асосий омилларидан бири бўлиб қолаётганлигини кўрсатади. Айниқса, саноат, инвестициялар, савдо ва хизматлар соҳасидаги ижобий ўзгаришлар иқтисодиёт тармоқларининг таркибий диверсификацияси жараёнида кичик бизнеснинг аҳамияти ортиб бораётганлигини тасдиқлайди.

Тадқиқот натижалари Андижон вилояти иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг ўрни барқарор сақланиб қолаётганлигини кўрсатди. 2019–2025 йилларда кичик бизнеснинг ялпи ҳудудий маҳсулотдаги улуши 69,7 фоиздан 70,0 фоизгача ўсган. Энг юқори ўсиш саноат (13,0 фоиз), инвестициялар (8,7 фоиз), хизматлар (8,0 фоиз) ва савдо (6,2 фоиз) соҳаларида кузатилди.

Шу билан бирга, экспорт соҳасида кичик бизнес улушининг 18,9 фоиз пунктга қисқариши ташқи бозорларда рақобатбардошликни ошириш ҳамда экспортни қўллаб-қувватлаш механизмларини такомиллаштириш зарурлигини кўрсатади.

Таклифлар

1. Кичик саноат зоналари ва ишлаб чиқариш кластерларини кенгайтириш орқали саноат тармоғида кичик бизнес иштирокини ошириш.

2. Инновацион ва экспортбоп лойиҳалар учун узоқ муддатли имтиёзли кредитлаш механизмларини ривожлантириш.

3. Экспорт қилувчи кичик корхоналарга логистика, сертификатлаш ва маркетинг харажатлари бўйича давлат қўллаб-қувватлашини кучайтириш.

4. Рақамли иқтисодиёт ва электрон тижорат платформаларини кенг жорий этиш орқали хизмат кўрсатиш соҳасида кичик бизнес рақобатбардошлигини ошириш.

5. Бизнес-инкубаторлар, консалтинг марказлари ва тадбиркорлик инфратузилмасини ривожлантириш орқали янги кичик бизнес субъектларини ташкил этишни рағбатлантириш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги «2022–2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида»ги ПФ–60-сонли Фармони
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 11 сентябрдаги «Ўзбекистон – 2030» стратегияси тўғрисида»ги ПФ–158-сонли Фармони.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида»ги Қонуни.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Хусусий корхона тўғрисида»ги Қонуни.
5. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги маълумотлари, 2019–2025 йиллар.
6. Peter F. Drucker. Innovation and Entrepreneurship.
7. Joseph Schumpeter. Theory of Economic Development.
8. Organisation for Economic Co-operation and Development. SME and Entrepreneurship Outlook.
9. World Bank. Small and Medium Enterprises Finance Reports.
10. Ўзбекистонда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик ривожланишига оид илмий мақолалар ва статистик тўпламлар.

**KICHIK BIZNESNI RIVOJLANTIRISHDA INVESTITSİYALARDAN
FOYDALANISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH**

**ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИЙ В
РАЗВИТИИ МАЛОГО БИЗНЕСА**

**INCREASING THE EFFICIENCY OF INVESTMENT USE IN SMALL BUSINESS
DEVELOPMENT**

Numonjonova Nargiza Ashuraliyevna
Andijon davlat texnika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada mamlakatimizda, jumladan, Andijon viloyatida kichik biznesda investitsiyalardan foydalanish samaradorligi hamda ularni rivojlanish tendensiyalari o‘rganilib tahlil qilingan. O‘zbekiston Respublikasi va Andijon viloyati bo‘yicha asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalarning kichik biznesdagi ulushi solishtirma tahlil qilingan hamda investitsiya me‘yorlari aniqlangan. Unga ko‘ra Andijon viloyatida kichik biznesda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirish yuzasidan ilmiy taklif va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, investitsiyalar, iqtisodiy o‘rish, investitsiya salohiyati, investitsion faoliyat, iqtisodiy barqarorlik, investitsiya me‘yori, investitsiya samaradorligi.

В данной статье анализируется эффективность использования инвестиций в малом бизнесе нашей страны, в том числе в Андижанской области, и тенденции их развития. Проведен сравнительный анализ доли основных средств, вложенных в малый бизнес в Республике Узбекистан и Андижанской области, и определены инвестиционные стандарты. На основе полученных данных разработаны научные предложения и практические рекомендации по повышению эффективности использования инвестиций в малом бизнесе Андижанской области.

Ключевые слова: малый бизнес, инвестиции, экономический рост, инвестиционный потенциал, инвестиционная активность, экономическая стабильность, инвестиционный стандарт, эффективность инвестиций.

This article analyzes the effectiveness of investments in small businesses in our country, including in the Andijan region, and their development trends. A comparative analysis of the share of fixed assets invested in small businesses in the Republic of Uzbekistan and the Andijan region is conducted, and investment standards are identified. Based on the data obtained, scientific proposals and practical recommendations for improving the effectiveness of investments in small businesses in the Andijan region are developed.

Keywords: small business, investment, economic growth, investment potential, investment activity, economic stability, investment standard, investment efficiency.

Bugungi kunda, mamlakatda kichik biznesda investitsiyalardan foydalanish samaradorligini oshirishni zamonaviy yondashuvlar asosida takomillashtirishga katta ahamiyat berilmoqda. Kichik biznes korxonalari faoliyatida investitsiyalardan samarali foydalanishda eng avvalo mazkur sektorga jalb etilgan investitsiyalar tarkibini takomillashtirish zarur. Zero, investitsiya resurslaridan samarali foydalanish ular tarkibiy tuzilmasining holatiga bog‘liq. Agar investitsiyalarning tarkibiy tuzilmasi bozor mexanizmi talablari ta‘siri ostida, optimal tarzda shakllantirilsa, u holda investitsiyalardan foydalanish ham samarali bo‘ladi.

Shu o‘rinda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev: “Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, qaysi davlat faol investitsiya siyosatini yuritgan bo‘lsa, o‘z iqtisodiyotining barqaror o‘lishiga erishgan. Shu sababli ham investitsiya – bu iqtisodiyot drayveri, o‘zbekcha aytganda, iqtisodiyotning yuragi, desak, mubolag‘a bo‘lmaydi. Biz faqat investitsiyalarni faol jalb qilish, yangi ishlab chiqarish quvvatlarini ishga tushirish hisobidan iqtisodiyotimizni jadal rivojlantirishga erishamiz” deya ta’kidlagan [1].

Shu nuqtai nazardan, kichik biznes sohasida ham investitsiyaga bo‘lgan talab, investitsiyaga yo‘naltiriladigan mablag‘larning yetishmasligi investitsiya resurslaridan samarali foydalanishni taqozo etadi. Chunki qo‘yilgan kapital mablag‘idan samarali foydalanish natijasida ko‘proq foyda olish imoniyatidan kengroq foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Shu o‘rinda, Andijon viloyatda kichik biznesda asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushi, mamlakat miqyosidagi yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushiga nisbatan ko‘rib chiqsak.

1-jadval

O‘zbekiston Respublikasida hamda Andijon viloyati bo‘yicha kichik biznesda asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushi

№	Yillar	O‘zbekiston Respublikasida kichik biznesda asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushi (foizda)	Andijon viloyatida kichik biznesda asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushi (foizda)
1	2018	38,0	53,8
2	2019	44,3	67,3
3	2020	46,0	63,5
4	2021	45,6	54,8
5	2022	47,9	59,0
6	2023	51,4	72,0
7	2024	51,8	74,1
8	2025	61,4	81,5

Manba: stat.uz

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra Andijon viloyati Respublikamizda yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushiga nisbatan yuqori ko‘rsatkichlarga ega ekanligini ko‘rib turibmiz. Bu yerda ko‘rsatkichlar jami investitsiyalarga nisbatan kichik biznesdagi ulushi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu o‘rinda Andijon viloyatida kichik biznesga yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushining O‘zbekiston Respublikasi bo‘yicha kichik biznesga yo‘naltirilgan investitsiyalar ulushidan yuqoriligini viloyatda yirik biznesga nisbatan kichik biznesning rivojlanish tendensiyasi yuqoriligi bilan izohlashimiz mumkin

Mamlakatimizda 2025-yil kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 362 910,0 mlrd so‘mni yoki umumiy hajmidagi ulushi 61,4 % ni tashkil etdi. O‘shish sur‘ati 2024-yilning mos davriga nisbatan 129,9 foizni tashkil qildi. Andijon viloyatida esa 2025-yil kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 20 011,0 mlrd so‘mni yoki umumiy hajmidagi ulushi 81,5 % ni tashkil etdi. O‘shish sur‘ati 2024- yilga nisbatan 129,4 % ni tashkil qildi [3].

Kichik biznes sohasida investitsiyalardan foydalanish samaradorligi tahlilida keng qo‘llaniladigan investitsiya me‘yori ko‘rsatkichi ham aynan asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalarning YaIM (YaHM) nisbati bilan aniqlanadi. Shu o‘rinda, O‘zbekiston Respublikasi hamda Andijon viloyati bo‘yicha 2018-2025-yillar davomida kichik biznes sohasida investitsiyalash me‘yorini quyidagi formula yordamida aniqlaymiz:

$$IM^{kb} = \frac{I_t^{kb}}{YaIM(YaHM)_t^{kb}} * 100\%$$

Bu yerda, IM^{kb} – kichik biznesda investitsiya me‘yori;

I_t^{kb} –i-hududda, t-davrda kichik biznesda asosiy kapitalga yo‘naltirilgan investitsiyalar hajmi, so‘m;

$YaIM(YaHM)_t^{kb}$ –i-hududda, t-davrda YaIM (YaHM) ning kichik biznesdagi hajmi, so‘mda.

2-jadval ma’lumotlariga ko’ra O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes sohasidagi asosiy kapitalga yo’naltirilgan investitsiyalar me’yori Andijon viloyati bo’yicha kichik biznesga yo’naltirilgan investitsiyalar me’yoriga nisbatan yuqori ekanligini ko’rib turibmiz. Tadqiqot olib borilayotgan 2018-2025-yillarda O‘zbekiston Respublikasi bo’yicha o‘rtacha investitsiya me’yori 25,1 foizni, Andijon viloyatida bu ko’rsatkich 20,1 foizni tashkil etmoqda.

2-jadval

O‘zbekiston Respublikasida hamda Andijon viloyati bo’yicha kichik biznesda investitsiya me’yori (foizda)

№	Yillar	O‘zbekiston Respublikasida kichik biznesda o‘rtacha investitsiya me’yori (foizda)	Andijon viloyatida kichik biznesda o‘rtacha investitsiya me’yori (foizda)
1	2018	18,0	13,8
2	2019	29,4	23,5
3	2020	29,1	21,5
4	2021	27,3	20,1
5	2022	27,6	21,6
6	2023	33,1	29,0
7	2024	32,4	29,8
8	2025	33,2	30,1
	o‘rtacha investitsiya me’yori	25,1	20,1

Manba: stat.uz

Andijon viloyatida 2019-yildan boshlab, kichik biznes sohasida investitsiya me’yori, tadqiqot davridagi o‘rtacha investitsiya me’yoridan yuqori bo‘lganligini ko‘rishimiz mumkin. Bunga ko‘ra viloyatda ushbu davrlarda boshqa yillarga nisbatan ko‘proq investitsiya resurslari jalb qilinganligi sababli, investitsion faollik darajasi yuqori bo‘lgan deb izohlashimiz mumkin.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda mamlakatimiz iqtisodiyotida investitsiyalarning o‘zlashtirilishini samaradorligini oshirishda investitsion muhit bilan bog‘liq moliyaviy masalalarni va investitsiya faoliyatini moliyalashtirishdagi muammolar tizimli tartibda hal etib borilmoqda. Investitsion faoliyat strategiyasining uzoq davr uchun amal qilishi, investitsion resurslarning umumiyliigi, tarmoq va korxona doirasida investitsiyalarni joylashtirishning davlat hokimiyati organlari tomonidan foydalaniladigan ta’sir yetuvchi usullar, vositalar va ta’sir kuchlariga qarab o‘zgarib boradi. U jarayonning tarkibiy yo‘nalishi quyidagi elementlarni o‘z ichiga oladi [2]:

- investitsion faoliyat strategiyasining taktik va strategik boshqaruv mezonlariga muvofiqligi;
- investitsion faoliyat boshqaruv omillarining maqsadga erishish uchun amalga oshiriladigan turli elementlar o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liq;

- menejment resurslari, tanlangan boshqaruv uslubi qo‘llanilgan va maqsadga erishilgan holda foydalaniladigan moddiy, texnik, moliyaviy, ijtimoiy, institutsional va boshqa manbalar.

Mamlakatimizda iqtisodiy rivojlanishida va makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda puxta o‘ylangan investitsiya siyosatini muhim ahamiyat kasb etadi. Zero, investitsiyalar iqtisodiyot taraqqiyotning muhim omili sifatida ishlab chiqarishni modernizatsiyalar, texnik va texnologik yangilanishlar va innovatsiyalarni rag‘batlantirish, yangi ish o‘rinlarini yaratish hamda korxonalar daromadini oshirishni ta’minlaydi. Shu o‘rinda investitsiya oqimlarini muntazam oshirib borishga qaratilgan investitsiya siyosatini yuritilayotganligini ushbu ko‘rsatkichlarda ko‘rishimiz mumkin.

Mamlakatimizda kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga kiritilgan investitsiya hajmi 2023-yilda 42,1 trln so‘m, 2024-yilda 55,6 trln so‘m, 2025-yilda esa 69,8 trln so‘mni tashkil qilgan. 2026-yil yanvar-mart oylarida kichik tadbirkorlik subyektlari tomonidan asosiy kapitalga o‘zlashtirilgan investitsiyalar hajmi 105 105,1 mlrd so‘mni yoki umumiy hajmidagi ulushi

67,2 % ni tashkil etdi. O‘shish sur‘ati 2025-yilning mos davriga nisbatan 146,9 % ni tashkil qildi. So‘nggi besh yildagi asosiy kapitalga investitsiyalar deyarli 2,9 barobarga ko‘paydi, shuningdek, 2025-yil yanvar-mart oylarida 2024 yilning yanvar-mart oylariga nisbatan 15,9 trln so‘mga ko‘p investitsiyalar o‘zlashtirildi [3].

Kichik biznes sohasiga yo‘naltirilayotgan investitsiyalar hajmining ortishi, o‘z navbatida sohada ishlab chiqarish hajmining ortishiga va aholi bandligini ta‘minlashga, uning barqaror rivojlanishi hamda tarkibiy o‘zgarishlarning jadallashuviga sabab bo‘ladi. Buning pirovard natijasi mamlakatda iqtisodiy o‘shishni ta‘minlaydi.

Xulosa o‘rnida shuni aytishimiz mumkinki, mintaqalarda iqtisodiyot va sanoat tarmoqlarini rivojlantirishda bir qator omillarni hisobga olish zarur. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda innovatsiyalarning rolini oshiruvchi va o‘shishning aksariyat an‘anaviy omillari ta‘sirini kamaytiruvchi texnologik o‘zgarishlarning yangi to‘lqini kutilmoqda. So‘nggi avlod texnologiyalarini rivojlantirishda orqada qolish mintaqalar iqtisodiy raqobatdoshligini pasaytirishi mumkin.

Bundan tashqari, kichik biznesga ham xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni kuchaytirish va ulardan samarali foydalanish tizimini takomillashtirishga alohida e‘tibor qaratish hamda quyidagi vazifalarning amalga oshirish lozim:

- investorlarning qo‘shilmalarini davlat tomonidan himoyalashni takomillashtirish hamda sug‘urtalash, hududlarda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishning mavjud shart-sharoitlari va imkoniyatlarini baholashga yo‘naltirilgan dasturiy platformalarni ishlab chiqish;
- hududlarga investitsiyalarni jalb etish va ularni o‘zlashtirishda soliq imtiyozlarini takomillashtirish, hududda qolayotgan soliq tushumlari ulushini o‘shishda keng imtiyozlar berish bo‘yicha normativ bazani takomillashtirish;
- xorijiy investitsiyalarni sanoat tarmoqlarining ichki tarkibini qayta-ko‘rib chiqish, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarish hamda innovatsion texnologiyalarini joriy etish va boshqalar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. «Xalq so‘zi» gazetasi, 2018 yil 29 dekabr № 271-272 (7229-7230) soni.
2. М.Э.Жураханов «Роль малого бизнеса в национальной экономике и пути его развития» "Collquium-journal" #34 (121) 10.12.2021, ISSN 2520-6990 <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-malogo-biznesa-v-natsionalnoy-ekonomike-i-puti-ego-razvitie/viewer>
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma‘lumotlari.2026- yil

**ГИДРОЭНЕРГЕТИКА САНОАТИ ВА УНДА РЕСУРС ТЕЖАШ ЖАРАЁНЛАРИНИНГ
ХОРИЖИЙ ТАЖРИБАЛАРИ**

**ГИДРОЭНЕРГЕТИЧЕСКАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ
РЕСУРСОСБЕРЕЖЕНИЯ В НЕЙ**

**HYDROPOWER INDUSTRY AND FOREIGN EXPERIENCE IN RESOURCE-SAVING
PROCESSES**

Абдулазизов Абдурашид Абдуазим ўғли

Тошкент давлат техника университети мустақил изланувчиси

Аннотация

Гидроэнергетика саноати глобал энергетика тизимида қайта тикланувчи электр энергиясининг энг йирик манбаи сифатида сақланиб қолмоқда ва у бир вақтнинг ўзида электр ишлаб чиқариш, қувват манёврчанлиги, сув-энергия алоқадорлиги ҳамда ресурс тежаш жараёнларининг стратегик драйвери вазифасини бажаради. Мақолада гидроэнергетика саноатида ресурс тежашнинг иқтисодий мазмуни, унинг хорижий моделлари, инвестиция механизмлари, технологик ва институционал омиллари, шунингдек Европа, Хитой, Африка ва ривожланаётган мамлакатлар мисолида илғор тажрибалар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Гидроэнергетика, ресурс тежаш, энергия самарадорлиги, насосли аккумуляция, хорижий тажриба, инвестиция механизми, сув ресурслари, саноат иқтисодиёти, инфратузилма, барқарор ривожланиш.

Гидроэнергетическая отрасль остается крупнейшим источником возобновляемой электроэнергии в мировой энергетической системе и одновременно выполняет функции стратегического драйвера производства электроэнергии, обеспечения маневренности энергосистемы, взаимосвязи водных и энергетических ресурсов, а также процессов ресурсосбережения. В статье рассмотрены экономическая сущность ресурсосбережения в гидроэнергетике, зарубежные модели его реализации, инвестиционные механизмы, технологические и институциональные факторы. Кроме того, проанализирован передовой опыт стран Европы, Китая, Африки и развивающихся государств в области повышения эффективности использования ресурсов в гидроэнергетической отрасли.

Ключевые слова: гидроэнергетика, ресурсосбережение, энергоэффективность, гидроаккумулирующие электростанции, зарубежный опыт, инвестиционный механизм, водные ресурсы, экономика промышленности, инфраструктура, устойчивое развитие.

The hydropower industry remains the largest source of renewable electricity in the global energy system and simultaneously serves as a strategic driver of electricity generation, power system flexibility, water-energy nexus management, and resource-saving processes. This article examines the economic essence of resource conservation in the hydropower sector, international implementation models, investment mechanisms, technological and institutional factors. Furthermore, the study analyzes advanced practices from Europe, China, Africa, and developing countries aimed at improving resource efficiency in the hydropower industry.

Keywords: hydropower, resource conservation, energy efficiency, pumped-storage hydropower, international experience, investment mechanism, water resources, industrial economics, infrastructure, sustainable development.

Жаҳон энергетикасида гидроэнергетика ҳозирги кунда қайта тикланувчи электр энергиясининг энг йирик манбаи бўлиб, у глобал электр таъминотининг 14,3 фоизини

таъминлайди ва 150 дан ортиқ мамлакатларда тизим мослашувчанлигини қўллаб-қувватлайди[1]. Бу ҳолат гидроэнергетика саноатини фақат генерация манбаи сифатида эмас, балки ресурс тежаш, пик юкламаларни мувозанатлаш, сув ресурсларини бошқариш ва энергия хавфсизлигини таъминлашнинг кўп функцияли иқтисодий инструменти сифатида кўриб чиқиш зарурлигини англатади.

2024 йил якунларига кўра, жаҳон гидроэнергетика қуввати 24,6 ГВтга ошгани, жумладан 16,2 ГВт анъанавий гидроэнергетика ва 8,4 ГВт насосли аккумуляция гидроэнергетикаси хиссасига тўғри келгани мазкур тармоқда модернизация, самарадорлик ва ресурсларни тежаб бошқариш масалаларининг янада долзарблашганини кўрсатади [3].

Сўнгги йилларда қуёш ва шамол энергетикасининг жадал ўсиши гидроэнергетиканинг ролини камайтирмади, аксинча унинг тизимдаги манёврчан ва узоқ муддатли захира функциясини кучайтирди. IEA баҳосига кўра, 2030 йилга бориб қайта тикланувчи манбалар глобал электр ишлаб чиқаришининг 46 фоизини таъминлайди, бундай шароитда ўзгарувчан генерацияни интеграциялаш учун қўшимча мослашувчан қувватлар, узоқ муддатли сақлаш ва тармоқ барқарорлиги инструментлари талаб этилади [4].

Гидроэнергетика саноатида ресурс тежаш тушунчаси одатда сув ресурсларидан оқилона фойдаланиш, технологик йўқотишларни камайтириш, қувват бирлигига тўғри келадиган капитал ва эксплуатацион харажатларни оптималлаштириш, агрегатлар ишончлилигини ошириш ва тармоқ тизими бўйича энергияни кам харажат билан мувозанатларни ўз ичига олади.

Бу ерда гидроэнергетикада ресурс тежашнинг тўртта асосий йўналишини ажратиш мумкин. Биринчидан, сувдан фойдаланиш самарадорлиги оширилади, яъни ҳар бир куб метр сув ҳисобига кўпроқ электр ишлаб чиқаришга эришилади. Иккинчидан, қайта қуриш ва модернизация орқали мавжуд объектларда янги тўғон қурмасдан қувват ва генерация ҳажми оширилади, бу эса капитал ресурсларни тежайди. Учинчидан, насосли аккумуляция объектлари орқали тизим даражасида ресурс тежалади, чунки арзон даврда ишлаб чиқарилган электр энергияси сақланиб, қиммат даврда бозорга қайтарилади. Тўртинчидан, гидроэнергетика сув таъминоти, ирригация, тошқинларни бошқариш ва саноат ривожланишига қўшимча ижтимоий-иқтисодий самара беради.

2024 йил якунларига кўра глобал гидроэнергетика қувватининг ўсиши 24,6 ГВтни ташкил этди, шундан 16,2 ГВт анъанавий гидроэнергетикага ва 8,4 ГВт насосли аккумуляция гидроэнергетикасига тўғри келди[1]. Шу билан бирга, жаҳон гидроэнергетикаси ривожланиш қувватлари портфели 1 075 ГВтдан ошиб кетган бўлиб, унинг 600 ГВт қисми насосли аккумуляция, 475 ГВт қисми эса анъанавий гидроэнергетика лойиҳаларидан иборат [2].

Гидроэнергетика ишлаб чиқариши 2024 йилда кучли гидрологик шароитлар ва янги қувватлар ишга тушиши ҳисобига 10 фоизга ўсиб, 4 578 ТВт·соатга етгани ҳақида халқаро тармоқ ҳисоботларида қайд этилган [4]. Европада гидроэнергетика генерацияси 680 ТВт·соатга етиб, ўн йиллик максимумни кўрсатди [3]. Африкада эса 2024 йилда 4,5 ГВт янги гидроэнергетика қуввати ишга туширилиб, сўнгги уч йилнинг ўртача кўрсаткичларига нисбатан кескин ўсиш кузатилди [4].

1-жадвал

Глобал гидроэнергетикадаги муҳим кўрсаткичлар

Кўрсаткич	Миқдор	Изоҳ
2024 йилда қўшилган янги гидроқувват	24,6 ГВт	Жами ўсиш
Анъанавий гидроэнергетика қўшимчаси	16,2 ГВт	Янги объектлар ва кенгайтиришлар
Насосли аккумуляция қўшимчаси	8,4 ГВт	Тизим мослашувчанлигидаги ўсиш
Глобал ривожланиш портфели	1 075 ГВтдан зиёд	Барча босқичдаги лойиҳалар

Шундан насосли аккумуляция портфели	600 ГВт	Узоқ муддатли сақлаш салоҳияти
2024 йил глобал генерацияси	4 578 ГВт·соат	10 фоиз ўсиш
Европа генерацияси	680 ГВт·соат	Ўн йиллик юқори кўрсаткич
Африкада янги қувват	4,5 ГВт	Ривожланиш суръатининг тезлашиши

Ушбу рақамлар гидроэнергетика глобал қайта тикланувчи энергетикада ҳануз етакчи ўрин тутаётганини кўрсатади, бироқ тармоқнинг янги босқичи эндиликда оддий экстенсив кенгайиш эмас, балки мослашувчанлик, тизим самарадорлиги ва ресурс тежашни кучайтириш билан белгиланмоқда.

Хорижий тажрибаларнинг институционал ва иқтисодий моделлари

Хорижий амалиётда гидроэнергетикада ресурс тежашга эришишнинг энг муҳим йўли — давлат сиёсати, хусусий капитал, узоқ муддатли режалаштириш ва тармоқ инфратузилмасини бирлаштирган комплекс институционал моделни шакллантиришдир. Бу моделда фақат станция қуришнинг ўзи етарли эмас; лойиҳанинг сув режими, бозордаги роли, узатиш тармоқларига уланиши, пик ва паст юкламаларда ишлаши ҳамда қўшимча ижтимоий фойдаси ҳам баҳоланади.

2024 йил ҳолатига кўра, глобал гидроэнергетика қувватини 2050 йилгача икки баробарга ошириш ва иқлим мақсадларига яқинлашиш учун кумулятив 3,7 трлн АҚШ доллари, яъни ҳар йили тахминан 130 млрд доллар инвестиция талаб этилади. Айни пайтда инвестиция оқими 2020 йилдаги 75 млрд доллардан 2023 йилда 54 млрд долларга тушиб кетгани қайд этилган, бу эса ресурс тежовчи ва юқори самарали гидролойиҳаларни молиялаштириш механизмини такомиллаштириш зарурлигини кўрсатади.

Хитой замонавий гидроэнергетика сиёсатининг энг йирик лабораторияси ҳисобланади, чунки 2024 йилда мамлакат 14,4 ГВт янги гидроқувватни ишга туширган, жумладан 7,75 ГВт насосли аккумуляция қувватлари ҳам қўшилган [4]. Бу рақам Хитойнинг гидроэнергетикага оддий генерация манбаи сифатида эмас, балки тез ўсиб бораётган қуёш ва шамол энергетикасини тартибга солувчи стратегик захира инфраструктураси сифатида ёндашаётганини англатади.

IEAнинг қайта тикланувчи энергия бўйича таҳлилида Хитой 2030 йилгача жаҳон қайта тикланувчи қувватлар ўсишининг 60 фоизини таъминлаши қайд этилган. Бундай шароитда гидроэнергетика, айниқса насосли аккумуляция объектлари, тармоқдаги ортиқча генерацияни қабул қилиш, электрни вақт бўйича қайта тақсимлаш ва қиммат компенсация қувватларига эҳтиёжни қисқартириш орқали ресурс тежайди. Хитой тажрибасининг муҳим жиҳати — янги объектлар қурилиши билан бирга йирик гидроузелларни рақамли мониторинг, сув оқимини прогнозлаш ва интеграциялашган тармоқ диспетчерлиги билан бошқаришга қаратилган ёндашувдир.

Европа гидроэнергетика соҳасида янги йирик дарё лойиҳаларидан кўра мавжуд объектларнинг модернизацияси, сув омборлари бошқарувини яхшилаш ва насосли аккумуляция орқали бозор мослашувчанлигини оширишга кўпроқ эътибор қаратмоқда. 2024 йилда Европада гидроэнергетика генерациясининг 680 ГВт·соатга етиши бир томондан гидрологик шароитлар яхшиланишини, иккинчи томондан мавжуд инфратузилмани самарали ишлатиш имкониятлари юқори эканини кўрсатди. IEA маълумотларига кўра, 2024 йил ҳолатида дунё бўйича 1 650 ГВтдан кам бўлмаган қайта тикланувчи қувватлар илғор ривожланиш босқичида бўлиб, электр тармоғига уланиш навбатида турибди. Бу ҳолат Европада гидроэнергетикани алоҳида аҳамиятли қилади, чунки у тармоқ чекловлари ва қуёш-шамол интермиттентлигини юмшатовчи инфратузилма сифатида ишлайди. Европа тажрибасида ресурс тежашнинг асосий иқтисодий механизми — гидростанцияларнинг пик даврда юқори қийматли электр ишлаб чиқариши, паст юкламаси даврларда эса энергияни қайта жамғариши орқали умумий тизим харажатларини камайитиришдан иборат [16, 20].

Жаҳон банки маълумотларига кўра, ривожланаётган мамлакатларда иқтисодий жиҳатдан амалга ошириш мумкин бўлган гидроэнергетика салоҳияти 1 900 ГВтдан ортиқ бўлиб, унинг 1330 ГВт қисми, яъни қарийб 70 фоизи ҳали ўзлаштирилмаган. Худудлар кесимида ўзлаштирилмаган салоҳият улуши Африкада 93 фоиз, Шарқий Осиё ва Тинч океанида 82 фоиз, Яқин Шарқ ва Шимолий Африкада 79 фоиз, Европа ва Марказий Осиёда 78 фоиз, Жанубий Осиёда 75 фоиз, Лотин Америкаси ва Кариб худудида 62 фоизни ташкил этади.

Бу кўрсаткичлар ресурс тежаш масаласини фақат мавжуд станцияларда самарадорликни ошириш эмас, балки энергия танқислиги юқори бўлган худудларда арзонроқ ва барқарор генерацияни яратиш орқали макроиқтисодий ресурсларни тежаш нуктаи назаридан ҳам талқин қилиш лозимлигини кўрсатади. Африкада 2024 йилда 4,5 ГВт янги гидроқувват ишга туширилгани мазкур салоҳиятни ишга солиш жараёни тезлашаётганини англатади. Бироқ хорижий тажриба шуни кўрсатадики, бундай мамлакатларда муваффақият фақат табиий салоҳиятга эмас, балки узоқ муддатли концессиялар, тариф кафолатлари, халқаро молия институтлари иштирокидаги аралаш молиялаштириш ва ижтимоий-экологик бошқарув сифатига боғлиқ.

10. Ўзбекистон учун илмий-амалий аҳамият

Хорижий тажриба Ўзбекистон каби сув-энергия алоқадорлиги юқори бўлган мамлакатлар учун бир нечта муҳим хулосаларни тақдим этади. Биринчиси, гидроэнергетикада ресурс тежаш фақат янги станция қуриш эмас, балки мавжуд гидрообъектларни модернизация қилиш, турбиналарни янгилаш, рақамли диспетчерликни жорий этиш ва сув омборларини интеграциялашган бошқариш орқали ҳам амалга оширилиши мумкин. Иккинчиси, насосли аккумуляция лойиҳалари қуёш ва шамол генерацияси ўсиб бораётган шароитда миллий энергетика тизими учун стратегик ресурс тежовчи механизмга айланиши мумкин.

Учинчиси, тариф сиёсати ва инвестиция архитектураси тармоқнинг ҳақиқий тизим қийматини акс эттириши зарур, яъни гидроэнергетика фақат ишлаб чиқарилган электр ҳажми бўйича эмас, балки қувват захираси, авариявий барқарорлик, сув ресурсларини бошқариш ва давр харажатларини қисқартириш каби хизматлари бўйича ҳам баҳоланиши керак. Тўртинчиси, халқаро тажриба гидроэнергетикада давлат, хусусий сектор ва халқаро молия институтлари ўртасида аралаш молиялаштириш моделлари самарали эканини кўрсатмоқда.

Таҳлиллар шуни кўрсатадики, гидроэнергетика саноатида ресурс тежашнинг хорижий тажрибалари анъанавий “кам ресурс сарфлаб кўп энергия ишлаб чиқариш” формуласи билан чекланиб қолмайди, балки у тизим мослашувчанлиги, сув-энергия балансини оптималлаштириш, инвестиция қайтимини ошириш ва қайта тикланувчи энергетикани интеграциялашнинг комплекс иқтисодий механизмига айланган. 2024 йилда 24,6 ГВт янги гидроқувватнинг ишга тушиши, 1075 ГВтлик глобал портфельнинг шаклланиши ва 600 ГВт насосли аккумуляция салоҳияти гидроэнергетиканинг яқин ўн йилликда ҳам стратегик аҳамияти юқори бўлиб қолишини тасдиқлайди.

Хитой, Европа, Африка ва ривожланаётган мамлакатлар тажрибаси ресурс тежашнинг самарали модели институционал барқарорлик, молиявий рағбатлар, рақамли бошқарув, модернизация ва тармоқ интеграциясининг уйғунлашувига таянишини кўрсатади. Шу боис гидроэнергетикада ресурс тежаш сиёсатини ишлаб чиқишда инвестиция самарадорлиги, насосли аккумуляцияни ривожлантириш, сувдан фойдаланишни оптималлаштириш ва инфратузилмавий мослашувчанликни ошириш устувор вазифа сифатида қаралиши лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. International Hydropower Association. 2025 World Hydropower Outlook.
2. International Energy Agency. Renewables 2024: Analysis and forecast to 2030.
3. World Bank. Hydropower – World Bank Documents and Reports.

**SANOAT KORXONALARIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI OSHIRISH BO‘YICHA
XORIJIY TAJRIBALAR VA ULARDAN FOYDALANISH IMKONIYATLARI**

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПОВЫШЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ЭФФЕКТИВНОСТИ НА
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ**

**FOREIGN EXPERIENCE IN IMPROVING ECONOMIC EFFICIENCY AT INDUSTRIAL
ENTERPRISES AND THE POSSIBILITIES OF ITS APPLICATION**

Muradov Olmos Uktamovich

Toshkent davlat texnika universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Annoatsiya

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida, xususan qurilish mahsulotlarini ishlab chiqarish korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning xorijiy tajribalari tizimli tahlil qilinadi. Tahlil markaziga mehnat unumdorligi, ko‘p omili unumdorlik, material sig‘imi, energiya sig‘imi, modernizatsiya, raqamlashtirish, texnologik yangilanish va moliyalashtirish mexanizmlari qo‘yilgan.

Xorijiy tajribalar asosida aniqlanishicha, yuqori samaradorlikka erishish faqat alohida uskunani yangilash bilan emas, balki butun ishlab chiqarish zanjiri bo‘ylab integrallashgan boshqaruv orqali ta‘minlanishi xulosa qilingan.

Kalit so‘zlar: Iqtisodiy samaradorlik, qurilish materiallari sanoati, energiya tejamkorligi, material unumdorligi, mehnat unumdorligi, modernizatsiya, raqamlashtirish, xalqaro tajriba, ishlab chiqarish tannarxi, resurslardan samarali foydalanish.

В данной статье проводится системный анализ зарубежного опыта повышения экономической эффективности на промышленных предприятиях, в частности на предприятиях по производству строительных материалов. В центре анализа находятся производительность труда, многофакторная производительность, материалоемкость, энергоемкость, модернизация, цифровизация, технологическое обновление и механизмы финансирования. На основе зарубежного опыта сделан вывод о том, что достижение высокой эффективности обеспечивается не только обновлением отдельного оборудования, но и интегрированным управлением по всей производственной цепочке.

Ключевые слова: Экономическая эффективность, промышленность строительных материалов, энергосбережение, материальная производительность, производительность труда, модернизация, цифровизация, международный опыт, себестоимость продукции, эффективное использование ресурсов.

This article provides a systematic analysis of foreign experiences in improving economic efficiency at industrial enterprises, with particular reference to construction materials manufacturing enterprises. The analysis focuses on labor productivity, multifactor productivity, material intensity, energy intensity, modernization, digitalization, technological upgrading, and financing mechanisms. Based on international experience, it is concluded that high efficiency is achieved not only through the renewal of individual equipment, but also through integrated management across the entire production chain.

Keywords: Economic efficiency, construction materials industry, energy efficiency, material productivity, labor productivity, modernization, digitalization, international experience, production cost, efficient use of resources.

Qurilish mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalari iqtisodiy samaradorligini oshirish masalasi bugungi kunda nafaqat mikroiqtisodiy, balki makroiqtisodiy ahamiyatga ham ega, chunki ishlab chiqarish samaradorligi investitsiya faolligi, infratuzilma rivoji, uy-joy qurilishi sur‘atlari va milliy raqobatbardoshlik bilan uzviy bog‘langan [2,3]. Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, ishlab chiqarish sanoatining iqtisodiy o‘lishga ta’siri boshqa ko‘plab tarmoqlarga nisbatan kuchliroq bo‘lib, ishlab chiqarishning YaIMdagi ulushi oshishi aholi jon boshiga daromad o‘lishini tezlashtiradi; shuningdek, manufacturing sektori umumiy bandlikdagi ulushiga nisbatan ikki baravar ko‘proq unumdorlik o‘lishini ta’minlaydi [6]. XXE 2025-yilgi unumdorlik indikatorlari to‘plamida mehnat unumdorligi, investitsiyalar, firmalar o‘lchami bo‘yicha unumdorlik tafovutlari va ko‘p omili unumdorlikning iqtisodiy o‘lishdagi roli alohida ajratib ko‘rsatilgan bo‘lib, bu ko‘rsatkichlar qurilish materiallari sanoatini baholashda ham metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi. Bu yondashuvdan kelib chiqib, qurilish materiallari korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni quyidagi integral ko‘rsatkichlar tizimi orqali baholash maqsadga muvofiq: mahsulot birligi tannarxi, energiya xarajati ulushi, xomashyo yo‘qotish darajasi, mehnat unumdorligi, uskunalarning foydalanish koeffitsiyenti, ishlab chiqarish quvvatidan foydalanish darajasi va bir tonna mahsulotga to‘g‘ri keluvchi elektr hamda issiqlik sarfi.

Xorijiy amaliyot shuni ko‘rsatadiki, sanoat samaradorligini oshirish uchta asosiy yo‘nalishga tayanadi: texnologik yangilanish, operatsion boshqaruvni takomillashtirish va bozor-institutsional muhitni yaxshilash. Jahon banki sanoat raqobatbardoshligini firmalarning yangi investitsiyalarni jalb qilish va bozordagi ulushini oshirish qobiliyati sifatida izohlaydi, bunda hal qiluvchi omil aynan unumdorlikni oshirish hisoblanadi. Demak, qurilish mahsulotlari korxonalarida ham iqtisodiy samaradorlikni oshirishning tub omili — resurs birligidan ko‘proq qo‘shilgan qiymat yaratishdir.

IFCning xalqaro eng yaxshi amaliyotga bag‘ishlangan hisobotiga ko‘ra, rivojlanayotgan bozorlarda 2016-yilda jahon sement iste’molining 90 foizdan ortig‘i to‘plangan va umumiy iste’mol 4,1 milliard tonnani tashkil etgan [2]. Shu bilan birga, sement sanoati antropogen issiqxona gazlari emissiyasining kamida 5 foiziga sabab bo‘ladi, energiya bilan bog‘liq xarajatlar esa sektorning naqd xarajatlarida 30–40 foiz ulushga ega [2]. Mazkur ko‘rsatkichlar qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari uchun energiya samaradorligini oshirish nafaqat ekologik, balki bevosita moliyaviy natijaga ta’sir etuvchi ustuvor omil ekanini anglatadi.

Texnologik modernizatsiya va ishlab chiqarish unumdorligi. Xorijiy tajribada qurilish materiallari ishlab chiqaruvchi korxonalarning samaradorligi ko‘pincha uskuna almashtirishdan ko‘ra jarayon zanjirini butunlay optimallashtirish orqali oshiriladi. Masalan, vertikal valikli tegirmonlar, roller press va Horomill kabi texnologiyalar yakuniy maydalashda elektr sarfini kamaytirish bilan birga, mahsulot sifatining barqarorligini ham oshiradi. Energiya xarajatlari ishlab chiqarish tannarxining 20–40 foizini tashkil etishi haqidagi Energy Star ma’lumotlari shuni anglatadiki, maydalash va pech jarayonidagi kichik foizli tejash ham sof foydaga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Boshqaruv va institutsional mexanizmlar. Samaradorlikning xorijiy modelida texnika va texnologiya bilan bir qatorda boshqaruv sifati ham hal qiluvchi ahamiyatga ega. Jahon banki baholashlarida sanoat raqobatbardoshligini oshirish bo‘yicha loyihalarning cheklangan natijasi ko‘pincha unumdorlikni oshirishga qaratilgan choralar yetarlicha integratsiyalashmaganligi bilan izohlangan. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, qurilish materiallari korxonalarida alohida uskuna xaridi yoki subsidiya berishning o‘zi yetarli emas; ishlab chiqarish, logistika, texnik xizmat, sifat nazorati, xaridlar va moliyaviy monitoring yagona boshqaruv konturiga kiritilishi kerak.

Yaqin Sharq va Shimoliy Afrika mintaqasi korxonalari bo‘yicha Jahon banki tadqiqotida texnik samaradorlik, umumiy omil unumdorligi va mehnat unumdorligidagi past natijalar ko‘p hollarda yuqori birlik mehnat xarajatlari, investitsion muhitning zaifligi va kichik firmalar imkoniyatlarining cheklanganligi bilan bog‘langani ko‘rsatiladi. Bu xulosa O‘zbekiston sharoiti uchun ham dolzarb bo‘lib, ayniqsa qurilish materiallari sanoatida kichik va o‘rta korxonalar uchun imtiyozli modernizatsiya liniyalari, texnologik audit grantlari va energiya samaradorligini moliyalashtirish instrumentlarini joriy etish zarurligini asoslaydi. Moliyalashtirishning xorijiy modellari. IFC hisobotida energiya samaradorligi loyihalarini moliyalashtirish uchun bir necha amaliy biznes modellar keltirilgan: to‘g‘ridan-to‘g‘ri kreditlash, subordinatsiyalangan qarz, lizing, qisman kredit kafolatlari, energy performance contracting, public-private partnership va maxsus maqsadli

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

kompaniyalar. Xitoyning CHUEE dasturi, Chili tajribasi, Bangkok leasing modeli va Green for Growth Fund kabi misollar samaradorlikni oshirishda moliya instituti, uskunalar yetkazib beruvchi va ishlab chiqaruvchi korxona o‘rtasidagi risklarni bo‘lishish tamoyili muhimligini ko‘rsatadi.

1-jadval

Qurilish mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalari faoliyati uchun bosqichma-bosqich model

Bosqich	Mazmuni	Kutiladigan iqtisodiy natija
1-bosqich	Texnologik va energetik audit, material oqimlari xaritasi, yo‘qotishlar diagnostikasi	Resurslar qayerda samarasiz sarflanayotganini aniqlash
2-bosqich	Tez qaytuvchi chora-tadbirlar: fan, motor, VSD, kompressor, issiqlik izolyatsiyasi, sizib kiruvchi havoni kamaytirish	Elektr va yoqilg‘i xarajatlarini qisqartirish, tannarxni pasaytirish
3-bosqich	Asosiy uskunalarni modernizatsiya qilish: pech, maydalash majmuasi, cooler, avtomatika	Uzoq muddatli yuqori unumdorlik va mahsulot sifatining barqarorlashuvi
4-bosqich	Raqamli monitoring, KPI, SCADA/MES integratsiyasi, predictive maintenance	To‘xtashlar kamayishi, quvvatdan foydalanish darajasi oshishi
5-bosqich	Yashil moliyalashtirish, lizing, kafolatli kredit, ESCO mexanizmlari	Modernizatsiya uchun moliyaviy barqarorlik va risklarning kamayishi

Qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari uchun ayniqsa quyidagi moliyaviy mexanizmlar mos keladi:

- Uskunalarni yangilash uchun lizing, chunki pech, maydalash va filtr tizimlari katta boshlang‘ich investitsiya talab qiladi.
- Kafolatli kredit liniyalari, chunki energiya tejash loyihalarining qaytim muddati o‘rtacha va uzoq bo‘lishi mumkin.
- Aralash moliyalashtirish, ya‘ni bank krediti + davlat subsidiyasi + korxona ulushi, chunki bu model riskni taqsimlaydi va modernizatsiyani tezlashtiradi.

Qurilish mahsulotlari korxonalari uchun qo‘llash imkoniyatlari.

Qurilish materiallari sanoatida xorijiy tajribalarni transfer qilishda bevosita ko‘chirish emas, balki moslashtirish tamoyili ustuvor bo‘lishi kerak.

2-jadval

Qurilish materiallari korxonalarida samaradorlikni oshirish bo‘yicha xorijiy tajribalarni statistik jihatdan umumlashtirish

Ko‘rsatkich	Qiymat	Mazmuni
Rivojlanayotgan bozorlardagi jahon sement iste‘moli ulushi	90% dan ortiq	Qurilish materiallari sanoatining asosiy o‘shish nuqtasi developing marketlarda ekanini ko‘rsatadi
Jahon sement iste‘moli hajmi (2016)	4,1 mlrd tonna	Tarmoqning global miqyosda yirikligini ifodalaydi
Sement sanoatining antropogen GHG emissiyasidagi ulushi	Kamida 5%	Energiya va ekologiya boshqaruvi strategik ahamiyatga ega
Energiya xarajatlarining naqd xarajatlardagi ulushi	30–40%	Energiya tejash bevosita foyda va tannarxga ta‘sir qiladi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Xomashyo tayyorlashdagi elektr sarfi	25–35 kWh/tonna, ayrim holatda 11 kWh/tonna	Elektr sig‘imini kamaytirishning katta rezervlari mavjud
Nam pechning issiqlik sarfi	5 860–6 280 MJ/ton klinker	Eskirgan texnologiyaning yuqori xarajati ekanini ko‘rsatadi
6 bosqichli zamonaviy quruq tizim issiqlik sarfi	2 930 MJdan kam	Ilg‘or modernizatsiyaning iqtisodiy samarasini bildiradi
Fanlar samaradorligi	82–84	Elektr sarfini kamaytiruvchi tezkor modernizatsiya yo‘nalishi
Manufacturingning unumdorlik o‘lishiga hissassi	Bandlik ulushiga nisbatan 2 baravar yuqori	Sanoatni modernizatsiya qilish makroiqtisodiy samara beradi
WBG industry-specific support loyihalari (2008–2014)	881 ta loyiha, 21,6 mlrd dollar	Xalqaro miqyosda sanoat raqobatbardoshligini qo‘llab-quvvatlash tajribasi kengligini ko‘rsatadi

Ushbu raqamlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari uchun iqtisodiy samaradorlikning asosiy zaxirasi uchta nuqtada to‘plangan: energiya sig‘imini pasaytirish, material unumdorligini oshirish va uskunalar ishlash rejimini barqarorlashtirish. Ayniqsa, yoqilg‘i va elektr energiyasi ulushi yuqori bo‘lgan korxonalarda har bir foizlik tejaliş sof moliyaviy natijada ko‘proq seziladi. O‘zbekiston va hududiy korxonalar uchun ilmiy-amaliy takliflar:

Qurilish mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalari misolida xorijiy tajribadan foydalanish imkoniyatlarini baholashda quyidagi ilmiy-amaliy takliflar ilgari suriladi:

1. Korxonalarda iqtisodiy samaradorlikni baholashning kompleks indikatorlar tizimini joriy etish, bunda an‘anaviy foyda va rentabellik ko‘rsatkichlari bilan birga energiya sig‘imi, material unumdorligi va texnik foydalanish koeffitsiyentlari ham majburiy KPI sifatida belgilanishi lozim.

2. Sement va energiya sig‘imi yuqori bo‘lgan boshqa qurilish materiallari korxonalarida texnologik auditni har yili o‘tkazish hamda audit natijasini investitsion dasturlar bilan bog‘lash zarur.

3. Modernizatsiya siyosatida birinchi navbatda tez qaytuvchi chora-tadbirlar — fanlar, motorlar, VSD, kompressorlar, issiqlik sizib chiqishini kamaytirish, avtomatik boshqaruv — tanlanishi maqsadga muvofiq.

4. Yirik modernizatsiya uchun davlat kafolatli kredit liniyalari, sanoat lizingi va yashil moliyalashtirish platformalari yo‘lga qo‘yilishi kerak.

5. Kichik va o‘rta qurilish materiallari korxonalari uchun klaster asosidagi umumiy laboratoriya, umumiy servis markazi va umumiy energiya audit markazlari tashkil etilishi samarali bo‘ladi, chunki bu usul miqyos iqtisodidan foydalanish imkonini beradi.

Xorijiy tajribalar tahlili shuni ko‘rsatadiki, sanoat korxonalarida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng muhim manbalari texnologik modernizatsiya, resurs tejamkor boshqaruv, raqamli monitoring va mos moliyalashtirish mexanizmlarining uyg‘unligidan iborat. Qurilish mahsulotlari ishlab chiqarish korxonalarida, ayniqsa sement sanoatida, energiya xarajatlarining yuqori ulushi sababli energiya samaradorligi bo‘yicha chora-tadbirlar tannarxni pasaytirish, foydani oshirish va ekologik barqarorlikni kuchaytirishning eng tezkor yo‘li hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. https://www.oecd.org/en/publications/oecd-compendium-of-productivity-indicators-2025_b024d9e1-en/full-report.html
2. <http://documents.worldbank.org/curated/en/601861502958556115/>
3. https://www.oecd.org/en/publications/cement-technology-roadmap-carbon-emissions-reductions-up-to-2050_9789264088061-en.html

**XORIJIY MAMLAKATLARDA KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI
RIVOJLANTIRISH TAJRIBASI VA UNI O‘ZBEKISTONDA QO‘LLASH
YO‘NALISHLARI**

**ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА И НАПРАВЛЕНИЯ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В
УЗБЕКИСТАНЕ**

**FOREIGN EXPERIENCE IN THE DEVELOPMENT OF SMALL BUSINESS AND
PRIVATE ENTREPRENEURSHIP AND ITS APPLICATION IN UZBEKISTAN**

Saidova Mavluda Jumaboevna

Andijon mashinasozlik instituti “Iqtisodiyot” kafedrası katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Mazkur maqolada xorijiy mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish bo‘yicha ilg‘or tajribalar tahlil qilingan. AQSH, Yevropa Ittifoqi, Yaponiya, Janubiy Koreya, Turkiya va Xitoyda kichik biznesni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari, uning yangi ish o‘rinlari yaratish va iqtisodiy o‘sishni ta‘minlashdagi o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, xorijiy tajriba, davlat qo‘llab-quvvatlashi, iqtisodiy o‘sish, bandlik, raqobatbardoshlik, investitsiyalar, innovatsiyalar.

В статье проанализирован передовой зарубежный опыт развития малого бизнеса и частного предпринимательства. Рассмотрены механизмы государственной поддержки малого бизнеса в США, странах Европейского союза, Японии, Республике Корея, Турции и Китае, а также их роль в создании новых рабочих мест и обеспечении экономического роста.

Ключевые слова: малый бизнес, частное предпринимательство, зарубежный опыт, государственная поддержка, экономический рост, занятость, конкурентоспособность, инвестиции, инновации.

This article analyzes international best practices in the development of small business and private entrepreneurship. It examines government support mechanisms implemented in the United States, the European Union, Japan, the Republic of Korea, Türkiye, and China, highlighting their contribution to job creation and sustainable economic growth.

Keywords: small business, private entrepreneurship, international experience, government support, economic growth, employment, competitiveness, investment, innovation.

Bozor iqtisodiyotiga yo‘naltirilgan ko‘pgina mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub’ektlari yalpi ichki mahsulotning ko‘payishiga ko‘maklashib va aholi bandligini ta‘minlab, iqtisodiyotning asosini tashkil qiladi. Rivojlangan mamlakatlarda band aholining katta qismi aynan kichik biznesda bo‘lib, ularning mamlakat YaMMni ishlab chiqarishdagi ulushi yuqoridir. Xalqaro Mehnat Tashkiloti ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyodagi korxonalarning 90 foizdan ortig‘ini kichik va o‘rta biznes subyektlari tashkil etadi hamda ular umumiy ish o‘rinlarining qariyb 70 foizini yaratadi [1]. Bu esa kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash davlat siyosatida ustuvor yo‘nalish bo‘lishi zarurligini ko‘rsatadi. Shu sababli rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka iqtisodiy o‘sish va aholi turmush darajasining oshishini ta‘minlovchi asosiy omillardan biri sifatida qaraladi.

Ko‘pgina mamlakatlarda kichik biznes subyektlari faoliyatini tartibga solishga umumiy yondashuvlar va asosiy yo‘nalishlar xosdir. Ularga quyidagilar kiradi:

- kichik biznesni qo‘llab — quvvatlashga yo‘naltirilgan maxsus qonunlar qabul qilish;

- korxonalar faoliyatining umumiy va xususiy tomonlarini takomillashtirishni, biznes bilan shug‘ullanishni istayotganlarga moliviy yordam ko‘rsatish;

- kichik biznesni rivojlantirishni ko‘zda tutuvchi ma’lum maqsadga qaratilgan davlat rejalarini ishlab chiqish;

- kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlashning tarkibiy – tashkiliy xizmatlarini tashkil qilish;

- kichik biznes subyektlariga davlatning moliyaviy yordam ko‘rsatishi;

- kichik biznes subyektlarini kafolatlash va imtiyozli kreditlashtirish firmalarini tashkil qilish;

- kichik korxonalar faoliyatini imtiyozli soliqqa tortishni keng tarqatish;

Ko‘pgina rivojlangan mamlakatlarda kichik biznes subyektlarining vujudga kelishi va muvaffaqiyatli xo‘jalik yuritishi davlat yordami vositasi ta‘minlanadi. Ularda bu ishda katta ijobiy tajriba to‘plangan.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning iqtisodiyotdagi o‘rniga baho berishda, eng avvalo iqtisodiy taraqqiyot uchun muhim ahamiyatga ega bo‘lgan miqdoriy ko‘rsatkichlar jumlasiga, kichik biznesning yalpi ichki mahsulot, jami ish bilan band bo‘lganlar, kapital qo‘yilmalar, eksport va boshqalardagi ulushini kiritish mumkin. Shu bilan birga mamlakatdagi kichik korxonalarning umumiy soni va har ming kishiga to‘g‘ri keladigan kichik korxonalar soni ham mazkur sektorning rivojlanganlik darajasi to‘g‘risida fikr yuritishga imkon beradi.

Kichik biznesning iqtisodiyotda bajaradigan vazifalarini tahlil qilish muhim o‘ringa ega bo‘lib, u yuqoridagi miqdoriy ko‘rsatkichlar bilan birga, kichik biznesning iqtisodiyotdagi o‘rni va roli to‘g‘risida batafsil ma’lumot beradi.

Jahon iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik iqtisodiy o‘rishni ta‘minlash, aholi bandligini oshirish va raqobat muhitini shakllantirishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Rivojlangan va rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida kichik biznes subyektlarining hissasi tobora oshib bormoqda.

Xalqaro tajribalar shuni ko‘rsatadiki, yaratilgan yangi ish o‘rinlarining katta qismi kichik biznes hissasiga to‘g‘ri keladi:

- AQSH — 65% yangi ish o‘rinlari;
- Yevropa Ittifoqi — 50–60%;
- Yaponiya — 70%;
- Koreya — 80%;
- Turkiya — 75%.

Bu ko‘rsatkichlar kichik biznesning global iqtisodiyotdagi bandlikni ta‘minlovchi etakchi yo‘nalish ekanligini tasdiqlaydi.

Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

- yangi ish o‘rinlarini tez yaratish imkoniyati;
- bozor talabiga moslashuvchanlik;
- innovatsiyalarni joriy etishda yuqori faollik;
- aholining tadbirkorlik salohiyatini ro‘yobga chiqarish.

Jahon banki ma’lumotlariga ko‘ra, kichik biznes rivojlangan mamlakatlarda yalpi ichki mahsulotning 50–60 foizini ta‘minlaydi [2]. Shu sababli ko‘plab davlatlar iqtisodiy siyosatini aynan kichik biznesni rag‘batlantirishga qaratmoqda.

AQSHda kichik biznes iqtisodiyotning tayanch ustuni hisoblanadi. Mamlakatda 30 milliondan ortiq kichik biznes subyektlari mavjud bo‘lib, ular aholining yarmidan ko‘pini ish bilan ta‘minlaydi [2]. Kichik biznesni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash Small Business Administration (SBA) orqali amalga oshiriladi. SBA faoliyati quyidagi yo‘nalishlarni qamrab oladi:

- imtiyozli kreditlar va davlat kafolatlari;
- tadbirkorlik bo‘yicha o‘quv dasturlari;
- biznesni boshlash va rivojlantirishga oid konsalting xizmatlari.

Natijada AQSHda yaratilayotgan yangi ish o‘rinlarining 60 foizdan ortig‘i aynan kichik biznes hissasiga to‘g‘ri kelmoqda.

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

Yevropa Ittifoqida kichik biznesni rivojlantirish “Small Business Act for Europe” kontseptsiyasi asosida amalga oshiriladi [3]. Ushbu kontseptsiyaga ko‘ra, davlat siyosatida “avvalo kichik biznes manfaatlari” tamoyili asosiy mezon hisoblanadi (1-rasm).

2023–2024 yillarda Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari ish o‘rinlari yaratishning asosiy manbai sifatidagi o‘rni o‘zgarishsiz saqlab qoldi. Eurostat ma’lumotlariga ko‘ra, SMElar barcha korxonalarning qariyb 99,8 foizini tashkil etgan bo‘lib, jami mehnat bilan band aholining 63–64 foizi aynan shu sektor hissasiga to‘g‘ri keladi. Ayniqsa, yangi yaratilgan ish o‘rinlarining 70 foizdan ortig‘i SMElar tomonidan shakllantirilgani ushbu sektorning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyatini yaqqol ko‘rsatadi.

2024 yilda SMElarda band aholi sonining o‘sishi va mikro korxonalar ulushining yuqori saqlanib qolishi kichik biznesning mehnat bozorida barqaror rol o‘ynayotganini tasdiqlaydi. Bu holat kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash siyosatini ish o‘rinlari yaratishning samarali mexanizmi sifatida baholash imkonini beradi.

Germaniyadagi “Mittelstand” tizimi Yevropa tajribasining yorqin namunasidir. Bu tizim asosan oilaviy korxonalarga tayanadi va yuqori sifat, innovatsiya hamda eksport salohiyati bilan ajralib turadi [3]. Germaniya iqtisodiyotida ish o‘rinlarining katta qismi aynan ushbu korxonalar tomonidan yaratiladi.

1-jadval

Xorijiy mamlakatlarda kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ish o‘rinlari yaratishdagi o‘rni

№	Ko‘rsatkichlar nomi	Mamlakatlar	O‘lchov birligi	2023 yil	2024 yil
1	Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining barcha korxonalardagi ulushi	AQSH	%	99,0	99,0
		Yevropa Ittifoqi	%	99,8	99,9
2	Kichik biznes va tadbirkorlik subyektlari soni	AQSH	Mln. dona	33,0	33,5
		Yevropa Ittifoqi		26,1	26,1
3	Kichik biznes va tadbirkorlikda band aholi ulushi	AQSH	%	45,9	45,9
		Yevropa Ittifoqi	%	63,5	64,0
4	Yangi yaratilgan ish o‘rinlarida kichik biznes va tadbirkorlikning ulushi	AQSH	%	76,0	76,0
		Yevropa Ittifoqi	%	70,0	72,0
5	Kichik biznes va tadbirkorlikning iqtisodiy faollikdagi o‘rni band aholi ulushi	AQSH	x	Asosiy drayver	Asosiy drayver
		Yevropa Ittifoqi	x	Asosiy drayver	Asosiy drayver

Manba: Eurostat, Structural Business Statistics & SME Performance Review, 2023–2024

Osiyo mamlakatlarida kichik biznes iqtisodiy taraqqiyotning muhim drayveri sifatida qaraladi.

Yaponiyada barcha kompaniyalarning 99,6 foizi, sotilgan mahsulotning 55 foizi va sanoatda band bo‘lganlarning 80 foizi kichik va o‘rta korxonalar ulushiga to‘g‘ri keladi. Bunday yuqori ko‘rsatkichlar ko‘pchilik tadbirkorlarning kichik biznesga jalb etilganligidan dalolat beradi. Yaponiyada kichik biznes sohasi juda ko‘p korxonalarni (oila ko‘rinishidagi uy xo‘jaligidan boshlab to zamonaviy texnikalar bilan qurollangan firmalargacha) qamrab oladi. Aytish joizki, mazkur davlatlar kichik biznesning iqtisodiyotdagi o‘rniga asrimizning 70- yillari munosib baho berib, unga bo‘lgan e‘tibor yanada kuchaytirib kelingan. Yaponiya tajribasida davlat tomonidan soliq imtiyozlari, innovatsion loyihalarni qo‘llab-quvvatlash, texnologik yangilanishni rag‘batlantirish kabi mexanizmlar samarali qo‘llaniladi.

Janubiy Koreyada esa startaplar va innovatsion kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlashga alohida e‘tibor qaratilgan. Maxsus davlat dasturlari orqali yangi texnologik kompaniyalar rivojlantiriladi [4]. Davlat texnoparklar va biznes-inkubatorlar tashkil etadi, yoshlar tadbirkorligini moliyaviy qo‘llab-quvvatlaydi, innovatsion mahsulot eksportni rag‘batlantiradi.

Rivojlanayotgan mamlakatlar tajribasi (Turkiya va Xitoy). Turkiyada kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash KOSGEB agentligi orqali amalga oshiriladi [5]. Davlat grantlar va subsidiyalar ajratadi, tadbirkorlik o‘quv kurslarini tashkil etadi, eksportga yo‘naltirilgan biznesni qo‘llab-quvvatlaydi.

Xitoyda esa kichik biznes ichki bozorni to‘ldirish, ishsizlikni kamaytirish, eksportni oshirishda muhim rol o‘ynaydi [6]. Davlat tomonidan maxsus iqtisodiy zonalar, soliq imtiyozlari va raqamli platformalar joriy etilgan.

O‘zbekiston Respublikasi Tadbirkorlikni rivojlantirish agentligi va Statistika agentligi ma‘lumotlariga ko‘ra, mamlakatda kichik biznesning yalpi ichki mahsulotning ulushi yil sayin ortib bormoqda [7]. Shu bois, ilg‘or xorijiy tajribalarni milliy sharoitga moslashtirish orqali yangi ish o‘rinlari yaratish imkoniyatlari yanada kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. International Labour Organization. Small and Medium-sized Enterprises and Decent Work. – Geneva: ILO, 2022. – URL: <https://www.ilo.org/global/topics/small-medium-enterprises/lang-en/index.htm> (murojaat sanasi: 2025 й.).
2. World Bank. Small and Medium Enterprises (SMEs) Finance. – Washington, DC: World Bank Group, 2023. – URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/sme/finance> (murojaat sanasi: 2025 й.).
3. European Commission. Small Business Act for Europe. – Brussels: European Union, 2022. – URL: https://single-market-economy.ec.europa.eu/smes/sme-strategy/small-business-act_en (murojaat sanasi: 2025 й.).
4. Ministry of SMEs and Startups of the Republic of Korea. SME and Startup Policy. – Seoul, 2023. – URL: <https://www.mss.go.kr/site/eng/main.do> (murojaat sanasi: 2025 й.).
5. KOSGEB. Support Programs for SMEs in Turkey. – Ankara, 2022. – URL: <https://www.kosgeb.gov.tr> (murojaat sanasi: 2025 й.).
6. Ministry of Industry and Information Technology of the People’s Republic of China. SME Development Policy. – Beijing, 2023. – URL: <https://www.miit.gov.cn> (murojaat sanasi: 2025 й.).
7. Ўзбекистон Республикаси Статистика агентлиги. Кичик бизнес ва тadbirkorlik statistikasi. – Тошкент, 2024. – URL: <https://stat.uz> (murojaat sanasi: 2025 й.).

**QURILISH MATERIALLARI ISHLAB CHIQUARISH KORXONALARIDA
RENTABELLIK KO‘RSATKICHLARI ASOSIDA IQTISODIY SAMARADORLIKNI
BAHOLASH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH**

**СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕТОДИКИ ОЦЕНКИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ
ЭФФЕКТИВНОСТИ НА ОСНОВЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РЕНТАБЕЛЬНОСТИ НА
ПРЕДПРИЯТИЯХ ПО ПРОИЗВОДСТВУ СТРОИТЕЛЬНЫХ МАТЕРИАЛОВ**

**IMPROVING THE METHODOLOGY FOR ASSESSING ECONOMIC EFFICIENCY
BASED ON PROFITABILITY INDICATORS AT CONSTRUCTION MATERIALS
PRODUCTION ENTERPRISES**

Umirova Gulmira Shodiboy qizi

Toshkent arxitektura-qurilish universiteti mustaqil izlanuvchisi

ORCID: 0000-0002-8865-0774

Annotatsiya

Maqolada qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarining iqtisodiy samaradorligini baholashda rentabellik ko‘rsatkichlaridan foydalanishning nazariy va amaliy jihatlari tadqiq etilgan. Korxonalarning aktivlar, kapital, daromadlar va xarajatlar bo‘yicha rentabellik darajalarini baholash uchun me‘yoriy hamda xavfli chegaralarga asoslangan baholash mezonini ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: rentabellik, aktivlar rentabelligi, kapital rentabelligi, qurilish materiallari sanoati, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy monitoring, baholash mezonini.

В статье исследованы теоретические и практические аспекты использования показателей рентабельности при оценке экономической эффективности предприятий по производству строительных материалов. Для оценки уровня рентабельности предприятий по активам, капиталу, доходам и расходам разработан критерий оценки, основанный на нормативных и рискованных пределах.

Ключевые слова: рентабельность, рентабельность активов, рентабельность капитала, промышленность строительных материалов, экономическая эффективность, финансовый мониторинг, критерии оценки.

This article examines the theoretical and practical aspects of using profitability indicators to evaluate the economic efficiency of construction materials production enterprises. An evaluation criterion based on regulatory and risk thresholds has been developed to assess the profitability levels of enterprises in terms of assets, capital, income, and expenses.

Keywords: profitability, return on assets, return on capital, construction materials industry, economic efficiency, financial monitoring, evaluation criteria.

Bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyotida qurilish materiallari sanoati iqtisodiy o‘rinishning muhim drayverlaridan biri hisoblanadi. Mamlakatda amalga oshirilayotgan keng ko‘lamli qurilish ishlari, infratuzilmaviy loyihalar va uy-joy dasturlarining rivojlanishi mazkur tarmoq korxonalari faoliyatining samaradorligini oshirishni talab etmoqda.

Biroq tarmoq korxonalarida ishlab chiqarish xarajatlarining ortishi, energiya resurslari narxlarining o‘zgarishi, moliyaviy resurslardan foydalanish samaradorligining pasayishi va bozor konyunkturasidagi tebranishlar korxonalar rentabelligiga salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda. Natijada korxonalarning moliyaviy holatini tezkor baholash va iqtisodiy xavflarni oldindan aniqlash imkonini beruvchi zamonaviy baholash mexanizmlarini ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

Amaliyotda korxonalar faoliyati ko‘pincha alohida moliyaviy ko‘rsatkichlar orqali tahlil qilinadi. Bu esa rentabellik darajasidagi salbiy o‘zgarishlarni erta aniqlash va ularga ta’sir etuvchi omillarni kompleks baholash imkonini cheklaydi. Shu sababli qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarining daromadlari, xarajatlari, aktivlari va kapitalidan foydalanish samaradorligini yagona tizim asosida baholash dolzarb ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqotning maqsadi qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarida rentabellik ko‘rsatkichlari asosida iqtisodiy samaradorlikni baholash metodikasini takomillashtirishdan iborat.

Korxonalar faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash masalalari iqtisodiy fanlarda eng muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Iqtisodiy samaradorlik korxona faoliyati natijalari va sarflangan resurslar o‘rtasidagi nisbatni ifodalaydi hamda korxonaning barqaror rivojlanish darajasini tavsiflaydi [1].

Rentabellik ko‘rsatkichlarining nazariy va uslubiy asoslari G.V. Savitskaya tomonidan keng tadqiq etilgan bo‘lib, muallif korxona faoliyatining yakuniy natijalarini baholashda foyda ko‘rsatkichlari bilan bir qatorda rentabellik koeffitsiyentlaridan foydalanish zarurligini asoslab bergan [2].

A.D. Sheremet va R.S. Sayfullin moliyaviy tahlil metodologiyasida rentabellik ko‘rsatkichlarini korxonaning moliyaviy barqarorligi va xo‘jalik faoliyati samaradorligini baholashning muhim vositasi sifatida e’tirof etadilar [3]. V.Yu. Jdanov va I.Yu. Jdanovlarning tadqiqotlarida moliyaviy koeffitsiyentlar asosida korxona faoliyatini baholash usullari takomillashtirilgan bo‘lib, rentabellik ko‘rsatkichlari moliyaviy holatni baholashning asosiy mezonlaridan biri sifatida ko‘rsatilgan [4].

Korxona samaradorligini oshirish masalalari A.Yu. Tanchik va A.V. Kovalenko tomonidan tadqiq etilib, ishlab chiqarish resurslaridan oqilona foydalanish, xarajatlarni optimallashtirish va boshqaruv samaradorligini oshirish korxona rivojlanishining asosiy omillari sifatida ko‘rsatib berilgan [5]. N.K. Borisyuk, L.A. Soldatova va T.G. Masyukova iqtisodiy samaradorlikni korxona faoliyatining natijaviyligini ifodalovchi kompleks ko‘rsatkich sifatida talqin qilganlar [6].

Shu bilan birga, mavjud ilmiy tadqiqotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarida daromadlar, xarajatlar, aktivlar va kapital rentabelligini birgalikda baholash imkonini beruvchi me’yoriy va xavfli chegaralarga asoslangan kompleks baholash metodikasi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shu sababli mazkur tadqiqotda qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun rentabellik ko‘rsatkichlarining me’yoriy va xavfli chegaralariga asoslangan kompleks baholash mezonini ishlab chiqildi.

Tadqiqotda iqtisodiy-statistik tahlil, qiyosiy tahlil, guruhlash, dinamik qatorlar tahlili, moliyaviy koeffitsiyentlar usuli hamda rentabellik ko‘rsatkichlarini baholash metodlaridan foydalanildi.

1-jadval ma’lumotlariga ko‘ra, qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarining iqtisodiy samaradorligini baholash uchun daromadlar, xarajatlar, aktivlar va kapital rentabelligini qamrab oluvchi kompleks baholash mezonlari ishlab chiqildi. Mazkur mezonlar korxonalarning moliyaviy natijalari va resurslardan foydalanish samaradorligini baholash imkonini beradi.

Jadvaldan ko‘rinib turibdiki, daromadlar bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichlarida umumiy daromadlar rentabelligining 10 foizdan past bo‘lishi korxonaning moliyaviy xavf zonasiga kirganligini bildiradi, 15–25 foiz oralig‘i esa me’yoriy holat sifatida qabul qilinadi. Xuddi shuningdek, sotish rentabelligining 20–35 foiz diapazonda bo‘lishi mahsulot realizatsiyasi samaradorligi yuqoriligini tavsiflaydi, 15 foizdan past daraja esa sotish faoliyatida muammolar mavjudligini ko‘rsatadi.

Xarajatlar bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, ishlab chiqarish xarajatlari rentabelligining 12–22 foiz oralig‘ida bo‘lishi xarajatlar boshqaruvinining samarali tashkil etilganligini bildiradi. Aksincha, 7 foizdan past daraja ishlab chiqarish xarajatlarining ortib borayotganligi yoki foyda hajmining qisqarayotganligini anglatadi.

Qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalari iqtisodiy samaradorligini ifodalovchi rentabellik ko‘rsatkichlari

Guruh nomi	Ko‘rsatkichlar nomi	Me‘yoriy (o‘rtacha) daraja	Xavfli daraja
1. Daromadlar bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichlari	Umumiy daromadlar rentabelligi	15-25%	<10%
	Sotishdan olingan tushumlar rentabelligi	20-35%	<15%
	Asosiy faoliyat rentabelligi	10-20%	<5%
2. Xarajatlar bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichlari	Umumiy xarajatlar rentabelligi	10-20%	<5%
	Ishlab chiqarish xarajatlar rentabelligi	12-22%	<7%
	Operatsion xarajatlar rentabelligi	10-18%	<5%
3. Aktivlar bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichlari	Jami aktivlar rentabelligi	8-15%	<4%
	Asosiy kapital rentabelligi	12-20%	<6%
	Joriy aktivlar rentabelligi	15-25%	<8%
4. Kapital bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichlari	Xususiy kapital rentabelligi	12-18%	<6%
	Qarz kapitali rentabelligi	10-16%	<5%

Izoh: Muallif ilmiy tadqiqotlari asosida

Aktivlar bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichlari korxonaning mavjud resurslaridan foydalanish samaradorligini aks ettiradi. Jami aktivlar rentabelligining 8–15 foiz oralig‘ida bo‘lishi aktivlardan samarali foydalanilayotganligini ko‘rsatsa, 4 foizdan past qiymat aktivlar tarkibidan foydalanish samaradorligi pasayganligini bildiradi.

Kapital bo‘yicha rentabellik ko‘rsatkichlarida xususiy kapital rentabelligining 12–18 foiz oralig‘ida bo‘lishi investorlar va mulkdorlar uchun maqbul daraja hisoblanadi. Qarz kapitali rentabelligining 10–16 foiz oralig‘ida bo‘lishi esa jalb qilingan mablag‘lardan foydalanish samaradorligini ifodalaydi.

Mazkur mezonlar asosida “Karbonat” AJ, “Jizzax plastmassa” AJ va “Zenatkor temir beton buyumlari” MCHJ faoliyati tahlil qilindi. Natijalar ayrim korxonalarda aktivlar va kapital rentabelligining pasayish tendensiyasi mavjudligini, ayrim davrlarda esa ko‘rsatkichlar xavfli zona chegaralariga yaqinlashganligini ko‘rsatdi. Ayniqsa, asosiy vositalardan foydalanish samaradorligining pasayishi hamda ishlab chiqarish tannarxining ortishi rentabellik darajalariga salbiy ta’sir ko‘rsatganligi aniqlandi.

Olingan natijalar asosida korxonalar faoliyatini uchta toifaga — me‘yoriy zona, ogohlantiruvchi zona va xavfli zonaga ajratish imkoniyati yaratildi. Bu esa korxonalarning moliyaviy holatini doimiy monitoring qilish, iqtisodiy xavflarni prognozlash hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, korxonalar iqtisodiy samaradorligini faqat sof foyda yoki sotish hajmi asosida baholash yetarli emas. Aktivlar va kapital rentabelligi ko‘rsatkichlari korxonaning mavjud resurslardan foydalanish samaradorligini chuqurroq aks ettiradi.

Taklif etilgan metodikaning afzalligi shundaki, u korxonalarning moliyaviy holatini muntazam monitoring qilish, salbiy tendensiyalarni erta aniqlash hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilishda ilmiy asoslangan yondashuvni ta’minlaydi. Natijada rentabellik darajalarining me‘yoriy va xavfli chegaralari asosida korxona faoliyatining holatini tezkor baholash imkoniyati yaratiladi. Mazkur yondashuv investitsion jozibadorlikni baholash, korxonalarni reytinglar, kreditga layoqatlilik darajasini aniqlash hamda strategik rivojlanish dasturlarini ishlab chiqishda ham muhim ahamiyat kasb etadi

“YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI” *jurnali* 6-son 2026 yil

2-jadval ma’lumotlariga ko’ra, korxonada jami aktivlar rentabelligi 2020-yildagi 0,33 foizdan 2025-yilda 0,002 foizgacha kamaygan. Asosiy kapital rentabelligi esa 18,38 foizdan 2,08 foizgacha pasaygan. Bu holat korxonada asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi pasayganligini ko’rsatadi.

Joriy aktivlar, xususiy kapital va qarz kapitali rentabelligi ko’rsatkichlarida ham salbiy tendensiya kuzatilgan. Natijada korxonaning aksariyat ko’rsatkichlari ishlab chiqilgan baholash mezonlaridagi xavfli zona chegaralariga yaqinlashganligi aniqlandi.

2-jadval

“Jizzax plastmassa” AJ aktivlar va kapital rentabelligi ko’rsatkichlari dinamikasi, %da [7]

Yil Ko’rsatkichlar	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2020-yilga nisbatan o’zgarishi, % band
Jami aktivlar rentabelligi	0,33	1,30	0,20	0,19	0,01	0,002	-0,323
Asosiy kapital rentabelligi	18,38	9,29	2,65	3,08	1,19	2,08	-16,30
Joriy aktivlar rentabelligi	0,64	2,92	0,69	0,63	0,02	0,004	-0,639
Xususiy kapital rentabelligi	0,49	1,78	0,25	0,25	0,01	0,003	-0,490
Qarz kapital rentabelligi	0,95	4,78	1,00	0,73	0,02	0,005	-0,949

3-jadval

“Karbonat” AJ aktivlar va kapital rentabelligi ko’rsatkichlari, %da [8]

Ko’rsatkichlar/ yil	2020	2021	2022	2023	2024	2025	2020-yilga nisbatan o’zgarishi, % band
Jami aktivlar rentabelligi	10,6	9,3	0,0	3,5	-12,9	-6,9	-17,6
Asosiy kapital rentabelligi	163,4	106,4	26,0	43,6	-45,0	-39,3	-202,7
Joriy aktivlar rentabelligi	15,0	13,5	0,1	5,5	-19,2	-9,6	-24,5
Xususiy kapital rentabelligi	12,7	12,7	0,1	5,8	-23,8	-15,0	-27,8
Qarz kapitali rentabelligi	64,4	35,6	0,1	8,6	-28,0	-12,9	-77,3

“Karbonat” AJda jami aktivlar rentabelligi 2020-yildagi 10,6 foizdan 2025-yilda -6,9 foizgacha pasaygan. Asosiy kapital rentabelligi 163,4 foizdan -39,3 foizgacha kamaygan bo’lib, bu korxonada investitsiya qilingan kapitalning samaradorligi sezilarli darajada yomonlashganligini ko’rsatadi. Shuningdek, joriy aktivlar, xususiy kapital va qarz kapitali rentabelligi ko’rsatkichlarida ham salbiy dinamikalar kuzatilgan. Ayniqsa, 2024–2025 yillarda barcha ko’rsatkichlarning xavfli zona chegaralaridan pastga tushishi korxonaning moliyaviy barqarorligi pasayganligini bildiradi(3-jadval).

Mazkur yondashuv “Karbonat” AJ, “Jizzax plastmassa” AJ va “Zenatkor temir beton buyumlari” MCHJ faoliyatiga joriy etildi hamda uning natijalari “O‘zsanoat qurilish materiallari” uyushmasining 2025-yil 28-noyabrdagi №02/15-3918-sonli ma’lumotnomasi bilan tasdiqlandi. Joriy etish natijasida korxonalarning aktivlari va kapitalidan foydalanish samaradorligini baholash, moliyaviy xavflarni prognozlash hamda resurslardan samarali foydalanish strategiyalarining ustuvor yo‘nalishlarini belgilash imkoniyati yaratildi

Tadqiqot davomida rentabellik ko’rsatkichlarining me’yoriy va xavfli chegaralari ishlab chiqildi hamda ular asosida korxonalar faoliyatini me’yoriy, ogohlantiruvchi va xavfli zonalarga ajratish imkoniyati yaratildi. Taklif etilgan yondashuv “Karbonat” AJ, “Jizzax plastmassa” AJ va “Zenatkor temir beton buyumlari” MCHJ faoliyati misolida sinovdan o‘tkazildi va uning amaliy ahamiyati tasdiqlandi.

Tahlillar natijasida korxonalarning iqtisodiy samaradorligiga asosiy ta’sir etuvchi omillar sifatida asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi, ishlab chiqarish tannarxi darajasi, sotish hajmlari va kapital tarkibi aniqlanib, ularning rentabellik ko’rsatkichlariga bevosita ta’sir ko’rsatishi asoslandi.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

1. Qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarida rentabellik ko‘rsatkichlarini baholashning ishlab chiqilgan me‘yoriy va xavfli chegaralar tizimini amaliyotga joriy etish maqsadga muvofiq.

2. Korxonalarda moliyaviy monitoring tizimini takomillashtirish hamda aktivlar va kapital rentabelligi ko‘rsatkichlarini muntazam nazorat qilish mexanizmlarini joriy etish zarur.

3. Ishlab chiqarish xarajatlari rentabelligini oshirish maqsadida energiya tejamkor texnologiyalarni keng qo‘llash va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish lozim.

4. “O‘zsanoat qurilish materiallari” uyushmasi va tarmoq korxonalarida ishlab chiqilgan metodikadan foydalanish orqali moliyaviy xavflarni erta aniqlash va prognozlash tizimini yaratish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, ishlab chiqilgan metodika qurilish materiallari ishlab chiqarish korxonalarining moliyaviy barqarorligini baholash, iqtisodiy xavflarni prognozlash hamda boshqaruv qarorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Борисюк Н.К., Солдатова Л.А., Масюкова Т.Г. Экономическая эффективность предприятия: понятие, способы определения, особенности повышения // Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2017. – №8. – С. 14–20.
2. Савицкая Г.В. Анализ хозяйственной деятельности предприятия: учеб. пособие. – 7-е изд., испр. – Минск: Новое знание, 2002. – 704 с.
3. Шеремет А.Д., Сайфуллин Р.С. Методика финансового анализа предприятия. – М. : ЮНИ-ГЛОБ, 2010. – 215 с.
4. Жданов В.Ю., Жданов И.Ю. Финансовый анализ предприятия с помощью коэффициентов и моделей: учебное пособие. – М.: Проспект, 2024. – 176 с.
5. Танчик А.Ю., Коваленко А.В. Современные проблемы эффективности развития предприятия // Экономические исследования: анализ состояния и перспективы развития: монография. – Воронеж: ВГПУ, 2010. – С. 130–163.
6. Борисюк Н.К., Солдатова Л.А., Масюкова Т.Г. Экономическая эффективность предприятия: понятие, способы определения, особенности повышения // Интеллект. Инновации. Инвестиции. – 2017. – №8. – С. 14–20.
7. O‘zsanoat qurilish materiallari uyushmasi. Qurilish materiallari sanoati rivojlanishi bo‘yicha yillik hisobot. – Toshkent, 2024. – 85 b.
8. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasining sanoat statistikasi: statistik to‘plam. – Toshkent, 2024. – 312 b.

**MOLIYAVIY RISKLARNING IQTISODIY AHAMIYATI VA UNI BOSHQARISHNING
ZARURLIGI: RISK TUSHUNCHASI VA UNING TURLARI**

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ ФИНАНСОВЫХ РИСКОВ И НЕОБХОДИМОСТЬ
УПРАВЛЕНИЯ ИМИ: ПОНЯТИЕ РИСКА И ЕГО ВИДЫ**

**ECONOMIC SIGNIFICANCE OF FINANCIAL RISKS AND THE NEED FOR THEIR
MANAGEMENT: THE CONCEPT OF RISK AND ITS TYPES**

Narmanov Ulug‘bek Abdugapporovich

O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti katta o‘qituvchisi

Nazarov Jaloliddin Burxon O‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti katta o‘qituvchisi

Tursunaxmadoev Xasan Shuhrat O‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada moliyaviy risklarning iqtisodiy ahamiyati, ularning kelib chiqish sabablari va zamonaviy iqtisodiyotda tutgan o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, “risk” tushunchasining nazariy mohiyati, iqtisodiy adabiyotlardagi talqinlari va moliyaviy risklarning tasnifi keng yoritilgan. Maqolada moliyaviy risklarni boshqarish zarurligi asoslab berilgan bo‘lib, bu jarayonning korxonalar moliyaviy barqarorligini ta‘minlashdagi o‘rni va ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqot davomida moliyaviy risklarni boshqarishning zamonaviy usullari, jumladan, diversifikatsiya, xedjlash va sug‘urtalash mexanizmlari tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: moliyaviy risk, noaniqlik, risklarni boshqarish, bozor riski, kredit riski, likvidlik riski, diversifikatsiya, xedjlash.

В данной статье анализируется экономическое значение финансовых рисков, их причины и место в современной экономике. Также рассматривается теоретическая сущность понятия «риск», его интерпретации в экономической литературе и классификация финансовых рисков. В статье обосновывается необходимость управления финансовыми рисками, раскрывается роль и важность этого процесса в обеспечении финансовой стабильности предприятий. В ходе исследования анализируются современные методы управления финансовыми рисками, включая диверсификацию, хеджирование и страховые механизмы.

Ключевые слова: финансовый риск, неопределенность, управление рисками, рыночный риск, кредитный риск, риск ликвидности, диверсификация, хеджирование.

This article analyzes the economic importance of financial risks, their causes, and their role in the modern economy. Additionally, the theoretical essence of the concept of "risk," its interpretations in economic literature, and the classification of financial risks are extensively covered. The article substantiates the necessity of financial risk management, revealing its role and importance in ensuring the financial stability of enterprises. The research analyzes modern methods of financial risk management, including diversification, hedging, and insurance mechanisms.

Keywords: financial risk, uncertainty, risk management, market risk, credit risk, liquidity risk, diversification, hedging.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida har qanday xo‘jalik yurituvchi subyektning faoliyati muayyan darajadagi noaniqlik sharoitida amalga oshiriladi. Iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, moliyaviy bozorlarning globallashuvi va iqtisodiy sikllarning tebranishi korxonalar faoliyatida moliyaviy risklarning yuzaga kelish ehtimolini oshirmoqda. Shu nuqtai nazardan, moliyaviy risklarning iqtisodiy ahamiyatini chuqur anglash va ularni samarali boshqarish tizimini yaratish har qanday korxona yoki tashkilotning barqaror rivojlanishining muhim shartiga aylanib bormoqda.

Moliyaviy risklarni o‘rganishga bo‘lgan qiziqish iqtisodiy fanning shakllanish davridayoq boshlangan. Mashhur iqtisodchi Adam Smit o‘z asarlarida tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq mumkin bo‘lgan yo‘qotishlarning kompensatsiyasi sifatida "risk to‘lovi" tushunchasini kiritgan edi. Keyinchalik F.Nayt o‘zining "Risk, noaniqlik va foyda" nomli fundamental asarida risk va noaniqlik o‘rtasidagi farqni aniq belgilab berdi. Uning fikricha, risk — bu o‘lchanishi mumkin bo‘lgan noaniqlik bo‘lsa, noaniqlikning o‘zi esa miqdoriy jihatdan baholab bo‘lmaydigan holatdir [1].

Moliyaviy risklarning iqtisodiy ahamiyati shundaki, ular nafaqat alohida korxona yoki tashkilotning moliyaviy natijalariga, balki butun iqtisodiy tizimning barqarorligiga ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozlari tajribasi shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy risklarni yetarlicha baholamaslik va samarasiz boshqarish nafaqat alohida kompaniyalarning bankrot bo‘lishiga, balki butun davlatlar miqyosidagi iqtisodiy tangliklarga olib kelishi mumkin.

Risk tushunchasining iqtisodiy mazmuni va evolyutsiyasi

Iqtisodiy adabiyotlarda "risk" tushunchasining yagona ta‘rifi mavjud emas. Bu turli mualliflarning tadqiqot maqsadlari, yondashuvlari va ilmiy maktablarining farqliligi bilan izohlanadi. O‘zbek tilining izohli lug‘atida risk "zararga uchrash xavfi, ehtimoli" deb ta‘riflangan bo‘lsa, iqtisodiy lug‘atlarda bu tushuncha kengroq talqin etiladi.

Moliyaviy menejment nuqtai nazaridan risk — bu kutilayotgan daromaddan chetlanish ehtimoli yoki moliyaviy yo‘qotishlarning yuz berish imkoniyatidir [2]. Bu ta‘rifda riskning ikki muhim jihati aks etgan: birinchidan, risk natijalarning noaniqligi bilan bog‘liq bo‘lsa, ikkinchidan, bu noaniqlik miqdoriy jihatdan ifodalanishi mumkin.

Zamonaviy iqtisodiy nazariyada risk va noaniqlik tushunchalari bir-biridan farqlanadi. Noaniqlik deganda, kelajakda yuz berishi mumkin bo‘lgan hodisalarning ehtimollik taqsimoti noma‘lum bo‘lgan holat tushuniladi. Risk esa, aksincha, mumkin bo‘lgan natijalarning ehtimollik taqsimoti ma‘lum bo‘lgan yoki statistik usullar yordamida baholanishi mumkin bo‘lgan vaziyatni ifodalaydi.

Risk tushunchasining evolyutsiyasida bir qancha bosqichlarni ajratish mumkin. Dastlabki bosqichda risk asosan sug‘urta munosabatlari kontekstida o‘rganilgan bo‘lsa, keyinchalik bu tushuncha tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq holda tahlil qilina boshladi. Hozirgi bosqichda esa risk boshqaruv obyekti sifatida qaraladi va uni minimallashtirish, optimallashtirish imkoniyatlari o‘rganiladi.

Moliyaviy risklarning klassifikatsiyasi va turlari

Moliyaviy risklarni turli mezonlar asosida klassifikatsiya qilish mumkin. Zamonaviy iqtisodiy adabiyotlarda eng keng tarqalgan yondashuvlardan biri risklarni tizimli va tizimli bo‘lmagan risklarga ajratishdir.

Tizimli risklar — butun iqtisodiy tizimga yoki uning muhim qismiga ta‘sir ko‘rsatadigan risklardir. Bularga quyidagilar kiradi:

Siyosiy risklar — davlat boshqaruvidagi o‘zgarishlar, qonunchilikdagi islohotlar, siyosiy beqarorlik natijasida yuzaga keladigan risklar.

Iqtisodiy risklar — inflyatsiya, deflyatsiya, iqtisodiy o‘sish sur‘atlarining o‘zgarishi, iqtisodiy sikllarning tebranishi bilan bog‘liq risklar.

Valyuta risklari — milliy valyuta kursining o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan risklar [3].

Tizimli risklarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ni diversifikatsiya qilish orqali butunlay bartaraf etish mumkin emas. Bu risklar bozorning ajralmas qismi bo‘lib, barcha iqtisodiy subyektlar ularga ma‘lum darajada duchor bo‘ladi.

Tizimli bo‘lmagan risklar — muayyan korxona yoki tarmoq faoliyatiga xos bo‘lgan, diversifikatsiya qilish orqali kamaytirilishi mumkin bo‘lgan risklardir [4].

Kredit riski — kontragent tomonidan o‘z majburiyatlarini bajarmaslik yoki lozim darajada bajarmaslik natijasida yuzaga keladigan risk. Bu risk, ayniqsa, banklar va moliya institutlari faoliyatida muhim ahamiyat kasb etadi. Kredit riski qarz oluvchining to‘lov qobiliyatining yomonlashishi, kredit tarixining salbiy bo‘lishi yoki garov qiymatining pasayishi natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Likvidlik riski — korxonaning o‘z majburiyatlarini o‘z vaqtida va to‘liq bajarish uchun yetarli pul mablag‘lariga ega bo‘lmasligi ehtimoli [5]. Bu risk ikki shaklda namoyon bo‘ladi: bozor likvidligi riski (aktivni bozor bahosida tezda sota olmaslik) va moliyalashtirish likvidligi riski (majburiyatlarni bajarish uchun yetarli mablag‘ topa olmaslik).

Operatsion risk — ichki jarayonlarning, xodimlar faoliyatining, tizimlarning yetarli darajada samarali ishlamasligi yoki tashqi omillar ta‘sirida yuzaga keladigan yo‘qotishlar riski. Bu risklar qatoriga xodimlarning xatolari, firibgarlik, texnologik nosozliklar, tabiiy ofatlar va boshqa shunga o‘xshash hodisalar kiradi.

Bozor riski — foiz stavkalari, valyuta kurslari, qimmatli qog‘ozlar bahosi va boshqa bozor omillarining noqulay o‘zgarishi natijasida yuzaga keladigan risklardir. Bozor riski o‘z navbatida foiz riski, valyuta riski va narx riskiga bo‘linadi.

Yuqoridagi tasnifdan tashqari, moliyaviy risklarni vaqt omiliga ko‘ra qisqa muddatli va uzoq muddatli risklarga, ta‘sir darajasiga ko‘ra yuqori, o‘rta va past risklarga, kelib chiqish manbaiga ko‘ra ichki va tashqi risklarga ajratish mumkin.

Moliyaviy risklarning iqtisodiy ahamiyati

Moliyaviy risklarning iqtisodiy ahamiyati ularning iqtisodiy subyektlar faoliyatining turli jabhalariga ko‘rsatadigan ta‘siri bilan belgilanadi. Bu ahamiyatni quyidagi jihatlar orqali ochib berish mumkin:

Birinchidan, moliyaviy risklar korxonalarning moliyaviy natijalariga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Yuqori darajadagi risklar kutilmagan yo‘qotishlarga, foydaning kamayishiga va hatto bankrotlikka olib kelishi mumkin. Shu bois, risklarni to‘g‘ri baholash va boshqarish korxonaning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashning asosiy shartidir.

Ikkinchidan, moliyaviy risklar investitsion qarorlar qabul qilish jarayonida markaziy rol o‘ynaydi. Investorlar odatda yuqori risk bilan bog‘liq investitsiyalardan yuqori daromad kutadilar. Risk va daromad o‘rtasidagi muvozanatni to‘g‘ri belgilash optimal investitsion portfelni shakllantirishning asosiy tamoyilidir.

Uchinchidan, moliyaviy risklar moliya bozorlarining samarali faoliyat yuritishiga ta‘sir ko‘rsatadi. Bozor ishtirokchilari risklarni to‘g‘ri baholay olsalar, bu resurslarning samarali taqsimlanishiga xizmat qiladi. Aksincha, risklarni yetarlicha baholamaslik bozor muvozanatining buzilishiga va moliyaviy pufakchalarning shakllanishiga olib kelishi mumkin.

To‘rtinchidan, moliyaviy risklar makroiqtisodiy barqarorlikka ta‘sir ko‘rsatadi. Moliyaviy sektorda to‘plangan risklar tizimli xarakter kasb etib, butun iqtisodiyotga tarqalishi mumkin. 2008 yilgi jahon moliyaviy inqirozi buning yaqqol misolidir. Shu sababli, markaziy banklar va nazorat qiluvchi organlar moliyaviy tizimdagi risklarni monitoring qilish va boshqarishga alohida e‘tibor qaratadilar.

Moliyaviy risklarni boshqarishning zarurligi va usullari

Moliyaviy risklarni boshqarish — bu risklarni aniqlash, baholash va ularni minimallashtirish bo‘yicha chora-tadbirlar tizimidir. Bu jarayonning zarurligi bir qator omillar bilan izohlanadi:

Birinchidan, risklarni boshqarish korxonaning moliyaviy barqarorligini ta‘minlaydi. Riskli vaziyatlarning oldindan bashorat qilinishi va ularga qarshi choralar ko‘rilishi kutilmagan yo‘qotishlarning oldini oladi [6].

Ikkinchidan, risklarni boshqarish korxona qiymatini oshirishga xizmat qiladi. Samarali risk menejmenti investorlar ishonchini oshiradi, kapital qiymatini pasaytiradi va natijada korxonaning bozor qiymati ortadi [7].

Uchinchidan, risklarni boshqarish korxonaning strategik maqsadlariga erishish imkonini beradi. Riskli vaziyatlar oldindan bashorat qilingan taqdirda, korxona o‘z strategiyasini moslashtirish va noaniqlik sharoitida ham rejalashtirilgan natijalarga erishish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

To‘rtinchidan, risklarni boshqarish qonunchilik va me‘yoriy talablarni bajarish uchun zarur. Ko‘plab mamlakatlarda, xususan, bank va moliya sektorida faoliyat yurituvchi tashkilotlar uchun risklarni boshqarish tizimining mavjudligi majburiy hisoblanadi [8].

Moliyaviy risklarni boshqarish jarayoni bir necha bosqichni o‘z ichiga oladi. *Birinchi bosqich* — risklarni aniqlash, ya‘ni korxona faoliyatida mavjud bo‘lgan yoki yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan risklarni belgilash. *Ikkinchi bosqich* — risklarni baholash, ya‘ni ularning yuz berish ehtimoli va potensial zarar miqdorini hisoblash. *Uchinchi bosqich* — risklarni kamaytirish strategiyalarini tanlash va amalga oshirish. *To‘rtinchi bosqich* — monitoring va nazorat, ya‘ni risklar holatini kuzatish va boshqaruv samaradorligini baholash. [9]

Moliyaviy risklarni boshqarishning asosiy usullari quyidagilardan iborat:

Diversifikatsiya — riskni turli aktivlar, loyihalar yoki faoliyat yo‘nalishlari o‘rtasida taqsimlash orqali umumiy risk darajasini pasaytirish usuli. Diversifikatsiya, asosan, tizimli bo‘lmagan risklarni kamaytirishda samarali hisoblanadi.

Xedjlash — derivativ moliyaviy vositalar (forvard, fyuchers, opsiyon, svop) yordamida narx o‘zgarishi riskidan himoyalaniş usuli [citation:2; citation:5]. Xedjlash, ayniqsa, bozor risklaridan himoyalanişda keng qo‘llaniladi.

Sug‘urtalash — sug‘urta kompaniyasi bilan tuzilgan shartnoma asosida yuzaga kelishi mumkin bo‘lgan zararni qoplash mexanizmi. Bu usul, odatda, kam uchraydigan, ammo katta zarar keltirishi mumkin bo‘lgan risklar uchun samarali.

Limitlash — ayrim operatsiyalar yoki faoliyat turlari bo‘yicha maksimal yo‘qotishlar miqdorini cheklash. Bu usul orqali korxona o‘z zimmasiga oladigan risk darajasini nazorat qilish imkoniyatiga ega bo‘ladi.

Zaxiralash — kutilmagan yo‘qotishlarni qoplash uchun maxsus zaxira fondlarini shakllantirish. Bu usul, ayniqsa, banklar va boshqa moliya institutlari faoliyatida keng qo‘llaniladi.

Zamonaviy sharoitda moliyaviy risklarni boshqarishda raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Sun‘iy intellekt, katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish (Big Data), blokcheyn texnologiyalari risklarni aniqroq baholash va samaraliroq boshqarish imkonini beradi [10]. Masalan, sun‘iy intellekt asosida ishlaydigan tizimlar kredit riskini baholashda, firibgarlik operatsiyalarini aniqlashda va bozor tendensiyalarini prognoz qilishda keng qo‘llanilmoqda.

Xalqaro miqyosda moliyaviy risklarni boshqarish sohasida Bazel qo‘mitasining standartlari muhim ahamiyatga ega. Ushbu standartlar, ayniqsa, banklar uchun kapital yetariligi, likvidlilik va boshqa risk ko‘rsatkichlari bo‘yicha minimal talablarni belgilaydi [11]. Bazel III deb nomlanuvchi so‘nggi standartlar 2008 yilgi moliyaviy inqiroz saboqlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan bo‘lib, banklarning risklarga chidamliligini oshirishga qaratilgan.

Moliyaviy risklar zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas qismi bo‘lib, ularning iqtisodiy ahamiyati va ularni boshqarish zarurati tobora ortib bormoqda. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, moliyaviy risklarning to‘g‘ri tushunilishi va samarali boshqarilishi nafaqat alohida korxonalarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlash, balki butun iqtisodiy tizimning mustahkamligini kafolatlash uchun ham muhim ahamiyatga ega. Risk tushunchasining iqtisodiy mazmuni tarixiy taraqqiyot davomida boyib, takomillashib borgan. Hozirgi kunda risk nafaqat zarar ko‘rish ehtimoli, balki boshqarilishi mumkin bo‘lgan obyekt sifatida qaraladi. Moliyaviy risklarning turli mezonlar asosida tasniflanishi ularni aniqroq aniqlash va har bir risk turiga mos boshqaruv usullarini qo‘llash imkonini beradi. Moliyaviy risklarni boshqarish jarayoni murakkab va ko‘p bosqichli bo‘lib, u risklarni aniqlash, baholash, kamaytirish va monitoring qilish bosqichlarini o‘z ichiga oladi. Bu jarayonda diversifikatsiya, xedjlash, sug‘urtalash, limitlash va zaxiralash kabi usullar keng qo‘llaniladi. Zamonaviy texnologiyalar, xususan, sun‘iy intellekt va katta hajmdagi ma‘lumotlarni tahlil qilish tizimlari risklarni boshqarish samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda. Xulosa qilib aytganda, moliyaviy risklarni boshqarish tizimini takomillashtirish, xalqaro standartlarni joriy etish va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish iqtisodiy subyektlarning moliyaviy barqarorligini ta‘minlashning asosiy shartidir. Bu sohadagi tadqiqotlarni davom ettirish, yangi usullarni ishlab chiqish va mavjudlarini takomillashtirish iqtisodiyotning jadal rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Oldfield, G. S., & Santomero, A. M. (1995). The place of risk management in financial institutions. Wharton School, University of Pennsylvania.
2. Бригхэм Юджин Ф., Эрхардт М. С. (2007). Финансовый менеджмент. – СПб.: Питер.
3. Найт Ф. (2013). Риск, неопределенность и прибыль / пер. с англ. — М.: Дело.
4. Маликов Т. (1996). Молиявий қарор қабул қилиш асослари. – Т.: "Шарк" нашриётматбаа концернининг Бош тахририяти.
5. Tuxtabayev J. Sh., Eshbayev A. X. (2021). Risklarni boshqarish. – T.: Innovatsion rivojlanish nashriyot matbaa uyi.
6. Shamsiyev D. (2024). Aksiyadorlik jamiyatlarida moliyaviy risklarni boshqarishning iqtisodiy ahamiyati. Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil, 2024(3).
7. Babayev S. va boshqa. (2025). Layihələrdə maliyyə risklərinin idarə edilməsi strategiyaları. Azərbaycan Elm Merkezi.
8. Eshdavlatov H. (2025). Financial risks in finance and the importance of calculating them. Pedagog, 81(1), 328–330.
9. Meliyev A. M., Qarshiyev S. (2024). Moliyaviy boshqaruv mazmuni va mohiyati. Samarqand iqtisodiyot va servis instituti.

UDK: 336.76

**BARQAROR MOLIALASHTIRISH GLOBAL BOZORLARI: ZAMONAVIY
TENDENSIYALAR VA RIVOJLANISH MUAMMOLARI**

**ГЛОБАЛЬНЫЕ РЫНКИ УСТОЙЧИВОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ: СОВРЕМЕННЫЕ
ТЕНДЕНЦИИ И ВЫЗОВЫ РАЗВИТИЯ**

**GLOBAL MARKETS FOR SUSTAINABLE FINANCING: MODERN TRENDS AND
DEVELOPMENT CHALLENGES**

Nosirov Suxrobjon Nodirjon o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Iqtisodiyot fakulteti, Moliya va Kredit kafedrasi stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada global moliya tizimida barqaror moliyalashtirish bozorlarining rivojlanish tendensiyalari va mavjud muammolari tahlil qilingan. ESG (Environmental, Social and Governance) tamoyillariga asoslangan investitsiyalar, yashil obligatsiyalar, barqaror kreditlar va yashil sukuklar bozorining rivojlanish dinamikasi o‘rganilgan. Tadqiqot natijalari barqaror moliyalashtirish instrumentlari global moliyaviy tizimning muhim tarkibiy qismiga aylanayotganligini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, greenwashing, ESG standartlarining turlicha talqini, moliyaviy va texnik resurslar yetishmasligi hamda mintaqaviy tafovutlar ushbu bozor rivojlanishidagi asosiy muammolar sifatida aniqlandi.

Kalit so‘zlar: ESG, barqaror moliyalashtirish, yashil obligatsiyalar, yashil sukuklar, iqlim investitsiyalari.

В статье анализируются тенденции развития и существующие проблемы рынков устойчивого финансирования в глобальной финансовой системе. Изучается динамика развития рынка инвестиций, основанных на принципах ESG (экологические, социальные и управленческие аспекты), зеленых облигаций, устойчивых кредитов и зеленых сукуков. Результаты исследования показывают, что инструменты устойчивого финансирования становятся важной составляющей глобальной финансовой системы. При этом в качестве

основных проблем развития этого рынка определены «зеленый камуфляж», различные интерпретации стандартов ESG, нехватка финансовых и технических ресурсов, а также региональные различия.

Ключевые слова: ESG, устойчивое финансирование, зеленые облигации, зеленые сукуки, климатические инвестиции.

The article analyzes the development trends and existing problems of sustainable finance markets in the global financial system. The dynamics of the development of the market for investments based on ESG (Environmental, Social and Governance) principles, green bonds, sustainable loans and green sukuk are studied. The results of the study show that sustainable finance instruments are becoming an important component of the global financial system. At the same time, greenwashing, different interpretations of ESG standards, lack of financial and technical resources, and regional differences are identified as the main problems in the development of this market.

Keywords: ESG, sustainable finance, green bonds, green sukuk, climate investments.

So‘nggi yillarda global iqtisodiyotda ekologik, ijtimoiy va korporativ boshqaruv (ESG) tamoyillariga asoslangan moliyalashtirish mexanizmlarining ahamiyati ortib bormoqda. Iqlim o‘zgarishi, ekologik xavflar va ijtimoiy tengsizliklarning kuchayishi investorlar, xalqaro moliya institutlari va hukumatlarni barqaror moliyalashtirish vositalaridan keng foydalanishga undamoqda. Natijada yashil obligatsiyalar, ESG fondlari, barqaror kreditlar va ijtimoiy obligatsiyalar global moliya bozorlarining eng tez rivojlanayotgan segmentlariga aylandi.

Bloomberg Intelligence prognozlariga ko‘ra, global ESG aktivlari hajmi 2025-yilda 53 trillion AQSh dollariga yetgan bo‘lib, bu jahon investitsiya aktivlarining qariyb 35–40 foizini tashkil etadi [1]. Mutaxassislar 2030-yilga borib ushbu ko‘rsatkich 70 trillion AQSh dollaridan oshishini prognoz qilmoqdalar [2]. Bu esa ESG investitsiyalarining jahon moliya tizimidagi strategik ahamiyati tobora ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi global barqaror moliyalashtirish bozorlarining rivojlanish tendensiyalarini aniqlash, mavjud muammolarni tahlil qilish hamda ularni bartaraf etish bo‘yicha ilmiy xulosalar ishlab chiqishdan iborat.

Tadqiqotda statistik tahlil, qiyosiy taqqoslash, tizimli yondashuv va ilmiy umumlashtirish usullaridan foydalanildi

So‘nggi besh yil davomida ESG tamoyillariga asoslangan investitsiyalar bozori jadal sur‘atlarda rivojlandi. ESG aktivlari hajmi 2020-yildagi 35 trillion AQSh dollaridan 2025-yilda 53 trillion AQSh dollariga yetdi.

1-jadval

Global barqaror moliyalashtirish bozorining asosiy ko‘rsatkichlari (2020–2025-yillar) [3]

Ko‘rsatkich/yil	2020	2021	2022	2023	2024	2025
ESG aktivlari (trln AQSh dollari)	35	37	41	47	51	53
GSS+ obligatsiyalar emissiyasi (mlrd AQSh dollari)	732	1060	899	1020	1050	1120
Yashil obligatsiyalar emissiyasi (mlrd AQSh dollari)	290	522	487	620	670	720
Barqaror obligatsiyalar bozori hajmi (trln AQSh dollari)	1.7	2.6	3.5	4.6	5.7	6.8

1-jadval ma’lumotlaridan ko‘rinadiki, ESG aktivlari hajmi 2020–2025-yillar davomida 51 foizga oshgan. Ayniqsa, yashil obligatsiyalar bozori barqaror moliyalashtirishning asosiy segmentiga aylanib, 2025-yilda 720 mlrd AQSh dollariga yetgan.

Global ESG investitsiyalarining hududlar bo‘yicha taqsimlanishi

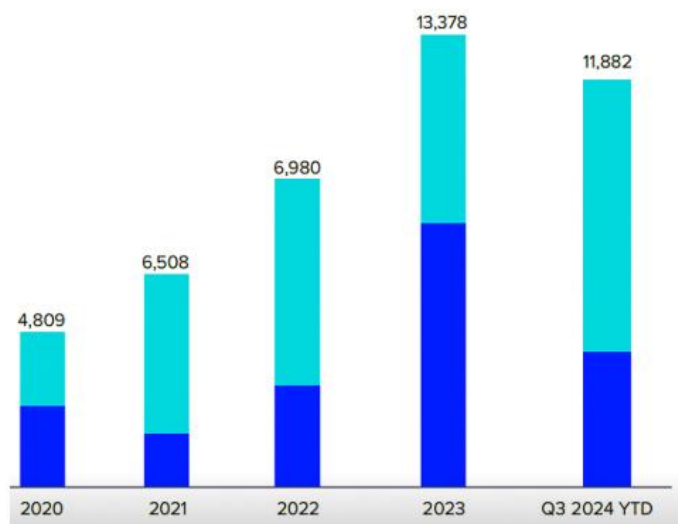
Barqaror moliyalashtirish bozorining rivojlanishi hududlar kesimida bir xil emas. Yetakchi pozitsiyani Yevropa mamlakatlari egallamoqda.

2024-yilda mintaqalar kesimida ESG investitsiyalari [4]

Mintaqa	ESG investitsiyalari hajmi (trln AQSh dollari)	Ulushi (%)
Yevropa	22.9	44.9
Shimoliy Amerika	18.4	36.1
Osiyo-Tinch okeani	7.1	13.9
Lotin Amerikasi	1.2	2.4
Afrika va Yaqin Sharq	1.4	2.7
Jami	51.0	100.0

Jadval ma’lumotlari shuni ko‘rsatadiki, global ESG investitsiyalarining qariyb 45 foizi Yevropa hissasiga to‘g‘ri keladi. Shimoliy Amerika 36 foizlik ulush bilan ikkinchi o‘rinni egallaydi [5]. Osiyo-Tinch okeani mintaqasida esa ESG bozorining o‘rish sur‘atlari yuqori bo‘lib, ayniqsa Xitoy, Yaponiya va Singapur yetakchi o‘rinlarni egallamoqda.

Barqaror moliyalashtirishning eng muhim instrumentlaridan biri yashil obligatsiyalar hisoblanadi. Ushbu vositalar qayta tiklanuvchi energiya, ekologik transport, energiya samaradorligi va yashil infratuzilma loyihalarini moliyalashtirishga xizmat qiladi.

1-rasm. Yashil va barqaror sukuk emissiyasi, 2020 – 2024-yil 3-choragigacha (mln)[6]

1-rasmdan ko‘rinib turibdiki, 2020–2024-yillar davomida yashil va barqaror sukuk emissiyasi hajmi barqaror o‘shib borgan. Emissiya hajmi 2020-yildagi 4 809 mln dollardan 2023-yilda 13 378 mln dollarga yetgan. 2024-yil 3-choragida esa 11 882 mln dollarni tashkil etgan. Bu holat ESG va yashil moliyalashtirish instrumentlariga talab ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Climate Bonds Initiative ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda global yashil obligatsiyalar emissiyasi 670 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan. Shu bilan birga, Islom moliyasi tizimida yashil sukuklar bozori ham faol rivojlanmoqda. Saudiya Arabistoni, Malayziya va Indoneziya yashil sukuklar emissiyasi bo‘yicha yetakchi mamlakatlar hisoblanadi.

2020–2024-yillar davomida yashil va barqaror sukuklar emissiyasi hajmi qariyb uch baravar oshib, ESG tamoyillarining Islom moliyasiga integratsiyalashuvini jadallashtirdi [7].

Tadqiqotlar natijalariga ko‘ra, yuqori ESG reytingiga ega kompaniyalarda:

- kapital qiymati 5–10 foizga past;
- aksiyalar volatiliteti 20–30 foizga kam;
- foyda marjasi 10–15 foizga yuqori;
- uzoq muddatli moliyaviy barqarorlik darajasi yuqoriroq bo‘ladi.

MSCI tahlillariga ko‘ra, COVID-19 pandemiyasi davrida ESG indeksleri an’anaviy fond indekslariga nisbatan yuqoriroq barqarorlikni namoyon etgan.

Barqaror moliyalashtirish bozoridagi eng dolzarb muammolardan biri greenwashing hisoblanadi. Ayrim kompaniyalar ESG tamoyillariga amalda rioya qilmagan holda, investorlarni jalb qilish maqsadida o‘z faoliyatini ekologik jihatdan mas’uliyatli sifatida namoyish etmoqda.

Hozirgi kunda ESG reytinglarini baholash bo‘yicha yagona xalqaro standart mavjud emas. Turli reyting agentliklarining metodologiyalari o‘rtasidagi tafovutlar investorlarda noaniqliklarni yuzaga keltirmoqda.

Rivojlanayotgan mamlakatlarda ESG loyihalarini amalga oshirish uchun zarur bo‘lgan moliyaviy mablag‘lar va malakali mutaxassislar yetishmasligi barqaror moliyalashtirishning rivojlanishini cheklamoqda.

ESG investitsiyalari asosan Yevropa va Shimoliy Amerika mamlakatlarida rivojlangan bo‘lsa, rivojlanayotgan iqtisodiyotlarda ushbu instrumentlarning qo‘llanilishi nisbatan past darajada qolmoqda.

Tadqiqot natijalari global barqaror moliyalashtirish bozori jadal rivojlanayotganini va ESG tamoyillari moliyaviy tizimning strategik yo‘nalishiga aylanayotganini ko‘rsatdi. ESG aktivlari hajmi 53 trillion AQSh dollariga yetgan bo‘lib, yashil obligatsiyalar va yashil sukuklar bozori ekologik hamda ijtimoiy muammolarni hal qilishda muhim moliyaviy instrument sifatida shakllanmoqda.

Shu bilan birga, greenwashing, ESG standartlarining yagona emasligi, moliyaviy resurslar yetishmasligi va mintaqaviy tafovutlar ushbu bozor rivojlanishidagi asosiy muammolar bo‘lib qolmoqda. Kelgusida ESG standartlarini unifikatsiya qilish, oshkoralikni kuchaytirish va rivojlanayotgan mamlakatlarni qo‘llab-quvvatlash barqaror moliyalashtirish bozorlarining samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adaiyotlar ro‘yxati:

1. Eccles R., Klimenko S. The Investor Revolution // Harvard Business Review. – 2019. – Vol. 97(3). – P. 106–116.
2. Clark G., Feiner A., Viehs M. From the Stockholder to the Stakeholder: How Sustainability Can Drive Financial Outperformance. – Oxford: University of Oxford Press, 2015.
3. Umurzakova, Mutabarkhon. Jahonda tibbiy sug‘urta tizimining rivojlanish xususiyatlari ИЖТИМОЙ ГУМАНИТАР 10.47390/SPR1342V4SI2Y2024N06
4. Krueger P., Sautner Z., Starks L. The Importance of Climate Risks for Institutional Investors // Review of Financial Studies. – 2020. – Vol. 33(3). – P. 1067–1111.
5. Nosirov, Suxrobjon. (2025). O‘zbekiston sugurta bozorida esg tamoyillarini joriy etish muammolar va rivojlanish istiqbollari.
https://www.researchgate.net/publication/398777987_OZBEKISTON_SUGURTA_BOZORIDA_ESG_TAMOYILLARINI_JORIY_ETISH_MUAMMOLAR_VA_RIVOJLANISH_ISTIQBOLLARI
6. Bloomberg Intelligence. ESG Assets May Reach \$53 Trillion by 2025. – New York: Bloomberg Intelligence Report, 2021.
7. Climate Bonds Initiative. Sustainable Debt Global State of the Market 2024. – London: Climate Bonds Initiative, 2024.
8. MSCI. ESG and Climate Trends to Watch 2024. – New York: MSCI ESG Research, 2024.

MODELING OF ECONOMIC BASIS AND FORECAST INDICATORS OF INNOVATION TRANSFORMATION PROCESSES IN AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP

QISHLOQ XO‘JALIGI TADBIRKORLIGIDA INNOVATSION TRANSFORMATSIYA JARAYONLARINING IQTISODIY ASOSLARI VA PROGNOZ KO‘RSATKICHLARINI MODELLASHTIRISH

МОДЕЛИРОВАНИЕ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ОСНОВ И ПРОГНОЗНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ПРОЦЕССОВ ИННОВАЦИОННОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВЕ.

Farmanov Jonibek Ziyadullayevich

Doctor of Philosophy in Economics, Associate Professor,
Department of Economics, University of Economics and Pedagogy

Sanetullaev Aybek Esbosinovich

Researcher at Berdaq Karakalpak State University

Abstract

This article examines the economic foundations of innovation transformation processes in agricultural entrepreneurship and analyzes the key factors influencing their development. The impact of innovative technologies on productivity, resource efficiency, and competitiveness is assessed using econometric modeling methods. Forecast indicators of innovation transformation are developed to evaluate future development trends in agricultural entrepreneurship. The study provides recommendations for improving innovation-driven growth and sustainable agricultural development.

Keywords: innovation transformation, agricultural entrepreneurship, econometric modeling, forecasting, digital technologies, efficiency

Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligi tadbirkorligida innovatsion transformatsiya jarayonlarining iqtisodiy asoslari, ularni shakllantiruvchi omillar hamda rivojlanish tendensiyalari tahlil qilingan. Innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ishlab chiqarish samaradorligi, resurslardan foydalanish darajasi va raqobatbardoshlikka ta’siri ekonometrik yondashuvlar asosida baholangan. Shuningdek, innovatsion transformatsiya jarayonlarining prognoz ko‘rsatkichlari ishlab chiqilib, qishloq xo‘jaligi tadbirkorligini barqaror rivojlantirish bo‘yicha takliflar berilgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion transformatsiya, qishloq xo‘jaligi tadbirkorligi, ekonometrik modellashtirish, prognozlash, raqamli texnologiyalar, samaradorlik.

В данной статье исследуются экономические основы процессов инновационной трансформации в сельскохозяйственном предпринимательстве и анализируются факторы, влияющие на их развитие. На основе эконометрических методов оценивается влияние инновационных технологий на производительность, эффективность использования ресурсов и конкурентоспособность. Разработаны прогнозные показатели инновационной трансформации для определения перспектив развития сельскохозяйственного предпринимательства. Предложены рекомендации по обеспечению устойчивого инновационного развития аграрного сектора.

Ключевые слова: инновационная трансформация, сельскохозяйственное предпринимательство, эконометрическое моделирование, прогнозирование, цифровые технологии, эффективность.

Agricultural entrepreneurship is an important sector for ensuring food security, increasing employment, and promoting economic growth. The rapid development of digital technologies, such as artificial intelligence, precision farming, the Internet of Things (IoT), and big data analytics, is accelerating innovation transformation in agriculture.

Innovation transformation improves productivity, reduces production costs, enhances resource efficiency, and strengthens the competitiveness of agricultural enterprises. In Uzbekistan, ongoing agricultural reforms focus on the adoption of modern technologies and the development of innovation-driven entrepreneurship.

Therefore, studying the economic foundations of innovation transformation processes and forecasting their development indicators is of great scientific and practical importance. This research aims to model the key factors affecting innovation transformation in agricultural entrepreneurship and develop forecast indicators to support sustainable sector development and effective management decisions.

Innovation transformation has become one of the key drivers of sustainable development in agricultural entrepreneurship. Recent studies emphasize that digital technologies, precision farming, and smart management systems significantly improve productivity and resource efficiency in agriculture [1]. Researchers have highlighted the role of innovation ecosystems and technological investments in strengthening the competitiveness of agricultural enterprises [2].

Several studies demonstrate that the adoption of artificial intelligence, the Internet of Things (IoT), and big data analytics contributes to more effective decision-making and risk management in agricultural production [3]. According to recent findings, digital transformation also enhances market access and value chain integration for agricultural entrepreneurs [4].

The economic impact of innovation transformation has been widely examined through econometric and forecasting models. Scholars argue that innovation-oriented investments positively affect agricultural output, profitability, and long-term sustainability [5]. Forecasting approaches such as ARIMA, panel data models, and machine learning techniques are increasingly applied to predict agricultural development indicators and innovation performance [6].

Recent international reports underline that climate change and resource constraints necessitate accelerated innovation adoption in agriculture [7]. Furthermore, government support, institutional quality, and access to financing are identified as critical factors influencing innovation transformation processes [8]. Modern research also confirms that sustainable agricultural entrepreneurship requires the integration of technological, economic, and environmental dimensions within a unified development framework [9].

This study applies a comprehensive methodological approach to analyze and forecast innovation transformation processes in agricultural entrepreneurship. Both qualitative and quantitative research methods were employed.

The research is based on statistical data obtained from national and international sources, including agricultural development indicators, innovation investment data, productivity measures, and digital technology adoption rates. Comparative analysis, system analysis, and economic-statistical methods were used to identify the main factors influencing innovation transformation.

To assess the relationships between innovation indicators and agricultural performance, econometric modeling techniques were applied. Regression analysis was used to determine the impact of innovation-related variables on productivity and business efficiency. In addition, time-series forecasting methods, including trend analysis and ARIMA models, were utilized to predict future development indicators.

The results obtained from the econometric and forecasting models were evaluated to determine the prospects of innovation-driven agricultural entrepreneurship and to formulate recommendations for sustainable sector development.

The analysis shows that innovation transformation has a positive impact on agricultural entrepreneurship. The adoption of digital technologies and modern farming methods improves productivity, reduces costs, and increases resource efficiency.

Econometric results indicate that innovation investments are positively associated with agricultural output and business performance. Enterprises implementing innovative technologies achieve better economic results than those using traditional methods.

Forecasting results suggest that the use of digital and smart technologies in agriculture will continue to increase in the coming years, contributing to higher competitiveness and sustainable sector development.

Overall, the findings confirm that innovation transformation is an important factor in enhancing the long-term growth and efficiency of agricultural entrepreneurship.

The study confirms that innovation transformation plays a crucial role in improving the efficiency, competitiveness, and sustainability of agricultural entrepreneurship. The results show that the adoption of digital technologies, smart farming systems, and innovation-oriented management practices positively affects productivity and resource utilization. Econometric and forecasting analyses indicate that innovation activities will continue to contribute significantly to the future development of the agricultural sector.

Based on the findings, the following recommendations are proposed:

1. Increase investments in digital and innovative technologies to accelerate the modernization of agricultural enterprises.
2. Expand access to financial resources and innovation support programs for agricultural entrepreneurs.
3. Strengthen digital infrastructure and promote the use of precision agriculture, artificial intelligence, and IoT technologies.
4. Enhance training programs to improve the technological and managerial skills of farmers and entrepreneurs.
5. Develop innovation-oriented policies that encourage research, technology transfer, and cooperation between agricultural enterprises and research institutions.

The implementation of these measures will support sustainable agricultural development, improve productivity, and strengthen the competitiveness of agricultural entrepreneurship in the long term.

List of references:

1. Food and Agriculture Organization (FAO). *The State of Food and Agriculture 2024*. Rome: FAO, 2024.
2. OECD. *Innovation, Agricultural Productivity and Sustainability*. Paris: OECD Publishing, 2023.
3. Wolfert S., Ge L., Verdouw C., Bogaardt M.J. Big Data in Smart Farming: Current Status and Future Perspectives. *Agricultural Systems*, 2023.
4. World Bank. *Digital Agriculture Transformation Report 2024*. Washington DC: World Bank, 2024.
5. Zhang Y., Wang X., Li J. Innovation Investment and Agricultural Economic Growth: Empirical Evidence. *Sustainability*, 2024, 16(4).
6. Kumar R., Singh P. Forecasting Agricultural Development Indicators Using Machine Learning Models. *Computers and Electronics in Agriculture*, 2024, 218.
7. United Nations. *Global Sustainable Development Report 2024*. New York: UN Publications, 2024.
8. European Commission. *Digitalisation and Innovation in Agriculture*. Brussels: European Union, 2023.
9. Khan M., Ahmed S., Rahman T. Sustainable Agricultural Entrepreneurship and Innovation Transformation. *Journal of Rural Studies*, 2025, 102.

**INTEGRATION OF DIGITAL AND SMART TECHNOLOGIES IN INCREASING THE
ECOLOGICAL RESILIENCE OF THE AGRICULTURAL SYSTEM**

**QISHLOQ XO‘JALIGI TIZIMINING EKOLOGIK CHIDAMLILIGINI OSHIRISHDA
RAQAMLI VA SMART TEXNOLOGIYALAR INTEGRATSIYASI**

**ИНТЕГРАЦИЯ ЦИФРОВЫХ И УМНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ
ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ УСТОЙЧИВОСТИ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ**

Mirzataev Salamat Muratbaevich

Berdak Karakalpak State University, PhD, Professor

ORCID ID: 0000-0001-9080-910X

Abstract

This article examines the integration of digital and smart technologies as a strategic tool for enhancing the ecological resilience of agricultural systems. The study focuses on the application of precision agriculture, Internet of Things (IoT), Geographic Information Systems (GIS), remote sensing technologies, artificial intelligence, and big data analytics in modern farming practices. The research investigates how the integration of these technologies contributes to climate change adaptation, efficient resource management, environmental protection, and sustainable agricultural development. The findings indicate that digital transformation significantly improves water-use efficiency, reduces excessive fertilizer and pesticide consumption, strengthens soil conservation measures, and increases agricultural productivity under changing environmental conditions. Furthermore, the study proposes an integrated framework for implementing smart agricultural technologies aimed at improving ecological sustainability, reducing environmental risks, and ensuring long-term agricultural resilience. The results may serve as a methodological basis for policymakers, agricultural enterprises, and researchers seeking to accelerate the digital transformation of agriculture.

Keywords: Ecological resilience, digital agriculture, smart technologies, precision farming, IoT, GIS, artificial intelligence, climate adaptation, environmental sustainability, resource efficiency.

Mazkur maqolada qishloq xo‘jaligi tizimining ekologik chidamliligini oshirishda raqamli va smart texnologiyalar integratsiyasining ahamiyati tadqiq etilgan. Tadqiqotda aniq dehqonchilik, narsalar interneti (IoT), geografik axborot tizimlari (GIS), masofadan zondlash, sun‘iy intellekt va katta ma‘lumotlar tahlilining ekologik barqarorlikni ta‘minlashdagi o‘rni o‘rganilgan. Natijalar ushbu texnologiyalar suv resurslaridan samarali foydalanish, kimyoviy vositalar sarfini kamaytirish, tuproq unumdorligini saqlash hamda iqlim o‘zgarishlariga moslashuvchanlikni oshirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Shuningdek, qishloq xo‘jaligini raqamlashtirish orqali ekologik xavflarni kamaytirish va resurslardan oqilona foydalanishni ta‘minlovchi integratsiyalashgan model taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: ekologik chidamlilik, raqamli qishloq xo‘jaligi, smart texnologiyalar, IoT, GIS, sun‘iy intellekt, iqlim o‘zgarishi, ekologik barqarorlik.

В статье исследуется интеграция цифровых и smart-технологий как важный инструмент повышения экологической устойчивости аграрных систем. Особое внимание уделяется использованию точного земледелия, Интернета вещей (IoT), геоинформационных систем, дистанционного зондирования Земли, искусственного интеллекта и анализа больших данных. Исследование показывает, что внедрение данных технологий способствует адаптации сельского хозяйства к изменению климата, повышению эффективности использования природных ресурсов и снижению экологической нагрузки. Полученные результаты свидетельствуют о том, что цифровые решения позволяют рационально использовать водные

ресурсы, уменьшать применение химических удобрений и пестицидов, повышать плодородие почв и обеспечивать устойчивое развитие аграрного сектора. Предложен комплексный подход к цифровой трансформации сельского хозяйства, направленный на повышение экологической устойчивости и конкурентоспособности отрасли.

Ключевые слова: экологическая устойчивость, цифровое сельское хозяйство, smart-технологии, точное земледелие, искусственный интеллект, Интернет вещей, климатическая адаптация, устойчивое развитие.

Agriculture is one of the most important sectors supporting food security, economic growth, and rural development. However, agricultural systems are increasingly affected by climate change, water shortages, soil degradation, biodiversity loss, and environmental pollution. These challenges require innovative solutions that can improve both productivity and environmental sustainability. In this context, the integration of digital and smart technologies has emerged as a key strategy for strengthening the ecological resilience of agricultural systems.

Technologies such as Artificial Intelligence (AI), the Internet of Things (IoT), remote sensing, drones, Geographic Information Systems (GIS), and precision farming tools enable farmers to monitor crops, optimize resource use, and respond effectively to environmental risks. The use of these technologies contributes to efficient water management, reduced chemical inputs, lower production costs, and improved environmental protection. Therefore, the integration of digital and smart technologies plays a significant role in promoting sustainable and climate-resilient agriculture.

The integration of digital and smart technologies has become an important factor in improving the ecological resilience of agricultural systems. Recent studies emphasize that precision agriculture technologies contribute to efficient resource management and environmental sustainability. According to Smith and Brown, digital farming tools improve water-use efficiency and reduce the excessive application of fertilizers and pesticides, thereby minimizing environmental impacts [1].

Research on Artificial Intelligence (AI) in agriculture shows that AI-based decision-support systems enhance crop management and climate adaptation strategies. These technologies enable farmers to make data-driven decisions that increase productivity while conserving natural resources [2]. Similarly, IoT-based monitoring systems provide real-time information on soil moisture, temperature, and crop conditions, supporting sustainable agricultural practices [3].

Several studies have highlighted the role of remote sensing and drone technologies in strengthening agricultural resilience. These technologies facilitate early detection of pests, diseases, and environmental stresses, allowing timely interventions and reducing production losses [4]. In addition, digital technologies support climate-smart agriculture by improving risk assessment and disaster preparedness [5].

Recent literature also demonstrates that big data analytics and GIS technologies improve agricultural planning and resource allocation. These tools enhance the capacity of agricultural systems to adapt to climate variability and environmental challenges [6]. Furthermore, smart irrigation technologies have been found to significantly reduce water consumption while maintaining crop yields [7].

Despite these advantages, researchers note challenges related to infrastructure, investment costs, and digital literacy among farmers [8]. Therefore, effective policy support and technological capacity-building are necessary to maximize the benefits of digital agriculture and strengthen ecological resilience [9].

This research employs a mixed methodological approach based on qualitative and quantitative analysis. The study is primarily based on a comprehensive review of recent scientific articles, international reports, and policy documents related to digital agriculture, smart farming, and ecological sustainability. Relevant literature indexed in international databases was examined to identify current trends and best practices in the application of digital technologies in agriculture.

Comparative analysis was used to evaluate different smart technologies, including AI-based decision support systems, IoT sensors, drones, and precision irrigation technologies. In addition, statistical and analytical methods were applied to assess their impact on resource efficiency,

environmental protection, and climate adaptation. Secondary data obtained from international organizations and research institutions were analyzed to determine how digital technologies contribute to enhancing ecological resilience. The results were interpreted using a systems approach, allowing for a comprehensive assessment of the relationship between technological innovation and sustainable agricultural development.

The analysis indicates that digital and smart technologies significantly enhance the ecological resilience of agricultural systems. Technologies such as Artificial Intelligence (AI), IoT sensors, drones, and precision farming tools improve resource management, reduce environmental impacts, and increase productivity. Smart irrigation systems help conserve water, while AI-based decision-support systems optimize fertilizer and pesticide use. Remote sensing technologies enable early detection of crop diseases and environmental risks, supporting sustainable agricultural practices.

Furthermore, digital technologies strengthen climate adaptation by providing real-time information on weather conditions and resource availability. However, challenges such as limited infrastructure, high implementation costs, and insufficient digital skills continue to hinder wider adoption. Overall, the findings demonstrate that smart technologies contribute to sustainable and resilient agricultural development.

The study concludes that the integration of digital and smart technologies is essential for improving the ecological resilience of agricultural systems. These technologies increase efficiency, support environmental sustainability, and enhance the ability of agriculture to adapt to climate change.

The following recommendations are proposed:

1. Expand digital infrastructure in rural areas.
2. Improve farmers' digital skills through training programs.
3. Provide financial support for adopting smart technologies.
4. Promote precision agriculture and sustainable resource management.
5. Strengthen cooperation between government, research institutions, and the private sector.

The widespread adoption of digital technologies will support sustainable agriculture, environmental protection, and long-term food security.

List of references:

1. Smith, J., & Brown, T. (2023). Precision Agriculture and Sustainable Resource Management. *Agricultural Systems*, 210, 103701.
2. Kumar, R., Singh, P., & Sharma, V. (2024). Artificial Intelligence Applications in Sustainable Agriculture. *Smart Agricultural Technology*, 8, 100512.
3. Li, Y., Wang, H., & Zhang, X. (2023). IoT-Based Smart Farming for Environmental Sustainability. *Computers and Electronics in Agriculture*, 208, 107789.
4. Ahmed, S., Rahman, M., & Islam, N. (2024). Drone Technologies and Agricultural Resilience. *Remote Sensing Applications*, 35, 101245.
5. Food and Agriculture Organization (FAO). (2024). *Digital Agriculture for Climate Resilience*. Rome.
6. Chen, L., Zhao, Y., & Liu, J. (2023). Big Data Analytics in Sustainable Agriculture. *Sustainability*, 15(18), 13421.
7. Garcia, M., & Torres, A. (2024). Smart Irrigation Systems and Water Efficiency in Agriculture. *Water Resources Management*, 38(5), 2147–2162.
8. World Bank. (2024). *Digital Transformation in Agriculture: Opportunities and Challenges*. Washington, DC.
9. Patel, K., & Mehta, S. (2025). Policy Frameworks for Smart and Sustainable Agriculture. *Journal of Agricultural Policy and Development*, 12(1), 45–58.

**DEVELOPMENT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED SERVICE MONITORING
SYSTEMS FOR CONSTRUCTION QUALITY CONTROL**

**QURILISH SIFATINI NAZORAT QILISHDA SUN’IY INTELLEKTGA ASOSLANGAN
XIZMAT KURSATISH MONITORING TIZIMLARINI RIVOJLANTIRISH**

**РАЗРАБОТКА СИСТЕМ МОНИТОРИНГА СЕРВИСОВ НА ОСНОВЕ
ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА ДЛЯ КОНТРОЛЯ КАЧЕСТВА В
СТРОИТЕЛЬСТВЕ**

Kidirniyazov Ajiniyaz Sherniyazovich

Berdak Karakalpak State University i.f.f.d. (PhD)

ORCID ID: 0009-0003-2043-0411

Abstract

This article examines the development of artificial intelligence-based service monitoring systems for construction quality control. The study analyzes the potential of AI technologies to monitor quality indicators in real time, automatically detect defects, and improve the effectiveness of construction supervision. The findings indicate that the integration of AI-driven monitoring systems can reduce human errors, optimize monitoring costs, and support timely decision-making, thereby enhancing the overall quality and reliability of construction projects.

Keywords: artificial intelligence, construction quality, monitoring systems, digital technologies, quality control, automation.

Ushbu maqolada qurilish sifati nazoratini takomillashtirishda sun’iy intellekt asosida xizmat monitoringi tizimlarini rivojlantirish masalalari tadqiq etilgan. Tadqiqotda qurilish jarayonlarida sifat ko‘rsatkichlarini real vaqt rejimida kuzatish, nuqsonlarni avtomatik aniqlash va nazorat samaradorligini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish qurilish obyektlarida inson omili ta’sirini kamaytirish, monitoring xarajatlarini optimallashtirish va qurilish sifati bo‘yicha tezkor qarorlar qabul qilishga xizmat qilishi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, qurilish sifati, monitoring tizimi, raqamli texnologiyalar, sifat nazorati, avtomatlashtirish.

В данной статье исследуются вопросы развития систем мониторинга услуг на основе искусственного интеллекта для контроля качества строительства. Анализируются возможности использования интеллектуальных технологий для мониторинга показателей качества в режиме реального времени, автоматического выявления дефектов и повышения эффективности контроля. Обосновано, что внедрение технологий искусственного интеллекта способствует снижению влияния человеческого фактора, оптимизации затрат на мониторинг и повышению качества принимаемых управленческих решений в строительной отрасли.

Ключевые слова: искусственный интеллект, качество строительства, система мониторинга, цифровые технологии, контроль качества, автоматизация.

The construction industry is undergoing rapid digital transformation, creating new opportunities to improve quality control and project management. Traditional construction quality monitoring methods often depend on manual inspections, which may be time-consuming and susceptible to human error.

Artificial Intelligence (AI) technologies provide effective solutions for enhancing construction quality control through automated monitoring, defect detection, and real-time data analysis. By integrating AI with technologies such as Building Information Modeling (BIM), IoT sensors, drones,

and computer vision systems, construction organizations can improve inspection accuracy and decision-making processes.

AI-based service monitoring systems help identify quality issues at early stages, reduce operational costs, and increase project efficiency. Therefore, the development of intelligent monitoring systems has become an important direction for ensuring higher construction quality, safety, and sustainability. This study examines the role and potential of AI-based service monitoring systems in modern construction quality control.

The application of Artificial Intelligence (AI) in construction quality control has become an important area of research due to the increasing demand for efficient and reliable monitoring systems. Recent studies emphasize that AI technologies can significantly improve construction performance through automated inspection, predictive analytics, and real-time monitoring of construction activities [1].

Researchers have highlighted the role of machine learning algorithms in identifying construction defects and predicting quality-related risks. AI-based systems are capable of analyzing large volumes of project data, enabling early detection of deviations from design specifications and reducing the likelihood of costly rework [2]. The integration of computer vision technologies with AI has further enhanced the accuracy of quality inspections by allowing automated recognition of cracks, structural defects, and safety violations through image processing techniques [3].

Several studies have examined the use of Building Information Modeling (BIM) combined with AI technologies. These studies indicate that AI-supported BIM platforms facilitate better communication, project coordination, and quality assurance by providing real-time information and predictive insights throughout the construction lifecycle [4]. Furthermore, researchers have emphasized the growing importance of Internet of Things (IoT) devices in collecting site data and supporting intelligent monitoring systems for construction quality management [5].

Recent literature also demonstrates that AI-based monitoring systems contribute to reducing human errors and improving decision-making processes. By utilizing deep learning and data analytics, construction managers can monitor project performance more effectively and respond to potential quality issues in a timely manner [6]. In addition, drone technologies integrated with AI have emerged as valuable tools for site inspections, offering faster and more comprehensive assessments of construction progress and quality conditions [7].

Studies conducted in the context of smart construction and digital transformation suggest that AI-driven monitoring systems support sustainability objectives by optimizing resource utilization and minimizing construction waste [8]. Despite these advantages, researchers note challenges related to data quality, cybersecurity, implementation costs, and the shortage of skilled professionals capable of managing advanced AI technologies in construction environments [9].

Overall, the existing literature confirms that AI-based service monitoring systems have substantial potential to transform construction quality control by enhancing efficiency, accuracy, and sustainability in construction projects.

This study employs a qualitative and analytical research methodology to examine the development of artificial intelligence-based service monitoring systems for construction quality control. Relevant scientific literature, industry reports, and international best practices related to AI applications in construction management were reviewed and analyzed.

The research is based on comparative analysis, system analysis, and synthesis methods to evaluate the effectiveness of AI technologies such as machine learning, computer vision, IoT sensors, and Building Information Modeling (BIM) in construction quality monitoring. Secondary data obtained from academic publications and industry sources were used to identify key factors influencing the implementation of AI-driven monitoring systems.

Furthermore, the study assesses the potential benefits and challenges of integrating AI technologies into construction quality control processes, focusing on efficiency, accuracy, cost reduction, and decision-making support. The findings provide a theoretical basis for improving intelligent monitoring systems in the construction sector.

The analysis shows that artificial intelligence-based service monitoring systems significantly improve the effectiveness of construction quality control. AI technologies enable continuous monitoring of construction activities, allowing project managers to identify defects, deviations, and safety risks at an early stage. Compared with traditional inspection methods, AI systems provide faster data processing and more accurate assessments.

Computer vision technologies can automatically analyze images and videos collected from construction sites to detect cracks, structural defects, and non-compliance with technical standards. Similarly, IoT sensors provide real-time information on environmental conditions, material performance, and equipment status, helping to prevent quality-related failures.

The study also found that the integration of AI with Building Information Modeling (BIM) improves data management and supports more effective decision-making. AI algorithms can compare actual construction progress with project specifications and identify potential quality issues before they become critical.

The results indicate that the implementation of AI-based monitoring systems can reduce inspection time, minimize human errors, lower operational costs, and enhance overall construction quality. However, successful adoption requires adequate digital infrastructure, high-quality data, and skilled personnel capable of managing advanced technologies.

Overall, AI-driven monitoring systems represent an effective tool for improving construction quality control, increasing project efficiency, and supporting sustainable development in the construction industry.

The study concludes that artificial intelligence-based service monitoring systems have significant potential to improve construction quality control. AI technologies enhance the accuracy, speed, and reliability of monitoring processes by enabling real-time data analysis, automated defect detection, and informed decision-making. The integration of AI with BIM, IoT sensors, and computer vision technologies contributes to higher construction quality, reduced human errors, and improved project efficiency.

To increase the effectiveness of AI-based monitoring systems in the construction sector, the following recommendations are proposed:

1. Expand the adoption of AI technologies in construction quality management processes.
2. Integrate AI monitoring systems with BIM and other digital construction platforms.
3. Improve data collection and management infrastructure to support real-time monitoring.
4. Provide specialized training programs for construction professionals in AI and digital technologies.
5. Develop regulatory frameworks and technical standards for the implementation of AI-based quality control systems.
6. Encourage investment in smart construction technologies to enhance productivity and sustainability.

The widespread implementation of AI-driven monitoring systems can strengthen construction quality assurance, optimize resource utilization, and support the long-term development of the construction industry.

List of references:

1. Pan, Y., Zhang, L. (2024). Artificial Intelligence in Construction Engineering and Management: Recent Developments and Future Trends. *Automation in Construction*, 164, 105478.
2. Kim, H., Chi, S., Wang, X. (2023). Machine Learning Applications for Construction Quality Management: A Review. *Journal of Construction Engineering and Management*, 149(8), 03123002.
3. Luo, H., Fang, W., Love, P.E.D. (2024). Computer Vision Technologies for Automated Construction Quality Inspection. *Advanced Engineering Informatics*, 60, 102321.
4. Li, J., Wang, C., Xu, Y. (2023). Integration of Artificial Intelligence and BIM for Smart Construction Quality Control. *Buildings*, 13(11), 2785.

5. Alizadehsalehi, S., Hadavi, A., Huang, J.C. (2024). IoT-Enabled Intelligent Monitoring Systems in Construction Projects. *Sensors*, 24(3), 1125.
6. Singh, V., Kumar, A., Sharma, R. (2023). Deep Learning Approaches for Construction Defect Detection and Quality Assessment. *Engineering, Construction and Architectural Management*, 30(9), 4231–4248.
7. Zhang, K., Teizer, J., Lee, J.K. (2024). AI-Assisted Drone Monitoring for Construction Quality and Safety Management. *Automation in Construction*, 161, 105316.
8. Ahmed, S., Rahman, M., Islam, T. (2024). Smart Construction Technologies and Sustainable Infrastructure Development: The Role of Artificial Intelligence. *Sustainability*, 16(5), 1948.
9. Chen, Z., Li, H., Wu, P. (2023). Challenges and Opportunities of Artificial Intelligence Adoption in Construction Industry. *Journal of Civil Engineering and Management*, 29(7), 621–635.

УДК: 336.57

**ХАЛҚАРО ИНДЕКСЛАР АСОСИДА ИЖТИМОЙ ҲИМОЯ ТИЗИМИНИ
МОЛИЯЛАШТИРИШ**

**ФИНАНСИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОЙ ЗАЩИТЫ НА ОСНОВЕ
МЕЖДУНАРОДНЫХ ИНДЕКСОВ**

**FINANCING THE SOCIAL PROTECTION SYSTEM BASED ON INTERNATIONAL
INDICES**

PhD Абдуллаева Шахноза Эркиновна

ЎзМУ, Иқтисодиёт факультети
Иқтисодиёт назарияси кафедраси докторанти

Аннотация

Мақолада халқаро индекслар асосида ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштиришнинг халқаро ташкилотлар услугиёлари, молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражасини баҳолашнинг халқаро индекслари услугиёларни умумий хусусиятлари таҳлил қилинган. Мамлакатда ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражасини баҳолашда халқаро индекслардан фойдаланиш имконияти таҳлил этилган.

Калит сўзлар: ижтимоий ҳимоя, ҳимоя тизимини молиялаштириш, давлат бюджети, ижтимоий нафақа

В статье анализируются методы международных организаций по финансированию системы социальной защиты на основе международных индексов, общие характеристики международных индексов и методы оценки уровня диверсификации источников финансирования. Рассматривается возможность использования международных индексов при оценке уровня диверсификации источников финансирования системы социальной защиты в стране.

Ключевые слова: социальная защита, финансирование системы защиты, государственный бюджет, социальные пособия

The article analyzes the methods of international organizations for financing the social protection system based on international indices, the general features of international indices and methods of assessing the level of diversification of financing sources. The possibility of using international indices in assessing the level of diversification of sources of financing the social protection system in the country is analyzed.

Key words: social protection, financing of the protection system, state budget, social benefits

Жаҳон хўжалигининг глобаллашуви шароитида ҳар қандай мамлакатда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш манбаларини диверсификациялаш борасида амалга оширилаётган ислохотлар мазкур тизимнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш орқали, аҳолига муносиб турмуш фаровонлигини кафолатлаш, аҳоли таркибида камбағаллик ва ижтимоий жиҳатдан муҳтожликнинг ҳар қандай даражаларини қисқартириш асосида миллий иқтисодиётнинг ижтимоий муаммоларини самарали ҳал этиш учун хизмат қилади. Шу сабабли турли халқаро ташкилотлар, жумладан, Жаҳон банки (World Bank[1]), Халқаро Меҳнат ташкилоти (International Labour Organization – ILO[2]), Халқаро валюта фонди (International Monetary Fund – IMF[3]), Халқаро ижтимоий ҳимоя ассоциацияси (International Social Security Association – ISSA[4]) каби ташкилотлар томонидан глобал даражада турли мамлакатларда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг барқарорлигини таъминлаш самарадорлигини баҳолашга қаратилган тадқиқотларда мазкур тизимларни молиялаштириш манбалари, уларнинг молиявий имкониятлари, манбаларнинг диверсификациялашув даражаси каби кўрсаткичларни таҳлил қилиш устувор аҳамият касб этади.

Мустақилликнинг илк йилларидан то бугунги кунга қадар Ўзбекистонда миллий аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини ислох этиш, жумладан, уни молиялаштириш манбаларини диверсификациялашга қаратилган тизимли чора-тадбирларни изчил амалга оширилишига қарамай, ҳали-ҳанузгача тизимни молиялаштиришда давлат бюджети ўз устуворлигини сақлаб келаётганлиги мазкур тизимнинг турли иқтисодий шоклар ва ташқи хавф-хатарларга нисбатан бардошлилик ҳолатига салбий таъсир кўрсатиб, унинг заифлигини оширади. Шу сабабли ҳам мамлакатда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш манбаларини диверсификациялашуви ҳолати, шунингдек, тизимни молиялаштиришда бошқа турдаги молиявий манбаларни жалб қилиш имкониятларини аниқлаш ҳам илмий ҳам амалий жиҳатдан долзарб аҳамият касб этади. Ушбу вазиятни инобатга олиб, турли халқаро индекслар орқали мамлакатда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш манбаларини диверсификациялашув даражасини баҳолаш орқали уни янада кенгайтириш имкониятларини аниқлашни лозим топдик.

1-расм. Ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражасини баҳолашнинг халқаро индекслари услубиётларнинг умумий хусусиятлари

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Таҳлилларга кўра, турли ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражасини баҳолашнинг халқаро индекслари услубиётлари қуйидаги умумий хусусиятларга (1-расм) эга ҳисобланади:

ижтимоий ҳимоя тизимининг қамров даражаси (Coverage) – бунда аҳолининг турли ижтимоий гуруҳлари қайси турдаги ижтимоий ҳимоя дастури билан қамраб олинганлиги назарда тутилади;

ижтимоий ҳимоя тизими молиялаштириш бўйича харажатлар даражаси (Expenditure Level) – бунда аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштиришга йўналтирилган харажатларнинг мамлакат ялпи ички (ёки, ҳудудий) маҳсулоти (ЯИМ / ЯХМ) ҳажмига нисбатан улуши орқали баҳоланади;

ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбалари – бунда амал қилаётган ижтимоий ҳимоя тизими харажатларини молиялаштиришда давлат бюджети, ижтимоий суғурта (мажбурий ва ихтиёрий шаклдаги ижтимоий суғурта механизмлари тўлиқ инобатга олинади), ҳомийлик, халқаро ёрдам ва грант маблағларидан фойдаланиш ҳолати таҳлил қилинади;

ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашуви даражаси – ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбалари бўйича таркибий кўрсаткичлари, яъни манбалар ўртасидаги жами харажатларга нисбатан улушини ҳисоблаш орқали аниқланади.

Ўтказилаётган тадқиқот натижаларига янада аниқлик киритиш мақсадида турли халқаро ташкилотлар томонидан аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини молиялаштириш манбаларини диверсификациялашув даражасини баҳолаш индекслари билан боғлиқ жиҳатларини таҳлил қилишни лозим топдик. Бунда Осиё Тараққиёт банки (Asian Development Bank – ADB), Жаҳон банки, Халқаро меҳнат ташкилоти (ILO), Халқаро валюта жамғармаси (IMF), Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ), Европа Иқтисодий Комиссияси (European Economic Commission – EEC), БМТнинг Осиё-Тинч океани бўйича иқтисодий комиссияси (UNESCAP) каби ташкилотлар томонидан ишлаб чиқилган ва фойдаланиладиган диверсификациялашув индексини баҳолаш услубиётларини кўриб чиқамиз.

Осиё тараққиёт банки (ОТБ) томонидан ўтказилган тадқиқотларда мамлакатларда амал қилаётган ижтимоий ҳимоя тизимини умумий ҳолатдаги самарадорлигини баҳолашнинг композит индексидан фойдаланиб, индекс таркибий жиҳатдан қамров даражаси (Coverage), эришилган натижа (Impact) ва миқдорий кўрсаткичлар сифатида тизимни молиялаштириш харажатлари (Expenditure) кўрсаткичларидан ташкил топган “Ижтимоий ҳимоя ҳимоя индекси (Social Protection Index – SPI)”[5] қуйидаги функция орқали ҳисобланади:

$$SPI = \frac{I_{Cov} + I_{Imp} + I_{Exp}}{3}$$

Бу ерда:

I_{Cov} – қамров даражаси индекси. Бунда ижтимоий ҳимоя дастури билан қамраб олинган аҳолининг жами аҳоли таркибидаги улушидан фойдаланилади;

I_{Imp} – эришилган натижа индекси. Бунда ижтимоий трансфертлар орқали аҳоли даромадлари ҳажмининг қай даражада ортганлиги бўйича кўрсаткичлардан фойдаланилади;

I_{Exp} – миқдор (ёки харажат) индекси. Бунда ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш харажатларининг мамлакат ЯИМ ҳажмидаги улушини ифодаловчи кўрсаткичдан фойдаланилади.

1-жадвал

ОТБ (ADB) услубиёти орқали ҳисобланган “SPI”-индекси натижаларининг самарадорлик бўйича гуруҳлари[6]

№	“SPI”-индекси диапазони	Самарадорлик ҳолати
1	0 – 0,25	Қуйи самарадорлик
2	0,26 – 0,50	Ўрта қуйи самарадорлик
3	0,51 – 0,75	Ўрта юқори самарадорлик
4	0,76 – 1,0	Юқори самарадорлик

Шу билан биргаликда, ОТБ (ADB) томонидан мамлакатлар ижтимоий ҳимоя тизими самарадорлигини баҳолашда фойдаланиладиган “SPI”-индекси натижалари “0” дан “1,0” қиймат оралиғида бўлган натижага эришиб, индексни баҳолаш натижасида эришилган қийматлар 1-жадвалда келтирилган диапазонлар бўйича самарадорлик гуруҳларига ажратилади.

Таҳлилларга кўра, ОТБ банки томонидан қўлланиладиган “SPI”-индекси (Social Protection Index – SPI) натижаларининг самарадорлик кўрсаткичи ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларини диверсификациялашуви даражасини ушбу услубиётда ижтимоий ҳимоя харажатларининг манбалари, яъни, ажратилган молиявий ресурслар давлат, хусусий ёки халқаро манбалар орқали молиялаштирилганлиги бўйича кўрсаткичларнинг келтирилганлигида деб ҳисоблаш мумкин бўлади. Мазкур халқаро ташкилот томонидан Ўзбекистонда “ижтимоий ҳимоя тизими самарадорлигини ифодаловчи “SPI”-индекси 0,34 коэффициентга тенг бўлган ҳолда, ўрта куйи самарадорлик ҳолатида бўлиб, аҳолининг 47 фоизи ижтимоий ҳимоя билан қамраб олинган”[7] деб топилган бўлиб, бугунги кунда мамлакатда ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларини диверсификациялаш зарурияти юқори ҳисобланади..

Жаҳон банки томонидан глобал даражада турли мамлакатлардаги ижтимоий ҳимоя тизими амал қилиш самарадорлигини “Atlas of Social Protection Indicators of Resilience and Equity (ASPIRE)”[8] лойиҳаси доирасида ижтимоий ёрдам (ижтимоий нафақа ва кам таъминланган оилалар учун субсидиялар), ижтимоий суғурта (пенсия, ногиронлик, тиббий суғурта) ва турли ижтимоий хизматлар (таълим, соғлиқни сақлаш ва ҳ.к.) каби йўналишларни ижтимоий ҳимоя дастурининг қамров даражаси (ижтимоий ҳимоя билан қамраб олинган аҳоли улуши, мамлакатдаги камбағаллик даражаси), ижтимоий ҳимоянинг адекватлиги (бенифициар даромади таркибида ижтимоий ёрдамнинг улуши), аҳолининг касалланиш даражаси (аҳолининг турли ижтимоий гуруҳлари, жумладан, ижтимоий жиҳатдан муҳтож аҳолининг касаллик ҳолати – бунда касаллик чалинган аҳоли сонининг тегишли ижтимоий гуруҳ ёки жами ҳоли сонидagi улуши кўрсаткичидан фойдаланилади), ҳамда ижтимоий ҳимояни молиялаштириш манбалари бўйича таркибий кўрсаткичлари (бюджет маблағлари, ижтимоий суғурта механизми, иш берувчи ва ҳ.к.) орқали самарадорлигини баҳоланади.

Жаҳон банкининг “ASPIRE” лойиҳаси доирасида мамлакатда амал қилаётган аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизими самарадорлигини баҳолаш (ASPIRE Database) услубиёти миллий статистик маълумотларга асосланганлиги, ижтимоий ҳимоя тизимининг мақсадлиги ва ҳар бир ижтимоий ҳимоя дастурлари бўйича молиялаштириш манбалари кесимидаги таҳлилларни ўтказиш имконияти мавжуд эканлиги билан бошқа халқаро индекслардан ажралиб туради. Мазкур услубиёт ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштиришда давлат бюджети, ижтимоий суғурта (мажбурий ва ихтиёрий суғурта механизмларини алоҳида таҳлил қилади), ташқи манбалар (халқаро грант ва ёрдамлар), ҳамда ҳомийлик маблағлари каби манбалардан фойдаланиш ҳолати бўйича аниқ хулосаларни шакллантириш имконини бериб, ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбалари ва уларнинг самарадорлик ҳолатлари бўйича аниқ натижаларни олиш имконини беради. Ташкилот томонидан берилган маълумотларга кўра, “Ўзбекистон миллий ижтимоий ҳимоя тизимининг қамров даражаси 18,0 фоизни ташкил этиб, аҳолига кўрсатилаётган ижтимоий ёрдам хизматларини молиялаштириш харажатларининг мамлакат ЯИМдаги улуши 2,1 фоизни, яхлит ижтимоий ҳимоя тизимининг давлат бюджетига боғлиқлик ҳолати эса 85,0 фоиздан юқори”[8] ҳисобланиб, умумий ҳолатда экспертлар ижтимоий ҳимоя тизими самарадорлигини оширишда уни молиялаштириш манбаларини диверсификациялаш зарурияти мавжудлигини тизимнинг давлат бюджети молиявий ресурсларига боғлиқлик даражаси юқорилиги билан изоҳланади.

Ўтказилган таҳлилларга кўра, Халқаро меҳнат ташкилоти томонидан мамлакатлар ижтимоий ҳимоя тизими самарадорлигини баҳолаш мақсадида ўтказиладиган глобал даражадаги тадқиқотларда фойдаланиладиган баҳолаш услубиёти мазкур тизимни молиялаштириш манбаларини аниқ улушларини кўрсатилиши ҳисобига унинг диверсификациялашув даражаси бўйича хулосаларни тўлиқ шакллантириш имконини беради. Ушбу ташкилот маълумотлари “Ўзбекистон шароитида аҳолини ижтимоий ҳимоя тизимининг қонуний қамров даражаси 100 фоизни, қамров даражаси самарадорлиги 47,0 фоизни, ижтимоий ҳимоя харажатларининг мамлакат ЯИМ ҳажмига нисбатан улуши 8,5 фоизни, ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш харажатларининг 75-80 фоизи давлат бюджетига боғлиқ”[9] лигини кўрсатди.

Юкорида келтирилган глобал ташкилотлар билан биргаликда, Халқаро валюта жамғармаси (IMF[10]) ва Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти (ИХТТ[11]) кабилар тадқиқотларида соғлиқни сақлаш, ижтимоий ҳимоя, таълим, ва пенсия таъминоти бўйича харажатларни мамлакат ЯИМдаги улушини (Government Social Spending, % of GDP) таҳлил қилиш орқали мамлакатлар ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш самарадорлигини баҳолашни амалга оширадилар. Иқтисодий фанда ўтказиладиган тадқиқотларда ушбу ташкилотлар томонидан қўлланиладиган ёндашувда давлатнинг ижтимоий ҳимоя соҳасидаги сиёсати самарадорлиги ва уни молиялаштириш барқарорлиги каби кўрсаткичларини глобал даражада турли мамлакатлараро ўзаро қиёсий таққослаш имконияти яратилиши билан афзал ҳисобланади. Шу билан биргаликда, мазкур ташкилотлар томонидан ўтказиладиган тадқиқот натижаларида ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш харажатларининг давлат бюджетига боғлиқлик ҳолати юқори бўлса, унда унинг диверсификациялашув даражаси паст, агарда ихтиёрий ижтимоий суғурта (хусусий сектор иштирокидаги) механизми, ҳамда ташқи грантлар маблағларига боғлиқлик юқори бўлса, у ҳолда диверсификациялашув даражасини юқори деб баҳолаш мумкин бўлади. Ушбу ташкилотлар томонидан ўтказилган тадқиқотларда қўлланиладиган ёндашув асосида Ўзбекистон ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражаси паст деб топилган бўлиб, ушбу ҳолат, харажатларни молиялаштиришда давлат бюджети боғлиқликнинг юқорилиги, ижтимоий ҳимоя харажатларининг мамлакат ЯИМдаги улуши ўрта ҳисобда 8,5 фоизни, хусусий сектор иштирокини эса сезиларли даражада пастлиги (5,0 фоизга етмайди) билан изоҳланади.

Европа комиссияси[12] ва БМТ[13] (БМТнинг Осиё ва тинч океани бўйича иқтисодий комиссияси – UNESCAP) томонидан турли мамлакатлар ижтимоий ҳимоя тизими самарадорлигини баҳолашда узок муддатли барқарорлик (Sustainability of Social Expenditure Index) ёндашувидан фойдаланилиб, бунда мамлакатдаги демографик ўсиш, бюджет тақчиллиги, ташқи таъсирларни инобатга олиниши билан характерланади. Баҳолаш жараёнида аҳолининг демографик қариши, меҳнатга лаёқатли аҳоли сони билан пенсия ёшидагиларнинг нисбати (пенсия таъминоти тизимининг демографик юки), бюджет ижтимоий харажатларини молиялаштириш учун солиқ тушумларининг етарлилик ҳолати, суғурта ва субсидиялаш каби кўрсаткичлардан фойдаланилади. Баҳолаш услубиётида таҳлили ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштиришда давлат бюджетига нисбатан босимнинг мавжуд ҳолатини таҳлил қилишга устуворлик қаратилганлиги сабабли, унда тизимни молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув индексини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Мазкур икки глобал ташкилот томонидан мамлакатларда ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражасини баҳолашда Херфиндал-Хиршман индексига (Herfindahl-Hirschman Index – ННІ) асосланилиб, концентрациялашув ҳолатини аниқлашда қуйидаги тенгламага асосланилади:

$$HHI = \sum_{i=1}^n s_i^2$$

Бу ерда:

s_i – i -манбанинг ижтимоий ҳимоя тизимини жами молиялаштириш ҳажмидаги улуши (фоизда кўрсатилади, натижа 0-1 индекс оралиғида чиқади;

n – ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштиришда фойдаланилаётган манбалар сони.

Ижтимоий ҳимоя тизимини концентрациялашув ҳолатини Херфиндал-Хиршман индексига асосан баҳолаш натижаси қанчалик кичик (яъни, “0” қийматга яқин) бўлса, молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражаси шунчалик юқори, ёки аксинча (яъни, олинган натижа қанчалик “1,0” қийматга яқин бўлса шунчалик) диверсификациялашмаган ҳисобланади.

БМТ томонидан ўтказилган тадқиқотларда Ўзбекистонда амал қилаётган ижтимоий ҳимоя тизими учун демографик босим ортиб бориши билан биргаликда, суғурта тизими етарли даражада ривожланмаганлиги сабабли уни молиялаштириш барқарорлигига салбий таъсир кўрсатувчи хавф-хатарлар мавжуд эканлиги кўрсатиб ўтилган.

Таҳлиллар Жаҳон банки, Халқаро меҳнат ташкилоти (ILO), Европа Комиссияси ва БМТ томонидан қўлланиладиган ёндашувларда турли мамлакатлардаги ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашуви даражасини баҳолашда юқори даражадаги имкониятга эга эканлигини кўрсатди. Шу билан биргаликда, Ўзбекистонда амал қилаётган ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашуви даражасини мазкур халқаро индекслар орқали баҳолаш бўйича мавжуд имкониятлари аниқланиб, уларни 2-жадвалда келтириб ўтилди.

2-жадвал

Ўзбекистон ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражасини баҳолашда халқаро индекслардан фойдаланиш имконияти

№	Халқаро индекс	Ўзбекистонда қўллаш имконияти	Ижодий фойдаланиш йўллари
1	Social Protection Index (SPI)	ADB билан ҳамкорлик мавжуд. Ўртача қамровда турибди.	Маҳаллий микёсда SPI методологиясини жорий этиш. Вилоятлар кесимида индекс ҳисоблаш.
2	World Bank ASPIRE database	Маълумотлар базасига киритилган, лекин тўлиқ эмас	ASPIRE форматида миллий ижтимоий ёрдам ва ижтимоий суғурта дастурларини тоифалаш. Манбалар улушини таҳлил қилиш.
3	Global Social Protection Database (ILO)	Қамров ва харажатлар бўйича маълумотлар бор	Халқаро меҳнат ташкилотининг ҳудудий қамров таҳлилининг маҳаллий туман/шаҳарлар кесимида жорий қилиш. Самарасиз сегментларни аниқлаш.
4	Government Social Spending (% of GDP)	Ҳар йили ҳисобланади, ЯИМга нисбатан 8,5% атрофида	Бу маълумот асосида ижтимоий харажатлар учун белгиланган босимни баҳолаш.
5	Sustainability of Social Expenditure Index	Демографик ўсиш ва пенсия юқламаси таҳлилида қўллаш мумкин	Пенсия тизими ислохотларини режалаштиришда, ёшлар улуши ва ишсизлик фонида бюджет босимини баҳолашда фойдаланиш.

Манба: Муаллиф томонидан тузилган

Ўтказилган таҳлиллар асосида Ўзбекистон шароитида халқаро индекслардан фойдаланган ҳолда ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштиришнинг диверсификациялашув даражасини баҳолаш имкониятлари бўйича қуйидаги хулосаларни шакллантиришга эришилди:

биринчидан, мамлакат ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштиришда асосан давлат бюджетига боғлиқлик юқори бўлиб, молиялаштириш манбаларининг диверсификациялашув даражаси пастлиги билан характерланади;

иккинчидан, SPI ва ASPIRE каби халқаро индекслар орқали ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларининг улушлари, жумладан, харажатлари таркиби ва турли ижтимоий гуруҳларни қамраб олинганлик ҳолатларини баҳолаш мумкин бўлади;

учинчидан, таҳлил этилган халқаро индекслар асосида ижтимоий ҳимоя тизимини молиялаштириш манбаларини диверсификациялашув даражасини баҳолаш методологиясини маҳаллий даражада (республика вилоятлари, шаҳар ва туманларига) тадбиқ этиш ва миллий рейтингларни тузиш орқали тизим самарадорлиги ҳолатини аниқлаш ҳисобига уни такомиллаштириш йўналишлари бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқишга эришиш мумкин бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Social Protection and Labor: Overview. World Bank Group [Online Resource] URL: <https://www.worldbank.org/en/topic/socialprotection/overview>
2. ILO Social Protection Platform. URL: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowMainPage.action>
3. IEO Evaluation Report: The IMF and Social Protection. Independent Evaluation Office Reports Series, Independent Evaluation Office, International Monetary Fund, Oct., 2017. – 60 pages.
4. ISSA | Excellence in Social Security. International Social Security Association. URL: <https://www.issa.int/>
5. The Revised Social Protection Index: Methodology and Handbook. Asian Development Bank – ADB, Oct., 2011. – 59 pages.
6. The Revised Social Protection Index: Methodology and Handbook. Asian Development Bank – ADB, Oct., 2011. – 59 pages.
7. Uzbekistan and ADB. ADB’s Partnership with Uzbekistan Supports the Country’s Reforms Toward a Green and Inclusive Economy. Asian Development Bank (ADB). URL: <https://www.adb.org/where-we-work/uzbekistan>
8. ASPIRE: The Atlas of Social Protection Indicators of Resilience and Equity. World Bank Group. URL: <https://www.worldbank.org/en/data/datatopics/aspire>
9. Social Protection Platform: Uzbekistan. International Labour Organization (ILO). URL: <https://www.social-protection.org/gimi/ShowCountryProfile.action?iso=UZ>
10. Six Charts on Social Spending in the Middle East and Central Asia. International Monetary Fund. [Online Resource], URL: <https://www.imf.org/en/news/articles/2020/09/25/na092920-six-charts-on-social-spending-in-the-middle-east-and-central-asia>
11. OECD Social Expenditure Database (SOCX). OECD. [Online Resource] URL: <https://www.oecd.org/en/data/datasets/social-expenditure-database-socx.html>
12. 2024 Ageing Report: Economic and Budgetary Projections for the EU Member States (2022-2070). Directorate-General for Economic and Financial Affairs, European Commission, April, 2024. – 279 pages.
13. Social Protection for Sustainable Development. United Nations System Staff College. [Online Resource] URL: <https://www.unssc.org/courses/social-protection-sustainable-development-1>

**SUN’IY INTELLEKT TEXNOLOGIYALARINING O‘ZBEKISTONDA KICHIK BIZNES
VA XUSUSIY TADBIRKORLIK SAMARADORLIGINI OSHIRISHDAGI O‘RNI**

**РОЛЬ ТЕХНОЛОГИЙ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ПОВЫШЕНИИ
ЭФФЕКТИВНОСТИ МАЛОГО БИЗНЕСА И ЧАСТНОГО
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ**

**THE ROLE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES IN INCREASING THE
EFFICIENCY OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE ENTREPRENEURSHIP IN
UZBEKISTAN**

Mirjalolova Muazzamxon Mirjalil qizi
Namangan Davlat Texnika Universiteti talabasi

Annotatsiya

Ushbu maqolada O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyati samaradorligiga ta’siri tahlil qilingan. Tadqiqotda statistik va qiyosiy tahlil usullaridan foydalanilib, sun’iy intellektning biznes jarayonlarini takomillashtirish, boshqaruv samaradorligini oshirish hamda raqobatbardoshlikni kuchaytirishdagi o‘rni baholandi. Tadqiqot natijalari asosida sun’iy intellekt texnologiyalarini tadbirkorlik faoliyatiga samarali joriy etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Kalit so‘zlar: sun’iy intellekt, kichik biznes, xususiy tadbirkorlik, raqamli iqtisodiyot, iqtisodiy samaradorlik, innovatsiyalar.

В статье проанализировано влияние технологий искусственного интеллекта на эффективность малого бизнеса и частного предпринимательства в Узбекистане. В исследовании использованы статистический и сравнительный методы анализа, дана оценка роли искусственного интеллекта в совершенствовании бизнес-процессов, повышении эффективности управления и конкурентоспособности предприятий. По результатам исследования разработаны практические рекомендации по расширению применения технологий искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, малый бизнес, частное предпринимательство, цифровая экономика, экономическая эффективность, инновации.

This article examines the impact of artificial intelligence technologies on the efficiency of small businesses and private entrepreneurship in Uzbekistan. Statistical and comparative analysis methods were applied to evaluate the role of artificial intelligence in improving business processes, management efficiency, and competitiveness. Based on the research findings, practical recommendations were developed to promote the effective implementation of artificial intelligence technologies in entrepreneurial activities.

Keywords: artificial intelligence, small business, private entrepreneurship, digital economy, economic efficiency, innovation.

So‘nggi yillarda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sun’iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiyotning turli tarmoqlarida qo‘llanilish ko‘lamini sezilarli darajada kengaytirdi. Zamonaviy biznes muhitida sun’iy intellekt ma’lumotlarni qayta ishlash, boshqaruv qarorlarini qabul qilish va biznes jarayonlarini avtomatlashtirishning muhim vositasiga aylanmoqda.

O‘zbekistonda ham raqamli transformatsiyani jadallashtirish, innovatsion iqtisodiyotni rivojlantirish va tadbirkorlik subyektlarini zamonaviy texnologiyalar bilan qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tizimli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasi

hamda sun'iy intellektni rivojlantirishga qaratilgan me'yoriy-huquqiy hujjatlar iqtisodiyotning turli tarmoqlarida raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratmoqda [2].

Mamlakat iqtisodiyotida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi yildan-yilga ortib borayotgani ushbu sohada samaradorlikni oshirishning yangi mexanizmlarini izlashni taqozo etmoqda. Bozor raqobatining kuchayishi, iste'molchilar talabining o'zgarishi hamda boshqaruv jarayonlarining murakkablashuvi tadbirkorlik subyektlaridan zamonaviy raqamli yechimlardan foydalanishni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini baholash ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi O'zbekistonda sun'iy intellekt texnologiyalarining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatidagi o'rini baholash, ularning iqtisodiy samaradorlikka ta'sirini tahlil qilish hamda amaliyotga joriy etishni takomillashtirish bo'yicha ilmiy asoslangan takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Shunga qaramay, O'zbekistonda sun'iy intellekt texnologiyalarining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik samaradorligiga ta'sirini kompleks iqtisodiy baholash hamda ularni amaliyotga joriy etish mexanizmlariga bag'ishlangan tadqiqotlar yetarli emas. Bu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi O'zbekiston sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalarini kichik biznes faoliyatiga joriy etishning ustuvor yo'nalishlari kompleks baholanganligi hamda ularni amaliyotga tatbiq etish bo'yicha iqtisodiy jihatdan asoslangan tavsiyalar ishlab chiqilganligi bilan tavsiflanadi.

Sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiyot va tadbirkorlik faoliyatiga ta'siri bo'yicha so'nggi yillarda ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Xorijiy ilmiy adabiyotlarda sun'iy intellektning biznes jarayonlariga ta'siri turli yo'nalishlarda tadqiq etilgan.

Jumladan, N. Soni, E. Sharma, N. Singh va A. Kapoor sun'iy intellekt texnologiyalarining biznes modellarini takomillashtirish, innovatsion faoliyatni rivojlantirish hamda boshqaruv qarorlarini qabul qilish samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini asoslab berganlar [1]. Mualliflarning ta'kidlashicha, sun'iy intellekt korxonalarga ma'lumotlardan samarali foydalanish va bozor o'zgarishlariga tez moslashish imkonini yaratadi.

F. Emmert-Streib va hammualliflari raqamli iqtisodiyot sharoitida sun'iy intellekt hamda katta ma'lumotlar texnologiyalarining iqtisodiy jarayonlarga ta'sirini tahlil qilib, ma'lumotlarga asoslangan boshqaruv tizimlari zamonaviy iqtisodiy rivojlanishning muhim tarkibiy qismi ekanligini qayd etganlar [2].

O'zbekiston sharoitida sun'iy intellekt va raqamli iqtisodiyot masalalari UNDP tomonidan tayyorlangan "Digital Economy of Uzbekistan: The State of Digital Entrepreneurship and Artificial Intelligence" hisobotida yoritilgan. Hisobotda mamlakatda raqamli tadbirkorlik ekotizimi shakllanib borayotgani, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari infratuzilmasi rivojlanayotgani hamda sun'iy intellektni iqtisodiyot tarmoqlariga joriy etish uchun mavjud imkoniyatlar tahlil qilingan [4].

Mahalliy tadqiqotlarda ham raqamli iqtisodiyot va sun'iy intellekt masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. S.B. Bobokulov raqamli transformatsiya jarayonlarining iqtisodiyot rivojlanishidagi ahamiyatini yoritib, "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasining ustuvor yo'nalishlarini ilmiy jihatdan asoslab bergan [5]. D. Rakhmatov esa sun'iy intellektni rivojlantirishning huquqiy va institutsional asoslarini tahlil qilib, ushbu texnologiyalarni iqtisodiyotga joriy etishning strategik ahamiyatini ko'rsatgan [6].

Muallif tomonidan olib borilgan avvalgi tadqiqotlarda kichik biznesni raqamlashtirish masalalari o'rganilgan bo'lsa, ushbu maqolada mazkur yo'nalish sun'iy intellekt texnologiyalari misolida davom ettirildi. Tahlil qilingan ilmiy manbalar sun'iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta'sirini tasdiqlaydi. Biroq mavjud tadqiqotlarda O'zbekiston sharoitida sun'iy intellektning kichik biznes va xususiy tadbirkorlik samaradorligiga ta'siri zamonaviy statistik ma'lumotlar asosida kompleks baholanmagan. Shu bois ushbu maqolada O'zbekiston sharoitida sun'iy intellekt texnologiyalarining kichik biznes faoliyatiga ta'siri zamonaviy statistik ma'lumotlar asosida baholanadi va amaliy tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Tadqiqotda O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarining kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatiga ta’siri kompleks yondashuv asosida baholandi. Tadqiqotning axborot bazasini O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi, BMT Taraqqiyot Dasturi (UNDP), Jahon banki hamda sun’iy intellekt va raqamli iqtisodiyotga oid mahalliy va xorijiy ilmiy manbalar tashkil etdi [3;4;13].

Tadqiqot obyekti sifatida O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari tanlandi. Tadqiqot predmeti esa sun’iy intellekt texnologiyalarining mazkur subyektlar faoliyati samaradorligiga ta’sir etuvchi iqtisodiy munosabatlardan iborat.

Tadqiqot jarayonida statistik, qiyosiy, analitik va tizimli tahlil usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil yordamida kichik biznes subyektlarining rivojlanish ko‘rsatkichlari hamda raqamli iqtisodiyotning joriy holati baholandi. Qiyosiy tahlil orqali sun’iy intellekt texnologiyalaridan foydalanayotgan korxonalar faoliyatining ustun jihatlari an’anaviy boshqaruv usullari bilan taqqoslandi. Analitik yondashuv asosida sun’iy intellektning marketing, moliyaviy boshqaruv, mijozlarga xizmat ko‘rsatish va biznes jarayonlarini avtomatlashtirishdagi iqtisodiy samaradorligi tahlil qilindi.

Tadqiqot natijalarini umumlashtirishda ilmiy abstraksiyalash, sintez va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanildi. Olingan natijalar asosida O‘zbekistonda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik faoliyatiga sun’iy intellekt texnologiyalarini samarali joriy etish bo‘yicha amaliy takliflar ishlab chiqildi.

Statistik ma’lumotlar tahlili O‘zbekistonda raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi sun’iy intellekt texnologiyalarini kichik biznesga joriy etish uchun zarur shart-sharoitlar shakllanayotganini ko‘rsatadi. Amalga oshirilayotgan islohotlar natijasida raqamli infratuzilma kengayib, biznes subyektlarining zamonaviy texnologiyalardan foydalanish imkoniyatlari ortib bormoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2025-yil 1-iyul holatida mamlakatda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari soni 1 200,4 ming birlikni tashkil etgan. Ushbu ko‘rsatkich kichik biznesning mamlakat iqtisodiyotidagi salmog‘i yuqori ekanligini hamda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish uchun keng imkoniyatlar mavjudligini tasdiqlaydi [3].

1-jadval

**O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan kichik biznes subyektlari tarkibi
(2025-yil 1-iyul holatiga)**

Ko‘rsatkich	Soni (ming birlik)	Ulushi (%)
Kichik korxona va mikrofirmalar	487,1	40,6
Dehqon xo‘jaliklari	414,3	34,5
Yakka tartibdagi tadbirkorlar	270,6	22,5
Hunarmandlar	21,6	1,8
Oilaviy tadbirkorlar	5,9	0,5
Import tovarlari sotuvchilari	1,0	0,1
Jami	1200,4	100,0

Manba: O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi ma’lumotlari asosida muallif tomonidan hisoblandi [3].

Jadval natijalariga ko‘ra, kichik korxona va mikrofirmalar hamda yakka tartibdagi tadbirkorlar jami subyektlarning 63,1 foizini tashkil etadi. Hisob-kitoblar natijasida aynan ushbu toifadagi xo‘jalik yurituvchi subyektlarda sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish yuqori iqtisodiy samara berishi aniqlandi. Bunga sabab ularning bozor talabiga tez moslasha olishi, boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilishi hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish xarajatlarining nisbatan pastligidir.

UNDP va Digital Transformation Scoreboard hisobotlarida keltirilgan ma’lumotlarga ko‘ra, O‘zbekistonda IT xizmatlari eksporti 2020-yildagi 16 mln AQSH dollaridan 2023-yilda 344 mln AQSH dollariga yetgan, ya’ni uch yil davomida 21,5 baravar o‘sgan [4;8]. Ushbu ko‘rsatkich mamlakatda raqamli texnologiyalar bozori jadal rivojlanayotganini hamda sun’iy intellekt asosidagi biznes yechimlariga talab ortib borayotganini ko‘rsatadi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini joriy etish natijasida kutiladigan iqtisodiy samaralar

Faoliyat yo‘nalishi	Qo‘llaniladigan AI texnologiyasi	Kutiladigan iqtisodiy samara
Marketing	AI-analitika va tavsiyaviy tizimlar	Sotuv hajmi va mijozlar sonining ortishi
Mijozlarga xizmat ko‘rsatish	Chatbot va virtual yordamchilar	Xizmat ko‘rsatish tezligi va sifati oshadi
Moliyaviy boshqaruv	Proгноzlash algoritmlari	Moliyaviy risklar kamayadi
Logistika	Talab prognozi va avtomatik rejalashtirish	Xarajatlar optimallashtirish
Strategik boshqaruv	Qarorlarni qo‘llab-quvvatlovchi AI tizimlari	Resurslardan foydalanish samaradorligi oshadi

Manba: [1], [2], [4] manbalar asosida muallif tomonidan ishlab chiqildi.

Jadvalda keltirilgan natijalar sun’iy intellekt texnologiyalarining kichik biznes faoliyatida iqtisodiy samaradorlikni oshirishning asosiy omillaridan biri ekanligini ko‘rsatadi. Ayniqsa, marketing va moliyaviy boshqaruv jarayonlarida sun’iy intellektidan foydalanish korxonalarga bozor talabini aniq prognozlash, xarajatlarni kamaytirish hamda resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi.

Sun’iy intellekt texnologiyalarini kichik biznesga joriy etishning SWOT tahlili

Kuchli jihatlar	Zaif jihatlar
Davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash	AI mutaxassislari yetishmasligi
Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi	Joriy etish xarajatlarining yuqoriligi
IT Park va startap ekotizimi	Hududlar o‘rtasidagi raqamli tafovut
Imkoniyatlar	Tahdidlar
Eksport salohiyatining ortishi	Kiberxavfsizlik xatarlari
Yangi ish o‘rinlari yaratish	Ma’lumotlar maxfiylik bilan bog‘liq xavflar
Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish	Texnologik qaramlik

Manba: [4], [5], [6] ma’lumotlari umumlashtirilib, muallif tomonidan tuzildi.

SWOT tahlili natijalariga ko‘ra, O‘zbekistonda sun’iy intellekt texnologiyalarini kichik biznesga joriy etish uchun mavjud imkoniyatlar zaif jihatlariga nisbatan ustunlik qiladi. Shu bilan birga, kiberxavfsizlik, malakali kadrlar taqchilligi hamda hududlar kesimida raqamli infratuzilmaning rivojlanish darajasi bir xil emasligi mazkur jarayonni sekinlashtiruvchi omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘tkazilgan tahlillar sun’iy intellekt texnologiyalarini kichik biznes faoliyatiga bosqichma-bosqich joriy etish korxonalarining iqtisodiy samaradorligini oshirish, operatsion xarajatlarni kamaytirish, boshqaruv sifatini yaxshilash hamda ichki va tashqi bozorlardagi raqobatbardoshligini kuchaytirishga xizmat qilishini ko‘rsatdi. Sun’iy intellekt texnologiyalarini qo‘llayotgan tadbirkorlik subyektlarini grant dasturlari, imtiyozli kreditlar va malaka oshirish dasturlari orqali qo‘llab-quvvatlash ushbu jarayon samaradorligini yanada oshiradi.

Olingan natijalar asosida sun’iy intellekt texnologiyalarini kichik biznes faoliyatiga bosqichma-bosqich joriy etish ustuvor yo‘nalish sifatida tavsiya etiladi. Jumladan, marketing, moliyaviy boshqaruv va mijozlarga xizmat ko‘rsatish jarayonlarini raqamlashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirishning eng istiqbolli yo‘nalishlari sifatida baholanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, sun’iy intellekt texnologiyalaridan samarali foydalanish kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy samaradorligini oshirishda muhim omillardan biri hisoblanadi. Mazkur texnologiyalar biznes jarayonlarini avtomatlashtirish, boshqaruv qarorlarining sifatini yaxshilash, operatsion xarajatlarni optimallashtirish hamda mijozlarga xizmat ko‘rsatish darajasini oshirishga xizmat qiladi. O‘tkazilgan tahlillar O‘zbekistonda sun’iy intellekt

texnologiyalarini joriy etish uchun zarur institutsional va huquqiy asoslar shakllanayotganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, malakali mutaxassislar tayyorlash, raqamli infratuzilmani yanada rivojlantirish va tadbirkorlarning raqamli kompetensiyalarini oshirish ushbu jarayonning samaradorligini belgilovchi asosiy omillar hisoblanadi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, kichik biznes subyektlarini moliyaviy rag‘batlantirish, AI bo‘yicha malaka oshirish dasturlarini rivojlantirish hamda mahalliy dasturiy yechimlarni qo‘llab-quvvatlash maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Mazkur takliflarning amaliyotga tatbiq etilishi kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning raqobatbardoshligini oshirish, innovatsion rivojlanishni jadallashtirish hamda mamlakatda raqamli iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. Kelgusida sun‘iy intellekt texnologiyalarining iqtisodiy samaradorligini ekonometrik modellar asosida baholash istiqbolli ilmiy tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Soni N., Sharma E., Singh N., Kapoor A. Impact of Artificial Intelligence on Businesses: From Research, Innovation, Market Deployment to Future Shifts in Business Models // *arXiv preprint*. – 2019. – URL: <https://arxiv.org/abs/1905.02092>
2. Emmert-Streib F., Yli-Harja O., Dehmer M. From the Digital Data Revolution toward a Digital Society: Pervasiveness of Artificial Intelligence // *Machine Learning and Knowledge Extraction*. – 2020. – Vol. 2, No. 3. – P. 367–388.
3. O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi. O‘zbekiston Respublikasida kichik biznes subyektlarining asosiy ko‘rsatkichlari. – Toshkent, 2025.
4. United Nations Development Programme (UNDP). Digital Economy of Uzbekistan: The State of Digital Entrepreneurship and Artificial Intelligence. – Tashkent: UNDP, 2025.
5. Bobokulov S.B. Main Development Directions of the Digital Economy: “Digital Uzbekistan–2030” Strategy and its Essence // *Journal of Marketing and Emerging Economics*. – 2025. – Vol. 5, Issue 2. – P. 50–54.
6. Rakhmatov D. Balancing Innovation and Regulation: Uzbekistan’s Strategy for AI-Driven Digital Transformation. – Tashkent, 2024.
7. Digital Transformation Scoreboard: Uzbekistan. European Centre for Sustainable Business and Finance. – 2024.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5-oktabrdagi "Raqamli O‘zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida PF–6079-sonli Farmoni.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 17-fevraldagi Sun‘iy intellekt texnologiyalarini jadal joriy etish uchun shart-sharoitlar yaratish chora-tadbirlari to‘g‘risida PQ–4996-sonli Qarori.
10. World Bank. Digital Development Overview Report. – Washington, DC: World Bank, 2024.
11. Mirjalolova M.M. *Innovatsiyalar va raqamli texnologiyalarning iqtisodiy taraqqiyotga ta‘siri* // Global iqtisodiyot va taraqqiyot. – 2025. – №6.
12. Mirjalolova M.M. *The Role of Digital Transformation in Economic Growth and Human Capital Formation: Evidence from Uzbekistan* // International Bulletin of Engineering and Technology. – 2026. – Vol. 6, No. 5. DOI: 10.5281/zenodo.20567516.
13. Mirjalolova M.M. *Sun‘iy intellekt va raqamli iqtisodiyotning mehnat unumdorligiga ta‘siri* // International Bulletin of Engineering and Technology. – 2026. – Vol. 6, No. 5. DOI: 10.5281/zenodo.20567543.
14. Mirjalolova M.M. *Digitalization and Small Business Competitiveness in Developing Economies* // Academic Research in Modern Science. – 2026. – Vol. 5, No. 19. DOI: 10.5281/zenodo.20593139.
15. Mirjalolova M.M., Rashidov R.A. *O‘zbekiston iqtisodiyotini raqamlashtirishning institutsional sharoitlari va samaradorlik ko‘rsatkichlari* // "Iqtisodiyotning raqamli transformatsiyasi: milliy, mintaqaviy va xalqaro tajriba xususiyatlari" Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – 2026. – 24–25-aprel?

**SANOAT KORXONALARIDA MAHSULOT SIFATINI BOSHQARISHNING TARMOQ
XUSUSIYATLARI**

**ОСОБЕННОСТИ УПРАВЛЕНИЯ КАЧЕСТВОМ ПРОДУКЦИИ НА
ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ, СВЯЗАННЫЕ С ОТРАСЛЮ**

**INDUSTRY-RELATED FEATURES OF PRODUCT QUALITY MANAGEMENT IN
INDUSTRIAL ENTERPRISES**

Baytanov O‘ralboy Miraqul o‘g‘li

Jizzax politexnika instituti Iqtisodiyot va menejment kafedrası dotsenti v.b., PhD

<https://orcid.org/0000-0003-3339-0650>

Annotatsiya

Maqolada sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning tarmoqlar kesimidagi umumiy va o‘ziga xos jihatlari tadqiq qilindi. O‘tkazilgan tadqiqotlar asosida shakllangan ilmiy xulosalarni inobatga olib, O‘zbekiston sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan tarmoq xususiyatlariga moslashtirilgan adaptiv sifat menejmenti modelini amalga oshirish mexanizmining konseptual tuzilmasi ishlab chiqildi va mazkur modelning milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi va sanoat samaradorligini oshirishga xizmat qiluvchi muhim ilmiy-amaliy vositasi ekanligi asoslandi.

Kalit so‘zlar: Sanoat korxonalari, tarmoq xususiyatlari, adaptiv sifat menejmenti, mahsulot sifatini boshqarish, sanoat tarmoqlari, sifatni boshqarish amaliyoti.

В статье исследованы общие и специфические особенности управления качеством продукции на промышленных предприятиях в разрезе отраслей. На основе результатов проведённых исследований и сформулированных научных выводов разработана концептуальная структура механизма реализации адаптивной модели менеджмента качества, учитывающей отраслевые особенности промышленных предприятий Узбекистана. Обосновано, что данная модель является важным научно-практическим инструментом повышения эффективности управления качеством продукции, а также способствует укреплению конкурентоспособности национальной экономики и повышению эффективности промышленного производства.

Ключевые слова: Промышленные предприятия, отраслевые особенности, адаптивный менеджмент качества, управление качеством продукции, отрасли промышленности, практика управления качеством.

The article examines the general and sector-specific aspects of product quality management in industrial enterprises. Based on the findings of the conducted research and taking into account the developed scientific conclusions, a conceptual framework for the implementation mechanism of an adaptive quality management model tailored to the specific characteristics of industrial sectors in Uzbekistan was developed. The study substantiates that this model serves as an important scientific and practical tool for enhancing the effectiveness of product quality management in industrial enterprises, while contributing to improving the competitiveness of the national economy and increasing industrial efficiency.

Keywords: Industrial enterprises, sector-specific characteristics, adaptive quality management, product quality management, industrial sectors, quality management practices.

Bugungi kunda sanoat ishlab chiqarishining barqaror rivojlanishi mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining muhim omillaridan biri hisoblanadi. Sanoat korxonalari faoliyatining samaradorligi

ishlab chiqarish hajmi bilan bir qatorda mahsulot sifati, uning iste'mol xususiyatlari, ishonchliligi va bozordagi raqobatbardoshligi bilan ham belgilanadi. Global iqtisodiyotda raqobatning kuchayishi, texnologik yangilanishlarning jadallashuvi hamda iste'molchilar ehtiyojlarining o'zgarishi korxonalarda mahsulot sifatini boshqarish tizimlarini takomillashtirish zaruratini yanada kuchaytirmoqda [1]. Mahsulot sifati sanoat korxonasining ishlab chiqarish faoliyati natijasini ifodalovchi eng muhim ko'rsatkichlardan biri bo'lib, u korxonaning iqtisodiy samaradorligi, bozor ulushi va uzoq muddatli rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Sifatni boshqarishning samarali tashkil etilishi ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish, nuqsonlar ulushini qisqartirish, resurslardan oqilona foydalanish va iste'molchilar talablarini qondirish imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli zamonaviy sanoat korxonalarida sifatni boshqarish ishlab chiqarish jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda [2].

Sanoatning turli tarmoqlarida ishlab chiqarish texnologiyalari, foydalaniladigan resurslar, mahsulotning funksional xususiyatlari va sifat ko'rsatkichlari o'zaro sezilarli darajada farq qiladi. Masalan, mashinasozlik tarmog'ida mahsulotning texnik aniqligi va ishonchliligi ustuvor ahamiyat kasb etsa, oziq-ovqat sanoatida xavfsizlik va iste'mol xususiyatlari, kimyo sanoatida esa texnologik barqarorlik va ekologik talablar muhim o'rin tutadi. Bunday farqlar mahsulot sifatini boshqarish usullarini ishlab chiqishda har bir tarmoqning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ko'rsatadi [3].

Mazkur holatlar sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning tarmoqlar kesimidagi umumiy va o'ziga xos jihatlarini ilmiy asosda tadqiq etish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Tarmoq xususiyatlarini hisobga oluvchi boshqaruv yondashuvlarini ishlab chiqish korxonalarda mahsulot sifatini oshirish, ishlab chiqarish samaradorligini yuksaltirish, resurslardan foydalanish natijadorligini yaxshilash hamda milliy sanoatning raqobatbardoshligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Mahsulot sifatini boshqarish korxona faoliyatining samaradorligini oshirish, ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish hamda raqobatbardoshlikni ta'minlashning muhim omillaridan biri sifatida ilmiy adabiyotlarda keng o'rganilgan. So'nggi yillarda olib borilgan tadqiqotlar sifat menejmentining an'anaviy nazariyalaridan raqamli texnologiyalar, sun'iy intellekt va Quality 4.0 konsepsiyasiga asoslangan yondashuvlarga o'tish tendensiyasi kuzatilayotganligini ko'rsatmoqda. Bunda sifatni boshqarish nafaqat mahsulotning yakuniy sifatini nazorat qilish, balki ishlab chiqarishning barcha bosqichlarini yagona boshqaruv tizimiga integratsiyalash vositasi sifatida talqin qilinmoqda [4].

Keyingi yillardagi tadqiqotlarda sifat menejmentining tarmoq xususiyatlari tobora ko'proq e'tibor qaratilayotgan yo'nalishlardan biriga aylandi. Xususan, ishlab chiqarish korxonalarida olib borilgan bibliometrik tahlillar sifat menejmenti bo'yicha ilmiy ishlarning asosiy qismi mashinasozlik, avtomobilsozlik, elektronika va oziq-ovqat sanoati misolida olib borilganligini ko'rsatadi. Bunda tadqiqotlarning aksariyati ishlab chiqarish samaradorligi, nuqsonlarni kamaytirish, hamda iste'molchilar ehtiyojlarini qondirish masalalariga qaratilgan. Shu bilan birga, turli sanoat tarmoqlarining texnologik xususiyatlarini qiyosiy baholovchi tadqiqotlar soni nisbatan kamligi qayd etilgan [5].

Baran, Erhan va Polat, Tulay Korkusuz tomonidan o'tkazilgan tahlilda Industry 4.0 texnologiyalarining sifat menejmentiga ta'siri tizimlashtirilgan. Tadqiqot natijalariga ko'ra, aqlli ishlab chiqarish, narsalar interneti (IoT), katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) va sun'iy intellektidan foydalanish sifatni nazorat qilish imkoniyatlarini sezilarli kengaytiradi. Biroq mualliflar ushbu vositalarni qo'llashda tarmoqning texnologik xususiyatlarini hisobga olish zarurligini alohida qayd etganlar [6].

So'nggi yillarda amalga oshirilgan tizimli adabiyotlar sharhlari sifat menejmentining raqamli transformatsiya bilan uyg'unlashuvi, korxonalarning innovatsion salohiyati va barqaror rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi. Biroq mavjud tadqiqotlarda asosiy e'tibor sifat menejmentining umumiy tamoyillariga qaratilgan bo'lib, sanoat tarmoqlarining o'ziga xos ishlab chiqarish sharoitlarini hisobga oluvchi adaptiv boshqaruv modellari yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi ta'kidlanadi [7].

Yuqorida keltirilgan holatlarni inobatga olib, sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning tarmoqlar kesimidagi umumiy va o‘ziga xos jihatlari tadqiq etish lozim. Ushbu maqsadga erishish uchun dastlab tarmoqlar kesimida mahsulot sifatini boshqarishning umumiy xususiyatlarini tahlil qilish orqali 1-jadvalda keltirilgan natijalarni olishga erishildi.

1-jadval

Sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning tarmoq xususiyatlarining umumiy jihatlari tahlili

№	Sanoat tarmog‘i	Mahsulot sifatini boshqarishning tarmoq xususiyati	Mahsulot sifatini boshqarish usullari	Mahsulot sifatini nazorat qilish mezonlari	Tarmoq uchun xos bo‘lgan sifat omillari
1	Oziq-ovqat sanoati	Xavfsizlik, sanitariya va saqlanish muddati	HACCP, ISO 22000, laboratoriya nazorati	Mikrobiologik ko‘rsatkichlar, yaroqlilik muddati	Gigiyena talablari, tez buziluvchanlik
2	Mashinasozlik	Aniqlik, mustahkamlik, ishonchlilik	TQM, Six Sigma, standartlashtirish	Texnik parametrlar, defektlar soni	Yuqori aniqlikdagi ishlab chiqarish
3	Kimyo sanoati	Ximiyaviy tarkib barqarorligi	Laboratoriya tahlili, ISO standartlari	Reaktiv tozaligi, xavfsizlik ko‘rsatkichlari	Ekologik xavf, xavfli moddalar
4	To‘qimachilik sanoati	Material sifati, rang barqarorligi	SPC (statistik jarayon nazorati), sertifikatlash	Matoning chidamliligi, rang sifati	Xom ashyo sifatining ta’siri
5	Elektrotexnika	Xavfsizlik va funksional ishonchlilik	ISO 9001, avtomatik testlash	Energiya sarfi, ishlash muddati	Innovatsiya va texnologiya tez o‘zgarishi
6	Farmatsevtika	Samaradorlik va xavfsizlik	GMP, GLP, qat’iy laboratoriya tekshiruvi	Biologik muvofiqlik, sterillik	Davlat nazorati yuqoriligi
7	Qurilish materiallari	Mustahkamlik va standartlarga moslik	Sertifikatlash, texnik sinovlar	Bosimga chidamlilik, sifat standarti	Tabiiy resurslar sifati
8	Metallurgiya	Metall tarkibi va mexanik xususiyatlar	Texnik monitoring, avtomatik nazorat	Qattqlik, elastiklik	Yuqori harorat jarayonlari

Manba. Muallif tomonidan tuzilgan.

Sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarishning tarmoq xususiyatlarining umumiy jihatlari tahlil qilish orqali oziq-ovqat, mashinasozlik, kimyo, to‘qimachilik, elektrotexnika, farmatsevtika, qurilish materiallari va metallurgiya kabi sanoat tarmoqlarida mahsulot sifatini boshqarishning umumiy maqsadi bir xil bo‘lsa-da, sifat boshqaruvini amalga oshirish vositalari va baholash mezonlari o‘zaro farq qilishi aniqlandi.

Sanoat tarmoqlari kesimida mahsulot sifatini boshqarishning umumiy xususiyatlari tahlili mahsulot sifatini boshqarish tizimi universal mexanizm sifatida emas, balki tarmoq xususiyatlariga moslashtirilgan adaptiv boshqaruv modeli sifatida shakllantirilishi lozim bo‘ladi, degan konseptual

ahamiyat kasb etuvchi ilmiy xulosaga kelindi. Ushbu holat har bir sanoat sohasida mahsulotning funksional maqsadi, xavf darajasi, texnologik jarayonlari va iste'mol qiymati turlichaligi sababli, turli tarmoq mahsulotlari sifat ko'rsatkichlarining o'zaro differensiallashuvini keltirib chiqarishi bilan izohlanadi.

Shu o'rinda ta'kidlash joizki, o'tkazilgan tahlillar sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarish amaliyotida tarmoq xususiyatlaridan kelib chiqib, o'zaro farqlanish holatlari ham ko'zga tashlanishini ko'rsatdi. Tahlillarga ko'ra, sanoat tarmoqlarida mahsulot sifatini boshqarish amaliyoti boshqaruvning maqsadi, sifatni baholash mezonlari, nazorat mexanizmlari va risk darajasi bo'yicha bir biridan sezilarli darajada farqlanishini ko'rsatdi.

1-rasm. Sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarish amaliyotining tarmoq xususiyatlari bo'yicha o'zaro farqlanish mezonlari

Manba. Muallif tomonidan tuzilgan.

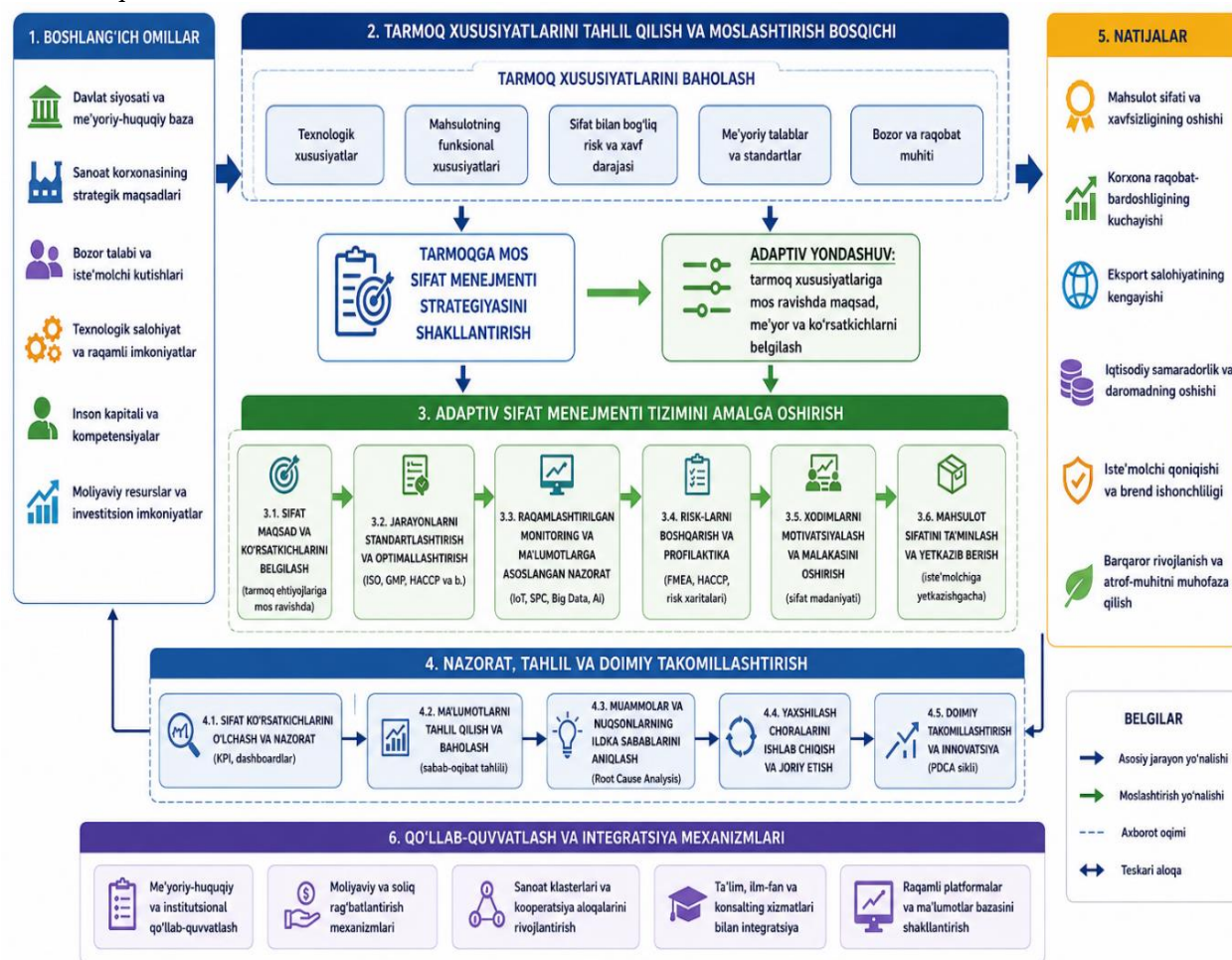
Umuman olganda, sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarish xususiyatlarining tarmoqlar kesimidagi o'zaro farqlanishi ishlab chiqarish texnologiyasi, mahsulotning funksional vazifasi, risk darajasi va bozor talablari bilan belgilanadi. Shu sababli zamonaviy sanoat siyosatida mahsulot sifatini boshqarishning tarmoqqa moslashtirilgan adaptiv modelini ishlab chiqish dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bu esa milliy sanoatning raqobatbardoshligini oshirish, mahsulot eksportini kengaytirish va iqtisodiy xavfsizlikni ta'minlashning muhim institutsional sharti sifatida namoyon bo'ladi.

O'tkazilgan tadqiqotlar asosida shakllangan ilmiy xulosalarni inobatga olib, O'zbekiston sanoat korxonalarida mahsulot sifatini boshqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan tarmoq xususiyatlariga moslashtirilgan adaptiv sifat menejmenti modelini amalga oshirish mexanizmining konseptual tuzilmasini ishlab chiqishga erishildi. Ishlab chiqilgan model sanoat tarmoqlarining texnologik, institutsional va bozor xususiyatlarini hisobga olgan holda mahsulot sifatini boshqarish tizimini shakllantirish va takomillashtirishning kompleks yondashuvini o'zida aks ettirganligi bilan ahamiyatli hisoblanadi. Taklif etilayotgan adaptiv sifat menejmenti modelini O'zbekistonning turli sanoat tarmoqlarida xo'jalik faoliyati yuritayotgan korxonalar amaliyotlariga joriy etilishi quyidagi to'rt bosqichlarda (2-rasmga qarang) amalga oshiriladi:

birinchi bosqichida mahsulot sifatini boshqarish tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi boshlang'ich omillar keltirilgan bo'lib, ular davlat siyosati va me'yoriy-huquqiy baza, korxonaning strategik maqsadlari, bozor talabi va iste'molchi kutilmalari, texnologik salohiyat, inson kapitali hamda moliyaviy resurslardan tashkil topishi belgilab berilgan. Mazkur omillar sifat menejmenti tizimining shakllanishi uchun tashqi va ichki institutsional muhitni belgilab berishi bilan xarakterlanadi;

adaptiv modelni amaliyotga joriy etishning ikkinchi bosqichida tarmoq xususiyatlarini tahlil qilish va moslashtirish jarayoni aks ettirilgan bo'lib, unda mahsulotning funksional xususiyatlari, texnologik jarayonlar, risk va xavf darajalari, me'yoriy talablar hamda raqobat muhiti baholanadi. Ushbu jarayon sanoat tarmoqlarining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash orqali mahsulot sifatini

boshqarish strategiyasini differensiallashgan tarzda shakllantirish imkonini beradi. Shu jihatdan, adaptiv yondashuv tarmoq ehtiyojlariga mos maqsadlar, mezonlar va baholash ko‘rsatkichlarini ishlab chiqishni nazarda tutadi;

2-rasm. Mahsulot sifatini boshqarish samaradorligini oshirishga qaratilgan tarmoq xususiyatlariga moslashtirilgan adaptiv sifat menejmenti modelini amalga oshirish mexanizmi
Manba. Muallif tomonidan tuzilgan.

uchinchi bosqichda esa adaptiv sifat menejmenti tizimini amalga oshirish mexanizmi keltirilgan bo‘lib, bunda mahsulot sifatini boshqarish maqsadi va samaradorlik ko‘rsatkichlarini belgilash, ishlab chiqarish jarayonlarini standartlashtirish va optimallashtirish, raqamlashtirilgan monitoring tizimlarini joriy etish, risklarni boshqarish, xodimlarning malakasini oshirish hamda mahsulot sifatini ta'minlash jarayonlarini qamrab oladi. Ushbu jarayonda ISO, GMP, HACCP kabi xalqaro standartlar, shuningdek internet ashyolari (IoT), statistik jarayon nazorati (SPC), Big Data va sun'iy intellekt (AI) texnologiyalaridan foydalanish sifat boshqaruvining institutsional va texnologik asoslarini mustahkamlaydi;

to'rtinchi bosqichda mahsulot sifatini ta'minlashning nazorat, tahlil va doimiy takomillashtirish mexanizmi yoritilgan bo‘lib, bunda KPI asosida sifat ko‘rsatkichlarini baholash, ma'lumotlarni tahlil qilish, nuqsonlarning ildizi sabablarini aniqlash (Root Cause Analysis – RCA), tuzatish choralari ishlab chiqish hamda PDCA sikli asosida doimiy takomillashtirish jarayonlari muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu yondashuv sifat boshqaruvining uzluksiz va qayta aloqador tizim sifatida ishlashini ta'minlaydi.

Tadqiqot davomida sanoat tarmoqlarining texnologik, tashkiliy va iqtisodiy xususiyatlari mahsulot sifatini boshqarish tizimlarining samaradorligiga sezilarli ta'sir etishi aniqlandi. Xususan, turli tarmoqlarda sifat mezonlari va nazorat usullari bir-biridan farq qilishi sababli universal

yondashuvlar har doim ham kutilgan natijani bermasligi ma’lum bo’ldi. Bu esa sifat menejmenti tizimlarini ishlab chiqishda tarmoq xususiyatlarini hisobga olish zarurligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko’ra, adaptiv sifat menejmenti modeli korxona faoliyat yuritayotgan tarmoqning texnologik darajasi, ishlab chiqarish jarayonlari, resurslar tuzilmasi va mahsulotga qo’yiladigan talablarni inobatga olgan holda shakllantirilganda yuqori samaradorlikka erishish mumkinligi asoslandi. Bunday yondashuv nuqsonlar darajasini kamaytirish, ishlab chiqarish jarayonlarini optimallashtirish hamda iste’molchilar talabini to’liqroq qondirish imkonini beradi.

Shuningdek, adaptiv yondashuv sifatni boshqarish tizimining moslashuvchanligini oshirib, turli sanoat tarmoqlari o’rtasidagi farqlarni hisobga olishga xizmat qiladi. Bu esa korxonalarda sifat menejmenti tizimini bir xil andozaga solish o’rniga, ularni tarmoq xususiyatlariga mos ravishda takomillashtirish zarurligini ko’rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati:

1. Sousa, R., & Voss, C. A. (2002). Quality Management Re-visited: A Reflective Review and Agenda for Future Research. *Journal of Operations Management*, 20(1), 91–109. [https://doi.org/10.1016/S0272-6963\(01\)00088-2](https://doi.org/10.1016/S0272-6963(01)00088-2)
2. Kaynak, H. (2003). The Relationship Between *Total* Quality Management Practices and Their Effects on Firm Performance. *Journal of Operations Management*, 21(4), 405–435. [https://doi.org/10.1016/S0272-6963\(03\)00004-4](https://doi.org/10.1016/S0272-6963(03)00004-4)
3. Prajogo, D. I., & Sohal, A. S. (2003). The Relationship Between *TQM* Practices, Quality Performance and Innovation Performance. *International Journal of Quality & Reliability Management*, 20(8), 901–918. <https://doi.org/10.1108/02656710310493625>
4. Liu, HC., Liu, R., Gu, X. *et al.* From total quality management to Quality 4.0: A systematic literature review and future research agenda. *Front. Eng. Manag.* 10, 191–205 (2023). <https://doi.org/10.1007/s42524-022-0243-z>
5. Deli, M. M., Amaliyah, A., Harun, S. N., & Purwati, A. A. (2025). Bibliometric Analysis for Quality Management in The Manufacturing Sector: 2020 to 2024. *Journal of Applied Engineering and Technological Science (JAETS)*, 6(2), 802-819. <https://doi.org/10.37385/jaets.v6i2.6454>
6. Baran, E.; Korkusuz Polat, T. Classification of Industry 4.0 for Total Quality Management: A Review. *Sustainability* 2022, 14, 3329. <https://doi.org/10.3390/su14063329>
7. Alkhatib F, Alsadi J, Antony J, Sony M, Bhat S, Lameijer B, Maalouf M (2026), "Quality management and operational performance: a systematic literature review". *International Journal of Productivity and Performance Management*, Vol. 75 No. 11 pp. 54–81, doi: <https://doi.org/10.1108/IJPPM-02-2025-0149>

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОЙ СФЕРЫ В УЗБЕКИСТАНЕ

**О‘ZBEKISTONDA IJTIMOIIY SOHANI RIVOJLANISHINING O‘ZIGA XOS
XUSUSIYATLARI**

**DISTINCTIVE FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF THE SOCIAL SPHERE IN
UZBEKISTAN**

Умаров Абдувахоб Турсунович

НУУЗ, декан Экономического факультета, д.э.н., доцент

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические основы предоставления социальных услуг населению и принципы этого процесса. Также анализируются этапы развития социальной сферы в стране и их состояние. Кроме того, освещаются функции государства и их значение в предоставлении социальных услуг. На основе результатов исследования разработаны научные предложения и рекомендации.

Ключевые слова: социальная сфера, перераспределение доходов, социально-экономического развития, население, социальных услуги

Мақолада аҳолига ижтимоий хизматлар кўрсатишнинг назарий асослари ва унинг тамойиллари ўрганилган. Шунингдек, ижтимоий соҳани мамлакатда ривожланиш босқичлари ва уларнинг ҳолати таҳлил этилган. Бундан ташқари ижтимоий хизматларни кўрсатишда давлатнинг функциялари ва уларнинг аҳамияти ёритилган. Тадқиқот натижалари бўйича илмий таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Kalit soʻzlar: ijtimoiy soha, daromadlarni qayta taqsimlash, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, aholi, ijtimoiy xizmatlar

The theoretical basis of providing social services to the population and its principles are studied in the article. Also, the stages of development of the social sphere in the country and their status are analyzed. In addition, the functions of the state and their importance in the provision of social services are highlighted. Based on the results of the research, scientific proposals and recommendations were developed.

Key words: cotsialnaya cfepa, pepepacppedelenie dokhodov, cotsialno-ekonomicheckogo pazvitiya, naceleni, cotsialnyx uclugi

Современное общество сталкивается с множеством вызовов и проблем, связанных с социальным развитием и повышением качества жизни граждан. В этих условиях государство играет ключевую роль в реализации социальных программ и проектов, а также в использовании финансовых инструментов для их поддержки и стимулирования. Инструменты государственного финансового стимулирования социального развития являются важным инструментом для достижения социальных целей и улучшения жизни населения.

В условиях перехода страны к рыночной экономике государство отдает приоритет расширению видов социальных услуг, предоставляемых населению, и повышению их качества в целях обеспечения жизни различных социальных групп населения на достаточном уровне благосостояния. При решении такой задачи правительству необходимо будет удовлетворить потребности населения в социальных выплатах и социальных услугах. Социальные выплаты предусмотрены в целях повышения благосостояния социально нуждающихся слоев населения, а социальные услуги ориентированы на удовлетворение растущих потребностей людей в образовании, здравоохранении, культуре и других сферах. Он

также устанавливает порядок предоставления социальных услуг государством путем установления минимальных социальных гарантий для всех слоев населения и осуществления социальной индексации исходя из уровня доходов населения[1].

Согласно анализу, оказывая социальные услуги населению страны, можно повысить благосостояние различных социальных групп и слоев населения. В условиях модернизации сетевой структуры национальной экономики и осуществления в ней глубоких структурных изменений приоритет отдается увеличению объема и охвата социальных услуг, предоставляемых населению, что обуславливает рост социальных расходов государства. Данная ситуация обуславливает необходимость создания современного механизма оптимизации государственных расходов и эффективного использования средств, направляемых в сферу социального обслуживания населения, в ходе реализации масштабных реформ в рыночной экономике.

При формировании состава социальных услуг, предоставляемых государством населению, прежде всего, исходя из уровня социально-экономического развития страны, соответствующим образом разрабатывается «пакет (комплекс) социальных услуг». По результатам нашего исследования экономическую категорию пакета (комплекса) социальных услуг, предоставляемых населению, можно определить следующим образом: пакет (комплекс) социальных услуг предназначен для создания достаточных условий жизни для различных социальных групп и слоев населения в рыночной экономике – это совокупность услуг, предоставляемых государством населению в целях эффективного удовлетворения его потребностей в образовании, здравоохранении, культуре, спорте и других подобных областях.

В годы независимости в нашей стране сформировался уникальный механизм оказания социальных услуг населению, его правовые и институциональные основы, и согласно действующему законодательству «Социальные услуги направлены на улучшение качества жизни человека, создание ему возможности участвовать в жизни общества наравне с другими гражданами и (или) его основной жизнью - комплекс правовых, экономических, психологических, воспитательных, медицинских, реабилитационных мер и иных мер по оказанию помощи человеку нуждающимся в услугах, направленных на расширение возможностей самостоятельно обеспечивать свои нужды»[2].

Также в нашей стране, помимо наличия законности, соблюдения прав человека, прав человека, свободного использования социальных услуг, профилактической направленности предоставляемых социальных услуг, четкой направленности и индивидуального подхода в предоставлении социальных услуг различным социальным группам и слоям населения в нашей стране применяются дискреционные принципы использования социальных услуг (см. рис. 1)[2]. В результате реализации таких принципов при оказании социальных услуг населению государством достигнуто повышение уровня охвата населения социальными услугами.

Рис. 1. Принципы предоставления социальных услуг населению государством в Узбекистане

Анализ мировой практики предоставления социальных услуг населению показывает, что каждая страна, исходя из своего уровня социально-экономического развития, разрабатывает в стране соответствующие минимальные социальные стандарты и на основе этих стандартов старается обеспечить достойный уровень благосостояния населения. В этом случае приоритетные направления государственной политики в сфере оказания социальных услуг населению будут формироваться государством. На современном этапе экономического развития приоритетными направлениями государственной политики, реализуемой в сфере оказания социальных услуг населению в нашей стране, являются[2]:

- обеспечение прав, свобод и законных интересов социально нуждающихся категорий населения;
- выявление и регистрация лиц, нуждающихся в социальных услугах, и организация предоставления им этих услуг;
- поддержание связей получателей социальных услуг с семьей и обществом, создание необходимых условий для их нахождения в комфортной среде;
- обеспечение открытости деятельности государственных органов;
- обеспечение соблюдения стандартов социального обслуживания;
- развитие социального партнерства.

Согласно анализу приоритетных направлений политики государства в сфере оказания социальных услуг населению, установленных Законом Республики Узбекистан «О социальном обслуживании пожилых людей, инвалидов и других социально нуждающихся категорий населения», развитие взаимных социально-экономических отношений различных социальных групп и классов общества путем оказания социальных услуг населению нашей страны, официальными государственными организациями и органами, направленными на надежную социальную защиту членов общества, в частности социально нуждающихся слоев населения, от негативных последствий рыночной экономики, а также устойчивого развития показателя их благосостояния. Данная ситуация важна для создания необходимых условий для выполнения государством своих социальных и экономических обязательств перед своими гражданами в условиях становления и развития рыночной экономики в стране. Также оценка предоставляемых им социальных услуг членами общества отражается во внимании, уделяемом качеству конкретного вида социальной услуги, используемой ими.

Процесс развития социальных услуг можно определить как преобразование ресурсов, выделяемых государством, в продукт определенного вида, определенного объема, определенного содержания и уровня. Развитие социальных услуг осуществляется государством посредством фискальной политики и финансирования из бюджета. Процесс постиндустриального развития экономики ведущих стран мира показывает, что использование общественных ресурсов для производства социальных услуг увеличивается. Этот процесс, в свою очередь, определяет необходимость повышения эффективности использования государственных средств.

В рамках макроэкономического регулирования государство выполняет следующие функции:

- эффективное размещение ресурсов. Государство может ограничить производство отдельных товаров, потребление которых связано с негативными последствиями, либо поощрять производство товаров, обладающих особыми преимуществами. С помощью государственного финансирования ресурсы направляются на производство большего количества социальных благ;
- перераспределение доходов между физическими лицами. Механизмом такого перераспределения служит налогово-бюджетная система. Например, налоги собираются с тех, кто работает, а пособия выплачиваются инвалидам и безработным;
- стабилизация экономики и финансовой системы. Налоговая и бюджетная политика может оказывать существенное влияние на состояние экономики, способствовать поддержанию устойчивого баланса вокруг заданных макроэкономических показателей,

циклических изменений, смягчать колебания и высокий уровень занятости человеческих ресурсов, устойчивый экономический рост и способствовать снижению инфляции.

Для развития социальных услуг государству необходима развитая социальная сфера, включающая в себя ресурсы, которыми оно владеет и которыми распоряжается. Непосредственными поставщиками социальных услуг населению государства являются отрасли, относящиеся к социальной сфере экономики (образование, здравоохранение, культура, социальное обеспечение и др.).

Социальная сфера – это такая сфера экономики или такая часть экономического пространства, где:

- во-первых, рынок не функционирует или функционирует частично, а значит, преобладает нерыночный способ координации экономической деятельности, нерыночный тип организации обмена видами деятельности;

- во-вторых, производятся, распределяются и потребляются социальные, а не частные блага;

- в-третьих, экономическое равновесие между спросом и предложением социальных (коллективных) благ осуществляется государством, органами местного самоуправления и добровольными общественными организациями с помощью соответствующих социальных институтов и, прежде всего, за счет бюджетных и финансовая политика[3].

На наш взгляд, основное отличие института, предоставляющего социальные услуги, от рыночного института заключается в следующем:

- даже если в институт предоставления социальных услуг входят предприятия частного сектора, предоставление ими социальных услуг осуществляется за счет государственного финансирования;

- население потребляет социальные услуги, производимые в частном секторе, на нерыночной основе, по экономически незначимым ценам, при этом население покупает социальные услуги, производимые в частном секторе, по рыночным ценам.

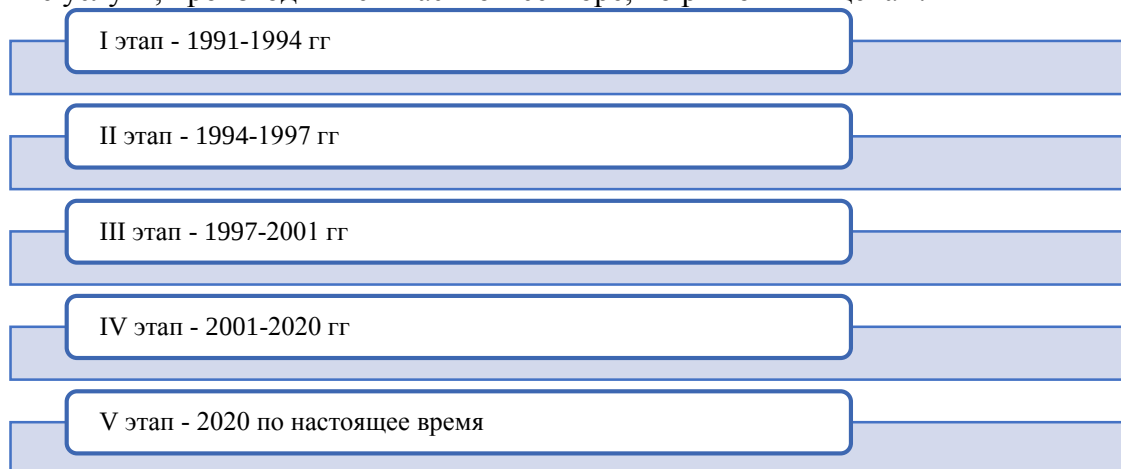

Рис. 2. Этапы социального развития Узбекистана

В исследованиях отечественных экономистов выделено несколько этапов исторического развития социально-экономической жизни Узбекистана (рис. 2). Цель поэтапного изучения системы социальной защиты населения – наглядно увидеть разницу в видах и характеристиках социальной помощи, оказываемой населению в эти периоды. Основной целью первого этапа было не допустить роста безработицы из-за резкого спада производства в стране. Чтобы не допустить резкого падения уровня жизни населения, были проиндексированы доходы населения. Индексация доходов населения, то есть государство может полностью или частично покрыть потери, вызванные ростом цен на потребительские товары и услуги. Индексация денежных доходов населения – это механизм, направленный на увеличение денежных доходов населения со стороны государства, позволяющий частично или полностью компенсировать ущерб, причиненный ростом потребительских цен на товары и услуги.

Характеристика этапов социального развития Узбекистана такова:

- на первом этапе были разработаны различные рычаги социальной защиты населения. В частности, установлен порядок предоставления пособий одиноким пенсионерам, нуждающимся в уходе за другими людьми. Кроме того, предоставить инвалидам равные возможности со всеми другими гражданами Республики Узбекистан в реализации своих прав и свобод, устранить ограничения в их жизнедеятельности, обеспечить благоприятные условия, позволяющие инвалидам жить полноценной жизнью, активно участвовать в экономической и политической жизни общества, а также выполнять свои гражданские обязанности. В целях создания была определена государственная политика в отношении людей с ограниченными возможностями;

- основной целью второго этапа социальной защиты населения является увеличение и обеспечение стабильности производства, сохранение финансовой помощи, выделяемой малообеспеченным семьям, дальнейшая поддержка программ, разрабатываемых в сфере социальной защиты;

- основной целью третьего этапа социальной политики является экономический рост, рост ВВП, повышение уровня жизни населения и усиление адресной социальной защиты. С этого этапа льготы по энергоресурсам, предоставляемые некоторым бюджетникам (педагогам), а также пенсионерам, являющимся участниками трудового фронта, были заменены материальной поддержкой в денежной форме;

- а на четвертом этапе основное внимание уделялось увеличению реальных доходов населения, усилению адресности в социальной защите населения, социальном страховании, помимо гарантированной пенсионной системы государства, основное внимание уделялось уплачено на формирование накопительной пенсионной системы;

- и пятый этап, в период посткоронавирусного кризиса, приоритет отдается внедрению инновационных и цифровых технологий в социальную сферу, включая ее финансирование, а также повышению эффективности использования бюджетных средств.

Список использованной литературы:

- 1.Бахтиёров Б.Б. Аҳолини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимининг иқтисодий механизмлари такомиллаштириш йўналишлари. Иқтисодиёт фанлари фалсафа доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. Т. 2020. 26 Б.
- 2.Закон Республики Узбекистан «О социальных услугах для престарелых, инвалидов и других социально нуждающихся категорий населения» № 415 от 26.12.2016.
- 3.Жильцов Е.Н, Экономика общественного сектора и некоммерческих организаций: Учеб. Пособие. - М.: Изд-во МГУ, 1995. - С. 10.

Muassis: Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti

Muharrirlar:

dots. N.A.Kudratxodjayeva

Texnik muharrir:

I.M.Nig‘matullayev

Ro‘yxatdan o‘tish tartibi № 4715

Jurnaldan ko‘chirib bosilganda «Yangi O‘zbekiston iqtisodiyoti» dan olindi, deb yozilishi shart.

Chop etishga tavsiya etildi: 30.06.2026 nusxa 50

Format 70x108 1/8. Shartli bosma taboq 18,0. Buyurtma №__6__

Sotuvda kelishilgan holda

ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ bosmaxonasida chop etilgan.

Toshkent sh., Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy

Учредитель: Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Редакторы:

доц. М.И.Саидкаримова

Тех. редактор:

И.М.Нигматуллаев

Регистр № 4715

При использовании материалов журнала «Экономика Нового Узбекистана» необходимо сделать на него ссылку

Подписано к печати: 30.06.2026

Формат 70x108 1/8. Усл. печ. л. 18,0 Тираж 50 экз. Заказ №__6__

Цена договорная

Отпечатано в типографии ООО «KLASSIC PRINT» г. Ташкент, ул Чилонзор 19, 28 дом.

Founder: The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Editors:

I.M.Nigmatullayev

Technical editor:

I.M.Nigmatullayev

Registration № 4715

When copying the entire journal material, it should be indicated that material was taken from the journal: “The economy of New Uzbekistan”.

Signed for printing: 30.06.2026

Format 70x108 1/8. The number of printed pages accepted 18,0. Circulation 50 copies.

The order № 6

Cost agreed.

Printed at the Tashkent ООО «KLASSIC PRINT» MCHJ. Press. Tashkent, Chilanazar street 19, 28.

МИРЗО УЛУГБЕК НОМИДАГИ ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ “ЯНГИ ЎЗБЕКИСТОН ИҚТИСОДИЁТИ” ЖУРНАЛИГА МАҚОЛА РАСМИЙЛАШТИРИШ ТАЛАБЛАРИ

Журнал таҳририяти 7 бетдан кам бўлмаган ҳажмдаги мақолани қабул қилади. Мақола матни Microsoft Word дастурида 14 шрифт ўлчамида, 1.5 интервалда, юқоридан ва пастдан 2 см, ўнгдан 2 см, чапдан 2.5 см жой қолдирилиб, таҳририятга топширилиши лозим. Мақолада чизма, графиклар, жадваллар ва расмлар келтирилиши мумкин. Журнал бир йилда 6 марта нашр этилади.

Мақола таркиби:

- юқорида чап томонда УДК кўрсатилади;
- муаллиф исм-шарифи ўзбек, рус ва инглиз тилларида қисқартирилмаган ҳолда ўнг томонга ёзилади;
- шаҳар ва ташкилот номи;
- мақола номи ўзбек, рус ва инглиз тилларида берилади;
- мақола номидан сўнг ўзбек, рус ва инглиз тилларида аннотация ва калит сўзлар ёзилади.
- матн сўнгида фойдаланилган адабиётлар рўйхати берилади.

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЬИ В ЖУРНАЛ “ЭКОНОМИКА НОВОГО УЗБЕКИСТАНА” НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА УЗБЕКИСТАНА ИМЕНИ МИРЗО УЛУГБЕКА

Редакция журнала принимает статьи объемом не менее 5 страниц, набранных в редакторе Microsoft Word в виде компьютерного файла. Шрифт - Times New Roman – 14, междустрочный интервал 1.5, все поля страницы сверху и снизу – 2 см, справа – 2 см, слева – 2.5 см. В статью можно добавлять графические материалы – рисунки, таблицы и т.д.

Структура статьи:

- в верхнем левом углу указывается УДК;
- имя и фамилия автора без сокращений на узбекском, русском и английском языках по правому краю;
- название города, организации;
- название научной статьи на узбекском, русском и английском языках;
- после названия статьи - аннотация, ключевые слова на трех языках;
- список источников и литературы размещается в конце текста.

YANGI O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTI

6

ISBN 978-9943-5256-3-4

Qog‘oz bichimi 60x84 1/16. Times New Roman
garniturasida terildi.

Ofset uslubida oq qog‘ozda chop etildi.

Nashriyot hisob tabog‘i 18, Adadi 25. Buyurtma № 6

Bahosi kelishuv asosida

OOO «KLASSIC PRINT» MCHJ MChJ

bosmaxonasida chop etildi.

Manzil: Toshkent shahar Chilonzor tumani,

Chilonzor ko‘chasi 19, 28-uy